

આસ્તાવિકે

ખારડોલી સત્યાગ્રહે સત્યાગ્રહ દરમ્યાન તો ખારડોલીની સૂરત બદલી નાખી હતી એ સૂરત કેવી બદલાઈ હતી, આખા તાલુકાની પ્રજાએ એકત્ર થઈ આખા તાલુકાને કેવો અજેય ગઢ બનાવી દીધો હતો, અને ચોડા સમયને માટે તો સરકારનું તંત્ર આવતું બધું કર્યું હતું એ વાત સૌ કોઈ જાણે છે. ખારડોલીની ૧૯૨૮ માં જે સૂરત હતી તે આજે નથી, ખારડોલીના લોકો પોતાનું તે વેળાનું તેજ બૂલીને ખેડા દોષ તો નવાઈ નથી, શ્રી મુનશી જેવા તટસ્થ પ્રેક્ષકને ખારડોલીમાં જે 'મુલ્ય પરિવર્તન' થયેલું જણાયેલું તે આજે કદાચ ન જણાય ૧૯૨૮ માં સરકારી અમલદારથી ન અજાણતા, અને તેમાના ધણીને કોહીના ગણતા લોકો આજે તેમની ખુશામદ કરતા માલૂમ પડે છે, જે પટેલાર્જને તુરંત ગણીને સત્યાગ્રહ દરમ્યાન લોકોએ ઠેલી દીધી હતી, તે પટેલાર્જને માટે આજે પડાપડી થાય છે, અને જે સમયને તે વેળા હતું તે આજે નથી દેખાતું શાંતિના સમયમાં મુદ્દનું તેજ જળવડતું અને વિજયનું રાજ જીરવવું એ મહા કઠણ કામ છે. છતાં ખારડોલી તાલુકો સત્યાગ્રહને બૂલ્યો છે એમ તો કોઈ ન કહે, અને એ સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ બીજા તાલુકાઓને તો પ્રાણપ્રદ રહેશે, અને બાવી પ્રજાને માટે એક સુરમરણ રહેશે સાર્વજનિક વ્યવહારમાં અહિંસાને શસ્ત્ર તરીકે ઉપયોગમાં લાવવાનો પ્રયોગ જ્યાં સુધી ચાલશે ત્યાં સુધી કોઈપણ 'સત્યાગ્રહ'ના ઇતિહાસનું મૂલ્ય રહેશે બીજા કારણ માટે નહિ તો એટલા કારણે પણ એ સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ સંધરવા જેવો છે.

ખારડોલી સત્યાગ્રહમાં સૈનિક તરીકે લાગ લેવાનું સદ્ભાગ્ય
 તો મને નહોતું મળ્યું, પણ અ-સૈનિક તરીકે મારે ઠીક ઠીક સેવા
 આપવાનો લાભ મળ્યો હતો. એ દરમ્યાન સરદારની સાથેના
 સદવાસના અને સત્યાગ્રહના દર્શનના કેટલાક સ્મરણો મારે માટે
 પુષ્પસ્મરણો રહેશે. એ અને બીજા સ્મરણોને ઇતિહાસ રૂપે
 ગૂંથીને શુભ્વત આગળ રજૂ કરતા આનંદ થાય છે. આ
 ઇતિહાસ કોઈ સૈનિક રજૂ કરે તો જુદી જ રીતે કરે અને
 સરદાર પોતે લખે તો વળી તેથી જુદી રીતે લખે. પણ સરદાર
 અને તેના સૈનિકોને લડવાનો જોડો શોખ છે તેટલો વખવાનો
 નથી, એટલે મારે આ કામ ઉપાડવું પડ્યું છે. પરિણામે
 'ગોળાબદારની લાઇન' માંથી લખાયેલા વર્ણનોની લહેજત એમાં
 ન મળે, અને 'દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહના ઇતિહાસ'માં
 મળતો સત્યાગ્રહના પ્રણેતાના સ્વાનુભવનો શાત રસ ન મળે. પણ
 એ ન મળે તો બીજું કંઈક તો મળી રહેશે, જેથી વાચકને આ
 ઇતિહાસ જિપર આપેતો સમય કેવળ કાળક્ષેપ ન લાગે એની
 આશા છે.

સરકારી અમનદારોના નામ જનતા સુધી છોડી દેવામાં
 આવ્યા છે. સત્યાગ્રહીને એનો હેતુ સમજાવવાની જરૂર નથી.
 પ્રકરણને આરબે મૂકેના આદર્શ વાક્ય સરદારના લાપણોમાંથી
 લીધેના છે.

મહાકવિ કાનિદાસની પ્રસિદ્ધ ઉક્તિનું સ્મરણ કરીને ઇતિહાસના
 પૂર્વાર્ધને 'કનેશ' તરીકે વર્ણવ્યો છે અને ઉત્તરાર્ધને 'ફળ' તરીકે
 વર્ણવ્યો છે. કારણ જ્ઞેશ ફલેન દિ પુનર્નવતાં વિષતે એ વચન
 સત્યાગ્રહને વિષે તો સવિશેષે સાચું છે.

અનુક્રમણિકા

પૂર્વાધ—‘કથેશ’

૧. બારડોલી	૩
૨. બક્ષણનીતિ	૮
૩. બારડોલીમાં શું બન્યું ?—સરકારપક્ષ	૧૬
૪. બારડોલીમાં શું બન્યું ?—લોકપક્ષ	૨૩
૫. બારમી ફેબ્રુઆરી	૩૦
૬. તંત્રચત્ર	૪૪
૭. સ્પષ્ટીકરણ	૫૧
૮. ગાંધીજીના આશીર્વાદ	૫૫
૯. પ્રભારીના પાઠ	૫૯
૧૦. ભૂલો બચાવ	૭૧
૧૧. તાકીરચાહી	૭૬
૧૨. ૧૯૨૧ની યાદ	૮૩
૧૩. ખેડૂતોના સરદાર	૯૪
૧૪. ખામોશીના પાઠ	૧૦૦
૧૫. લોકો અને હથેડો	૧૧૦
૧૬. પ્રચંડ બહી	૧૧૯
૧૭. વધારે તાવણી	૧૨૮
૧૮. શબ્દોના હપ્તે ડાખ	૧૩૫
૧૯. ગવાઈ રહેલું બારડોલી	૧૪૪
૨૦. ગાળવીલ	૧૬૦
૨૧. લોકશિક્ષણ	૧૭૦
૨૨. ‘બારડોલી દિન’	૧૭૮
૨૩. આરોપી ન્યાયાધીશ બન્યા	૧૮૮
૨૪. ન્યાયના બવાલો	૧૯૪
૨૫. બારડોલીની પીતાગનાઓ	૨૦૩

૨૧.	વિદિમારો	૨૦૮
૨૭.	નિષ્પન્ન સાધીઓ	૨૧૭
૨૮	છાપમાધી ભાષા	૨૨૩
૨૯.	વિકરાળ કાળિયા	૨૩૨
૩૦	જેને રામ રાખે	૨૪૨
૩૧	સન્ધ્યામદનો જ્યજ્ઞવલ્કર	૨૫૦
૩૨	અભિનંદન	૨૫૮
૩૩	તાળ કલમ	૨૬૩
	રજિયામણી પદી	૨૬૭
	અમૃતવાણી	૨૭૮

ઉત્તરાર્ધ—‘ફળ’

	બારડોલી તપાસસમિતિ સાથે	૨૬૬
૧.	આરંભના દિવસો	૩૦૧
૨	તાલુકાની સામાન્ય સ્થિતિ	૩૦૬
૩.	ખેતીનો નફો	૩૧૧
૪	શૂચકો?	૩૩૦
૫	ફળ	૩૪૨

પરિશિષ્ટ

૧	કલન કેમ મડાઈ?	૩૪૭
૨	સમાધાનીનો પત્રવ્યવહાર	૩૭૭
૩	સરકારની ધમકીઓ	૩૮૪
૪.	મુનશી સમિતિના નિર્ણયોનો સારાસ	૩૮૬

ચિત્રસૂચી

નકરો	
‘અગા રહી દોરનાર’	૫૬
ખેડૂતોના સરદાર	૬૪
બહેનોની એક સભા	૧૫૬
એ સમયની સૂરતની એક સભા	૨૨૬
એ અદ્ભુત દૈન્ય	૨૬૭

पूर्वार्ध
'कुत्रेश'

બારડોલી

“આપણે જમગરીમીએ ચી મરેલા છીએ, ૪૧ એ તો ગમતા પાસથી
પર્યંત પાવન થાય તેમ એન મજાન પુરવના નામથી આપણું નામ ચલી
ગયું છે હવે આપણી કસોગી થશે ”

પુરુષનું નસીબ પાદે દોકેલું કહેવાય છે, તેમ પ્રાન અને
પ્રદેશનું પણ પાદે દોકેલું હતું? ગુજરાતને ૧૫ વર્ષ ઉપર
કોણ જાણતું હતું? ગુજરાતના વેપારીઓએ અને માલસિક
વર્ગોએ મદાગુજરાત વમાવ્યું અને સાગર મદાસાગરને કિનારે
મરથાનો જમાવેના, ગુજરાતના દાનવીરોએ દેશના અધા પ્રાંતોમાં
ગુજરાતની છીર્તિ દેવાવેની, પણ શ્રગતન માટે ગુજરાતનું નામ
ઇતિહાસને પાને ચડ્યું જાણ્યું નહોતું માધીયોએ ગુજરાતને
ઇતિહાસને પાને ચડાવ્યું હવે ૧૬ વર્ષ ઉપર બારડોલીને પણ કોણ
જાણતું હતું? પણ આજે બારડોલીને જગત જાણે છે—એકે
બારડોલીને હજી એ નાન ગમે જિતરી અમી પડે છે.

મુગ્ધ જિજ્ઞાસે ૫૧૬ ફૂણે આરેલો એ તુકો ૨૨૨ વર્ગ-
માનના ક્ષેત્રજનો છે, અને એમાં ૧૭ ગામના છે એની ઉત્તરે
તાપી નદી વહે છે, પૂર્વ અને પશ્ચિમે ગાયકવાડ સરકારની હદ છે,
અને દક્ષિણે પણ થોડી ગાય-વાડી હદ અને જવાપુર તાલુકો
આવેના ૭ ગાયકવાડી હદ આમ ત્રણ દિશામાં આવેલી છે એ
નોવવાજેની વસ્તુ છે એમ સત્યાગ્રહના ઇતિહાસમાં ગાયકવાડી
હદના ગામોએ આપેલા દિરસો જોવાથી વાચકને સમજાશે.
મિટોળા, વાઘીકિ અને પૂર્ણા નદીઓ આ તાલુકામાંથી વહી
અરબી સમુદ્રને મળે છે એકેના ઉપર પુન નથી કે ચોમાસામાં
એકે જોળગાય એની નથી તાલુકાના પશ્ચિમના ભાગમાં ઉત્તમ
અરબી માળી જમીન છે, અને તેમાં કપાસ, જુદાર, બાન વગેરે

પાકો થાય છે; ઉત્તરનો ભાગ ભાતની ખેતીને માટે સારો છે; પણ પશ્ચિમનો ભાગ જંગલી અને 'દાદરિયા' છે, જમીન નળણી છે અને હવાપાણી પણ નળણાં છે. તાલુકાની એકંદર સ્થિતિનો વિચાર કરતા પડોસના જલાલપુર તાલુકા જેવો એ રસાળ ન દેહી સકાય, પણ કચારીન પાક અને જરાપત પાક જાને દીકદીક પ્રમાણમાં કરવાની અનુકૂળતાવાળા મુજરાતના ધણા એાઈ તાલુકાઓમાં આ એક હતો.

વસ્તી ૮૭,૦૦૦ માણસની છે, અને આમાંનો ધણો મોટો ભાગ ખેડૂતો છે. આમાં મોટા ભાગની વસ્તી કચ્છનો, અનાવલા, વાણિયા, વાણિયા અને કાળીપરજ અથવા રાનીપરજ લોકોની છે. જુજુમજ પાકેલી કુદુંઓ તાલુકાના ગામોમાં પથરાયેલા છે, અને વસ્તીનો નાનકડો ભાગ મુમલમાનોનો છે. આ બધી કોમોની કોમવાર વસ્તીના વિશ્વાસપાત્ર આકડા સેટલમેન્ટ રિપોર્ટોમાં મળવા નેઈએ પણ મળતા નથી. પણ ૧૧,૦૦૦ ઉપરાંત વસ્તી રાની-પરજની અને બાકીના ૭૬,૦૦૦ માંથી અર્ધોમાં અનાવલા, કચ્છનો, વાણિયા, મુમલમાન વગેરે આવે છે, અને અર્ધો દૂબળા છે એવી દોઢિયા ગણતરી છે. કચ્છની અને અનાવલા જમીનની માલકી ધરાવનારા અને જાતે ખેતી કરનારા છે, વાણિયાઓના હાથમાં જમીન ધણી છે, પણ તેઓ જાતે ખેતી કરનારા નથી; રાનીપરજ લોકો, જેમના હાથમાં એકવાર ધણી જમીન હતી અને જેઓ પૂર્વ ભાગના પટેલા એકલા જ વતની હતા તેઓ ધણીખરી જમીન ખોઈ ખેડા છે અને ખેતીની મજૂરી કરીને મુજરાત દે છે. રાનીપરજ વર્ગમાં ચોધરા, ઢોડિયા અને ગામિત બાવી જાય છે. એ ઉપરાંત ખેતીની મજૂરી કરનાર વર્ગમાં દૂબળાઓ તો છે જ, પણ તે છટક મજૂરી કરનારા નથી હોતા. તે ઉજ્જિયાત 'ધણિયામાં' (શેડ)નું કરજ કરી, પરણી, તેને ત્યાં કામ કરવા બંધાય છે અને જિંદગીભર એવી અર્ધશુભામીમાં કામ કરે છે; જેકે હવે તેનામાં પણ જાગૃતિ આવી છે, અને દૂબળાની પ્રથા જ આખી તરી પડે કે શુ એવો ભય ધણાને પેરો છે. મુમલમાનો પણ ખેતી કરનારા છે, જેકે તેમાંના કેટલાક વેપારવણ કરે છે.

અને ગામ લાડે ફેરવે છે, અને પાગસીઓ ધણાખગ દારૂતાડીની દુકાનોવાળા છે અને ધણી જમીનના માલિક છે.

ખેડા જિલ્લાના ગામડાની સરખામણીમા બારડોલીનું ગામડું વસ્તીમા ધણું નાનું કહેવાય. ખેડામા ફેટલાક ગામ ૧૦,૦૦૦ નુબી વસ્તીનાગા છે, જ્યારે બારડોલીમા દસમાના ગામ મિનાય એવું મોટું એકે ગામ નથી, અને ફેટલાક ગામોમા તો પચીસત્રીસ કે પચાસદવ ધરો જ હશે. બારડોલીના પશ્ચિમ વિભાગના ગામડામા વસ્તી કે ઈકે વીચ છે, પણ ખેડાના જેટલી ધીચ વસ્તી તો કયાય નથી. વાણિયા, બ્રાહ્મણ અને કણ્ઠીઓના ધરોએગ નગિયેરી, આગલા, અને પાછલા બારણાવાળા અને મોટા વાડવાળા હોય છે. ગનીપરજ નોકો ફૂટાછવાયા ખેતરોમા છાપરા નાખીને રહે છે. કણ્ઠીઓના ધરો મોટા માળ અને ઝોટવાવાળા હોય છે, પણ અદર છુઓ તો ઉપર અને નીચે સળગ ખડો, માળ ઉપર ઘાસચારો, ચોતર અને દાણાના પાયા હરેલા, અને નીચે ધરના અરધા ભાગમા દોરોનો વાસો. શુજરાતમા ખીજે કયાય આ પ્રથા જોવામા આરતી નથી જ્યાં લૂટફાટ અને દોરદાખરતી ચોરી થતી હોય ત્યાં દોરને ધગમા રાખવાનું સમજી શકાય—જોકે જુદા કોઠારા રાખવાથી એ ગરજ તો સરે છે જ—પણ બારડોલી ત્યાં લૂટફાટ કે ચોરીનું નામ નથી ત્યાં મોગી હવેલી જેવા દેખાતા ધરોમા માણુએ દોરની સાથે રહેવાનું કેમ પસંદ કરતા હશે એ વાત અનન્યયા માણુસને આશ્ચર્ય પમાડે છે. સત્યાગ્રહની લડતમા તો દોરોએ પણ અગત્યનો ભાગ લજ્જવ્યો હતો, અને રવાસ્થ અને વ્યવહારની વિરહ લામતી આ પ્રથા અણુધારી રીતે સત્યાગ્રહને મદદ કરનારી ચર્ચ પડી હતી એ જુદી વાત છે.

તાનુકાના આ બાજુ વર્ણનમા એવી એકે વસ્તુ નથી કે જે એ તાનુકાને શુજરાતમા વિશેષ સ્થાન આપવાને કારણુરૂપ ગણાય પણ એ કારણુ જોવાને માટે જરા અતરમા ગિતરવુ પડશે.

બારડોલીને લતે કોઈ જાણતું ન હોય, પણ ગાંધીજીની દક્ષિણ આફ્રિકાની સત્યાગ્રહી સેનામા અનેક કણ્ઠી, અનાનયા અને મુસલમાનો બારડોલીના હતા. આ બધા ગયા હતા તો ત્યાં

કમાવાના હેતુથી, પણ વડત જગતા તેમના ધણા ધધો છોડીને લડતમાં જોડાયા હતા અને પોતાની વીરતા અને આપભોગની શક્તિનો ગાંધીજીને પરિચય આપ્યો હતો. ૧૯૨૧-૨૨માં સવિનય ભગનો પ્રથમ પ્રયોગ બારડોલીમાં કરવાનું ગાંધીજીએ નહા. કથુ ત્યારે બારડોલીના લોકોનો તેમનો દક્ષિણ આફ્રિકાનો પરિચય પણ ધણે જુગે તેમાં કાળજી રૂપ હતો એ પ્રયોગ તે વેળા કેમ ન થયો તેના કારણમાં અહીં ઠિતરવાની જરૂર નથી પણ એ મહા-પ્રયોગને માટે બારડોલી તાલુકો પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો એ વાતને માર્ક મિથ્યા કરી શકે એમ નહોતું, અને તે વળા તે મહા પ્રયોગમાં બારડોલી સંગોપાંગ ઠિતરત કે એ પ્રયોગની નીચે ચૂસાર્જ જાત એ કહેવું અગત્ય છે, છતાં તે વેળા કેટલીક તૈયારીની તો બારડોલીને ટેવ પડેલી હતી એ સ્પષ્ટ છે તે વેળા બધા ખેડેલાએ રાજનામ લખીને ગાંધીજીને આપી રાખ્યા હતા, અનેક ગામોમાં ‘રાસ્ટી’ (રાષ્ટ્રીય લાજા) ખોનાયેલી હતી, અનેક આધુન્યોએ લડતમાં સ્વયંસેનકે તરીકે પોતાના નામ આપ્યા હતા, અને ખાહીનો પ્રચાર પણ હીક થયો હતો. રાનીપરજ લોકોમાં આત્મશુદ્ધિનો જખરહન પવન વાયો હતો, અને તેમાંના ધણાએ દારૂતાડી વગેરે છોડ્યા હતા. ગાંધીજીના પકડાયા પછી શ્રી વનભભાઈએ પોતાના સાથીઓ દ્વારા સત્યાગ્રહને કાર્યક્રમ જોસથી ચલુ રાખી માર્ક દિવસ બારડોલીને સત્યાગ્રહને માટે તૈયાર કરવાના સ્વપ્ના સેન્યા હતા. તાલુકાના જુદાજુદા ભાગમાં પાચ થાણા સ્થપાયા હતા — બારડોલી સરભોણ, વરાળ, મટી અને વાકાનેર અને પાંચે ટેકાણે કસાયેના સેવક આસપાસના વાતાવરણની નિરાતાજનકતાનો વિચાર કર્યા વિના અડજો નાખીને પડ્યા હતા. બારડોલીમાં સ્વ મગનના ગાંધીની દેખરેખ નીચે રાનીપરજ ડોમરાઓને વણાટ શીખવવાની શાળા ચાલતી, તેમજ ખીજત થાણા દ્વારા ખાદીની પ્રવૃત્તિ ધીમે-ધીમે ચાલતી ‘રાનીપરજ’ નામનો જન્મ ૨૧ પછી થયેતા સરકારી દફતરે અને લોકોને મોટે એ લોકો ‘કાળાપરજ’ તરીકે ચડેલા હતા. ૧૯૨૬માં એ લોકોની એક પરિષદ ખાનપુર નામના ગામમાં ભરાઈ ત્યાં થી તેમના નામમાં સ્ટેની કાળા દીની જુસાર્જ,

અને તેમને 'રાનીપરજ'નું તેમનું સ્થાનચૂંક નામ મળ્યું. ત્યારથી દારનિયેવ અને ખાદીપ્રવૃત્તિનું કામ એ લોકોમાં વધતું જ ગયું છે. શ્રી. સુનીલાલ મહેતા અને તેમનાં પત્ની તો એ લોકોમાં જ દર્દારને ખેડે હતા, અને તેમના સહવાસને પરિણામે અનેક 'કાળા-પરજ'ના લોકો ઉજ્જણીપરજ કરતાં ચોખ્ખા થઈને બેઠા છે. લાઈ લક્ષ્મીદામ પુરપોતમ અને લાઈ લુગતમને બારડોલીની ઉદ્યોગ-શાળામાં ફેળવેલા અનેક રાનીપરજ યુવાનો પોતાની કામની સેવાને માટે તૈયાર થતા ગયા છે. મરબોણ અને વરાડ ચાણુભા ધારણ કામ ન થઈ સમ્યું છતાં કાર્યકર્તાઓ તો ત્યાં વળગી જ રહેલા. લાઈ ઝવેરલાઈ પટેલ વગરના રાષ્ટ્રીય શાળા અવાવના, અને એ શાળા અક્ષયના અલાવતા વર્ષમાં ૬૨ લાખ વાર ચતુર કાતવાનો થયો તેમણે પૂરો કરેલો. લાઈ નરદરિ પરીખ, જેમણે ૧૯૨૬ માં શ્રી. જયકરના રિપોર્ટની મારી રીતે ખજાર લઈને બારડોલીના ખેડૂતોની ખરી સ્થિતિ મુજરાતની આગળ મૂકી તેઓ સરભેણ આશ્રમમાં બેસી 'બેઠા બળવા'ની તૈયારીના બીજ રોપવામાં રોકાયા હતા, અને બીજ રોપવામાં તેમણે શ્રી. શંકરસાહ બેકર જેવાને પણ એક વર્ષ માટે ત્યાં ખેંચાવતા આ તૈયારીમાં એકવાર તેમને સાત દિવસના ઉપવાસ કરીને જેમની નેવા કરતા હતા તેમની સામે મહાઅદ કમ્યાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો આમ અનેક રીતે કાર્યકર્તાઓ આ લોકોની સાથે પોતાનો સબધ જાળવી રહ્યા હતા, અને ગાંધીજીએ સલાહદેને માટે પમદ કરેલી ભૂમિ બારડોલી હતી એ સ્મરણ લોકોમાં જન્યૂત રાખતા હતા.

હવે લોકોનું ધોડું સ્વલાભવણું જ આપણુ જરૂરનું છે, કારણ તેમની કેટલીક ખાસિયતો જાણે તેઓ મત્યાગ્રહને માટે સરળતા હોય એવી લાગે છે તાલુકાના કબુલીઓમાં લેકેવા, કડવા, મતિયા, ભક્ત પાટીદાર, ચરતરિયા એવા વિકાસ છે, પણ દરેક કામનું બંધારણ આજના સુધારાના જમાનામાં પણ એવું ટકી રહ્યું છે કે તેની મારફતે કાંઈ સારું કામ કરાવવાની કોઈનામાં શક્તિ હોય તો કરાવી શકે બહિષ્કારનું સસ્ત્ર એ લોકોને અજાણ્યું નથી સમાજની સામા થઈ દુરાચાર કરનારને અને તેના વશને વર્ણના

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

વર્ષો સુધી બહિષ્કૃત કર્યાના દાખલા આ કોમોમાં મળે છે શ્રી વલ્લભભાઈને આ બધારપુ પોતાના પ્રયોગને માટે સારા સાધન તરીકે કામ આવ્યા. એ કોમની સ્ત્રીઓની કેટલીક વિશિષ્ટતા તેમને ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં વિશિષ્ટ સ્થાન આપે એવી છે સવારથી સાળ સુધી ધરમાં અને ખેતરમાં પુરપોની સાથે કામ કરનારી એ બહેનોમાં એક પ્રકારની નિર્મળતા અને વીરતા છે જે બીજા કોમોમાં ઓછી જોવામાં આવે છે આખી કોમને વિશે એમ કહી શકાય કે એ ધર્મબીર કોમ છે, કદાચ વહેમી પણ હશે, પણ એ વહેમભિન્નિત ધર્મબીરતામાં પણ પ્રતિજ્ઞાને પવિત્ર સમજીને તેને ગમે તે ભોગે પાગવાની ચક્તિ ભરેલી છે રાત્રીપરજ લોકોના જેની ભોળા અને નિષ્કપ કોમ તો ભાગે જ બીજા કોઈ હશે આ બે મોની કોમોના સહવાસમાં રહીને બીજા કોમોમાં પણ તેમના કેટલાક ગુણો જિતયા છે, અને પરિણામે આખી પ્રજા શતિશ્રિય અને 'કાયદો અને વ્યવસ્થા'ને સ્વાભાવિક રીતે માનનારી છે આ તાલુકામાં રોજગારી ગુનાઓનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે, અને દીવાની દાનાઓને માટે મુનસફની 'કોર્ટ' તો તાતુમાં છે જ નહિ.

આના લેખમાં સત્યાગ્રહનું બીજા જિગી નીકળે અને ફળે એમાં આશ્ચર્ય નથી ગાંધીજી 'દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહ'ના ઇતિહાસની પ્રસ્તાવનામાં કહે છે 'જેમાં કોઈ છૂપું નથી, જેમાં કોઈ આરાજી કરવાપણ નથી રહેતું, જેમાં અસત્ય તો હોય જ નહિ, એવું ધર્મયુદ્ધ તો અનાયાસે જ આવે છે, અને ધર્મી તેને સારું હમેશા તૈયાર જ હોય છે પ્રથમથી રચતું પડે તે યુદ્ધ નથી ધર્મ યુદ્ધનો રચનાર ને અનાન્યાર ઈશ્વર છે તે યુદ્ધ ઈશ્વરને નામે જ ચાલી રહે, અને જ્યારે સત્યાગ્રહીના બધા પાયા દીલા ચર્ચ નય છે, તે છેક નિર્જળ અને છે ચોમેર અધકાર વ્યાપે છે ત્યારે જ ઈશ્વર તેને સદાય ધરે છે મનુષ્ય જ્યારે રજકણથી પોતાને નીચો માને છે ત્યારે ઈશ્વર તેને સદાય ધરે છે નિર્જળને જ બળ રામ આપે છે" બારડોલીના લોકોની નિર્મળતાએ જ જાણે તેમને સત્યાગ્રહને માટે લાયક બનાવ્યા.

લક્ષણનીતિ

“૮૦ ટકા ખેડૂતનસ્તીનાળા આ દેશમાં ખેડૂત માટે જેવા શક્તિશાળી કાપણ છે તેવા ધરતીના પટ ઉપર કપાને નહિ મળે.”

ખા રડોલી સલામતની ઉત્પત્તિના વર્ણન ઉપર આરીએ તે પહેલા આ દેશમાં, અથવા આ પ્રાંતમાં, આનંદી જમીનમહેસૂલનીતિ વિશે થોડી હકીકત આપવી જરૂરની છે ‘સર્વે’ કંપાનવી અને કેમ શરૂ થઈ, મહેસૂલ-આકારણી કેવી રીતે થવા માડી એ બધી વસ્તુના ઇતિહાસમાં અડી નહિ જોતરી શકાય. આ ઇતિહાસ વાચનારે જાણવાનું જોઈએ કેટલીક હકીકત આ પ્રકાશમાં કળૂ કરીશ.

જમીનમહેસૂલ એ ‘ક’ છે કે ‘લાડુ અથવા ગણોત’ છે એ સવાલ એકવાર જાણી ચર્ચાતો અને સરકારી અમલદારો પણ નિષ્પક્ષ રીતે તેને અર્થતા લેક્ટેનન્ટ કનલ ક્લિઝ નામના એક લેખકે જમીનમહેસૂલ ઉપર પ્રકાશ પાડનાર એક મહત્વનો અથ લખ્યો હતો તેમાં જતાવ્યું હતું કે સેકડો વર્ષો થયા જમીનનો માલિક એ જમીનનો જોગવટો કરનાર ખેડૂત બનાવતો આવ્યો છે, સરકાર માલિક નથી, પણ અંગ્રેજ સરકાર તો જમીનની માલિક થઈ બેઠી છે અને વધારેમાં વધારે મહેસૂલ ઉત્પન્ન કરવાનું સાધન એને માને માને છે આ અથ ૧૮૩૦ મા લખાયો હતો ૧૮૫૩માં આમની સલામતી એક કમિટી આગળ પુરાવો આપનાર એક અંગ્રેજ અમલદારે કળૂ કયું હતું કે જમીનમહેસૂલ ઠરાવવામાં

ખેડૂતનો અભિગ્રામ લેવામાં નથી આવતો, એને કહેવામાં આવે છે કે આટલું તારે આપવું પડશે, તને પગવડે તો જાર નહિ તો જમીન છોડ. પણ મને ૧૮૫૬ માં કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સ એક ખરીતો બહાર પાડ્યો હતો તેમાં જાહેર કાર્યો કરવા કે જમીનમહેસૂલ એ ભાડું નથી પણ 'કર' છે. સર ચાર્લ્સ વૂડ અને લોર્ડ વિલ્ટને પણ એ વસ્તુ સ્વીકારી હતી. એડન પોલેક્ષ નામનો લેખક, જેણે ગયા સૈકાની આખરમાં પોતાનું જમીનની આકારણધી રાજ્યની પુસ્તક લખ્યું હતું તેણે પણ કહ્યું છે કે જમીનમહેસૂલ એ જમીનની આનંદ ઉપર એક પ્રકારનો કર છે, પણ હવે એ 'કર' છે કે 'ભાડું' એ ચર્ચા કરવી નિર્ગત છે નિર્ધાર છેવટે. કારણ સરકાર એ મહત્વના બેઠની અનુભવના કરી, જમીનની માલિક ચર્ચ પડી છે, અને એ ચર્ચાને નિર્ધાર કરી મૂકી છે નહિ તો એ ચર્ચા અતિશય મહત્વની છે, કારણ જમીનમહેસૂલના કાપદાની આકારમાં આકરી ક્યમો, ખેડૂતની જમીનમહેસૂલ ન જારી રાખે તો ખેડૂતની દળરંગણી કિમતની જમીન ખાનમાં કરવાનો સરકારને અધિકાર આપનારી રાજ્યની કમો, સરકારે માની લીધેલા માલિકીદક માથી ઉત્પન્ન થયેલી છે આજે તો એટલે ૧૯૨૪ના માર્ચમાં, સરકારના જમીનમહેસૂલખાતાનો પ્રધાન (રેવન્યુ મેન્ડ) બેઠક રીતે કહે છે કે જમીન મરકારની જ છે, એમાંથી પુરુષ આનંદ થાય છે અને એ આવકથી જ વહીવટ માને છે એટલે મને તેમ થાય તોપણ એ આવક છાડાય નહિ આ ઉપાપનનીતિ માથી જમીનમહેસૂલના પ્રશ્નની અટકાવી ગૂંચો ઠીલી થઈ છે, એનો જ આશરો વર્ષને સરકારે વર્ષોના વર્ષો થયા ખેડૂતને રજાયા છે, તેમની દાદ ફરિયાદ સાબળવાને દીવાની કોર્ટને હક રહ્યો નથી, અને ધારાસભાને પણ સરકારના દરાવમાં દાથ ધાવવાનો હક નથી

આ નીતિને પરિણામે, ખેડૂતને જમીનમહેસૂલમાં દખલ કરવાનો કશો અધિકાર નથી એ સિદ્ધાન્તને પરિણામે, વ્યાજબી જમીનમહેસૂલની કાયમની જમાણધી ચર્ચ નથી થાતા જમીન-મહેસૂલ ઉત્તરોત્તર વધતું જાય છે ૧૮૬૦ માં લોર્ડ કેનિંગ

આખા દેશને માટે કાયમની જમાબંધી કરવાની ભવામણ કરી હતી, પણ એ ભવામણ કાગળ ઉપર જ રહેલી અને પાછળથી તે કાગળ ઉપરથી પણ રદ કરવામાં આવી. ભાગ્યે જ બીજાને એવો ઇલાકો દરો કે જ્યાં જમીનમહેસૂલના દર મુબઈ ઇલાકા જેટલા આકરા હોય, અને મુબઈ ઇલાકામાં પણ એવા ભાગ બીજા નથી કે જ્યાં સરકારના ગુજરાત જેટલો વધારો હોય રાવબદાદુર ભેખીએ જમીનમહેસૂલના પ્રશ્ન ઉપર પચીસેક વર્ષ ઉપર એક લેખમાળા બદાર પાઠી હતી તેમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે મુબઈ ઇલાકામાં બીજા કોઈ પણ ઇલાકાના કરતાં માથાદીઠ જમીનમહેસૂલનો દર વધારે છે (એટલે કે માથાદીઠ બે રૂપિયા), એકર-દીઠ દર ગુજરાતના જિલ્લાઓમાં વધારેમાં વધારે છે (એટલે કે એકરે રૂપિયા ચાર), અને ગુજરાતમાં પણ સુરત જિલ્લામાં વધારેમાં વધારે છે (એટલે કે એકરે પાંચ રૂપિયા નવ આના). બારડોલીનો જ દાખલો લઈએ તો જમીનમહેસૂલ ૧૮૬૪થી વધતું જ ગયું છે ૧૮૬૬-૬૭ પટેલા રૂ ૩,૧૮,૧૬૦ હતું તે ૧૮૬૬-૬૭માં રૂ ૪,૦૦,૬૩૬ થયું, ૧૮૬૭-૬૮માં રૂ ૪,૫૮,૦૧૭ અને ૧૮૨૩-૨૪માં રૂ ૫,૧૪,૭૨૨ થયું તેમાં શ્રી. જમદરે ૩૦ ટકા વધારો સૂચવ્યો, મિ. એડર્સને ૨૯ ટકા સૂચવ્યો, સરકારે ૨૦ ટકા સૂચવ્યો, અને પછી રરના ૨૦ ટકા કીધા.

સરકારનો કાયદો જમીનમહેસૂલ ખેતીના નફા પ્રમાણે આકારવાનું કહે છે પણ ખેતીનો નફો નહીં કરવાનું કોઈને સૂઝતું નથી, અથવા તો ખેતીમાંથી નફો થાય છે કે કેમ એ તપાસવાની કોઈને જરૂર જ જણાઈ નથી. જમીનમાંથી ઉત્પન્ન ફદાડિદિવસે વધતું જાય છે એમ તો માર્ક અમલદાર કહેતા નથી જ, પણ માર્ક માનની કિંમત વધી છે એ કારણ આપે છે, તો કોઈ તાલુકાની આબાદી લેખના ધરખાત અને બીજા બાલ રિયલિટીમાં મહેસૂલ વધારવાનું કારણ જુઓ છે, કોઈ ગણેત અને વેચાણના આકાર ઉપર પોતાનું મંદાણ માટે છે તો કોઈ સુધરેલા રૂતા અને વધેલી બજારની સગવડ ઉપર પોતાનો આધાર રાખે છે, કોઈ લોકોએ દારૂ પી નો છોડ્યો એ દરજ્જાકતને સખળ કારણ માને છે તો કોઈ

લોખ દારૂ પીનાનો શોખ વધારતા જાય છે એ વાતને સમગ્ર દારણુ માને છે. જમીનમહેસૂલ વધારણુ જ છે તેને બદલાનાની રીત ખોટી? તે નથી જગાડયુ તો તારા બાપે, નહિ તો તારા બાપના બાપે!

ઉપર જોઈ ગયા કે આ ઉચાપતનીની સામે દાદશિયાફ શી રીતે હોય? ૧૮૭૩મા સરકારી અમનદારે ડેરી મહેસૂલ-આકારણુની સામે હાઈકોર્ટમા એક દાવા મડાયો હતો, અને હાઈકોર્ટે શિયાદીના પક્ષમા ચુકાદો આપ્યો હતો. આથી સરકારી અમલદારોમા ખળખળાટ પેદા થયેનો, અને પરિણામે 'રેવન્યુ જ્યુરિસિક્શન એક્ટ' પસાર કરવામા આવ્યો જેથી દીવાની અદાલતોનો જમીનમહેસૂલની બાબતમા વચ્ચે પડવાનો અધિકાર લઈ લેનામા આવ્યો, અને સેટલમેન્ટ અમનદારને ગમે તે મહેસૂલ ઠરાવવાનો પત્રો મળ્યો. હિંદુસ્તાન સરકાર કે મુઘલ સરકાર પણ કરી નહિ કે એકુ રણુ નથી શ્રી ચિકોડી પોતાના એક અભ્યાસ પૂર્ણ લેખમા લહે છે તેમ, "આ મુધારા તો શાપશ્પ નીવડયા છે દીવાની અદાલતણુ કશુ ચાને નહિ, હિંદુસ્તાન સરકારના હકે ઓળા કરવામા આવ્યા છે, પોતાનો અકુશ તે આજના સભેગોમા વાપરના ઇચ્છતી નથી જમીનમહેસૂલનો પ્રશ્ન પ્રાતીય છે અને સરકારે 'રિઝર્વ' (અનામત) રાખેનો છે એટલે એ પ્રશ્નમા રચાનિક સરકાર જ કુલ મુખત્યાર છે."

સને ૧૯૧૯ના હિંદુસ્તાનના રાજ્યનના કાયદા ઉપર વિચાર કરવાને માટે પાર્લામેન્ટ એક જોઈન્ટ કમિટી નીમી હતી તેની આગળ જમીનમહેસૂલઆકારણુ ઉપર ધારાસભાનો અકુશ રાખવા માટેનો પુરાવો રજૂ કરવામા આયો હતો, અને તે કમિટીએ જમીનમહેસૂલ વધારનાના સબધમા સરકારે કેતુ ધોગણુ સ્વીકારણુ જોઈએ તે વિરે નીચેના વચનો પ્રગટ કર્યા હતા

"જ્યારે કઈ નવો કર નાખવામા આવે, ત્યારે તે ધારાસભાની આગળ લાવવાનો શિરસ્તો થવો જોઈએ ખાસ કરીને જમીનમહેસૂલ એ કેવળ ગોત છે, કે માત્ર કર છે, એ વિષે કઈ પણ અસિધાય આપ્યા વિના અગરી સલાહ છે કે જમીનમહેસૂલના આકાર વધારવાની રીત

કાયદો થાય ત્યાં સુધી એવાં રિવિઝન એટલમેંટ મુજબ
વધારેલો ધાન ન લેવાની સરકારી અમલદારોને સરકાર
લક્ષામણ કરે.’

આ દરાવ પણ ધારાસભામાં પર વિરુદ્ધ રહે મતે પસાર
થયેલ એ વાતને એક વર્ષ થયું. પેલા કાયદો તો થાય ત્યારે ખરો,
પણ ધારાસભાના ઉપર કહેલા બંને દરાવો છતાં સરકાર દેડે પેટે
બંનેકે તાલુકાઓનું મહેસૂલ વંધાર્યું ગઈ. પેલી મહેસૂલજ્ઞાધારણીના
નિયમો સૂચવનારી કમિટીએ રિપોર્ટ રજૂ કર્યો, એ રિપોર્ટની
જે ગતિ થઈ તેનો ઇતિહાસ દિલ્હીના નબીનમહેસૂલના
કાળા ઇતિહાસમાં એક વધુ પ્રકરણ ઉમેરે છે. - એ કમિટીમાં
૨૨ સભ્યો હતા. તેમાં ત્રણ વિભાગના કમિશનરો અને
બીજા મહેસૂલખાતાના કેટલાક અમલદારોનું એક સમૂહ હતું. એ
સમૂહે કમિટીના બીજા સભ્યોથી છુદા પડી પોતાનો લિખિત
રજૂ કર્યો. સરકારે પોતાના દરાવમાં આ સમૂહનો લિખિત
સ્વીકારીને જણાવ્યું કે મહેસૂલ ગણવાનો જ આધાર રાખીને દરાવનું
જોઈએ! કમિટીએ વધુમતે દરાવનું હતું કે ખેડૂતને જે ચોખ્ખો
નફા થાય તેના ૨૫ ટકા જેટલો સરકારધારો દેવો જોઈએ, પણ
સરકારે પેલા સમૂહનો મન સ્વીકારીને દરાવનું કે ૫૦ ટકા જેટલો
સરકારધારો લેવાની ‘અશુ’ પદ્ધતિને વળગી રહેવું જોઈએ!
કમિટીએ લક્ષામણ કરી હતી કે કોઈ પણ રિવિઝન કરવામાં આવે
એટલે તેની તપાસ કરવાને માટે એક કાયમની ‘એડવાઈઝરી
કમિટી’ (સલાહકાર સમિતિ) નિર્ગમી જોઈએ, તે લક્ષામણ પણ
સરકાર યોગ્યને પી ગઈ! કમિટીએ એક વ્યવહારુ અને નિર્દોષ
સૂચના કરી હતી કે સેટલમેંટ અમલદારે તાલુકા લોકલ બોર્ડે
નિમેષા ખેડૂતોના બે સભ્યોને પોતાની તપાસ દરમિયાન મદદ માટે
સાથે રાખવા. એ સૂચના પણ પેલા સમૂહના આભાગ્ય સાથે
સંગત થઈને સરકારે ઉગતી દીધી!

આમ જોઈટ પાર્લામેંટરી કમિટીની લક્ષામણનો અમલ કરવાને
માટે નિર્ગમ્યેવી કમિટીની લક્ષામણો સરકાર ગળી ગઈ અને ચાલુ
અનિટ પ્રથાને કાયમ રાખવાને માટે જ પેરવી કરી. આ

કમિનીની લવામણ પ્રમાણે કાયદો થાય ત્યાં સુધી તો ધીરજ રાખો, ત્યાં સુધી રિવિઝન કરવા મોકલે ગયો, સરકાર કાયદો કરતાં ઢીલ કરે તેથી ગરીબ ખેડૂતોને નાહકનો માર ન મારે એમ સૂચવવામાં આવ્યું ત્યારે મરકારના મહેસૂલમંત્રીએ કહ્યું ‘શું કરીએ?’ અમારી તિજોરી ખૂટી ગઈ છે. ૨૫ તાલુકામાં ૧૦૧ લાખનો વધારો થયો છે તે મૂળ દેવામાં આવે તો સરકારની ની દશા થાય?’ આમ એક તરફથી નવા ચનારા કાયદાને નકામો કરવાની પેરની ઘર્ષ રહી, બીજી તરફથી એક પછી એક તમામ તાલુકાઓનું કાટલું કરાવું ગયું.

આજના જમાનાના મહેસૂલમંત્રીના આ ઉદ્દગારો સાથે આગાહિના સગારી અથવાદારોના ઉદ્દગારો સરખાવીએ ફેઝર ટાઉનરે ૧૮૪૨માં કહ્યું હતું મહેસૂલઆકરણી એ ખેડૂતના કંપાણનો વિષય હોવાથી એ આ રહ્યું કરતાં આપણે એ વિચારવું જોઈએ કે સરકારે ખેડૂતની પાસે કેટલું રહેવા દેવું જોઈએ, નહિ કે ખેડૂત સરકારને કેટલું આપી શકે છે.’ ૧૮૬૪માં મુખર્જીના ગવર્નરે સર ખાઈન ફીઅરે કહ્યું હતું ‘સરકારે સાદે દરાવ્યું છે કે મરકારની તિજોરીની આ સ્થિતિ છે તેનો વિચાર તો જાણ્યું છે, ખરે વિચાર તો લોકોના કંપાણનો છે, મહેસૂલ વવાયો ધગડ્યા પી ખેડૂતની આ સ્થિતિ થશે તેનો છે.’

ખેડૂતના તોફાની ટેલુ મીષુ જૂમવાની આ નીતિ જ એવી છે કે જેની સારો દુ ન ભગવાના સત્યાગ્રહની એ. મોગી લડત લકારી જોઈ પછી શ્રી વ નભાઈ પટેલ પાને સને ૧૯૨૮માં એ મેગી ૧૩૧૦ વિચાર નહોતો એમને તો એક નાનકડા પ્રશ્ન ઉપર જ ૧૩૧૧ નહીં તેની દલી પછી તેનો વિચાર આવતા પ્રકાણમાં વરસ્યું.

૩

ખારડોલીમાં શું બન્યું ?

સરકારપક્ષ

“તમે જાપ આશમમાં પડી ગયા હતા અને આંખો મીંચીને માથે પડે તે ભયે જતા હતા. એન્ડર્સન સાહેબ તમારી આંખ ઉઘાડી તે બહુ સારું થયું.”

૧૫ પ્રકરણમાં જણાવેલી અધાધૂંધીનો ભોગ અનેક તાલુકાઓ થઈ પડ્યા તેમાંનો એક ખારડોલી પણ હતો. ખારડોલીની છેલ્લી જમાબંધી સને ૧૮૯૬ માં થઈ હતી, અને મુંબઈ હંસાકામાં આશતી પ્રથા પ્રમાણે ત્રીમ વરસ પછી એટલે સને ૧૯૨૬ માં એમાં મુધારો (‘રિવિઝન’) કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો. આ મુધારાનું કામ ગ્રાવિન્સપથ મિલિટ સર્વિસના શ્રી. જયકરને સોંપવામાં આવ્યું, જે એ વેળા સરતના એક ડેપુટી કલેક્ટર હતા. એમને આવા કામનો કશો જ પૂર્વજનુભવ નહોતો. એમણે ૧૯૨૫ની શરૂઆતમાં પોતાનું કામ શરૂ કર્યું, અને પાંચ મહિનામાં ખારડોલી અને ચોર્ણાણી બે તાલુકાનાં ‘રિવિઝન’ તૈયાર કરીને સરકારને મોકલ્યા. ખારડોલીના રિપોર્ટ ઉપર તા. ૩૦ મી જૂન, ૧૯૨૫ની તારીખ છે, પણ તે રિપોર્ટ તા. ૧૧ મી નવેમ્બર, ૧૯૨૫ સુધી સરકારને મોકલી ચકાચો નહિ. કારણ શ્રી. જયકરે રિપોર્ટની સાથે મોકલેલા કાગળમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે “રિપોર્ટનો ખરડો

સેટલમેન્ટ કમિશનર સાહેબને મોકલવામાં આવ્યો હતો, અને ગણોત્ત, વેચાણ વગેરે વિષેના કેટલાક ફકરાઓમાં તેમણે સૂચવેલા સુધારા કરીને તે પાછો તેમના ઉપર પામ થવા માટે મોકલવામાં આવ્યો હતો. હવે એ પાસ થઈને આવ્યો છે અને તે શિસ્તના મુજબ સરકારને મોકલવામાં આવે છે.” આ તેમણે સૂરતના કલેક્ટર તરીકે લખેલું. સેટલમેન્ટ ઓફિસરનો રિપોર્ટ સામાન્ય રીતે કલેક્ટર મારફતે સરકારને મોકલવામાં આવે છે. કલેક્ટર તેના ઉપર શેરા કરે છે, અને સેટલમેન્ટ કમિશનરને રવાના કરે છે. શ્રી. જયકરનો રિપોર્ટ કલેક્ટરનો શેરા મેળવવા ભાગ્યશાળી નહિ થયો, કારણ તે વેળા શ્રી. જયકર પોતે જ કામચલાઉ કલેક્ટર થયા હતા. પણ સરકારી દરાવની ભાષામાં, “અગાઉ સૂરતના કલેક્ટર તરીકે કામ કરેલું” એવા સેટલમેન્ટ કમિશનરે એને ઝીણવટથી તપાસ્યો અને લગભગ આખો રિપોર્ટ ફરી લખી કાઢ્યો છે.” એટલે આપણે જે રિપોર્ટ શ્રી. જયકરના રિપોર્ટ તરીકે જોઈએ છીએ તે તેમનો મૂળ રિપોર્ટ નથી પણ સેટલમેન્ટ કમિશનર મિ. ઍડર્સને ‘લગભગ આખો ફરી લખી કાઢેલો’ રિપોર્ટ છે. મૂળ નમૂનો કેવો હશે એ લગવાન બધું પણ, સંભવ છે કે ગણોત્ત વેચાણનાળા ફકરાઓ શ્રી. જયકરના હોવાને બદલે આખા મિ. ઍડર્સનેના લખેલા હોય.

પણ આપણે શ્રી. જયકરના રિપોર્ટમાં બારડોલી વિષે શી ભલામણ કરવામાં આવી તે ઉપર આવીએ. શ્રી. જયકરે આખા તાલુકામાં ચાલતા મહેસૂલના દરમાં પચીસ ટકા વધારો સૂચવ્યો, પણ ૨૩ ગામેને નીચલા વર્ગમાંથી ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવામાં આવ્યાં એટલે પરિણામે એ ગામેના ઉપર ઉપલા વર્ગના વધારે મહેસૂલનો અને મહેસૂલના વધારેલા દરનો એમ બેવડો માર પડ્યો, અને આખા તાલુકાનું મહેસૂલ ૩૦ ટકા વધી ગયું. મૂળ મહેસૂલ રૂ. ૫,૧૪,૭૬૨ હતું તેને બદલે તે રૂ. ૬,૭૨,૨૭૩ કરવાની ભલામણ થઈ. આ ભલામણનાં કારણો તેમણે નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા હતા :

૧. ગયા વિવિઝન પછી ટાપ્ટી વેલી રેલ્વે નવી બોયવામાં આવી અને તાલુકામાં અનેક પાક નવા રચાઓ થયા છે.

૨ વસ્તીમાં ૩,૮૦૦ નો વધારો થયો છે

૩ ખેતીવાડીના સાધનો, ગાય અને દૂગણા દેરામાં વધારો થયો છે.

૪ પટેલા 'રિવિઝન' પત્રી અનેક પાકા મકાનો વધ્યા છે, જે ઉપરથી લોકોની સમૃદ્ધિનું માપ મળે છે.

૫. કાળીપરજી લોકોમાં ઝળવણી અને દાઝનિબેધથી તેમની સ્થિતિમાં સુધારો થયો છે.

૬ અનાજ અને કપાસના ભાવમાં અસાધારણ ડીંગળો થયો છે

૭ ખેતીની મજૂરી જમણી વધી ગઈ છે

૮ જમીનની કિંમતમાં વધારો જ થતો જાય છે, અને ગણેશના પ્રમાણમાં જમીનના આદારમાં ઘટાડો થતો જાય છે.

પણ ૩૦ દહાસો વધારો સૂચવવામાં જે કારણ શ્રી ૧૫૫૨ને વધારેમાં વધારે મદદરૂનું લાગ્યું તે તો એ હતું કે ૩૦ વર્સ ઉપર જમીનમાંથી ઉત્પન્ન થતા પાણી કિંમતમાં ઊંચા ભાવને કીધે સને ૧૯૨૪ માં રૂ ૧૫,૦૮ ૦૭૭નો વધારો થયો છે

આ રિપોર્ટ ૧૯૦૬ની શરૂઆતમાં પ્રસિદ્ધ થયો 'પ્રસિદ્ધ થયો' કહેવામાં મારી જૂન થાય છે આ રિપોર્ટ પ્રસિદ્ધ થતા જ નથી એક અગાઉના એમિસ્ટન્ટ કલેક્ટર શ્રી શિવદામાનીએ ૧૯૨૮ના માર્ચ મહિનામાં ધારામજામાં કરેલા પોતાના ભાષણમાં જણાવ્યું હતું તેમ "મેટવર્ગેન્ટ એક્ષિમન્ટ રિપોર્ટની નકલો લોકોમાં જોઈએ એટલી પ્રસિદ્ધ છે થતી નથી તાતુકા એગીમાં એક નકલ રાખવામાં આવે છે, અને ખેડૂતો તે વચ્ચે લેશે અને તેના ઉપર પોતાના વાધાઓ મોટી આપશે એમ માની લેવામાં આવે છે

આ રિપોર્ટ દર્શાવેલ તો અંગ્રેજીમાં જ રોાય છે

અરે, અંગ્રેજીમાં તો અને એવી ખબર મળી હતી કે કેટલાક તાતુકાઓમાં મામનનદારે લોકોને નકલ પણ લેવા દીધી નહોતી" બારડોલી રિપોર્ટ પણ આ જ અર્થમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, એટલે કે તાતુકા કચેરીમાં જઈને જેને એ લેવો દોય તે લેઈ આવે બારડોલી તાતુકાની સમિતિએ આ રિપોર્ટની

તપાસ કરી તેના રદિયા તૈયાર કરવાને માટે એક કમિટી નીમી. તેના પ્રમુખ લાર્ડ નરહરિ પરીખ હતા. કમિટીએ રિપોર્ટની નકલની ગમે એટલી કિંમત આપવાનું કહ્યું, પણ લાર્ડ નરહરિને તાલુકા કચેરીમાં જઈને રિપોર્ટ વાચવો હોય તો વાચી જવો અને તેમાંથી ઉતારા કરવા હોય તો કરવા એમ કહેવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે ઉતારા લઈ, રિપોર્ટનો અભ્યાસ કરી, કમિટી તાલુકામાં ફરી વળી અને સેટલમેન્ટ ઓફિસરે જણાવેલી દષ્ટિકોણને ખોટી પાકનારો પુરાવો ભેગો કર્યો, અને લાર્ડ નરહરિ પરીખે ‘નવલખન’માં એક લેખમાળા લખીને રિપોર્ટની વિસ્તીર્ણ સમાયોજનના કરી. ગુજરાત મહાવિદ્યાલયના અધ્યાપક શ્રી. મલહારીએ ‘યંગ ઇન્ડિયા’માં એવા જ ટેટલાક લેખો લખ્યા.

આટલું કરીને ખેસી ન રહેતા ખારડોલીના ખેડૂતોએ ૧૯૨૭ના જાન્યુઆરી મહિનામાં એક પરિપક્વ બરી અને રા. બ. ભીમલાઈ નાયક અને શ્રી. શિવદાસાનીની આગેવાની નીચે સરકારને એક ડેપ્યુટેશન મોકલવાનો દરાર કર્યો. ૧૯૨૭ના માર્ચ મહિનામાં આ સભ્યો ટેટલાક ખેડૂતોને લઈને રેવન્યુ મેમ્બર મિ. રૂને ગળ્યા. મિ. રૂને તેમને ગયા હતા તેવા જ વિદ્વાપ કર્યા એ જ વરખના મે માસમાં રા. બ. ભીમલાઈ નાયકે સેટલમેન્ટ ઓફિસરના રિપોર્ટનો વીગતવાર જવાબ આપનારી એક લાખી અગળ સરકારને મોકલી. તે પણ દફતરે ન પાઈ. ૧૯૨૭ના જુલાઈ મહિનામાં મરકારે એક ફગવ બહાર પાડ્યો તેમાં તેમણે સેટલમેન્ટ કમિશનની સૂચના પ્રમાણે ગામડાનું નવું વર્ગીકરણ બહાલ ગમ્યું અને સેટલમેન્ટ અમલદારની માલના વધેલા લાવની દલીલ નવીકારી અને સેટલમેન્ટ કમિશનરના સૂચવેલા ૨૯ ટકાના વધારાને બદલે અને સેટલમેન્ટ ઓફિસરે સૂચવેલા ૩૦ ટકા વધારાને બદલે ૨૨ ટકા વધારો સૂચવ્યો. ૨૨ ટકા વધારો સૂચવવાનું કારણ સરકારે એ જણાવ્યું કે રૂના લાવમાં લવિયમાં ચનારો ઘટાડો ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો છે.

અત્યારસુધી જેમણે જેમણે આ વધારા સામે વાધા ઉઠાવ્યા હતા તેમની પાસે શ્રી. જયકરનો રિપોર્ટ જ હતો, મિ. એડર્સનના

રિપોર્ટની નકલો તો છે ૧૯૨૮ના માર્ચ મહિના સુધી પ્રસિદ્ધ થઈ જ નહોતી આ રિપોર્ટ જ્યારે સરકાર પાસે દેવાવવામાં આવ્યો ત્યારે ખમર પડી કે આ કારણે સરકારે એ જાણીજૂઞ્ઞને દાખી રાખ્યો હશે આપણે જોઈ ગયા છીએ કે શ્રી જયકરે પોતાનો રિપોર્ટ મિ એડર્સનને જોવાને માટે મોકલ્યો હતો અને તેને તેમણે લગભગ આખો ફરી લખી કાઢ્યો હતો છતાં પણ એ રિપોર્ટના ઉપર મિ એડર્સને ધરાઈને ટીકા કરી, અને તે રિપોર્ટના મુખ્ય ભાગના ટુકડેટુકડા કરી નાખ્યા. આ રજા મિ એડર્સનના સપાટા :

“શ્રી જયકર મહેસૂલવધારાને માટે જે સૂચના કરી છે તે ઉપર આવીએ. હ દિલ્હીની ધું કે એમણે જમીનના પાકની કિંમત કેટલી વધતી જાય છે એ ૧૯૨૪ના બેંચ આપાર રાખ્યો છે તાલુકાની સામાન્ય સ્થિતિનો સાર આપના યજમા ફકરામાં પણ જમીનની કિંમત અને મજૂતીમાં થયેલા વધારાનો માત્ર એક જ દાખલો આપે છે, અને કહે છે કે ભાવો જોલા ૫૦ વધી ગયા છે કે મજૂતીના પ્રમથુમાં આકસ્ત્રી બહુ જોડી થઈ છે — આને માટે કશો પાયા નથી, અને પાયા વિના ઈમારત ફી રીતે ચલાય? આવા સેટલમેન્ટ રિપોર્ટ ઘડાતા હશે? આ પછી બે ફકરા ખામા જે સિદ્ધ કરવાને માટે એમણે લખ્યા છે કે સર ૧૨ ને પેસાને બદલે પાક લઈને જ મહેસૂલ લેવાની હોત તો મહેસૂલની રકમ કેટલી બધી વધી જત — જણે આમાં કાઈ નવું કહેવાનું હોય ના. તે જણાવે છે કે તાલુકાની ૨૦ હત્રમમાં લગભગ ૧૫ લાખ એકરો વધારો થયો છે, અને એ જણાવ્યા પછી તેમની જુદિમાં ઉદય થતો જણાય છે કે એમ કહેવાનો કશો અર્થ નથી, કારણ એવી રીતે ખેતીનું ખર્ચ પણ ૧૫ લાખ વધુ હોય તો વધાર મહેસૂલ લેવાનો માર્ગ આધાર રહેતો નથી વારુ, પણ ખેતીનું ખર્ચ ૧૫ નહિ પણ ૧૭ લાખ વધુ હોય તો તે મહેસૂલ એક કંપુ જોઈએ, વધારવાની તો વાત જ બાજુ ન રહી! હવે શ્રી જયકર ટૂંકી રીતે બતાવી રાખે કે ખેતીના હત્રમમાં જે વધારો થયો છે તેના કરતા ખેતીના ખર્ચમાં થયેલો થયો છે કે વધારો થયો છે આને વિરે તો માત્ર તેઓ એક લીંગ લખે છે. “આ વાત પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ ખરી.” આમ તેઓ દિલ્હીનો મુખ્ય હરવાને જ ખુલ્લો રાખે છે. એટલે કાંઈને દુમતો કરવો હોય તો યાદમાં તેના કાચા દિલ્હી ઉપર દૂધી થઈ તેને તોડી પાડી શકે એમ છે, કારણ ખેતીખર્ચ ખેતીના હત્રમ કરતા વધુ છે એમ માર્ગ બતાવી કે એટલે શ્રી જયકર પાગે કશો

જવાબ જ રહેતો નથી. આ સમજવા પછી જ કલ્પ મનગરે કે મહેસલ-આકારણી ખેતીના કુલ હત્યારા અને ભાવ ઉપર ન બાંધી શકાય પણ ગણોત ઉપર જ બાંધી શકાય. . . . શ્રી. જયકરના રિપોર્ટના પૃષ્ઠ ૬૫ માં ફકરા તો તદ્દન નકામા છે એમ કહીએ તો ચાલે; અરે, એટલું જ નહિ એમણે જે વધારો સૂચવ્યો છે તેના બચાવ આટે નહિ પણ તેની ચિરુદ્ધ દલીલ એમાંથી મળે છે, એટલે એ ફકરા તો ખરેખરા જોખમકારક છે. . . . આમ ખેતીનું ખર્ચ બાદ ક્યાં વિના ખેતીનું હાથન ગણીને તેની ઉપર આકારણી બાંધીએ તો માર્યા જ પડીએ એમ કરવામાં કેવી સ્થિતિ થાય છે તે ૬૫ માં ફકરામાં જોવાનું મળે છે. ૬૬ માં ફકરામાં શ્રી. જયકરે વધારાની પોતાની જે સૂચના કરી છે તે કરતાં તેમની એ જ દરાય છે. તેમણે પતાવ્યું છે કે ખર્ચ બાદ ક્યાં વિનાનું હત્યારા એટલું બહુ વધ્યું છે કે ૩૩ ટકા તો ૧૨૨ વારની શકાય. સાથે સાથે તેમને એમ પણ ખબર છે કે એના જે જ ભાવો કદાચ હાલમાં ન રહે, અને તેમ થાય તો વવારેપડતો વધારો સૂચવ્યો એવો આરોપ આવે. એટલે તેમણે દરતા દરતા અને કશું કદાચ બતાવ્યા વિના ૨૫ ટકા વધારો ‘શોધ અને ન્યાયપુક્ત’ છે એમ જણાવ્યું છે. જે સરકારની વધારાની હદ ૭૫ ટકા હોત તો તેમણે કદાચ કહ્યું હોત કે ૨૫ ટકા વધારો ‘શોધ અને ન્યાયપુક્ત’ છે.”

આમ શ્રી. જયકરના રિપોર્ટનો આખો પાયો જ નાબૂદ કરનારો રિપોર્ટ સરકાર શી રીતે પ્રસિદ્ધ કરવાની હિંમત કરી શકે!

શ્રી. જયકરના રિપોર્ટને હિડાહી દર્શને એંડર્સને નવો જ પાયો શોધ્યો, એ પાયો તે ‘આપણું એક જ સાચું એવાણુ — ગણોત’ આ પાયો શ્રી. જયકરના કરતાં કેઈ વધારે મજબૂત નહોતો, એટલો જ તે કાર્યો હતો. મિ. એંડર્સને કહે છે કે શ્રી. જયકરના રિપોર્ટની ખરી કિંમત એની પુરવણીમાં રહેલી છે. છતાં એ જ પુરવણી-માંની એક અગત્યની પુરવણી જી વિને તેમની ટીકા જુઓ:

“પુરવણી જી (વેચાણના આકાશવાણી) નેટલી કાળજીથી તૈયાર થવી જોઈએ તેટલી કાળજીથી તૈયાર નથી થઈ એવી મને ખેદ થાય છે. એમાં એટલા બધા વેચાણદગ્તતાવેળે લીરા છે કે ઘડીબાર વિચાર કરનારને જણાશે કે ૧૯૦૧ની અને ૧૯૧૦ વચ્ચે

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

જે વેચાણો થયા તેની ૧૬૨૫માં સેટલમેન્ટ અમલદાર સાચી તપાસણી લાગ્યે જ કરી ચક્રવા દશે.” અને છતાં એ જ અમલદારે તૈયાર કરેલી (ગણતના આકાશવાણી) પુરવણી એચને આખી મીચીને કમિશનરે સ્વીકારી, —કારણ પોતે વધારો શી રીતે સૂચવે? પોતાને પંજુ કાઢી પાયો મળવો જોઈએ ના!

આમ ખોટા આકાશનો આશ્રય લેવા ઉપરાંત મિ. એંડર્સન એક બાબતમાં તો બીત જ શૂધ્યા પોતાની ૨૯ ટકા વધારાની ભયામથનું મંડાણ માડતા તેમણે પોતાના જેવા જવાબદાર અમલદારને ન છાજે એવી મણતરીની જૂથ કરી:

“ શ્રી જયકરે ૪૨,૬૨૩ એકરના ગણેતો લીધા છે. કુલ જમીન ૧,૨૬,૬૮૨ એકર છે, એટલે આખા તાલુકા અને મહાકાની ત્રીજા ભાગ જેટલી જમીન ગણેતે અપાય છે: એમાં વળી આધિભાગ અને બીજી રીતે અપાતી જમીન ગણીએ તો આ ગણેતે અપાયેલી જમીન અર્ધા ભાગની થઈને ૮૭૧ રહે.”

મિ એંડર્સન શૂલી ગયા કે શ્રી. જયકરે સાત વર્ગોના ગણેતો લીધા હતા, અને આ ગણેતો જેટલાં વર્ગોના હોય તેટલાં વર્ગોએ ગુપ્તીને પત્રક ક્યાં છે. એટલે ૪૨,૬૨૩ એકર જમીનના ગણેતો તે તો ૧,૦૦૦ થી વધારે એકર જમીનના ગણેતો નથી. આમ પાચદશ ટકા ગણેતની જમીનને બદલે મિ. એંડર્સને માત્રી લીધું કે અર્ધાઅર્ધ જમીન ગણેતે અપાય છે!

આમ મગદારની આગળ એ દંઘધણ વિનાના રિપોર્ટો જઈને પચા. એમાંથી કયો પસંદ કરે? એક તરફ વાવ, બીજી તરફ કૂવો! મગદારે કૂવો અને વાવ બંને પસંદ કર્યા; બનેલાથી કંઈક લીધું. ગણેતનું ધરણ પળ સ્વીકાર્યું, ચરેલા ભાવનું ધરણ પળ સ્વીકાર્યું, અને ૩૦ ટકાની ભયામથન કરી

સ્પષ્ટ લખ્યું હતું - 'બી. બી. સી. આર્ટ રેવેન્યુ એજન્ટની પાસેથી મને ખમત મળી છે કે ટાપી લાઇન આવતે વર્ષે આજ સમયે શરૂ થશે. ગમે તેમ હોય, પાંચ વરસ પછી બારડોલી સૂરતની સાથે રેલવેથી સંપર્કમાં આવશે એમ માનવામાં કશી અડચણ નથી અને રિવિઝન દાખલ થયા પછી ૩૦ વસ સુધી ચાલશે, એટલે જમીનના આકારના દર નક્કી કરતી વખતે ભવિષ્યમાં થનારી રેલવેથી થનારા ફાયદા ધ્યાનમાં લેવામાં વાધો નથી.'

રસ્તાઓના સુધારા વિશે તો કશું ન કહીએ તો સાગુ બારડોલી તાલુકાના ગામમાં ભટકનાર તાલુકાના પાકા રસ્તાઓની તારીફ શ્રે તો તે રસ્તા ઉપરથી તે બાકીનાં હોવા વિશે શકા થાય. કર્નલ પ્રેસકોટના સમયમાં એ રસ્તા 'માણસ અને પશુના કાળજી તોડે એવા' હતા તો તે આજે કાંઈ બહુ સુધાર્યા નથી, અને આજે જે સેડક વાસ રસ્તા' કહેવાય છે તેમના કરતાં તો ગોમાનાના ચાર માસ સિવાયના આઠ માસમાં ગામની ગરદ વધારે સારી કર્નલ પ્રેસકોટ રેલવાય વર્ષ ઉપર લખ્યું હતું 'બારડોલી તાલુકા જ્યારથી આપણા હાથમાં આવ્યો છે ત્યારથી એ બહુ ભારે મહેસૂલ ભરતો આવે છે અને તેનો વિચાર કરીને પણ આપણે ત્યાં સાગુ રસ્તા દરવા જોઈએ' આજે કહેવાતા સારા રસ્તા ઉપર મહેસૂલવધારો સૂચનાય છે.

૨ વસ્તીમાં ૩૦ વામાં ૩૮૦૦ નો વધારો એ વધારો કહેવાતો હશે? મામની વસ્તી તો ઘૂની છે, મસનાની વસ્તી વધી છે.

૩ બેસો નિનાય બીજા કથા સાધનોમાં વધારો થયો નથી બારડોલી સંખ્યામાં તો ઊલટો ઘટાડો થયો છે એમ શ્રી જયકર પોતે કહ્યું કરે છે. વળી જોડો બીજો કમાઈ કરી લાવીને પણ બગદાર વગેરે ખરીદ કરે અને નવા મકાન પણ બાંધે. વળી કુકરો વિગત થાય એટલે પણ નવા રજની નવી ગાત્રીની અને નવી બજારોની જગર પડે. આ વાતનો સીકાર સૂરતના કલેક્ટર મિ. સેનીએ પણ મ્યોં દતો.

૪ લોકો સમૂહ ન હોય તો પાકા મકાનો શી રીતે બાંધે છે એ તવાન થાય છે. "આફિકાથી ધન કમાઈ લાવે એટલે દેશમાં

આરીને ધર બાધે. તેનું જોઈ ખીજ પાને નાણા ન હોય છતાં પેનાના જોવો મોટા કહેવડાવવા તે પણ ધર બાધે. અને દવે તો એટલે સુધી રિયતિ આવી ગઈ છે કે મોટું ધર હોય તો જ છોકરાને કન્યા મળે. અમારી તપાસ દરમ્યાન એક માખતો એવો મળ્યો કે છોકરો મોટી ઉમરનો થયો. તે કુંવારો રહી ગયેલો એટલે કન્યા મળે તેની ખાતર જમીન ગીરો મૂકીને ધર બાધું. પણ ઉપારેલા નાણાથી ધર પૂરું ન થયું એટલે છેવટે દેડું લરવા અને ધર પૂરું કરવા માટે કમાવા સારુ એ છોકરો પરદેશ ગયો. તાલુકામાં પાકાં મોટા મકાન છે તેમાના અર્ધો ઉપર તો આફ્રિકા જવાવાળાના છે, અને ખીજ પાકા મકાનોવાળા મોટેલાગે દેવાદાર હોય છે” (ભાઈ નરદરિકૃત ‘ખારડોડીના ખેડૂતો’).

૫. કાળીપરજ સોઢામાં મલપાનાનવેપની મળવળ ચાલી છે અને ફેળવણીનો પ્રચાર થઈ રહ્યો છે એ એમની પ્રગતિ સૂચવે છે એવું કારણ આપીને એ સોડાને પણ રૂપ રકા વધારો લાગુ પાડવામાં હરકત નથી એમ શ્રી. જયકરે કહ્યું છે. આ મલપાન-નિવેશની મળવળ જ્યારે પૂરી મફત થઈ ત્યારે ખરી. ફેળવણી તો હજી દૂર છે, અને કરજનો બોલે એ સોડો ઉપર રોજ વધતો જાય છે અને તેઓ પોતાની જમીન ખોતા જાય છે.

૬. “માલના ભાવ ૧૯૧૪થી ૧૯૨૫ના ગાળામાં વધ્યા તે લગઈના કારણથી વધ્યા હતા એ સર્વવિદિત છે. આકેશી-અમલદારના રિપોર્ટની શાહી સુઢાયા પહેલા તો એ ભાવ ધરી ગયા છે. એટલે આવા અપવાદરૂપ વર્ષોમાં વધેલા ભાવ ઉપરથી ત્રીસ વરસ સુધી મહેસુલના દર વધારી મૂકવા એ ઉધાડો અ-માય છે. ખીજી, માલના ભાવ તો ઊતરી પણ ગયા, પણ મજૂરીના ભાવ વધ્યા અને રહેણીકરણીનું ધોરણ ખરચાળ થયું તેને ઊતરતા પાર લાગવાની માલના ભાવ વધ્યા તેની સાથે એતીના ખર્ચ વધી ગયા છે એ ધ્યાનમાં નથી લેવાયું. જે બજારની જોડ પચીસ કે ત્રીસ વરસ ઉપર સો રૂપિયે મળતી તેના હાલ ચારમેથી પાચમે રૂપિયા પડે છે, જે ગાડા પચામ કે પોલોસો રૂપિયે થતા તેના આજે દોઢસો પડે છે જે દુબળો પચીમ કે ત્રીમ રૂપિયે

રહેતો તે આજે જસો કે ત્રણમેં રૂપિયે પણ નથી મળતો. આ બધું ઝટ ધટવાનું નહિ, અને માવના ભાવ તો ઘટતા ચાલ્યા જ છે” (ભાઈ નરહરિદત્ત ‘બાગડોલીના ખેડૂતો’).

૭. ખેતીની મજૂરી બમણી નહિ પણ ચારગણી વધી છે. પણ એ તો મહેસૂન ઓછું કરવાના પક્ષમાં દલીલ છે, એ કોઈ પણ સામાન્ય અછતનો માણસ સમજી શકે.

૮. “જમીનની કિંમતમાં વધારો થયો છે તે લડાઈ પછીના વરસોમાં થયો છે તે વખતે કપાસના ભાવ એટલા વધી ગયા કે લોકોને કપાસની ખેતીમાં મોટો નફો દેખાવા માડ્યો તેમાં વળી પરદેશથી ધન કમાઈ લાવ્યા હોય તે લોકો જમીન સંપાડવા ઉત્સુક હોય જેની પાસે કાંઈ જમીન હોય તેની કામમાં આખરે ગણાય એટલે આવા લોકો મોમાંગ્યા દામ આપીને જમીન ખરીદવા પાછળ પડ્યા તેમાં ભારે ભાવની અનુભવ તો હતી જ. એટલે જમીનના ભાવ કૃત્રિમ રીતે વધેલા છે એમ કહી શકાય ભાવ ઠીકરતાની સાથે આજે જમીનની કિંમતમાં ૨૫ ટકા ઘટાડો થઈ ગયો છે, પણ ખેતીમાંથી નફો ન હોય તો જમીનની કિંમત વધારે કેમ રહી શકે એ કોપડો સરકારી અમલદારને ઝટઝટ ન બિઠેલી શકે. માનવવાગણીને જેમાં વિચાર નથી કે વામાં આવતો એવા પશ્ચિમના અર્થશાસ્ત્રથી રંગાયેલા સરકારી અમલદાર તો જરૂર એવી દલીલ કરે કે જે જમીનમાંથી સારી ખેદાસ ન થતી હોય તો લોકો શું કામ જમીનમાં પૈસા નાખે? પોતાના નાણાં વ્યાજે કેમ ન ફેરવે? હકીકત એવી છે કે જે ખેડૂતના શહેરની બેઠકમાં પચાસ હજાર રૂપિયા પડ્યા હોય તેના કરતા જે ખેડૂત પાસે પચાસ વીંચા જમીન હોય તેની આખરે કામમાં વધારે ગણાય છે. એટલે શહેરમાં ગમે તેટલું વ્યાજ મળતું હોય તોપણ ખેડૂત પોતાના નાણાં જમીનમાં જ રોકવાનું પસંદ કરે છે. ‘વતન’ શબ્દની પાછળ એક એની ભાવના રહેલી છે જે ભાવના ખેડૂતને પોતાના વતનમાં જમીન સંપાડવા વાળી, કરના વધારે દામ આપવા ગ્રેર છે પરંતુ આ વસ્તુ સરકારી અમલદારના સમજવામાં રી

રીતે આવે ? મામેગામના વેચાણની તપાસ દગ્તા મોટા ભાગના વેચાણ પરદેશ જઈ આવેલાઓએ કરેલા જોગમાં આવે છે આદેશીઅમલદાર લોકોની સ્થિતિ તપાસીને નિવેદન કર્યાનો દાવો કરે છે, પરંતુ આ તાબુકામાંથી પરદેશ જઈ ધન રળી આવનારની સખ્યા મોટી છે તેનો પોતાના નિવેદનમાં ઉલ્લેખ સરખો નથી." (ભાઈ નરદરિદ્ધત 'બારડોલીના ખેડૂતો')

વેચાણ અને ગણતના આકડા કેવી રીતે તૈયાર થયા છે તે જાણવાને માટે એકમે વાત નોંધવી જરૂરી છે સેટલમેન્ટ ઓફિસરે મામેગામ ફરિને આ વેચાણ અને ગણતના આકડા તપાસવા જોઈએ, એમાં સાચા ગણત અને વેચાણ કયા છે તે તપાસવા જોઈએ, બ્યાજના દગ્તાવેળે, ગીરાના અને વેચાણ-ગીરાના દસ્તાવેજો કાઢી નાખવા જોઈએ પણ બારડોલીમાં આવું કશું બન્યું નહોતું સેટલમેન્ટ ઓફિસની ઉપર ૩૦ મી જૂન ૧૯૨૫ની તારીખ છે રિપોર્ટ લખતા ૫ દરેક દિવસ થયા હશે એમ માની લઈએ તો ૧૩૭ ગામના આકડા તેમણે ૧૦ દિવસમાં તપાસી લીના હશે એમ મામલતદારે પટેલ તનાગીઓ ઉપર મોજાવેલા એક સંકેર્ષકર ઉપરથી જણાય છે ૧૫ મી જૂનને દિવસે કાઢેલા આ સંકેર્ષકરમાં તેમને એવું લખવામાં આવ્યું હતું "આ દેખત તમારે બધા પત્રકો લઈને તાલુકે આવવું પ્રાત સાહેબ (જમકર સાહેબ)નો મુકામ ૪ થી જૂનથી તાબુ કરાવેલો છે, અને તેઓ તમે કરેલા પત્રકો તપાસશે તે પહેલાં મારે પણ એ તપાસી જવા જોઈએ એટલે તમારે તમામ ચાત્ર પત્રકો લઈને તાલુકે આવી રહેવું અને કામ પૂરું થાય ત્યાં સુધી અહીં રહેવું "

પ્રાત અમલદાર તા ૪ થી ૧૫ મી સુધીમાં ૧૩૭ ગામોના પત્રકો રી રીતે તપાસી ચકાસી હશે તે સમજી શકાય નથી ગવિવાગ વગેરે ન જોગવા હોય તેવાં એ કામ ૧૧ દિવસમાં પતાવવું એ મોટા અજાણવાનીને માટે પણ અશક્ય થઈ પડે અને વળી એ બધી તપાસ કચેરીમાં બેસીને ચાલે શી રીતે એ પણ ક'પનામાં

વળી મામલતદારનો એક દુકમ આ વસ્તુ ઉપર વધારે અજાણું પાડે છે. આ દુકમની ઉપર ૨૩મી ઓક્ટોબરની તારીખ છે. એમાં ૨૭મી ઓક્ટોબરે જ્યાં પત્રકો લઈને પટેલતક્ષાટ્રીને તાલુકે હાજર થવાનો દુકમ કરવામાં આવ્યો છે. કારણ, 'તમે તૈયાર કરેલાં વેચાણનાં પત્રકોની મારે મેળવણી કરવાની છે.' વાંચનારે જો આ ચર્ચાનો ખરોખર અભ્યાસ કર્યો હશે તો તેને માદ હશે કે 'શ્રી. જયકરે પોતાનો રિપોર્ટ પહેલાં મિ. એડર્સનને જોવા મોકલ્યો હતો, પછી તે જોઈને તેને સુધારવાની તેમણે કેટલીક સૂચના કરી, તે પ્રમાણે સુધારીને તેમણે તે પાછો જોવા મોકલ્યો, અને આખરે નવેંબરમાં તે સરકારી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો. પેલા સુધારીને મોકલવાનો દુકમ શ્રી. જયકરને આવ્યો ત્યારે તેઓ કલેક્ટરપદું કરતા હતા એટલે તેમનાથી કેમ તપાસણી થઈ શકે? એટલે તેમણે કયો મામલતદારને દુકમ, અને મામલતદારે પટેલ-તક્ષાટ્રીને તાલુકે બોલાવેલા. પણ એ તપાસણીને વિષે મિ. એડર્સન કહે છે: "આ આંકડા મામલતદારે મેળવ્યા છે અને તપાસ્યા છે એમ તુમારમાંથી દેખાય છે. હવે મામલતદારની એ મેળવણીનો અર્થ તેમના એકાદ કારકુને અથવા સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટરે કરેલી મેળવણી હોય છે. સેટલમેન્ટ અગલદાર તે પોતે વેચાણ અને ગણતના આંકડા તપાસે એવી આશા રખાય છે તેને બદલે પેલા સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર કે કારકુનની તપાસણી કેમ ચાલે?"

છેવટે ખેતીના ઉત્પાદનના ભાવમાં વધારો થવાને લીધે ૧૫ લાખ રૂપિયાનો લાભ ખેડૂતોને થયો એ દલીલનું બેહદાપણું તો આપણે ગયા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા તેમ મિ. એડર્સને પોતાના રિપોર્ટમાં એવી સરસ રીતે બતાવ્યું છે કે તેને વિષે વધારે લખવાની જરૂર જણાતી નથી.

આ તો શ્રી. જયકરે આધાર રાખેલી દલીલનું પૃથક્કરણ થયું. મિ. એડર્સને તો ગણતના આંકડા ઉપર જ આધાર રાખ્યો હતો. આજે જમાખંધીની જે કલમો છે તે મુજબ પણ એ આંકડાનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં એ આંકડા પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે કે નહિ તે જોઈ જોઈએ, અને આંકડા ખરાબ તપાસેલા છે કે નહિ

તે જોવું જોઈએ આકાશની તપાસ કરી જ થઈ નહોતી એ આપણે જોઈ ગયા, અને આકાશ યુક્તળ પ્રમાણમાં છે એમ પુરનાર કરવાને માટે મિ. એડર્સન કેની રીતે જીત ભૂત્યા એ તો આપણે ગયા પ્રકરણમાં જ જોયું. મિ. એડર્સને ૪૨,૬૨૩ એકર જમીન આપ્યા તાલુકામાં ગણોતે અપાય છે એમ શ્રી જ્યકરે આપેલા ૧૯૧૮થી ૧૯૨૫ના આકાશ ઉપગ્રહી કહ્યું એ તો સાત વરસના આકાશ હતા જે સાત વરસના આકાશ લીધા તો કુલ જમીનને સાતે ગુણીને ગણોતે આપેલી જમીનનું પ્રમાણ કાઢવું જોઈતું હતું, પણ તેમણે તો સાત વર્ષમાં ગણોતે આપેલી જમીનનું પ્રમાણ એક વર્ષની કુલ જમીન પર કાઢ્યું, અને પછી દીન કરી કે લગભગ ૫૦ ટકા જમીન ગણોતે અપાય છે જે એડર્સનના આકાશ માનીએ તો કેવું પિચ્ચિન પરિણામ આવે છે એ જોવા-જેવું છે નીચેના ગાંઠોમાં કુલ જોટલી જમીન છે તેના કરતાં ત્યાં ગણોતે આપવામાં આવેલી જમીન વધી જાય છે.

	ગામ કુલ જમીન સાત વર્ષમાં ગણોતે આપેલી જમીન			સાત વર્ષમાં ગણોતે આપેલી ક્યારી જમીન	
	એકર	એકર	ચુકા	એકર	ચુકા
ઉતારા	૧,૩૧૭	૨,૮૧૨	૪	•	૦
વંધાવા	૭૬૪	૧,૧૮૬	૨૧	૩૬	૧૧
મિયાવાડી	૧,૦૫૭	૧,૧૮૫	૦	૧૮	૦
ભૈરુદના	૭૫૧	૬૨૫	૩	૩૭	૩૩

દીના જેવું છે કે ગણોતે આપેલી જમીનનું પ્રમાણ કુલ જમીનના સાતમણા કરીને કાઢવું જોઈએ

પછી શું થયું તે તો ગયા પ્રકરણમાં વર્ણવ્યું છે સરકારનો પક્ષ એટલો બધો ખોટો હતો, આકાશ અને હાજીકતની પણ એટલી બધી દેખીતી ભૂલો હતી કે આખું નવું રિરિજન રદ કરાવાની જ લોકો માગણી કરી શકતા હતા પણ લોકોએ એવડી મોની માગણી ન કરી તેમણે તો તેમના નામક તરીકે વીર છતાં ધીર નામક વક્તવ્યભાઈને પસંદ કર્યા હતા તેમણે શ્રી તપાસ કરાવવાની માગણી હિપર જ આમદ રાખવાની સલાહ આપી

પણ એ વાત તો જાવના પ્રકરણમાં કરશું

બારમી રેલુઆરી

“આબરમનીના સંતે મોટી ચઢિત પેદા કરી છે. તેની પાછળ તમે અમને ગાડા કંદો કે દીવાના કંદો, પણ જ્યાં મુખી જીવતા હોએ ત્યાં મુખી આ ગાડા ખેડૂતો માટે મરના તૈયાર છે.”

ત્યાં રે આ સંલેગોમાં લોકોએ શું કર્યું? શ્રી. જ્યારેના રિપોર્ટ સામે તો તેમણે સને ૧૯૨૬ થી દિલ્લિયાલ હાવી હતી. તેમની તાબુકા સમિતિએ નિમેષી તપાસસમિતિએ એ રિપોર્ટની એકેએક દલીલના રદિયા આપ્યા હતા, અને વધારે વાજબી દરે કે માણુ દર પણ વાજબી ગણ્યામ એવા નહીં ખેડૂતને થતા નથી એમ બતાવ્યું હતું. આ પછી મને ૧૯૨૭ માં તેઓ તેમના ધાગમબાના પ્રતિનાધઓને આગળ કરીને સરકારના મહેમૂલમંત્રી—રવન્ડુ મેમ્બર—ની પાસે ડેપુટેશન લઈ ગયા. આ પછી આ સભ્યોએ સરકારને મોટી અરજીઓ કરી, જેમાં રિપોર્ટની દલીલોના જવાબ અને ખેડૂતોની ખરી સ્થિતિ આપવામાં આવી હતી. આ બધું છતાં ૧૯૨૭ના જુલાઈની ૧૯ મી તારીખે સરકારે ૨૨ ટકા વધારો મંજૂર કર્યો, એટલે સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૭ માં તેમણે પરિપદ ભરી, જેમાં હજારો ખેડૂતોએ હાજરી આપી. આના પ્રમુખ રાવ સાહેબ દાદુભાઈ દેસાઈ એમ. એલ. સી. હતા. ખૂબ વિચાર અને ચર્ચા પછી તેમણે વધારાની રકમ ન ભરવાનો દંજવ કર્યો. આ દંજવની પણ કચી અસર ન થઈ, તલાટીઓને કાસના હપ્તા નવા દર પ્રમાણે વસૂલ કરવાના હુકમ થયા.

હવે ખેડૂતોને નવી ટિંશામાં વિચાર કરવાનું સૂઝ્યું. અત્યાર સુધી સૂઝેલું નહોતું એમ નહિ, પણ ૧૯૨૧ પછીની દેશની પરિસ્થિતિએ કંઈસહનના કાર્યક્રમ વિશે તેમની શ્રદ્ધા મોળી પાડી નાખી હતી અને સત્યાગ્રહના નામથી તેઓ ભડકતા. પણ ધાગમખાના મળ્યોએ તેમને સાફ કહી દીધું કે અમારાથી હવે કંઈ થાન એમ નથી અને હવે તો તમારે બીજું જો કંઈ કરવું હોય તે કરો. લાર્ડ કલ્યાણજી અને દુવગજી — જે બે બાર્ડોની ગાંધીજીની પામે ૧૯૨૧ માં સત્યાગ્રહના સ્થાન તરીકે બારડોલીને પસંદ કરાવવામાં મોટો હિસ્સો હતો તેઓ — તાલુકા સમિતિના મંત્રી બાર્ડ બ્રુજાનભાઈ સાથે જી વલ્લભભાઈ પટેલ પાસે ગયા, અને તેમને બારડોલી આવી ખેડૂતો પાસે સત્યાગ્રહની લડત લડાવવાની વિનંતિ કરી. થી વલ્લભભાઈએ સાફ ના પાડી, એમ કહીને કે રાત્ર મહાદુર બીમભાઈ અને રાવ માહેબ દાદુભાઈ જેવા નેના તેમને દોરી જ્યાં છે ત્યાં તેમના દામમાં વાગે પાવું એ પોતાને શોભે નહિ. આ પછી તેઓ પાછા ગયા, પણ આ વેળા તો ધાતમખાના એ મળ્યોની મનાહ અને સમિતિ મેળવીને ગયા. બી વલ્લભભાઈએ તેમને શતિથી સાબત્યા, કંઈક આશા આપી અને કહ્યું, 'તમે પાછા બારડોલી જાઓ, એકતો વારો નહિ પણ આખું મોસન ન લગાવે માટે ખેડૂતો તૈયાર હોય અને તેમ કરીને હવે ફના થરા તૈયાર હોય તો હું આવવા ખુશી છું. પણ તમે આખા તાલુકામાં ફરી વળો અને બોલો શું ધારે છે તે મને તમે ફરી પાછા બારીને જણાવો.'

આ વગર ૨૦ મી જાન્યુઆરીના અરસામાં જતી નાવ ધનીઓ પામે માન આપણ વિવસ બાપી હતો મેટલામાં શુ થાય? પણ તેમણે ન જાણ્યા દિવસ, ન જાણી ગત, તાતુખના ધણાખરા કાર્યકર્તાઓને બેગા મ્યાં, અને બાળો તાતુકો ફરી વળવાનો કાર્યક્રમ ધડી, ગામમાં, મોરબસમાં અને મોં ચાલી અનેક ગામો પોદી નાખ્યા. આ દિવસમાં ધણાખરા ગામોના ભોંકાને અભિપ્રાય જાણી તેમણે પાછી જમદાવાદ ફર્ય કરી. આ વખતની ટાળીમાં કલ્યાણજી, કુરજી, બ્રુજાનભાઈ, રાયવભાઈ તો દત્તા જ; પણ ખેડા, નાગપુર અને બોમસમાં ખ્યાતિ પામેના વીરો ચોદાઓ

દરબારમાટેજ, મોદનલાલ પંડ્યા અને રવિશંકરને પણ તેઓ પોતાની મદદમાં લાવ્યા હતા. શ્રી. વશ્વભભાઈ સાથે વાતો થઈ, તેમની રીત મુજબ તેમણે પોતાની મેડી ઉપર આંટા મારતાં મારતાં કહ્યું, 'હીક તમે જાઓ બાપુ પામે. હું તમારી પાછળ આવ્યો.' 'બાપુ'ની સંમતિ વિના તો આવી લડત કેમ જ ઉપાડાય? ગાંધીજીને કાને તો બધી વાનના બહુકારા આવી ચૂક્યા હતા. તેમણે અત્યારમુધી ઉત્તેજન નહોતું આપ્યું, 'વશ્વભભાઈ દહે તે કરો,' એથી જ વાત જે મળ્યા તેને કરી હતી. આ વેળા તેમની સાથે હીકહીક વાતો થઈ. વિદ્યાપીઠમાં ગાંધીજીને ત્રણ વાગે જવાનું હતું. આ જાગેવાનોને ગાંધીજીએ વિદ્યાપીઠ જતાં રસ્તામાં વાત કરવાનો સમય આપ્યો હતો. કન્યાલુજભાઈએ વાત માઢી, લોકો નરમગરમ છે એમ જણાવ્યું, વધારો ન ભરવાને તો સૌ કોઈ રાજી છે એમ પણ ઉમેર્યું.

ગાંધીજી: એટલે ?

કન્યાલુજ: મહેસૂલમાં ૨૨ ટકા વધ્યા છે તો ૨૨ ટકા ભરવાના રાખી મૂળ મહેસૂલ ભરી દેવું એટલી વાત ઉપર લોકો તૈયાર છે.

ગાંધીજી: એ તો બયાનક છે. તમારે જ પૈસે સરકાર તમારી સાથે લડી લેશે અને પૈસા વસૂલ લેશે. જે લડત માંડવી હોય તો તે એવી જ શરત કરીને મંડાય કે મૂળ મહેસૂલ ભરવાને તૈયાર છીએ પણ તમે વધારો ૨૬ ન કરો ત્યાં મુધી એકે પાઈ ન આપીએ આ રીતે કરવાને લોકો તૈયાર છે ?

કન્યાલુજ: કમજાના ગાગોમાં કમ નથી, વાણિયા ભાઈઓને વસવસો છે, એવો ૩૨ પણ રહે જ કે બધી જમીન ખાલમાં કરી મૂળ માલિક રાનીપગજ લોકોને તે પાછી સોપી દેવામાં આવે. ખીજા લોકોમાંથી ઘણા પૂરુ મહેસૂલ ન ભરવાને તૈયાર છે એમ અમને અમે જોટલા ગામ શ્યાં તે ઉપરથી લાગ્યું.

ગાંધીજી: વાંટું, લડવાને તૈયાર છે એમ કબૂલ કરીએ. પણ મહેસૂલનો પ્રશ્ન એમનો સાચો છે કે ? સરકાર ન કબૂલ કરે પણ દેશને સરકારનો અન્યાય અને ઠિતરશે કે ?

કલ્યાણુથ: હા; નરહરિભાઈએ પોતાના લેખોમાં એ અન્યાયની વાત તો જાહેર આગળ મૂકેલી જ છે.

ગાંધીજી: નરહરિના લેખો વાંચેલા યાદ છે, પણ આ વધારાની સામેની દલીલો તેમાં વાંચેલી યાદ નથી. ગમે તેમ હોય, એટલું યાદ રાખવાનું છે કે લોકલાગણી આપણી સાથે હોવી જ જોઈએ, અને તે માટે અન્યાય ચોખ્ખો દેખાઈ આવવો જોઈએ. વળી એક બીજી વાત. લડવાને તૈયાર તો ચલા છે, પણ સત્યાગ્રહના મુદ્દા સમજીને તૈયાર ચલા છે? જો એ ન મનજમા હોય, અને વલ્લભભાઈના જોર ઉપર જ જલા ચલા હશે તો વલ્લભભાઈને અને તમને બંધાને સરકાર ઉપાડી લે પછી તેઓ ટકી રહેશે ખરા?

કલ્યાણુથ: એટલા ઊંડા જાતરીને આગે તપામ નથી કરી.

ગાંધીજી: એ જાણવું રહ્યું; પણ વલ્લભભાઈ શું કહે છે?

આ ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યાં વલ્લભભાઈ રસ્તા ઉપર બેઠા ચલા. વલ્લભભાઈએ જણાવ્યું કે પોતે કેસ તપાસી ચલા છે અને લડત વાજખી લાગે છે. વલ્લભભાઈએ નિશ્ચય કરી લીધો છે એમ લાગતાની સાથે જ ગાંધીજી બેઠ્યા. ‘સારે તો મારે એટલું જ ઇચ્છવું રહ્યું કે વિજયી મુજરાતનો જય હો.’

પણ શ્રી. વલ્લભભાઈએ નિશ્ચય કરી લીધો હતો શું? અને ક્યો હતો તો તેમ કરતા તેમને કેટલી ગૂંચવણ પડી હશે? નાગપુરબેરમદના વિજયી સેનાપતિને મત્યાગ્રહની વાત સાંભળી કે લડવાનું મન થઈ ગયું એવું નહોતું નાગપુર અમલકે હોડા જ દિપ્ત મહેલા બચારે તેઓ રંગૂન ચલા હતા તે દરમિયાન તેમના કેટલાક સાથીઓએ સવિનય લગતી વાત ઉપાડી હતી. તેમને કંડા પાડતા તેઓ ચૂક્યા નહોતા. ૧૯૨૭માં નાગપુરમાં સવિનય ભંગ સર થયો હતો અને તેની જાણવાની લેવાનો ઘણા મિત્રોએ આગ્રહ ક્યો હતો, એ બાબત સદાસજાના કાર્યવાહક મંડળે પણ કંઈક ઠરાવ ક્યો હતો, પણ તેમણે એ વાત ઉપાડવાની સાફ ના પાડેલી, કારણ તેમને એ લડત ઉપાડવાને કારણે ખૂટતા નહોતા લાગેલા. અગ્રણ સમયે તો તેઓ છેક છૂટા દના એમ પણ ન

કહેવાય ચારપાચ વર્ષ થયા તેઓ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ હતા. સરકારી અમલદારોએ તેમના કાર્યના મુકાબલે વખાણ કર્યા હતા આમાના કેટલાકની સાથે તો તેમને મીઠી મૈત્રીનો સબંધ થયો હતો. એ મૈત્રી પ્રત્યક્ષ કટનિવારણના કાર્ય દરમ્યાન ઓછી નહોતી થઈ પણ વધી હતી. સરકારી અમલદારોની સાથે તેમણે આ કાર્યમાં સહકાર કર્યો હતો. પોતાની અજબ વ્યવસ્થાશક્તિની તેમણે અમલદારો ઉપર ખૂબ છાપ પાડી હતી, અને જિલ્લાના મેજિસ્ટ્રેટ તો એકવાર તેમને પૂછે પછી ખર કે આટલા સારા કામ માટે તેમને અને તેમના સાથીઓને સગ્ગર કાર્કમાન એનાયત કરે એવી બલામણુ પોતે કરે તો તેમાં શ્રી વલ્લભભાઈને શો વાધો છે?

આવી આવી મુઝવણો છતાં બાગડોરીના ખેડૂતોનું કુખ તેમને વસી ગયું હતું એટલે તેમણે બાગડોરી જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો ખેડૂતોની નાક તપામવાનો મુદ્દો અવકાશ તો હતો જ પણ મી ફેલુઆરીએ સરકારનો પહેનો હતો લહેણો થાપ જ થી પહેના તો બાગડોરી પહોચવું તેમને અશક્ય હતું જ થીએ તમામ ખેડૂતોની એક પતિ તેમના પ્રમુખપણા નીચે બારડોલીમાં બોનાવવી એવો નિશ્ચય થયો. એ પ્રમાણે બારડોલીમાં પરિવહ મળી આ પરિવહમાં ધારાસભાના નવું સળો—રાવ બહાદુર જીમભાઈ નામ રા સા દાહુભાઈ દેસાઈ અને શ્રી દીક્ષિત—પણ પધાર્યા હતા તેઓ તો પોતાની રીતે જેટલું થાય તેટલું કરી ચૂક્યા હતા હવે બાજી અમારા હાથમાં નથી, એમ કહીને તેમણે હાથ ધોઈ નાખ્યા હતા. આ વલ્લભભાઈ જેવા સત્યાગ્રહી લડતો લ નાગ મરદાર પસે જવાની તેમણે લાંબાને લવામણુ કરી હતી શ્રી વલ્લભભાઈએ પ્રથમ તો કામ મરનારા આગે તપાસ્યા, બેથુ કે તેમને સત્યાગ્રહ કરવાની ચગ નહોતી, તેઓ તો હજાર વાતનો વિચાર કરીને પગલું ભરવા માગતા હતા કેટલાકને લડત ચનાવનાની લોકોની શક્તિ વિશે સંશય અથવા હતી આ પત્રી શ્રી વલ્લભભાઈએ ગામોના પ્રતિનિધિઓને બોલાવ્યા. ગામોના માનુસો આ મા હતા, અને તાનુકાની એતી કરનારી બધી કોમો એમાં આવી જતી હતી બધા મધકે

જવાબદારીવાળા માણસો દત્તા, સારા સારા ખાતેદારો દત્તા, ત્રણસેથી પાંચમે રૂપિયા ગ્રુટ્ટી પારો ભરનાર ખાતેદારો દત્તા. એક પારસી સંસ્થાને તો ૭૦૦ રૂપિયા ભરનારા દત્તા. આ લોકોનાં મોટાભાગે આમદપૂર્વક જાહેર કંઈ કે વધારે મહેસૂલ અન્યાય છે અને ન જ ભરવું જોઈએ. શ્રી. વલ્લભભાઈએ એક પછી એક માણસ લઈને સવાલ કર્યા. પાંચ ગ્રામોના માણસો એવા દત્તા કે જેમણે જાહેર કંઈ: 'અમે જૂનું મહેસૂલ ભરી દઈએ, અને બાકીનું ચાહે તે રીતે વસૂલ કરવાની સરકારને દાક્ષ કરીએ.' બીજા બધા સરકાર નમતું મૂકે નહિ, અથવા જૂનું લેવાને તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી કંઈ જ ન ભરવાની તરફેણમાં દત્તા. લોકો નિખાલસતાથી વાત કરતા. એક રાનીપરજા બેઠું કહે: 'ટકો તો રે'લું, પણ જરૂરનો તાપ નહીંઓ ઊરથી હટાપ.' બીજા એક જણ બોલ્યો: 'સરકાર ચાલે તે કરે, બીજાનું મૂકે તે ચાલે, હું તો નહિ ભરું.' એક ગામવાળા કહે: 'અમારે ત્યાં અર્ધું ગામ અમલદારી છે, અર્ધું સહકારી છે. પેલા અમે કરીએ તેથી અવળું જ કરનારા રહ્યા.' એક જણ કહે: 'અમારા ગામમાં રિફ્યુસિસમાંનો બધા એક છે, માત્ર ૨૫ ટકા મુસલમાન નથી બચ્યા.' બીજા એક જણ કહે: 'આર જણુ પણ સાચા હશે તો આપો તાબુકો દર્શો.' 'આર જણુ કોણ?' 'આર આગેવાન.' 'એમાં તમે ખરા કે નહિ?' 'ના, સાહેબ, હું તો આર પછી ચાલનારો.' એટલે શ્રી. વલ્લભભાઈ કહે: 'તો આર આગેવાન જિભા ચામો. જેઓ મહેસૂલવધારા સામે યતા પ્રવાર દેવાને તૈયાર હોય.' એટલે ટપાટપ આર જણુ જિભા ચમો!

દરમ્યાન જૂનું મહેસૂલ ભરવાના પદ્ધતિના પેલા પાંચ ગામના પ્રતિનિધિઓ બીજાની સાથે બેસીને ચર્ચા ચલાવી રહ્યા હતા, તેઓ આખરે નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે આખું મહેસૂલ ન ભરવામાં આખા તાલુકાની સાથે રહેવું.

આમ બધાની ખૂબ તપાસ કર્યા પછી પણ શ્રી. વલ્લભભાઈ પરેસે જાહેર આપણમાં લોકોને ખૂબ ચેતવણી આપી: 'મારી સાથે એક ન ચાલે. બિનજોખમી કામમાં હું હાય ધાનનારો નથી.

જેને જોખમ ખેડવાં હોય તેની પડખે હું છાંભો રહીશ. ૧૯૨૧માં આપણી કસોટી ચવાની હતી, પણ ન થઈ. હવે સમય આવ્યો છે. પણ તમે તૈયાર છો? આ એક તાલુકાનો પ્રશ્ન નથી, અનેક તાલુકાઓ અને અનેક જિલ્લાઓનો છે. તમે દારૂનો તો બધાનું ભાષી બગડો.' એવી એવી ખૂબ વાતો સંભળાવી, અને આખરે સાત દિવસ વધારે વિચાર કરવા, શાંતિથી બધાં જોખમોનો વિચાર કરી નિશ્ચય કરવા લોકોને સલાહ આપી.

દરમિયાન તેમણે મરકાગની સાથે મસલત કરવાનું પણ જણાવ્યું, અને નિષ્પક્ષ પંચ નીમવાની સૂચના સરકાર સ્વીકારે તો સત્યાગ્રહ કરવાનું પગલું લેવાની જરૂર ન પડે એમ જણાવ્યું. સભામાં હાજર રહેલા ધારાસભાના ત્રણ સભ્યોએ પરિપદમાં કેવળ હાજરી જ નહોતી આપી. તેમણે પોતાના બાપણુમાં જણાવ્યું કે તેમનાથી લઈ શકાય તેટલા પગલાં તેઓ લઈ ચૂક્યા, અને તેમાં ન શક્યા એટલે હવે સત્યાગ્રહને પંથે તેમને દોરી શકે એવા નેતાને ખેડૂતોને ભોપતા તેમને આનંદ થાય છે.

આ પછી શ્રી. વસુભભાઈ અમદાવાદ ગયા, અને તા ૬ ફી ફેબ્રુઆરીએ ગવર્નરસાહેબને કાગળ લખી આપી વસ્તુસ્થિતિ વર્ણવી, સરકારની જમીનમહેસૂલીની નીતિને લીધે કમનસીબ ગુજરાતને કેટલું વેઠવું પડ્યું છે તે જણાવ્યું, અને લખ્યું: 'મારી વિનંતિ એટલી જ છે કે લોકોને ન્યાય આપવા ખાતર સરકાર ઓછામાં ઓછું એટલું કરે કે નવી આકારણી પ્રમાણે મહેસૂલ વસૂલ કરવાનું દમણા મુલતવી રાખે અને આખો કેસ નવેમ્બરથી તપાસી જાય. એ તપાસમાં લોકોને પોતાની દહીકત રજૂ કરવાની તક મળે, અને તેમની રજૂઆતને પૂરતું વજન આપવાની ખાતરી આપવામાં આવે.' સાથે સાથે એમ પણ જણાવ્યું: 'આ લડત જે તીવ્ર સ્વરૂપ પકડે એવો સંભવ છે તે અટકાવવી આપના હાથમાં છે, અને તેથી આપને માન સાથે આગ્રહ કરું છું કે લોકોને પોતાનો કેમ નિષ્પક્ષ પંચ સમક્ષ રજૂ કરવાની તક આપો. આપ નામદારને એમ લાગે કે આ બાબતમાં રૂબરૂ મળવા જેવું છે તો બેલાવો ત્યારે આપને મળવા આવવા હું તૈયાર છું.'

આ જ કાગળમાં શ્રી. વલ્લભભાઈએ એક કુળના ધારારાત્રીની રીતે મરકારે કેટલીક કામદારી જૂનો કરેલી તે તરફ પણ તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. મેટામેટ કમિશનર મિ. એકર્મને નાના જ ધોરણે અને જાઓના ગ્રુપ (વર્ગ) બદલ્યા હતા તેનો ઉલ્લેખ કરીને શ્રી વલ્લભભાઈએ જણાવ્યું, “ નવા વર્ગીકરણમાં કેટલાક ગામો ઉપરના વર્ગમાં ચડાવવામાં આયા છે, એટલે એ ગામોને માટે તે ઉપરના વર્ગનો લિસ્ટ દર અને વધારે મટેમન મળીને પંચી ૬૦ ટકાનો વધારો પડ્યો છે. હેરાના હુકમો કાઢતા પહેલાં આ બાબતની લોકોને ખબર આપવામાં આવેલી નથી. મરકારે તો મેટામેટ કમિશનરનું ખુબ વર્ગીકરણ રસીકું, અને ૧૯૨૭ની ૧૯મી જુલાઈએ હેવટના હુકમ કાઢ્યા. આતુ વર્ષમાં નની આમરણીનો અમન જવો હોય તો તે પહેલી ઓગસ્ટ પહેલાં જાહેર ધર્મ જની જોઈએ આથીયે વિશેષ નિયમ મદાર એ બન્યું છે કે ૩૨ ગામોએ જુલાઈ માસના છેના અનામિયામાં નોટિસો ચોડવામાં આવી કે જેમને વાધા રજૂ કરવા દોય તો તે બે મહિનાની અદર પોતાના વાધા રજૂ કરે એક રીતે તો ૧૯૨૭ની ૧૯મી જુલાઈનો સરકારી ઠરાવ નં ૭૦૫૬/૨૪, જેની રૂએ જમીનમહેસૂલમાં વધારો થયો તે સરકારનો છેલ્લો હુકમ હતો. પરંતુ પેની નોટિસ ચોડાઈ એવે એ હુકમ હેવટનો ગ્રહી શકતો નથી અને હેવટનો હુકમ કાઢતા પહેલાં વાધાઓનો વિચાર કરી લેવાને સરકાર બધાય છે. વળી ૭ મહિનાની અગાઉથી નોટિસ આપ્યા સિવાય આતુ વરસમાં નવો વધારો અમલમાં મૂકી શકાય નહિ.”

મગળમાંથી આટલો લામો ઉતારો હું એટલા ખાતર લઉં છું કે સરકાર પોતાની ભૂલ સમજી પણ તે કમીલ કરાવે તૈયાર નહોતી. પણ એક મહિના પછી માર્ચમાં ધારાસભા મળી તેની એકકમાં જાહેર હુકમ કે ૨૨ ગામોના વર્ગ ઉતારવામાં આવ્યા છે ઉપરના મગળનો એક ટૂંકો અને ટચ જવાળા ગવર્નરના પ્રાધિવેદ સેક્રેટરીએ લખ્યો, અને તેમાં જણાવ્યું કે તમારો કાગળ નિકાલ આપે મહેસૂલખાતા તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે. પેની

કાયદાની ભૂલનો સ્વીકાર તો સરકાર જરૂર કરી શકતી હતી, તે પણ ન કયો. શ્રી વલ્લભભાઈએ તો મળવાની પણ માગણી કરી હતી. ગવર્નરમાહેજને શ્રી વલ્લભભાઈ અબળપયા નહોતા. પ્રત્યક્ષકે નિવારણના કામને અમે બેવાર તેમને તેઓ મળ્યા હતા, ખૂબ વાતચીત પણ થઈ હતી અને પ્રત્યક્ષકે નિવારણના તેમના કામની પણ તે માહેજને ખબર હતી પણ તેઓ આ ટાપુએ એવી રીતે વર્ત્યા કે જાણે શ્રી વલ્લભભાઈ સાથે સીધી મસલત કરવાને પ્રથમથી જ સરકારને અણગમો હોય ના.

દરમિયાન શ્રી વલ્લભભાઈ તા ૧૨મી માર્ચ મુધી મહેસૂલ ખાતાના જવાબની રાફ જોઈ બેઠા હતા જવામ ન આવ્યો એટલે અગાઉ દરાબ્યા પ્રમાણે તેઓ ખારડોલી જઈ ૧૨મી તારીખે પાછા ખેડૂતોને મળ્યા અને સૌની સાથે પાછી ગોટ્ટી કરી ખેડૂતોના સેવકો પણ આ વખત દરમિયાન બેસી નહોતા રહ્યા તેઓ ગામે ગામ ફરી વળ્યા હતા તેમણે એ પ્રતિજ્ઞા ઉપર ખેડૂતોની સહીઓ લીધી હતી અને સહી કરનારા આગેવાનોને ભેગા કર્યા હતા આ વેળા મસલતસલાનો રમ જુદો જ હતો પહેલી વેળા આવેના તે ઉપરાંત પણ કેટલાક ગામોના લોકો આમા હાજર હતા.

શ્રી વલ્લભભાઈએ એકેએક ગામના માણસોને ફેરવી ફેરવીને સવાતો પૂછ્યા. સૌના જવાબમા સાચનો રજુમાર હતો, શેખી નહોતી પણ સાચી હતી અને મહત્ત્વતા હતી અને પગિથિતિનું જ્ઞાન હતું એ પછી એ પોતાના ગામની સ્થિતિ વર્ણવવા લાગ્યા. ‘અમારા ગામના પટેને કીસ ભરી દીધી છે અમારી પોસના વાપિયાએ ભરી દીધી છે પણ તેને ખબર નહોતી તે જાણના ન ભરે અમારા ગામમા ૫૮ જણે સહી કરી છે ૧૨ જાડી છે પણ ૫૮ મહત્ત્વ માણસો છે ‘અમારે ત્યાં બધાએ સહી કરી છે, માત્ર પટેન જાડી છે, પણ તેનો વિરાધ નથી’ ‘અમારે ત્યાં ચોડા મુસલમાન જોખમ ખેડવા તૈયાર નથી’ ‘અમારું અર્ધું ગામ તો મને તે થાય તોપણ બિલુ રહેશે જાણના અર્ધું જોડા છે પણ એ અર્ધું ગામ જાણે

આપણું છે જ નવિ એમ આપણે વર્તવાનું.’ ધણાએ જણાવ્યું : ‘અમારું ગામ મહમ છે. દાર્દ ડરવાનું કારણ નથી.’ ત્રણમાર ગામના લોકોએ કહ્યું : ‘આખા ગામને માટે અમને જવાબદાર ગણાવો.’

શ્રી. વલ્લભભાઈએ આ પંતી મેને ખૂબ એનવા : ‘નેપમ-બરેલું કામ ન કરવું એ સારું, પણ કરવું તો પંતી પાર ઉતારવું. દારશો તો દેશની લાજ જશે, મળજી રહેમો તો આખા દેશને હામડો છે. વલ્લભભાઈ જેવો લડનારો મળ્યો છે તેના નેરે લડશું એવી વાત હોય તો લડતો મા. દારણ કે તમે દો તરી પડ્યા તો સો વર્ષ સુધી નથી લડવાના એ ખચીન ગાનલો. દવે આપણે જે દરાવ કરવો છે તે દરાવ તમારે જ કરવાનો છે. અમે એ દરાવ ન કરીએ, એ ઉપર ભાપણુ પણ ન આપીએ, તમે લોકો જ સમજને એ કરના ધારો તો કરજો.’

એક વાત અહીં નોંધવાજેવી છે તા. ૪ થીએ તેમજ તા. ૧૨ મીએ ચોર્પાસી તાણકામાથી પણ ધણા ખેડતો આવ્યા હતા. કક્કેટા નામના એક ગામના મુમયમાનોને પોનાના ગામને અને તાણકાને થયેલો અન્યાય બહુ જ ખૂચતો હતો, અને ચોર્પાસી તાણકાને લડતમા નોડવામા આવે એવી તેમની માગણી હતી. શ્રી. વલ્લભભાઈએ તેમની સાથે ખૂબ વાતો કરી, અને સમજાવ્યા : ‘બારડોલીનો સત્યાગ્રહ કેવળ બારડોલીને જ મદદ નહિ કરે, ચોર્પાસીનું કામ અનાયાસે થશે, અમારાથી આજે એ તાણકાને પહોંચાય એની અમારી શક્તિ નથી તમારે ત્યાનો અન્યાય અને અમારે ત્યાનો સરખા જ છે, અને છેવટે બારડોલીનું થશે તે જ ચોર્પાસીનું થશે પણ આજે તો પિટોડી નેઈને જ સોડ તાણવી નેઈએ તમારે ત્યા ૪૦-૫૦ ટકા નેટલા ખાતેદારો તો સુરત રાદેરના ધનાઢ્ય માણસો. એ લોકો પૈમા પહેલા ભરી આવે, એના ઉપર કમિશનરનું દબાણ પણ ચાલી શકે અને પછી તમે લોકો ગલારાઈ મળો હું તમને કેમ આમ ખાડામા ઉતારું? બાકી તમે ચોક્કસ સમજાવો કે જે અમાનું થશે તે તમાનું થવાનું છે.’ પેલા સમજ્યા અને સાત થઈને ઘેર ગયા.

ઉત્તર ગળે હતી. તેણે ધાધું કે જે જમીનમહેસૂલના કાપદાની ઝીણવટો
 બાળ્યે જ કેઈ સમજાવું હોય તેમાં એમ કરીશું તેમ ચાલશે. જ્યારે આમ
 કહ્યું ત્યારે તમરી ભેડે નિચાર કરી લઈને મેં સરકારને કાગળ લખ્યો કે
 આ બાબતમાં સરકાર તરફનો ધણી ભૂલો થઈ છે. પણ મને જ્યાં મળે
 છે કે તમારો કાગળ વિચાર થવા ચોક્કસો છે! વિચારમાં ઠીક રહી રહે,
 પણ અહીં ઉખેટો રાફ થયો તેનો વિચાર કેવો કરે? કાગળનો નિકાલ થતાં
 કુધી હોતો મુશ્કેલી સમજાવું કરીએ તો સરકાર ચોક્કસ જ બોલશે જાણે તેમ
 છે? આ રાજ્યમાં પૈસો લેવાનો હોય તેમાં મીનમેષ ન વાપર; તે તો
 વખતસર, નિયમસર અને બ્યાજસહિત જ લેવાય. આ રિયલિટી મારે
 સરકારને વધુ શું કહેવાપણું હોય? હું તો તમને જ સલાહ આપી રહું ને
 તે તમારા પોતાના જ જોર પર. આપણે જીભ બાધા જ હપાયો અજમાવી
 ચૂક્યા, હવે કોઈ સાંભળે એ આસા જોડી છે; તો ઉગરનો એક જ હપાય
 હવે બાકી રહ્યો છે, અને કોઈ પણ પ્રજા મારે એ એક જ હપાય ઉવરના
 તરીકે રહેલો છે. તે બળની સામે બળ. સરકાર પાસે તો હકુમત છે,
 તોપણ દૂક છે, ચણબળ છે. તમારી પાસે સાચું બળ છે, દુઃખ સહન
 કરવાની શક્તિ છે. આવો આ બે બળનો મુકાબલો છે. તમારી વાત
 સાચી છે એનું જો તમને બગબગ બાત હોય, આ અન્યાય છે ને તેની સામા
 ચતું એ ધર્મ છે એ વાત તમારા અંતરમાં ઊભી ગઈ હોય, તો તમારી સામે
 સરકારની બધી શક્તિ છું કામ કરી ગણવાની નથી. કોમને લેવાનું છે ને
 તમારે દેવાનું છે. તમે સ્વેચ્છાએ હાથથી ઉપાડીને ન આપો ત્યાં કુધી કો
 કામ કોઈ કાળે બનવાનું નથી. ભરડું ન ભરડું એ તમારી હજીબની વાત છે.
 જ્યારે તમે એમ કરાવો કે અમે સાતી ખાઈ ભરનાર નથી, આ સરકાર
 મરજીમાં આવે તે કરો, જમીની કરો, જમીનો ખાલસા કરો, અમે આ
 આગ્રહણી સ્વીકારતા નથી, તો તે લેવાનું સરકારથી કરી બની રાખવાનું નથી.
 એ કોઈ પણ રાજ્યથી બની શકે તેણ નથી. જીવંતમાં જીવંત રાજ્ય પણ
 પ્રજા એકત્ર થાય છે ત્યારે તે સામે ટકી રાકત નથી. જો તમે ખરેખર
 એકમત થઈને નિશ્ચય કરતા હો કે આ મહેસૂલ ખુશીથી કે સ્વેચ્છાએ નથી જ
 ભરડું તો હું ખાતરી આપું છું કે આ રાજ્ય પાસે એવું કોઈ સાધન નથી કે
 જે તમારો નિશ્ચય તોડી શકે ને તમને સાચી રહે. એ નિશ્ચય કરવાનું
 કામ શ. બ. લીમ્લર્સ તેમના કાગળમાં કહે છે તેમ તમારું પોતાનું છે.
 કેઈના ચડાવવાથી, કેઈના કે મારા જેવા હપર આપાર રાખીને નિશ્ચય ન
 કરશો. તમરા જ બળ હપર જૂઝું હોય, તમરી જ હકુમત હોય,
 તમારામાં આ હકુમત પાછા ખુવાર થઈ જવાની શક્તિ હોય તો જ આ

આમ લડતનાં ભેખો પૂરાં વિચારજો. એમા જેટલાં મોટાં ભેખો છે તેટલા જ મોટાં પરિણામો સમાયેલાં છે એ યાદ રાખજો. કામ જેટલું મુશ્કેલ છે તેટલું જ મહત્ત્વનું છે. જરા સખ્તાઈ યતાં જ ને તમે આમાંથી ખરી જવાના હો તો તેમાં તમને એકલાને જ નહિ પણ ગુજરાતને ને આખા હિન્દુસ્તાનને નુકસાન પહોંચવાનું છે. માટે જે નિયમ કરો તે ઈશ્વરને હાજર સમજીને પાકે પાયે કરજો કે પાછળથી કેઈ તમ શ તરફ આંગળી ન ચીંધે. જે તમારા મનમાં એમ હોય કે મીણનો હાકેમ પણ લોટાના ચણા ચવડાવે ત્યાં આવરી મોટી સત્તા સામે તો આપણુ શુ મળું, તો તમે આ વાત છોડી જ દેજો. પણ જો તમને લાગે કે આવા સવાલમાં તો લડવું જ ધર્મ છે, જો તમને લાગે કે જે રાજ્ય કોઈ રીતે ઇન્સાફની વાત કરવા તૈયાર નથી તેની સામે ન લડવું ને પૈસા ભરી દેવા તેમા આપણી ને આપણા બાળબચ્ચાંની જરૂર પડી જાય છે, જેટલું જ નહિ પણ આપણું સ્વમાન પણ નષ્ટ છે, તો તમે આ લડત માથે લેજો.

આ કંઈ લાખ સવાલાખના વવારાનો કે ૩૦ વરસના સાહસીસ લાખનો સવાલ નથી, પણ સાચાંજનો સવાલ છે, સ્વમાનનો સવાલ જો આ સરકારમાં હંમેશાને માટે ખેડૂતનું કોઈ સાબળનાર જ નહિ એ પ્રધાની સામે આમા થવાનું છે. રાજ્ય આખાની મદાર ખેડૂત પર છે. રાજ્યતંત્ર બધું ખેડૂત પર ચાલે છે. છતાં તેણું કોઈ સાક્ષાત્ જ નથી, તેને કોઈ દાદ દેવું નથી તમે કહો તે બધું ખોટું જ. આ સ્થિતિ સામે થવું એ તમારો ધર્મ છે, અને તે એવી રીતે સામા થવું કે જેથી ઈશ્વરને ત્યાં જવાબ દેવા પડે તે દિવસે તમને ભારે ન પડે મિલ્કત કાળૂમા રાખીને, સાચ ઉપર અડગ રહીને, સંયમ પાળીને, સરકાર સામા જીતવાનું છે જેની અમલદારો આવરો, તમને ખૂબ સતાવરો, ઉશ્કેલોના કારણે આપરો, અને તેવી બાબા વાપરો, તમારી સતાવણી કરો, અને જેટલી જેટલી તમારી નબળાઈઓ તેમના જેવામા આવરો તેટલી ખારફતે તમારા ઉપર દુમલા કરવા મથરો છતાં મુખ્ય વસ્તુ ઉપરથી તમે ન ડગરો, અહિં સારી પ્રતિષ્ઠા ઉપરથી ન ચળરો. શાંતિથી ને સંયમથી દર રહેજો કે અમારે હાથે કરીને સરકારને પાઈ પણ નથી આપવી, તોઈએ તો જાપીઓ કરો, ખાલસા કરો, ખેતર પર નાજો, દરાજીઓ ખોલાવો, જે કંઈ કરવું હોય તે જખરદસ્તીથી કરો, મરજિયાત કંઈ નહિ કરાવી સકો, અમારે હાથે તમને કશું નહિ મળે. એ જ આ લડતનો મૂળ પાયો છે. આટલું જો તમે કરી સકો તો પાર્લુ પરિણામ આવે જ એ વિરે મને કંઈ સંક નથી. કશું તમારી લડત સ.ચ ઉપર મંડાયેલી છે."

આ ઉપરાંત બીજી સમજ પાડવામાં આયા પછી નીચેના
કરાવ પરિપદ આગળ રજૂ થયો

સત્યાચરનો કરાવ

બારોડાની તાલુકાના ખાતેદારોની આ પરિપદ કરાવ કહે
છે કે અમારા તાલુકામાં લેવામાં આવતા મહેસૂલમાં અરકારે
જે વધારો લેવાનો જાહેર કર્યો છે તે અયોગ્ય, અન્યાયી અને
જુલમી છે એમ અમારું માનવું છે, એટલે જ્યાં સુધી અરકાર
આપુ મહેસૂલને પૂરેપૂરાં મહેસૂલ તરીકે લેવા, અગર તો નિબધ
પચ મારફતે આ આકાંક્ષી ફરી તપાસવા તૈયાર ન થાય ત્યાં
સુધી અરકારને મહેસૂલ સદલ ન ભરવું, અને તેમ કરતાં અરકાર
જતી, ખાસના વગેરે જે કંઈ ઉધારો લે તેથી પડતા સંબંધો
કંઈ શાંતિથી સંભળ કરવા

જો વધારાવિનાના આપુ મહેસૂલને પૂરેપૂરાં મહેસૂલ તરીકે
લેવા અગર કબૂલ થાય તો તેટલું મહેસૂલ બિનતકરારે તુરત
ભરી દેવું

આ કરાવ રજૂ કરનારા અને તેને ટેકો આપનારા ૧૨
ગામોના સારા સારા પ્રતિષ્ઠિત ખેડૂતો હતા એમાં અનાનના,
પાગીદાર, વાણિયા, પારસી, મુસાનમાન રાનીપરજ બધી કોમોના
માણસો આવી જતા હતા બેનણુ બધાએ દૂનિયા બાપણે
કર્મો અને બાબીનાએ ઊભા થઈને ટેકો જાહેર મ્યો

આ ગળીગ કરાવ ખુદાના પાકે નામ વિના અને રામધૂન
વિના પસાર ન થાય એટલે ધમામસાહેબે કુરાને શરીરમાંથી
આયત સંભળાની, અને નીચેનું સ્પીરનું સત્યામગીત આપી પાંદ
ઝીલે એની રીતે સંભળાનવામાં આવ્યું અને રામધૂન આવી

શર સત્ર મ ય દેખ બાગે નહિ

દેખ બાગે સોલ શર નાહી — શર

કામ ચીર કામ મદ લોભસે જંગના

મ । ધમસાપુ તલ ખિત માહી — શર

શીલ ચીર ચીય સતોય સચી બરે,

નામ રમચીર તલ ખૂળ બાજે,

કદલ કાંચર ૨૩ કુટિ હે શ્ર મા,

તંત્રચર્યાના

“પાત્રીમા પેઠા પત્રી હવે તરવા શીખે જ છૂટકા છે, નહિ તે’
 ઘણેને જાણુ ”

અ મુ સત્રામ તો મહાયા, પણ પત્રી? સ્થિતિ તો
 મામાન્ય માણસને મૂઝવે એવી હતી લોકોની મનો-
 દશામા તત્કાળ પત્રી કંગવાની જરૂર હતી. આજ સુધી લોકોને
 એવું વિચારનાની તાતીમ મળી હતી કે વધારા જેટલી ગકમ ન
 ભગવી, જે જે ભાષણો થયા હતા તેમા, ધારાસભાના સભ્યો
 તરફથી જે મનાઈ મળી હતી તેમા, એ જ વાત કરવામા આવી
 હતી અને એ વાત મોટા ખાતેદારો ફરી ફરીને સભળાવતા હતા
 બારમી પહેના જ નબળાપાતળા જે આવતા તોફાન સામે ટક્કર
 ઝીની શકે એના નહોતા તે મહેસૂન ભરી ચૂમ્યા હતા, અને બારમીના
 ઠરાવ છતાં પણ કેટલાક તો બારી શોધતા હતા કેટલાક રાહ
 જોઈને બેગા હતા ‘જોઈએ છીએ, એકાદ મહિનામા તો ખબર
 પડી જશે કે લડત કેવી ચાલે છે, પત્રી આપણે પણ ઠરાવ કરશું’
 આ ભવાની પાસે પ્રતિજ્ઞા ઠરાવવાની હતી

આખા તાનુકાની અનેક કોમો વચ્ચે પણ મેળ સાવવાનો હતો.
 પાત્રીનારોમા તો નાત ॥ બધારણ હતા, પણ તે બધારણને લડનને
 માટે ઉપયોગમા લેનાના હતા નાતના ધરડાઓ લડતથી જ ડરતા
 હોય તો તેઓ બધારણનો લડનને માટે ઉપયોગ કરના દે ખરા?
 ગનીપરજ બિચાન નરીન ગાન જેવા—તેમના ઉપર જો સરકાર
 પહેલો જ મલા કરે તો તો તેઓ જ યુગર્ષિ બન્ય વાણિયાઓ
 પાસે તો મેકડો એક જમીન પડેલી—એ જમીન ખાનસા થાય
 ત્યા સુધી તેઓ ટકી રહે ખરા? પ્રજા તો સરકારદરબારે જનારા,
 સરમરી અમનદારાની શરમાઈને કામ કરનારા રહ્યા આ લોકોની
 પાસે ગનીપરજ લોકોની ધણી જમીન ગ્રહેલી, રાનીપરજના તરફથી જ
 એ લોકો મહેસૂન ભરી દે તો પેના મિત્રારા શુ કરે? અનાવના
 આઠસોના થોડા માત્રો તે બધા લડનમા જોડાયા નહોતા એ નાતને

બધારણુ જેની તો વસ્તુ જ ન મળે ! મોટા પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા લોકો તો પોતાની પ્રતિષ્ઠાના તોરણા અને મુત્તમદીપણાના મદમા હજી રાહ જોઈને બેઠા હતા. મુસવમાનેભાથી આગેવાનો બારમીએ હાજર હતા, પણ સંગતનું એરી વાતાવરણ અહીં પણ ફેલાય તો ? અને પારસીઓ વિષે તો શું કહેવાય ? તેમને પણ લડનમાં મોટા જોખમ હતા તેમનો દાઝ વેચવાનો ધધો રણા અગાઉની દારનિયેધપ્રતિભાને લીધે પણ કેટલાકના મન મોળા હતા.

શ્રી મોદનવાવ પંડ્યા તાલુકાના ગામોમાં ગમડવા મળ્યા હતા તેમણે એક ગામથી શ્રી વયલભાઈ ઉપર કાગળ લખ્યો હતો, તેનો ભાવાર્થ આ હતો 'અહીંના ગામોમાં હું બટકી રહ્યો છું, અને મારી આમપામની સ્થિતિ જોઈને સમસમી રહ્યો છું થોડા જ દિવસમાં મરકારની સાથે શરા મમામ માડનારા આ લોખંડે હશે ? આ લોકોને તો લડતની કશી ખબર હોય એમ લાગતું નથી ગામમાં સભા શી રીતે ચાય ? અહીં ગામ જનમાં ગધુ હોય, અથવા નાત જનમાં મેમવાની હોય' લગનગાળામાં એમને લડવાની ધૂરમદ ક્યા છે ? અને કેટલાક તો એવા પડ્યા છે કે જેમના મનમાં હજી ગધુ છે કે મત્યામદ હોય કે ન હોય અમારે ઘેર લગન હોય અને મામવતદાર ન આવે એ બને ? આ લોકોની મારફતે આપણે લડનાવું' મને નિગશા નથી ચતી, પણ આપણે કેટલાં પાણીમાં છીએ તે જાણી રાખવું જોઈ છે લગનાત તમારી લાજ રાખો !'

પણ લાખ વિચાર કરીને લડતનો નિશ્ચય કરનાર નાયક આ પરિસ્થિતિથી કોને એવા નહોતા તેમણે તો લોકોને કહ્યું હતું 'તમારામાંથી ૧૦૦ મરણિયા મળે તોગે આપણે જીતશું' પણ એ ૧૦૦ મરણિયાને બળે ૧૭,૦૦૦ ખાતેદારો જીતે એમ તે ધન્યતા નહોતા તેમને તો કાયરને જીત બનાવના હતા, મૂંઝામાં ખાલુ પૂરવા હતા એટલે એમણે તો લડતની તૈયારી કરવા માઠી, આખું જાત તૈયાર કરવા ગાડ્યુ તાલુકામાં આઠ છોવણીઓ તો હતી જ — બારડોલીમાં શ્રી કલ્યાણજી, જુગતરામ, કેશવભાઈ અને ખુશાવભાઈ હતા, સરખોલગા ય ત્રિભુવનદાસ હતા, મદીમાં

મકનજી દેશાઈ હતા, અને વેડછીમા શ્રી ચુનીનાન મહેતા અને તેમના પત્ની હતા શ્રી વલ્લભભાઈએ જવા કાર્યકર્તાઓને બોલાવ્યા અને ની જાવણીઓ ખોનવાની સ્થળના કરી આ મુચનાને પરિણામે વાણિયાઓના મોટા મથક વાતોડમા, વાણિયાઓના ખીજા મથક છુહારીમા, તાલુકાના મધ્યમા આવેલા પાડીદારોના મોટા મથક વાકનેરમા, ઉત્તરમા એવા જ મોટા મથક વગડમા અને ખાંભણીમા, અને રાનીપરજ નિલાગના બાનદા ગામમા, અને એક બાજુપુરામા એટલી નવી જાવણીઓ બનાવવામા આવી

હજી મુધી કાર્યકર્તાઓને માટે જાહેર માગણી કરવામા આવી નહોતી, અને શ્રી વલ્લભભાઈને એવી માગણી કરી પણ નહોતી સેવા કરવાને જે તત્પર હતા તે તે આવી ચૂકેલા હતા જ ડા ચડુવાન તો પોતાને સિપાઈ કહેવડાવવામા ગૌરવ માનનારા, અને કશું કામ ઉપાડી લેનારા તેમણે વાલોડ અને છુહારીની જાવણી સલાળી લીધી. શ્રી મોહનલાલ પંચા વરાડ અને એની આસપાસના ગામડા સલાળીને બેઠા શ્રી ગવિસ કરભાઈ વિના ગુજરાતમા ચાલતી સત્યાગ્રહની લડત શ્રી વલ્લભભાઈ ચનાવે જ શાના તેમણે સરલણમા પડાવ નાખ્યો દરબારસાહેબ ગોપાળ દાસ પણ શ્રી વલ્લભભાઈને અમદાવાદથી આરડોલી ખોનાવી લાવવામા મામેલ હતા બધે દરબારસાહેબ, મોહનલાલ પંચા અને રવિચંદ્ર જેવા લડ યોદ્ધા આવવાને તૈયાર છે એ તો ભાઈ કસ્માણજી, ખુશાનભાઈ અને કેશવભાઈ પામે શ્રી વલ્લભભાઈને આરડોલી લઈ જવાને એક મજબૂત દલીલ હતી દરબારસાહેબે બામણીને કિંને સલાળો ભાઈ ગૌરવનદામ ચોખાનાગા તેમને કુશળ મદદનીશ તરીકે મળી ગયા ભાઈ ચિનાઈ જેઓ સામગ્રમતી જેનમા બે વર્ષ સરકારના મહેમાન થઈ આવેલા હતા, અને જેમણે સુતના રમખાણમા બદાદુરીથી અને શાંતિથી ધા ક્રીડ્યા હતા તેમને આરડોલી તમ સોંપવામા આવ્યું ભાઈ કેશવભાઈ તો ખાદીના કામને વરેલા હતા, પણ તેમણે શ્રી લક્ષ્મીદાસભાઈ પામે લડતમા જોડાવાની રજા માગી લીધી તે ડા ચડુવાન સાથે જોડાયા, અને વાતોડની આસપાસના રાનીપરજ ગામોને માટે

તેમણે જવાબદારી લીધી. નડિયાદવાળા ભાઈ કૃષ્ણચંદ શાહ પણ પંચાણ જેવા જૂના ભેગી, ખેડા, નાગપુર અને ખોરસદના અનુભવી, મઢી ચાલ્યા ઉપર ગયા. ખોરસદવાળા અંબાલાલ પટેલ આવદા, અને નારણભાઈ ભુડારી છાવણી સંભાળીને બેઠા.

આખા તોપુકાના મુસદ્દામાન ભાઈએની ખાસ સેવામાં ૭૫ વર્ષનાં સુવાન અભ્યાસસાહેબ તૈયબજી અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહનો અનુભવ મેળવી આવેલા અનુભવી ઇમામસાહેબ રોકાઈ ગયા.

આવી લડત પ્રકાશનખાતા વિના શી રીતે ચાલે ? બધા ખેડૂતોની પાસે દૈનિક છાપાં લેવાની અથવા 'નવજીવન'ના પણ શ્રાવક થવાની આશા ન રાખી શકાય, અને બહારના છાપા તો શકતો બાજુ ચિતાર આપે. એટલે ભાઈ જુગતગમ દેવના હાથ નીચે પ્રકાશનખાતું ખોલવામાં આવ્યું. શ્રી. કમ્પાણીજીને પણ પ્રકાશનવિભાગમાં ગણીએ તો ખોટું નથી. કારણ ભાઈ જુગતગમની કમ્પાણી અને કસાયેલી કલમ અને ભાઈ કમ્પાણીજીને કિત્રો ખેંચવામાં સિદ્ધ થયેયો હાથ ? એ જે પ્રકાશનખાતાના પ્રાણરૂપ હતા આ પ્રકાશનખાતામાંથી રોજ મુદની ખબર આપનારી એક પત્રિકા કાઢવાનું, શ્રી વલ્લભભાઈના લાયકો છટા છાપવાનું, મુનઈના દૈનિકોને ગુજરાતી અને અંગ્રેજીમાં ખબરો મોકલવાનું, ફોટોગ્રાફો મોકલવાનું યોજવામાં આવ્યું. લડત પૂર-જોમમાં ચાલવા માટે ત્યારે આ ખાતામાં 'યુગ છડિયા'ના પાકા અનુભવી ભાઈ ખારેલાસે જોડાઈને અંગ્રેજી વિભાગ કુશળતાથી સંભાળી લીધો. ખબરની પત્રિકાઓ પહેલી સાઈન્ડોસ્ટાઈલથી કાઢવામાં આવતી હતી, થોડા જ દિવસમાં સુગતમાં તે છપાવવાની વ્યવસ્થા થઈ અને આરંભથી જ ૫,૦૦૦ નકલો બહાર જવા લાગી. આ પત્રિકાઓ લોખંડો રોજનો જોરાક ચર્ચ પડી, તેમને રોજ-રોજ લડતનો રસ લગાડી શરૂ ચડાવનાર રજીસ્ટર ચર્ચ પડી-મુનઈના દૈનિકો રોજરોજ એ પત્રિકાઓ સળંગ ઉતારવા લાગ્યા, ગુજરાતના અનેક જિલ્લાઓમાં અને ગામોમાં એની નકલો જવા લાગી, અને લડતના બેતરણ મહિનામાં તો એની ચૌદ હજાર નકલો બહાર જવા લાગી.

સરદારની સાથે ચોવીએ કનાક રેંદી તેમને દરેક બાળતમા મદદ આપનાર મંત્રીની ખસ જરૂર હતી એક પ્રકારનો શેન સન્યાસ વર્ષ બેઠેના છતાં સ્વામી આનંદે આ પદ આટોપી લીધું અને લગ્નના અત મુધી એ પદને સોંપાવ્યું.

મુખ્ય કાર્યકર્તાઓ ઉપરાંત, ખેડૂતોએ પોતામાથી જ એક સ્વયંસેવકો ઉભા કર્યા એ સોંકોનું કામ પોતપોતાના ગામોમાંગેના કરવાનું, ખજારો લાવવાનું અને પહેાચાડનાં, મહેસા લાવવા લઈ જવાનું અને બીજી જે નાનુમોડુ કામ સોંપાય તે કરવાનું હતું આમાના દેટનાકે સ્વયંસેવકો રાત્રીપરજ મમમાથી મળી રહ્યા હતા.

પત્રિકાઓમા પહેલું જારણુ તો શ્રી વલ્લભભાઈનું ૧૨મીનું હતું, પણ શ્રી વલ્લભભાઈ મસાગ્રહનો દરાર જરીને બારડોલીમા એક ઘડી પણ બેસે એમ નહોતું તે જ રાત્રે તેઓ વામનેર ગયા પંચાશના કાગળના બચુમારા તો તેમના કાનમા વાગતા જ હતા એ બચુમાગ અને આમખાસની પગિચિથિતિને લીધે વામનેરમા એ જ રાત્રે એમણે જે જારણુ થયું તે બારડોલીના બાપજીને જુનાવે એવું હતું એ જારણુ આખી લગ્નના પાયાપ થઈ પડ્યું એમ મહેવાય અને આ જારણુથી જ સરદારે આખા તાનુમા લોકશિક્ષણ શરૂ થઈ કહેવાય આ લોકશિક્ષણના બધા મૂળતરવો આ જારણુમા આની જન્મ છે એ પત્રિકા નં ૪થી તરીકે છપાયુ એને મહત્વનો ભાગ અહીં આપી દઉં છું.

બારડોલીમા અ જે હું એક નરી સ્થિતિ જોઉં છું તો ના વિચરો મને યાદ છે તે મેં અવી સમયેમા પુરે જેટલી બહેનો પા આવતી હશે તમે પુ પે ને લા જ સતમા આના છે તમે મહેવાતા મેટ જોતુ જેઈને મલાલે ધિખતા જવ દેખ્યો છે પડુ હુ કે જે ના પાળી બહેને મારે સીંગ અપ મ સચે નહિ હેય તો અપણે અગમ જ્ઞાણી શકના નથી કાવ સચારે જમીનો આવશે આપણી રીતે વાસતો દેરદાખર લઈ જમ જમીદારો આવશે ને આપણે બહેનોને આ લડતથી પૂરી વાકેગર નહિ રાખી હેય તેમને આપણી જોડે જ સેયર કરી નહિ હેય આ લડતમા પુરના જેટલો જ રસ લેતી નહિ કરી હેય, તો તે વળતે તેઓ શું રશે? ખેડા વિલ્લાના મસા આવા અનુભવામા મેં જોયું છે કે ધરનું ટેર છેડી જવામા આવે ત્યજે સીઓને તમા

કેળવવા મા ન જાતી હેય તો મંદો અપન પડો' છે મને તમે જાહેનેને
લ તમા બરબા કેળવો મને તેટલી હાલમાં નમે તોજા દુખ પડે, બાપુ
સહન કરીને પાપુ આવી લાવો સદી રહી જાડે સગર જમીન ખાલતા
કરવાના હુકમો કાઢે, ચાહે તેમ થાય, પણ અપાપ દામે ઉપાડીને એક પેળો
પણ ન અપવાના નિશ્ચયમાંથી ન ડગડુ ભેડીને

પતને સગેા સર્વ બેડા છે તે જાધા દુકમા પતવગા પ રો સદર્શ
જય જવી હેય ત્યા જીવુ શું થાય? કાલ સવે તરીને તમારે જાપાથી
આયમ્યા રુધી પરો તજા મારી એવરમા ફરના રહેડુ પડે, છવાળી જેડી
જિંદગી માળવી પડે બજક, રૂઝ, ઓ, પુરુષ મી આ સ્થિતિ રામજો,
નીજતવગર, બધી કેમ એકધમ થઈ એકખાળિરે પ્રભ દોય તેમ વતે,
રાત પડેજ સો ધર આવે નાપુ યપુ જેડીરો જાપીજો કરવા સરકામે
ગામમાંથી જ અથવા તાલુકામાંથી જ મળરો લાવવા પડે છે ને? તે કામ
મટે એક મણસ પાણુ શોખો ન જડે જેડી આખા તાલુકાની નવા થઈ જવી
જેઈએ જાપીઅમલદાર મઈ ખને લાવકીને વાસો સર્વ જનારો ને હજુ
જેડો નથી સગારી અમલદારો તો અપા હેય છે પોલ, મુખી,
વેકિરો, તનાડી કેઈ સરકારને મદદ ન કરે ને ચોખ્ખુ સલામતી દે કે
મગા ગામની અને તાલુકાની લાખણ જેડે મરી લાખણ છે
તાલુકાની આખરે જય તો મુખીપણ શા જાપુ? તેના કિતમા જ મ કુ
હિત છે તાલુકા ધસય અપમ થઈ એમા પોવતુ હિત નથી જેડો
આપો આખા તાલુકાની હવા જેડી કરી મૂકીએ કે તેમા સ્વરજની ગય
હેય મુલામની નહિ તેમા સગારી સને પતવાના ટેકનુ તે / ચકેરા
પર હેમઈ અવતુ હેય

હ તમને આજે એતવાળી આપવા આવો છુ > હવે જાનના હામા,
મોજસોખમા ધરી પણ ન રહે જગત થ મે જ રહેડીતુ ન મ થ જાન
ધરતીમા ગવાયુ છે આજે જયેરે જ પગિપદમા એક રુસલમાન જઈએ
આપણને સલામતુ કે ખાતે ના કેઈ પણ વતનીને જેતા જ જગાવામા
લોકો દેવા તેના પતની ધૂન લેવા તેમા થતા કા તો આપો તાલુકાને
ખરાણ થયુ છે ને મરી ફીટુ છે ને કા તો મુખી થયુ છે હવે રામખાજ
છૂટી ગયું છે આપણે લાગણુ તો આખા હિંદુસ્તાનને લાગુ શું
અને ટકેશુ તો તરશુ, ને હિંદુસ્તાનને પદ થપાઠ અપણું તમરા જ
તાલુકાને ગાધીજીને આખા દેશની લ તના પાચની ઈસ થવાની આશા
આપી હતી તે ખરીફા તો તે વખતે ન થઈ જેડે દેશપરદેશ
મારોડીનો દાવાગી ગયો હરે એ પગીસા આજે આપવાનો પ્રસ

ખારડોડી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

આળ્યો છે. તમે દિંદુસ્તાનને સ્વરાજ આપવાની નીકળ્યા હતા, તે હવે તમરા પરની લડત માટે શું કરો છો તેની પતોડા થશે. આમાં પાછા પડીએ તો ઇન્જતઆબર જશે, ને દિંદુસ્તાન આખાને બારે નુકસાન થશે.

આને જ પરિપક્વ પૂરી કરીને તરત હું અહીં તમારી પાસે આળ્યો છું. કારણ હવે તાલુકાનાં નેટલાં બાઈગદેનો મજે તેટલાંને મારો સુદરો આપવા માગું છું કે હવે શી ચેતતાં રહેજે, હવે પૂરેપૂરાં વ્યવસ્થા રહેજે, ગાદેશ ન રહેશે. સરકાર એકે ઉપાય બાંધી નહિ રાખે, તમારામાં કાંટકૂટ પાડશે, કઝિયા કરાવશે, કંઈ કંઈ ફેલ કરશે, પણ તમે તમારા બધા અંગત ને ગમના કઝિયાનો દમણાં લડત ચલતાં સુધી ફવામાં નાંખજો, લડત પૂરી થાય ત્યાં સુધી એવી એકેએક વાત ભૂલી જાઓ; પાછળથી બધું ચકા કરીને જોઈએ તો લડી લેજો. જોઈએ તો તેવી રીતે પાછળથી લડવાના તમારા નિશ્ચયના દસ્તાવેજો કરીને પેટીપટારામાં સાચવી મૂકજો! પણ અત્યારે તો બાપદાદાનાં વેર પણ બચી જાશે. જિંદગી સુધી જેની સાથે ન બેઠ્યા હો ને અંગેલા પળ્યા હોય, તેની સાથે પણ આજે બેસજો; આજે ગુજરાતની ઇન્જત તમે તમરા હાથમાં લીધી છે તે સંભાળજો. અને આપણે હાથેથી એક દર્મદી સરકારને નથી આપવી એ નિશ્ચયમાં કાયમ રહેજો; નહિ તો છબ્બું ન છબ્બું થઈ જશે, અને તાલુકા કાયમના બાલમાં પડશે. કેટલાકને જમીન ખાલસા થવાનો બાક છે. ખાલસા એટલે શું? શું તમરી જમીનો લખાણને સુરત કે રિલાયન લઈ જશે? જમીન ખાલસા કરે કે ચાહે તે કરે, ફરકાર થાય તે સરકારના ફત્તરનાં પાનામાં થાય, પણ તમરામાં સંપ હે.ય તો તમરી જમીનમાં બીજે કોઈ આવીને હળ ન નાખે એમ કશું એ તો તાલુકાનું કામ છે. પછી સરકારી ફક્તરે બધે ખાલસા થાય ખાલસાની બીક ઊભી દો. જે દિવસે તમારી જમીનો ખાલસા કરાવવા તમે લેયર થશો તે દિવસે તો તમરી પાછળ આપણું ગુજરાત બેઠું છે એમ ખચીત માનજો. ખાલસાની બીક હોય, એવી નામદારી હે.ય તો લડત લડાય જ નહિ. તમારા એક જ ગામમાં પાકો બરોબરસત કરશો, તોપણ આખા તાલુકાને નફમ કરી શકશો, આખા પરગણાને વ્યવસ્થા કરશો.

લડતનું મદાણું મંડાઈ ચૂક્યું છે. હવે ગમેગામ મોટી લરકરી ઇલાખીઓ છે એમ માનો. ગમેગામની હમીદત રોજ તાલુકાના મથકે પહોંચવી જોઈએ, અને મથકના દુકાનો ગામેગામ પહોંચવા અને અમલમાં મુકાવા જોઈએ. આપણી તાર્લમ એ જ આપણી જીવની દુંધી છે. સરકારનો મહાસુ ગમેગામ એકાદ તથાલી કે મુખી હોય છે, આપણી પાસે આખું ગામ છે."

રૂપદીકરણ

“આ લડત અમેજનુ રાજ્ય ઉપસાવવા માટે છે એવું કંઈ કહેવું હોય તો તેને અકલ્પ જ નથી. જે વખતે અમે દિલ્હિસ્તાન ફેરામ્મ લાદી મરીએ છીએ તે વખતે અમે રાજ્ય છઠ્ઠીએ તોપણ ભાગેજો જઈને પાછું આપણું પટે.”

આ મ લડતની તૈયારી આવી રહી હતી ત્યારે સરકાર સાથે પત્રવ્યવહાર પણ આવી રહી હતો. ગમે ત્યારે, ગમે તે હશો, સરકાર સુસેઠ કરવાને તૈયાર હોય તો આપણે તૈયાર હોવું જોઈએ એ જ મનોદશા થી વક્ષભભાઈએ આખી લડત દરમ્યાન રાખી અને સરકારની કોઈ પણ રીતે ગેરમમજ ન થાય એ વખતોવખત ગ્રહ કરવાની તેમણે તક લીધી.

તા ૬ ફેબ્રુઆરીએ લખેલા કાગળનો જવાબ આખરે ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ આવ્યો. આમાં ફરી જણાવવામાં આવ્યું : “નવી જમાન ધીને મંજૂરી આપતા સરકારી દગાવમાં કહેણ છે કે બીજી જમાન ધી સુધીના વર્ષોમાં આ તાલુકાનો કલિદાસ સતત વધતી જતી આગાહીનો તમે એ કથનને નામદાર ગવર્નર તો ભારપૂર્વક વળગી ગયે છે. હેલા ત્રીમ વર્ષનો ખારડોલી અને ચેતારોસી તાલુકાનો કલિદાસ આ આગાહીનું પૂરતું સમર્થન કરે છે.” આ આગાહી કરવી મહેસુલ લેનારને માટે કેટલી મહેલો અને અનુકૂળ છે? આ પછી બીજી એક વચન થી જયકરને પ્રમાણપત્ર આપનારું હતું : “રેવ-મુખાતાના અનુભવી અમલદાર

શ્રી. એમ. એસ. જ્યારે દશ મહિના સુધી આ તાલુકામાં રૂંધો છે અને દરેક ગામની તેમણે જરાજર તપાસ કરી છે. તેમણે ગામેગામ ખેતરો ઉપર જઈ ખેડૂતો સાથે વાતચીત કરી છે તથા તેમની સાથે મસલત કરી છે.” આ ઉપરાંત જણાવ્યું કે ગણતંત્રના આંકડા ઉપર આ છલાકાના જમીનમહેસૂલના ઇતિહાસમાં પહેલીવાર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે એ કથન પાયાપિનાનું છે, સરકારે સેટલમેન્ટ ઓફિસર અને સેટલમેન્ટ કમિશનરે સ્વયં દરોમાં ખૂબ ઘટાડો કરી નાંખ્યો છે, અને “હવે નવી આકારણી પ્રમાણે વસૂલ લેવાનું મુજતવી રાખવા, અથવા આકારણીને દરી વિચાર કરવા, અથવા બીજી કોઈ પણ જાતની વિશેષ રાહત આપવા તૈયાર નથી. આ પ્રમાણે જાહેર કરવા છતાં આરડોલીના લોકો પોતાની જ જુદીએ ચાલીને અથવા બહારનાઓની શિખામણને વશ થઈને, મહેસૂલ ભરવામાં કસ્ટર કરશે તો લેન્ડ રેવન્યુ કોડ અનુસાર જે પગલાં લેવાં જોઈશે તે લેતાં ગર્વનર અને તેની કાઉન્સિલને જરા પણ સંકેત નહિ થાય, અને તેને પરિણામે નહિ ભરનારાઓને બાણીબૂદને જે તુકસાનમાં ઊતરવું પડશે તેને માટે સરકાર જવાબદાર નહિ રહે.” આ ઠાગળની કેટલીક વિચિત્ર વાતોનો જવાબ શ્રી. વલ્લભભાઈ આપ્યા વિના ન રહી શક્યા. તા. ૨૧ મીએ તેમણે ઉપરના પત્રનો જવાબ આપ્યો, તેમાં ગણતંત્રના આંકડાનો આધાર પહેલીવાર રાખવામાં આવ્યો છે એ પોતાના કથનના આધારમાં અનેક અમંગલદારોનાં કથન ટાંક્યાં, ૨૨ ટકા વધારો કયા આધારે કરાવવામાં આવ્યો એ સરકાર પાસે જણાવવા માગ્યું, અને સરકારે આપેલી ધમકી માટે આભાર માનીને તેમને જણાવ્યું: “તમે મને અને મારા સાથીઓને ‘બહારના’ ગણતા જણાવ્યો છો. હું મારા પોતીકા લોકોને મદદ કરી રહ્યો છું એના રાયમા તમે એ વાત બૂલી જાઓ છો કે જે સરકારની વતી તમે બોલો છો તેના તંત્રમાં મુખ્યપદે બહારના જ લોકો ભરેલા છે. હું તમને કહી જાઉં કે જો કે હું મને પોતાને હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ ભાગ નેટલો જ આરડોલીનો પણ રહીશ સમજું છું, છતાં ત્યાંના દુઃખી રહેવાશીઓને

બોલાવ્યો જ હું ત્યાં ગયો છું અને કોઈ પણ કાણે મને ગળા આપી એ એમના હાથમાં છે. એમના હીંગ્ને અહોરાત્ર ચૂસનાર અને બહારથી આવીને તોપખૂંટના બેરે લદાયેલા આ શાન્ત્યત્રને પણ તેટલી જ સફેદાઈથી પિદામ દેવાનું એમના હાથમાં હોત તો કેવું સારું !” આટલાથી કોઈ ચાલો માણમ ચેત્યો હોત પણ સરકારના રેવન્યુખાતાના મંત્રી મિ. સ્માઇથ વધુ ઉત્કેષણ, આગવા પત્રને ટપી જાય એવો ખીજો કાગળ લખ્યો, તેમાં જણાવ્યું, “બારડોલીની પ્રજાએ દેવાળું કાઢ્યું નથી, તેમજ તે દેવાળું કાઢવાની અણિ પર આવેલી નથી તાલુકાની વસ્તી વધી છે અને દળ પેશ વધતી જાય છે અને દેવાળાનું એક પણ ચિન્ન નજરે દેખાતું નથી,” શ્રી. વલ્લભભાઈએ કાઢેલા સરકારી અમલદારોના અભિપ્રાયો “સરકારના સત્તાવાળ ઉદ્યોગો ન જણાય,” અને શ્રી. વલ્લભભાઈ અને તેમના સાથીઓને : ‘બદાગનાઓ,’ કહેવામાં તેમજ સરકારના રેવન્યુ મંત્રી તરીકે નહોતું લખ્યું પણ “આ કાગળથી હું સ્પષ્ટ કરું છું કે આ કાગળની માફક પેલા કાગળમાં પણ નામદાર ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલના જ પાકા વિચારો મૂકવામાં આવ્યા હતા અને છે એમ જ આપ સમજશો,” અને “દળ આ સખાથી વિશેષ પત્રવ્યવહાર કરવાની તમને જરૂર હોય તો જિલ્લાના કલેક્ટર મારફત પત્રવ્યવહાર કરશો.”

સરકારની સમતિ લઈને શ્રી વલ્લભભાઈએ આ આખો પત્રવ્યવહાર વર્તમાનપત્રોને પ્રસિદ્ધ કરવાને આપ્યો, અને એ આપતા તેમને એક પત્ર લખ્યો તેમાં સરકારની અવજાઈને મારી રીતે ઉધાડી પાડી, અને બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઉદ્દેશ કેટલો પરિમિત હતો તે જાહેર કર્યું “બારડોલી સત્યાગ્રહનો હેતુ પરિમિત છે જે બાબત વિવાદાસ્પદ છે એમ આ પત્રવ્યવહારથી પ્રગટ થાય છે તે બાબતમાં નિષ્પક્ષ પણ માગવાનો સત્યાગ્રહીઓનો હેતુ છે લોકો તો કહે છે કે બારડોલી તાલુકામાં મહેસૂલ વધારવાને માટે કર્યું જ કારણ નથી પણ એ આગદ રાખવાને બદલે એ તો નિષ્પક્ષ પણની જ લોકોની અનિવાર્ય માગણી ઉપર આગદ રાખ્યો છે એટલે એટ ઓફિસરના રિપોર્ટના વાળખીપણાનો એ ઇનકાર કર્યો

શ્રી. એમ. એસ. જ્યારે દર મહિના સુધી આ તાલુકામાં ફર્યાદો અને દરેક ગામની તેમણે જરાજર તપાસ કરી છે. તેમણે ગામેગામ ખેતરો ઉપર જઈ ખેડૂતો સાથે વાતચીત કરી છે. તથા તેમની સાથે મસલત કરી છે.” આ ઉપરાંત જણાવ્યું કે ગણેશતના આંકડા ઉપર આ ઇલાકાના જમીનમહેસૂલના ઇતિહાસમાં પહેલીવાર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે એ કથન પાયાવિનાનું છે, સરકારે સેટલમેન્ટ ઓફિસર અને સેટલમેન્ટ કમિશનર સૂચવેલા દરોમાં ખૂબ ઘટાડો કરી નાંખ્યો છે, અને “હવે નવી આકારણી પ્રમાણે વસૂલ લેવાનું મુકતબી રાખવા, અથવા આકારણીનો ફરી વિચાર કરવા, અથવા બીજી કોઈ પણ જાતની વિશેષ રાહત આપવા તૈયાર નથી. આ પ્રમાણે જાહેર કરવા છતાં બારડોલીના લોકો પોતાની જ જુદીએ ચાલીને અથવા બહારનાઓની શિખામણીને વશ થઈને, મહેસૂલ ભરવામાં કસૂર કરશે તો લેન્ડ રેવન્યુ ડેપુટી અનુસાર જે પગલાં લેવાં જોઈશે તે લેતાં ગર્વનર :અને તેની કાઉન્સિલને જરા પણ સંકોચ નહિ થાય, અને તેને પરિણામે નહિ ભરનારાઓને જાણીબૂજીને જે તુકસાનમાં કોતરવું પડશે તેને માટે સરકાર જવાબદાર નહિ રહે.” આ કાગળની કેટલીક વિચિત્ર વાતોનો જવાબ શ્રી. વલ્લભસાઈ આપ્યા વિના ન રહી શક્યા. તા. ૨૧ મીએ તેમણે ઉપરના પત્રનો જવાબ આપ્યો, તેમાં ગણેશતના આંકડાનો આધાર પહેલીવાર રાખવામાં આવ્યો છે એ પોતાના કથનના આધારમાં અનેક અંમત્સદારોનાં કથન ટાંક્યાં, ૨૨ ટકા વધારો કેંયા આધારે ઠરાવવામાં આવ્યો એ સરકાર પાસે જાણવા માગ્યું, અને સરકારે આપેલી ધમકી માટે આભાર માનીને તેમને જણાવ્યું : “તમે મને અને મારા સાથીઓને ‘બહારના’ ગણતા જણાવ્યો છો. હું મારા પોતીકા લોકોને મદદ કરી રહ્યો છું એના રોપમાં તમે એ વાત જુદી જાણો છો કે જે સરકારની વતી તમે બોલો છો તેના તંત્રમાં, મુખ્યપદે બહારના જ લોકો ભરેલા છે. હું તમને કહી જ દઉં કે જોકે હું મને પોતાને હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ ભાગ જેટલો જ બારડોલીનો પણ રહીશ સમજું છું, છતાં ત્યાંના દુષ્ટી રહેવાશીઓને

બેતા-ઓ જ હું ત્યાં ગયો છું અને કોઈ પણ ક્ષણે મને રત્ન
આપવી એ એમના હાથમાં છે એમના હીરને અડોલ
ચૂસનાર અને બદામી આનીને તોપગદૂકના બેરે વદાગેના આ
રાત્ર્યનત્રને પણ તેટલી જ સફેતાઈથી વિદાય દેવાનું એમના હાથમાં
હોત તો કેવું સારું !” આટલાથી કોઈ શાલો માણુમ નેત્રો દોત
પણ સરકારના રૈન-યુખાતાના મરી મિ રમાઈય વધુ ઉડેગયા,
આગળ પડને ટપી જાય એવો ખીન્ને કાગળ લખ્યો, તેમાં
જણાવ્યું, “બારડોનીની પ્રજાએ દેવાળું કાંચુ નથી, તેમજ તે
દેવાળું મદવાની કૃષ્ણિ પર આવેલી નથી તાનુની વગ્તી વધી
છે અને દણું પણ વરતી જાય છે અને દેવાળાં એ પણ
ચિત્ત નહરે દેખાતું નથી,” શ્રી વલ્લભભાઈએ દાકેના સરકારી
અમલદારોના અભિપ્રાયો “સરકારના સત્તાવાર ઉદ્દગમિ ન ગણાય,”
અને શ્રી વલ્લભભાઈ અને તેમના સાથીઓને “બદામીઓ,”
કહેવામાં તેમણે સરકારના રૈન-યુ મરી તરીકે નહોતું લખ્યું પણ
“આ કાગળથી હું સ્પષ્ટ કહું છું કે આ કાગળની મારફતે પેના
કાગળમાં પણ નામદાર ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલના જ પાખા
વિચારો મૂકેનામાં આ-આ દત્તા અને છે એમ જ આપ સમજશો”
અને દણું આ સળધી વિશેષ મન-મનદાર કવચની તમને જરૂર
લાગે તો જિલ્લાના કલેક્ટર મારફત પત્ર પરદાર કરો

સરકારની સમિતિ લઈને શ્રી વલ્લભભાઈએ આ આખો પત્ર
બ્યવહાર વર્તમાનપત્રોને પ્રસિદ્ધ કરાવે આપ્યો અને એ આપતા
તેમને એક પત્ર લખ્યો તેમાં સરકારની અવગાઈને સારી રીતે
ઉધાડી પાડી, અને બારડોની સત્યાગ્રહનો ઉદ્દેશ કેટલો પરિમિત હતો
તે બહેર કયું “બારડોની સત્યાગ્રહનો હેતુ પરિમિત છે જે
બાબત વિવાદસ્પદ છે એમ આ મન-બલદારથી પ્રગટ થાય છે તે
બાબતમાં નિષ્પક્ષ પચ માગવાનો સત્યાગ્રહીઓનો હેતુ છે લોકો
તો કહે છે કે બારડોની તાલુકામાં મહેસૂલ વધારવાને મારે કશું જ
કારણ નથી પણ એ આગ્રહ રાખવાને બદલે મેં તો નિષ્પક્ષ
પચની જ લોકોની અનિવાર્ય માગણી ઉપર આગ્રહ રાખ્યો છે
સેટલમેન્ટ ઓફિસના રિપોર્ટના વાળખીપણાને મેં ધન્યાર મ્યો

૧. આરોગી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

છે, સેટલમેન્ટ કમિશનરે જે ધોરણે કામ લીધું છે તે ધોરણના વાળખીપણાનો મેં ઇનકાર કર્યો છે. સરકારની ઇચ્છા હોય તો એની તપાસ કરીને મને ખોટો દરાવે. સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞાથી પણ ખેડૂતો જે શરતે બંધાયા છે—એક તો એ કે મરકાર જૂનું મહેસૂલ લઈને પૂરી પહોંચ આવે તો જૂનું મહેસૂલ ભરી દેવું, અથવા તો નિષ્પક્ષ પંચ નીમીને લોકોની પાસે જૂનું મહેસૂલ ભરાવી કે તો ભરી દેવું, અને પચના નિર્ણયની રાહ જોવી. આ બેમાંથી એક રસ્તો કોઈ પણ આજરદાર સરકાર માટે કંઈ હોવો ન જોઈએ ” એ વસ્તુ જોવાજોવી છે કે સરકારના રૂવંનુખાતાના મંત્રી મિ. રમાધય બ્યારે શ્રી વલ્લભભાઈની સાથે પેલો અપમાનભર્યો પત્રવ્યવહાર ચલાવી રહ્યા હતા અને તેમને ‘બદારના’ કહીને પોતાનું પોત પ્રકાશી રહ્યા હતા તે જ વખતે સરકારના અર્થસચિવ (ફાર્મનન્સ એમ્પ્લર) બિર મુનીલાલ મહેતાએ ‘બદાર’ નાની શુજરાત પ્રલયસંકટનિવારણને અંગે કરેલી સેવાની બારે તારીફ કરી રહ્યા હતા. આ રહ્યા તેમના શબ્દો

“ધંધારે જગાશમા રચ્યોપચ્યો રહેલો શુજરાત પ્રાત ઘોઠા વખે ઉપર તો આત્મત્યાગભર્યા, લોકકાર્ય કરનારા સેવકો ધસાવવાનો મગરૂરી લઈ શકતો નહોતો પણ આજે મહાત્મા બાપોને અતિશય આનંદ થતો હતો કે આમ્ય પ્રદેશે મા સમાજકુધારા અને લોકસેવાના કામ કરનારા સેવામનીઓનું મંડળ ઠાણ કરવાના તેમના પ્રયાસને સારી સફળતા મળી છે, અને આવી અણુદારી અફન વખતે પોતાના વહાણા નેતની મેરહાજરીમા વિદ્યાપીઠના સ્વયંસેવકોએ આટલું સરસ કામ દૂકરી બતાવ્યું બાપીજીની બાદી શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે કેવી રીતે સાચવી અને પ્રલયસંકટનિવારણનું કામ એમણે કેટલા ઉત્સાહથી ઉપાધી લીધું અને પાર પાડ્યું એ તો હવે સો નજરે છે.” (ફેબ્રુઆરી ૨૦, ૧૯૨૮નું બાબણ)

પણ સરકારના કારભારી મડળમા મુખ્ય સચિવનું પદ ભોગવનારા, સમાજમા મોટી પ્રતિષ્ઠા ધરાવનારા, અને શ્રી વલ્લભ-ભાઈ જેવાને માટે આટલું માન ધરાવનારા અને તેમની કાર્યપ્રણાલી સારી રીતે જાણનારા સર મુનીલાલ મહેતા સરકારની પાસે તેની હક ન છોડાવી શક્યા

૧. ગાંધીજીના આશીર્વાદ

“અપણે સરકાર જેટલે કશીયો બાવવાની ખાતર આ લડત નથી
આ તેણે વજબી લડે-આપણે દરેકે દરેકને દૂરી આપડે છે.”

શ્રી. વલ્લભભાઈએ મલામતનો ઉદ્ગાર ખારી ગીતે -૫૪ કથો
જો જરૂરનું હતું, કાનૂન બંન થઈ શકે તરત
વર્તમાનપત્રો પોતાની છાંટા મુજબ એનું વર્તન આપવા બાબત
આ વર્ણનમાં પ્રામાણિક અને અપ્રામાણિક અનિયમના મહેલી હતી
સતતા પક્ષના કોઈ વર્તમાનપત્રો વળે ‘જૂના જાગરો’ની
મર્જકમના પુનરુદ્ધાર’ તરીકે અને ‘સમિતી’ની અને કો
ન ભરવાની વડત તરીકે વર્ણવતા, તે ‘મોન્ડ’ જેવા વિદેશી
વર્તમાનપત્રો, ગુજરાત પ્રવાસ-દુનિયાગુ જેવા ક્ષેત્રમાં કાર્યમાં
શ્રી વલ્લભભાઈએ કરેલી ઉત્તમ-સેના બનાવવાની ‘મોન્ડ’ને
મદદ કરવાને બદલે સર ૧૦ને કુલ-સેનાની અરવા મુજબ નવો
અદ્યતનનારી દિલચાલના નેતા’ તરીકે, અને ‘મોન્ડ’ને
દિલચાલના ગુજરાતના જેહૂતોને ઉત્તેજન આપીને તેમની મદદ
અસેવા કરનાર તરીકે આ વલ્લભભાઈને વધુ વધુ દુશ્મની
સાથેસાથે આ જ વર્તમાનપત્રે આજે જાણમાં છે એનું કાનૂની
નૃમાણ સલામત હતું કે ગાંધીજીએ આ લડતમાં બાંધેલું
કારણ તેમને જો લડત પમદ નહોતી દિવસોનો દિવસોનો
માટે અનેક સાધનોમાં નૃમાણ તો એક માન્ય દેશ-વાસને
દિવસોને આશીર્વાદ તો આપી શકેલા હતા.

છે, સેટલમેન્ટ કમિશનરે જે ધોરણે કામ લીધું છે તે ધોરણના વાળખીપણાનો મેં ધનકાર કર્યો છે. મરકારની ઇચ્છા હોય તો એની તપામ કરીને મને જોડો દરાવે સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞાથી પણ ખેડૂતો જે શરતે બંધાયા છે—એક તો એ કે સરકાર જૂનું મહેસૂલ લઈને પૂરી પહોંચ આપે તો જૂનું મહેસૂલ ભરી દેવું, અથવા તો નિબંધ પણ નીમીને લોકોની પાસે જૂનું મહેસૂલ ભરાવી દે તો ભરી દેવું, અને ચંચળ નિર્ણયની રાહ જોવી આ બેમાંથી એક રસ્તો કોઈ પણ આબરૂદાર સરકાર માટે કંઈક હોવો ન જોઈએ ” એ વસ્તુ જોવાજોવી છે કે સરકારના રેવન્યુખાતાના મની મિ રમાઈય જ્યારે શ્રી વલ્લભભાઈની સાથે પેનો અપમાનભર્યો પત્ર-વ્યવહાર ચલાવી રહ્યા હતા અને તેમને ‘બહારના’ કહીને પોતાનું પોત પ્રકાશી રહ્યા હતા તે જ વખતે સરકારના અર્થસચિવ (ફાર્મનન્સ મેન્જર) સર યુનીતાન મહેતાએ ‘બહાર’નાની ગુજરાત પ્રત્યક્ષ કટનિવારણને અંગે કરેલી સેવાની ભારે તારીફ કરી રહ્યા હતા આ રહ્યા તેમના શબ્દો.

‘ધ માર્કે જ્યારેમા રચ્યોપચ્યો રહેવો ગુજરાત પ્રાંત યોડા વર્ષ ઉપર તો આત્મન્યાજ્ઞયો હોઈનાયું કરનારા સેવકે ધસવવાનો મગરો લઈ ચડતો નહોતો પણ આજે મહાત્મા બાપોને અતિશય આનંદ થતો હશે કે આમ્ય પ્રદેશે મા સમાજસુધારા અને લોકસેવાના કામ કરનારા સેવામનીઓનું મહત્ત્વ ઓછું કરવાના તેમના પ્રયાસને સારી સફળતા મળી છે, અને આવી અણુદારી અર્થે વખતે પોતાના વહાણા નેતની ગરદાજરીમા વિલાપીકના સ્વયંસેવકોએ અટકી સરસ કામ કરી જતા હું બાપોજીની બાકી શ્રી વલ્લભભાઈ પગે પગી રીતે સાચવી અને પ્રત્યક્ષ કટનિવારણ કામ એમણે કેટલા હતાદથી ઉપડી લીધું અને પાર પાડ્યું એ તો હવે સો નરો જી ” (ફેબ્રુઆરી ૨૦, ૧૯૨૮નું લાપણું)

પણ સરકારના કાગળારી મહત્ત્વમા મુખ્ય સચિવનું પદ બોલવાના સમાજમા મોગી પ્રતિષ્ઠા ધરાવનારા, અને શ્રી વલ્લભભાઈ જેવાને માટે આટલું માન ધરવનારા અને તેમની કાર્યપ્રણાલી સારી રીતે જાણનારા સર યુનીતાન મહેતા સરકારની પાસે તેની હક ન છોડાવી સમ્યા.

પણ દવે 'યગ ઇચિયા' અને 'નરજીવન' દ્વારા પ્રસંગેપ્રસંગે તેઓ માર્ગદર્શન કરવા વાળા, અને હિતેન આપરા નાગ્યા આ લગતમાં ગાંધીજીને આપેનો દિનનો દક્ષિણ આફ્રિકામાં બેઠા બેઠા આ રીતિવાસ યાત્રી મમજી રાક્યા દના, અને તેનું વર્ણન સત્યાગ્રહના વિન્યા પત્રી તેમણે જેવું આપ્યું છે તેવું કોઈએ નથી આપ્યું 'ભગવાન મના ચક્ર નતારી આગો ગઢે છે ટાઈ જાણુને નથી' એ ચક્ર ભગવાન રહે ચાને છે પણ તે ન હોય તો ચક્ર બધા થાય તેમ જ તમે અદસ્ય રહીને અનિષ્ટ રહીને, આ લ તને દોગી છે થી વખલભાઈ અને સરકારની વચ્ચે ચાલેતો પત્ર વવદાર જે 'નરજીવન'ના અકમા આમે પ્રગટ થયો તે જ 'નરજીવન'ના અકમા ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહની વચ્ચેને જાહેર આશીર્વાદ આપ્યા અને સરકારની પણ આખો ઉધાડી એ લેખ અદારશ ખર્ચી ઉતારે છુ

આ અકમા વાચક સરકાર અને શ્રી વલ્લભભાઈની વચ્ચેનો પત્રચત્રદાર જેણે આ પત્ર ચત્રદાર એક દિનએ દુખદ પ્રકરણ છે દુન્યા કુધી જેઈ શકે છુ ત્યા કુધી તો શ્રી વલ્લભભાઈએ ગ્લુ કરેલી કીકતો કે તેની ઉપર જેની દીવેશમાં ક્યારે ડાખ નથી સરકારના ઉત્તરમાં ન લાગી હાક નાખી અને તોછાઈ છે આમ આગલ મપુસને આધારે બનાવે છે ને તેના અભિમાનમાં તે મનુષ્ય જેઈ બાન બૂરી નય છે એ દુખદ પ્રકરણ છે મણસની આવી બેગના દબા પ્રકરણે અનુભવમાં આવે તોપુડું ફરક નવા પ્રકરણ વળા તેનું દુખ તો લાગશે જ કેમ? જે તે દોષ કરેતો છતાં મનુષ્ય જેડે જેડે તારુ જ ચાકુનારો છે તેથી બીબના ઉદ્ધતાર્થ અવિરલે ક્યાંદિથી દુખ જ પામશે

હુ હજી ત અને દર્દનેના ગુણદોષોમાં નહિ બીનુ વાચનાગની અમળ ગાદોષો તરસવા વિચારવા દુગ સાહિત્ય ન હોય હોય તો તે વાચવા વિચારવા પૂગની તેને ધીર ન હેય પણ કેવળ ન્યાયને મારો જ જનાર તરસ વાચનારને પમુ વલ્લભભાઈની માગતી વાજબી જણાયા વિના નહિ રહે વલ્લભભાઈ નથી કહેતા મારી દલીલ સરકારે કબલ રાખતી જ જેઈએ તે તો કહે છે સરકારનો એક પત્ર લોકનો બીગે પત્ર છે બાનેની વચ્ચે હજીજા વિષ જ મતલેદ છે આ મતલેદનો નિવગ કરનાર એક ત સ્થ પચ હેવુ જેઈએ તે જે સુકાદો આને તે લોકો વની વલ્લભભાઈ કળા ગ ખરો

‘अजगुन रली होरनार’

વહીવટાઈના પત્રનું મંથનિદું, તેનો નિષેધ આ છે સરકાર અને લોગની વચ્ચે આમ પચ હોય? સરકાર સર્વોપરી નથી? આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કાયદાના પ્રશ્નોમાં તો આ સરકાર પણ કહેવાની રીતે અદાલતના વિનિયમો ઊભા રહેવા સારું ગણાય છે મહેસૂલને સરકાર અદાલતની બહાર રાખે છે આનું કાલ્પ સમજવું સામાન્ય મનુષ્યની અકલ બહાર છે આપણે અત્યારે એ કારણની પચાતમા ન ઊતરીએ

પણ જ્યારે મહેસૂલના પ્રશ્નો સામાન્ય રીતે કાયદા બહાર છે, ત્યારે લોગ વતી વહીવટાઈ પચ ન મળે તો શું કરે? સરકારને અરજ કરીને એવી રહેવાની સલાહ આપે? એવી સલાહ આપવી હોય તોયે લોગને જ તેની બારી વહીવટાઈ સારું ઠંધાડી નહોતી રાખી તેઓ અરજીઓ કરી ચૂક્યા અરજ કરી આપવાનું કામ વહીવટાઈનું ન મળે, તેથી તેઓ અરજ કરી આપનાર પાસે ગયા ત્યાં ન ફાળ્યા એટલે વહીવટાઈ પાસે સત્યામંદના શુદ્ધમાં સરકારી કમલ કવવા ગયા

સત્યામંદના મનૂન પ્રમાણે વહીવટાઈએ સરકારની પાસે વિનય-વિધિ કરી 'તમે ખોટા ન હો એમ સમજે, લોકોએ મને ક્ષમાનો દેય એમ બને પણ તમે પચ નીમો ને તેની પાસે ઇન્સફ કગરે તમારી બલ પઈ ન જ હોય એવા દવો તમે નહિ કરો' આ વિધિનો સરકારે અનાદર કરવાની ગણીર ભૂલ કરી લોગને સત્યામંદ કરેલાનો માર્ગ સાર કરી આપ્યો છે

પણ સરકાર તો કહે છે કે વહીવટાઈ તો પરધા છે, બહારના છે, પરદેશી છે તે અને તેમના પરદેશી સાથીઓ જે બારડોલી ન ગયા હેત તો લોગ મહેસૂલ ભરી જ દેત, એવા તેના કાગળનો ધ્વનિ છે ઊવટા ચોર કેટલે જને કહે છે બારડોલી જ્યાં લગી હિંદુસ્તાનમાં છે, ત્યાં લગી વહીવટાઈને કે કાફીરથી માત્રી કુમરિકા લગીમા અથવા કરાચીથી માત્રી દિલ્હીમાં લગીમા મહેનાર હિંદીને બહારનો કેમ કહેવાય, તે નથી વહીવટાઈ સમજતા કે નથી બીજા કેઈ આપણામાંના સમજી સમજાના. પરદેશી, પરાયા, બહારના તો સરકારના અચેટ અમલદારો છે અને વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો આ પરાઈ, બહારની સરકારના બધા અમલદારો, પછી તે કાગા હો કે ઘોળા સરકારનું 'લણ' જ્યારે સરકારનો જ પક્ષ છે ત્રોણ વાળ્યાદિ જેવાને પણ સુધિધરને જવાબ આપતા પચો 'જેનું લણ અમે ખાઈએ છીએ તેના અમે તો કહેવાઈએ' આ પરાઈ સરકાર વહીવટાઈ જેવાને બારડોલી પરત્વે 'પરદેશી' કહે એ કેવી વહના? ઘોળે દીએ અધારુ પણ સાચા આવા જ મળે મચ જેવાને સરકારને

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

વડાદાર રહેવામાં પાપ સમજી અસહકાર સાધ્યો. ન્યાં અવિનય બારડોલી હદ સુધી પહોંચે ત્યાં ન્યાયની આસા શી રાખવી ?

આ સરકારને ન્યાય કે.ણ શીખવે ? કેવળ સત્યાગ્રહી. બુદ્ધિવાદથી સરકાર અપરાધિત છે. બળિયાનું બળ જ તેની બુદ્ધિ દોષ છે. તે તલવારની આંખીએ ન્યાય જોએ છે. આ તલવાર સત્યાગ્રહની બેમારી તલવાર આગળ બુઝી છે. ને બારડોલીના સત્યાગ્રહીઓમાં સત્યનો આશ્રય કરો, તો કાં તો પાંચ નિમણો, અથવા વસ્ત્રભાઈની દલીલનો સ્વીકાર કરો, અને વસ્ત્રભાઈ પરદેશી મરી સ્વદેશી ગણાવો.

બીજા પ્રશ્નો આ પરબચહારમાંથી નીકળે છે તેને વિચાર હવે પછી. બાજી બારડોલીના લોકોના હાર્ગમાં છે એટલું તેઓ યાદ રાખ્યો તે બસ છે.”

પ્રુમારીના પાઠ

“ તમારી શાહુકરી જ તમને નહીં છે, તમારી આખા પ્રુમારી આવવા દો ને ન્યારને ખાતર અને અન્યાયની સામે લડતા શાખી ”

‘તં’ નરચના ‘વાળા પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા કે શ્રી વલ્લભભાઈ લક્ષ્મી ઇન્સ્ટીટ્યુટ રચવાની સૂચના રામબાણુ દુધ્યા પછીના પોતાના પહેલા જ લાપચુમા કરી ચૂંપા હતા ખીજા લાપણોમાં આ સૂચનામાં વધારે વીગતો તેઓ પૂરતા જતા હતા મહિનાની આખરે તો આ સૂચનાનો અમલ સરમ થઈ રહ્યો હતો એમ સૌ કોઈ જોઈ શકે છું બામણી વિભાગનો દિવનો દરમારસાહેબ પાસે હતો એ આપણે જોઈ ગયા એ વિભાગના ૧૫ માસોના લોકો એકઠા થયા હતા ભાઈ ગોરધનદાસ ચોખાવાળાએ તે વખતે વાણેજી નિવેદન, ખીજા બધા વિભાગમાં પણ એ જ પ્રકારની તાલીમ અને શસ્ત્ર કેવી રીતે જળવાતી હતી, અને સરદારને માટે કેવી રીતે ખખરો તૈયાર રખાતી હતી એ બતાવવાને માટે, કેઈક દુકાનીને, અહીં આપુ છું. ત નરચના કેટલી સફળ થઈ હતી, સરદારને કેના સેવાનિધ સંનિહા મળી રહ્યા હતા એ પણ એમાં જોઈ શકાય છે

“ અમારા વિભાગમાં કુલ સપ્તર ગામો છે તેમાં બે ગામો ગિયાવાડી અને હવસાડ બેઝ છે, એટલે વસ્તીવાળા પંદર ગામ છે આજ આપની સમક્ષ એ પંદર ગામના લોકો ભેગા થયા છે એ પંદર ગામો નીચે પ્રમાણે છે

બામણી, કટોદ, અકોદી, સિંગોદ, હરિપરા, મજદગિયા, રાજપગ, મોરી, ભાનૈયા, જોરગામ, મસાડ, નસુરા, સમધાણુ, જીનવાણી અને

નાની બટલાવ છે. જે જીનવાળી અને નાની બટલાવ રાનીપરજના ગામે છે.

આ વિભાગમાં કોઈ સિવાય બાળીનાં બધા ગામેમાં દયાની પ્રતિષ્ઠા-પત્ર પર સહી થઈ ગઈ છે. જેટલું જામ સિવાય બીજા કોઈ પણ ઠેકાણે પ્રતિષ્ઠાપત્ર પર સહીઓ થવામાં વિલંબ થયો નથી અને મુદતની આવી નથી અત્યારે તો કંટેર સિવાય બધા ગામે સરકાર સામે ગમે તેવી સખત લડત લડના તૈયાર છે.

ભામણી ગામે સત્યાગ્રહનો પ્રથમ પડકાર આ તાલુકામાં મેણે અને તે આ લાંતને અત મુખી સોમાવશે બીજા બધા ગામે પણ ખુબ થઈને ટેક પાળે એવા છે. અમારા મુદત વિભાગમાં કોઈ કાળો દાખ હોય તો તે મોટા છે. કંટેરના ઇલાકા લોમ મેળા જ નહિ પણ ભલ્લી સલાહ આપી ભડતને વૃક્ષાન પહોંચાડે એવા છે. પણ ત્યાં પણ ચાર જણને એવાઈ દડની નોટિસ મળી છે અને તેઓ તો તાળા મરીને બેઠા છે.

સ્વયં સેવકો તુ કાર્ય મુખ્ય થાણાએ નિવેદન લાવવાનું તેમજ પત્રિકા ખબરપત્રો લઈ જઈ પોતાના ગામેમાં વહેંચવાનું છે. હવે તો તેમને ભાગે અતિ રસવાળું કામ આવી પડ્યું છે. સરકારે હવે ઇલાકા ભાગમાં જમીનો રાઈ કરી છે. લાંબે પણ સરકારને તેમના આ કામમાં નહિ ફાવવા દેવા બધા ચાપતા ઉપાયો લીધા છે. બધી અગવડ વેરીને પણ આખો દિવસ ધપેર તાળા ડગાવી રાખે છે. સ્વયં સેવકો નામનો ઉપર એસી અમલદાર આવ્યાની ખબર મગારુ વગાડી અથવા રાખ કૂળી આપે છે. આમ સ્વયં સેવકો ભાઈઓ પણ પોતાનો ભાગ અતિ હતાકથી અને મુદત રીતે બચી રહ્યા છે.

આ તો એક મહિનાને અંતે તાલુકા કેવી રીતે તૈયાર થઈ રહ્યો હતો તે જણાવી દીધું. દરમ્યાન મહિનામાં શુ શુ બન્યું તે જોઈએ.

સરખરની સાથે સત્યાગ્રહની વડનમાં પહેલો દુનનો તો સખાગનો જ હોય. તા ૧૫ મી ફેબ્રુઆરીએ સરખરે પહેલો બડકો કર્યો જે તાલુકામાં મહેસૂલન બરવાને આટો ચોચાઈ દડની નોટિસો ભાગ્યે જ આપવામાં આવતી હતી ત્યાં વાલોડ અને બાજીપરાના પદર પ્રતિગિન વણિ સજ્જનો ઉપર દશ દિવસમાં નવું મહેસૂલ ભરી દેવાની નોટિસ પહોંચાડવામાં આવી આ પછી પચાસસાઈ વણિકો

ઉપર આવી નોટિંગોનો સામટો મારો થયો. આ આગંભકાળની કેટલીક પત્રિકાઓ જોવાનું હતું :

"વાલોડના પચાસસાક વાળિયા ખતેદારો ઉપર ને દિરો પડી છે. સરકારે વાલિયાને પોતા માની ઠીક રાખ્યાત કરી છે.

સરખણુ વિમ મમા દાઈ મામમા મહેસૂલ બરામુ નથી

કહે દના કેટલાક વાળિયાએ જોડી સમજાવી રાનીપરજ માનમાની થોડી જમીનના પેસા કર્યા છે. પણ તા. ૧૪ મીએ શ્રી વલ્લભભાઈ અને અબ્બાસસાહેબ ગયા બાદ અસર ઠીક થઈ છે, અને જે દિવસથી મહેસૂલ ભગતુ નથી

દીંબરવામા તલાટીએ વમરમાગ્યો ઉપદેશ લોકોને આપવાની મદદરમાની કરી છે, તે સવાદારે "

તલાટી—તાલુકો વડો ત્યારે બરોડા તેના કરતા આજે જ બરોડા ને ૧

લોકો—જે વાત જ ન કરે તાલુકો વડે તો બરે, પણ આ ગામ ચૂક્યું નહિ મળે

તલાટી—અમારું માન ન રાખો પણ મેં હા અમલદાર આવે ત્યારે તેમનું માન રાખી ચાર છ આની તો બરે

લોકો—મેં હા અમલદારની મોટાઈ અમારે મા પાપની ? હવે તો વલ્લભભાઈસાહેબનો દુકમ થાય ત્યારે જ બરામ

શુભારીના અગિયાર વણિક લાઈએએ પોતાના ખતામાના રૂ ૫૧૫ મહેસૂલ ભરેલુ તેઓ શ્રી અબ્બાસસાહેબના ઉપદેશ પછી પમ્તાય છે ત્યાના એક વણિક અમેસર કહે છે, હવે વલ્લભભાઈસાહેબને મોડું ખતાવતા મને સારમ થશે "

આમ રોજરોજ લડતના વાનામગ્યુના પારામાપકે મનની જેમ પત્રિકાઓ લેખિની પામે પડતી હતી સરકારના સામ, દામ, ભેદ, કડ બંધા ઉપાયો એમા પ્રગટ કર્યામા આવતા હતા, કેઈ મહેસૂલ ભરી આવે તો તે દહીકત પણ શુભ રાખનામા આવતી નહોતી

શ્રી વલ્લભભાઈનો હજી બારડોલીમા કાયમનો મુકામ નથી થયો અનારનવાર તેઓ આવળ કરે છે લડતની કળાનું જ્ઞાન ધરાવનારા રવિશ કરભાઈ અને મોહનલાલ પર્જી જમાત્યા પહોંચી જઈ મોટાને શરૂ થયેલી રજા છે પહેલા જ મહિનામા 'ધગતપુરી કનસેશન'ના દુકમ સરકારે કાઢ્યા હતા, જેથી પચીસ ટકાથી વધારે જેમનું મહેસૂલ વધું હોય તેમને ૨૨ પચીસ ટકે જે વરસ

વધારો ન લગવાની છટ જાહેર થઈ હતી બોળા ખેડૂતો આ કનમેશનને શુ મમજે? એ ખેડૂતોને આવી લાલચમા ન ફમાવવાનો ઉપદેશ આપતા રવિશ કુખાઈએ વાલોડની એક મલામા પોતાની રમૂજ બાપામા આ પ્રમાણે સમજ આપી હતી

“એ સરકારના કાયદા આપણે ન સમજીએ આપણો તો સત અને ધર્મનો કાયરો સતને પથે ચાલીએ અને અનીતિ અને અન્યાયની સામા થઈએ. કાયદા સરકારી અમલદારો મટે, તે તેને સમજે અને અમલ કરે બક રાક્ષસે કાયદો કર્યો હતો કે મારે રોજ આટલા મણુ આદાર જોઈએ આટલા બકરા, આટલા ઘેડા, આટલા માણસો જોઈએ એ બક રાક્ષસનો કાયદો હતો એ તેને માટે હતો એ જુલમી કાયદાને જે વરા થતા હતા તેમને માટે હતો. જામને મટે એ કાયદો થોડો જ હતો?”

લોખે પણ સંગ્રામી ઝટ બોળવાય એમ નહોતું આરોહીના ચાણામા અનેક જથ્થુ કંઈક નહિ તો કંઈક સલાહ મારે આપ્યા જ હોય ‘મારી જમીન ખેતીની નથી મે તો મકાન બાંધવા થોડી જમીન મરકાગ પાસે ભાડે લીધી હતી એનું એક રૂપિયો ત્રણ આના ભાડું છે એ ભરાય?’ એમ પૂંતો એક ભાઈ આવે છે તો ખીન્ને પૂછે છે ‘મારી વાવવાની જમીન છે રવાણો કહે છે કે એનું ભગાય અને લાગે છે ન ભરાય એની સનાહ આપશો?’ ત્રીજે એક માતબર પટેન આવીને કહે ‘આ જમીનના કાગળિયા લુઓ દાક્ટરમદમા એને માટે ત્રણ વર્ષ નડ્યો અને જમીન મેળવેલી છે એનું ભરતુ જોઈએ?’ આવાને વફાભાઈ સનાહ આપે છે, માતબર આપે છે, ધીંગજ અને દિંમન આપે છે લોખે એકબીજાને પણ દિમત આપી રહ્યા છે બાઇપરાના એક મકામ ખેડૂત કહે ‘જમીન ખાતસા થજે ખાતસા, શુ ારશો? આ સરીર એ દહોડો ખાવસા થઈ જવાનું ને’ આ લડન તો આપણા સવાગ્યની છે વફાભાઈને શો સવાગ્ય છે? માધી ડોસા તો અધરી લડત લડાવતા હતા તે તો સ્વગજ લેવા માટે લડવાનું કહેતા હતા તે આપણને અવરુ પડતે આ વેળા આપણે મમજીએ તો સહેની બાજી છે વતનમમજીનું નાક ન કાપશો.’

બીજી તરફ સરકારના અમલદારો પણ પોતાના કામમાં આગળ વધ્યા જાય છે. બેઠકના નામના ગામમાં તલાટીએ એક રાત્રીપરજ બેઠકને મુકાબાદ મારીને પૈસા કઠાવ્યા. મોટા અમલદારો વડારે કુશળતાબરેથી રીતો વાપરવા લાગ્યા. એક ગામના રોને પોતાને મુકામે બોલાવી જુવાન ડેપુટી કલેક્ટર કહે છે :

‘મારા માનની ખાતર તો કંઈ આપો. કાંઈ નહિ તો એક રૂપિયો આપો.’

ડેસા કહે : ‘ના સાહેબ, તમારે માટે માન તો ધણુયે છે પણ શું કરીએ ? ગામમાં ગહેવું ખરુંને !’

‘પણ તમને જોયમાં પૂર તો ?’

‘શા સારું ? મેં શો ગુનો કર્યો છે ? મેં કંઈ રાજદ્રોહ તો નથી કર્યો.’

એટલે ડેસાને સતાવ્યા બદલ અમલદારસાહેબ સમ્મતાથી મારી માગે છે, અને ડેસાને રજા આપે છે. કોઈ દેશણે ઉધુચ્ચ સમજાવવાની પ્રપચ્છળ પથરાય છે, તો કોઈ દેશણે વાણિયાઓ મારફતે ગરીબ રાત્રીપરજના પૈસા ભગવી દેવડાવવામાં આવે છે.

પણ લોકો આ પ્રપચ્છો સામે હીક ટક્ક ઝીની ગયા છે. પોતા કહેવાતા વાણિયા પણ સરકારી અમલદારોને જરૂરિયાતો જવાબ આપે છે, અને છુજગ ડેસાઓને પણ નડતનો રંગ ચઢતો જાય છે. એક ગામે અને સાજેસભા પૂરી કરીને બેઠા હતા, ત્યાં તો બે ડેસાઓ ગાડીમાંથી ઊતરીને વક્ષભભાઈ પાસે આવ્યા. આવીને કહે : ‘હાને ખબર સાભળી કે આપણું લાપણું આ ગામે છે આજે સાજ પડી ગઈ પણ તમ્હીરમાં મળવાનું એટલે તમે જાઓ તો પહેલા અમે પહોંચી ગયા’ શ્રી વક્ષભભાઈએ પૂછ્યું ‘કેમ નેર છે ન ?’ એટલે ડેસા કહે : ‘અમારું તો જેટલું તેજ પહોંચે તેટલું અજવાળું રહેવાનું પણ હવે તમારા જેવા ગરુ મળ્યા એટલે અમારો ભો લાગી ગયો. આટલું નેર અમારામાં નહોતું તે હવે તમે પડખે જાણા એટલે આવ્યું. હવે સરકારને મનમાં આવે તો કરે જે કળી જાય તેને અમે તો નાતજવાર મુકશું’

કોઈ ગામના વાણિયાએ પૈસા ભરી દીધા એમ સાંભળ્યાથી લોકોના ઉપર કશી માહી અસર થતી નથી. સ્વયંસેવકો પ્રતિષ્ઠાપત્રો ઉપર સહીઓ કરાવવા ફરી રહ્યા છે, અને દરરોજ નવાંનવાં ગામ જોડાયાની ખબર આવ્યે જાય છે. આ પ્રતિષ્ઠાપત્ર ઉપર સહેલાઈથી સહીઓ થતી નહોતી એ અહીં જણાવવું જોઈએ. પહેલી 'માર્ચ' સુધી બેત્રણ ગામો એવાં રહ્યાં હતાં કે જે આગ્રહપૂર્વક સત્યાગ્રહપ્રતિષ્ઠા ઉપર સહી કરતાં નહોતાં, તેમજ પૈસા પણ ભરતાં નહોતાં. નાના જમીનદારો તો માગી માગીને સહીઓ કરે, મોટાઓ ડરતા ફરે.

શ્રી. વલ્લભભાઈનાં બાપણોનો રમ દવે લોકોને લાગવા માંડ્યો હતો. ખેડૂતોની યુદ્ધિ અને હૈયામાં સોંસરી જેસી જાપ એવી તળપદી ભાંખાંમાં તેઓ તેમને પ્રેરવા લાગ્યા. એક ગામે તેઓ કહે :

“હું તાલુકાનાં ગામો ફરતો જઈ છું તેમ જોતો જઈ છું કે આ પદર દિવસમાં લડતનું રૂપ સમજતાં લોકોની બડક ભાંગી ગઈ છે. દલ્દુ એ આની ચાર આની રહી હોય તો તે કાઢી નાંખજો, ને નેડર ફામાં ફેંકી દેજો. ડરવાણુ તમારે નથી, સરકારને છે. કોઈ સુધરેલી સરકાર પ્રત્યક્ષ સમિતિ સિવાય રાજ કરી શકે નહિ. અત્યારે તો તે તમારી આંખે પાડા બાંધી રાજ કરવા માગે છે. સરકાર કહે છે : તમે સુખી છો. મને તો તમારાં ધરોમાં નજર નાખતાં તમે બીજા જિલ્લાના ખેડૂતો કરતાં સુખી હો એવું કશું જોવા મળતું નથી. તમે ડરી ડરીને સુવાળા થઈ ગયા છો. તમને તકરારટો આવડતાં નથી, એ શુભ છે. પણ તેથી અન્યાયની સામે થવાની ચીડ પણ આપણામાં જ રહે એવા સુવાળા ન થઈ જવું જોઈએ એ તો બીડણપનું છે. આ તાલુકામાં સતના બાર એકેકે વાગે હું ફરું છું, પણ મને કોઈ 'કોણ' કરીને પછતું નથી ! ચિરાંડર કહે છે : આ તાલુકાનાં ગામોમાં અંજોળયાને ફાંતું પણ કરડ્યું નથી, કે કોઈ બેંસ સિંગડું મારી નથી, પ્રમંસી-સાહુકારી જ તમને નહીં છે, માટે આંખમાં ખુમારી આવવા છો ને અ.જો-ખાતર ને અન્યાયની સામે લડતાં રહિજો.”

આ પ્રયત્નના દિવસોનાં બધાં બાપણોને 'ખુમારીના પાડ' તરીકે વર્ણવી શકાય. તાલુકાની સુવાળા કેમને લડતને માટે તૈયાર કરવાની હતી. લડતને માટે તૈયાર થયાં પછી, તેમનું નવું પ્રગટકું જોમ અવળે 'માર્ગે' ન ચડી જાય એ જોવાનું હતું.

બારડોલી સત્યાગ્રહના શ્રી વધલભાઈના ભાષણો તારીખના કોઈ લઈને એસે તો તેને ખમર પડે કે શ્રી વધલભાઈ કેરી રીતે લેકોની નાડ પારખતા ગયા, અને તેમને પચે એવી દવા વખતો-વખત આપતા ગયા અને બદલતા ગયા.

રાનીપરજ સોફા, જેમના ઉપર નાના નાના સરકારી નોકરો પોતાના પ્રપચ અને ધમકી ખૂબ અજમારતા હતા અને જેમને તેમના શાહુકારો પણ હગતા પાગ ન હતો તેમનામાં પણ તેજ આવતું જતું હતું જના ખાદીના પગલા થઈ ચૂક્યા હતા ત્યાં તો તેજ હતું જ, પણ જેમને ખાદી અને દાઝનિમેંધનો સ્પર્શ નહોતો થયો તેમને પણ ખાદીવાળાઓની મગાયે જોડામાં લાલ દેખાતા સાચો વેડછી ગામમાં આ લેકોની એક સૂલા થઈ હતી ગાંધીજીની આગળ આ વર્ષ ઉપર ખાદીની પ્રતિજ્ઞા લેનાર અને પોતાના કામ અને પિત્તળના અનેક ધરેણા ઉતાવળાર બાળાઓ અને સ્ત્રીઓ પોતાની સ્વચ્છ જાડી ખાદીની સાદી પહેરી સજ્જ સ્ત્રીઓને આજે એવી સ્વચ્છતા અને સરળતાભરી સલામ મેળી હતી આ બંધી સ્વયંસેવિકાઓ હતી સત્યાગ્રહના ગીતો લલકારતી ગામેગામ ફરવા લાગી, અને લોગોને શરૂ ચકાનવા લાગી.

પણ સત્યાગ્રહના ગીતોની વાત કરતા આ પ્રથમ માસમાં જ જાનેની એકમે ઘટનાઓ લખવાનું પ્રાપ્ત થાય છે સ્થાનિક સ્વયંસેવકો તો વધતા જતા જ હતા, પણ કામિયાવા અને ખીજે સ્થળેથી પણ સ્વયંસેવકોની અગત્યો આવતી જતી હતી કામિયાવા થી પહેલી જ દુકાની એવી આની કે જેને શ્રી વનભાઈએ પ્રેમથી વંદાવી લીધી એ દુકાનીમાં મૂળ સત્યાગ્રહજાના અને પછી વટવાણમાં રાષ્ટ્રીય સિદ્ધાંતનું કામ કરનારા કુનચ્છભાઈ અને તેમના પત્ની ધેનીબહેન ભાઈ સિવાનંદ અને રામનારાયણ હતા ભાઈ કુનચ્છે બારડોલી પહોંચતા પહેલા જ પોતાનું મામ નક્કી કરી લીધું હતું રસ્તે આવતા જ તેમણે ગામની ભાસમાં દૂકા અને ટચ, તરત મોટે ચહે એસ સત્યાગ્રહજીતો તૈયાર કરી રાખ્યા હતા તાલુકામાં આનીને તેમને ખીજા ઘણા બનાવવાની પ્રેરણા થઈ બસ પછી તો કુનચ્છભાઈની જાનનમડગીની દરેક ટેકાણે

માનવી જીવન. આગામી રીતે એ લગ્નોની' ધૂન ગમી ગઈ અને ચોટ અને ચક્રે, ખેતરોમાં અને શેરીમાં બાળકો અને બાળાઓ એ ધૂન લલકારવા લાગ્યાં:

અમે લીધી પ્રતિજ્ઞા પામ્યું રે
ભરે કાચાના કટકા માથે—અમે

ડોકા વાગ્યો લડવેલા શરૂ ભગલે રે
શરૂ ભગલે રે કાચર ભાગલે રે—ડોકા

મથું મેવો સ્વચ્છતા સાચી રેકને રે
સાચી રેકને રે, સાચી રેકને રે—મથું

ધીમેધીમે અંગંગા રહેલાઓ સૌ પામે આવતા જતા હતા. સરભાણુ એ પોતાને કેળવણી અને મુત્સદ્દી માનનારા અનાવલાઓનો દિલ્લો. એ દંડ જોડાયા નહોતા. શ્રી. વસ્ત્રભાઈના ભાણુને પરિણામે ત્યાં અમલદારિક અસર થઈ. પહેલા બધા નાના ખાનેદારો આવ્યા અને એક પછી એક સંહીઓ કરી ગયા, મોટાઓ જે થોડો વખત રાહ જોવામાં કદાપણુ સમજતા' હતા. તેઓ પાછળ પાછળ આવ્યા અને તેમણે પણ સહી આપી. આખરે રહી ગયા માત્ર એકમે પેન્શનરો—જેઓ પણ આખરે સુધી તાલુકા સાથે જ રહ્યા એમ આગળ ઉપર જોઈ.

મુસલમાન વર્ગમાના કટલાકે પ્રતિજ્ઞાપત ઉપર સહી કરવામાં થમની વાધો કાઢતા હતા. આર વર્ષની ઉમરથી એક પણ રાત્રે ચૂકવા નહોતા એવા પાકે મુસલમાન હમામભાઈએ બારડોલીમાં રોજ કરતા બેઠા, રોજ છતા પણ વાયોક સુધી જતા અને મરિજદમાં જઈને વાજ આપી આવતા, એની કાઈ જેવી તેવી અસર નહોતી થઈ. તેમની જ સમજૂતીથી વાલોડના મુસલમાન ભાઈઓએ સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી આપી.

શ્રીઓ પણ દવે સજામાં ખૂબ ઉત્સાહથી ભાગ લેવા લાગી. આજ સુધી તેમને શરૂ ચડાવનાર નેત્રીઓ દંડ આવી નહોતા. દવે બહેન મીકુબહેન, બકિતબહેન, ઘેલીબહેન, અને સુરજબહેન એ કામ ઉપાડી લીધું. મીકુબહેનની પાસે લગત ઉપચલ ખાદીને

મન તો હતો જ જ્યાં જાય ત્યાં તેઓ ખાદી લઈને જાય અને
ખાદી વેચતા વેચતા પણ બધે નિર્જયતાનો છિપટો આપતા જાય
મુખના મહાધનાદય પારસી કુંડળની આ બહેન પોતાના નાણુક
શરીર છતાં જ્યારે આ ગામેના ધરવા લાગી ત્યારે લોકોને થઈ
મધુ કે આ લડત એકબે કુસ્તીઓમાં નહિ પતે, સરકાર પણ
હોં મરશે, અને લોકોએ પણ બરોગર કમર કસવી જોઈશે

દરમ્યાન સરકારના અમનદારોની પ્રપચબળમાં ક્યાંક ક્યાંક
લોકો પ્રસાદા જતા હતા વાલોડના કિલ્લામાં તેમણે પહેલું
નોંધવાજેલું ગાનડું પાડ્યું એ વાણિયાઓને તેમણે સાધ્યા અને
લોકોની આખમાં ધૂળ નાખવાની તેમણે બતાવેલી તરખીબને પણ
તેઓ વશ થયા ધરમાં સહેજે હાથ લાગે એની રીતે નાણા રાખીને
જમી થવા દેનાની મનાહ તેમણે માની અને મહાનમ્રી જ્યારે
જમીન કમ લઈને તેમને ત્યાં ગયા ત્યારે રૂ ૧૫૦૦ અને રૂ ૭૮૫
ની નોટો તેમને સહેજે મળી ગઈ લોકોને આ બાજીની ગંધ મળી
ગઈ હતી આવા બે જબરદસ્ત રથો લાગનાની ખબર વાયુવેગે
ગામેગામે દરી વળી વાલોડમાં તો લોકોના પ્રગાપનો પાર ન રહ્યો
બને જણતો આમ્રો બહિષ્કાર કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો
થી વહુભાઈને ખર્ચર પડી કે મોડી રાત્રે તેઓ વાલોડ પહોંચ્યા
અને લોકોને તેમણે શાત પાડ્યા

તમને આ કથા જાણ થાય ત્યારે એ જ સ્વાભાવિક છે, પણ
રોગના ગાવેશમાં કશું કર્યો નહિ દેહ દઈને તમે જેમને ડાઘા રાખ્યા
મથરો તે દેહ મુદી કેમ આવશે ? આપણે સકાર નોડે લડવા
નીકળ્યા છો આપણા જ નબળા આપણે સચે આપણે આપણે લડ
નથી જેમની સાથે લડીને તમે શું કર્યો ? સાબર હુ કે
દબ્બ ખીલ બેચાર આવા નબળા છે તેમને તમે સબજવી દો પ્રતિજ્ઞા
તોડી બરડા હોય તો સીધી રીતે બરી દો, આ લાઈઓ જેવા પ્રપચ
કર્યો તેમાં તો સરકાર ખસે પણ તમારી આખર જવાની

ઉવટમાં મારી તમને એટલી જ વિનંતિ છે કે આ કિસ્સાથી આપણે
ધડો લઈએ અને આપણી પોતાની જાતને વિશે વધારે નબળા રહીએ,
આપણા બધાં મટે વધાર કાગળ રાખીએ આ કિસ્સાને નેરચેર કરવામાં
કઈ સર નથી વધી થીજને નૂચીને તો તેમાંથી જાણે જ છુટ્યા કરે

રાહો માણુમ તેના ઉપર ઘેબો બરી ધૂન નામે ને આગળ નય એમાથી ફરી સારુ પરિણામ નીપજે કોઈ બૂરુ કામ કરે તેના તરફ બલા થશે તો એ બલિધ્યમા સુધરશે માટે આપણે જુરાને મૂકી માઠી આપી બરીએ ને ઈશ્વર આપે માથે આવે વખત ન આવે ને આવતા પહેલાં મોત આપે એવુ માનીએ લડાઈમા તો સિપાઈ હોય છે, મરનારા હોય ૩ ને લાગી જનારા પણ હોય છે એમના નામ પણ ઇતિહાસમા લખાય છે. ને મરન રાના ફારી જનારાના પણ લખાય છે પણ બેકના કઈ રીતે લખાય છે તે તમે જાણો છો માટે આ બનાવ ઉપર તમે મૂકી મૂકી ધૂન ભાખી દાકી છો ને એની બદલોને ફેલાવા ન છો.

લોકો શાત તો પાયા પણ પડેવાઓની સાથે તેઓ અમાધાન કરવાને માટે તૈયાર નહોતા. 'આમને આરી રીતે જવા દઈએ તો બીજાના ઉપર ખોગી અમર પડે અને બધારણુ નબળુ પડે એ લોકોએ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યે જ છૂટકો છે.' આ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવવાની વાત લોકોને જ સૂઝી હતી શ્રી વલ્લભભાઈ તો તેમને બૂરી જવાનું કહીને નીકળ્યા હતા લોકો પેનાગો પાસે ગયા, તેમને ખૂન સમજાવ્યા, જાહેર માથે માગી ને બાકીનું મટેસુન ન ભરવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહ્યું એમાથી એકને વાત ગળે ઊતરી ગઈ, તેમને શુદ્ધ પચાતાપ થયો અને તેમણે એ શુદ્ધતાના પ્રમાણ તરીકે રૂ ૮૦૦નું સત્યાગ્રહ નડતને માટે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે દાન કર્યું બારડોલી સત્યાગ્રહદાતાનો મગળ આરંભ આ દાનથી થયો.

આમ અશુભમાથી શુભ પરિણામ આવ્યું અશુભ ઉપર ધૂન ન ખાઈ ગઈ, અને શુભની સુવાસ મારેગામ ફેલાતા લાગી આખા મહિનામા આની રીતે ખરી પડનારાઓની સંખ્યા આગળાને વેઠે ગણી શકાય એટલી હતી એ વાતથી પણ લોકોનું બગ વધ્યું અને નાતના બધારણો મજબૂત થવા લાગ્યા.

પટેલ, તનાગી વેડિયાને પણ પ્રસંગેપ્રસંગે શ્રી વલ્લભભાઈ સબળાવી લેતા હતા જખ્તીની નોટિસની મુદત પૂરી થઈ હતી, અને જખ્તી કરવાનું કામ તેમના ઉપર અમૂમી રહ્યું હતું આ ટાણે શું કરવું? જેમજેમ લોકોમા જોગ આવતું જતું હતું તેમતેમ તેમનો અમનદારોનો બચ લાગતો જતો હતો શ્રી વલ્લભભાઈની

આલની આકરી વાણી પોતાનું કામ કરે જતી હતી. "તમારા આપ્ટિટ ટેસ્ટર ગામળદાર મુકામ કરે છે અને ચિટ્ટી લખીને લોકને બોલાવે છે તેની પામે જવાની તમારે તી મતલબ? તેને જવળ વખી આપો કે જૂખ્યા હો તો જુવારનો રોટલો તૈયાર છે, અમારા ગામને પાદરથી કાંઈ બૂખ્યો ન જાય એ અમલદાર તમને કહે છે 'મારી ખાતર તો એક રૂપિયો ભરા' એને તમે કહોતી કે અમારી ખાતર તુમે ગણનામુ આપો તેની 'હું અને વખતે રૂપતને પડજે ઊભો ગહે તે અમલદાર, બાકી બધું હવાલદાર' "

આમ જ્યાં ડેપુટી ટેસ્ટર દવાવદાર કન્ટા હતા ત્યાં પટેલનવાળીના તો ગળત યા? "પટેલ તો ગામનો ધણી છે, ગામનું મુખ છે, એ મરદારને લોકો તરફથી સજાગારનાર છે પટેલ કાંઈ સરકારનો વેચાણ થયેતો માત રૂપિયાનો દૂનગો નથી માત રૂપિયા ખાતર જે માણસ પોતાના કુટુંબીઓના ધનના ગોદમાં ચૂંચવા જાય એને દૂનગો ન કહીએ તો શું કહીએ? અરે, દૂનગો પણ પોતાના ધણિયામાના ધગમા એવું કામ કરવા ન પેમે પટેલ વેચિયો નથી અને એવા કામ કરાવે એ પટલાઈ ઉપર પૂગો મૂકીને તમારા કરતા તો મજૂરી કરનારને મજૂરી વધારે મળે છે ' તનાગીઓ વિરે બેસતા ' તમારું વાગોડ તમાગીઓ પેના કરનાગી એક ખાણુ છે તમે પૈમા ખરચી ખરચીને ઊંઝગાઓને લણાવો હો તેના આવા તમાગી પાકે છે એવા લણ્યા ગતા આ રવિસકર જેવો વગર લણ્યો બાલણુ શો ખોટો? તમને મનમા મોટાઈ આવે છે કે અમારા છોકરા બણીને પછી તનાગી થશે, બજારમા નીકળે તો પાઠગ વેદિયા ચાનતા હશે પણ એ જ છોકરાને સગકારનો હુમ્મ થશે ભારે સગા બાપને ધોંગ જમી કરવા જવું પડશે આ બધી સરકારની અને તેની રેજન્ટ્રીની ગામાના બેવ છે "

લગભગ ૬૦ પટેલોએ બાગડોનીમા ભેગા થઈ શ્રી વલ્લભભાઈ આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જમીનામેના કાપમા ભાગ ન લઈએ દેડ લોથે અને બીજાઓ વેદિયા તરીકે જમીની વસ્તુ ન ઉપાડવાની પ્રતિજ્ઞાના ઠંગવો કગવા લાગ્યા.

આરટીવી મત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

આમ માસને અ તે તાબુડે સારી રીતે સંગઠિત થઈ ગયો હતો, તાલુકાના લોકોમાં પોતાના જાન આપવું જરૂર હતું, પોતાના નાયકની સાથે તેમનો નેહ વધતો જતો હતો. ખીજા તાબુકાએ આ તાબુકાની સહાનુભૂતિના દરાવો કરવા લાગ્યા હતા, તાબુકાની મદદગાર કાળા ઉપરાવનાના વિચાર કરવા લાગ્યા હતા જલાસપુર તાબુકામાં મળનારી આ-રી એક પરિષદમાં શ્રી વસંતભાઈએ જવાની ના પાડી, અને સદિસો મોડલો કે હજી અમે અલિન દને સાચક નથી થયા, અમને કંઈક કામ કરવા દો, તાવણીમાં તવાવા દો, પછી જોડવી મદદ થાય તેટલી કરજો મુરત જિલ્લાની એક પરિષદ બરનાનો દરાવ થયો હતો તે દરાવને પણ શ્રી વસંતભાઈએ રદ કરાવ્યો, અને લોકો ઉપર જમીખાવસાની નવાજેશ થાય નહિ ત્યાં કુધી એ પરિષદ ન બરવાની સલાહ આપી

લૂલા ખયાવ

“એડર્સન એ ન અમલદાર કે જેણે મરદાને ગધેડે બેસાડી હતી. ધારામલામા એને પાણીપતની વલકવાનું સજ્જુ” મેં કહ્યું, ‘કોઈનું રાજ રહ્યું નથી, તમારૂં જોયું તેમા મારે શું?’”

વાચકને યાદ હતો કે શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે ગવર્નરને લખેલા પોતાના પહેલા જ પત્રમા એવી જાગ્રોને વિશે મથેના વિશેષ અન્યાયનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. આમાના ૨૦ ગામના વર્ગો (મૂળો) ઉતાવવાનું ધારામભાની માર્ગ મલિનાની બેઠકમા મરદાને જાહેર કર્યું. સોફોનું બળ જોઈને આ પગલું લેવામા આવ્યું એમ કહેવામા કંઈ હલકત નથી. આ જાહેરનામાને લીધે ત્રણ ગામો જેમનો વર્ગ અગ્રો હતો અને ૧૦ ટકા વધારો થયો હતો તેમનો વર્ગ ઉત્તરવાને લીધે એ વધારો ૨૫ થયો, ૧૫ ગામો જના મહેસૂલનો વધારો ૪૫ થી ૫૦ ટકા હરાગા આવ્યો હતો તે આછા થઈ ૧૮૬ ટકા અને ૨૦ ટકા થયો, એ ગામનો વધારો ૫૮ ટકાને બદલે ૨૦ ટકા થયો, અને ૧૪ ગામ ૫૦ ટકાના વધારામાથી ૨૫ ટકાના વધારામા આવા આમ એક બૂલ સહેજ સુધારવામા આવી, પણ તેથી કંઈ સરદારમા કડાપણનો ઉદ્ભવ થયો હતો એમ નહિ કહી શકાય. સગદારે તો આ જાહેરનામું કાઢીને માથે સાથે એમ પણ જાહેર કર્યું કે વર્ગ ઉતાવવાની સાથે આદાનો વધારો થયો છે તેને કદો મજબ નથી, તે વધારાનું પ્રમાણ તો તેટલું જ રહેશે. બારડોલીના ખેડૂતોની લગત તો કદી તપામ વિના કરવામા આવેલા મહેસૂલવધારાની ખામે હતી. આ જાહેરનામાથી તો માત્ર ૨૨ ગામ ન્યા વિશેષ અન્યાય થયો હતો તે બીજા ગામોની સમાન કક્ષામા મુકવામા આવા

ધારાસભાની આ બેઠકમાં ભાઈ નરીમાને બારડોલી તાલુકાના મહેસૂલવધારા સંબંધી સરકારના ઉપર તિરસ્કારનો દરખાવ રજૂ કર્યો હતો. આ દરખાવ ઉપર ગોલ્ડતાં સરકારે અખત્યાર કરેલી નીતિના અચાવમાં આ આખી લગ્નમાં સરકારને બમાવનાર સેટલમેન્ટ કમિશનર મિ. એડર્સને એક જૂઠું ભાષણ કર્યું. તેનો એક અચાવ એવો હતો કે સરકારની 'રેશનિંગ' નીતિને પરિણામે દારૂની ખપત ઓછી થવાથી લોકોને અચૂત થઈ છે, તેટલા પૂરતું વધારે મહેસૂલ તેઓ મુખે આપી શકે. 'ખીજ દલીલ ટાપટી વેલી રેલ્વેથી થયેલા મોટા લાભની કરવામાં આવી. "આ રેલ્વે પાછળ સરકારના આશરા તળે લાખો રૂપિયા રેગાયા છે, જેનું વળતર બારડોલીની જમીનના કેટલાયે વર્ષના મહેસૂલ બરાબર થવા નવ." રેલ્વે બાંધવામાં આવી તે કેવળ પારમાર્થિક હેતુથી જ એમ કહેવું એ કેટલું બેહુકું છે? રેલ્વેઓએ ભારતનો કસ કેટલો ચૂસી લીધો છે તે બાબતની ચર્ચા કરવાનું આ સ્થળ નથી. પણ એ વાત કેરે મઠીએ તોપણ અજબ વાત તો એ છે કે આ રેલ્વેની દલીલ કરવામાં મિ. એડર્સને તાલુકાનો આખો ઇતિહાસ જ જૂલી ગયા. ૧૮૯૬ ની જમાબંધી વેળા તે વખતના અમલદાર મિ. શરનાન્ડીએ મહેસૂલના દરની બલામણુ કરતાં રેલ્વેથી થનારા લાભને ધ્યાનમાં લીધા હતા. એ અમલદારના સખ્દ તો એવા પ્રકરણમાં ટાંછી ચૂક્યો હતું. પણ ખૂબી તો એ છે કે એ રેલ્વે થવાથી જે લાભની આપા રખાતી હશે તે લાભ પણ કયા છે કે નહિ એની શંકા છે. બારડોલી અને મઠી સિવાયનાં ખીજાં કોઈ પણ સ્ટેશને આવ મગાવવાનું તો કશું સાધન નથી, અને બારડોલીના સ્ટેશન છતાં લોકો નવસારીના બજારનો ધણો મોટો ઉપયોગ કરે છે.

એક ખીજ દલીલ મિ. એડર્સનેના પેલા ૪૨,૯૨૩ એકરના મલ્લોતે આપેલી જમીનના આંકડા જેથી જ પોકળ હતી. પણ આંકડાનો દુરપયોગ કેવી રીતે થાય છે, આંકડાને કેમ ઉલટાવવામાં આવે છે તે જણાવવા બાનર તે અહીં આપવાની જરૂર લાગે છે. એ દલીલ આ હતી: 'આ વર્ગે જે નવો આકાર દરખાવમાં આવ્યો

છે તેની સાથે સને ૧૮૩૩ માં સેવામાં આવતા આકારનું પ્રમાણ ૧૧૭ અને ૧૦૦ નું છે એટલે સો વર્ષમાં માત્ર ૧૭ ટકાનો વધારો થયો છે. દરે આમાં ફેરફાર જોવાયું રહેલું છે તે નોંધે. ૧૮૩૩ માં મિ એડર્સનના કહેના પ્રમાણે ખેડાણને લાયક જમીન ૩૦,૦૦૦ એકર હતી, આજે તે ૧,૩૦,૦૦૦ જેટલી છે આ ખેડાણની જમીન શી રીતે વધી નથી જમીન જે ખેડાણને લાયક જમીનમાં ગણાઈ તેમાં ફેરફાર ખરાબની હતી અને ફેરફાર ચરણ અને 'વાડા'ની હતી ૧૮૩૩ પહેલાં એવો રિવાજ હતો કે ખેડૂત જેટલી જમીન ખેડે તેના પ્રમાણમાં તેને અમુક જમીન ચરણને માટે મફત મળે ૧૮૦૩ પછી ૧૮૬૬ સુધી આ ચરણની જમીન ઉપર વીધે ૧ રૂપિયા લેવાનો શરૂ થયો, અને ૧૮૬૬ થી આ બધી જમીન જરાયત ગણાવા લાગી અને તેની ઉપર મહેસૂલ પણ બીજી જરાયત જમીનના દરે જ લેવાવા લાગ્યું. દરે આપણે નોંધે કે જે વધારાને મિ એડર્સન સેક્ટે ૧૭ ટકા તરીકે વર્ણવે છે તે વધારો ખરી રીતે ફેરલો છે બારડોલી તાલુકાના સરમોણ પરગણામાં ખેડૂતને ૨૦ વીધા ખેડાણની જમીન સાથે ૬ વીધા ચરણની અથવા વાડાની જમીન મળતી એટલે કે વીધાનો આકાર ૩૫ ગણીએ તો એ ખેડૂતને ૨૬ વીધા જમીનને માટે ૧૮૩૩ સુધી

$$(૨૦ \times ૫) + (૬ \times ૦) = ૧૦૦ \text{ રૂપિયા}$$

ભરના પડતા અને ૧૮૩૩ પછી એટલે ૧૮૬૬ સુધી

$$(૨૦ \times ૫) + (૬ \times ૧) = ૧૦૬ \text{ રૂપિયા}$$

ખરવા પડતા પણ ૧૮૬૬ થી પેલા ૬ વીધાના પણ ૩૫ પેજે ૩૦ રૂપિયા ગણવા લાગ્યા, અને જુના દર ઉપર મિ એડર્સન ૧૭ ટકા અગ્રા છે એમ કહે છે એટલે ૨૬ વીધાનું મહેસૂલ આજે

$$(૨૦ \times ૫૮૫) + (૬ \times ૫૮૫) = ૩ ૧૫૨ ૧૦$$

થવા બપ છે એટલે કે ૧૮૩૩ માં એ ખેડૂતને જેટલી જમીનના ૧૦૦ રૂપિયા પડતા હતા તેટલી જ જમીનના આજે ૧૫૨ રૂપિયા પડે છે એટલે મહેસૂલ ૧૭ ટકા નહિ પણ ૫૨ ટકા વધ્યું છે. પણ ખેડૂતની ખોટ તો એ ઉપરાંત ઘણી છે અસલ વાડા મફત

અથવા જૂજ મહેસૂલ મળતા ત્યારે ખેડૂત ધણાં દેર રાખી શકતો, અને દેરની રિયતિ પણ બહુ સારી હતી. આજે ચરણની સારી પેઠે કિંમત આપવી પડે છે અને પરિણામે દેરની રિયતિ ખેડૂત જેવી થવા ખેડી છે.

જો મહેસૂલ આકરું હોય તો ખેડૂત જમીન કેમ નથી છોડી દેતો એમ મિ. એંડર્સન પૂછે છે, પણ એણે પોતે જ શ્રી. જયકરના રિપોર્ટ ઉપર કરેલી પોતાની ટીકામાં લખ્યું હતું તે આ વેળા એ શ્રી મયા હતા: “બધા આંકડા ઉપરથી એ અનુમાન ઉપર આવી શકાય છે કે ૧૮૯૬માં તાલુકામાં વધારે પડતો મહેસૂલનો દર હતો અથવા તો નહાના છેક ૫૦ ટકા જેટલો દર હતો.” આ આકરા દર છતાં ખેડૂત જમીન કેમ નથી છોડી દેતો એનો જવાબ તો એ જ હોઈ શકે કે બ્રિટિશ રાજ શૂંકું છે એમ જણતા છતાં, અથવા મિ. એંડર્સન અને જયકર જેવા રેલિયાજ અમલદારો હોવા ન જોઈએ એમ જણતાં છતાં, ખેડૂત બ્રિટિશ રાજને અને પેલા રેલિયાજ અમલદારોને નભાવી લે છે. ખેડૂત આકરા દર છતાં જમીનને વળગી રહે છે કારણ તેની પાસે બીજું સાધન નથી, અને જમીનમાંથી પૂરતું પેદા નથી થતું છતાં જમીન છોડતો નથી તેનું કારણ તો સત્યાગ્રહની લડત દરમ્યાન સરકાર તરફથી કાગળો લખનાર મિ. રમાધયે “પોતે જ આપેલું છે. ૧૯૨૪માં ખેડાના કમેન્ટર તરીકે એણે જમીનમહેસૂલકમિટી આગળ જુલાની આપનાં જણાવ્યું હતું: ‘જો એમ પૂછતા હો કે લોકો ગુમરા કેમ કરતા હશે તો એનો જવાબ એ છે કે મોસમ વીત્યે નવરાશના દિવસોમાં એ લોકો દહાડીદપાટી કરે છે, બળદ અને માણની મદદથી બાગં કરે છે, દેર રાખી ઘીરૂધ વેચે છે.’”

પણ હવે આ જવાબના પોકળપણામાં બહુ ઊતરવાની જરૂર નથી. દલીલો તો મને તે કરવાનો મિ. એંડર્સનને હક હતો, પણ એક વસ્તુ એના બાળણમાં એવી હતી કે જે એના જેવા અમલદારના મોંમાં પણ શોભતી નહોતી. પોતાના એ ઐતિહાસિક ચર્ચ જનારા બાળણનો ઉપસંહાર કરતાં મિ. એંડર્સન બોલેલા: “આપણને કહેવામાં આવે છે કે થોડાં વરસ ઉપર બારડોલી

‘નાદીરશાહી’

“સરકારે ધાયું કે અહીંના સુવાળા અને ચોચા વાણિય એને જ ક્રોધથી પહેલા જ ચાપી જેવા આબકું એકવાર પડ્યું તો ધીરેધીરે આખી ઇમારત નબડી પડશે ”

જીતીનાં કાગળિયા તો જાણે જીનતાનની જાહેરખબરના જેવા નકામા હોય એમ લોકો ગણવા લાગ્યા શ્રી વલ્લભભાઈ કહે ‘પેલા પીળા કાગળિયા આવે એને તમારી લડનના જીભારણા તરીકે આપનામા મદાવીને ઘરમા લટકાવી રાખે તમારી ભવિષ્યની પ્રજા પણ એને જોઈને અભિમાન લેશે કે અમારા જીલ્લાદુર આપ-દાદાએ સરકાર સાથે લડત માડી હતી ’

બસ થયું આમ સરકારના દરકે પગવાને હસી કાઢવામા આવતું જાય, અને લોકોની બડકે ભાગતી જાય પત્રિકાઓમા અમુક ઠેકાણે પીળા પતાકડા ચોડ્યા છે એમ ટોળથી રોજ ઉત્તેજ થાય અને લોકો ચોરા ઉપર એસીને તવાગીના ઉત્સાહ ઉપર દસે તક્ષાગી જમી કરવા નીકળતા નહિ એમ નહિ નીકળતા તો ખરા, પણ જમીની રીતોથી અગ્નિય તવાગીઓ હજી જમી કરતા બરોબર શીખ્યા નહોતા અને લયભવા જમીવાળાઓને પાણી પાનાની કળામા પ્રતીક શ્રી મોહનવાન પક્ષા અને દરબાર-સાહેબની પાસે લોકો તે કળા શીખવા લાગ્યા હતા બાગકો પણ જાણુતા હતા કે તવાગી વેચિયો લઈને ઘર તરફ આવે સારે શુ કરતું સ્વયં સેવેકો તો તવાગીની પાસે જઈને શ્રી વલ્લભભાઈના ભાવણમાથી તેમને તેમના કર્તવ્ય વિષેના ફકરા બાંચી સભળાવે રવિગકરભાઈ લોકોને કહે ‘બાગર કેવાના જેવું એક ટોળું સરકારને ડરાવતું હતું, લોકો પણ તેનાથી ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારના હતા. પણ વલ્લભભાઈસાહેબે મોગસદમા લડત ઉપાડી તેને પ્રનાયે

લોકોમાં એવું બળ આવ્યું કે બાબર દેવો ભાગતો ફરવા લાગ્યો. આ બળ ગરીબડી રાનીપરજ કામમાં આવવા લાગ્યું. એક રાનીપરજ પટેલે મદદાલકરીને જાણીમા મદદ કરવાની ધસીને ના પાડીને કહ્યું, ‘મારી પામે પટાચાળા કે વેઠિયા નથી, હું શું કરું?’

ઢાવણીઓમાં રાજરાજ સ્વયંસેવક વધતા જતા હતા. ખામણીની દરબારસાહેબની ઢાવણી દરબારને શોભે એવી હતી. એક સમજને પોતાનું સ્વચર્યાવાણું ઘર તેમને સોંપ્યું હતું, સાયંકાળે ત્યાં ‘નવચંચન,’ ‘આત્મકથા,’ ‘પત્રિકાઓ,’ વક્ષભાઈ-સાહેબનાં ભાષણો વંચાય, પ્રાર્થના થાય, અને મોડા મોડા રાત્રે લોકો છૂટા પડે. કૃષ્ણચંદલાઈના સજનથી રમ જામે તે જુદો. આ ‘દરબારી’ ઢાવણીની વાત ચર્ચા. ગરીબની ઢાવણીમાં ગરીબને ઢાળે એવો ઠાંઠ રહેતો. જુવારની કડબ અને પરાળના ઢાચેલા ઢાપરામાં જાવદાની ઢાવણી હતી પણ ત્યાં પણ રંગ તો ખીજી ઢાવણી જેટલો જ જામતો.

વાલોડના ખીજા જે વધુિક સમજન આવજ સુધી પશ્ચાત્તાપ કર્યો વિના ખેડા હતા તેમને હવે પશ્ચાત્તાપ થયો અને તેમણે ૨ ૬૫૧નું દાન પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે કર્યું. આ અને એવા દાખવાઓથી લોકો કંઈક હલ ઓળંગવા લાગ્યા. બલિષ્ઠકારનું શસ્ત્ર જ એવું છે કે જેમાં હલ આતરવાનો ભય હમેશા રહે છે તેમાં બારડોલીના લોકો જેમણે પોતામાં મહેલા બળનો આ પડેલી જ વાર અનુભવ કર્યો હતો તેનું શુ પૂઠવું? અત્યાગ સુધી ‘કડોદનો કાળો કાથ’ તાજીકાને નામોથીરૂપ હતો કડોદ લકતમાં નહોતો બેઠાયું એટલું જ નહિ પણ ત્યાંના પૈમા ભરી દેનાગ થીમતો ખીજાને સતાવના પણ ખરા તેઓ પોતાના ગામની પોતાની જમીનનું જ નહિ પણ બહારગામની જમીનનું મહેસૂલ પણ કટકે કટકે, લોકોને સતાવવાની ખાતર જ બાળે, બર્ગે જતા હતા આવા માણસોની જમીન ગણેપતે કહી ન ખેડવાનો દરજ દરવાને માટે આજનાસમજ ગામના ખેડૂતોની સલા લણી તેને ત્યાં મજૂરીને કામ કરવા ન જવા દેવાનો પણ દરાવ વિચારમાં આવ્યો, અને કડોદ કોણે ન આવે ત્યાં સુધી આખા કડોદની સાથે અમલકાર

કરવાનો હવા પણ વિચારમાં આવ્યો. છેલ્લા બે દરોનો છોડી દેવાનું સમજાવતા શ્રી મોદનલાલ પંડ્યાને મદામુસીબત પડી. પાટીદાર કોમના જુદાજુદા મંડળોના પંચ મળતા હતા અને બહિષ્કારના આકરા દરોનો ચર્ચા હતા. ચાલી રહેલા આ નવા પનને મર્યાદામાં રાખવાને માટે ગાંધીજીને બહિષ્કારના શસ્ત્ર વિશે નીચે પ્રમાણે સાવચેતીની નોંધ લખવાની ફરજ પડી. આમ વારંવાર ગાંધીજીની સલાહસૂચના તો બારડોલીના સત્યાગ્રહીઓને મળ્યા જ કરતી હતી :

“જેઓ સત્કારવેલો કરવા તૈયાર થાય છે તેમની સામે બારડોલીના સત્યાગ્રહીઓ બહિષ્કારનું શસ્ત્ર વાપરવા તૈયાર થઈ જતા સાબળ્યા છે. બહિષ્કારનું શસ્ત્ર જલદ છે, ને મર્યાદામાં રીતે સત્યાગ્રહી વાપરી શકે છે બહિષ્કાર દ્વિસક અને અદ્વિસક હોઈ શકે છે. સત્યાગ્રહીથી અદ્વિસક બહિષ્કાર જ વપરાય અત્યારે તો હું બને બહિષ્કારના ઘોરા દશાંતો જ આપવા ઇચ્છું છું :

સેવા ન લેવી તે અદ્વિસક બહિષ્કાર એવા ન દેવી એ દ્વિસક હોઈ શકે

બહિષ્કૃતને ત્યા જમવા ન જવું, તેને ત્યા વિવાદાદિના પ્રસંગોમાં ન જવું, તેની સંપત્તિ સોદો ન કરવો, તેની મંદ ન લેવી એ અદ્વિસક ત્યાગ છે

બહિષ્કૃત મળી હોય તો તેની સારવાર ન કરવી, તેને ત્યા દાખલ ન જવા દેવો, તેનું મરણ થાય તો મરણક્રિયામાં મદદ ન કરવી, તેને કૂવા, મંદિર, વગેરેના ઉપયોગથી દૂર કરવો એ દ્વિસક બહિષ્કાર છે. છોડો વિચાર કરના મલૂમ પડશે કે અદ્વિસક બહિષ્કાર લાગ્યા સમય નહીં રાકે છે, ને તે તોડવામાં બહુગી રક્તિ શ્રમ નથી કરી રાખતી દ્વિસક બહિષ્કાર લાગ્યા વખત ન ચાલે, ને તેને તોડવામાં બહારની રક્તિનો પ્રયત્ન કરવો. થઈ શકે દ્વિસક બહિષ્કાર લડતને ઉપરે લુપ્તાન જ કહે છે જાણી લુપ્ત નાના દાખવા અસહ્યારના દુઃખાથી ધણે આપી શકાય છે ખમ્ આ પ્રસંગે ને બેદ પડી જનારો છે, તે જ બારડોલીના સત્યાગ્રહીઓ અને એવોને સારુ બસ હોડ નેઈએ ”

પેના પીળા પનાકાની સખ્યા હવે જેના ન ગણાય એટલી થઈ હતી. બધનું નામ નિશાન ન રહેતું કોઈ વર્તતા હતા રાત્રીપરજનો માણસ ડોચુગી કરે સાથે

જેવાની આખ અને જ્ઞાન યોગાવે, અરે બુદ્ધિને યોગાવે, એવા મેરાવજ્યાગ કરી શકે એવી કલ્પના મહિના ઉપર દોઢાંએ કરી નહોતી.

સં કેમ બરના નથી ?

જાં વધારો ગદ કરો એટલે બરીએ.

સં તમાગ માગે ઉપર તો જૂજગજ વધારો જ આવે છે.

જાં જૂજગજ પણ ક્યાથી લાનીએ ? પોણો મધુ પાણીમાં ત્રણ શેર લોટ નાખી રામડો બનાવીએ તેમથી તમે અમ્હેરો લોટ લઈ લેવા માગો છો.

સં વધારો તો સાચો જ છે. ધારાસભામાયે કાયમ રહી છે માટે નદિ બરો તો જમીન ખાવસા થશે.

જાં અરે સાહેબ, ધારાસભાની વાત અમે નહિ સમજીએ.

કૂવમા કૂલ કપાસડા, આર કૂલ કાયમા ?

રબમા રબ મેપસબ, આર ગલ કાયમા ?

મં એટલે શું ?

જાં ખાવસા તો મેરાગજ કરના માગે તો થાય ખીજ દોઢ રાગથી ન થાય

આ વધતા જતા બળને કેમ સાખી ગહેવાય ? ડાણુની કસેકરે તો હિસાબમા માનેહું હશે કે આ ‘વાણુગા’ એ અને ‘કાઠિયા મોધગ’ જખીની નોટિસથી જ કરીને પૈસા બરી દેશે મિ એક્સને પણ ધારાસભામાથી સલજાવ્યું હતું કે ‘સરકાર આ બાબતમા જરાય પછુ ફરીને જેવાની નથી’ પણ પહેલા બહાર ખાલી ગયા, અને હવે તો વધારે જનદ ઉપાય લીધે જ છટકા છે એમ સરકારી અગલફારોને લાગવા માડ્યું એટલે વળી પાગ જનદ ઉપાયને માટે પણ પશ્ચિફ જ સોધવામા આવ્યા તો રફગી માર્ગે બાજીપરાના શેર પીરઅદ જેનાજીને બારણે મદાયકારીની સહીની એક નોટિસ ચોડવામા આવી, જેમા જણાવ્યું હતું કે જો તે વાલોડ ખાતાની પોતાની જમીનનું રૂ ૧૬૦-૫-૪ મહેસૂલ તા. ૧૨-૪-૨૮ સુધીમા ન બરે તો જમીન ખાવસા કરવામા આવશે એ જ દિવસે વાલોડના

સાત ગુદર્યો શેઠ ધેલાલાઇ, શેઠ ગુનાગદસ, શેઠ જૂખલુદસ,
ડાહ્યાભાઈ, દામોદરદાસ, યુનીવાન ઓ મોની યુનીવાન અને
મ રવ ઇંગ્લેન્ડેન ઉપર એવી જ ખાતરા નોટિસો કાઢવામાં
આવી આથી જરાય કચ્છા વિના શેઠ વીરચંદ મહાનકરીને એક
વીર કાગળ લખ્યો જેમાં તેણે જણાવ્યું

“આવી નોટિસ આપવાને આર સાહેબે આખા મહાકચ્છમાં મને
પ્રથમ પસંદ નોં તે ઉપરથી જેમ માનવાને કાગલ રહે છે કે આખા
મહાકચ્છની અંદર મને આપ એક જ નખામાં નમણો સમજે છે. આજુ
માનવાને મેં આપને શું કાગલ આપ્યું હતો જે મારા ખ્યાલમાં આવતું
નથી પણ મરે આપને જન્માવતું જોઈએ કે આખો તાલુકો ખાવસા
યાય તોપણ જે અન્યાયી વધારો કરવામાં આવ્યો છે તે રદ મ યાય
અથવા તો તેની યોગ્ય તપસ ફરીથી ન યાય ત્યાં સુધી તાલુકામાં હવે
કોઈ પૈસા ભરનાર નથી અને હું પણ ભરવાનો નથી

આપ જે સરકારના સાચા વફાદાર નોંકર હો તો આપનો અર્થ
છે કે તાલુકાની ખરી સ્થિતિથી આરે સરકારને વાકેફ કરવી જોઈએ, અને
પ્રભને જે અન્યાય થયો છે તે ફર કગવી ન્યાય મેળવવામાં પ્રભને
મદદ કરી જોઈએ જે તાલુકાનું કેટલારે વગસ સુધી આપે તૂલ ખાધે
છે તે તાલુકાની પ્રભ ઉપર નોંકરીની આખા વેળાએ આપને પ્રભને
રત્નકવાનો પ્રસન્ન આવી પડ્યા છે તેમાંથી આરે કોઈ પણ રીતે ઠગરી
જતું જોઈએ એવી મ મેં આપને નમ્ર વિનંતિ છે

ચામડીની આખા વખતે ખતેશરોની જમીન ખાલસા કરવાની
આપને સત્તા આપવામાં આવી હોય અને તે પ્રગળે જે આપે આ નોટિસમાં
સહી મી તે મરે ખારે નોંકાવી હોય અને હવે મી બેફતોની જમીન
ખાલસા કરવાનું મમ આપને હવે સવાનુ હોય તો એવી નોંકરીમાંથી ફરી
જતું એ રોલાખાદેડ છે આપની નોંકરીના દર દિવસ ખાધી રહેલા છે
અને એટલી રત્ન આપની સરારમાં ચકી હશે આપના હિતેચ્છુ તરીકે
હું અપને સલાહ આપું છું કે આપના હાથની નોટિસો આપના તાલુકાની
રેયતને મરે તે કરતા આપ નોંકરીમાંથી છટા ચર્ક જરો તો વળતી વેળાએ
આખર સચવશે

વાલોડના પેના માન સજ્જનોએ શ્રી વસંતલાઈને કાગળ
લખીને ખાતરી આપી “જે પ્રમાણે નોટિસ અને જમીન મારાની
પહેલી શરૂઆત અમારા ગામ ઉપર કચ્છામાં આવેલી હતી, પરંતુ

તેમાં જેમ સરકારને નિષ્ફળતા મળી છે તેમ આ ખાલમાની નોટિસની પ્રાપ્તતામાં પણ સરકારને નિષ્ફળતા જ મળશે એ વિશે આપ નિશ્ચિત રહેશો." સામાન્ય રીતે મદાલકરીની માથે ધણી બેઠક અને પરોબો રાખનારા શેઠ વીરચંદ ખાલસાની નોટિસથી ગભરાયા વિના કે મદાલકરીની સાથેની મદોખતથી અંગતતા વિના તેને માખી નોટિસ આપે એ વાત જ તાલુકાના લોકોને ચાર્ટ અસાધારણ હતી. વાણિયાઓ પહેલા ગગડી જશે એવો ડર સરકારને જ હતો એમ નહિ, પણ લોકોમાના ધણા જણને હતો. એ ડર ખોટો પડ્યો એટલું જ નહિ પણ કલુખીઓ અને ખીજાઓમાં એકબીજા વચ્ચે વાતચીત થવા લાગી કે હવે વાણિયા ખાલમાની નહીં ડાહ્યા એટલે આપણે ડગણ તો આપણે તો કાચીમાં પાણી લઈને ડૂબી મરવા જેવું જ થવાનું છે.

તાલુકામા આ ખાલસા નોટિસોની અમલકારિકે અસર થઈ. દેશમા આ વસ્તુ 'નાદીરશાહી' તરીકે પ્રગટ થઈ, ગાંધીજીએ દેશને આ 'નાદીરશાહી' વિશે જાગૃત ક-નાગ લેખો 'યંગ ઇન્ડિયા' અને 'નવજીવન'મા લખ્યા, અને પંજિણાએ બારડોલી સત્યાગ્રહને વિશે હજી કોઈ ઉદાસીન રહ્યા હતા તેમણે તે ઉદાસીનતા છોડી. ગાંધીજીનો નીચેનો લેખ બારડોલીના ગામેગામમા વધાવી લેવામા આવ્યો. લોકોએ તે વારવાર વાંચ્યો.

"જનરલ ડાયરને જયરે મજા હટાડી ગિરિના એક સભ્યે જણાવ્યાવાની કલમ બાબત સચક પ્રશ્ન પૂ.એ, 'તમારો વિચાર નાગગાદી ચલાવી લોકોના મનમા સરકારનો ક્રોધ બેસાડવાનો હતો?' ત્યારે તેણે તે સભ્યનાં હત્યાહપૂરક સ્વીકાર કરી, 'હા' કહી હતી પણ નાદીરશાહીનો આરભ કઈ જનરલ ડાયરથી નહોતો થયો એ તો દિદી નોકરશાહીનો ખરેખરનો વારસો ને હવેરો છે પણ આ નાદીરશાહીને જનરલ ડાયરે પ્રખ્યાતિ આપી એમ કહી સકાય તેથી આપણે તેને ડાયરશાહીને નામે પણ ઓળખાએ છીએ ડાયરશાહીની નીતિ ઉપર નોકરશાહીની હરતી નિર્ભર છે તેથી પ્રસંગ આવ્યે નોકરશાહી તેનો અશ્રય લેતા ચૂકતી નથી. તેને મન બારડોલીમા આ પ્રસંગ આવી પડ્યો જણાય છે તેથી બીજા ને પોતા અનુતા વાણિયા સત્યાગ્રહીઓની ઉપર નદીરશાહીનો આરભ થયો છે એમ કહેવાય આક

આરોહી ના ચામડનો ઇતિહાસ

વલ્લિક સત્યામહીગોંડપર નોટિસ પડેલી છે કે જે તેઓ ૧૨મી એપ્રિલ પહેલાં તેમની નોટિસો આ જણાવેલી જમીનનું મહેસૂલ નહિ બરી ભય તે તે બધી જમીન ખાલસા થશે એક વલ્લિક શ્રદ્ધસ્થની ઉપર નોટિસમા ૧૬૦ રૂપિયાના આકાતની જમીન બતાવી છે સરકાર શા ૧૬૦ની જમીન લાવત તે આપણને દ્વાર્ય બહુ દોષ લાદવાપણું ન દોલ પણ શા ૧૬૦ને જસારુ દબરો રૂપિયાની કિમતની જમીન ખાલસા કરવી એટલે જ નાદીગસાદી આ રાજનીતિમા અમુક પ્રસંગોમા તમાચાનો ઉત્તર તમાચો નહિ પણ ફાસી દોષ છે એક રૂપિયા લેખાને જે એક દબર લેનારને આપણે ભસિમ કહીએ તેને દસ માયાવાગો રાવણ કહીએ

આગળબુદ્ધિ મણાતા વણિયા આનો જવાબ છેવટે દો આપરો ? પોતાની વીરતા સિદ્ધ કરો બતાવશે કે સત્યામહી સેનામા ભોડાયાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી બતાવશે ?

વલ્લભભાઈએ એકવાર નહિ પણ અનેકવાર, ચેતવણી આપી છે કે સરકારે જમીન ખાલસા કરવાના, જેલમા મોકલવા વાંદે અધિમાર કાયદો વડે સર્વ રાખ્યા છે, અને જે અધિકારીનો અમલ કરતા તે શુદ્ધ અચકાય એવી નથી એમ તેણે અનેકવેળો સિદ્ધ કરી આપ્યું છે એટલે ખાલસાની નોટિસથી તેમણે કે ખીન કોઈએ દેખતાઈ જવાનું નથી તેમણે વિશ્વ સ રાખવાનો છે કે ખીલસા થરેલી જમીન સરકારને નથી પચવાની કે નથી તે જમીન સિદ્ધામંત્રેઆધુમા સેનાર કેઈ દોહી નીકળી પડે તો તેની ચવાની આમ વાંટલી જમીન કાચો ખાદો છે તે ફૂંસી નીકળ્યા વિના ન જ રહે

પોતાની ટેકના દરતા કે આગરના ક તા જમીન વધારે નથી જમીન નથી તેવા અસખ્ય મનુષ્યો આ દરમા પડ્યા છે જમીનવાળની જમીન ગઈ દેલમા ધસાઈ ગઈ ને તેની ઉપર રવીના રણુ ભભ્યા છે રુજવાઈ એ જોમ આસમાનીને ધીરજ ને વીરતાપૂર્વક વસ થયા, તેમ બારોડાલીના સત્યામહીઓ આ મુલતાની દેવને વસ થાઓ ને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરો

૧૯૨૧ની યાદ

"તમે જેમજેમ લડતા જશો તેમતેમ લડતની ખીંચાણ સમજતા જશો. આ લડતમાં ખીંચાણ છે તેટલી મઠ ઓજમા નથી તમે ખેતર વાંચો છો. અને પછી પક ચાલ છે ત્યારે લાલચમાં તમને જે રસ આવે તે તેના કરતાં આ લડતમાં વધારે રસ છે "

એ મિલ્લ મલિનોં સંર ચર્ધ ગયો છે, અને 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' જેમાંથી કોકકોકવાર સરકારની મનોદશાના લાલચકારા મળી આવે છે તે કપાળ ફૂગીને લખે છે "સત્યાગ્રહની લડતનું જેર ઓછું થતું જણાતું નથી જખાનસાની નોટિસો અપાર્થ મઠ છે, પણ જમીનમહેસુલના કાયદા પ્રમાણે જમીન ખાસસા કરવાની રીત એટલી અઠપગી છે કે સરકારના અપગમાનુ અત્યક્ષ પરિણામ દેખાતા કદાચ થોડા અડનાડિયા નીતે થોડી જંગમ મિનન્ટ જમ કરવામાં આવી છે ખરી પણ તેની કલી અમર નથી સરકારે જમીન ખાનસા કરવાની જે ધમકી આપી છે તેથી ખેડૂતો હાથે ખરા, અને સત્યાગ્રથી પોને ધારેના ફગ ખાનસા નથી એમ તેઓ જોશે ત્યારે આખી લડત કન્ડન્ડજૂમ કરતી તૂટી પડશે "

પણ મરકારની એ આ ૥ દલાડેદલાડે વ્યર્થ જતી હતી એક મલિના પત્રી બારડોની જનાગને બારડોનીની નરી જ રોનક નજરે પત્તી હતી

બારડોની તાબુકા દવે ત્યારે દિશાઓમાંથી સદાનુબ્રતિ મેળવી રહ્યો છે એ સદાનુબ્રતિને માટે તેણે લાલચના મેળવી છે, નકનના બે મલિનામાં તેણે પોતાનું બળ નિમ્ન વધારે ને વધારે દાખવ્યું છે. એટલે સૌ એ લડત જોઈને હરત પામે અને સદાનુબ્રતિના દરાવ કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું ? હા સુખત મહેતાએ તો આખા યુજરાતને દાકન કરી હતી. શ્રી વલ્લભભાઈ જ્યા સુધી લખનારો રંગ બને

નહિ ત્યાં મુઘી કશી હાકલ કરવાને તૈયાર નહોતા. ‘પહેલાં લડી બતાવો પછી સહાનુભૂતિની આશા રાખો’ એ જ મૂત્ર તેઓ જ્યાં-ત્યાં સંભળાવતા હતા. હવે સહાનુભૂતિને તેમનાથી પણ દેવી શકાય એમ નહોતું. તાલુકાની તથા દિશામાં ગાયકવાડી સરહદ લાગી રહેતી છે, એ વસ્તુ ચાલ રાખવાનું પ્રથમ પ્રશ્નમાં જ મેં વાચકનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. બારડોલી આસપાસના બધા ગાયકવાડી તાલુકાઓએ ઠરાવ કર્યો કે સરકાર બારડોલીમાં જતી કરે તેમાં વેક કરી, ગાડા લાડે આપી, અથવા ખીજ કાઢી પણ રીતે મદદ ન કરવી, તથા ખાતેદારોની જમીન ખાવસા કરી વેચે તો તે કાંઈએ લેતી નહિ અથવા ખેડવી નહિ. આમ આપોઆપ ગુજરાતનું સગંઠન થતું જતું હતું. રેલ વખતે સગંઠન કંઈ નહોતું? એ જ સગંઠન ક્ષણનાગમાં આ ખીજ રેલ સામે બિંબુ થયું. પણ ગુજરાત-બહારથી પણ સહાનુભૂતિ આવવા લાગી. પૂનામાં બારડોલી માટે જ ખાસ સભા કરવામાં આવી હતી, અને સત્યાગ્રહીઓને સહનતા ધરવામાં આવી હતી. મુબઈમાં હજી સભા ચર્ચા નહોતી. પણ મુબઈથી તો નાણાં આવવા લાગ્યા. લાર્ડ મથિનાન કાઠારી મારફતે ૧,૦૦૦ રૂપિયા આવી ગયા હતા.

પણ આ ઉપગત અબુધારી દિશામાંથી પણ સહાનુભૂતિ મળી રહી હતી. મુબઈનું પ્રેસિડેન્સી એસોસિયેશન પણ એસી નહોતું રહ્યું. એ તો વિનિત પણનું મડળ રહ્યું, એ સત્યાગ્રહીઓથી ટોફ માર્કેટમાં ભાગનાગ, એમનું પણ બારડોલીએ ધ્યાન ખેંચ્યું. એ મંડળે ખાસ બેરકમાં ઠરાવ કર્યો.

“મુબઈ સરકાર બારડોલી, સાદી, અલીબાગ વગેરે તાલુકાઓમાં સરકારી હુકમો દ્વારા મહેસૂલ વધારવાની નીતિ અદરી રહી છે તેને માટે આ મંડળની કાર્યવાહક સમિતિ સખત નાપસદગી બતાવે છે, અને જણાવે છે કે જમીનમહેસૂલકમિટીએ બહામણ કર્યો મુજબ આ બંધનમાં અબુધારી અવાજ તો ધારાસભાનો હોવો જોઈએ એટલે આ સભા આમ્રદ કરે. કે મુબઈ છવાકમાં લેંડ રેલ થી કાઢને સુધારો કરી મહેસૂલનો આખો પ્રશ્ન ધારાસભાની હક્કમતમાં ન મુકાય ત્યાં મુઘી મહેસૂલ વધારવાનું બંધ કરવું.”

એ તો ‘રાજમાન્ય’ મડળ રહ્યું. એટલે એમાં બારડોલીના ‘સત્યાગ્રહી’ઓનું નામ શી રીતે આવે? પણ સત્યાગ્રહીઓને

સત્યાગ્રહ ઉપર મુજબ પ્રેસિડંસી એસોસિએશનની પસંદગીનો સિક્કો નહોતો જોઈતો, તેમને તો ન્યાય જોઈતો હતો. પ્રેસિડંસી એસોસિએશને પોતાની રીતે જારડોલી માટે ન્યાય માગ્યો.

પણ સરકારે આથી ચેતવાની ના પાડી. સરકારે તો પોતાનો કક્કો ખગે છે એ જ મનાવવાના મિથ્યા પ્રયત્નો શરૂ કર્યા. ધારાસભામાં ફોર્મને આમ સમજાવ્યા, ફોર્મને તેમ સમજાવ્યા, અને મિ. નરીમાનના દરાવ વિરુદ્ધ ૪૪ મત મેળવ્યા તેની સરકારે ટેરટેર જાહેરખબર યોડવા માડી ધારાસભાના ખારે બહુમતથી થયેલા ૧૯૨૪ અને ૧૯૨૭ ના દરાવોને ગણી જનારી સરકાર આજે ધારાસભાને આઈંગીને પોતાનો કક્કો ખરો છે એમ સિદ્ધ કરવા માડી એ જાહેરખબરે સમજાવવામાં જુઠાણાનો આશ્રય લેવામાં પણ નાના અમલદારો ચૂકતા નહોતા.

રાજ અને પ્રજાના લડતના રસ્તા ન્યારા રચ્યા એક બાજુ લડતમાં બધું થઈ શકે એ ન્યાયથી સરકાર લડે છે, બીજી બાજુ અમે તે સજોગીમાં પણ જોડા ન થાય એ કુવતારાને વળગી શરી પ્રજા લડે છે. સરકારના આક્રમિકાઓની જાહેરમાં કામ કરવાની રિખત રોની ચાલે? માત્ર કાયદા પ્રમાણે જખ્તી તો જાહેરમાં જ થઈ શકે, એટલે તેટલું જાહેર કરવામાં આવે. બાકી લોકોને નેસલાવવા, ફોડવાના પ્રયત્ન કરવા, ધમકીઓ આપવી, જોરી સમજ પાડવી એ જ તેમના મોનીતા સાધનો. ‘ક્યાણા લાઈએ પૈસા બરી દીધા, તમે કેમ દલ જોડા છો, હવે તો ભર્યે જ છૂટકો,’ કહીને તેઓ ભોળા રાત્રીપરજને ભોળવે મહાવકરી પટેવને કહે, ‘વેઢિયાઓ ન લાની આપે તો તારે પેઠ કરવી પડશે’ ફોર્મ તપાસી બિચારા ધોખીના હપ્તાના થોડા આના પોતાના ખિસ્તામાંથી ભરી દે—એ આશાએ કે પેવાની પાસે કપડા ધોવડાને તેટલું તો વધુ થશે.

આવી જિનડુ પ્રજાના રસ્તા ન્યારા હતા. પ્રજાની એકે પ્રવૃત્તિ ચોરીફીથી ચલી નહોતી—લાપણો ચાપ તો સરકારને રિપોર્ટ મળે તે પહેલાં છપાય, લોકોને ધોવે દલાડે સમજાવવામાં આવે, સભામાં સરકારી લોકોને પણ આમ નણુ આપવામાં આવે.

કૂચચંદનાઈના લોકગ્રિય ગીતો આખાકજદ સોને મોડે ચડી ગયા હતા, તે નીકર રીતે સૌ ગાતા હરે.

અમે લીધી પ્રતિજ્ઞા પાળ્યું રે
આરડાનીનું સખ્યું નાક અમે ૦

અથવા

પરદેશી સૂબા કીસનો વધારો નહોતો રે નાખવા—

અથવા

અમે દેવતા નથી સરકારથી રે અમે ૦
સરકાર વડી, સરકાર દલી
એ તો રૂબરૂ એના પાપભારથી રે અમે ૦

આવા સહેવા, થોડા જ ફેરફારવાળા પનદા જેમા એક પડી એક ચાલ્યા આવે એવા, ગીતો સોને મહેજે, મોડે થઈ જાય તેમા નવાઈ શી? દરેક ગામ પોતાની સ્વયંસેવક સેના બની કરી પોતાના ટોન અથવા ખુબસ રાખવા લા ચુ, અને જમીનો હુમરો લઈ આવતા કોઠને જેવા કે ત ત દોષ વાચ્યું જ છે આ ટોલ વગાડનાર સ્વયંસેવકો બધા બાળકો જમીવાળા આ મા કે ટપોટપ તાળા પડ્યા જ છે, અને ખડખડાટ હસતી રીએ આરણ્યા વાસી બની જ છે.

અને એ સભાઓ' કલેક્ટર રંકમિસનર સા સારુ, આવી સભામા ન જતા હોય? લોકોનું જેમ જેવાનું તેમને ન રીમતું હોય. સ્વતંત્ર હવાથી પ્રકૃષ્ટિવત થઈ આનંદસાગરમા મહાનના ખેડૂતો તેમની આખે દેખ્યા ન જતા હોય.

જ્યા મહિના ઉપર એકે સ્ત્રી જેવામા નહોતી આવતી ત્યાં હવે દગસેદગલા સ્ત્રી દેખાતી હતી ક્યાકે તો એમ થઈ જાય કે સ્ત્રીઓ વધારે હશે કે પુરુષ. દૂરદૂરના ગામડામાથી ચા'વાં ચા'વાં સભાને રચાને જાય ન જુએ બળતા બપોર કે કાળી રાત—જેકે હુ ગયો ત્યારે તો શીતળ ચંદ્રિકા આખો દારતી હતી અને સ્ત્રીઓ કાઈ ઓટલા ભાગવા, કે વાતોના ચાપડા મારવા, કે ખચ્યાના કેનાદવથી સભાને અસાત કરવા નહોતી જતી તેઓ તો સપૂણું રસથી વસ્ત્રલલાર્ધને સાબળતી હતી, વાંચેવાને હોકારા પૂરતી

હતી, અને કાકવાર વલ્લભભાઈના મોમથી પૂરું વાક્ય નીકળે તે પહેલા તે બહેનોના મુખમાંથી ગાફીના શબ્દો નીકળતા મેં સાંભળ્યા છે. એક મુંઝવણ લાગે. જમીન ખાવતા થાય તો શું? એક-જે, વરસ પડતરે મૂકશું, એ વાત વલ્લભભાઈ કરતા હતા. તેમાં પડતરે મૂકવાની વાત તો આની નહોતી. વલ્લભભાઈએ આરંભ કર્યો. 'આપણે આપણી માતાનું દૂધ એક વર્ષ બહુબહુ તો એ વર્ષ ધારીએ છીએ,' એટલું બોલાયુ ત્યાં તો પાછળ બેઠેલી બહેનો બોલી, 'ને ધરતી માતાને તો એક વર્ષ છાડતા નથી.'

નાની ફરોદ કરીને એક નાનકડું ગામકું છે. રાત્રે હવાએ અમે ત્યાં પહોંચ્યા હતા ત્યાંનો ઉત્સાહ તો ૧૯૨૧ની યાદ આપે એવો હતો. ઉત્સાહ જ નહિ, પણ ભક્તિ, શ્રદ્ધા બહુને' પુરુષો વલ્લભભાઈના ગીતો ગાતા હતા, બહેનો 'અન્ને શુભ આખ્યા' એ ધ્રુવભાવનાના ગંગાના આધ્યાત્મિક ભાર ધર્મયુદ્ધની ઉપર આરોપતી હતી અને વલ્લભભાઈને શુભ તરીકે વધારતી હતી. સભામાં જે શાંતિ, વ્યવસ્થા, ખાદી જેવામાં આની તે બેઠેને તો ગાંધીજીની પણ આનંદી ફરે. અને પછી મજાનું કામ શરૂ થાય તે પહેલાં તો નાની, મોડી, જુદા બહેનોની હાર ચવી એક પછી એક વલ્લભભાઈની પામે આની, પગે પડી, રૂપિયો ધરી તેમને મહનપુષ્પ આપી જતી હતી, અને કપાળે અક્ષાત્રકુમ્ભ લગાડી પગે આગળ બેઠે ધરતી હતી ખાલીના પાપ લગાડે એવું એ દરમિયાન એ નિર્મળ પ્રેમના નીરમાં નાભા જ કરીએ એમ થઈ જતું હતું—એકે ગી વલ્લભભાઈને તો પાગવાર મૂઝવણ થઈ રહી હતી એમ તેમની ગભીર મુખમુદ્રા કહેતી હતી એ બહેને પ્રોતાનો અર્ધ ધરી નાનકડી ચિટ્ટી પણ વલ્લભભાઈના પગ આગળ મૂકી, જેનો ભાવ એ હતો કે 'માગ પતિને આ લાડતના રંગ લગાડ્યો તે માટે ધન્યવાદ અમે જુવાર થતા તૈયાર છીએ, પતિને જોલમાં જલુ પડે તો મુખે જોડલગુ આપ્યા અમે શું ભારે કરીએ છીએ? એ તો અમાગ સ્વાર્થની લાડત છે.'

અને વલ્લભભાઈની વાણી' મેં તો ચાર વર્ષો ઉપર બેલસંભા એ રણે ચડેલા સગદારની સાથે ચોરીએ દવાક માળ્યા હતા.

ત્યારપછી પણ ઘણીવાર તેમને બોલના સાંભળ્યા હતાં, પણ આ વેળા એમની વાણીમાં જે તેજ ભાળ્યું, આંખમાંથી ટેટલીકવાર જે વહિ વસસેના જોયો તેવો કદી નહોતો જોયો. લોહાની જમીન ખાલસા થાય તેમાં જાણે પોતાના સરીરના કટકેટકેટકા થયા હોય ને જે તીવ્ર વેદના થાય તેવી વેદનાથી ભરેલા તેમના ઉદ્ઘારે નીકળતા હતા. એ ભાવલોની તળપદી ભાષા, એમાં ક્ષણેક્ષણે ઝગપી ઊઠતા, જમિમાંથી પાકેલા, જમિની સુગંધ ઝરતા પ્રયોગોએ ગામડિયાઓને દઝાવવા માગ્યા. અંગ્રેજના સ્પર્શ વિનાનું, સ્વતંત્ર જોમવાળું એમનું ભાષા ઉપરનું પ્રભુત્વ આ સભાઓમાં પ્રગટ થતું મેં પહેલું સાંભળ્યું. ભાષાની મઠદૂર અને લહેજત જોવી હોય તો દીવાનખાનામાં બેસીને ફરમગંધી કરનારા સાહિત્યના રસિયાઓ જાય ખારડોલીમાં, એમ મેં એ દિવસોમાં ‘નવજીવન’ના અંકમાં લખ્યું હતું.

ધાયોડના વણિકોને અક્ષિનંદન આપવા માટે મળેલી ભારે સભામાં તેમણે લોકોને વધારે આકરી લડત માટે આ પ્રમાણે તૈયાર કર્યાં:

“આ લડતમાં હું ફક્ત તમારા મોડા પૈસા જમાવવા ખાતર નથી હોતો. ખારડોલીના ખેડૂતોની લડત મારફત હું તો ગુજરાતના તમામ ખેડૂતોને પાઠ આપવા માગું છું. હું એ શીખવવા માગું છું કે આ સંગ્રામનું શબ્દ કેવળ તમારી નબળાઈ ઉપર જ ચાલે છે. નહિ તો જુઓને, એક તમ્કુથી તો વિહારવથી મોટું કમિશન પ્રાપ્તને શી રીતે જવાબદાર તંત્ર આપતું તેની તપાસ કરવા આવ્યું છે, એ વસતીમાં મુલકી ખાતું લોકોને સોંપી દેવાની વાતો ચાલે છે અને બીજી તરફથી અહીં જમીનો ખાલસા કરવાની તરફ આજ મોકલે છે. એ બધા ખાલી તકાલ છે. જેને સરખાવી નોકરી કરવી છે એને બધે જોમા ડર લાગે. ખેડૂતના દીકરાને એના ડરવાનું કારણ નથી. ‘તેને તો વિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે આ જમીન અમારા જાપદાદની હતી અને અમારી જ રહેશે.’ ખેડૂતની જમીન એ તો કાચો પૈસો છે, જે તેને આવી સ્થિતિમાં લેશે તેને કૂટી નીકળશે. દર વારસ પર દેસમા ગુમારાનું તત્ર નહોતું ત્યારે પણ ખેડા જિલ્લામાં એક વીટું જમીન સંગ્રામથી ખાલસા થઈ ગઈ નહોતી, તો ઉમણાં થઈ રાકશે? નાદકનાં દફતરો ખગટે છે. એમ જમીન ખાલસા થશે ત્યારે તો આ કચેરીના મહાનગર મહાલકરી નહિ રહેતો હોય, ને અહીં અંગ્રેજ-

રાજ્ય નહિ હોય, પણ સ્વાયત્ત ગણ્ય હશે. હું તો મરુ પુ કે લંડનને આવવા દો. આવા વાણિયાના ગાજમા મહેવા કરતા તેના રાજ્યમા રસ પડશે તાલુમના લોખને હું કહુ છું કે કોઈ દેસા નહિ દોઢ મહિનામા તમારામા ઝટકો ફેર પડી ગયો તે લખાશે. પહેલા તમામ ચહેરા પર દટલી ભડક ને ફફડાટ હતો? એકબીજા જોડે બેસતા પણ નહિ અને આલો? આલો મદાદમી તો માત્ર આ દેશનો જ મદદાદમી છે, મદદાદમી બહાર તેનો અમલ મલો નથી. હજી જુઓ તો ખરા, અમલ ચાલ્યું તો વખત ગયે જોને અપરાધી પણ નહિ મળે.

તમારી જમીનો માટે બહારના ધરામે લાવવાની સરકાર વાતો કરે છે, પણ તાલુમના લોખ બધી ગણતરી ગણીને બેઠા છે. ૧૯૨૧ની ગળના કરી દીધી તે દરનારી મળના જોર પર કરી હતી શું? તે વખતે સભાગ વીરુદ્ધ ને કસોટી ન થઈ આલો એ કસોટી કરે યાય અને એમા કયું જોર જોઈએ છે? ૧૯૨૨ ફરિયાના ભાડૂતી માપસેને લોખ કરીને એ સરકાર એનાં લશકરો બેઠાં કરે છે, અને એ જ લશકરો સમજાવ્યું વગર, ફકાર્થ વગર લોકાર્થના મેદાનમાં જઈને ભરોભડ મરે છે, તો તમે તો હલકોના ખાતેદારો છો, ને તમારે તો તમારા વતનને ખાતર અને તમારાં છોકરાના શેદલાને ખાતર લાવ્યું છે. આવી લડત તો કોણ અજ ગિયો હોય કે ન લડે? હું તો હમુ પુ કે આ લડત કરે લાખી ચાલે. નહીં બેઠા આપણે આખા ગુજરાતના ખેડૂતોને પાક શીખવીશું."

ઔરગામના ભાપણમાની ગામઠી ઉપમાઓ કયો ખેડૂત બૂલી ગયે?

"જો દિવસે સરકારી ફકરમા ખેડૂત પોતાને માટે આબરુદાર, હજીતદાર લેખાશે ત્યારે જ તેનો ફકારો વળશે. આલો તો સરકાર જગલમા કોઈ ગારો લાથી મે અને તેની દરદેટમા એ માઈ આવે તેને દેશી નાખે તેથી મદદાદમી બની છે. ગારો લાથી મદદાદમા ગાને છે કે નહીં. ચાલસિદોને માર્યા તેવા મને માતરાનો શો હિસાબ? પણ હું મગતરાને સમજાવ્યું કે એ લાથીને કેમણ હોય જોટલું મી લેવા દે, અને પછી લાગ જોઈને કાનમા પેસી ના. કામણ કે એટલી સક્તિવાળો લાથી પાણુ ને મગતરુ કાનમા પેસી નય તો તરફડિયા મગી, સુદ પછાડી જમીન પર આજોટ મગતરુ છુદ છે તેથી તેજે લાથીથી ખીલુ જ જોઈને એમ નથી મોટા પદમાથી સખ્યાળ ધ ઠીકરીઓ જને છે, છતાં તેમાની એક જ ઠીકરી આખા પડાને ફેરવા પૂરતી છે. પડાથી ઠીકરી ગા ચારુ દે. તે પડાની પોતાના બેની

ઠીકરીઓ બનાવી શકે છે ફરવાનો બચ કેઈએ રાખવો નેઈએ તો તે યદાએ રાખવાનો છે, ઠીકરીને શો બચ હોઈ શકે ?”

અથવા સરભોણુમા ખેડૂતોને કુદગતનો કાયદો શીખવનાર ભાપણુ લે।

“હું તો તમને કુદરતનો કાર્યદો શીખવવા માગુ છું તમે બધા ખેડૂતો હોવાથી નહીં છે કે જ્યારે થોડા કપસિયા જમીનમાં દટઈ, સગે નાસ પામે ત્યારે ખેતરમાં હજલબધ કપાસ પેઈ થાય છે આપ મૂઆ વિના સ્વર્ગે જઈ શકાય તો જ કેવળ ધારાસભામાં દરાવ પસાર કરે આપમુને મુશ્કિલ મળી શકે

કષ્ટ તો તમે ક્યા નથી વેકતા ? ખેડૂત નેટયા યાદતરડો, વરલદ ચાચામચર વૈરિના ઉપદ્રવ કોણ સહન કરે છે ? સરકાર જેથી વધારે શું કુખ નાખી શકે તેમ છે ? પણ કુખ સમજપૂર્વક ખમીએ એ ન માગુ છું, એટલે જીવમની સમે થતા શોખો તેનો બચથી સ્વીકાર ન કરી

એ પેલામાંથી જ તેને સાચવનારો ઘેટા નહિ નીકળે તો શું એ વિભાયતથી જીવનનારા લાવી શકશે ? લાવી શકે તોને તેને પોસાય નહિ એ કાઈ અગી આનામાં રહે નહિ, આવા હાપરામાં રહે નહિ તેને બગડો નેઈએ બાગબગીચા નેઈએ તેનો ખોરાક જુદો, લાજતો જુદો જુદો ધોની, જુદો બગી વગેરે નેઈએ એ રીતે તો સરકારને માથા કરતા મુડામણુ મોણુ પડી બચ દર મેંમે બળ્લે અમેજ રાખે તો આ તાણકાના પાચ લાજ વસુદ કરતા કેટલા ગોરાઓ રાખવ નેઈએ અને તેવું કેટલું ખર્ચ પટે એની મજૂરી કરવી મુશ્કેલ નથી

પટેરોને અટકું કહેતા શું અને સાડુ લાગે છે ? અને તો જીવંદી શરમ લાગે છે આપણા પટેલોનો મોળો વગે એ હું હમ્મુ છું પટેલો તો રેયતના ગ્રામકો હોય તેવા પટેલોને તો હું મારા બઈઓ મળુ અને તેમની સયે દય મિલ વતા મને અભિમાન થાય

મને રાગ્યાતમા કેઈ મોઈ કહેતા કે આવા હમ મા લતરીને ભોખમમાં પડતુ તે ગ્વા સવાગમાં એ કલા વહેવા ભી વધારે મનદૂરી મરીશું આવા મહુસોએ જગત-હપર જવવાતુ શું કામ છે ? તેઓ-માણુસને રૂપે બગલતુ જવન ગભરે એ મરતા મરીને બગલનો જ જન્મ થ રણુ કે ગુજરાતની પ્રજાને હું તેજસ્વી નેવા છમ્મુ છું કોઈ એમ ન કહે કે માળ કે ખોટી વણિકગતિનો ગુજરાતી શું કરી શકે ? બીજા કેઈ પણ નેટલા બદાદર થઈ શકે તેટલો ગુજરાતી પણ થઈ શકે માત્ર તેણે પોતાના માન પાત્ર મરતા શીખતુ નેઈએ હું ગુજરાતીઓને મ્હુ હું કે શરીરે

તમે બલે દૂબળા હો, પણ કાળજી વાપરિંદનું રાખો; સ્વમાન ખાતર મરવાની તાકાત હૃદયમાં રાખો. કોઈ તમને અંદરઅંદર લટાવી ન રહે એટલી સમજણ રાખો. જે જે વસ્તુઓ લાખો ખરચતાં તમે મેજવી ન રહો તે આ લંડનમાં તમે સહેજે મેજવી રહ્યા છો. તમને સાક્ષાત લક્ષ્મી ચાંદો કરવા આવી છે. તમારાં ધન્યકાંચ છે કે સરકારે તમારા ઉપર આ વધારો કર્યો.”

આ બધાં ‘ઉર્જિયાત’ કહેવાતી કેમોવાળા ગામેમાં કરેલાં ભાષણ લીધાં. રાનીપરજ લોકોની આગળનાં એમના ભાષણનો સૂર ઉપર ટાકેલા ભાષણ કરતાં કંઈક દળવો રહેતો હતો. રાનીપરજ બહેનોની પિત્તળ અને કાંસાની બંગદીઓ તરફ આગળી ચીંધીને તેમણે કહ્યું :

“તમારી માલમિલકત જપ્ત કરવા આવે તો તેમને આવકાર આપને અને તમારી બંગદી કાઢી આપને અને કહેજે : લો, આ પહેરવી હોય તો લલે પહેરો (પુરુષો તરફ વળીને) તમને લલ લાગે છે કે તમને જપ્તી કરવા બાલાવશે તો હું કરશો. જે ડર જ કાઢી નાખો. તમે મરદો છો, દૂબળા નથી. દૂબળો એટલે નબળો અને કાચર અને બાધવો. કાચર અને બાધવા તો તે જ કે જેમના હાડકા લાગેલાં છે, અને જેઓ તમારી મહેનતમજૂરી ઉપર આધાર રાખે છે. તમે જેતરમા મજૂરી કરો છો, તમે મોટી શૂણ્ણ ઉપાડીને ચાર ગાઢ ચાંચ્યા લબ્ધો છો, તમને કેાણુ દૂબળા કહે ? એક ગામના પટેલને મદાવકરીએ કહ્યું કે જપ્ત કરેલો માલ ઉઠાવવા વેઠિયા ન મળે તો પટેલને જ માલ ઉપાડવો પડશે એ પટેલે તુરત જોને કહેડું જોઈતું હત કે ‘એ માઈ જાગ નથી. વેઠિયા જે કાગ કરવા તૈયાર નથી, કુચે નથી તમને ગોટા પગાર મળે છે સાહેબ, તમે જ એટલું કામ કરી દો તો ?’”

લડતને અંજે આડકતરા પરિણામો તો એવા આવી રહ્યા હતા કે જેથી લડતની જવાબાથી કરીને લડનને વખોડનારાઓને પણ સંતોષ થાય. આ લડત વિના ‘વોર્ગિત’ અને ‘અવર્ગિત’ (એટલે દારૂ પીનારા અને ન પીનારાં) રાનીપરજ બિચારા શી રીતે બેગા થાત? હવે તો અને એકબીજાને ભેટવા લાગ્યા હતા. સ્વચ્છ ખાદી પહેરેલી, રોજ સ્નાન કરતી, મુઝા નિર્મળ બાળાઓ અવર્ગિત વર્ગની મૂંઢ જેવી મેલીમેલી દેખાતી બહેનો ઉપર ખૂબ અસર પાડવા લાગી હતી. દારૂડિયાને રપષ્ટ પદાર્થ પાહ મળતો

દતો કે દાડ છેડવામાં કેવો ચમત્કાર છે અને દાર પીવામાં કેવી તેજસ્વીનતા અને નામદીર્ઘ આવી જાય છે.

અને દૂબળા ને તેમના શેઠ ધણિયામાં પણ ભેળા થતા હતા, પ્રેમના પાશમાં બંધાના જતા હતા. દૂબળો વેડ કરવાની ના પાડે તો ધણિયામાંના કરતાં એ ધડતરમાં તેનો હિમ્મો વધી ન જાય !

ખારડોલીના સત્યાગ્રહને મિર્ચે જરા પણ જે કોઈ જાણે છે તે જાણે છે કે થી. વલ્લભભાઈએ ખારડોલીમાં ખીજને બોલવાની બંધી કરી હતી. હજી આ બંધી અમલમાં આવી નહોતી. રવિશંકરભાઈ જેવા કચાકચ્યાક બોલતા. વલ્લભભાઈના ભાષણો તો હું આપતો મર્યો છું અને આપીશ. પણ રવિશંકરના ભાષણોમાંથી એક નમૂનો આપવાનું મન થાય છે. ખારડોલી વિષે હવે બદાર ઠેરઠેર સભા થઈ રહી હતી. જલિયોવાલા દિનને નિમિત્તે ૧૩મી એપ્રિલે સૂત્રમાં થયેલી સભામાં રવિશંકરભાઈએ ખારડોલીની હકતનું રહસ્ય આમ સમજાવ્યું :

“કન્યાશુલ્કભાઈએ મને સરસોણ્યાણના શાણદાર તરીકે વહુંબો નેથી હું શરમાઉં છું હું શાણદાર નહિ, પણ એક તેડાચર છું.

આજે જલિયાવાલા બાગનો દિવસ છે. એવા જબરા પહાડી પન્નખીઓએ એ બધા અપમાનો કેમ સહન કર્યા હશે ? એવું કારણ એ હતું કે તેમને વર્ષો થયા આ સરકારે મનુષ્યત્વ દરજ્જા કનારી શિક્ષા આપી હતી. એ બહુતરથી તેમના હૃદયો એટલાં બીક થઈ ગયા હતા કે ગાંધીજી ત્યાં તપાસ કરવા ગયા ત્યારે કોઈ તેમને પોતાને આસે બેસાડેલા રહેવા દેવાની પણ હિંમત નહોતું કરી શક્યું. તેમને ગરીબ કેળવણી નહોતી મળી.

ત્યારે રાષ્ટ્રીય કેળવણી ક્ષત્રી હોય ? હું કોઈ પરિત નથી, એટલે રાષ્ટ્રીય કેળવણી હપર મોટું બાધણ આપીને આજે તમને દેરાન કરીશ એમ કોઈએ ડરવાનું કાણુ નથી એટલું તો ખરું જ કે રાષ્ટ્રીય કેળવણી એ જે જાતનું આપણે બધા સુધી લાગીએ છીએ તેનાથી જુની જ છે.

મને એક પ્રસંગ યાદ આવે છે હું એન્વાર કર્કક કામસર ગાંધીજીની પાસે ગયો હતો તે વખતે વિદ્યાપીઠની રચાવના કરવાના વિદ્યાન ચાલતા હતા, અને શુભરાતનું વિદ્વાન મંડળ ગાંધીજી સાથે બેસીને મહાવિદ્યાલયનો આવ્યાર્થપદ માટે કોને નિયુક્ત કરવો એની ચર્ચા ચલાવી રહ્યા હતા. મારા જેવાને તો એમાં શી સમજણ પડે ? પણ હું વખતે

સામળેલુ તે મને યાદ રહી ગયું છે. શ્રી વલ્લભભાઈએ કહેલું કે ‘બીજે કોઈ ન મળે તો મને આચાર્ય બનાવજે, છોકરાઓને બહેલું બુલાવી દર્શા’ એ સાક્ષી ગાધીજી અને આશુ મડળ હસી પડેલું પણ મને ખબર પડી ગઈ કે બીજા હસ્યા અને ગાધીજી હસ્યા એમા તફાવત હતો. બ્યારે બીજાએ મસ્કરી સમજીને હસ્યા, ત્યારે ગાધીજી તો એમ સમજીને હસ્યા હતા કે વલ્લભભાઈ કહે છે, તે જ તફાવત ખરી વાત છે.

ત્યારપછી આપણે જ્યેષ્ઠ છે. અનેક રાષ્ટ્રીય ગાનાઓ દેરામા નીકળી અને ઘોડોઘોડો વખત રહીને ઠીક ગઈ એ ઠીક ગઈ એમા મને જરાયે નવાઈ લાગી નથી. કાગળ કે એ સાળાઓ બધી સરકારી શાળાઓના જ બીબા જેવી હતી, એના શિક્ષકો સરકારને બહેલા હતા, રાષ્ટ્રીય કેળવણીને બહેલા નહોતા, સરકાર પાસેથી જે બહેલા તેને જૂનીને આવેના નહોતા.

એ વખતે જેના આચાર્યપદની લાયકાતને હસી કાઢવામા આવી હતી તે જ આચાર્ય આજ બંગ્લોલી તાલુકાની ૮૮ હંબર પ્રજાને બહુવચાની શાળા કાઢી છે. ત્યાં ૪ થીવી ૧૨ માં ફેબ્રુઆરી સુધી તેના ઉપનયન સરકાર થયો, વચ્ચે પ્રાથમિક સરકાર પણ થઈ ગયો, અને મેદારભવિધિ તો હજી હવે શરૂ થઈ રહ્યો છે. સાચું જ્ઞાન આપવાનો આગ્રહ થઈ રહ્યો છે. સરકાર જે સંસ્થા રાષ્ટ્રીયતાનું જ્ઞાન બુલાવ્યું તેને જૂવવાનો પડ અપઈ રહ્યો છે. ખોટું બહેલું બુલેવા એક શરૂ પાસે બહીને જે આચાર્યપદે આરૂઢ થયા છે એવા પુરુષ આ રાષ્ટ્રીય ગાળના આચાર્ય છે. અબ્બારાશહેબ અને પડખાજી જેવા તેના ઉપનામો છે. હું તો તે શાળાનો હુદ્દા તેડાગત છું.

પહેલો પાઠ સરકારને જૂવવાનો પૂરા થયો છે, હવે આ રાષ્ટ્રીય બહુતરમા બીજો પાઠ આપજોખનો શરૂ થયો.

પાઠ્યપુસ્તક બાંટ્યોવી તાલુકાની ભૂમિ છે. રાત્રિ અને દિવસ તેના પૃષ્ઠો છે. જે પૃષ્ઠો હવેની હવેની નિત્ય આ અનુભવના પાસે બાંટ્યોલીના નિવાસિયાઓ ભાગી લા છે.

બેદૃતોનો સરદાર

જેડૂતોના સરદાર

“મારું પેટ જેડૂતોનાં દરદર્થી બરેલું છે. હું પ્રભુ પાસે રાતદિવસ ઝોરેલું જ માઆ કરું છું કે જેડૂતોની સેવા કરતાં મારાં હાડ પડે.”

આ અરસામાં વક્ષલભાઈનું નામ ‘જેડૂતોના સરદાર’ પડ્યું. એ ક્યાં અપાયું, કાણે આંધું એ હું શીધી શક્યો નથી, પણ જેણે એ સાંભળ્યું તેણે એ ઉપાડી લીધું. અને કેમ ‘ઉપાડી ન લે!’ જેણે જેણે એમનાં લાપણાં વાંચ્યાં અને સાંભળ્યાં તેણે તેણે જેડૂતને માટે લીધેલા એમનો ભેખ ભેચો, જેડૂતને માટે ‘ગરબળતું’ એમનું હૈયું જાણ્યું, જેડૂતના દુઃખોનું એમનું જ્ઞાન જાણ્યું. જેડૂત કેવાં કષ્ટ ખમી ખેતી કરે છે, જેડૂતની ઉપર ક્યાં ક્યાંથી કષ્ટ કષ્ટ જનના માર પડે છે એ વિગેનું તેમનું જ્ઞાન જાણ્યું. એક સ્થાને શ્રી. વક્ષલભાઈને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું તે માનપત્ર વાચતાં એક ભાઈએ કહેલું: ‘આપની આમળ જેડૂતનાં દુઃખ રટી સંભળાવવાં એ માતાની આમળ મોસાળની વાત કરવા બરોબર છે.’ એ મથોમિત હતું. માતાને જેવું મોસાળનું જ્ઞાન છે તેવું વક્ષલભાઈને જેડૂતનું જ્ઞાન છે. પોતે જેડૂતના દીકરા હોઈ નાનપણમાં આક, પલાખાં, પાકા, લેખાં પિતાની સાથે ખેતરે જતાં જ શીખેલા, તેમને જેડૂતના જીવનની જાણ કેમ ન હોય? તેમનાં અનેક લાપણાંમાં તેઓ જેડૂતની સેવા કરવાની પોતાની લાપકાનની જેડૂતોને અને સરદારને જાણે ખાતરી આપતા હોય એમ લાગે છે: ‘તમે જાણતા ન હો તો હું તમને કહું છું કે હું જેડૂતનો દીકરો છું અને જેડૂતનું લોહી મારા હાડમાં વહે છે. મને જેડૂતનું કંગાળપણ માલે છે, જેડૂતના દરદર્થી મારું દિલ દુઃખી રહે છે.’

મંધીજીએ સાચું દિંદુસ્તાન ક્યાં છે એ વાત જે દિવસથી તેઓ દામણ આફ્રિકાથી દિંદુસ્તાન પાછા ર્ધ્યાં તે દિવસથી દેશના કેળવણીના વર્ગના અને ઉપર દમ્ભાવસામાં કચ્છા નથી રાખી, અને

એ સાચા દિદુમ્તાનના ઉદારના એકબે મન પણ તેમણે સાથે સાથે રાખી દીધા એ મગને અમલમાં મૂકવાનું કામ ગુજરાતમાં, અને એક રીતે આખા દેશમાં, એ મગનભાઈ માધી અને શ્રી વલ્લભભાઈએ જેવું કર્યું છે તેવું કાઈએ કર્યું નથી તેમનું કેન્દ્ર જેડૂત છે એ મહા સત્ય શ્રી વલ્લભભાઈમાં ૧૯૧૭-૧૮ માં ગાંધીજીએ જાગૃત કર્યું, પ્રગટ કર્યું એમ કહું. કારણ જોડે જોડે એ છુપાયેલું તો હતું જ પણ એ પ્રગટ થતાની સાથે જ શ્રી વલ્લભભાઈમાં જેવું એ ભૂખી જાણ્યું તેવું લાગ્યું જ કેઈનામાં ભૂખી ઠાંધુ દશે જેડૂત નહિ એવા તત્ત્વદર્શીએ જેડૂતનું રથાન ક્યા છે, જેડૂતની સ્થિતિ કેવી છે, તેને ઊભો કરવાનું સાધન કયું છે એ કહી દીધું જેવું હાડેહાડ જેડૂતનું છે એવા તેના શિષ્ય સાનમાં એ ત્રણે વાત સમજી ગયા, અને હજારના કગ્તા પણ વિશેષરૂપે એનું રક્ત્ત્વ લોકો ગ્રામજા એલી જતાંજુ બસ તે દિવસથી જેડૂત ॥ કગ્તા બીજા કાઈ વર્જના દિતે એમના હૃદયમાં વધારે વાસો કર્યો જાણ્યો નથી જેડૂતની પહેલી એના કરવાની તક એમણે એડાની મહેસૂની સત્તામાં સાધી, પછી બે સદમાં આધી પણ બારડોલીમાં જે અવસર આવ્યો એ અપૂર્વ હતો

જેડૂત વિરેના ઉદ્ધારે તેમના બારડોલીના ભાવણમાં જેડૂતના નેરાના મળે છે તેમના અમાઉના કાઈ ભાણમાં ભેવાના નથી મળના એડામાં તો તેઓ ગાંધીજીની સરદારી નીચે બિપાઈ હતા એમણે ઝાઝું મોતતા જ નહોતા, એમની સત્તા હતી તો જેડૂતોની જ સત્તા, પણ તે જેડૂતમાત્રના સામાન્ય દુખમાંથી ઉઠેલી સડન નહોતી બોપસદનો પ્રશ્ન વિશિષ્ટ હતો અને એ વિશિષ્ટ પ્રશ્નને અમેના જ ભાણે ત્યાં થતા પણ જમીનમહેસૂલનો પ્રશ્ન એ જ જેડૂતનો મુખ્ય પ્રશ્ન એટલે ગુજરાતના જેડૂતોની મેરા કગ્વી હોય તો તે જમીનમહેસૂલના ૪૮ પ્રશ્નનો નિમ્ન કરેલે જ ચર્ચા શકે એવો એમનો જૂનો નિશ્ચય હતો એ સેવાથી તક એમને બારડોલીએ આપી બારડોલીવાળા જ્યારે એમને બોલાવના આવ્યા ત્યારે ભાઈ નરહરિના લેખો એમણે વાંચેલા હતા ગાંધીજીએ જ્યારે એમને પૂછ્યું કે બારડોલીના જેડૂતોની પરિમાદ

સાચી છે એની તમને ખાતરી છે, ત્યારે એમણે કહેલું કે એ લેખો ન વાચ્યા હોત તોયે મને તો ખાતરી જ હતી. કારણ દિંદુરતાનમાં અને ખાસ કરીને ગુજરાતમાં જમીનમહેસૂલની વિદગ્ધા વિષેની ખેડૂતની શરિયા સાચી જ હોવી જોઈએ એવી મારી ગળા સુધી ખાતરી છે. ખેડાના ખેડૂતોની પાંચમાસી પોતાની આંખે જોઈ હતી, અને એ પાંચમાસીના ઉપાય કરવાને બદલે રેવન્યુખાતાના અમલદારો એને વધારે ને વધારે પાંચમાસી પથે મડાવી રહ્યા હતા એ વિષે પણ એમને શંકા નહોતી, એટલે બારડોલીનાં લોકો જરા પણ તૈયાર હોય તો બારડોલીની લડત ઉપાડવી અને બારડોલી દ્વારા આખા ગુજરાતના ખેડૂતોનો પ્રશ્ન, આખરે પનાવવો એ એમનો મનોરથ.

ખેડૂતના એમના નિરવરિ પ્રેમની અંદર બે ભાવના રહેલી છે. એઓ વારંવાર કહી મંભળાવે છે: ‘કણબી કેડે કોડ • કણબી કેઈ કેડે નદિ’ ‘ઓ ખેડૂત તું ખરે જગતનો તાત ગણાયો.’ એ વચનને એઓ અક્ષરસઃ મત્ત્ય માને છે, અને વારંવાર મંભળાવે છે કે દુનિયામાં ખરા પેદા કરનાર વર્ગ ખેડૂત અને મજૂર છે, બાકીના બધા ખેડૂત અને મજૂર ઉપર શુભનાર છે. એ પેદા કરનારાઓની સ્થિતિ સૌથી ઉત્તમ હોવી જોઈએ, તેને બદલે આપણે સૌથી અધમ કરી મૂકી છે. એટલે બીજી ભાવના એ રહેલી છે કે ખેડૂને સર્વોપરી સ્થિતિ ભોગવવી જોઈએ તેને બદલે તે અધમ સ્થિતિ ભોગવે છે તેના કારણે ખેડૂત અપોક્ષ્ણી ગયો છે, ખેડૂત અજ્ઞાન છે, એ છે. એટલે ખેડૂતમાથી કરને નાશ કરી, તેને મરદ બનાવવા, ખેડૂતને પોતાની પ્રવિધાનું સંપૂર્ણ ભાન કરાવવું એ જ એમણે પોતાનું પરમ કર્તવ્ય માન્યું. “આ ધરતી ઉપર જે કાઢીને છાતી કાઢીને ચાલવાનો અધિકાર હોય તો તે ધરતીમાથી ધનધાન્ય પેદા કરનાર ખેડૂતને જ છે,” એ તેમના વચનમાં ખેડૂતને વિષેની તેમની જિંદગી ભાવના અને ખેડૂત વિષેનું તેમનું અભિમાન સૌ કાઈ વાંચી શકશે. પણ એથી જ એ ખેડૂતની જે કરુણ દશા ચર્ચ પડી હતી તે એમને જોઈતી ખટકતી હતી તેટલી ભાગ્યે જ કાઢીને ખટકતી હોય.

એક ભાવજી ખેડૂત વિગેમી પેતાની અંતરવેદનાથી રાજ કરેલું :

“આખું જગત ખેડૂત ઉપર નભે છે. દુનિયાનો નિર્વાહ એક ખેડૂત અને બીજો માનુસ એ જ ઉપર છે. છતાં સૌથી વધારે જીવન કાઈ સદન કરતા હોય, તે આ જ છે. કારણ તેઓ બને મૂંગે મોટે જીવન સદન કરે છે, હું ખેડૂત છું, ખેડૂતના દિલમાં પેટી રાડું છું, અને તેથી તેને સગાનું હું કે તેના દુઃખનું કારણ તે પોતે લંતારા-ચર્ચિત્રો છે, આવડી મોટી સત્તા સામે શું થાય એમ માનતો યદ્યપિ જાય છે, એ જ છે. સરકારને નામે એક ધગડું આપીને પછી તેને પંચમણી નય, ગાગ બાંડી નય, વેડ કેરાડી નય. સરકાર કમ્પા આવી તેટલો કરનો બિલે તેના ઉપર નાંખે છે. વર્ષની મહેનત કરી બાક કહેરે તો-તેના પર વેરો, ખેતર ખોદી પાળ બાંધી કપારી કરે તેના ઉપર વેરો, કપારી વરસાદનું પાણી કપારીમાં પડે તેના ઉપર જીલો નેરો, હોય ખોદી ખેડૂત પાણી કાઢે તો તેના પાનુ રરકાર પંચા લે. વેપારી ઠાઠિ છાંયે દુકાન માંડી બેસે તેને એ દબાર વર્ષિક આવક કુર્ષી કરો કર નહિ, પણ ખેડૂતને વીધું જમીન જ હોય, તેની પછત બળદ રાખતો હોય, એસ રાખતો હોય, ઢોર સાથે ઢોર ધતો હોય, ખતરપૂંને કરતો હોય, વરસાદમાં મૂંઝવણમાં પાણીમાં નીંખીએ વચ્ચે હાય પાણીને તે બાતની રાપણી કરે, તેમાંથી ખાવાનું ધાન પડે, અને દેવું કરીને બી વાવે, તેમાંથી થોડો કપારા થાય તે પોતે બેરીછાકસં સાથે જઈને વીળે, માલ્લીમાં પાણીને તે વેચી આપે, આટલું કરીને પાંચપચીસ તેને મળે તો તેણે ઉપર પાનુ સરકારનો લાગો !”

આના કરતા વધારે તાદરશ ચિત્તાર બીજો કયો હોઈ રાજે ? બીજો એક દેકાણે કહેલું :

“ખેડૂત દરીને દુઃખ વેઠે ને જીવિમની લાતો ખાય એની મને શરમ આવે છે, ને મને થાય છે કે ખેડૂતને સંકડા મદારી ડભા કરુ ને લાગે માથે કરતા કરું. એટલું કરીને મરુ તો મારું જીવુ સદન માનુ.”

બીજો એક દેકાણે કહેલું હતું :

“જે ખેડૂત મુશળધાર વરસાદમાં કમ કરે, કાલવર્ષાદમાં ખેતી કરે, મારકણ બળદ સાથે કામ લે, યદ્યતકો વેઠે એને રર કોનો ?”

જેટલે અંશે ખેડૂત પોતાની દશાને માટે જવાબદાર છે તેથી થોડો મોટો અંશે સરકાર જવાબદાર છે. એટલે ખેડૂતની અસહાય દશાનો લાભ લેનારી સરકાર વિશે જ્યારે વધુભલાઈ બોલે છિ ત્યારે તેમના દુઃખ અર્થે રૂપિની સીમા નથી રહેતી :

“સરકાર મોટી શાહુકર અને ખેડૂત બાદત એ ક્યારથી થયું ? મનસ્વી રીતે મરજીમાં આવે તેટલું તેની પાસે લેવામાં આવે છે.

ખેડૂતને સરકાર મરે છે, અને આપણા બોલેલાઓ ને તેના દાવારખ અને
છે તેઓ મારે છે ”

વોલ્ટરનું એક તીવ્ર વચન છે કે ‘રાજદારી, પુરપોએ
પોતાના રાજકાજમાથી એક કળા કેળવી છે, જેથી જમીન ખેડીને
લોકોને અન્ન ખવડાવનાર વર્ગને બૂખે મારવાનું સહેજે બની શકે.’
પ્રબળના ઉપર થતા અન્યાય અને અત્યાચાર સામે લડવાની
શ્રી વલ્લભભાઈની, ઝંડૂનને કોઈની ઝંડૂનની સાથે સરખાવી શકાય તો
તે વોલ્ટરની ઝંડૂનની સાથે જરૂર સરખાવી શકાય. શ્રી વલ્લભભાઈ એ
વોલ્ટરનું નામ પણ કદાચ ન સાંભળ્યું હોય, પણ વોલ્ટરનું
ઉપર ટાકેલું વચન જાણે તેમની રોજરગમા ઊતરી ગયું હોય એમ
લાગે છે અને ગરીબ ખેડૂતને રેસનારા વિમે, બોળા ખેડૂતના
અગાનનો લાભ લેનારા વિમે, ‘જ્યારે જ્યારે તેઓ બોલે છે
ત્યારે ત્યારે વોલ્ટરની કવમની માફક વલ્લભભાઈની હાથમાથી
વલ્લિ વર્ગે છે.

ખેડૂતને માટેનો તેમનો ઊભરાઈ જતો પ્રેમ ખારડોલીમાં જેવા
જેનાનો મળ્યો તેવા લાગ્યે જ ક્યાં જોવાનો મળ્યો. ખારડોલીથી
ગામડે જવા નીકળેલુ, ગામડે મધરાત સુધી સભા ચાલે, રસ્તે
આવતા મોટરમાથી ઊતરી પડી ચારપાચ માઈલ ચાલી નાખેલુ,
એ એમની ખારડોલીની રાજની દિનચર્યા ચર્ચ પડી હતી ચાર-
ચાર પાચપાચ સભાઓમાં લાપણુ ક્યાં છતા તેમને મધરાતે
ઠહેવામાં આવે કે હજુ એક ગામ રહ્યું છે, તો ત્યાં જવાને પણ
તેઓ તૈયાર થવાના જ આનું કારણ એક એ પણ હતું કે
ખેડૂતને માટેનો તેમનો સ્વાભાવિક અનુરાગ ખારડોલીમાં વૃદ્ધિ
પામ્યો. ‘ખેડૂત જેવા પ્રામાણિક માણસ, જેને કોઈ ખૂરુ બસન
નથી, ને કર્શો શુનો કરતો નથી, ને જાતમહેનતથી પરસેવો
પાડીને રાટલો ખાનારો છે, ને ઈશ્વરથી ડરનારો છે તેને ઈશ્વર
સિવાય બીજા કોનો ડર હોય ?’ આમા વિરોધાભાસ છે આટલો
સ્વચ્છ અને પવિત્ર જે હોય તે નીડર હોવો જોઈએ, એ વિરોધા-
ભાસ શ્રી વલ્લભભાઈ નથી જાણતા એમ નથી, પણ પોતાના
આદર્શ ખેડૂતનો ચિતાર એમણે એ શબ્દોમાં આપ્યો દીધો છે,

‘અને પોતાના એ વર્ણનને વધારેમા વધારે મળતા આવે એવા જેઠૂન અને જેઠૂતાણીઓ અથવા કણ્ણી અને કણ્ણણો એમને બારડોલીમા જોવાનાં મળ્યા, એટલે એમનું હૃદય બારડોલીમા વિશેષ દ્રવવા માંડ્યું. એ લોકોની ધર્મશ્રદ્ધા, એ લોકોની પ્રતિષ્ઠાપાનનને માટેની તીવ્ર લાગણી જોઈને શ્રી વલ્લભભાઈમા પણ એકવારની જોડી ધર્મશ્રદ્ધા જે અમુક કાગ સુધી હુમ થઈ હતી તે પાછી જાગૃત થઈ ગાધીજીએ એકવાર કહ્યું હતું તેમ વલ્લભભાઈને ‘બારડોલીમા વંચન મળ્યા આ વસ્તુમા વલ્લભભાઈની જેઠૂતની સરદારીતુ સ્વસ્થ ગ્હેલુ છે. બારડોલીના કણ્ણીઓ અને કણ્ણણો વલ્લભભાઈધેતા થયા હતા, એ વાન માગી, પણ વલ્લભભાઈ પણ બારડોલીમા આવીને જેઠૂતથેના થયા -’

‘જ્યા જઈશુ ત્યા જમીન મળશે, પણ જેઠૂતની પ્રતિષ્ઠા વટશે તો ધરતી પર વગસાદ આપવાનો છે શું? જેઠૂત પ્રતિષ્ઠા ન પાળે તો ‘૫૫વી’ રસાતળ થઈ જામ’ આ વસ્તુનું દર્શન જેઠુ સમજાવે થયું હતું તેડુ જ દર્શન સરદારથેના જેઠૂતોને તેમણે કરાવ્યું. જ્યારે જ્યારે, જેઠૂતને તેની દલાલ બાન કરાવતા, તેને મીઠા ઠપકા દેતા અને તેના જીવ્યા સ્થાનનું સ્મરણ કરાવતા સરદારનો વિચાર કરુ હુડુ ત્યારે ત્યારે જેમ ખેતગને સાચ કરી સુદર આસ પાડી તેમા જોએ એઠૂત થેના ખેતર વડે ગોળી છે, અને ખેતર તે મુઠેનગ જેઠૂત વડે શોભતું લાગે છે, ‘તેમ બારડોલીના ભોગા જેઠૂતોને તેમના સરદારથી ગોળતા, અને ‘આમરની ખેતી કરાવનાર’ એ-સરદારને પેના જેઠૂતોથી શોભતા જોઉં છુ

‘જેઠૂતોના સરદાર’ શબ્દ વપરાયો ત્યારે વલ્લભભાઈને કદાચ ન ગમ્યો હોય — દેશસેવકને આવા વિશેષો આપવામા આવે છે એની એમને ગીડ છે — પરંતુ આજે જો કોઈના સરદાર થવાનું શ્રી વલ્લભભાઈ પગદ કરતા હોય તો તે જેઠૂતના જ સરદાર થવાનું પસંદ કરે છે એ વિશે કશી શંકા નથી

પણ હવે સરદારના અને સરદારના સૈનિકોના પરાક્રમે તરફ ચાળા વગીએ

આમોશીના પાઠ

“જ્યારે પ્રભુનો નવું જોસ ને નવી તાકત આવી છે ત્યારે તેનો ભૂલે-
ચૂકે પણ આપણે હાથે દુરુપયોગ ન થવા માટે એ વિષે આપણે શતદિવસ
નિશ્ચિત રહેવાનું છે.”

ભાઈ રવિચંદ્રે બારડોલીની પાટણાળાની સૂરતમાં વાત કરી હતી. એ પાટણાળામાં અભયપાદ જેડૂતો શીખી રહ્યા હતા, તેની સરકારને રોજરોજ અધિક જાણ થતી જતી હતી. ખાલસાની નોટિસની તારીખો ગઈ, જમીન તો હજી આનસા ન થઈ, અને બિયટા અભિનંદનના દગવો અને ઉત્સવની વિરાટ સભાઓ થવા લાગી છે. બારડોલીના લોકો પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યા છે એટલું જ નહિ, બારડોલીનાં દર્શને લોકો આવવા લાગ્યા છે. ધારાસભાના ચાર સભ્યો શ્રી સિનહાસાની, ગ સા દાદુભાઈ દેસાઈ, શ બીમભાઈ નાયક અને શ્રી દીક્ષિત આ અરસામાં બારડોલી જોવા આવ્યા, અને જેડૂતાનું સમજન, જેડૂતાની નીકરતો અને મહત્ત્વતા જોઈને અકિત થયા. શ્રી સિવદામાની તો આ તાતુકાના અનુભવી ૧૮૭૧માં ગાંધીજીને જોઈ જતાં ન જોઈ શક્યાં એવે સિવિન સર્વિસમાંથી રાજીનામું આપીને બેઠેલા તાતુકાની એક સભા જોઈને તેમણે કાટલા ઉદ્ગારો બહુ નોંધવાજોવા હતા.

“આજે જેડૂત પોતાના પર શું દુખ છે તે સમજે છે અને આટલો ઉત્સાહ ધરાવે છે તે જ બતાવે છે કે સત્ય તેના જ પક્ષમાં છે. એ મંદિના પહેલાં મને રામ હતી, કાણુ પાલોમાં એક સભામાં હું ગયેલા ત્યાં લોકોએ દેશર દોવાની ખાત્રી આપ્યા પછી આ તાતુકાના જ એક માણસે મને કામળ

ધર્મો એ જીવિ જાતી માનવી નદિ. ને બારોડાની પાયા બેસે તો ઠી
 રાંધે નદિ. પણ જે માસ પહેલાં તો શ્રી વલ્લભભાઈ પોતે પણ આજની
 તમારી તૈયારી માની રાંધે નદિ. બારોડાથી તાલુકાના બેસે તો ને આ
 લડત માટે તૈયાર થઈ રહે છે તો તેઓ સ્વરાજ્ય પણ લઈ રહે. હું માનું
 છું કે અંગ્રેજ રાજ્યના ઠંકેનમાં આ લડતથી પહેલો ખીલો
 દોડાશે. આ દેશની પ્રજા સ્વરાજ્ય માટે લાયક છે એ આ
 લડતથી દુનિયાની સામે સિદ્ધ થઈ જશે. કાંઈ પણ સ્વતંત્ર દેશની
 પ્રજા પણ પોતાના હક માટે આથી વધારે ન કરી રહે. સરમેજામા મને
 એકવાર એક રૂપ અનાવિલ ભાઈએ રહેવું કે અમે તો ગાય નેના હીએ,
 અમને વાધથી બચાવો. મેં કહ્યું: જ્યાં સુધી અંગ્રેજી ગાય રહેશે ત્યાં સુધી
 તેને વાધનો બચ રહેવાનો જ. તેણે પોતે ગાય ઠી વાપ મરું નેઈએ,
 હવે હું તમારામાં બેસું સ્વસ્ત્રાણનું બાં આગેડું નેઈ રાજ યાદ હું. તમે
 ને વચન શ્રી. વલ્લભભાઈને આપ્યું છે તે તેમને એકલાને જ આપ્યું છે,
 એમ ન સમજો, એ વચન તો તમે આપણી માનુષ્યમિત્રે આપ્યું છે,
 પરમેશ્વરને આપ્યું છે. ને બધા એકસંધી રહેશે તો ખાતરીથી
 આનંદે કે સરમાર કંઈ કરી રાહનાર નથી."

રાવખદાહુર ભીમભાઈની વાણીમા પશુ જાણે જોશીલા
ખેડૂતાને જોઈને નવું જોમ આબુ હોય તેમ તેઓ જોશેલા:

“વસ્ત્રજાળની કાર્યપદ્ધતિમાં અને આગારીમાં ફેર છે, પણ આ સદતમા અમે એક બીજા અરણ્ય આ લાવવા પદામાં સત્ય છે. ગમે તિલ્લી, હોવિદ્વદો કે વિમાનો લાવીને મોઠાને તોપણ બેઠતને આસપાસ નાખીને કોઈ સેન્ય નથી સકત નથી એ અગાઉ કહેયું ને ફરીવાર કહું છું કે અંગ્રેજ રાજ્યનો પ્રાયો પણ બેઠતના આસપાસથી જનનિત થયો; તેથી હું અહીંથી ફરી એકવાર સરકારને વિનંતિ કરું છું કે હજી પણ બેઠતને સતીપ આપો, નહિ તો એ કોઈ અચિદ્વામ આનશે તેનો દોષ સરકારને સિદ્ધિ રહેશે.”

આ અનુભવો પછી બધા સભ્યો સત્તાપક્ષી એકતોર્તા સાથે સક્રિય સદાનુબૂતિ થી રીતે બતાવવી તેનો વિચાર કરતા આરોહીથી વિદાય થયા.

સરદાર વલ્લભભાઈ હવે પોતાની સંકિત અને પોતાના
બળની ગણતરી કરી રહ્યા હતા, હવે યજ્ઞથી આવનારા હુમલાની
ચોરસો રીતે નીચેની રીતે કરી શકાશે. આથી ધરતી

ઘેર આવીને છૂટા હોય તેટલી ઘડી આટા ભારતા દેાય, અને એ દરેક આટાની સાથે તેમના મગજમા લડતના લાવી સ્વરૂપની રૂપરેખા ચીતરાતી હોય. હવે તેમણે એક અટપટા સવાલનો સીધો ફરજો કરી નાખવાનું મહત્ત્વનું પગલું લીધું.

ધનામી જમીન, લાખા પટાની અને બિનખેતીની તથા કિરાયાની જે જમીનનું મહેસૂલ વધું નથી તે જમીનનો સવાલ જરા અટપટો હતો. એ મહેસૂલ ન ભરવાનું કશું કારણ નહોતું, છતાં શ્રી વલ્લભભાઈને એ વિશે સ્પષ્ટ સલાહ આપવી મુશ્કેલ લાગ્યા કરતી હતી; કારણ લડતના આરંભમા કદાચ એ સવાલનો અનર્થ થાય, દુરપયોગ પણ કદાચ કરવામા આવે, અને તેમ ચતા લડત નખળી પડે એવો ભય રહેતો. હવે એ ભય રહ્યો નહોતો, હવે તો ઊલટો ભય એ રહ્યો હતો ખરો કે આ જમીનનું મહેસૂલ ભરી દેવાની સલાહ છતાં લોકો હજી પકડી કશું ન ભરવાની વાત કરે. પણ સરદારે એક પત્રિકા કાઢીને આવી જમીનનું મહેસૂલ એ જ જમીનને ક્યાં જમીનને લેવામા આવે અને એની રસીદ મળે એવી શરતે ભરી દેવાના હુકમ કાઢ્યા તાબુકાના ૬ લાખના મહેસૂલમાથી માત્ર રૂ. ૮,૭૫૬-૧૨-૦નું મહેસૂલ આ ધનામી વગેરે જમીનને અંગેનું હતું.

લોકોના બળની અને એ બળ વિશે સરદારની શ્રદ્ધાની ખીણ વધારે ખાતરી કંઈ હોઈ શકે? સરદારે લોકોને પોતાની મુદ્દનીતિના રક્ષક સમજાવવા માડ્યા. ધારાસભાના સભ્યો આવે, તેમની વાતોથી કાંઈ લગતી જ અસર થાય, લોકોમા સુદિબેદ જાપજો, એ વિચારથી જ સરદારે અકાઠીની એક પ્રસિદ્ધ સભામા પોતાની મુદ્દનીતિ વિશે લાંબાણુથી વલેચન કર્યું—પ્રજાને માટે અને સરકારને માટે. સરકાર પહેલાં તો આ લડતને બારે મહત્ત્વ આપતી નહોતી એટલે તલાટીઓ જ સરકારના રિપોર્ટરો દના, મદિના મુખીમા મારેલું ફળ ન આવ્યું ત્યારે સરકારને થયું કે હવે તો લઘુઅક્ષરી રિપોર્ટરો મોકલવા જોઈએ આ રિપોર્ટરોના અક્ષરેઅક્ષર રિપોર્ટો સરકાર પાસે જતા લાગ્યા તેથી તો કદાચ સરકાર મેનવાને બદલે વધારે ચીકાઈ દરી—જોઈ

સરદારનું દરેક લાપણુ ચેતવવાના હિંદુથી જ અપાતું હતું. અકોટીના લાપણુના મહત્વના ફેરો આ રહ્યા :

“આપણી આ વડતમાં આ ધારાસભાના સભ્યોની સ્થિતિ કંઈક પેશાણુ જેવી છે ખરી. કારણ કે તેઓ જેને બંધારણપૂર્વકની લડત કહે છે તેના ક્ષેત્રમાં છુદ્ધિવાન ખેલ ખેલે છે. તેવી લડાઈમાં મને રસ નથી. મને તેમાં સમજ પડતી નથી. મને તો ક્રેડાવિદ્યામાં ગમ પડે છે. પરજી શેતરંજ, જેમાં પેદાંઓ તેના મલિકની મરજી પ્રમાણે ચલાવવાનાં હોય છે, એવા આચારી દાવમાં પાસા નાંખવા એ મને અગમ્ય લાગે છે. જે લડત આપણે લડી રહ્યા છીએ તે ખીલને આકરી વચ્ચે વચ્ચે લાગતી હશે, પણ મને તેની નથી લાગતી. મને તો એમની બંધારણપૂર્વકની લડત જોઈને વારે વિસ્મય થાય છે. કારણ કે તેમાં સરવાળો મીઠું આવે છે. આમ તેમના ને મારા કાર્યપદ્ધતિની બે જગતમાં એટલો મતભેદ છે. પણ આ કામગીરી અમે પાને એકમતના છીએ, કારણ કે આમાં પ્રજાની વાત સત્ય છે. ખરું કહીએ તો તેમણે જ મને આ કામ સોંપ્યું છે, તેમણે જ મને કહ્યું કે અમે તો અમારા બધા જ દાવ ફેંકી નેચા, પણ એકે ચાલ્યો નહિ. માટે હવે તમારું કોડાચુક અન્નગ્રાસો. મેં એ સ્વીકારી લીધું છે. આપણને એમાં કંઈ નહિં હેરાની નથી. કારણ કે આપણા શુભને જે વિદ્વા ગીખતી છે તેમાં હારને સ્થાન નથી.”

આ શું એક લાખ રૂપિયા બચાવવા માટેની લડાઈ છે? જે બાબતી હોય તો એકના બે લાખ આપીએ પણ આ તો તમારી અરજી ન સામળી, તમારા પ્રતિનિધિઓએ ધારાસભાને જે જે સંજ્ઞાઓ તે ન સાંભળ્યું, અને મારા જેવા જે સરકારને કોઈ દિવસ લાગે જ નહિ તેનું પણ ન સાંભળ્યું! જે બાબતે ૨૨ ટકાનો વધારો સાચો છે એમ મને લાગત તો ખીલ બધા ના કહેત તોપણ હું કહેત કે હારી દો. ખેડા જિલ્લામાં ૨૯ આવીને લોકોને માથે મદા દુઃખ આવી પડ્યું ત્યારે બહારથી લોકોને ખૂબ મદદ આવી. સરકારે પણ બન્યું તેટલું કર્યું એ બધાના પરિણામે ખેડૂતો પોતાનો ચાક ધોલો કરી શક્યા હતા. પછી જ્યારે હમાનો વખત આવ્યો ત્યારે મને કુટલાક એવી સુચના કરવા લાગ્યા કે આવી આક્રમક કારણે આજીવન જીવીનમકેસલ મફ થાય તો સાર. મેં કહ્યું કે ના. જ્યાં હું જોઈ છું કે સરકાર પોતાનું બનવું કરે છે, હોય રહેતો હોય તો તે સરકારની ખેડી દાનવનો નથી, પણ સ્થાનિક અમલદારોને જ છે, કે જેઓ હદારતાના કામ કરવાને ટવાયેલા નથી ત્યાં એવી વત થાય જ કેમ? તેથી મેં તે વખતે તમામ ખેડૂતોને કહ્યું કે હમારો ખિતરમા

ઈશ્વરૂપ થી પામ્યું છે, તો મહેસૂલ જરી દેવ એ તમારો ધર્મ છે કશેડો રૂપિયાની લેવન લઈએ છીએ તે દેવ તમારે જ માથે છે વળી સરકાર ૧૦ લાખ રૂપિયા મૂલ પણ બે છે તે ઉપરાંત હોકાએ પદરવીસ લાખ રૂપિયાની મદદ કરી છે સરકારે પણ મને કમને પણ થઈ રાકે તેની મદદ કરી છે, ત્યાં પડી એના સન્નેગોના તેની સાથે કનિયો કરવો મેં આપણને ચોક્કસ નથી હું અશ્વિન ન નથી કરતો, પણ જે સત્ય હકીકત છે તે કહું મુને એ સમિતિના માણસોએ વખતસર મદદ ન કરી હોત અને તુરંત બીજુ પડ્યું ન હોત તો સરકારને આ વર્ષે શુજરાતના જમીનમહેસૂલમા પગથી ૬૦ લાખનું નુકસાન થવાનું હતું આમ છતાં જ્યારે મેં બાગડોલી તાલુકાના ખેડૂતની વાત સરકારને લખી કે એમને અંધારું થયો છે, ખેડૂત કેવો પાયમાલ થઈ રહ્યા છે એ જણાવ્યું અને શુજરાતમા એકમે ડિમા રહ્યું હતું તેમને તમારું સ્ત્રીમરોહર કચડી નાખશે એમ કહું ત્યાં મને જરાબ અંધ છે કે 'તુ તો બદલારો છે'."

પણ હવે તો સરકારને કશું સંભળાવવાનું કે ખુનાસા કરનારું રહ્યું નહોતું. સરકાર આગળ ત્યાં પગલા લેવા તેની પેગમીમા હતી, તેની ઊંડ અને ઉતારી તામા — અથવા તેના અભિમાનપુક્ત પ્રમાણમા — હવે જામ પડ્યો, દરિયાની હવા ખાતા કમિશનર મિ રમાજને સુત જવાના અને ત્યાં મુકામ કરવાના હુકમ મળ્યા, અને કનેક્ટર જે પામેના જામમા એક ટેકરી પડવા ખાતા હતા તેમને પણ ટેકરી ઉતરથી ડિતરવાના હુકમ નીકળ્યા ખૂમીની વાત એ છે કે આજ મુધી કનેક્ટરને બાગડોલીમા આવવાની મરજ જણાઈ નહોતી પોતાના એક મહત્વાકાંક્ષી ડેપુટીને ચરમે જ તે આખી પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરી રહ્યા હતા પણ હવે તેમને પનાજો બાગડોલીની મુલાકાતે આવવું પડ્યું બાગડોલીમા તેમણે શું જોયું? બધી દુકાનો બંધ, બધા ધરના બારણા બંધ જપ્તી કરવાવાળાઓ સામે લોખંડો ખીન્તે શા ઉપાય હોય? આપણે જોઈ ગયા છીએ કે આખા તાલુકામા ગામડા બના રમડાનવલ લાગતા, કારણ કેઈ અમલદારોને પંથે ચડતું નહોતું, અને કામ વગર બારણા ઉઘાડતું નહોતું પણ કનેક્ટરે જૂની આખે નવા તમાસા લેમા તેમણે બારડોલીથી બીજે ક્યાંક જવાનો વિચાર દ્યો પેનીસના માણસો તેમને માટે

મોટર બાંહે કરવા બિપડ્યા. મોટરના ડ્રાઈવરે મોટર આપવાની ના પાડી, કારણ સત્યામદીઓએ તે મોટર રોકેલી હતી. એનું લાઈસન્સ માગવામાં આવ્યું તે નહોતું. પણ પિત્તળનો બિસ્ત્રો તેની પાસે હતો તે લઈ લેવામાં આવ્યો. બીજા ટેક્સીવાળાની ટેક્સી થી. વલ્લભલાઈને મોટે રાખેલી હતી. તેની પામેથી પણ તેનું લાઈસન્સ લઈ લેવામાં આવ્યું. કલેક્ટર સાંજે સરભોથ બિપડ્યા. તેમનું આમમન જોઈને છુવાનિયાઓએ ધડાંગ ધડાંગ દોલ વગાડ્યાં, એટલે લાગણાં જ બધાં બારણાં બંધ થયાં. પણ પટેલ બિચારા બની શકે? તેને ખોસાવવામાં આવ્યા. તેને પૂછવામાં આવ્યું, ‘તમે મહેસૂલ ભર્યું છે?’ તેણે જવાબ દીધો: ‘ઘનામી જમીનનું મહેસૂલ ભર્યું છે, કારણ બારડોલીથી સરકારના દુકમ નીકળ્યા છે કે એ મહેસૂલ ભરી દેવું.’ તેને કહેવામાં આવ્યું કે બીજી જમીનનું પણ ભરી દો અને બીજાઓને ભરવાનું કહો. ‘એ વાત નકામી છે,’ પટેલે કહ્યું, ‘એ કાંઈ મારાથી કે કોઈથી બને એમ નથી. લોકો મારું સાંભળે એમ નથી. લોકોને ખાલસાની કે બીજા કશાની પહી નથી.’ કલેક્ટરે તેને વધારે ન સતાવતાં બીજો મામે ફર્ય કરી. બીજો દિવસે તલાટીઓની એક સભા બોલાવી અને તેમને કહ્યું કે મામલા નકશા ઉપર જમીનના એવા અનુકૂળ જથ્થા પાડો કે જે ખરીદનારાઓને આખા જથ્થામાં આપી ન શકાય. આટલી ફરજ બજાવીને કોંધાવિષ્ટ કલેક્ટર ચૂરત રવાના થયા. બીજો દિવસે સરકારના માનીતા ‘ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’ પત્રમાં તેમણે ઇન્ટરવ્યુ આપી:

“મધ્યા જેફ્ટો જમીનમહેસૂલ આપવાને તૈયાર છે, પણ એ લોકોને દુર્ભાગ્યે આજ, રંબડ અને બલિષ્ઠકારની ધમકીઓ આપનારા આવે છે. જે જેફ્ટો બદારથી આવેલા અને જેમને ગમમા થર નથી અને સીમમા ખેતર નથી એવા અસહકારીઓએ આપેલી લેવફૂફ સલાહ માનશે તો આખરે જે દુકસાન વેકરું પડશે તે આ કમનસીબ જેફ્ટોને જ વેકરું પડશે. આ અસહકારી નેતાઓની લડતને પરિણામે તાલુકામાં રમખાણ થવાને દરેક સંભવ રહે છે.”

આના જેવું દડદડતું જુદાણું અને બદનરસી બીજી કઈ હોઈ શકે? કલેક્ટરને લોકો તો કાંઈ મળ્યા નહોતા. પટેલ-

તંકારી કોઈ મળ્યા હોય તેમના કહેવા ઉપર આધાર રાખીને જ તેમણે આ વાત કરી હશે ના? ગમે તેમ હો, તાલુકામાં શાંતિ જળવાઈ રહે તો તે તેમની અથવા સરકારની ગૃહતંત્રે લીધે ન જળવાઈ રહે, એમ કરવાની તેમણે પેરવી કરી.

બેંસો જમીમાં લેવાની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી. હવે જમીનું કામ વધારવાનું હોવાને લીધે જમીનમલદારોને ખાસ અધિકારો — લોકોનાં ઘરે તોડવાના, વાડો ફેંદવાના ઇત્યાદિ — સાથે નીમવામાં આવ્યા. પોલીસની સંખ્યા પણ વધારવામાં આવી, અને પેલા જમીનમલદારોની મદદમાં મુંબઈથી આવેલા થોડા લેભાણુ પકાણો મૂકવામાં આવ્યા. આ પકાણોનું કામ પકડેલી બેંસોને લઈને ચાણે જવાનું અને બેંસોનું રક્ષણ કરવાનું હતું. સત્યાગ્રહને અપડીમાં મસળી નાંખવાની વાત કરનારા અમલદારોને ખાટલા સહેલા કામ માટે સ્થાનિક હમાસો કે વેદિયા ન મળી શક્યા અને ઠેક મુંબઈથી પકાણુ લાવવા પડ્યા એ કેવી વાત છે? પકાણોને લાવીને જે તાલુકાની શાંતિનો ભંગ થઈ શકતો હોય તો થવા દેવો એ વસ્તુ પણ સરકારના મનમાં હોય તો નવાઈ નથી. આજ સુધી એક હિંદુ મામલતદાર હતા, તેમને ખારડોલીથી બદલી દૂર ચાણુ જિલ્લામાં કાઢ્યા. એમને બદલે એક મુસલમાન મામલતદારને લાવ્યા કે જેથી મુસલમાન સત્યામહીઓને તોડવામાં એની મદદ કદાચ વધારે મળી શકે, અને મુસલમાનોને તોડીને પણ હિંદુમુસલમાનનો સંપ પણ તોડી શકાય. તંકારીઓને બદલે સી. આર્ચ. ડી. રિપોર્ટરો હવે લાવવામાં આવ્યા એ તો હું અગાઉ લખી ચૂક્યો છું.

લોકો આ બધી તૈયારીઓથી ડરે એમ નહોતું. તેમણે પોતાનું સંગઠન વધુ મજબૂત કરવા માંડ્યું. કોડા હજી બહાર રહ્યું હતું, તેને પચાત્તાપ થતો હતો. ત્યાંના લોકોનું એક મંડળ સરદાર પાસે આવ્યું અને તેમને વિનંતિ કરી કે કોડાને હવે સંઘમાં શામેલ કરવામાં આવે. શ્રી. વલ્લભભાઈ તુરત તૈયાર થયા. પણ કોડામાં જઈને તેઓ સલા આગળ જોલે તે પહેલાં તો કોડાની આસપાસનાં ગામના માણસોની એક અરજ સરદારની

પાસે રમી કરવામાં આવી, જેમાં જીજ્ઞાસુ હતું કે પૂરતા પ્રાયશ્ચિત્ત અને ભાવી વર્તનની જોગાધરી વિના કડોદને ન લેવામાં આવે સરદાર તેમને શુદ્ધ પચાતાપ એ જ પ્રાયશ્ચિત્ત છે એમ કહીને કડોદને દગ્ગુજર કરવાનું કહ્યું નવું સત્યાગ્રહી અનેક કડોદ બીજા સત્યાગ્રહીઓથી આજાળ જઈ આટલો બદિષ્ઠારના દગ્ગો કરવા લાગ્યું હતું ગાંધીમાં નવા આવેના ખ્રિસ્તી જામીઅમનદારને ગામમાંથી સીધુપાછી કસ ન આપેનાના દરખ કરવામાં આવ્યા ત્રી વહાળભાઈએ એક લાખા ભારણમાં શુદ્ધ સત્યાગ્રહનું ગદરય સમજાવી આ દરખ રદ કરવાની તેમને દગ્ગ પાડી, અને બવિધ્યમાં આવનારા તોફાનની સામે ગમે તેવા ઉશ્કેરનારા સળેજોમાં પણ ન ઉશ્કેરાવાની સલાહ આપી ખુમારી ચડાવવાની સનાહની દવે જરૂર નહોતી, હવે ખામોશીના પાઠ બજાવવાનો સમય આવ્યો હતો

“મગ સામજીવામાં આવ્યું છે કે તમારા ગામમાં આવે એક ખ્રિસ્તી જામીઅમનદાર નિમત્ત છે તેને ગામમાંથી સીધુ સમાન ગણતા નથી માત્રી સલાહ છે કે એમ ન કરો. અમનદાર નઈ આપણા દુરમન નથી બિચારો દુકમનો તોમદાર થઈને આવ્યો છે દુકમનો અનાદર કરી નોકરી છોડવાની તેની દિમત નથી તેના ઉપર આપણને ક્ષેપ ન હોય કોઈની જિંદગીની જ. રિવાતો અટકાવી, દૂન, શાક, ચોખી, દળગ ન મળે એમ કરજી જે સત્યાગ્રહ નથી જામીઅમની મળતી નીતે પૂરા દાખ આપતા હોતી જેમ તેમને પણ મળતી જોઈએ એક અમનદારી માણસ ગામમાં આવીને ખડે ને તેનો આવો બદિષ્ઠાર કરે તો તેની મરી સ્થિતિ થઈ ખડે? તેનાથી ન નોકરી છોડાય, તેમ ન લોમનો ત્રાસ સહેવાય આની સ્થિતિમાં કોઈને મૂકવો એ સવાગ્રહ નહિ પણ આતકીયણ કહેવાય માટે ધી, દૂધ, શાક તેમજ જો કોઈ માદો ખડે તો દવા વગરે જિંદગીની જરૂરિયાતો મઈ અટકાવો નહિ. જરૂર જતીના કામમાં તેને મઈ જતની મદદ ન કરતી, ગામી કે મનુર કે પચ એણે કશું આપવાની સાફ ના કહેવી તેને કહી દેણ કે અમરે તમારી ઉપર રોષ નથી, તમે ખ્રિસ્તી હો કે દિંદુ હો કે મુસલમાન હો—અમાર તો બધા સરકારી નોમ્દો સરખા છે, અમાર તમારી સામે અગત વિરોધ કઈજ નથી પણ અમરી સામે તમે જતીના દરાગ લાવો તેમાં અમે તમને મદદ ન જ આપી શકીએ આપતો અમરો તો મોડાએ સાથે છે, આવા ગરીબ નોકરો સાથે નથી આપણ બળ તો સવ્યતાથી દૂખ સહન કરવામાં રહેણ છે અમારમાં નળજાઈ છે તેથી તે

પોલીસની મદદ લે છે અને તેથી આજકારી ખાતાની મદદ લઈને લોકને દબાવવાની કોશિશ કરે છે. એવી સ્થિતિમાં પોલીસને પણ ખાવાપીવાની સ્થિતિમાં અડચણ નાંખવી ચોગ્ય નથી. શૂંએ મરતા લશ્કર સામે લડવું એ ધર્મયુદ્ધ નથી, તેથી મારી કરોડ ગામને સલાહ છે કે એવા કંઈ કાયદા ગામલોકે ક્યાં હોય તોપણ હવે તે ફેરવી નાંખજો.

ખીજ એક અગત્યની સલાહ આપું છું. જમીનું કામ ચ લઈ લેવાય ત્યારે લોકોનું ટોણું ત્યાં એકઠું ન થાય. સરકારનો ઇરાદો ને મારામારી કરવાનો હોય તો આવી રીતે લોકો ટોળે ચઢાવી જ તે તેવો ઇરાદો બર લાવી શકશે. તોફાનને ચાલે કો ચડશે તો આપણે પણ સમજાવે. આ સરકાર પાસે સૌથી વધારે આશુરી સામગ્રી છે. રાક્ષસી યુદ્ધમાં તો તે એક મિનિટમાં આખા ખારડોલીના ભૂખૂમ કરી રાકે તેમ છે. એ રસ્તે આપણને ચલાવવાનો તે પ્રયત્ન કરે, આપણને કાચવે, લોભ ગાડાની મદદ ટોળે વળે, તેમને ચીડવે અને તેમાંથી કોઈ જીવાનિયાનો મિત્ર જ નહ કે તરત તે આપણા પર ચડી જશે. એમ ન થાય એની ખૂબ સાવચેતી રાખજો. તેને તાળાં તોડવા દો, કમાડ ચીરવા દો, સહેલાઈથી લઈ જાય એવી કીમતી સ્થિતિ ધરમા ન રાખો. આ બધું કરે તે શાંતિથી કરવા દો અને પાસે કોઈ ભાગ ન રહે.

કલેક્ટર જે 'ઈ-ટરબુ' આપ્યો હતો તેનો જવાબ આપતાં તેમણે જે ખામેશી ખાતાની બાપામા વાપરી હતી તેનો એપ કોઈને લાગ્યા વિના ન રહે એવી હતી :

કલેક્ટર સાહેબે જણાવ્યું છે કે ખારડોલી તાલુકાના લોકોમાં ધણા બેફાલો પૈસા જરવા ખુશી છે, પણ એમને મારી નાખવાને અને દેવતા મૂકવાને ડર છે તેથી ભગતા નથી તેથી હવે હું ખામેશામ પૂધુ છું કે કોઈને તેવો ભય હોય તો મને કહો. કોઈને રૂપિયા જરવા હોય અને ડર લાગતો હોય તો મારી પાસે આવો, હું મ.મલ્લદાસને ત્યાં વમારી સાથે આવીશ, અને કોઈ વમારા પર ધા કરવા આવશે તો તેને પડેલો મારા માથા પર ધા કરવા કહીશ હું કાયદાને લઈને લડવા નીકળી નથી. હું તો સરકારનો ડર છેડી બહાદુર બન્યા છે તેમની સાથે જામે : હીને લડવા માથું હું હું તો બેફાલોને કહું છું કે ને જીવમ થયો જ એમ લાગે તો નીંડર બનીને પૈસા જરવાની ના કહો, પણ ને કોઈને એમ લાગતું હોય કે વમારો થયો છે તેમાં ન્યાય છે તો ખુશીથી જરી દો. જેને ડર દરો તેનું હું રક્ષણ દીશ. મને તેના હપર દવા તો છટકો કે આપનાર અને લેનાર તો ઈશ્વર છે, તેનો વિશ્વાસ ધોડી તેણે સરકારનો વિશ્વાસ કર્યો.

બાપી નાતભતના કે મદાનના બદોબસ્ત તો આપણે જરૂર કરીએ આપણામાના નબળાને ટેકો આપવો એ જરૂરનો છે. કહેકર સાહેબ તેમની મુલાકાતમાં સામાજિક બદોબસ્તની ફરિયાદ કરે છે. પણ તુ તેમને પણ હું કે તમારું સિવિલ સર્વિસનું ભૂથ બીજું શું છે? એક સભ્યની બલ થઈ દોય તોયે બપો સાથે મળી તેને જાવરો છે કે નહિ? તો એકત્ર પોતાની ન્યાયની સરત ખાતર પોતાના બદોબસ્ત કેમ ન કરે? હું એકત્રોને સલાહ આપું હું કે તમે નાતભતના બધારણ જરૂર કરો. પણ લોકોને ખારી નાખવાની ને આગ મૂકવાની ધમકી અપાય છે એવી વાતો કપાલથી મઠવાનું પણ કોઈને કશું ન આવે. (સમાભાષી અવાજ—બનાવરી વાત, બનાવરી વાત) તદ્દન બનાવરી ન પણ દોય કોઈને તાલુકામાંથી એવી વાત કઠારી દોય, અમલદારોએ કહી દોય એ સમ્બંધિત છે. અમલો પોતે આવી વાતો બેઠી કાઢે તેવા નથી દોતા. આપણા લોકો સાહેબ પાસે નય છે ત્યારે ફિલ્મના ન દોય તેવું જોઈ આવે છે એ હું બપું છું, સાહેબ કેવી રીતે શરૂ થશે તે થોડું છે અને જોઈ વાતો કરે છે, તેથી તો હું સલાહ આપતો આવું છું કે તેમની પાસે જઈ અને તેમના તેજમાં અભણ તે કરતા તેમની પાસે જઈ જ નહિ હું ત્યાં તાલુકાની રમ જોઈ જી ગયો છું. અહીં જે થાટિ અલખાનો પ્રયત્ન કરનારા થોડા માણસો છે સરખર ઉપરે માને તોયે કુરુક્ષિત રહેવાય અને લોકોને કચડે તોપણ બચી જવાય એવી ચેરવીમાં તેઓ રહે છે તેઓ તો ત્યાં જોયે ત્યારે તેનું જોશરો અને આપણી પાસે આપણું જોશરો પણ આપણું તપ સાચું હશે અને આપણી શુભાર થવાની નેવારી વિશે તેમને ખાતરી થશે એટલે તે આપણી સાથે થવાના જ છે.

આમ હવે લડાનો બીજો ખંડ રૂર થયો કહેવામાં આ ખામોશીની સનહ સાથે સરદારે પોતાના મિત્રામ બીજા કોઈ પણ જાણીતા પાપણું ન કરવાના મનાઈદુકમ કાઢ્યા, લોકો ટોળે ન થવાના હુકમ કાઢ્યા, મત્યાગ્રહગીતો ન ગાવાના હુકમ કાઢ્યા કહેવાની જરૂર નથી કે આ બધા હુકમો અક્ષરથ પાળવામાં આવ્યા.

લોહું અને હથોડો

“લોહું ગરમ થાય છે ત્યારે લાકડોન થાય છે, અને તળાખા ઠંડે છે સરકારમાંથી આજે તલખા ઠાઠી રહ્યા છે પણ લોહું ગરમ તેટલું લાલ થાય તોયે હથોડો ગરમ નથી થતો આપને લોડને હાથપૂર્વક ધાટ ધડવો દોય તો હથોડાને ગરમ થયું ન પાવે ગરમ તેથી આપણે ગરમ ન જ થઈએ”

બારડોલીમાં હવે લોહું ને હથોડાની હરીફાઈ ચાલી રહી છે સરકારી આડતિયાઓની બેદરકોરી, અને બે-કાયદાપણાનો દોર ચાલી રહ્યો છે ‘લડનમા થોડી જ નીતિ હોય ?’ એ સરકારનો ન્યાય છે, જ્યારે શ્રી વલ્લભભાઈ બારડોલી સત્યાગ્રહીઓને કહી રહ્યા છે ‘લડનમા વધારેમા વધારે નીતિ પ્રગટ કરે.’

એ જુદાજી દોગ એટલો અપાગળધ ચાલી રહ્યો છે કે ધડી ઉપર આવેલી ખજર બીજી ધડીએ વાસી થાય છે વાસોડના પીગનાળા એક બહાદુર પારસી સજ્જનને આ પ્રકરણમા સરકારે યોગ્ય ખ્યાતિ આપી દીધી છે, સરકારી અમલદારોએ સરકારને જુદી ખ્યાતિ આપી છે આ દુકાનદારને ત્યાં ઉપ્પુટી કનેક્ટરના હોદ્દાનો અમૂતદાર, આગમરી અમનદારને લઈ ગયો, તેમના દારના પીપો જમ કંઈ, પણ તે ઉરાવરા અધરા લાગ્યા એટલે તેમની દુકાને તાણુ, મારીને, સિપોઈ બેસાડીને, કૂચ કરી ગયો દોરાબજી શેઠે, સેવને સખત કાગળ નખી જણાવ્યું કે દુકાન બંધ થવાથી તેમને જે ખોટું જશે તે માટે ઉપ્પુટી કનેક્ટર જવાબદાર ગણાશે, અને ખોનાનો દુકાનમા જમ કરેલા પીપો માટે તે રાજનું પાચ રૂપિયા લાકુ માગી શકશે તે જુદું વળી તેમણે એ પણ

જાણુ યુ કે કોક્ટર કહે છે કે લોકોની બરવાની મગ્ગ છે, હતા બુદ્ધારના ચામનજિયાઓના દબાણથી તેઓ ભરી નથી ચક્રતા, એ વાન તફન ભૂમી છે દબાણ તો સગદારનું ચર્ધ ન્હુ છે, અને તેના પાસરી દુકાનદારો જ ભોગો ચર્ધ પડેલા છે પેલા અમલદારને ઉપરથી કાઈ સપાટો આવ્યો કે શુ ચયુ, તેના માણુઓ પાઠા દોડ્યા, વાનોડ ગરે પહોચ્યા, દુકાન ખોલી અને દોરાબજી શેઠને દબાવવા લાગ્યા. 'દુકાન કેમ નથી ચલાવતા?' તે કાઈ ગાન્યા નામ એમ નહોતા જ તેમજે પણ સીધા જવાબો આપ્યા, એટલે પેતો કાગળ લખવા માટે તથા કલેક્ટર સાહેબ જેવા મોટા સાહેબને ભૂઠા પાડવા માટે 'કાગા કિતાબ'માં તમારુ નામ નોંધવામાં આરશી ઝીરી તેમને ધમખી મળી પણ દોરાબજી શેઠે તો પીકુ ન જ ખોલ્યુ, અને બ્યા સુધી જમ કરેલા પીપો ન ખમેડવામાં આવે ત્યા સુધી હું દુકાન ચલાવવા નથી માગતો એમ કૈણાવ્યુ આ દુકાન ઉપર પાછો દુમલો થયો. 'દોરાબજી શેઠની પામે સગદારમાગણુ ૩૦૦ રૂપિયા જેટલું હતી તે માટે રૂ. ૨,૦૦૦નો — રાન્ડ રૂપિયાની બરોબરનો — દાર જમ કર્યો, તેમની દુકાનના આકડા વગેરે જમ કર્યા દુકાન ન ચલાવવાથી તેમને નુકસાન વેલુ પડ્યુ તે ઉપગત પાત્રી ચડાઈ? પાછી ચડાઈમાં દુકાનની બદાર પડેલા ખાની પીપો જમ કર્યા, અને તેમા પહેના જમ કરેલા પીપોનો દાર બગવા માડ્યો એક પીપ કાણુ, બીજુ કાણુ, ત્રીજુ કાણુ કેટલોય દાર જમીન પર હતો.' એની પેલાઓને શી પરવા? બીજે ક્યાથી પીપો લાભ્યા અને તે ભરીને તે દારને દરોજ કર્યો રનાણાવિક રીતે આ ઘટનાઓથી ચીડ ચડે એ ચીડ ન ચડે એટલા ખાતર બીજે દિવસે પત્રિકામાં ઘટના વર્ણન કરનારી નોંધ આવી તેનુ મચાણુ આ હતું 'સાના પીપો પણ વગળામાં લભ્યા.' ગમે તેની ઘટનામાંથી વિનેદ કાઢી શકે એવી આ મનોદયાને કઈ સરકાર છતી શકે? આ મનોદયા લોકો રોજરોજ વધારે વધારે ફેળવતા જતા હતા.

દારનાણાઓની સ્થિતિ જરા કઠગી હતી તેમને રોજરોજ સરકારી નિજેરીમાં પૈસા મોકલવા પડે સરકાર એ પૈસા દારને

માટે, જમા કરવાને બદલે મહેસૂલમાં જમા કરી દે. પૃણીના એક દુકાનદારે તાલીને માટે ૧૭૫ રૂપિયા ભરવાને આવ્યા તેમાંથી ૪૨ રૂપિયા મહેસૂલ માટે કાપી લેવામાં આવ્યા. એમ જ એક અરીણવાળાનું બન્યું ! આ રૂપિયા લઈ લેવા એ ઉચાપત કરવાનો શુનો ન કહેવાય તો બીલું શું ?

બીજા શુનાઓમાં ગમે ત્યાંથી, ગમે ત્યારે, કશી ચોકસી વિના, માલિક કોણ છે તેની તપાસ વિના, પોલીસ અને પહાણી મદદથી પેશા જમીનમલદારો દોરો ઉપાડવા લાગ્યા. સિદેર ગામમાં ૫૮ દોરો પકડવામાં આવ્યા, અને થાણા ઉપર જાહેરનામું લગાડવામાં આવ્યું : ' સિદેરના રામા ગોવિંદ અને બીજાઓનાં ૫૮ દોરો મહેસૂલ ન ભરવા માટે જપ્ત કરવામાં આવ્યા છે.' આમાં એક બિનખાતેદારની વિચારવાની ભેંસ હતી. તેણે તે ભેંસની માગણી કરી. મહાલકરીએ તેને ઈશ્વર ભરવ્યો, ભેંસને ખવડાવવાના ખર્ચની માગણી કરી, પણ ચેલાએ ' ધોળા' ટોપીવાળાની ધમકી બતાવી એટલે કહ્યું, ' વારુ, વારુ, લઈ જાઓ તમારી ભેંસ !'

આમ ઢગવો દોર પકડાવા લાગ્યાં છે, પણ તેની માવજત કોણ કરે ? તેને વેળેવેળે પાણી કોણ પાય ? પહાણોને એ કામ માટે બાંહે રાખવામાં આવ્યા હતા. બારડોલીમાં પકડાયેલી એક ભેંસ બિચારી બરાડા પાડતી થાણામાં મરી ગઈ. આમ ઉચાપત અને દોરચોરીની સાથે એક ભેંસને સ્વધામ પહોંચાડવાનું પાપ પણ અમલદારોએ સરકારને કપાળે ચોટાડ્યું.

ત્રીજા બાલુએથી ખાવસાની નોટિસોના દમલા. વાલોડના જે વીરને નોટિસ મળી હતી તેમની જમીન સરકાર દફતરે ચઢી ગયાના હુકમ નીકળ્યા. આથી દુ.ખી થવાને બદલે એક સગળને ખાવસાનો ઉત્સવ ઊજવ્યો. વાણિયા ન દબાયા એટલે મુસલમાનોને કાળી ભેંસ માડ્યા. બારડોલીના ઈબ્રાહીમ પટેલને ખાલેમો નોટિસનું પ્રહેલું માન મળ્યું. દળરો રૂપિયાની જમીન દરાજ, થઈ જશે એમ એ જાણતા હતા છતાં એમના પેટનું પાણી હાલુ નહિ.

ગોથી બાલુએથી ગાડાંવાળાઓ ઉપર ત્રાસ રાકે થયો. ૧૯ ગાડાંવાળાઓને સરકારી અમલદારને ગાડાં ન આપવા બદલ સખન મળ્યા અને ગાડાંને નિમિત્તે, શ્રી. રવિચંદ્ર ઉપર પહેલો હાથ નાંખવામાં આવ્યો. વાલોડના વાલિયા સત્યામહીઓએ ખાલસાનું મંગલમુહૂર્ત કર્યું. શ્રી. રવિચંદ્રના બંધિદાનથી જેલ જવાનું મંગલમુહૂર્ત થયું. શ્રી. રવિચંદ્રભાઈને કેમ પડેડયા તેની વીગત તેમણે કોર્ટમાં રજૂ કરેલા ખ્યાનમાં રૂપિય યાદ છે :

"આ કામમાં મારી લેખી દફતર નીચે મુજબ રજૂ કરું છું :

એક ગરીબ ગાડાવાળાને તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ સરકારી કાને લેડે લઈ જવામાં આવતો હતો. તેને ઠોકવવા ગઈ તા. ૧૯મીએ બપોર પછી ચાર વાગવાના અરસામાં હું ખારડોડીની કનેરીના કંપાઉન્ડમાં ગયો હતો. અને તેને મેં કનુ હવું કે તારે જવાની ઈચ્છા ન હોય અને તને મારતી વિરુદ્ધ ડાયરીને લઈ જવામાં આવતો હોય તો હું ટરીસ નહિ અને જઈશ નહિ. આ દફતર મામલતદારસાહેબે તે જ વખતે મને બોલાવ્યો ત્યારે મેં તેમને કહી દીધી. અને તે પછી ગાડાવાળાને પોતાનું ગાડું ખાસી કરી છૂટા થવા જતા પોલીસે તેના ઉપર જબરદસ્તી કરી છૂટા ન થવા દીરો, એટલે મેં તેને ન જતું હોય તો ગાડું પડતું મૂકી મારી પછગ ચાસી આવવા કહેલું અને તે પ્રમાણે તે મારી સાથે ચાલી આવ્યો, અને બીજા એ ગાડાંવાળા તેનું લોઈને દિશ્મત કરી ચાલ્યા ગયા.

પ્રાન્ત અમલદાર જેવા મોટા અમલદારના ઉપરોચ મટિ મેળવેલા અને ભરેલાં ગાડાં બોળે દિવસે કચેરીની અંદર પડયા રહે અને ગરીબના ગાડાંવાળાઓ પોતાના ગાડાં ત્યાં પડયા રહેવા હઈ ભાગી જવાની દિશ્મત કરે એ સરકારને વચનું લાગે, અને જાજ મુકી ચાલતા આવેલા વડીવટ પ્રમાણે સરકારી કામમાં રૂબરૂપ આપ્યો એ હું સમજી રહું છું અને સરકારની દૃષ્ટિએ અને દોષિત ગણવામાં આવે તેમાં મને જરાય નવાઈ લાગતી નથી. હું કાયદાની દૃષ્ટિએ દોષિત નથી એવો જણાવું કરવા મ મને નથી નીતિનો દૃષ્ટિએ મેં એ ગરીબ માણસનું રક્ષણ કરી મારો પ્રયત્ન બતાવ્યો છે. પરંતુ જ્યાં નીતિને સ્થાન નથી એવા કાયદાના અમલમાં હું અનેનાર છું એમ મૈની આપ વિનાસકારી મને કાયદાના મારા ઉપર મુકવામાં આવેલા આરોપ બદલ વધારેમાં વધારે સન્ન કરેલા એવો મારી વિનંતિ છે.

આપ મારા પોતાના દેહબંધુ છો અને આપને દુઃખ જન્મને સમ થાય એના જેવી આ સત્યામહની લડતમાં બીજાનું સહન થવાનું શી હેતુ રહે ?

આપ જ્યાં મુઘી ૫ દોડી ગયો છે, તે કાલે પ્રભાતે ન્યાય આપવાને બધાએ જાણે છે ત્યાં મુઘી આ દમમા મને સજા કરવી એ આપનો ધર્મ છે

આપ જે કંઈ સજા ફરમાવો તેને હું અન્યત્ર દર્શાવી અને ક પછી હું બ ગાંધી સિવાય બચાવ કરીશ

ઉપર પ્રમાણે વર્તવામાં રવિશંકરભાઈએ ગેરમાયદે પ્રવેશ કરનારો યુગો તરીકે કહ્યો હતો તે સંદર્ભે જાણે મગદારી અમલદારને કામ કરતા રાજદાનો યુગો સરકારની દૃષ્ટિએ જરૂર થતો હતો. પણ એ યુગો તો રવિશંકરભાઈ જ નહિ, પણ ગાંધીજીના કામ કરનાર દરેક સ્વયંસેવક અને તેના મગદાર વધવામાં ગતિવિધિની રચના હતી. પણ શ્રી રવિશંકરે પોતાનો પ્રતાપ સરકારની સામે અન્યથા રીતે બતાવવાને લીધે કદાચ તેમને જેન જવાનું પડેલું માન મળ્યું હતો રવિશંકરભાઈને અમુક સજા અને દડા અને દડા ન ભરે તો બીજી વધારે સજા જેન ખીને ૫ મહિના ૧૦ દિવસની સજાનું કે ની મળે થઈ રવિશંકર જેનો દડા કરવો એ વધારે સજા કરવાનું હોવાનું નહિ તો મીલુ શ ?

લોકોએ તે આ સજાને રવિશંકરભાઈ જેટલી જ વધારી નીની પણ અર્થમાં જાણવાની માગણી રાખવાને ડોળ કરનાર સરકારને અમલ નહોતો તેણે અર્થમાં જાણવાના એક મદદરેખાને કે પૂરો ગાંધીજી રવિશંકરને જે વધારાની માગણી હતી તે આખા આરડોની તાત્કાલિક રીતે જ હતી

તા ૩૦ ૪ ૨૮

મીનવાર

ભાઈશ્રી રવિશંકર

તમે નસીબદાર છો જે આવનાર મળે તેથી સતુષ્ટ, દાદ-તકડો મગમાં બીયર મળે તો હાલો ને હવે જેલમાં જવાનું સહભાગ્ય તમને પડેલું ને ઈશ્વર અદલાખદલી કરવા દે ને તમે ઉદાર થઈ જાઓ તો તમારી સાથે જરૂર અદલાખદલી કરુ-તમારો ને રેશનો લઈ હો

આગળ આશીર્વાદ

લોકોની સખતમાં સખત કસોટી થવાને ટાળે તેમની હિંમત સોજે કળાએ પ્રગટી. શ્રી. વલ્લભભાઈની ૮'૧ તો ૧૪૨૨ આનું દારણુ હતું, પણ સ્વતંત્ર રીતે પણ હવે તેમનામાં લડવાની અને ભોગો ખમવાની હિંમત આવી ગઈ. બેત્રણ લાખની જમીન તો આજ સુધીમાં ખાવસા નોટિસ તથા આવી ગઈ હતી, અને આટલી જુદાકી આવી રહી હતી છતાં ચાંતિનો પાર નહોતો. ખારડોલીએ પોતાની ચાંત પ્રકૃતિની ખ્યાતિ સાચી પાડી. શ્રી. વલ્લભભાઈ આજે મહેસૂલ ન લરવાની કે લપ ટાળવાની કે સરકારને જૂલી જવાની વાતો પોતાના લાપણમાં નહોતા કરતા, શાંતિના જ પાકે લજાવતા હતા અને હિંમત આપતા હતા :

“દલરો ધારાખાનાં છવન મુપાજાર, મારા કરતા ધણા વધારે પવિત્ર એ કપિને પકડીને સરકાર માનવીદરો કે મારી પાખ કપાઈ જરો સરકાર મારી પાખો કાપવા માગે છે પણ મારે પાખો ધણી છે. સરકારને ન્યાય ન કરવા દોષ તો મને પકડે જ છૂટે છે તું સરકારને ખાતરી આપું છું કે મારી પાખો તો વરસાદમાં જેમ પાચ ફૂટી નીકળે છે તેમ નથી ને નથી ફૂટી જવાની છે.”

આ લડતની ખુબી તો એ હતી કે જ્યારે એક બાણુએ શ્રી. રવિશંકરની ઉપર આ કેસ ચાલતો હતો ત્યારે શ્રી. વલ્લભભાઈ રાંનીપરજ લોકોની દબરો માણસની મુદર પરિણામ એક નાનકડા ગામમાં ભરી રહ્યા હતા, અને એ રાંનીપરજમાં કાર્ય કરનારાઓ એક આર્થર્સ ખાદીપ્રેશન ભરીને બેસા હતા.

રવિશંકરભાઈના જેમ ગયાના ખખર મુજરાતમાં વીજળીવેગે ફેલાઈ ગયા. ડા. સુમંત મહેતા આખી લડતનો રંગ શાંતિથી બિલાળ્યા કરતા હતા, કદીકદી વર્તમાનપત્રોમાં કાગળ લખીને મુજરાતને ચેતવતા કે ખારડોલીમાં શું ચાંધી રહ્યું છે તૈ વિશે ઘેરદાર ન રહો, ગાપકવાડી ગામડામાં દરણ કરાવતા હતા કે ખારડોલીમાં જાતીઓ ચાલ તેમાં સરકારને કોઈ પણ રીતે મદદ કરવા જરો નહિ, અને પાડોશી ધર્મભાઈ ચૂકશે નહિ. હવે ડા. સુમંતથી આટલાથી સંતોષ માનીતે બેસી ન રહેવાયુ. તેમણે પોતાની સેવાનો ઉપયોગ કરવાની સરકારને વિનંતિ કરી. સરકારે તેમને રવિશંકરભાઈની

જગ્યા સેવાનું કહ્યું. ડા. મુમંતે શ્રીમતી શારદાજીદેન સાથે સરભોણનું ચાણુ સંભાળી લીધું.

ભાઈ રામદાસ ગાધી, શ્રી. જેઠાલાલ રામજી, સરદારનાં પુત્રી કુમારી મણિબહેન-અને બીજા ઘણા સ્વયંવસેવકો આ અરસામા આવી પહોંચ્યાં.

સરકારે હવે 'શરમ' છોડી. જખીની અનેક રીતો અજમાવી, ખાલસાની સેંકડો નોટિસો કાઢી, નિશાચરોની જેમ રાત્રે જેની તેની બેંસો ભગાડી, પંચનામા ક્યાં વિના જખીઓ કરી, સાચાં લિલામ ક્યાં વિના સેંકડોના માલ પાણીને મૂવે વેચ્યા, છતાં સરકારનો ડર ઓછો થતો નહોતો. આ બધું ક્યું છે તેની વ્યર્થતા તેમની હાંસી કરતી હતી. એટલે હવે સરકારે મનાઈદુકમો કાઢ્યા, એક 'કેસેડટ્ટ' મારફત અને એક ડિસ્ટ્રિક્ટ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ઓફ પોલીસ મારફત, 'બને દુકમ ૬ મદિનાની મુદતના હતા. પહેલો દુકમ 'ભાદૂતી વાહનો અને બળદગાડા હાકનારને' સમજાવનારને, 'સરકારી નોકરને અથવા બીજાને ત્રાસ કરનાર અથવા ત્રાસ આપવા બેગા થનાર'ને ગુનેગાર ઠરાવનારો, અને બીજો 'જાહેર રસ્તા નજીક અથવા મોહોલ્લામા અથવા જાહેર જગ્યામા ટોચ વગેરે વગાડવાનો ગુનો ઠગવનારો. આ બધીદુકમો સરકારનું બળ કે કુશળતા બતાવનારા નહિ, પણ સરકારે બંનેનું દેવાળું કાઢ્યું છે એમ બતાવનારા હતા. એ દુકમ કાઢવાનું બહારું 'જાહેર મક્કામતી અને સગવડ' જણાવવામા આવ્યું. પણ એનો ઉદ્દેશ ત્રાસ આપવા સિવાય બીજો જણાતો નહોતો. તેમને વેદિયા મળતા નથી, ગાડાવાળા મળતા નથી, તેમનો લૂટેયો માથ ખરીદનારા મળતા નથી, અને જે તેમના હાથમા આવી શકે એવા પણ હાથમાથી જવાનો ભય લાગે છે, એટલે તેમણે પોતાની ગીડ મનાઈદુકમમા દાલવી નહિ તો જીવાનિર્ધાઓ અને બાળકો દોલ વગાડે એ દુનિયામા કોઈ ઠેકાણે ગુનો જાણ્યો છે? તોય, બંદૂક અને દારૂગોળાનો દમામ ગખનારી સરકાર દોષનગરાથી કરી ગઈ એમ કહીને - કે જે વગોવવાની સરદારને એક વધારે તક મળી એવી વ - ૨

સરકારને વગોવવાના સાધન સિવાય બીજી રીતે વાપરવાને સરદાર લયગાય એમ નહોતું. સરદારે લોકોને હુકમ કાઢ્યા.

“દોલ વગાડવા, રાજ વગાડવા બધ કરો, તોપણ ટૂંકવાળી સરકાર આપણા દોલરાખથી કરી ગઈ છે. દોલ અને રાખને સત્યામહંતી સાથે સબધ નથી. લોકોને મહેસૂલ ન આપવાનું સમજવવાનો આપણો ધર્મ છે. તે ધર્મ મને ન ઓડેશે, પણ આવા બહેરનામા કાઢી સરકાર આપણને ફસાવવા માટે તે આપણે નથી ફસાવું.”

સરદારને હવે અમદાવાદ જવાઆવવાની પચાન રહી નહોતી. ત્યાંના તેમના મિત્રોએ મ્યુનિસિપાલિટીનું પ્રમુખપદ તેમને ઓડાવવાની પેરવી કરી રાખી હતી—અથવા ઈશ્વરે તેમને તેમ કંવાને માટે પ્રેર્યા હતા. એમ કહીએ તો ચાલે કાગળ હવે સરદારની બારડોલી તાલુકામાં ૨૪ કલાકની લાજરીતી જરૂર રહે એવો સમો આજ્યો હતો. પરિણામે તાલુકાના દરેક ગામમાં ફરી વળવાનું તેમનાથી બની શમ્યું, એટલું જ નહિ પણ આસપાસના ગામકવાડી ગામોમાં પણ અવાગનનાર તેમનાથી જવાનું બની શક્ય. આ ગામકવાડી ગામો અને નવસારી કરગો આ લડનમાં મ્હાલુના ગઢો બની રહ્યા હતા. ગામડામાં લોકશિક્ષણના રાજરાજ નવા પાઠ અપાઈ રહ્યા હતા. દરેક નવી સ્થિતિને પહોંચી વળવાને માટે સરદારની પાસે નવા ઉપાયો હોય તેને હસી કાઢવાને માટે નવી બાંસ હોય, અને એકે સ્થિતિ સરદારને માટે નવી હોય જ નહિ એ જોઈને લોકો આશ્ચર્યચકિત થતા હતા અને બહાદુર બનતા જતા હતા. આફવામાં ૧૩ બેસો પકડાઈ છે એમ સાલળીને સરદાર આજના ગયા ત્યાં બેસો બોવાને માટે તૈયાર રહેવાનું લોકોને સમજવના સરદાર પાસે દૈનીનું તૈયાર જ હતી.

“આ તો લ્હન નજીવી વસ્તુ છે. ગુજરાતમાં જળપ્રવર થયો હતો ત્યારે સેક્ટો દોર વહાઈ ગયા હતા. પોતાના જીવ જેવા વહાણો દોર નજર આગળ વહાઈ જતા લોકોને બોઈ રહેલું પટેલું માણસો પણ બાળ બચ્ચા સહિત ચારચાર ને પાંચપાંચ દિનસ ઝાડ ઉપર રહ્યા હતા. આની આગળ આપણે જોગ તો મઈજ નથી. જેમના દોર ગયા હોય તે આજે હસતે ચહેરે બલિદાન આપો, સાકર વહેવો તેમણે કશું બોલુ નથી, મહા વર્મલાલ કર્નો છે.”

વૈશાખજ્યેષ્ઠના ધોમ ધખતા હતા, એ ધોમમાથી સરદારને દલીન મળી રહી આવતા વાવાઝોડા અને વીજળીના કટાંગતી સામે તૈયાર રહેનાર અને ગમે તે કારણે મિળજ ન ખોવાતી શક્તિ કેળવવાનું તો દરેક લાપણુમા કહેવાનું હોય જ :

“હવે હું આવું ” ન આવું, આપણા ઉપર બિલકુલ આજ ન આવે એટલું સહાનુભૂતિ મઈ મર્યાદા છોડી નહિ ગુસ્સાનું મારણ મળે તોપણ અત્યારે આમોશ પકડી જાએ અને કેઈ કહેતું હતું કે ફોજદાર-સાહેબે મઈને ગાળ દીધી હું કહું છું તેમા તેમનું મોઢું મડું થયું આપણે શાંતિ પકડી જવી અત્યાર તો મને ગાળ કે તોપણ છું સામળી શું આ લડતને અગ્રે તમે જાણો મા. ખાઈ રહે પિપ્પુમે એ પોતે પેતાની ભૂલ સમજી જશે. પોલીસનો કે બીજો મઈ અમલદાર તેની મર્યાદા છોડે છતાં તમે તમારી મર્યાદા ન છોડશો તમારી વહાલામા વહાલી વસ્તુ ભૂરી જાય તોપણ કશું જ ન યોદશો કેઈ પતારા ન થશે, પણ સામા હસજો એ જો તમે શીખો તો જેમ વરસાદ આવત પહેલાં વૈશાખજ્યેષ્ઠની અકળામણ આવે છે તેવી જ આજની આ અજામણ જની જશે તે આપ્યા નિના શ્રદ્ધિ સહવે નહિ. પ્રથમ અધારું થાય, વાવાઝોડું થાય, મટકા થાય ત્યારે છેવટે શ્રદ્ધિ આવે હું ખ સદન મ્યાં વિના નિમલ આવે જ નહિ અને આ હું ખ તો આપણે પોતે માગી લીધેલું જ છે જેમા આપણું શું જવાનું છે ? ક્ષણિક સુખ જીવ કરીને આપણે એની અમૂલ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાના છીએ કે જે લાખો ખત્યતા મળતી કુલ જ છે તેજ, બહાદુરી અને તેની સાથે હું માણું છું તેવા વિનય—ખાનદાની—આ કમાણી તોપણને અમથી કોઈ દિવસ મળવાની નહોતી, તે આ લડતમાથી આ તાલુકાના બેઠેલો મેળવે એ જ ઉમર પાસે માણું છું ’

અને છેવટે લોડું અને દથોડાની ઉપમાને ખારડોલીના જ્યા-ત્યા પરિમિત કરી મૂકી

‘ આ વખતે મરકારનો પિત્તો ડાઘાયો છે એને લોડું ગરમ થાય પણ દથોડાને તો કહું જ રહેતું થઈ દથોડો ગરમ થાય તો પેતાનો જ દથોડો બાળે તમે કહી જ પગ રડો મ્યુ લોખંડ ગરમ થયા પછી કહું નથી થતું ? મઈ જળ રાજ્ય પ્રાપ્ત ઉપર ગમે તેટલું ગરમ થય તો તેને છેવટે કહું પશ્ચા વિના છૂટકો જ નથી પ્રલની પૂરતી તેવારી દોવી બેઠેલો ’

૧૬ પ્રથમ ભાગ

“ બારડોચી તાલુકામાં આજે એક પ્રથમ ભઠ્ઠી સળગાવવામાં આવી છે તેમાં શુદ્ધ બલિદાન આપનાર છે . . . બો ૧૩૦ હરકો ને જે અને ૫ મેગ મ સોલજો જેને તેમી એ દગવી નહિ રાજે આપણે એક સાત સ્વચ્છ વર્તન રાખો ” આ બધી વેલીસને ભગજે રાવા સિવાય બીજા કઈ કામ ન રહે ”

ખા લસાની નોટિસની સજ્યા હવે ગરલગ દુગ્ધ નુધી પહોંચી હતી અને આવતા ચનારી જમીનની કિમ્ત તો નવો સરકારવારો અનેક વખત તેમાંથી લરાય એટલી હતી આ જમીનને તો સરકાર કશું કરી શકે એમ નહોતું પણ લોડાને જે રસ્તે જેટલા દબાનાય તેટલા દબાવવા અને તોડવા એટલો જ દેવ હતો લોકો આ આવમાની નોટિસને પણ પીગા પનાકાની જેમ ગણના લાગ્યા

સરકાર નિર્બળતામાં આગળ વધે જતી હતી બેસોને હરાજમાં લેનાર તાલુકામાંથી ડાઈ મળે નહિ ગોટલે બદારથી ખાટપીઓને સમજાવીને લાનનામાં આનના દતા લાભને આથી વધારે લિફ્ટરનારી વસ્તુ બીજા ઈર્ષ દોઈ રહે? એક દોગને તો બારડોચી ચાણુમાં ભોગ લેનારો હતો એ આપણે લેઈ ગયા તાપમાં બેસો પાણી વિના ટળવળતી હતી અને બરાબ પાડતી હતી, લિનામ ચના જ્ય તેમ પાણી મૂલે તે દમાઈને ઘેર જતી હતી બારડોચીના નગરશેડે મમનતદારને કહ્યું, ‘આ ગિચારી બેસોને બરોબર લાસચારો અને પાણી મળે તે માટે હું થોડું દાન આપવા માગુ છું’ મમનતદારે કહ્યું, ‘સરકારની પાસે તિબેરીના પૂરના નાણા છે, તેમને તમારી મદદ નથી લેઈતી’

પોતાના પશુઓને બાળકોના જેટલાં પ્યારાં માનનારા ખેડૂતોથી આ બધું સાખી શકાય એમ નહોતું. ગમે તેમ યાવ તોપણ બેસોને આવી રીતે રિબાવા ન દેતી એ નિશ્ચયથી આખા તાલુકાએ કારામદ બનવાનો નિર્ણય કર્યો. રાતદિવસ બારણા બંધ, ઘરમાં માણસો અને દોરો સદંતર દેદ. દોરને મટિ પાણી પણ ઘેર લાવીને પાવામાં આવે. જેમના સગાવડાલા ગાયકવાડીમાં હતા તેમણે ગાયકવાડીમાં પોતાના દોર મોકલ્યા, છોકરાને દૂધછાશ પીતા બધ કર્યાં. પણ બધા દોર દાર્ઘ્ય એમ મોકલી શકાય? એટલે સૌએ કારામદવાસ ખમદ કર્યો જમ્તીદારોની જુદાકી આગળ ખાતેદાર બિનખાતેદાર સરખા હતા, માલિક બિનમાલિક સરખા હતા, ઘરમાં પુરપ હોય કે ન હોય તે પણ તેમને સગ્રખ હતા.

એક ગરીબ દરજ્જાની પણ બેસો પકડવામાં આવી હતી. તે ખાતેદાર નહોતો. સવારના પહોરમાં બહારને જુએ તો બેસો ન મળે જે દિવસ પછી તેને ખંબર પડી કે વાલોડ ચાણામાં એ બેસોને બીજી બેસો સાથે બોધવામાં આવી હતી મહાલકરીની પાસે તે બેસો છોડવા ગયો મહાલકરી કહે - 'તમારી બેસોને એ દિવસ જમારે રાખવી પડી છે, અને ધાસચારો કરવો પડ્યો છે, એનો ખગ્ગ આપો અને બેસો છોડવી લઈ જાઓ.'

બેસો કહે: 'આ તો બિનદો ન્યાય. તમે અને તુકસાનીને બદલો આપો કે બિનદો મને દો?'

બેસોએ ન સાલવ્યું દગ્ગએ કહ્યું: 'વારુ સાહેબ, પેલા ઘોળા ટાપીવાળા સ્વયમેવજને પૃછીને આપને જણાવીશ કે શું કરવું' મહાલકરીમાહેજ પત્તાયા, અને પેલાને બેસ છોડી જવા દીધી આ તો-ધણામાનો એક દાખલો

આ રહ્યો બીજો નમૂનો મોટાની સત્તામણી સહેજે યાવ નહિ એટલે ગરીબને રબડવાનો ગસ્તો કેટલેક દેકાણે પસંદ કરવામાં આવતો હતો એક કુલારનું ઘર ખુલ્લું જોઈને મહાલકરી એકદમ પેદા, ઘરના રાચરચીયામાંથી કેટલીક ચીજો ઉપાડવાનો હુકમ આપ્યો ધગધણિયાણી ગ્રેમીને આ લીયાનું રહસ્ય

ન સમજાયું: મારે ઘેર ખાતુપોતું નહિ, અને આ શી બધા આવી છે!

તમારી: કેમ તમારે ખાતુ નથી? તમારી પાંચે રૂ. ૧૫-૫-૫ નીકળે ■ તે લાવો.

પ્રેમા: અહીં કેલું લેલું? અમારી પાંચે પાંચ વરદ ચિયાં મોંવતું ઢેરું ની મને ને તમે લેલું કાથી કાદો?

તમારી: ત્યારે કેશવ ઉકાતું થર કયું?

પ્રેમા: તે હું જાણું છું હોધી લેવની.

મહામકરી: થરવાળાનું નામ શું?

પ્રેમા: નામ હું નથી કહેવાની, અમારું ખાતું નથી, બહાર જાયો.

મહામકરી થરને પાછલે જારણેથી જવાની તૈયારી કરતા હતા એટલે પ્રેમાબાઈએ તેમને રોક્યા. મારા થરમા થઈને પાછલે જારણે નહિ જવાય એમ કહી તે રસ્તો રાફી બિલા રહ્યા. તેની છોકરીએ જારણું બંધ કર્યું. સૌ નિરાશ થઈને પાછા વળ્યા.

આવી વીરાગનાઓ અંગણી અબુધારી જ્યાત્યા નિર્ભયતાને મંત્ર ઝીલ્લે વાતાવરણને શુદ્ધ અને વીરનાભર્યું બનાવી રહી હતી.

વાલોડવાળા દોરાબજી શેઠનો કિસ્સો હજી બધ થયો નહોતો. આ એક પારસીને ઢીલો પાઠી સરકારને બધા પારસીને વશ કરવા હતા, પણ જેમ વાણિયાઓને જપ્તીનોટિસ આપીને પરતાયા, જમીન ખાવસાની નોટિસ આપીને પરતાયા, તેમ આ પારસીના ઉપર સિતમ શુભરીને પણ તેમના નસીબમા પરતાવાનું રહ્યું. અને એક પારસીના ઉપર આટલો સિતમ શો? એ કોમ તો દારૂ-તાડીની વેપારી હોઈ સરકારી રાજ્યના એક ટેકાડપ. તેટલા ખાતર પણ સરકાર હિદાર થઈને એક ટેકીલા પારસીને જવા દઈ શકતી હતી. પણ નહિ; તેણે તો જેણે વધારે બહાદુરી બતાવી તેને વધારે પગવ્યા. આ કિસ્સામા એક બીજી વસ્તુ નોંધવાજોઈ હતી. જે દારૂની દુકાનમા જપ્તી થઈ તેના માર્લિક એકલા દોરાબજી જ નહિ પણ તેના સાસુ બાઈ નવાજબાઈ હતા. આ બાઈની ધીરજ આટઆટલી સત્તામણીમા કેમ રહી હશે? કહાય તે તેના

જમાઈની કિંમતને લીધે ટકી રહ્યાં હોય, કદાચ આસપાસનાં વીર દશ્યો જોઈને પણ તેમનામાં કિંમત આવી હોય. ગમે તેમ હોય બંને જણુ આખી લડતમાં ઠેક સુધી અડગ રહ્યા. મુંબઈના અને બીજા પારસીઓની સહાનુભૂતિ સત્યાગ્રહીઓ તરફ ખેંચાઈ તેના મૂળમાં આ બે પારસી સત્યાગ્રહીઓનું અડગ કંઠસંકલન હતું.

દોરાબજી રોડના શ. ૩૧૪-૧૪-૫ના ખાતા બદલ બે હજારની કિંમતનો માલ જમ થયો, દુકાને તાળાં પડ્યા, પછી મરઠારી ખ્યાદાંઓએ પોતાની બેવફૂરી ઘોઈ નાંખવાને માટે પાછો દોડાદોડ કરી, તાળા ખોલીને દોરાબજીને દુકાન ન અધાવવાને માટે સગા કરવાની ધમકી આપી; વળી ચડાઈ થઈ, કાણું પીપો જમ કરવામાં આવ્યાં અને પરિણામે દારૂ દોળીને નુકસાન કરવામાં આવ્યું. અને વળી પાછી ચડાઈ થઈ, દારૂ બીજાં પીપોમાં ભરવામાં આવ્યો, અને એક લાફતી માથુસને તે પાણીને મૂલ્યે વેચવામાં આવ્યો. ઉપરાંત ચાર પીપો જમીમાં લેવાયા. પણ આ બંધુ થયા છતાં હજી શ. ૧૪૪-૬-૮ની રકમ બાકી કાઢવામાં આવી, અને તેને માટે શ. ૩૦,૦૦૦ થી ૩૫,૦૦૦ની કિંમતની જમીનની ખાસના-નોટિસ આપવામાં આવી! આ કિંમ્મા પગલ ખાસલ હોય વેળાના ઝેરવેરની નાનકટી યાદ આપતા હતા, પણ તેથી ચેંગ બદાદુર પારસીઓ પોતાની અને તાતુકાની લાજ રાખે એવો બદાદુર પત્ર લખીને અમલદારને કહ્યું: ‘હજી તારે વધારે જીલમ ગુનગરવો હોય તો ગુનગર, તાતુ કાઈ ન વળે.’

રેમિડન્ટ મેન્જિસ્ટ્રેટની ખાસ કેલેડ ખોલવામાં આવી હતી એટલે તેને માટે કામ ચાલુ રાખવામાં આવતું હતું. શ્રી. રવિશંકર પકડાયા પછી ભાઈ ચિનાઈને પકડવામાં આવ્યા. ભાઈ ચિનાઈ બારડોલીના પચરંગી કરવાને મહત્તમ રાખવાનું મોડું કામ કરી રહ્યા હતા. રવિશંકરભાઈની જેમ તેમના ઉપર પણ મામલનદારને અટકાયત કરવા માટે અને વેદિયાઓને ધમકી આપવાને માટે કામ ચલાવવામાં આવ્યું, અને તેમને બે મહિના અને ૨૦ દિવસની સખત કેદની સગા પહેલા ગુના માટે અને ૬ મહિનાની સખત કેદની સગા બીજા

ગુના માટે થઈ. આ કેસમાં અપાયેલા ચુકાદોનો ખીજે કેકાણે વિચાર કર્યું -

આ તો જે બૂના જોગીઓ—એમને એકવાર શુ અને અનેકવાર શુ, જેલખત્રા એ ખીજી ખત્રા જ હતી પણ હવે આ 'બહાર'ના કાર્યકર્તાઓને પકડવા હોડી સ્થાનિક કાર્યકર્તાઓ ઉપર સરકારે હાથ ચલાવવા માડ્યો વાલોડમાં ડાક્ટર ચક્રવાતના હાથ નીચે એક નાનકડી સેના હતી. આ સેનામાના ત્રણ જણને સરકારના તેડા આખ્યા આમાના જે તો કાઠિયાવાડના પીરો હતા,—ભાઈ શિવાનંદ અને અમૃતલાલ પણ ત્રીજા વાલોડના એક લોકપ્રિય અને ત્યાગી કાર્યકર્તા સન્મુખલાલ હતા પહેલાં જેને તો જેલ જવામાં વિશેષતા નહોતી, કારણ કેટલોયે સમય થયા તેઓ આવા કામોમાં પડેલા હતા, પણ ભાઈ સન્મુખલાલને માટે આ નવો લઢાવો હતો આઠ વર્ષ થયા તે પણ આવા કામોમાં રસ લેતા હતા, ૧૯૨૧માં પણ તેમણે કમર કસેલી હતી, હતા તેમણે લોકસેનાને ધધો કરી નૂકેયો એમ ન બેલાય. બંગોડાવીની લડત જાગી ત્યારથી તેમણે નથી જાણ્યો યાદ કે નથી જાણ્યું જૂખતરમ, તાતુલાની સેવામાં ફના થયાને માટે તેઓ તૈયાર થઈ રહેલા હતા એમના વિના ડાક્ટર ચક્રવાત વાલોડને અજેય ગઢ બનાવી શકે એમ નહોતું. ૨૮ વર્ષની તેમની ઉંમર છે ધરમાં માન વિવશ માતા. એ તેમને જેન વળાવવાને માટે બાગડોળી આખ્યા હતા, તેમને વિદાય દેવાને માટે મળેલી વાલોડની સભામાં હાજર હતા તે આનંદ અને હિત્સાજથી ઠિલરાતા હતા એમ તો નહિ કહું, પણ તિંદુ મહિયાને જાગે એની મર્યાદથી પોતાની હિમત દાખની રહ્યા હતા એ માતાનું દર્શન કરીને કેણુ પરિત્ર ન થાય?

અને એ સભા પણ ફેવી' આઠ મોટી મોટી સભા મેં આ ગામમાં બેઠી હતી, પણ અગાઉની બધી સભાઓને બુનાવે એવી આ હજારોની મેદની હતી, પણ અપાગ શાંતિ—તેણે કેઈ મહાગજીર મુલ્યકૃત્યને માટે જ બેગા થયા હેય ની' શ્રી વલ્લભભાઈની વાણીમાં પણ તે દિવસે મેં કેઈ અજળ

આરોગી મત્યાચકનો ઇતિહાસ

ધાર્મિકતાનો ધનિ સ્થાનનો, પણ બાઈ સન્મુખતાવની પામેથી તો દહી ન ધારેલી એટલી શાંતિ, નમના અને છતાં રીરતાથી ઊભરાતું બાપણ માનવ્યુ દેંકુ અને ટચ લાપણ, એમા બાપકાઈ નહોતી, એમા ગડાચ નહોતી, એમા ઈશ્વરની પાસે નમ માગણી હતી કે કસોડીમાથી જીતરવાની તે હિંમત આપે, અને તાતુકાને સરદારની લાજ ગખવાની શક્તિ આપે મામડામા જ ઉલ્લેસા, મામ્ય કેળવણી પામેવા પુરવમા કેવો ઉદાત્ત સરકાર રહેતો છે તે પણ તેના તલકાળ કરવામા આવેલા બાપણમા સરસ રીતે જણાઈ આવતું હતું

“મારા પર ફેજદારી કાયદની કલમ ૧૮૬ અન્વયે જેલવાન હતું તે અવ્યુ છે આવા માન માટે હું ગમરર છું મારો અત્યારનો આનંદ શબ્દોમા વર્ણવવાની મારામા શક્તિ નથી, એ તો હું નાચુ કે એવુ કઈક કરુ ત્યારે જ બતાવી શકુ હું મામાલિકપણે માનુ છું કે મેં કરી જ છું નથી કરી મેં કોઈ ઉપર અણધરુ દબાણ કર્યું નથી કે ધમકી આપી નથી જે પરતુ મારા અણ વમા જ નથી છતાં તમે જોશો કે કાંડે બારડોલી કોર્ટમા એવુ નાટક રજૂ થયે મારા મુખખીઓ અને સ્નેહીઓ મને આગળ મરી રહ્યા છે કે મને આદાલતમા બચાવ કરવો હું મનુ છું કે જો વધીરોને લાવીને ઊભા રાખીશ તે પણ મેનિસ્ટ્રેટને જે કરવું છે તે જ કરશે મટે હું એવો બચાવ કરવા દરખીજ તૈયાર નથી, ને મને જે સજા થાય તે વધારી લેવા મનુ છું હું તાતુકાને અને સરકારને અહીં ઊભો રહીને ખાતરી આપવા માગુ છું કે આ વાલિયો બારગયાથીતુ નામ હુબાવનારો નથી જો મને અત્યંત કઈક ચહેજ અલાનિ થતી હોય તો તે એકલી જ કે આવી સરસ લડત જેવાનો મોખે હવે મારી પાસેથી જવાનો પણ મને તેનો શોચ નથી, હું જેલમહેલમા બેસી પ્રબુનુ રમગમ્મુ કરીશ, અને તમારી જીતને માટે પ્રાર્થના કરીશ

સ્નેહી સખ ધીન્નેને હું વીનગી રહ્યો છું કે મારા સરીરને મટે તમે લેશ ચિતા ન કરશો કે મને આદત નથી ને હું જેલમા મનુરી કેમ કરીશ હું તમને ખાતરી આપુ છું પ્રબુનુ રમગમ્મુ કરીને હું બધી જાતની તામાત મેળવીશ ને મારી જાતની નામોશી માથે લીધા વગર કાઢી કાઢીને પછે તમારી વચ્ચે આવીશ

આજે જે સાચની લડત ચાલી રહી છે તેમા વાલોડને મોખરે એઈને મારુ હૈયુ કુલાય છે મારું વાલોડ વાલોડને માટે આજે હું

ગર્વ ન કરુ તો બીનું કેણુ કરશે? આટલી ખાલસાનોટિસો પોચા બણતા મારા વણિક બાઈઓ ઉપર! જેલનવાનાં આમંત્રણની રાશઆત પણ વાલોડથી! લાખડીવાળા નીલુવાન બાઈઓને કંદુ છું કે આ વાલોડ ને આજે તાલુકાનું નાક બન્યું છે તેને દીપાવલે. તમને ડરાવવા, ફેડવા, બોમરા ગમે તેટલી ધાંધલ કરવામાં આવે—ને કરવામાં આવશે જ; પણ કોઈ કરસો નહિ, જખીખાલસાનાં નાટકો થયાં તેવાં જેલોનાં થરો. સરકારે જેલના મહેમાનો માનના માથા છે, તો તમે એને મોંમાગ્યા દેજો. બહારના દેવા ન પડે તે પહેલાં તમે તાલુકાના પૂરની સંખ્યામાં દેજો. એ સંખ્યામાં પણ વાલોડ તરફથી મને ઘણી હમેદ છે તે પૂરી કરજો. દિન્દુમુસાવમાનના ઠંઠા કરાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવશે, એવાં ધતિગોને કોઈ કાને ધરસો નહિ, એમા ફસારો નહિ ને તમારા નિશ્ચયથી હમરો નહિ. પ્રજા તમારા બધામાં ખારડોલીની અને વાલોડની ઇલ્લતને મોટે દુઃખ સહન કરવાની તાકાત લાવે. આપણા સરદાર જેમને આપણે બિલાવીને આવ્યા છે તેમને તમે તમારી મહમતાની ખાતરી આપો; ફના થઈ જશે પણ તેમનું નાક ન કપાવા દેજો, ને ને ફતેહ મળે તે માનવી મળે એવું કરજો. પ્રજા તમને એટલી તાકાત આપો.”

સવારે વાલોડથી એ ગણુ વીરો નીકળ્યા તેમને વળાવવા આણું ગામ બેલરાયુ -લોદોએ હર્પાઈથી તેમને વળાવ્યા. એક મુસલમાન લાઈ તો આવેશમાં રનબ્ધ થઈને પડ્યા

ક્યા એ ગંભીર દશ્ય અને ક્યા એ જ વીરોના ઉપર બ્યા કામ ચાલ્યું તે અદાસતતા હાસ્યજનક દશ્ય.

બાઈ સન્મુખલાલ ઉપર આરોપ એવો હતો કે પ્રાણુશ્વનદાસ નામના શખસના ધરમાંથી તવાડી, દેવન્યુ પટાવાળો તથા જખી-અમલદાર છુવારની ગણુ ગૂણો જખીમાં લેતા હતા તે વખતે જખીનું કામ નહિ કરવાનું સમજાવવાના હેતુથી આરોપીએ તલાટીને અને સરકારી પટાવાળાઓને સામાજિક બહિષ્કારથી નુકસાન પહોંચાડવાની ધમકી આપી. સરકાર તરફથી સાદીમાં તલાટી અને પટાવાળા. પટાવાળામાં એક દૂબળો અને એક રજપૂત ગણેને બિચારાને શીખવેલી જુઆની અપતાં મુસ્કેલી પડતી હતી. ઘણી-વાર સરકારી વકીલ તેમના મોંમાં રાખેલા અને વાક્યો મૂકવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, ઘણીવાર મેજિસ્ટ્રેટને સરકારી વકીલને ધમકાવવો

પડેના દનો : 'ભાઈ, એ માણસને જવાબ આપવા દો, તમે શા સારુ એના વતી બોલો છો ?'

તથાત્રીએ પહેલીવાર ફરિયાદ કરેલી તેમાં તો સન્મુખજ્ઞાણની ધમકીનાં ધણું વાંચ્યો હતા. અઘણતમાં આવીને તેની દિંમત કયાં ચાલી ગઈ તે તો કોણ જાણે ? સન્મુખજ્ઞાણની સામે હડહડતું જૂઠાણું બોલતાં કદાચ તેની છાતી હેમતાઈ ગઈ હોય તો રામ જાણે !

પટ્ટીપટ્ટીએ મૂઝ પર હાથ ફેરવતા ફોજદારસાહેબને પણ અર્ધાં વાંચ્યો સરકારી વકીલ પામે પૂરાં કરાવવાં પડતાં હતાં !

ત્રીજા સાક્ષી પટ્ટાવાળાને તો બિચારાને સન્મુખજ્ઞાણની ખચર નહોતી. 'ગાંધીવાળા દતા ખરા. કોણે શું કહ્યું તે કોણ જાણે ?' એની માથે લાપામા, 'ઉં હું જાણું ?' એ જ વાંચ્ય ખધા સવાસોનો એનો એક જવાબ કહી શકાય. આ પુરાવા (?) ઉપર સન્મુખજ્ઞાણને જ માસની સખ્ત કેદની સજા મેજિસ્ટ્રેટ ફરમાવી. જેનો પુરાવો કાઈ કામમાં આવી શકે એવા જમી-અમલદારને સાક્ષી તરીકે બોલાવવામાં આવ્યા જ નહોતા.

આ પછી દસ બીજું ખડું થયું. લાઈ સિવાનંદ અને અમૃતજ્ઞાણને રજૂ કરવામાં આવ્યા. જાણે હાથા જ સૈને અપડીમાં મસળી નાખશે એવા ગુઆળથી એક ઉત્તર બિન્દુસ્તાનનો મુસલમાન આત્રીને બોલો. એણે પોતાનો પાઠ મરમ ગોખ્યો હતો. પોતાના જવાબથી જાણે કોટને પણ ધમકાવવા માગતા હોય એવા આ વીરે ફરિયાદ નેધાવી કે સિવાનંદ (તેની આગળ બાળક જેવા લાગતા સિવાનંદ) તેની ઉપર ધમકો કર્યો, અને અમૃતવાલે હાથ ઉગામ્યા ! મોટર ડાંકનાર અને ક્વીનરે તેના કહેવામાં જેમતેમ ટાપસી પૂરી. જમીઅમલદાર સાહેબ તો તેમને કાયળા ઉપાડવાનો હુકમ આપીને ચાલ્યા ગયા હતા, એવા સૈનો પુરાવો હતો !

આવા માણસોની ઊઘટતપાસ કરવી એ પણ નામેદની પામવા જેવું હતું. મેજિસ્ટ્રેટ ચાહે તો પગલે પગલે આ

સાક્ષીઓની હાલતપાસ કરીને તેમને તોડી શકે એવું હતું. પણ એટલી તકનીક તેઓ શા સારુ લે ?

હતા શ્રી. વલ્લભભાઈની સલાહથી ભાઈ શિવાનંદે, મેજિસ્ટ્રેટની આખ ઉધાડવા, બીજા કેસો આવા ને આવા ધણા આવશે એ બદલ એતવણી આપવા, એ કાચગા ચઢાવવાના દરખાસ ફોટોગ્રાફો મેજિસ્ટ્રેટ સામે રજૂ કર્યા સાક્ષીઓએ કહ્યું હતું કે જમીઅમચદાર તો આવ્યા ગયા હતા; પણ ફોટોગ્રાફમાં હેટ ચઢાવીને સાહેબ જાહેવા મોઝુદ હતા' અમૃતલાલ તો હતા જ નહિ !

પણ 'શુના વખતનો આગેહળ ચિતાર રજૂ કરનારા' ભાઈ શિવાનંદના ફોટોગ્રાફો મેજિસ્ટ્રેટ શેનો માને ? એમાં થોડો જ શિવાનંદ અને અમૃતલાલની ભાષાનો ફોટોગ્રાફ આની શકતો હતો' અને ફોટોગ્રાફ પાડતા અમૃતલાલને ત્યાંથી ખસી જવાનું કહેવામાં આવ્યું હોય તો' પણ પેલા જમીઅમચદારને ફોટોગ્રાફ ત્યાં જીભા રહેવાનો છુકમ ન જ કરી શક્યા હોય' તેથી લુપ્તાની શા સારુ ન લેનામાં આની ?

મેજિસ્ટ્રેટ શ્રી સન્નુખલાલને છ મહિનાની સખ્ત કેદની સજા કરી અને શિવાનંદ અને અમૃતલાલને નવ મહિનાની સખ્ત કેદની (જે એક જ શુનામાંથી ઉત્પન્ન થતા આગેપો ઉપર બે એક પછી એક) સજા કરી' ભાઈ શિવાનંદ અને અમૃતલાલ કારિયાવાડના બંધિદાન હતા તેઓ ગયા એટલે તેમનું સ્થાન લેવાને તેમના કરતા સવાયા શ્રી અમૃતલાલ જેઠ (એમ. એન સી) અને શ્રી બળવતરામ મહેતા, સ્વયંભેવક તરીકે આનીને જીભા શ્રી. ચિનાઈના જવા પછી ડા. ચપકનાલ ધિયા તેમના પત્ની માથે આવ્યા અને મોનામાં પડાન નાખ્યો. આમ એક સૈનિક પોતાની જગ્યા પોતાનાથી અદલાવડે પુરાવા નિના જોલસા જતો નહોતો

સગકારની બદનામીને માટે આ દરયો કરતા વધારે શું જોઈએ ?

આ બધું ૧૫ મી મેએ બન્યું.

વધારે તાવણી

“સરકારને બીજું કંઈ સુગ્ર ન હોવાથી તે આપારે હવાતિયાં મારી રહી છે. એ તમને ચૂંચવવા માગે છે. તમે જશ તોફાન કરો છો તરત એ ચડી બેસશે.”

જી ત્રાસનીતિના તાપ તો વૈશાખજેઠની જેમ તપે છે. કાયદાને નામે બારડોલીમા લૂંટ, ઢોરચેરી, ધર ફેડવાનું ચાલી રહ્યું છે. માત્ર અન્યાયના નાટકથી હસવું આવે છે, કાગળુ જેલમા જવાનું વધાવી લેનારને ખોટા પુરાવાથી ચીક સા સારુ થાય ? પણ આ પાપચિત્રો ચીક ઉત્પન્ન કરે એવાં છે. દિવસના જખતી કરવાનું ન બને એટલે રાત્રે ધાડો પાડવી, લોકોની વાડો તોડવી અને પાછલે બારણેથી પેસવું, પાછલે બારણેથી પેસીને ધરનાં પતરા ઉખેડી ધરમાં પેસી વાસણકૂમણ ઉઠાવવા, એ કથું શાહુકારીનું કામ છે ? અને એ પણ કેના ? શેઠ વીરચંદ્ર જેનાજી જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ, જેમની હબરોની જમીન સરકારદફતરે દાખલ થયાનું જાહેર કરવામા આવ્યું હતું, જેમની બે ઘોડીઓ જખત કરવામાં આવી હતી તેમને ઘેર આ બધા તોફાન કરવામા આવ્યા ! એક પારસી વીરને પોત્યા જાણી ખુવાર કર્યો, છતાં તેમને ન નમાવી શક્યા. હવે આ વલ્લિક વીરને નમાવવાને માટે આ નામોશી-ભરેલા કૃત્યો કરવા માડ્યા !

બધા કિરમાઓ નોધવાનું આ રથળ નથી. લડન ચાલતી હતી તે વેળા બધાની વીગતો વધુધવાની આવશ્યકતા રહેતી હતી. ઇતિહાસમાં માત્ર થોડા નમૂનાને જ સ્થાન દેાય.

એક ઠેકણે એક બાપડી ડાસીને ઘેર પાછંબે બારણેથી ખગ્તી જપ્તીદાર પેલા. તે પોતાની જમીન તો પરબ માટે દાન કરી ચૂકેલી હતી ! પણ તથાટી કહે : 'હજી દાન દફતરે નોંધાયું નથી, જમીન તમારે જ નામે છે. ચાર રૂપિયા ભરી દો, અથવા બેસ આપો.' ડાસીએ ન માન્યું. એટલે ચાર રૂપિયા માટે તેની બેંસ જમીનમાં લેવામાં આવી ! વાલોડમાં મરિજદની જમીનના જૂના ધારાના પૈમાં તો ભરાઈ ગયા હતા, પણ નવા વધારાના રૂપિયા બાકી રહ્યા તે માટે મરિજદની પાક જમીન ખાલમાં ! એક ગામે મધરાતે ચકાઈ કરી, લોકોને ધોગી ખબર આપવામાં આવી, પણ લોકો એતી ગયા ! એક ગાયકવાડી ગામના લોકો બેસ અને પાક ખરીદીને જતા હતા તેમના નામદામ જલ્લા વિના, તેમણે પોતાના નામદામ આપ્યા તે સાબળતા કાને દાટા મારીને, બેસપાક જપ્ત કર્યો, ગાબણી બેસને તાપમાં બારડોલી લઈ ગયા, અને તે માટે દાવો કર્યો, તો એક અમલદાર કહે જીમની પાસે જાઓ, ખીજે કહે ત્રીજની પાસે જાઓ ! પૈયા બાપડા ધણા ખાતા ચાક્યા, હાથો, પણ બેસ શેની મળે ?

એક રસ્તાની નજદીકના વાડામાં એક ગાડુ પડ્યું છે, તેની ઉપર જપ્તીદારની નજર પડી એક પહાણુને કહ્યું, 'તોડો વાક જોર નિકાલો ગાડી' પણ ગાડીને લઈ શી રીતે જરી ? ગામનો પટેલ હાજર ન મળે, કે ન મળે કાઈ વેડિયો કે ખીજુ કાઈ માણસ જેને ગાડી સોંપી શકાય એટલે જપ્તીદારે જૂમ પાડી : 'પટેલે આ ગાડીનો કબજો લેવો એ ગાડી જપ્ત થઈ છે એ સૌ કાઈને જાણુ થાય,' અને આગળ વધ્યા

આ રહ્યા કેટલાક ધર ફેડવાના દાખલા

એક જપ્તીદાર અને તેની ફોજ દેવવાડા ગામના એક ધરના પાછલા બારણાના વાડામાંથી પેડી, બારણાનો નફ્તો ઉખેડ્યો, ધરમાં પેદા, ધર બિનખાતેદારનું હવુ એટલે ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા

એ જ સંજ્ઞાએ એક ધરના બારણા ઉતાર્યો, ધરમાં પેદા એક બાકડો, અને કેટલાક વામણકેસણ માલિકની ગેટાજરીમાં ઉપાડ્યા અને ચાલ્યા ગયા.

આ લોકો એક કૂચીનો ઝૂંડો પોતાની સાથે ફેરવતા. એક ટેકાણે એક કૂચી એક ધરને લાગી, તે ધરમાં પેસીને ભેંસ ઉપાડી.

મદીની પામેના એક ગામમાં ત્રાસગ્રસ્ત દાખલો બન્યો. એક જાતીદાર અને તેના પકાણો અજવાળું ચતા પહેલાં પોતાના કામ ઉપર નીકળી પડ્યા. આમાનો એક પકાણુ પાછલે ખારણેથી એક ધરમાં પેસવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો ત્યાં ધરની બાઈએ ધરમાં દોડી જઈ ખારણે બંધ કરવા માંડ્યું. પકાણુ પાછળ પડ્યો, ખારણાને ધક્કો માર્યો, અને પેસી બહેન પાછી બંધ કરવા જતી હતી ત્યાં પકાણે તેનો હાથ પકડ્યો, તેને બહાર બેંચી કાઢી અને પછી પાંચ જનવરો જમ કર્યા. લાઈ મલિકાલ કાદારી તે દિવસે ત્યાં જ હતો તેમણે આ બબર છાપાગા આપી એટલે દેશમાં ખળભળાટ મચ્યો.

જે રીતે ભેંસોની નામની કિંમતે કહેવાતી હરાજ ચતી હતી, જે રીતે નાનાં નાનાં રાચરચીયાં અને બીજાં મિલકતના કાઈ સેનાર ન મળે ત્યારે પકાણો, સરકારી પટાવાળા, અને પોલીસને તે નામની કિંમતે આપી દેવામાં આવતી હતી, જે રીતે આ પટાવાળાએને માટે સિધામ કરનારા જાતે આ વસ્તુ ખરીદતા તેના તો ધણાએ દાખલાઓ છે. પકાણુના પેલા દાખલાથી તાલુકામાં હાદાકાર થઈ રહ્યો હતો ખરો, છતાં દોડદોડસો અને બમ્ રૂપિયા પગાર ખાનારા અને મામલતદારની જગ્યાની લાયકાત ધરાવનારા અમલદારોને મવાલી પકાણોની સાથે રાતદિવસ ભેંસની શોધમાં લટકતા જોઈને આટઆટલા ત્રાસમાં અને ઉકળતા તાપમાં કારાગૃહવાસ ભોગવના લોકોને પણ રમૂજ આવતી હતી.

લગભગ આ જ અરસામાં વાંકનેરના ૧૮ ખેડૂતોને ટંટા-હિસાદ અને સરકારી નોકરોને કામમા અટકાવત કરવાને માટે પકડવામાં આવ્યા. ખરા ખેડૂતોનો જેવ જવાનો વારો આ પહેલીવાર આવ્યો એમ કહેવાય. આ પકડાપકડીઓ દર્પથી વધાવી લેવામાં આવી. આ અદારના ટોળામાં એક શ્રી. વલ્લભ-લાઈની મોટરનો 'કલીનર' હતો અને એક ગુજરાત મદાવિદ્યાલયનો

વિદ્યાર્થી હતો. આ બે જણા અને બીજા આઠ જણાએ તો જામીન આપીને છૂટવાની ના પાડી, બાકીના આઠ જણે પોતાના ધનકામકાજમાથી પરવારી લેવા જામીન આપીને કેસ ચાલે ત્યા સુધી છૂટી મેળવી.

આમ એક તરફ ઉત્તમ બિજવાઈ રહ્યા હતા ત્યા બીજી તરફ કુશમન કિલામા કચાક કચાક ગાળ્યા પાડતો હતો. મુસલમાન મામલતદારે કેટલાક મુસલમાન ખાતેદારોને આખરે ફસાવ્યા અને પૈસા ભરાવ્યા. આ મુમલમાનોએ તો સત્યાગ્રહ-પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરેલી નહોતી, પણ મોતામા સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞામાં પડેલી મઠી કરનાર કેટલાક જણ પડ્યાના ખખર આવ્યા આથી ન સરદારના પેટનું પાણી હાલ્યું કે ન લોકોના પેટનું પાણી હાલ્યું. સરદારે વાકાનેરમાના પોતાના જ બાપજીમા આ બંને માઠા ખખરની ઉપર ચર્ચા કરતા નવું જ અજવાળું પાડ્યું.

“મેં સામજીય છે કે તમારા ગામના મુસલમાન પૈકી કેટલાકે પૈસા ભરી દીધા એમા કાઈ બરુ થઈ નથી ગયું એક રીતે તો એમા આપણે શાંચ થવાનું છે. ઈશ્વર બે કઈ કરે તે સારાને મટિ જ કરે છે. આ લડતને ત્રણ મહિના થઈ ગયા છતાં સરકારને કોઈએ પૈસા આપ્યા નહિ. જ્યારે તેણે એવી વાત ફેવાવી કે લોકોને તો ભરવાની મરજી છે, પણ મારી નાખવાના અને દેવતા મેજવાના બચથી અથવા નાતબતના બંધનને ક્ષીમિ ભરવા નહીં નથી શકતા. આ મુસલમાન લોકોએ હવે પૈસા ભર્યા છે તે પરથી હવે સરકારને ખાતરી થઈ જશે કે એવા ભયની વાત કેવળ બનાવટી જ હતી એટલું સિદ્ધ કરવાનું સાધન આપોઆપ મળી ગયું એ આપણને ખુશી થવાનું કારણ છે. હવે આપણે એ કામ છે કે જેમણે પૈસા ભરી દીધા તેમને નિર્ભય કરવા એ કરનારાઓએ તો પ્રતિજ્ઞા પણ કયા કરી હતી? તેઓ મૂળથી જ નરમ હતા એ આપણે જાણતા જ હતા. હમામસાહેબ અને અબ્બાસસાહેબ તેમને બેત્રણવાર મળી ચૂક્યા જ હતા એમને લડતમા જોખમ લાગતું હતું હવે મામલતદાર તેમની ત્યાંતા આવ્યા, તેની સલાહ તેઓ માને, તેણે કઈક કરી બતાવ્યું એવા જાતભાઈ તરીકે તેને જરા આપવાનું પણ મન સ્વાભાવિક રીતે યાય, એટલે એવા કારણથી કેટલાક પૈસા ભરે એમા કઈ જ નવાઈ નથી કે તેમા આપણે રોષ કરવાજેલું પણ નથી. ઈશ્વર બે કરે છે તે સારાને જ મટિ કરે. તેની મરજી એવી હશે કે ચોડા ખાસે પૈસા ભરવાને સિદ્ધ કરી

આપણે કે જેને બરવા જણ હોય તેમને મઠ મારણ નથી કે તેમની સાથે કોઈ વેર બાધતું નથી ”

મોતાનો કિસ્સો સોચનીય હતો જે માણસોએ પૈસા લરી દીધા તેમણે જ ગામના તગ્ધથી બાહેધરી આપી હતી પણ એ લોકો શ્રી વલ્લભભાઈના રાખ્દોમાં બે થોડે ચડનારા હતા, તેમને લોકોને પણ ખુશ રાખવા હતા અને સરકારી અમલદારોની પણ ખુશામદ કાઢી હતી. મોતાના કિસ્મા વિશે બોલતા શ્રી વલ્લભભાઈ બોલ્યા

“ તમે આ અમલદારના લખાયા આજે ચડી બરવા જરો તો એમની મહોળત તમને મુસીબતમાં નાખશે, ને તમારા ધરમાં અગત્ય જગશે દોલદાર-સાહેબ મોતાના બે દેશાઈઓએ એમની દોસ્તી કરી તે ની પાસેથી પૈસા બરાબી આપ્યા જેનો ડભા યદને ગામ વતી ખાતરી આપે તો ને મતિસ્થ પર સ્તી કરે તો દેશાઈઓ આજે લોકપથી ચોધાર આપે પડે છે ધરમાં દીકરાએ એને પણ દિવસથી આની અથ આવા લાગી ત્યારથી ઉપવાસ કર્યા છે સરખાના મર્યા બહાર નીકળતું નથી અને એ મારીને કાગળ મારા ઉપર મોકલ્યો છે એમને લખ બતાવ્યો હતો કે દેશાઈગીરી જરો દેશાઈગીરી રહી પણ આખર તો મઠ ફેજદારસાહેબ શી ધાડ મરી આપ્યા કે કાનખજૂરાના બે પગ વૂટે તોય શું ને રહ્યા તેય શું ? લડકર લડવા નીકળે છે તેમાં ધોગપણ કયાયા વિના રહે છે ? મઠ વળી ખૂઠી વાળીને નાસ્તી જનાર ને મો કાણુ કરી લેનરો મધુ નીકળે છે તેથી શું ? મોતા ગામના આગેવાનોએ તો પેલાને કહ્યું, શું કામ એ છે ? અને પણ આવીને કહી ગયા, બલે એજે બચ્યા, કેઈ એમને નહિ કનડે, અને એને રક્ષણ દેજું ”

પણ લેખિને આવા કાનખજૂરાના થોડા પગ વૂટે તેનો ડર રહ્યો નહોતો. બેસોના ઉપર ગુજરતો વાસ સાતતો હતો ખરો, અને હિંમત તાપમાં બારણા નખીને લારાઈ રહેલું તે કાને ગમે ? આ લોકોને રીઝવીને, હસાવીને, લાઠીમાં અડગ રાખનાર શ્રી વલ્લભભાઈની તોરે આવે એવા લડવા વિગત છે કોઈ દેકાણે કહે છે ‘તમારા જખીદાર પાછાણ છે ચાર વાગે બીને પ્રભુ-સ્મરણ કરવા કે પ્રભાતિયા બોલવાને બદલે આજકાલ બેસોનું સ્મરણ કરે છે’ આ જખીદારથી કાણુ ડર, અને એને કાણુ ગણકારે ? ખીજે દેકાણે કહે છે ‘વાલોડના થાણામાં એક જણ

બેંસનું પૂછકું પકડી રહ્યો છે, ને ખીજો દોહે છે' કોઈએ આનો ફાટો પાડી લીધો છે. સરકારની નોકરી કરવા જતા ગોવાળિયા અને ખાટકી થવાનું' બળ્યા એ અવતાર' સરકારી નોકરો કહે છે. ગામના છોકરાના કંકનગારા કગતા આ દોરોની રાડોથી કાન ફૂટયા કાદોની જાહેરનામું એ બેસો ઉપર કે અનાજો ન કરવા! તમારા જ થાણામાં એ બેઠેલી છે તમારી હકૂમત હેઠળ' એક ગામમાં જઈને પૂછે છે: 'તમારી બેસો વિશે બેપરવા છોને?' લોકો કહે: 'હા જી, અમે એને મરેલી સમજીએ છીએ.' એટલે સરદાર પેવાને વધારે બેદરકાર બતાવવા માટે કહે છે: 'જાણ્યો કે સરકારી કેગળિયું આવ્યું હતું કોઈ એનો વિચાર ન કર્યો. જાણ્યો કે એક નવી જાનનો સરકારી રાગચાળો આવ્યો હતો.'

વાસોડની મહા સરકારી થાણાની સામે જ ભરાતી હતી. લાપણ પૂરુ થવા આવ્યું ત્યાં બેસોના બરાડા સળગાવા લાગ્યા. એટલે સરદારને વળી તક મળી 'સાબજો, બેસોની રાડો. રિપોર્ટ' લખી લ્યો, રિપોર્ટ કર્યો બેસો લાપણ કરે છે. નગારાના અવાજોથી રાજ જોધુ વળતું હતું, હવે આ બેસોની રાડ નાજો (શરી બેસોના બરાડા). આ રાજ કેવું છે એ હજી તમે ન સમજતા હો તો આ બેસો રાડો પાડીને તમને કહે છે: આ રાજમાંથી ધનસાધ મો સતાડી નાસી ગયો છે.'

હામ્ય અને કરુણની એ મેળવણી કેટલી સાદી અને કેટલી અસંગત છે' પણ ધણીવાર અતિશય ગંભીર થઈ જતા સરદારના હૃદયમાં કેવી જવાબો મળતી રહી હતી તેનું પણ લોકોને માપ મળી રહેતું હતું

"હું જાણું છું કે આજો દિવસ તમારે બારણા અડકાવીને માણસ ને ટોર બધાએ પુરાઈ રહેલ તમને વસમું લાગે છે, ને તમે તમારા ટોર ને ધરની મિલકત સરકારને લઈ જવા દેવા તૈયાર છો પણ મારે તમને સમજાવું કે દુનિયા સંઘન કરવા શીખવતું છે ને તમને ધડવા છે તે સિવાય આ બારોડા અને આવાક સરદાર સામે આપણે ન ફાવીએ મારે તમને દેખાડવું છે કે રોડ રિપોર્ટની નોકરી માટે જનોઈ પડેલો આદાલત હાથમાં દોરડા બાંધીને ખાટકીને દેવાના ટોર પકડવા ફરે છે. આપણા જ માણસોને,

આરોહી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

બિચ વરણના લોકોને આ સંજ્ઞા ન કેવા સફરો બનાવે છે તે તમને મારે દેખાડવું છે ”

અથવા આ -

“આપણી તો એક નાનીસરખી લડત હતી પણ સરકાર હાલે બરાઈને તેને મોટું કામ આપે છે જે આજે મળ પોતાની હાલ બરાબર ન પડે તો સરકાર તેને છ દી નાખશે પણ પ્રભુ જે ખરી હાલ પડશે તો સરકાર હારી જશે હાલ આ તાલુકાના બધા માણસો ખુવાર થાય કે મરી જાય તોયે શું? ૮૦ હજાર મર્યા કે જીવ્યા તેનો ઈશ્વરની સુધ્ધિમા રો હિસાબ છે? એક મણ ધડતુ બી જમીનમા દટાઈ કે હીને નારા પામે છે, પણ તેના બદલામા ખારીબધ થઈ પેદા થાય છે, તેમ તમે આરોહી તાલુકાના ખેડૂતો બી બની બલે ખુવાર થાઓ, અને ગુજરાતની ખેડૂતઆવમતુ હાલથી કરો આજે તમને લક્ષ્મી ચાલેલો કરવા આવી છે એમ સમજાવે ફરીફરીને આવો સમય કોઈના બાબમા નથી આવતો તમારે ખેડૂતને હરવનુ દોય જ નહિ. હર તો સરકારને દોય—જેને પોતાનુ રાજ્ય રાખવું છે, સરકારી અમલદારને દોય—જેને નોકરી મિાઈ મેસવાનો હર ■ ”

અથવા તો અગ્રમત આઠેપહોર જાગૃત સરદારના આ ઉદ્દગાર લો.

“તમે મને આશન લેવા હો છો, પણ મારે કઈ આશન નથી લેવો છું. હું ત્યાં સુધી રાતદિવસ તમારી વચ્ચે રહેવું જો મારો ધર્મ છે તમને ખબર નહિ દોય પણ મને ખબર છે કે તમારી પાલન કેટલા પ્રકાર બૂતો બની રહ્યા છે કઈ વખતે તેઓ તમને વળગી ગાડા કરશે, કઈ વખતે પાડશે એવું રખવાણ કરવાનો મારો ધર્મ છે જેણે તાલુકાનો રખો દોવાનો દાવો કર્યો છે તેનો ધર્મ સતત સર્વશક્તિ જાગૃત રહેવાનો છે તમે મને તાલુકાનો રખો નીચો તો હવે જ્યાં સુધી હું બદાર રહું ત્યાં સુધી મારે સુવાનુ દોય નહિ મારો ધર્મ પોતે જાગૃત રહી તમને નિરંતર જાગૃત રાખવાનો છે ”

હાઝ્યા ઉપર કામ

“જેઠાના ધાવલિયા અહીં આવીને જેડૂતો પર છવે છે, ને કમિશનર-સાહેબ નથુ હનરનો મનિઓર્ડર વિદાયતથી મગાવીને ખાતા હરો ? તમે મના ઉપર છવો છો ?”

સરકારે રેવન્યુ કાયદાની કલમ અને દીવાની કાયદાની કલમ પછી આ જખ્તીના કામમાં ઊંચી મૂકી હતી એ આપણે જોયું, ન જોઈ રાત, ન જોઈ મધરાત, ન આપી પહોચ, ન કયાં પચાતનામાં, ન જોયા ખાતેદાર, ન જોયા બિનખાતેદાર, હવે વલ્લભભાઈની ભાષામાં કહીએ તો બીજા ખાતાને પછી વટાળવા માડ્યા હતા આજકારીખાતું તો હાથ લાગ્યું જ હતું દારના પરવાના માટે આપવામાં આવેલા પૈસા મહેસૂલ પેટે જમા લેવાય, અને દોરાબજની સત્તામણી આજકારીખાતાના અમનદારો દ્વારા જ પછીખરી કરવામાં આવી, હવે જેતીવાડીખાતું—જેડૂતોના કલ્યાણને માટે કરવામાં આવેલું ખાતું—સરકારનું હચિયાર બન્યું-તાનુકાના કેટલાક જેડૂતો જેતીવાડીખાતામાંથી કપાસનું બી લઈને જેતીવાડીખાતા મારફત જ રૂ વેચે છે એ રૂ ખાતાનું નથી હોતું, પછી ખાતું જેડૂતને માટે અનામત રાખી વેચી દે છે આવા રૂની ઘણી ગાસડી એક જનમાં પડેલી હતી બસ મામલતદારે જઈને

એ ગામડી ઉપર ટાય ચૂકી, અને ડિરેક્ટર જોઈ એમિકમ્યારને લગભગ ૭૩,૦૦૦ જેટલા રૂપિયા ખેડૂતોના મહેસૂલ પે જે ભ્રા કરી દેવાનો દુષ્ટમ થયો. ખેડૂતો ત્યા તે તો ટાણુ બાણુતું હતું? ખેડૂતોના નામ પાઝળથી બણી લેવાય, પણ એ પોણો લાખ ભ્રા થયેના તો ગણાય. બદ્દનાળાઓની બદ્દના સાધસન્સ, મહેસૂલ ન ભરના માટે, લઈ લેવાના આવ્યા, અને પેન્ડનરોને પેન્ડન ખોવાની પણ ધમખી મળી પાઝળથી ટેળવણીખાતાના અને વૈ કીય ખાતાના અમનદાગે મારદત તેમના ટાય નીચેના નોકર એવા ખાતેદારો ઉપર દબાણ કરવામા આ યુ હતું.

પણ આટલા દવા તથાથી કમિશનરમાહેમને સતોડ થાય એમ નહોતું તેમને એક નવુ હથિયાળ મળ્યુ દીનશાજ એક ન બહેરામ નામના વયોવૃદ્ધ, બના, સમાજસેવારત દામ્તર કમિશનર સાહેબની બાગમા સપડાયા એ કેવી રીતે સપડાયા એ તો કહી શકાતું નથી, પણ દામ્તરની સમાજસેવાભાવનાનો કમિશનરે સરળતાથી દુરુપયોગ કર્યો. ખેડૂતો કુખના પાંચ બણી રસા હતા, સરકાર હંક ન છોડે તો હજી ખેડૂતોને માટે કુખના કુંગર બભા હતા એ વિરે તો કોઈને શકા જ નહોતી એટલે આ ગરીબ ખેડૂતોની દયાની ખાતર મર્યાદા કરવાની એમને કમિશનરસાહેબ પામેથી સૂચના ગળી હોય તો નવાઈ નહિ એમણે એક કાગળ વતમાનપત્રોને લખ્યો તેમા બારડોલીના ખેડૂતોને મહેસૂલ ભરી ફર્ક રાજમાન્ય રીતે અળવગ ચનાવવાની સૂચના કરી અને બીજે કાગળ કમિશનરને લખ્યો તેમા તેમને પૂઝયુ કે આવા અણીના સમયમા પોતાની સેનાં તેઓ કેવી રીતે આપી શકે આ બે કાગળોની સાથે આપણે સબધ નથી આપણે તો કમિશનરે એ બધા દામ્તરને ઉપરના કાગળના જવાબમા જે કાગળ લખ્યો તેની સાથે સબધ છે આ કાગળ દ્વારા કમિશનરે પોતાના હુદયની પરાગ કાઢી સત્યાગ્રહની લગ્ન કેવી રીતે આવી એ વર્ણવનારા ઇતિહાસમા આ દામ્તર, કે કમિશનર કે તેના કાગળને આખો ઉતારી બહેરાત આપવાનું હું પસંદ ન જ કરત પણ અણીવાર નાનકડી બાબત અણુધારી રીતે મોગી ચર્ચ પડે છે, અને

આ ઝમિરનરના દાગળે બારડોલી તરફ આખા હિંદુસ્તાનનું ધ્યાન ન ખેંચ્યું હોત તો એ હું ન આપન ન આ રહ્યો તે કાગળ.

[અમેજી પત્રનો શુજાલી તરન્નમે]

૬૫ સુરત,

૮મી મે, ૧૯૨૮.

ચહાલા હા એકલ ખહેરામ,

આપના પત્ર માટે ઘણો આભાર માનું છું અને ખાતરી છે કે આપે જે લેખો લખ્યા છે તે હૃદયની બહી લાગણીથી પ્રેરિતને લખ્યા છે અને નહિ કે ગઈ અમલદારની પ્રેરણાથી, અને આપની જે બહી લાગણીને કારણે જ આપે ગરીબ રમતપીતિયાઓને મદદ કરવાના કામમાં આપનું જીવન સમર્પણ કર્યું છે.

સરકારવધારે વસૂલ કરવા માટે સખત પગલા લેવા પડેલા, જે બિગના આ ચળવળિયાઓને તેમની ચળવળ છોડી દેવા માટે માસથી બંને તેડો સમનવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. સરકારી અમલદારો બારડોલીના લોકો સમક્ષ સરકારનો મેસ રજૂ કરી શકતા નથી, મરણ કે તેમને બસૂમી, હુલ્લખોરી અને જેવા બીજા અપમાનોના ભોગ બનાવવામાં આવ્યા છે જે કોઈ અમલદાર પાસે બચે છે તેના પર રાકાની નજરથી જેવામાં આવે છે અને તેને બહિષ્કારની ધમકી અપાય છે. સરકારે ધારાસભામાં જે દલીલો રજૂ કરી હતી, અને જેને પરિણામે ધારાસભા કપકાની ફરખાસ્ત ૪૪ વિરુદ્ધ ૩૫ મતે ઉડાવી દેવા પ્રેરણે હતી, તે સબધી લોકોને બહુ થવા દેવામાં આવતી નથી—તેમના કાનમાં કૂચા મારવામાં આવ્યા છે.

ભોમના ઉપર જીવનારા અને તેમને બાંહે રસ્તે દોરવાનારા આ બિડાના ચળવળિયાઓના ધાડાથી ગરીબ બિચારા બિડૂતો પાયમાલ ન થાય તે માટે મારા જેટલી બીજાને ચિંતા ન હોય. મેં જ બીજામાંથી રજૂહોડાજ નાયક, એમ બેલ સી, સમક્ષ એ વાત સ્પષ્ટ કરી છે કે જે મોં ગામ પોતાનો વર્ગ બિડી રીતે ચડાવી દેવામાં આવ્યો છે એમ માનવાને ચોગ્ય કારણો બતાવી આપે તેનો જ સ તપાસવા માટે હું તૈયાર છું, પણ તે એવી રીતે કે આખા તાલુકા અને મહાલનો જે ૨૦ ટક જેટલો વધારો થયો છે તે નહિ આપવાની વાત છોડી દેવામાં આવે.

મહેસૂલ વસૂલ કરવા માટે સરકાર બંને તેડવા દરેક ઉપાય લેવાતું માની વાળી રહે નહિ કારણ કે એમ નહિ થાય તો કાયદાપૂર્વક થયેલી દરેક બમાબધીનો વિરોધ કરવામાં આવશે. આખા બારડોલીના ચળવળિયાઓ તે જ માણસો છે કે જેઓ ૧૯૧૮માં બિડા બિલામાં કર

એ ગાંસડી ઉપર ટાંચ મૂકી, અને ડિરેક્ટર જોઈ એમિકદયરને લગભગ ૭૩,૦૦૦ જેટલા રૂપિયા ખેડૂતોના મહેમુલ પેટે જમા કરી દેવાનો લુકમ થયો. ખેડૂતો ક્યા તે તો દાણ જાળવું હતું! ખેડૂતોનાં નામ પાછળથી જાણી લેવાય, પણ એ પોણો લાખ જમા થયેલા તો ગણાય! ખંદેશવાળાઓની ખંદેશનાં લાખસન્સ, મહેસુલ ન ભરવા માટે, લઈ લેવામાં આવ્યાં, અને પેન્શનરોને પેન્શન ખોવાની પણ ધમકી મળી. પાછળથી ફેજવણીખાતાના અને વૈદ્યીય ખાતાના અમલદારો મારશલ તેમના દાય નીચેના નોકર એવા ખાતેદારો ઉપર દબાણ કરવામાં આવ્યું હતું.

પણ આટલાં દવા તથાંથી કમિશનરસાહેબને સંતોષ થાય એમ નહોતું. તેમને એક નવું હથિયાર મળ્યું. દીનશાસ્ત્ર એકલ બહેરામ નામના વયોવૃદ્ધ, બ્રાહ્મ, સમાજસેવારત દાકતર કમિશનર-સાહેબની જાળમાં સપડાયા. એ કેવી રીતે સપડાયા એ તો કહી શકાતું નથી, પણ દાકતરની સમાજસેવાભાવનાનો કમિશનરે સ્પષ્ટતાથી દુરુપયોગ કર્યો. ખેડૂતો દુઃખના પાઠ બહુ રચ્યા હતા, સરકાર હં ન છોડે તો હજી ખેડૂતોને માટે દુઃખના કુંગર જલા સતા એ વિષે તો કંઈને શંકા જ નહોતી. એટલે આ મરીખ ખેડૂતોની દયાની ખાતર કંઈક કરવાની એમને કમિશનરસાહેબ પાસેથી સૂચના મળી હોય તો નવાઈ નહિ. એમણે એક કાગળ વર્તમાનપત્રોને લખ્યો તેમાં આરોગીના ખેડૂતોને મહેસુલ બરી દઈ રાજમાન્ય રીતે અજવળ અસાવવાની સૂચના કરી, અને બીજો કાગળ કમિશનરને લખ્યો તેમાં તેમને પ્રાર્થના કે આવા અણીના સંગ્રામમાં પોતાની સેવા તેઓ કેવી રીતે આપી શકે. આ બે કાગળોની સાથે આપણે સંબંધ નથી. આપણે તો કમિશનરે એ જલા દાકતરને ઉપરના કાગળના જવાબમાં જે કાગળ લખ્યો તેની સાથે સંબંધ છે. આ કાગળ દ્વારા કમિશનરે પોતાના હૃદયની વરાળ કાઢી. સત્યાગ્રહની લડત કેવી રીતે ચાલી એ વર્ણવનારા ઇતિહાસમાં આ દાકતર, કે કમિશનર કે તેના કાગળને આખો ઉતારી જાહેરાત આપવાનું હું પસંદ ન જ કરત. પણ અણીવાર નાનકડી જાખત અણુધારી રીતે મોટી થઈ પડે છે, અને

આ કમિશનરના કામને બારડોલી તરફ આપ્યા હિંદુસ્તાનનું ધ્યાન ન બેસ્યું હોત તો એ હું ન આપત ગયા રહ્યો તે કાગળ.

[અગ્રેષ્ઠ પત્રનો ગુજરાતી વરન્ડમે]

૬૫ સુરત,

૮ મી મે, ૧૯૨૮

વહાલા હા એફસ બહેરામ,

આપના પત્ર માટે ધણી આભાર માનું છું મને ખાતરી છે કે આપે જે લેખો લખ્યા છે તે હૃદયની કબી લાગણીથી પ્રેરણાને લખ્યા છે અને નહિ કે કોઈ અમલદારની પ્રેરણાથી, અને આપની એ કબી લાગણીને કારણે જ આપે જરીબ રાજપીતિયાઓને મદદ કરવાના કામમાં આપનું જીવન સમર્પણું થું છે

સરકારવધારો વસૂલ કરવા માટે સખત પગલા લેવા પડેલા, મેં જોના આ અજબગિયાઓને તેમની અજબજ છોડી દેવા માટે મારાથી અને તેટલો સમજવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો સરકારી અમલદારો બારડોલીના લોકો સમક્ષ સરકારનો પ્રેસ રજૂ કરી શકતા નથી, મરણ કે તેમને નાસુસી, છુલ્લુખિરી અને જેવા બીજા અપમાનોના લોગ બનાવવામાં આવ્યા છે જે કોઈ અમલદાર પાસે નથી છે તેના પર ત્યાગની નજરથી જોવામાં આવે છે અને તેને બદિખારની ધમકી અપાય છે સરકારે ધારાસભામાં જે દલીલો રજૂ કરી હતી, અને જેને પરિણામે ધારાસભા કપડાની દરખાસ્ત ૪૪ વિરુદ્ધ ૩૫ મતે ઉડાવી દેવા પ્રેરણા હતી, તે સખધી લોકોને નજીક થવા દેવામાં આવતી નથી—તેમના કાનમાં ફૂંચા મારવામાં આવ્યા છે

લોકોના ઉપર જીવનારા અને તેમને આડે રસ્તે દોરવાનારા આ ખેડના અજબગિયાઓના ધાડાથી જરીબ ગિયાશ ખેડતો પાસમાં ન થાય તે માટે મારા જેટલી બીજાને ચિંતા ન હોય મેં સખ બીમભાઈ રજૂઆતનાયક, એમ જેલ સી, સમક્ષ એ વાત સ્પષ્ટ કરી છે કે જે કોઈ ગામ પોતાનો વર્ગ ખેડી રીતે ચલાવી દેવામાં આવ્યો છે એમ માનવાને યોગ્ય કારણો બતાવી આપે તેનો પ્રેસ તપાસવા માટે હું તૈયાર છું, પણ તે જેવી રીતે કે આપણા તાલુકા અને મહાલનો જે ૨૦ ટકા જેટલો વધારો થયો છે તે નહિ આપવાની વાત છોડી દેવામાં આવે

મહેસૂલ વસૂલ કરવા માટે સરકાર બને તેટલા દરેક ઉપાય લેવાતું મારી વાળી રહે નહિ કારણ કે એમ નહિ માય તો કાયદાપૂર્વક ચલેલી દરેક જમાબંધીનો વિરોધ કરવામાં આવશે આજના બારડોલીના અજબગિયાઓ તે જ માણસો છે કે જેઓ ૧૯૧૮માં ખેડા જિલ્લામાં કર

નહિ બરવાની હાલત વપાડેલી અને જેઓ મહેસુલ આપના છાંટે તેમને તે આપતા અટકાવવા આટે તેમણે લગભગ ખેડાના જેવી જ સુમ્તિઓ આદર્શ અજમાવી છે, એટલે કે જેવા મહેસુલ બરવા છાંડનારા લોકોને નાતબદાર મૂકવાની, સામાજિક બદિબ્ધારની અને દડની ધમકીઓ આપવામાં આવે છે

ખેડા જિલ્લાના પાંચ તાલુકાઓમાંથી આ ચળવળિયાઓ આવ્યા છે, એ તાલુકાઓનું રિવિઝન સેલેક્શન દેલને કારણે એ વર્ષ માટે મુક્તથી રાખવામાં આવ્યું છે છેલ્લા સાત કે આઠ મહિનામાં ખેડા જિલ્લામાં રેલ-સંકટનિવારણ માટે સરકારે લગભગ અર્ધા કરોડ એટલા રૂપિયા ખર્ચા છે ને આ ચળવળિયાઓ ખારડોલીમાં રૂતબદ ચાલ, તો તો પછી ખેડા જિલ્લામાં સરકારી મહેસુલ અને તગાવીની વસૂલાતનું કામ નેખમમાં જ આવી પડે

આપ આ પત્રનો આપને ચોખ્ખો લાગે તેમ વપયોગ કરી રાકો છો એ ને કંઈ લખ્યું છે તે ખાનગી નથી પણ ને જાણીતા મુદ્દાઓ છે તે જ એ બતાવે

લિ.આપનો

(સહી) ૬૪૮૫. ૬૪૮૫ રમાઈ

થોડા જ દિનસ ઉપર મિ રમાઈ સરદારને એક કાગળ લખ્યો હતો તે અતિશય વિનયભર્યો હતો, અને તેમાં વસ્તુભાષીને 'અગત મિત્ર' તરીકે જણાવ્યા હતા આ જ મિ રમાઈ આ કાગળમાં સરદારના ઉપર ચુટેના વિશેષણોને કેમ વરસાદ વરમાવ્યો હશે તે તે જાણે. પણ સરદારને તો એથી માત્ર હસવું જ આવ્યું દશ વર્ષ ઉપર કમિશનર મિ. પ્રાટે ગાંધીજીની સામે ખેડામાં સરકાર તરફથી એટલું જ ફેટર મુદ્દ ચલાવ્યું હતું, પણ તે પોતાના બાપણમાં ગાંધીજીને 'મિત્ર' અને 'પવિત્ર અને સાધુ પુરુષ' તરીકે વર્ણવતા, અને વક્ષભભાઈને 'મહેરબાન વક્ષભભાઈ સાહેબ' તરીકે વર્ણવતા મિ. રમાઈ કદાચ ધાર્યું હશે કે વિરોધીને સખ્ય બાપામાં ન વર્ણવાય. પણ વક્ષભભાઈને મિ રમાઈની સખ્યતાની સાથે લડવું નહોતું પણ એ કાગળમાં રહેલા હડહડતા જૂઠાણા તો ખુદ પાડવાની તેમની ફરજ હતી. ખારડોલીમાં એક પણ વાર આવ્યા વિના મિ. રમાઈ લખ્યું, 'સરકારી જમવદારો ખારડોલીના લોકો

સમક્ષ પોતાનો કેસ રજૂ કરી શકતા નથી, કારણ તેમને બસૂસી હુકમોરી અને બીજાં અપમાનોના ભોગ બનાવવામાં આવ્યા છે.’ શ્રી. વલ્લભભાઈએ કમિશનરસાહેબને એક બહેર લાપલુમાં ખાતરી આપી કે જો તેમની ઇચ્છા હોય કે બારડોલીના ખાતેદારોની સલા બોલાવવી તો બારડોલીના ૧૭,૦૦૦ ખાતેદારોની સલા બોલાવી આપવા પોતે તૈયાર છે, પણ સાથે સાથે એ પણ જણાવ્યું કે વહેમ અને અવિશ્વાસના પ્રચલિત વાતાવરણમાં મિ. રમાર્ટના હાથ નીચેના અમલદારોને લોકો દૂરથી જ નમસ્કાર કરવાના છે. છતાં એકવાર કલેક્ટરે લોકોની ઉપર આગ અને દિમાના જે આરોપો મૂક્યા હતા તે આરોપો કમિશનરે ન મૂક્યા તેને માટે શ્રી. વલ્લભભાઈએ તેમનો આભાર માન્યો. ખેડાના ‘ચળવળિયાઓ’ ખેડામાં મહેસૂલ ન ભરવા દે એ આરોપના સબધમાં તો શ્રી વલ્લભભાઈએ મિ. રમાર્ટને યાદ દેવડાવ્યું કે જો આ ચળવળિયા પ્રલયપીડિત ગુજરાતની વહારે ન ધાયા હોત, અને તેમને પોતાના જીવના જોખમે, અન્ન, વસ્ત્ર, વાવવાના બી, વગેરે વખતસર ન પહોંચાયા હોત તો સરકારનું તત્ત્વ તો ભાગી પડ્યું હોત, અને ખેડૂતો વાવણી વખતસર ન કરી શકત એટલે સરકારને એક કોડી મહેસૂલ પણ ન મળી શકત. વળી એમ પણ જણાવ્યું કે આ જ ચળવળિયા હતા તો સરકારે આપેલા નાણાંનો સંદબ્ધ થયો, ઘણે ઠેકાણે સસ્તા બી અને લાકડા વગેરેની કુદાનમાથી એ લોકોને લીધે જ સરકાર પૈસા બચાવી શકી

પણ આ વિપરીત સુદ્ધિથી પ્રેરાયેલા કાગળથી દેશમાં થયેલા ખળભળાટનું દર્શન ગાંધીજીના લેખ જેટલું જાણ્યે જ કયાંય વ્યક્ત થતું હતું એ લેખ અહીં લોકલાગણીના માપ તરીકે જ નહિ પણ ગાંધીજી દરેક પ્રસંગે બારડોલીની લડતના મુદ્દાની ચોખવટ કરવાને કેટલા આતુર હતા, અને લોકોને મર્મોદામાં રાખવાની કેટલી કાળજી ધરાવતા હતા તે બતાવવાને માટે અદ્વરશઃ અહીં ઉતારું છું :

“બારડોલીની લડતનો રંગ બતાવે છે ખાલસાની નોટિસો જે અપાઠાથી અપાઈ રહી છે તે જોતા એમ લાગે છે કે આખો બારડોલી

તાલુકા સરકારના કળબા આવી જશે. અને તેમની ૭ લાખ રૂપાળીના બદલામાં તેઓ પાછો જાય છે. બારડોલીના લોકો બહાદુર હશે તો આ જમીન જવાથી તેમના પેટમાં પડી દાસવાનું નથી તેમની મિલકત જશે, પણ દરેક સત્કર્મ અને સમારોહને વધાવામાં વધાવી વસ્તુ જે આજે તે તેમણે બળવી હશે જેના હૃદયમાં રોષ ભર્યું છે, અને જેના દાથપગમાં કામ કરવાની શક્તિ છે તેને મિલકત ખોવાનો જરાય ડર ન હોવો જોઈએ.

પણ ખાલસાની નોટિસથી ધારે કામ—લોકોને ડગવવાનું કામ—પાર ન પડ્યું જોડે હવે કાર્યકર્તાઓને જેલમાં પૂરવાનું શસ્ત્ર સરકારે ઉપાડ્યું છે. પળબમાં માર્શલ લો ચાલેલા હતા તે વેળા ન્યાયના ફારસો થતા તેવા ફારસો આજે આવી રહ્યા છે સરકારી વધીવ આરોપીની ખો છુવાવી દે એવી સત્કર્મ આગળી કર છે, અને એ કામને માટે ખસ નિમેટો મેનિસ્ટ્રેટ તેમની આગળી વધાવી લઈ ખો છુવાવી દે એવી સખત કદની સખત કરે છે જેમ ખાલસાથી લોકોના ઉપર કરી અસર થતી નથી તેમ મોટે માગે લીધેલી આ સત્કર્મની પણ કરી અસર નથી થવાની સ્વેચ્છાએ ભાગવેલું કદ કદ ભાગવનારને કરી દાનિ કાઢી નથી.

પણ જે વસ્તુ ખૂબ છે તે અમલદારોની અપ્રમાણિતા અને ઉદ્વેગ છે. ઉત્તર વિભાગના કમિશનરે તેમને કામગીરી લખનાર એક જણ ઉપર કામગીરી લખ્યો છે, જેમાં અપમાનભરેલા કટાક્ષ અને અસત્યો લખ્યા છે.

આ લેટર ખેડાના ચળવળિયાઓએ ડાહી કરી જે કટાક્ષમાં હસહસ અસત્ય છે. જે લેટર રાત્રે કરનારા બારડોલીના જ લોકો હતા હા, તેમણે માત્ર શ્રી વલ્લભભાઈ ખડેની મદદ અને સલાહ લઈને જે લેટર લખાવી, અને શ્રી વલ્લભભાઈને તો દુધાડું છે કે કમિશનરે કઈક જોળખે છે. કમિશનરે જે અવમા “ચળવળિયા” સામે વાપર્યો છે તે અર્થમાં શ્રી વલ્લભભાઈને ચળવળિયા કહેવાય કે કેમ તે તો વાચકને વિચારી લેવાનું રીપુ છે.

વળી કમિશનરે પોતાના કામગીરી સરકારી અમલદારો ઉપર નસૂતી દેવા અને એવા જ અપમાનજનક ત્રાસ વર્તાવવામાં આવે છે જેમ જે કહ્યું છે તે પણ નુકાણું જ છે.

વળી કાર્યકર્તાઓને “બારડોલીના લોકો ઉપર જીવનારા અને તેમને અન્યે માટે દોષવનારા ચળવળિયાનું ટોળું” કહીને નહુવવામાં આવ્યા છે. આ અપમાન એક છે કે વધારે સારા વખતમાં અને પ્રજાને પોતાના બળતુ સાન હોત તો કમિશનરની પાસે નવેર માફી મગાવવામાં આવે તેમને હું

ખબર આપુ છું કે જેમને તે ક્રોધ અને સત્તાના મદદમાં 'ચક્રવર્તિયાઓ' ટાળુ' કહે છે તેઓ મનના આબરુદાર સેવક છે, જેઓ પોતાની સેવા બારડોલીને મોટો ત્યાગ કરી આપી રહ્યા છે આમા વલ્લભભાઈ પટેલ બેરિસ્ટર હપરાત વધોત્તર અબ્યાસ તૈયજીસાહેબ પણ છે તેઓ પણ બેરિસ્ટર છે, અને એકવાર વડોદરામા મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા આમા ધમાગસાહેબ બાવઝીર છે, જેઓ ફકીર જેવા છે અને બારડોલીની પાસે મીઠીની તેમને રપ્ટા નથી પણ ડા સુમન મહેતા અને તેમના તેમના જ જેવા સમ્કારી પત્ની સારદાબહેન છે ડા સુમતની તબિયત તો ટેલોક સમય થયા બહુ નબળી છે, પણ તેઓ પોતાના આશિષના મોટા ભેખને બારડોલી ગયા છે આ ચારે ખેડના નથી એ કમિશનર-સાહેબને ફારાન થાય આ પડી દસાના દરબારસાહેબ છે, અને તેમના બડ પત્ની ભક્તિજા છે બનેએ ફેરાને માટે પોતાના સજનો ભાગ આપ્યો છે તેઓ બારડોલીના લોમ ઉપર પેટ બસતા નથી આ હપરાત ડા ચક્રવર્તિ અને ડા ત્રિભુવનદાસ ત્યા કામ કરી રહ્યા છે, તેઓ પણ ખેડના નથી આ હપરાત ફલત્તહ શાહ અને તેમના પત્ની તથા તેમના સાથી શિવાનદ જે હવે તો જેલમા જઈ પહોંચ્યા છે, તે પણ ખેડના નથી, અને હટનારે વર્ષોથી તેમણે ભૂગી સેનાને પોતાના જીવન અર્પણ મ્યું છે આ બધા અને બીજા જેમના નાનો આપી રહ્યો છે તેઓ બારડોલીની હાથ સાબળીને ત્યા ગયા છે એ કમિશનરમા આબરુદાર છાટો પણ હોય તો તેમણે આ સજ્જના અને સત્કારીઓની સ્વેચ્છાએ માફી માગવી જેઈએ સાચુ જેઈએ તો બારડોલીમા મમ કરતા કાયદાઓમા ખેડના કાયદાઓની સખ્યા બહુ ઓછી છે

કમિશનર પોતાના કામમા બારડોલી વિષે મુખર્ધ ધારાસભાન ફરવને આદબરુઓ ઉલ્લેખ કર્યા છે પણ એ અગાઉ એ જ ધારાસભાએ સરકારની વિચ્છ બેવાર મત આપેલા અને તેને સરકાર ઘોળીને પી ગઈ છે તે વાત તો તેઓ સાહેબ ખાઈ ગયા છે કારણ તેનો ઉલ્લેખ કરવામા સરકારની જ નામોશી છે

વળી સત્યાગ્રહ આદર્શ પહેલા બારડોલીના ખેડતોએ 'સજ્જના' કહેવાતો દરેક હપાચ લીધો હતો અને તેમા તેમણે કર્તુ વચ્ચુ ગડોણ, એ મહત્વની હકીકત પણ કમિશનરસાહેબ ગળી ગયા છે

કમિશનર જાણે છે 'એ બારડોલીના સકટમા પડેલા ખેડતે પોતાની હરત છોડી દે તો ખોટા વર્ગમા મુમયેવા હોય જેવા મોઈ પણ ગામડાના મહેસૂલને તેઓ ફરી વિચાર કરવાને રાજ છે' આમ કહીને

તે લોકોની આંખમાં પૂજા નાંખવા માગે છે. કારણ મૂળ યુદ્ધ એ નથી કે અમુક ગામ એવ્ય વર્ગમાં મુકાયેલું છે કે નહિ. મૂળ યુદ્ધ તો એ છે કે મહેસુલ ને રીતે વધારવામાં આવ્યું છે, તે રીત તદ્દન અયોગ્ય છે. અને ખારડોલીના લોકો એવો આગ્રહ નથી કરતા કે તેમનો મહેસુલ સ્વીકારવામાં આવે. તેમનો આગ્રહ તો એટલો જ છે કે તેમની કુરિયાદ કેટલી સાચી છે તે તપાસ કરવાને માટે એક સ્વતંત્ર ઘાને નિમ્મણ પંચ નીમવામાં આવે, અને પંચનો ગમે તે ઠરાવ હોય તેનો અમલ કરવામાં આવે. આમાં મહેસુલ ન સ્વીકારવાની વાત જ ક્યાં છે? અમુક ખેડૂતો કે અમુક ગામીને હાહ મળવાની વાત જ ક્યાં છે? આખો પ્રશ્ન જ સિદ્ધાન્તનો છે. યોગ્ય તપાસ વિના મહેસુલ વધારવાનો સરકારના હક્કનો ખારડોલીના લોકો હનકાર કરે છે. આની સાથે હું એ પણ જણાવું કે આ લડત સ્વરાજ્ય મેળવવાને માટે યોગ્યેથી કરે ન કરવાની લડત નથી. આ લડત તો એક આખા તાલુકાના લોકોની ચોક્કસ કુરિયાદની હાહ મેળવવા માટે જ છે.

એટલે કમિશનરના પત્રના નીચેનાં વાક્યોમાં ઉદ્ધતાઈની પરાકાષ્ઠા અને હડહડતી નજીકથી ધરેલા છે:

‘જે ચળવળિયાઓ ‘ટાણ’ ગરીબ ખેડૂતો ઉપર છબે છે અને તેમને ખેડે રસ્તે ચડાવે તે તેમનાથી એ બાપડાઓ સત્તાનારા ન વળે તે વિશે મારા કરતા વધારે ચિંતા બીજા કોઈને નહિ હશે. ખેડા જિલ્લાના પાંચ તાલુકાઓમાંથી આ ચળવળિયા આવે છે. એ તાલુકામાં રહેને બીધે બે વરસ સુધી મહેસુલમાં ફેરફાર કરવાનું મુલતવી રાખવામાં આવ્યું છે. છેલ્લા સાતઆઠ મહિનામાં સરકારે ખેડા જિલ્લામાં પ્રથમસંક્રાંતિવારજુને માટે લગભગ અઠધા કરોડ રૂપિયા આપ્યા છે. જો આ ચળવળિયાઓ ખારડોલીમાં ફાળી નવ તો ખેડા જિલ્લામાં જમીન-મહેસુલ અને તમાલી વસુલ થવાના ચારણ પડે.’

સરકારને, હું ખાતરી આપું છું કે જો ‘ચળવળિયાઓ’ ફાવશે તો તમાલી વસુલ થવામાં તો કરી મુશ્કેલી ન આવે. જો એ લેનારાઓ ન બરે તો તે વસુલ કરવા માટે ‘ચળવળિયાઓ’ના સરસાર વલ્લભભાઈ પટેલ તેમને વગરપગારના ટહેન્ટર મળી રહેશે. પણ સાચી વાત તો એ છે કે જો ‘ચળવળિયાઓ’ ફાવશે તો ઉત્તર વિભાજના કમિશનરે લોકોના માનવંતા રોવકોનું અપમાન કરવાની અને નીકામી જોલવાની દિ’મત ધરી છે તેવી દિ’મત સરકારી અમલદારો નહિ ધરશે, અને ખારડોલીના વધારા જેવા બધંકર, અયોગ્ય અને અન્યાયી વધારા સામે લોકોને કંઈક હાદ મળશે.

હેલે લોકોને જે યોગ્ય સરકારનું શબ્દ ફટ પડાવવાની નીતિ ઉપર જ નથી રતું છે એ આખમા ખૂને એવી રીતે બતાવવાને માટે સરકારે મોટા ભાગે હિંદુવસ્તીવાળા તાલુકામાં મુસલમાન અમલદારો અને બાહુતી પકાણો ઠસાવવાનું ડહાપણુ યોજ્યું છે સત્યાગ્રહી તરીકે લોકો સહેવાઈથી સરકારના પેચને પહોવી વળી શકે એમ છે અમલદારો ને પકાણોને તેઓ મિત્ર સમજે, તેમનો અવિશ્વાસ ન કરે, અથવા મોઈ પણ રીતે તેમનો ડર ન રાખે અને તેમને પજવે નહિ એ અમલદારો આપણા દેશબંધુઓ છે, અને એ પકાણો આપણા મદોશીઓ છે સરકારને પોતાની જાલની ખબર પડવામાં અને હિંદુની ઇજ્જત મુસલમાનને અને મુસલમાનની ઇજ્જત હિંદુને સરખી જ ખ્યારી છે એમ સમજવામાં વાર નહિ લાગે. આ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ રીતે સિદ્ધ કરવાની તક બારડોલીના લોમની પાસે પડેલી જ છે સત્યાગ્રહનું શાસ્ત્ર એ પ્રેમનું શાસ્ત્ર છે એનું તેઓ ખૂદ-ખૂદ પાલન કરશે તો તેઓ આપણા કમિશનરનું પાયાણુ હૃદય થણુ પિંગળાવી શકશે =

આ અલ્પ દેખાતા કામળે કેવો મોટો ખળભળાટ મચાવ્યો એ તો આ પછીના પ્રકરણોમાં જોઈશું.

ગવાઈ રહેલું બારડોલી

“જે તમે તમારો પાઠ લખી ચક્રો તો દેસદેસાવરથી ટાંકા નેવડ
જિતવાના છે, અને આમાંથી જ એક દિવસ દિદુક્તાન નગવાનું છે ”

મે મહિનાની આખરે તો બારડોલી દિદુક્તાનમાં ગવાઈ રહ્યું હતું ધણાએ નિરાશાવાદીઓની નિરાશા એણે ઉઠાડી દીધી હતી, ધણાએ કુશદીઓની કુશકાનું એણે કારણ રાખ્યું નહોતું ‘આ વાણિયા કેમ ટકશે’ એમ પૂછવાની પણ હવે કોઈની હિમ્મત રહી નહોતી, એક બહાદુર પારસી ખુવાર ચવા તૈયાર થયો હતો તેને જોઈને આખી પારસી આયમ ખળભળી ઉઠી હતી, અને થોડા મુસમખાનોને હચમચાવનાર મુસદ્દાગાન માગનાતદારના બારડોલીના અડગ મુસમખાનોની આગળ હાથ હેરા પડ્યા હતા બારડોલીની સ્ત્રીઓની બહારની બહેનો આરત કરતી હતી

મુખર્જિગરીને પણ બારડોલીનો ચેપ લાગ્યો હતો, મહિના ઉપર મુખર્જિ ગયો હતો ત્યારનું મુખર્જિ અને બાળક મુખર્જિ બેમા બહુ દેર જોયો મહિના ઉપર ગયો ત્યારે બારડોલી વિશે અજ્ઞાન, શંકા, ઉદાસીનતા હતા આ વેળા બારડોલી વિશે જાણવાની આતુરતા, બારડોલી વિશે ધન્યવાદો, બારડોલી સત્યાગ્રહ પત્રિકાઓ મેળવી વાંચવાનો ઉત્સાહ, અને બારડોલી સત્યાગ્રહ માટે નાણા મોકલવા વિશે પૂછપરછ

સરદારે જે માહનાની હમી તારીખ સુધી નાણા માટે જાહેર માગણી બહાર પાડી નહોતી, પણ હવે બારડોલી સત્યાગ્રહની લડતે ગશીર સ્વરૂપ પકડ્યું છે, ‘જાનણીમાં બહારથી તાલુકાની મદદે આવેલા લગભગ સો સ્વયંસેવકો કામ કરી રહ્યા છે, શરતીનું કામ ચાલુ છે, અને જુદેજુદે સ્થળેથી સખ્યાબંધ ખેડૂતો અને

ખીલ મહેમાનો લડતની રચના જોવા અને રહસ્ય સમજવા આવે છે,' એટલે લડતનું ખર્ચ ગુજરાત અને બૃહદ ગુજરાત આપે એવી સરદારે માગણી કરી તાલુકામાંથી આજ સુધી ૧૦,૦૦૦ ઉપગત રૂપિયા મળી ગયા હતા, એમના માત્ર ૨,૦૦૦ રૂપિયા બહારના હતા ખાડીની રકમમા ખારડોલી તાલુકાના દરેક ગામની સ્ત્રીઓના નાણા તેા હતા જ, કેટલાક આમપામના ગાયકવાડી ગામેના હતા સરદારની માગણીને ગાંધીજીએ ટેકા આપ્યો અને બીજો જ દિવસથી નાણાની ધારા ચાલી. મુજબમા ઘણા મિત્રો 'પૈસા કંયા મોકલવા?' એમ ઉત્કેઠાથી પૂછતા હતા એક મીમત બહેન, જે મેમથી ખારડોલીના ઇતિહાસનુ અધ્યયન કરી રહ્યા હતા, અને ગુપ્ત રીતે દાન મોકલતા હતા તેમણે વણુમાગ્યુ પોતાનું મે મહિનાનું દાન આપ્યુ અને લડત માટે ત્યા સુધી માસિક રૂ ૫૦૦ મોકલવાનું વચન આપ્યુ

એ દિવસમા મુખર્ધી સુરત આવતી એક ગાડીમા કરેલા પ્રવાસ વિષે લખતાં મે 'નવજીવન'મા લખેલું

"મુખર્ધી રાતની ગાડીમા પાછા વળતા ચાર વાગે વવસાડ આબરું અને ખારડોલીની વાતો સાંભળતા બન્ધો ત્યારપછી તેો હાથ આવે જ રોની? ખારડોલીના સત્યાગ્રહીઓ આટલા મવાયા છે, તેા ખારડોલીનું પકાણુરાજ પણ એાણુ ગવાયુ નથી રામલું નામ મવાય ત્યા સુધી રાવણુને કોણુ ભૂલશે? એક બાઈ પકાણુના શાસની વાતો કરતા હતા 'આ બધુ સહન થાય, પણ પકાણુ કેસોને શાસ આપે છે, ન્યાત્યા પેસી બચ છે, વાગાઓ તેડે છે, ઝેરા ઉપર હાથ નાખે છે તે કેમ સહન થાય?' મે કહ્યું 'સહન કરવામા જ તમારી લડત છે એ સહન ન કરો તેા તમે ગાંઠ થાઓ તેની વાટ જોઈને સરકાર છોડી છે' એક બાઈએ સરસોણના જમીદારના વર્ણન આપવા માડ્યા 'અનાવનો છે કોને ઘેર ઘેરી નથી, દીકરો તેટલો હેર ખાઈને મરી ગયો છે શાને ચારુ આ પાપમા પડતો હશે?'

ખીલની ગાડીમા સુરતથી નવસારી ગયેા હતા 'એક્ટ્રોએ' ઉપર સત્યાગ્રહ પત્રિકાઓ વચાચ, ટ્રેનમા મુસાફરો મોટીથી વલ્લભભાઈના લાપણેા વાગે અને ખીલઓ રસથી સાંભળતા હોય એક બધુ વાગી રવા એટલે શાસેના ખાનામાંથી આવીને તે વાચવાને ખીલ લઈ ગયા નવસારી

સ્ટેશનથી જતરી નવસારી શહેરમાંથી ખરે બપોરે ચાલતો જતો હતો; મારા ખસા ઉપર ખાલીની થેલી હતી. એક ખારસીને લાગ્યું કે નક્કી આ કાઈ પત્રિકા વહેંચનારો હશે, એટલે મારી પાછળ દોડ્યા, અને કહે: 'ભાઈ, આરડોલી પત્રિકા આવતા નવજોની!'"

આમ પ્રકાશનખાતામાંથી નીકળતી પત્રિકાએ ગુજરાતને ખૂણેખૂણે આરડોલી તાલુકાને ગવાતો કરી મૂક્યો હતો.

પણ સરદારને આરડોલીના મુદ્દાની હદ વધારવી નહોતી. શ્રી. રાજગોપાલાચાર્ય અને ગંગાધરરાવ દેશપાંડે આ અરસામાં અમદાવાદ આવ્યા હતા. તેમને આરડોલી આવવાનું બહુ મન હતું. પણ ગાંધીજીએ તેમને રોક્યા અને સરદાર. બહુ રાજ થયા. શ્રી. રાજગોપાલાચાર્ય તામિલ પ્રાંતના નેતા, ગંગાધરરાવ કર્ણાટકના નેતા, બંને આવે, બંને હાથણે આવે અને આરડોલીની લડતનું ક્ષેત્ર વધે એ ગાંધીજીને કે સરદારને ગમતું નહોતું. મગનલાલ ગાંધી ગુજરી ગયા, 'આશ્રમના પ્રાણ' ગયા એમ વલ્લભભાઈએ લખ્યું, વલ્લભભાઈનું અંતર વીંધાયું અને આશ્રમમાં જઈ આવવાનું તેમને મન થયું. ગાંધીજીએ લખ્યું: 'મગનલાલની ખોટ પુરાય એમ નથી, પણ તમે ન આવતા તમારાથી આજે આરડોલી ન છોડાય. મારી હાજરી તમારા ખીસામાં સમજાવે.' ગાંધીજી આરડોલી આવે એ કોને ન ગમે? પણ ગાંધીજી આવે તો આરડોલીની વધારે પડતી પ્રસિદ્ધિ થાય અને નાહકના દગસો આણસો આરડોલીમાં આવે એ સરદાર નહોતા ઇચ્છતા.

પણ સરદાર ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે, આરડોલી તો જગખત્રિશીએ ચક્રપુ' હતું. કમિશનરના કાગળમાં 'લોકોના ઉપર જીવનારા અને તેમને આડે રસ્તે દોરવનારા ખેડના ચળવળિયાઓનાં ધામાં' તરીકે સરદાર અને તેમના સાથીઓનું ચર્ચેલું વર્ણન આખા દેશને માથાના ઝાટકો જેવું લાગ્યું હતું. મદાસલાની કાર્યવાહક સમા મુબઈમાં મળી તેણે આરડોલીને વિશે ખાસ ઠરાવ કર્યો, એ ઠરાવથી આરડોલીના સત્યાગ્રહીઓ દેશમાં ગાજી રહ્યા:

'આરડોલી તાલુકામાં થયેલો મહેસૂલવધારો અન્યાય છે અને ખોટા અને અધોગ્ય આધારો પર સ્થવાયેલો છે તેથી તે વધારા વિશે તપાસ

કરવાને એક નિષ્પક્ષ અને સ્વતંત્ર ઠમિગી નીમતી એવી ખારડોલી સત્યાગ્રહીઓની આગળ ન સ્વીકારી મુબઈની સરકાર તેમની સામે જે પગલા લઈ રહી છે તેની સામે અડગ બદાદુરીથી ટક્કર ઝીવવાને માટે મદાસખાની આ કાર્યવાહક સમિતિ ખારડોલીના સત્યાગ્રહીઓને ધન્યવાદ આપે છે,

અને ખારડોલી સત્યાગ્રહીઓની પડખે ખરે ટાપ્પે અને મોટા ભોગો આપીને ઠાઠા રહેવાને માટે શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલ અને તેમના સાથીઓના આભાર માને છે, અને મુબઈ સરકારની મનસ્વી નીતિની સમે વિરોધ તરીકે મુબઈની ધારાસભાના જે સભ્યોએ પોતાના સ્થાનના રાજીનામા આપ્યા છે તેમને ધન્યવાદ આપે છે,

અને મુબઈની સરકારે સત્યાગ્રહીઓને દબાવવાને માટે જે ગેરકાયદેસર અને વખરેપડતા પગલા લીધા છે તેની સખત નાપસંધી બહાર કાઢે છે,

આ સમિતિએ ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સૂરતના એક ડાક્ટરને સખિનો પત્ર વાઢ્યો છે, જેની અદર કમિશનર શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલ અને અબ્બાસ તૈયબજી અને ડા. મુમત મહેતા જેવા પ્રબળ કસાયેલા અને વિશ્વાસપાત્ર સેવકોને 'તોમના ઉપર જીવનારા અને તેને આંડે રસ્તે ફેરવનારા ચળવળિયાઓના ધાડા' તરીકે વર્ણવ્યા છે, જેની અદર અનેક ચાહી અતિશયતાભરેલા વચનો એવા છે કે લગભગ બૂઝાણા કહેવાય, અને આ સમિતિ આ કાગળને અતિશય અપમાનભરેલો અને એક હાથે હોદ્દા ધરાવનારા અમલદારને ન છાજતો માને છે તેથી આ સમિતિ મુબઈની સરકારને કહે છે કે જે કમિશનરની પાસે એ કાગળ માટે બહાર માફી મંગાવીને તે ખેંચી લેવાનો હુકમ કરવો, અને તેમ ન કરે તો તેને ખરતરફ કરવો,

અને આ સમિતિ મુબઈની સરકારને વિનંતિ કરે છે કે તેણે 'સત્યાગ્રહીઓની નિષ્પક્ષ અને સ્વતંત્ર તપાસ માટેની વાલ્મજી માત્રાણીને સ્વીકારવી, અને આ લડતે અખિત બાસ્તીય સ્વરૂપ પકડ્યું છે એટલી પ્રબળ આશંકા કરે કે તેમણે સત્યાગ્રહીઓને તન, મન અને ધનથી મદદ કરવી'

આ ઠરાવ ઉપરથી માલુમ પડશે કે મુબઈની ધારાસભાના હેટલાક સભ્યોએ ખારડોલીને કારણે પોતાના સ્થાનના રાજીનામા આપ્યા હતા એક આગવા પ્રકરણમાં આમાના ચાર સભ્યોની ખારડોલીની મુલાકાત વિશે ઉલ્લેખ થઈ ગયો છે આમાના ડા. બ. બીમલાઈ નાયક તો ૧૯૨૬થી આ બાબતમાં રસ લેતા આવ્યા જ હતા, અને સરકારની સાથે લખાપટ્ટી ચાલુ રાખી

હતી. હવે રેવન્યુ મેમ્બરના કહેવાથી તા.૫ મીએ તેઓ કમિશનર મિ. સ્માર્ટને મળ્યા, પણ તેમની પાસેથી કશું નવું ન પામ્યા. જે વાત કમિશનરે શ્રી. વલ્લભભાઈને લગતની શરૂઆતમાં કરી હતી તે જ વાત તેમણે રા. બ. ભીમભાઈને કરી: 'વધારા સાથે સરકારવારો ભરી દો તો થોડાં ગામોમાં અન્યાય થયેલો હોય તેની તપાસ કરશું.' આ પછી તેમણે ધારાસભાના બીજા ગુજરાતના સભ્યો અને જ્યોત્સી તરફથી ના. ગવર્નરને કાગળ લખ્યો, તેના મંત્રી તરફથી અનેક ઉગ્ર ઉદ્દત જવાબો આવ્યા.

આ પંચવ્યવહારનો સાર સરકારની ઉદ્દતાઈ અને દાનત બતાવવાપૂરતો આપવાની જરૂર રહે છે.

પોતાના કાગળમાં ધારાસભાના સભ્યોએ સરકારને 'ઉદ્દત' કહી હતી, તે માટે સરકારે તેમના કાગળને ધ્યાનમાં લેવાની પણ ના પાડી. ધારાસભાના એ બધા સભ્યોએ દિલગીરીને પત્ર લખ્યો. અને 'ઉદ્દત' શબ્દ કાઢી નાખ્યો, ત્યારે તેમને આ મતલબનો જવાબ મળ્યો: 'અમને કશું કહેવાનું નથી. થોડા ગામોના વર્ગ ચકાવેલા હતા તે ઉતાપી, હવે અન્યાય શો રહ્યો? બારડોલી તાલુકાના ખેડૂતોના પાકમાં ૨૦ ટકા વધારો થયો છે, એટલે ૨૦ ટકા વધારો મહેસુલમાં થવો જોઈએ વળી તમે ધારાસભાના મતની વાત તો બૂધી જ જતા લાગે છે! ૪૪ વિકૃત ૩૫ મતથી બારડોલી ઉપર તમે હારી ગયા તે વસ્તુ શું બતાવે છે!'

ધારાસભાના સભ્યો કાઈ નમ્રતામાં પાછા હશે એમ નહોતું. તેમણે પાછી વિનંતિ કરી વળી લખ્યું: 'તમે સરકારી અમલદાર તરફથી તપાસ થાય એવી અમારી મોળી માગણી પણ ન સ્વીકારો. 'એ આશ્ચર્ય છે, અમારે રાજનામું આપવું જ જોઈએ.' એટલે ગવર્નરેના ખાનગી મંત્રી તેમને બનાવે છે અને લખે છે: 'બધા માણસ, સરકારી અમલદાર મારફત તપાસની પણ ના પાડવાનું તમે લખો છો એ ખોટી વાત છે.' બધા સભ્યોને લાગે છે કે હવે તો બારી ખૂલી, એટલે તરત લખે છે: 'આપ સરકારી અમલદાર મારફતે તપાસ કરાવવા ખુશી છો જાણીને અમને આનંદ થાય છે. જો એટલું આપ કરો તો અમે તો વલ્લભભાઈ

પાસે એવી તપાસ પણ સ્વીકારાવીએ.' એટલે પેત્રો ખંધો મંત્રી જવાબ આપે છે: 'અરે, રામરામ બંને, કાણે એવી તપાસ કમિટી નીમવાનું વચન આપ્યું? એી સમજ તમારી થઈ દોષ નો તમારી બૂલ છે.'

ઉદનાઈની કમાલના આ નમૂના પછી ધારાસભાના સભ્યો રાજનાથ આપવામાં કશું દુઃખ ન માને એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય છે! રાજનાથના પત્ર ઉપર શ્રી. દાદુભાઈ દેસાઈ અને શ્રી. છવાભાઈ પટેલ (ખેડાના સભ્યો), શ્રી. જોશીલાલ સ્વામીનાંચલજી (અમદાવાદના સભ્ય), શ્રી. વામનરાવ મુકાદમ (પંચમદાસના સભ્ય) શ્રી. બીમભાઈ નાયક અને સિવદાસાની (સુરત જિલ્લાના સભ્ય), અને શ્રી. દીક્ષિત (સુરત રહેરના સભ્ય), આ સાત સન્નજનોની સહી હતી. આ પત્રમાં તેમણે જણાવ્યું હતું:

“ત્યારે કાંઈ સરકાર પોતાની જવાબદારીનું બાન બૂટી કાઢવાનો અંકાર લેઈ કરે છે, અને બારડોલીના લોકો જેવા ઉત્તમ અને નરમ લોકોને ઈશ્વાનો પ્રપત્ન કરે છે, ત્યારે સરકારની મનસ્વી નીતિની સામે વિરોધ તરીકે ધારાસભાના અમારાં સ્થાનના રાજનાથ આપવાની અમ્મરી ફરજ લાગે છે.”

આના ઘોડા દિવસ પછી શ્રી. અમૃતલાલ શેઠ અને શ્રી. હરિભાઈ અમીનનાં રાજનાથમાં પણ ગયા.

સરદાર મદાસમિતિને ટાંકણે મુબઈમાં હતો. કાર્યવાહક સમિતિના સૌ સભ્યોએ તેમને ખૂબ આવકાર આપ્યો. જો સરદારે ઇચ્છ્યું હોત તો બધાને બારડોલી ખેંચી લઈ જઈ શકત, પણ કાંઈને આશ્ચર્ય ન થયું. પંડિત મોતીલાલજીએ તેમને વિનંદામાં કહ્યું: ‘તમારી સ્વતંત્રતાનો વીમો ઉતારવાને કાંઈ તૈયાર થાય તો કેટલું પ્રિયિયમ લે!’ સૌને લાગતું હતું કે સરદાર સુરતમાં સરકારની જેલના મહેમાન થશે, ગાંધીજીને તેમનું સ્થાન લેવા જવું પડશે, અને બારડોલી સુરત અખિલ ભારતીય પ્રજા સર્વ પડશે. પણ શ્રી. વલ્લભભાઈએ તો ન કાંઈને આવવાનો આશ્ચર્ય કર્યો, ન કાંઈને સૂચના સરખી કરી. સરકારને બારડોલીના મુદ્દાનો અવળો અર્થ કરવાની તક મળે એ શ્રી. વલ્લભભાઈ કાંઈ કાળે થયા કે એમ નહોતું.

છતા ડા અનસારી, માનના શૈક્ષત્યની, અને મૌલવી મહમદ ખતોચ બારડોલી ગયા બારડોલીમાં અને સલામલી મુસનમાનો હતા, અને સૂતના મુસનમાનોનો પણ આગ્રહ હતો એટલે તેને વશ થઈને તેઓ ગયા ખરી વાત એ છે કે ડા અનસારી બારડોલી ન ગયા પણ સૂરતમાં રહીને તેમણે બારડોલીનું કામ કર્યું, તેમણે સૂતના મુસનમાનોને બારડોલી સત્યાગ્રહમાં, મકિય સાથે દેવાની અને સરખારને કદા પ્રમારની મદદ ન દેવાની સલાહ આપી માનના શૈક્ષત્યની અને મૌલવી મહમદ ખતોચ તો બારડોલી ગયા અને સલામલીઓનું સમન્ન જોઈને ખુશખુશ થઈ ગયા.

ખીછ તરફથી પારસી ખાતેદારોના ઉપર ગુજરતા ત્રાસથી ખેચાઈને શ્રી બચ્ચા અને શ્રી નરીમાન બારડોલી આવ્યા, અનેક આશ્રમા ગયા, અને લોકોને ડિનટપાલટ સવાલ પૂછીને ખાતરી કરી કે બારડોલી તાવણીમાંથી પસાર થશે શ્રી નરીમાને પોતાના એક ભાવણમાં સરકારની દમનનીતિ ઉપર સખ્ત પ્રહાર કર્યો.

“આપણને કહેવામાં આવે છે કે બ્રિટિશ સત્ત્વમાં શાંતિ અને વ્યવસ્થા રક્ષામાં છે અને ચોર, ગુસ્સા અને પીડાણના નામ નથી રહ્યા ખીજે તો અમે તેમ હોય, બારડોલીમાં અમે પડાણ અને મવાળીનું રાજ છે મુબઈમાં ને પડાણોની દિલગીરી ઉપર ચોનીસ કલાક ચોનીસ ચોરી રાખે તેમણી આ પડાણોને અહીં બોલાવ્યા છે આ ભાગની પડાણો ભાગીને સરકારે પોતાની એટલી જ જાણ છે તેવી ખીજ કાઈ પણ રીતે ન જાણે હોત.

શ્રી બચ્ચા વળી એકવાર આવ્યા. આ વેળા સતોક વખત તેમની સાથે હતા અને એ મુબઈ જઈને પાસી કામને એક અખીન કરીને તેમાં જણાવ્યું કે પારસીઓએ બારડોલીમાં ચાલી રહેલા અત્યાચારોની સાથે સીધો અથવા આડતરો જરાય સબંધ ન રાખવો.

મુબઈના મુવસધની બેસાણિયા બહેનો બારડોલીના ગામડામાં થોડા દિવસ ગાળવા બાદ લોકોની ગિથિતિ નજરે જોઈ, ચોધારા આસુ પાડ્યા, ‘અમારી જિંદગીની સાચી કેળવણી અમને આ દિવસોમાં મળી’ એમ એકરાર કરીને તેઓ

મુંબઈ ગઈ, અને ત્યાં પોતે જોયેલા દશ્યોના વર્ણન આપ્યા જેથી મુંબઈનો યુવક અને વિદ્યાર્થીવર્ગ ખળભળી ટાક્યો આ પછી આ યુવકોમાં જે અજળ ચેતન દેખાયું, તેમણે મોટા સઘસો કાઢ્યા, અને સત્યાગ્રહ ફડને માટે ઘેરોર શરીરને જે શાળા ક્યાં એ બધું આ જે બહેનોની ખારડોલીયાનાને પ્રતાપે હતું

શ્રી જયરામદાસ દોહતગમ (સિંધ તરફથી ધારામલાના સભ્ય) ખારડોલી માટે ખામ ભરાનારી સૂત્ર જિંદના પરિપક્વના પ્રમુખ ચૂંટાયા ખારડોલીના ગામડા નજરે જોયા વિના એમને પ્રમુખપદ લેવું ઠીક ન લાગ્યું એમણે ઘણા ગામડા જોયા અને પોતાના ભાવણમાં જે જે જોયું હતું તેનો તાદશ ચિતાર ઉતાર્યો જે પરિપક્વ જે મહિના ઉપર ભરવાની થી વ્યવભભાઈએ સનાદ નહોતી આપી તે ૨૭મી તારીખે સૂરતમાં ભરાઈ. આ રી પરિપક્વ સૂત્રના લોકોની જાણમાં અગાઉ કદી ભરાઈ નહોતી

હજારો માણસો જિંદ્યાના ફગે તાતુલના ખૂણાખૂણાના ગામોમાંથી જભરાયા હતા ખારડોલીની ગાડીઓના ડાના અડવાના પાટિયા ઉપર પણ મુસાફરો જભા હતા' સહેજે ૧૦-૧૫ હજાર માણસો મંડપમાં હશે, અને મંડપમાં ન દાખ ન થઈ શક્યા એવા હજારો બહાર રહી ગયા હતા ખારડોલીના સત્યાગ્રહ વિષે લોકોનો કેટલો ઉત્સાહ હતો તે જણાવવાને માટે આ અપૂર્વ દશ્ય પૂરતું હતું ખારડોલીથી ગીરપરજની બાળાઓને ખાસ સત્યાગ્રહના ગીતો સભળાવવાને માટે લાવવામાં આવી હતી એ સંગ જે નિંદોષ બાળાઓને સભાક્ષોભ જેની વસ્તુ નહોતી ગાવાનું હતું એટલે કાયવની જેમ ટફકી જીરી ખારડોલી ન જનારને પણ એ સત્યાગ્રહગીતો સાંભળવાનો લલાવો મળ્યો મંડપના ચામનાઓ ઉપર ખારડોલીમાં જેવામાં આવતા આજ્ઞા પાપપુણના દશ્યોનું 'ચિત્રમય જગત' ટાંગવામાં આવ્યું હતું

શ્રી જયરામદાસનું ભાવણ અનેક રીતે ઉત્કૃષ્ટ કોટિનું હતું એમાં પ્રશ્નનો મુંદર અભ્યાસ હતો, અભ્યાસ જેણે ન કરેલો હોય તેને માટે આખા પ્રશ્નની વીગતોનું સગીક ટાચણ હતું એમાં નમ્રતા હતી, પણ તે સાથે નીડરતા હતી, સરકારની ત્રાસનીતિની

સખત ઝાટકણી હતી. ગવર્નર બેત્રણ પ્રમંત્રે સ્વતંત્રતાથી વચ્ચે પડ્યા હતા તેવી રીતે આ ભયંકર અન્યાયની બાબતમાં વચ્ચે પડે એવી સુક્તિચક્ર સૂચના હતી, અને ૧૨મી જૂનનો દિવસ આખા દેશમાં ‘બારડોલી દિન’ તરીકે જિજ્વવામાં આવે એવી ફરખાર હતી. સરકારનું અનેકવાર બોલવામાં આવેલું પોકળ થી. જયરામદાસે પોતાની રીતે વધારે પોકળ કરી બતાવ્યું હતું, અને ગયા માચનો ધારાસભાનો ‘વોટ’ જેને સરકાર ડૂબનાના તરફની જેમ પકડી રહી હતી તેનું મિથ્યાત્વ સરસ રીતે સિદ્ધ કર્યું હતું. “સરકાર આ સારું ઉધાકું કહી નથી દેતી કે અમે નર્સ પશુબળ ઉપર અને સત્તાના જોર ઉપર ખડા છીએ? જે ચરતુનો નીતિની દૃષ્ટિએ કરો. બચાવ ન થઈ શકે તેનો જુઠાણા-વાળો અને ભામકે દલીલોથી બચાવ કરવામાં શું દાસલ છે?” પંડાણરાજની ઝાટકણી કાઢતાં તેમણે કહ્યું, “ધોળે દહાડે પંદાણે ચોરી કર્યાના બનાવ પછી એક દિવસ પણ તેમને બારડોલી તાલુકામાં રાખવા એ આ ‘સરકારને માટે અસંત શરમભરેલું છે.” બારડોલીમાં ચાલી રહેલા મિત્રોનું અને તાલુકાની લખ્ય શાંતિનું વર્ણન આપી તેમણે જણાવેલું: “સરકારી ચક્ષુ ઉતારી તાલુકાના કોઈ પણ ગામડામાં ફરી આવે. બારડોલીના ખેડૂતો, સીંચા, બાળકો સૌ કોઈ આ આગેવાનો અને પ્રજામેવકો ઉપર દેટમાં મરી રીટે છે. મુખર્ધ સરકારની લુલ્લમ નીતિનો કાળો ડાપ જેમ તેના તનમાં કાયમ રહેવાનો છે તેમ તેના જવાબદાર વડા અમલદારોની પ્રજામેવકો પ્રત્યેની હલ્તાર્ધનું આ ન ધોવાય એવું કંઈક પણ તેની તમારીખમાં કાયમ રહેશે.”

આ પછી શ્રી. વલ્લભભાઈને બોલવાની વિનંતિ કરવામાં આવી. દેટલોચ સમય સુધી એમને વધાવનારા દર્પશ્વનિ મંડપને ગળવી રહ્યા, અને તેમણે બોલવા માગ્યું એટલે શાંતિ-શ્વાર્ધ, મંડપના ખૂણેખૂણામાં તેમનો અવાજ પહોંચતો હતો. સોફા ખીજું કોઈ નહિ તો વલ્લભભાઈનું તે દિવસનું બાપણ સાબળાને જ પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યા—એટલું તે લાગણીમાં તેજ હતું, એટલી ચીરતા હતી, એટલું સત્યનું બળ

હતું, સામાન્યમાં સામાન્ય માણસની શુદ્ધિમાં પણ આખી વસ્તુ પ્રવેશ કરે એવી વાણી અને વિચારની સરળતા હતી. આખા લાપણનો ધ્વનિ એ હતો કે આજે બારડોલી નીડર બન્યું છે; બે ને બે ચારને બદલે બે ને બે ચૌદ કહેનારા અમલદારો ગમે તેટલા દબાવે, ધમકી આપે, જમીનો લઈ લે, તોપણ પોતાની ટેક છોડવાનું નથી; બારડોલીમાં આજે આબરૂદાર સરકારનું રાજ્ય નથી, પણ શૂંડાઓ અને ચોરલૂંટારાનું રાજ્ય છે એમ જણાવી સરકારની ત્રાસનીતિને તેમણે સરસ રીતે ઉઘાડી પાડી હતી.

સ્વાગતમંડળના અધ્યક્ષે દીનબાબે સરકારને સૂચના કરી હતી કે તે મૂગા બળદ જેવા ખેડૂતો ઉપર રહેમથી વર્તે. શ્રી. વલ્લભભાઈએ એ દીનતાને ખખેરી નાખવાનું કહ્યું અને જણાવ્યું કે ખેડૂત દયાપાત્ર પણ નથી, પણ વીર પુરુષ છે; ખેડૂતના ઉપર સૌનો, સરકારનો સુદ્ધા આધાર છે, અને એ ખેડૂતને ન્યાય આપ્યા વિના સરકારનો આરો નથી, ન ન્યાય આપે તો સરકારનું રાજ્ય રાજાવાનું છે.

આ પરિપદ બારડોલીમાં જે ચાલી રહ્યું હતું તેનું પ્રતિબિંબ હતી. બારડોલીમાં જે આપબોગની રેલ ચાલી રહી હતી તેના પ્રવાહમાં અવગાહન કરી પુનિત થવા જાણે લોકો ઊભરાયા હતા. બહારના તાણુકાના કેટલાય ખેડૂતો જેમણે જિલ્લામાં કદી પરિપદ જોઈ નહોતી તે આ પરિપદમાંથી નવું તેજ અને જોશ લઈને ઘેર પાછા વળ્યા.

આ ચિત્ર છોડી વળી પાછા બારડોલી આવીએ. બારડોલી આણ્યામાં મહેમાનોની ભરતી ચડ્યા જ કરતી હતી. શીખભાઈઓ, જેમને 'શુરુ-કા-બાગ'ના સ્મરણ તાળ ચતા હતા તેમણે ધણીવાર તાર કરીને પોતાના સ્વયંસેવકો મોકલવાની માગણી કરી હતી, અને શ્રી. વલ્લભભાઈએ તેનો સાભાર અસ્વીકાર કર્યો હતો. પણ હવે તો સરદાર મંગલસિંહ જાતે બારડોલી આવ્યા અને પગપાળા જઈને બારડોલીના ગ્રુજાન કરવા લાગ્યા. પંજાબ પ્રાંતિક સમિતિએ ડા. સત્યપાલને બારડોલીની લડત જોવાને માટે ખાસ મોકલ્યા હતા. તેમણે અનેક ઠેકાણે હરખધેતા લાવ્યો કર્યો.

રોઠ જમનાલાલ બગજ પોતાને બારડોલીના યાત્રાગુઓમાં ગણીને ધન્ય માનવા લાગ્યા, અને અનેક સભાઓમાં તેમણે કહ્યું, 'હું તો બારડોલીનો યજ્ઞ જોઈને પ્રુનિત થવા આવ્યો છું'

મહારાષ્ટ્રથી શ્રી જોષી અને પાટનર તટસ્થભાવે બધું જોવા આવ્યા. ગાંધીજી કે અસહકારની સાથે તેમને ઝાઝુ લાગતું વળગતું નહોતું, પણ ખેડૂતોને માટે ઉપાડેલી લડત જોવાનો, અને સત્યાગ્રહ કેવી રીતે ચલાવાય છે તે જોવાનો તેમને રસ હતો. બારડોલીથી પાછા વળતા શ્રી જોષીએ એક અંગ્રેજ ક્વિનું પ્રસિદ્ધ વચન દાખીને કહ્યું, 'ઠેકડી કરવા આપ્યા હતા પણ મૃતિ કરતા જઈએ છીએ'

આમ આ બધા મત્રમુગ્ધ રા સારુ થઈ જતા હતા? આ અપૂર્વ લડત છે, બારડોલી ધર્મક્ષેત્ર છે એમ સૌ એકેઅવાજે કેમ પોકારતા હતા?

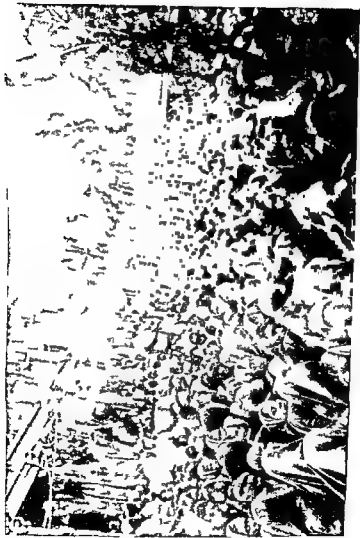
અનેક વસ્તુઓ હતી તાતુકામાં સરકારી રાજ્ય રહ્યું નહોતું અને જુદી જ સરકારનું રાજ્ય ચાલતું હતું એ સૌ કોઈને બામતું હતું લગ્ન રાજ્ય સામે નહોતી પણ રાજ્યના સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓની સાથેના અસહકારમાંથી આ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ હતી સરકારના માથુસોને કોઈ સગવડ જોઈએ તો તે બારડોલીના ચાણુભા પૂજવા આવે, સરકારને પોતાના તાર દપાલ મારફતે સદેશ પહોંચે તેના કરતા વધારે જલદી સરકારને પોતાના માથુસો મારફતે સદેશ પહોંચે

બોઢો કારાગૃહવાસ બોગવી સરકારથી આમ સ્વતંત્ર થઈને બેઠા હતા, પણ બારડોલીના સવાસો ગામોમાં ભાગ્યે જ કોર્ટ એવું હોય કે જેને બીજા ગામમાં શું બનવું હતું તેની ખબર ન હોય ગામોનું એ સગવડ પણ બહારથી આવનારાઓને આશ્ચર્ય પમાડે એવું હતું સત્યાગ્રહીઓમાંથી કેટનાક — સેકડે એક ટકેલ જેટલા — પચા હતા ખરા, પણ લગ્નવાનધે ગામો એવા અબેદ દુર્ગ સમા હતા કે જેમાંથી એક કાકરી પણ ખરી નહોતી ઇસરોલી ગામે દરેકેદરેક ખાતેદારને ખાલસાની નોટિસ મળી હતી તાલુકાના ચાર ગામમાં સરકારે વધારે ઘરો નહોતો તેમાંનું

આ એક ગામ હતું, અને વધારે ન કર્યો છતાં લડતમાં જોડાનાને માટે આટલી આકરી તાવણી ત્યાં થઈ હશે ખાટીના ત્રણ ગામે તો કાળી, રજપૂત અને દૂબળાના હતા, પણ ચારે ગામે સરકારી નોકરોના મેલા હુમલાઓ છતાં અર્ધક અડગ ઊભા હતા. 'આખા તાલુકાની સાથે તરણ કે મરણ' એ સરદારની વાત તેમની રગેરગમાં ઊતરી ગઈ હતી. સગ્ગોણુ જેવા ગામ જે લડાઈમાં મોડા ઊતર્યા હતા તે તો આખા તાલુકાના નાઝર થઈ પડ્યા હતા. કાયદેસર પગલા લેવા જતા સરકારને ખબર પડી કે તેના હથિયાર કેટલા નકામા થઈ ગયા હતા. સરકારને કોઈ પગી નહોતો મળતો, લિયામતી વસ્તુઓ લેનાર એકે પ્રામાણિક સન્નજન નહોતો મળતો, જમીન ખરીદનાર તાલુકાનો કે બહારનો એકે પ્રતિષ્ઠિત ખાતેદાર નહોતો મળતો.

એક ખાલુધી આ ગ્રામસંગઠન અને ખીજી ખાલુધી સરદારની કુશળ વ્યૂહરચના સોને આશ્ચર્ય પમાડતી હતી. સરકાર કાયદેસર લડે તો તો બહુ મહેનત કરવાપણું નહોતું, પણ કાયદાને કોરે મૂકીને ચાલનારા અથવા તો કાયદામાં ચૂકેલી મર્યાદાનો ભંગ કેવી રીતે કરી શકાય એના જ વિચારમાં નિશ્ચિન લખતા, દૂક-કપટ, પ્રપચ, જુઠાપણાનો ડગલેડગલે આશ્રય લેતા સરકારનાં સ્તબો સામે ઊભા ગંહેનારા ભડ ચાણુદારો સિવાય સરદાર પણ શું કરત? એક તરફથી સરકારને 'મદથી ઇકેલા, જેમને જીવાની તેમજ અમલનો બેવડો મદ ચડેલો છે, અને તેને કાળમાં રાખવાને અછલ નથી એવા' માણસો મળ્યા હતા. ખીજી તરફથી સરદારને કુદન જેવા સાથી મળ્યા હતા, સરદારને સાચી પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરનારા, નખખાઈ ન ઢાકનારા, અને સરદાર પણ જેની પવિત્રતાને નમે એવા સાથીઓ મળ્યા હતા.

અને આ ચાણુદારોના કિલ્લા સ્વયંસેવકોની સેના વિના શી રીતે નબી શકત? એ લોકોને તાપ, તડકા અને તરસ જેવી વસ્તુ નહોતી ગમે તેવે રસ્તે કાળી રાતે જતા એમની છાતી ડગતી નહોતી. પત્રિકાઓ વહેચવા કે પત્રિકાનો મસાલો ભેજા કરવા ઉગાડગરા કરીને પણ તેઓ અમુક સમયે મુખ્ય થાણે અને મુખ્ય

ગામે પહોંચવાનો આમલ રાખતા સરકારી શસત્ર આતાને આશ્રય પમાડે એવી રીતે આ સ્વયંસેવક સરકારના ડગલેડગલાની આતમી મેળવતા, કલેક્ટર જેવા અમલદારની દિનચાની તપાસ રાખતા જરાય ડરતા નહિ, નાનામા નાનું અને હલકામા હલકું દેખાતું કામ કરનાના હુકમ હિંદાવના તેમને નાનમ લાગતી નહોતી. એક રાત્રીપરજ સ્વયંસેવકે તો આવી સેવા કરતા હાવણીમા જ મૃત્યુબેદ છીધી સરકારના આ ત્રે સરકારના મોટા મોટા પગારદારોથી ચાનતા અમલદારના તનને પાગળ કરી મૂક્યું હતું.

અને સૌની મોખરે સરદાર ? આદે પહોર કારે શુ કરવું તેની ચિંતા કરતો, કાળામા કાળા વાદળ આવતો તો તેને અમુક રીતે પહોંચી વળશું એવા ધાટ વગ્ગો, પકન્નાના હુકમ કાસે આવશે એમ માની આજ્ઞાથી તેની તૈયારી રાખતો હજાર હુકમ કાઢતો, અહીં આશ્વાસન દેતો, પણે હસાવતો, અહીં દપકા આપતો પણે અમલદારને ઉધા પાડતો, પોતાના જ મનાઈદુશ્મને પરિણામે રાજ પામ્યાપામ સાતસાત બાપણો કરવાની સજા સુખે ભોગવતો, 'હું નિર્ભય તો છું, છતાં અત્યારે કાટાની પથારી ઉપર સૂતેલો' કારણ તમે ભોળા છો,' એમ કહી સ્થાનેસ્થાને સૌને ચેતવતો સર્વવ્યાપી સરદાર સૌ કોઈનું આર્પણ કરે તેમા નવાઈ રી ?

અને એ સૌના કરતા વધારે આશ્ચર્યજનક હતી બારડોલીની બહેનોની નમૃતિ આ બહેનોએ પ્રેક્ષકોના આંસુ ધાડ કહી જોયા નહોતા આ બહેનોએ કહી સ્વપ્ને પણ એવો ખ્યાલ નહોતો રાખ્યો કે તેમના પરાક્રમ જોરાને માટે આખો દેશ બારડોલીમા ઠીસદશે પણ એથી સાવ અમુખ, સૌને નિર્મળ સરળ લાવે મળતી અને જવાબ આપતી દિવસેદિવસે ચડતી જતી ત્રાસની ભરતીમા ઉત્થાસ માનતી ધરમા પોતાના પુરોષને દિગ્ધત આપતી, આખો દિવસ ધરમા પુરાઈ રહી બાળગમ્યા અને દોરની સભાળ રાખી રાત્રે સરદારની સભાઓમા બિભરાતી એ વીતાગનાઓને જોઈને કેને આશ્ચર્ય ન થાય ? અને એ અભણ બહેનોમા તો વળી ક્વચિત્તેજા જાગી હતી કળીરને નામે ચાલતા લજ્જનની એકાદ કહી લઈને

તેને ચામું લડત ઉપર ઘટાવી દઈ તેમણે રચેના સત્યાગ્રહગીતોમાંથી
એક તો વરાડ વિભાગના ગામેગામમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું હતું

સમજીને બાજો હથિયાર રે, જ્ઞાનીને ઘોડે-ટક

શીવ સતોષના બખત પહેરજો રે,

ધીરજની બાધો તમે ઢાલ રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

પૂરા હોય તે તો સન્મુખ લડ્યો રે

આફેન તો ખારો ખાર રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

જીવનો મારગ સહેલો ના હોય છરે,

ચડવા ખાડા કરી ધાર રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

સતના સત્યાગ્રહ ચરતુ છે આપણે રે,

બોલે મેની ચાનો નરનાર રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

જીવમના જીવમગરે ઝડો ઉગાડીઆ રે,

ફેશતને કીધી બહુ હેરાન રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

આજ સુધી તો અમિ હાથમાં ટાંચીઆ રે,

મળીઆ ચુકે ને લાખુ જ્ઞાન રે જ્ઞાનીને ઘોડે

જીવમની સાથે બાઈઓ ન્યાયવી અચરુ રે

આજે શીખ્યા એ સાચો ધર્મ રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

ધર્મની વારે મારો મજુછ પધારો રે,

હારી જરો ભૂઠો અધર્મ રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

• • •

કહે છે વક્ત્રાભાઈ, સુણો નરનારીઓ રે,

અ તો જરૂર આપણી છત રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

વક્ત્રાભાઈનું વેણ તમે ખાજીએ રે,

એવી આ બહેનની આશિશ રે, જ્ઞાનીને ઘોડે

આ બહેનો સલામ આપતી હતી એ તો અનેકવાર લખાઈ

ચૂંક્યું, પણ હવે એ બહેનો પોતાની સ્વતંત્ર સભાઓ કરવા લાગી

હતી ગામડાની મુસનમાન બહેનો સભા કરે, તેમાં મહિમહેનને

બોલાવી બાપણ કરાવે અને તેમને સલામહેને માટે થેલી આપણ

કરે એ આ સલામહેનગમાં જ સલામી શકે એમ સૌને લાગતું

હતું પણ બાહ્ય બહેનોની સભા, અને એ પછી અને સ્ત્રી-

સભાઓ બહેનોને લડતમાં રસ લેતી કરીને સરદારે અર્વા લડત

છતી લીધી હતી એમ કહેવામાં જરાય અતિશયતા નથી

અતે લડન, ન્યવાર્વવામાં લોકો કટલી ખામોશી ગળી રહ્યા હતા, સામાન્ય ખેડૂતો પણ કટેલું તેજ ખતાવી રહ્યા હતા તેનાં એકમે ચિત્રો આપી આ લંગાચેલું પ્રકરણ પૂરું કરીશ.

સરભોણ ગામમાં પોણોસો વરસના એક પેન્શનર દેશાઈ જેમણે ખિચારાએ સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરી નહોતી તેમને દબાવવાને માટે નવા જમીંદારસાહેબે તેમના બારણે રાતદિવસનો ઘેરા ઘસાવ્યો. આગરે બાણે બંદૂકવાળો પોલીસ અને પાછલે બારણે બે પઠાણો! અમે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે ૧૫ કલાકનો એ પહેરા થઈ ગયો હતો. આગવી રાત્રે બેઝઢી વાગ્યાથી શરૂ થયો હતો. સામાન્ય રીતે ઘરમાં બરાઈ રહેતા છતાં સભાઓને માટે, હાજતોને માટે, માણસો બહાર નીકળતા. અહીં આવી રીતે બહાર નીકળવાનું બને કે તુરત જ ઘરમાં જમીંદાર જઈ જવી એવા ઇરાદાથી ૨૪ કલાકનો ઘેરા ઘસાવ્યો હતો, એટલે જમીંદારી બચવું હોય તો પિસાગપાણીની હાજતો પણ ઘરમાં કરવી, ટોરોને પણ પાણી પાવાના સાસા ભોગવવા એવું થઈ પડ્યું હતું અને આ 'ઘેરા', તે કોની સામે! એક પોણોસો વર્ષના પેન્શનર અને તેમની સ્ત્રી—ઘરમાં બેજ શવ—એમની સામે આ હેવાનિયતકરેલો ઘેરા ખીજે જ દિવસે 'ઉપરના' હુકમથી ઉઠાવી સેવામાં આવ્યો હતો, પણ અમે ગયા ત્યારે તો ડોસો ડોસી બને પ્રસન્નતાથી 'ઘેરા સામે ઝૂંટી રહ્યા હતા મેડીની બારીએ બેસી ડોસી માળા જપતા હતા વસ્ત્રભાઈએ પૂછ્યું: 'કેમ માણ' મલરાતા નથી ના?' 'ના, ભાઈ, તમારો આશરો છે ને.' વસ્ત્રભાઈએ કહ્યું. 'મારો નહિ, રામજીનો આશરો.' કાઈએ પૂછ્યું. 'પઠાણપોલીસ પડ્યા છે તે?' 'માણ કહે: 'લલે પડ્યા એ ન આવ્યા હોત તો સરદારનાં પુગલાં આપણે ઘેર કયે દિવસે ચવાના હતા.'

એકે તિરસ્કારનું કે કોપનું વચન નહોતું, અધીરોઈ નહોતી; ખીજાએને ચતા કોપને પણ સમાવી દે એટલી માણની શક્તિ હતી.

આ અરસામાં હું એક દિવસ બારડોની ગયો ત્યારે રસ્તામાં ત્રાયમ ગામના એક ખેડૂત ગોસાઈભાઈ મો મલકાવતા ગાડું બેડી

જતા હતા' મને તેમણે ગાર્ડમા બોલેલી લીધી એમના મલકાટનું કારણ શ્રી મોહનલાલ પંડ્યાએ મને જણાવ્યું. પચ થવાનો હુકમ ન માનવાને માટે એમને કોર્ટનું તેજ આપ્યું હતું. એમનો હરખ ન ગાય ધણી મહિનાની સજા થાય તો કેવું સારું એમ કહેતા હતા. 'આ પહેલીનાર કોર્ટને પગથિયે ચડવાનો. મારા ગામમાંથી કોઈ પણ જણ છેલ્લા પગાસ વર્ષમાં કોર્ટને ખારણે ચડ્યો નથી,' એમ તેમણે મને ખબર આપી એમની સામે ફરિયાદ કરનાર ફોજદાર હતો. ફોજદારે ફરિયાદ કરી કે આ માણસને પચ થવાનો હુકમ કર્યો, એણે ન માન્યું કેવો હુકમ કર્યો, એમ પ્રગટતા તેણે હુકમની નકલ રજૂ કરી તેની અને મેજિસ્ટ્રેટની વચ્ચે થતી વાતો એટલે તેની જુગાની તે જ બોલે અને તે જ સાબળે. આપણા ખેડૂતને જ્યારે આ જુગાની વાચી સલખાવવામાં આવી ત્યારે તે તો આભો જ બની ગયો. જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંથી ઊછળી ઊભો થયો, અને ફોજદાર સામે નેઈને બોલવા લાગ્યો. 'સાહેબ, ઇશ્વરને સાક્ષી રાખીને બોલો છો કે? સાચું બોલો છો કે તમે મને લેખી હુકમ આપ્યો છે?' ફરી બોલ્યો: 'ઇશ્વરને સાક્ષી રાખીને સાચું કહો' પણ ફોજદાર તેના તરફ જુએ શેનો? ખેડૂતની આખો લાલ થઈ 'ઇશ્વરના નામ ઉપર આમ અત્યાચાર થતો હશે?' એ વિચારથી તેનું હૈયું ધવાયું. 'કોર્ટમાં જુઠાણાની કાઈ નવાઈ છે? પણ આ બિચારો કાઠિવાર એ 'આંધમદિર'માં ગયો હોય તો ના? પણ એ ફોજદારને વિશે પણ આ ખેડૂતને કડવું વેણ કહેતો ભાગ્યે જ કોઈએ સાબળ્યો હશે.

આ પ્રકારનું થાત તેજ તાલુકામાં જ્યાંત્યાં જોવામાં આવતું હતું અને એ જોવાંને લોકોના ટોળા જ્યાંત્યાંથી ઊતરતા હતા. પ્રકરણને આરંભે ટાકેલા ઉદ્દગારો સરદારે ચાર મહિના ઉપર કાટ્યા હતા, અને તે અક્ષરશ્ચ સાચા પડ્યા હતા.

“મદિનાથી આટલાં તોફાન થ્યાં, પકાણુ લાબ્યા, મોટરો લાબ્યા, ખાસ અમદાદરો રાખ્યા, પણ એ બધા તોફાનનું પરિણામ શું આવ્યું ? બધે ખેડૂતનો માલ વેદફળો હતો, પણ વગાસ દફતરમાં ફેરવુ જમે થયું” ઉલટે તો ગાય દોહી ફતરીને જ પિવડાવ્યું ને ?”

બારડોલીનું બળ વધતું જતું હતું અને સરકારની અકળામણ વધતી જતી હતી. કમિશનરસાહેબને

હજી બારડોલીની મુવાકાતે આવવાની કુસ્સદ નહોતી મળી આજે નહિ તો કાલે એ સ્થિતિમાં અને અપરીમા મસગી નાખથુ એવી એમને ખાતરી હતી, એની, કાલ નીચેના અમલદારોની આપેલી એવી ખાતરીને વિષે એમને સપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. ‘સ્થાન ઉપરના માણસ’ના ઉપર વિશ્વાસ રાખનારી સરકાર એ કમિશનરને ‘સ્થાન ઉપરનો માણસ’ સમજીને નિશ્ચિત બેઠી હતી પણ તે મદિનાને કાપ સરકારથીયે સદન ન થયો. સરકારે જોયું કે એકે પાસો સીધો પડતો નથી ત્યારે તેણે ‘સુદપરિષદ’ બોલાવી. સુદ-પરિષદમાં જે ગુજરાતી અમલદારો હતા, અને તે લગાઈ શાત પાડવાની સરખી ઉત્કેહા હતી, પણ હવે એકની ઉત્કેહા વિવેક-દેવાવીને આગળ જતી હતી દીવાન બહાદુર દરિલાખ દેમાઈ થી વક્તબલાઈના જૂના મિત્ર, પણ રાજદરબારે ચડેલા મિત્ર અને સરકાર સામે બહારવટે નીકળેના મિત્ર વચ્ચે શી રીતે મેળ ખાય ? પેલા મિત્ર સરકારને પોતાની રીતે મદદ કરવા ગયા અને લોકોની અસેવા કરી કમિશનર અને તેના હિમાયતીઓની પહેલી શરત એ હતી કે વધારા સાથેના સરકારવારો પહેલો ભરી દેવામાં આવે દીવાન બહાદુરે આ ટોળાને ટપેરી આપી, અને શ્રી વક્તબલાઈ

પણ આટલી 'નજીવી' શરત સ્વીકારો એમ માની લીધું એ જ સાહેબે સમાધાનની ઓછામાં ઓછી ગરતની વાત સર કરી, અને તેમ કરી સરકારને સત્યાગ્રહીઓની ઓછામાં ઓછી શરતની વાત કરવાને ઉશ્કેર્યો 'દીવાન બહાદુર અને સરદારની વચ્ચેનો ફિરસો ફૂખદ છે, પણ દીવાન બહાદુર છાપે ચઢ્યા, વલ્લભભાઈને વગોવવાના પ્રયત્ન કર્યા એટલે વલ્લભભાઈએ નજીવે કેટલાક કાગળો પ્રસિદ્ધ કરવાની મને પરવાનગી આપી છે. આ રજીતે તેમનો પહેલો કાગળ (અગ્રેજીનું ગુજરાતી ભાષાન્તર):

મહાબલેશ્વર, વેળી બ્યુ, તા. ૨૫-૫-'૨૮.

પ્રિય વલ્લભભાઈ,

હું તો મારો પાસો નાખી ચૂક્યો છું, અને એની અસર થઈ હોય એમ જણાય છે રોગવારે મારો તાર મળે તો મહાબલેશ્વર પહેલો જવાબી તમારે તૈયારી રાખવી

લોગ પહેલાં પૈસા ભરી દે તો સરકાર એક સ્વતંત્ર અમલદારને નવી જમાબંધીની ફરી તપાસ કરવાને માટે નીમરો એવું સરકાર બહેર કરે તો લોકો વિરોધ સાથે પૈસા ભરી દેશે ખરા? આટલી તો એ છામા ઓછી શરત હોય એમ લાગે છે વેચેલી અથવા આવસા કરેલી જમીન પાછી આપવામાં આવે એવી તજવીજ હું કરવાનો છું હું તો પ્રયત્ન કરીશ, પણ તમને આ વસ્તુ ગમતી હોય તો તારથી 'હા' લખી જણાવો અને કપાલથી પણ જવાબ આપો જેને બહુ ખેચસો નહિ

આહી બેઠો છતાં હું તમારી સાથે જ છું

• વિ. સ્નેહાધીન,
હરિલાલ દેસાઈ

૨. ['પહેલાં' શબ્દની નીચે કાગળ લખનારે જ ભારતીયક લીટી કરી છે]

'ઓછામાં ઓછી શરત'ની સરકારની માગણીને દીવાન બહાદુરે ટપેરી આપી એમ કહેવામાં કદાચ ખૂન થતી હોય, કારણ આ પત્રીના ધણા કાગળોમાં એ શરત એમની પોતાની હોય એવો જ એમણે ભાસ આપ્યો, અને એ શરત તદ્દન યોગ્ય અને વાજગી છે એમ કહીને તેનો ખાસો બચાવ કર્યો અર્થાત્ તો દીવાન બહાદુરની સ્થિતિ બિવટી ખરાબ થાય છે, કારણ મૂળ એ સૂચના જ એમની હોય તો સરકાર તો સ્વાભાવિક રીતે શ્રી વલ્લભભાઈના મિત્ર પાસેથી આવનારી એ સૂચનાને

વધાવી લઈને ચોતાનો પક્ષ મળજૂત કરે. 'અમે તેમ હો, દીવાન બદાદુરની દેખીતી રીતે અપમાનકારક અને અયોગ્ય લાગતી માગણીને સરદાર સ્વીકારી ન શક્યા. એટલે તેમણે પેલા કામગીના જવાબમાં આ પ્રમાણે તાર ક્યો :

“આપનો પત્ર પહોંચ્યો. પત્ર નિમાય તે પહેલાં વધારાનું મહેસૂલ આપનું અસહ્ય છે. જાતું મહેસૂલ જરી દેવામાં આવશે—પણ તે પણ સ્વતંત્ર, સુસ્તી તપાસ બહેર થાય તેમાં પુરવો રત્ન કરવાની અને સરકારી અમલદારોની ઊલટપલટ કરવાની લોકોના પ્રતિનિધિઓને કૃષ્ટ હોય, ખાલસા કરેલી જમીન પાછી આપવામાં આવે અને સત્યાગ્રહી કેદીઓને છોડી દેવામાં આવે ત્યારપછી લોકો પચનો નિર્ણય સ્વીકારશે જવાબ આપોની આપો.

—વહુલભાઈ”

આ તારનો હાથ વિસ્તારથી નીચેના પત્રમાં તેમણે જણાવ્યો :

બારડોલી, તા. ૨૮મી મે, ૧૯૨૮.

પ્રિય હરિલાલ,

નવસારીથી આપને એક લાભો તાર મોકલ્યો છે, એની નકલ સાથે એકું છું.

મારી અને આપની કામ કરવાની અને સેવા કરવાની રીતો ભિન્ન છે એટલે અને એ ‘ઓળખા ઓળી સરત’ સંતોષકારક લાભે તે આપને વધારાપડતી માગણી લાગે એ વધારો પહેલે જરી દેવાનો હોય તો પત્ર નીમવાની જરૂર ન રી છે. લોકોનો પણ ઓટો કરે અને વધારો લોકો ન આપે તો તેમજાવવાની સરકારની પાસે પૂરવી સલાહ.

મહેજબાની કરીને એટલું પણ જોજો કે આ પત્ર કરવાના કામની શરત પણ પહેલેથી નક્કી થી જોઈશે જમે તે શરતો ન થાશે. લોકોનો કોઈ પણ સ્વાભિમાની પ્રતિનિધિ એટલો આગ્રહ રાખ્યા વિના તો ન જ રહી શકે કે કેદીઓને છોડવામાં આવે અને જમીન પાછી આપવામાં આવે—ખાલસા કરીને બ્યારે કેદીઓને ચેરકાયદેસર સજા થઈ હોય અને જમીન ચેરકાયદેસર ખાલસા થઈ હોય.

ઉપર આપને એટલું જણાવું કે એ અપમાનથી હિંમતવશ પગલું ન હોવાય એમ હોય, અને લોકોનું બળ મને એટલું લાગે છે તેટલું આપને ન લાગતું હોય તો આપે કશું ન કરવું—એમાં જ આપની સાચી સેવા રહેલી હોય. આબરજરી સમ્બાધાનીના દારૂ ખર્ચ કરવા નથી ઇચ્છતો, પણ આબરજરી સમ્બાધાની વિના અથવા લોભને આકરામાં આકરી

તાવળીમાથી પસાર કર્યો વિના લડત બંધ કરવાની મને દરીા હતાવળ નથી 'અપમાનભરી સમાધાની કરતા બહાદુરીભરી હાર બહેતર છે

હવે આપ સમજશે કે મહાબલેશ્વર કે પૂતા દોડી આવવાને હું કેમ સ્તબ્ધિત નથી એટલે મારી હાજરી વિના ન જ આવે એમ આપને સ્વાગત હોય તે સિવાય મને બાલાવવાની તસ્વી ન લેશે

સિ સ્નેહાધીન,
વહ્નિસાધ.

આ કાગળ સરકારને બતાવવામા આવ્યો હતો કે નહિ તે આપણે નથી જાણતા, પણ આમ સમાધાનીનો પ્રયત્ન જન્મતા જન્મતા જ મરણ પામ્યો અને એ યોગ્ય હતું સરકારમા તે વેળા પાછું ફરીને ન જોનારા એવા મહારથીઓ પશ્ચા હતા— રેવન્યુ મેમ્બર મિ હેચ, રેવન્યુ સેક્રેટરી મિ રમાધય, કમિશનર નેમાર્ટ અને સેટલમેન્ટ કમિશનર એડર્સન સરકારને એ લોકો સહેવાઈથી નમવો દે એમ નહોતું એટલે હવે આ મહારથીઓ નવા શસ્ત્રઅસ્ત્રો લઈને પાછા રણે ચડ્યા

૩૧મી મેને રાજ સરકારે 'બારડોલી તાલુકા અને વાલોડ મહાલના ખાતેદારોને જાહેરનામું' બહાર પાડ્યું આ જાહેરનામામા લોકોના અનેક ગુનાઓ નોંધવામા આવ્યા હતા, પણ આગ લગાડવાના કે દિંસા કરવાના ગુનાનું નામ નહોતું પણ આમા નવા ગુનાઓ હતા 'સરકારી ઉપાયોમાથી વ્યવસ્થિત રીતે છટકી જવું, ધરોને તાળા વાસી રાખવા, પટેલો અને વેઢિયાઓનો બહિષ્કાર કરવાની અને નાતબહાર મૂકવાની ધમકી' વગેરે ગુના જેમને પરિણામે જમીનુ કામ અઘારથ નીવડ્યું હતું એટલે પછી સરકાર શું કરે? 'અનિચ્છાએ અમારે જમીન ખાતસા કરવી પડી અને બેસ અને જગમ મિલકતની જમી કરવી પડી, અને પકાણુની મદદ માગવી પડી.' પણ તેમા ખોટું શું? 'પકાણુનું વર્તન તો દરેક રીતે નમૂનેદાર છે એ વિષે સરકારની ખાતી છે' આ પછી જેહૂતોને ફરી પાછી ચેતવણી આપનામા આવે છે 'તેમની જમીન સરકારી ખરાબાં તરીકે દશતરે મડાવી દેવામા આવશે અને આની રીતે લઈ

લીધેલી જમીન તેમને કદી પાછી આપવામા નહિ આવે,' વળી, 'આની ૧,૪૦૦ એકર જમીનનો નિકાલ ચર્ચ ચૂક્યો છે, અને બીજી ૫,૦૦૦ એકરનો થયાકર્લ નિકાલ કરી દેવામા આવશે,' વળી 'આજ સુધીમા એક લાખ રૂપિયા સગ્કાર તાલુકા અને મહાગના લેણા પેટે વચ્ચ કરી ચૂકી છે, . . . ધણા લોકો ભગવાને આપુર છે પણ આમાજિક બહિષ્કાર અને નાતમદાર મુકવાની તથા ૮૬ની ધમકીને લીધે એ લોકો પાછા પડે છે, એટલે જો ૧૯મી જૂન સુધીમા લોકો ભરી દેશે તો તેમની પાસેથી ચોથાઈ ૬૬ લેવામા નહિ આવે '

લોકોએ આ જાહેરનામા—અનેક અર્ધસત્યો અને અમત્યો-વાળા આ જાહેરનામા—ને સરકારની નાદારીની એક નવી જાહેરાત તરીકે ગણી કાઢ્યું ચોથાઈ ૬૬ની અને જપ્તી નોટિસો નકામી ગઈ, ખાલસા નોટિસો પણ નકામી ગઈ, કોસો પકડવામા પાછુ સાર નથી દેખાતો અને અમુક જમીન વેચાઈ અને બીજી વેચાશે એ ધમકીનો અર્થ લોકોએ એવો કર્યો કે સરકારની એક તથુ જમીન પણ વેચવાની મક્કૂર આતવાની નથી લોકોને ખરી રીતે જમીન જશે એવો કદ જ રજા નહોતો આ વિષેના સરદારના એકેએક વચન તેમને બવિધવાણી જેવા લાગતા હતા. સરદારે તો તેમને કહ્યું હતું

"યાદ રાખજો" કે જે સત્યને ખાતર ખુવાર થવા એકા છે તે જ આખરે જીતવાના છે, ને જેમને જામવદ્દો એટ કુલાળા કર્યા હશે તેમના એ કાળા થવાના છે એમા મીનમેષ થનાર નથી નહુને કે તમારી જમીન તમારુ બારણ બખગવની વગરે ત્યા પાછી આવવાની છે અને કહેવાની છે કે હ તમરી છ

હવે ગામોગામ તેઓ સરકારી જાહેરનામાના જૂઠાણા અને ધમકીઓના પોકળ ઉધાળ પાટી સરકારની આબરના કાકરા કરવા લાગ્યા

'સરકાર કહે છે કે ૧૯૮૦ એકર જમીન તેમણે વેચી નાખી છે અને હજુ ૫,૦૦૦ એકર વેચવાના છે સરકારના મિશનર કહે છે કે જમીનની કિંમત આકારના ૧૦૩ ૦૦૦ થઈ છે એ આ જમીન વેચી તો જેની એટલી

ફિગત લીધી છે કે ઘટથી તે બહેર કરે, નહિ તો જમીન બેટથી જિ મતે
 વેચી છે તે પ્રમાણે સરકાર મહેસુલ કુતરાવે જમીન રાખનારાઓની
 સામે તો ખરસી બાઈઓ અને બહેનોની દુકડીઓ ઠબી રહેશે ને મહેરો
 મારો ગોળીઓ અને થયાવો જમીન, તમે જમીનમા હા મૂકો તે પહેલા
 આમારી સોટીની નીક વહેરાવવી પડશે અને આમાગ હાટકાનુ ખાતર કરણ
 પડશે "

ખીજે એક ઠેકાણે કહ્યું :

"સરકાર બહેરનામુ બહાર પાડીને કહે છે કે ૨૦મી જૂન સુધીની
 તમને મહેતલ આપીએ છીએ આવા વાયદાના સોદા જ કરના હોત તો પ્રભ
 આટલી મહેનત ને આટલા સકટ રાા સારુ વહેરાવ ? . બહેર-
 નામામા પકાણુની ચાલચલકતને 'ફરે' રીતે નમૂનેદાર' કહેવામા આવી
 છે તો જોને તમે તેમનુ અનુકરણ તમારા અમલદારોને કહી દો કે એ
 પકાણુ જેની જ નમૂનેદાર ચાલ ચાલે, પણ તમારે કોઈની સારી ચાલના
 જમીન લેવાપણુ જ નહિ. રહે સરકારે આપણુ અગતન
 ખૂચે છે ખેડૂતને હુ સલાહ આપુ છુ કે તમને ફોર્મ દેતેને બિલકુલ
 જતો ન કરો. તેને મ્હી દો કે આપણે એક હોદીમાં બેઝીને બુકાવ્યુ છે,
 તેમા તારે મણુ પાડણુ હોય તો વ હોદીમાંથી ઠતરી જા, અમારે ને તારે
 વહેવાર નહિ આ સગતન અમારા રક્ષણ મઠે છે, મઠને હુ ખ દેવા
 મઠે નથી સ્વરક્ષા મઠે સગતન ન કરુ એ આપપાત કરવા બરાબર
 છે વક્ષને વાડ કરી દોશથી બચાવીએ, જે લગાવીને બ્રધઈથી બચાવીએ
 તો આવડી જખરી સરકાર સામે લડત માડી છે તેમા ખેડૂત પોતાના રક્ષણ
 મઠે વાડ રાા સારુ ન કરે? સરકાર કહે છે કે પહેલા પેસા
 ભરી દો ચોયાસી તાલુકાને ભરી જ લીધા છે તો? તેથી તમે તેને કયો
 જનસાદ આપો? બહેરનામામા જમીનો માલ રાખનારા અને
 જમીન રાખનારા મળ્યા છે એવી બહાસ હાકવામા આવી છે મળ્યા તો
 કોણુ મળ્યા છે? માલ રાખનાર તમારા જ પટાવાળા અને પેારીસ, બેસ
 રાખનારા એકબે ખાટકી યુશામત કરીને સુરતથી લાવ્યા, અને જમીન
 રાખનારા સરકારના યુગ્મામતિા અને સરકારી ને કરના સગાઓની કેવી
 આબર છે તે જગત બણે છે "

આ પછી જે ત્રણ વિભાગમા જમીન વેચાઈ ગયાનુ બહેર
 અયુ હતુ તે ત્રણ વિભાગમા શ્રી વલ્લભલાલજી બહેન મીહુમહેન,
 બહેન લક્ષ્મીબહેન, અને પોતાની પુત્રી બહેન મણિબહેનને તે
 વેચાયેલી જમીન ઉપર ડેરા નાખીને બેસવાની વ્યવસ્થા કરી

દેશમાં તો આ જાહેરનામા ઉપર સખત મીઠા થઈ, દરેક પ્રાતના ધણુખરા વર્તમાનપત્રો ખારડેલીની ખમરોથી જ હવે ભરેલા આવના લાગ્યા અને રથાનેથાને ખારડેલીની સદાનુ જૂતિને મારે મલાઓ થવા લાગી આ સમયે નામદાર વિદ્યવાર્ધ પટેલ, જેઓ વડી ધારાસભાના પ્રમુખ હતા ગુજરાત તરફથી થૂટાયેના સખત તરીકે આખી લડતનો અતિશય રસથી અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા તેમણે આખી વસ્તુસ્થિતિ નામદાર વાઘમરોયની આગળ રજૂ કરી અને વસ્તુસ્થિતિ ન સુધરે તો પોતે શુ દરવા ધારે તે જણાવ્યું વાઘમરોયની સાથે ચર્ચા ચાલી રહી હતી ત્યાં તો તેમણે સરકારનું ઉપર વર્ણવેલું જાહેરનામું છાપામાં જોયું અને તરત જ તેમણે ગાંધીજીને એક પત્ર લખ્યો જે લડતના ઇતિહાસમાં એક ઉજ્જવળ પ્રકરણ પૂરું પાડે છે પત્રની સાથે તેમણે ૧,૦૦૦ રૂપિયાનો એક મોકલો અને લડત ચાલે ત્યાં સુધી સદાનુજૂતિ તરીકે દરમાસે એટલી રકમ મોકલવાનું વચન આપ્યું વડી ધારાસભાના પ્રમુખરથાને રહીને રાજકીય જેની અને સરકારની સામે બહુ તરીકે વગોવાયેલી લડતને માટે તેઓ આવી સક્રિય સદાનુજૂતિ દાખવે એ ધણુને સાનદાશ્વર્ પમાડનારી વાત થઈ પડી કેટલાક ગણવાગાંધ્યાને એ વાત ખૂબી પણ ખરી કારણ તેમની સ્થિતિ કંઠગી થતી હતી પણ દેશમાં તો ના વિકુનભાઈનો પત્ર ગાંધી રહ્યો અને જેમનાથી તેમના સુકૃત્યનો લાભ તેમણે અને યત્નિચિત્ અનુકરણ થઈ શકે તેમણે તે પ્રમાણે કર્યું સરકારની સ્થિતિ આ પત્રથી કેટલી કંઠગી થઈ પડી તે તો સરકારી નોટરો વચ્ચે ચાલેના પત્રવ્યવહાર આપણને ઓ દિવસ જોવાના મળે ત્યારે ખબર પડે આ રહ્યો તે ઇતિહાસિ પત્ર

જે પ્રદેશની વની હું વડી ધારાસભાનો સભાસદ છું તેમાંના ખારડેલી તાલુકો એક ભાગ છે ત્યાંના જેહતોને સાડુ તમે જાહેર મદદ માંગી હું પોતે ગજસતી દેઈ અને વડી ધારાસભામાં ગુજર તમે પ્રતિનિધિ હોઈ ખારડેલી ની લ તનુ નિરીક્ષણ ધ્યાનપૂર્વક કરી રહ્યો છે જે પદ હું આજે ભોગવી રહ્યા છું તેના ધર્મને ધ્યાનમાં રાખીને ખારડેલીના સયામહીઓને સાડુ દાદ મેળવવા એ ચચારજિ પ્રયત્ન કર્યો છે એ ખારડેલીના

સત્યાગ્રહીઓનું દુઃખ નિવારણ કરવાનો અધિકાર સીધી રીતે દિ'લી સરકારના હાથમાં હોતો તે હું નામદાર વાઇસરોયની પોતાની કુચક મારા દક્ષી. રૂએ માનવ, અથવા તેમની સમિતિના જે સભ્યનો દક્ષમતમાં આ સવાલ આવતો તેમની કુચક માનવ, અને તેમને આ બાબતમાં લોકપ્રસન્ના દિમાયની તરીકે તેમાં પડવાને વિનવત. કેમકે જો વર્ષે પ્રત્યેક વર્ષે ત્યારે આવી રીતે દાખલ કરવામાં આવી હતી. ગુજરાતનો હું પ્રતિનિધિ હતો, પણ હું પોતે વડી ધારાસભામાં પ્રમુખ હોઈ મારું નોં જાંધે થયું હતું. તેથી મરી વિનંતિને ધ્યાનમાં લઈને નામદાર વાઇસરોયે પ્રલયવાજાં ફોનોની મુલાકાત. એવાની રૂપા કરી હતી, અને લોકો પ્રત્યે લાગણી બતાવી હતી, એટલું જ નહિ પણ આર્થિક મદદ પણ કરી હતી. બારડોલીની વત કચળ મુંબઈ સરકારના અધિકારમાં છે તેથી મજદૂર રહેનો આશ્રય લઈ શકે તેમ નથી.

હાલતના અભ્યાસ ઉપરથી મારી ખાતરી થઈ છે કે સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષ તપાસણી મામલાને સારુ બારડોલીના લોકોની પાસે સંબળ કારણ છે. મારી એવી પણ ખાતરી થઈ છે કે પોતાના દુઃખનું નિવારણ કરવાને સારુ લોકોએ કૌંચદેસર ગણુતા અને પોતાની સહિતમાં રહેલા એવા બધા ઉપાયો લઈ લીધા છે. બારડોલીના સીયુરોયની દિ'મત, તેમની ધીરજ અને તેમની દુઃખ સહન કરવાની રાજી એઈને હું સાનંદાશ્વય પામ્યો છું. પણ જે મહેસૂલ પોતાની વચ્ચે ને લોકોની વચ્ચે તકરારનું કારણ થઈ પડ્યું છે તે જ મહેસૂલ વચ્ચે કરવાને સારુ સરકારે જે અપરિત કબાલુ કર્યું છે તે એઈને મને દુઃખ થયું છે, અને રોષ પણ આવ્યો છે. હું માનું છું કે સરકારે અખત્યાર કરેલો માર્ગ કેટલોએજા કાયદાની, વ્યવસ્થાની અને વિવેકની દૃઢ ઓળંગી બયો છે. ગુજરાતના કમિશનરના ઉદ્દત કાગળે બળાભા લી હોમ્યુ છે.

આ સ્થિતિમાં માનથી મૂઆ રહેવાય તેમ નથી. નથી દુ ઉદાસીન- પત્તે વર્તી શકતો. તેથી હું તમને જે આર્થિક મદદ તમે માગી છે તેમાં એક દબર રૂપિયાની નાનકડી રકમ આ સાથે મોકલુ છું. પણ મને દુઃખ તો એ થાય છે કે લોકો પ્રત્યે લાગણી બતાવવા સારુ અને સરકારની જીલમગાર નીતિ પ્રત્યે તથા ગુજરાતના કમિશનરના કાગળ પ્રત્યે મારો સખત અણુગમો બતાવવા સારુ હું આ હુંની મોકલવા ઉપરાંત આ વખતે કંઈ વધારે કરી શકતો નથી. જ્યાં સુધી હાલત ચાલશે ત્યાં સુધી પ્રતિગ્રાસ એક દબર રૂપિયા તો હું તમને મોકલતો રહીશ. પણ ગાલવી વધારે ખાતરી તો હું તમને આપી દઉં. જેમણે મને આ નોટું પદ આપ્યું છે તેમની સાથે મસલત કરવાની વહેલમાં વહેલી તક મેળવી લઈશ. જે અધિકારનું માન

હું અત્યારે બોગતું છું તે ખારે મન તો કેવળ સેવાધર્મ છે. અને જે હું જોતું જોઈ શકીશ કે ખારડોલીના સત્યાગ્રહીઓના દુઃખમાં આર્થિક મદદ આપવા ઉપરાંત વધારે અસરકારક લાજ હું લઈ શકું છું તો તમે જાણજો કે હું પાછો નહિ પડું.”

ગાંધીજીએ લખ્યું:

“વિકૃતભાઈ પટેલનો પત્ર ખારે હાથ આવ્યો છે, તે જોઈ મારું હૃદય નહિ જીછે? પણ જે આશાએ તે પત્ર શ્રી. વિકૃતભાઈએ લખ્યો તે આશા સફળ કરવી ખારડોલી સત્યાગ્રહીઓના જ હાથમાં છે.”

ખારડોલી સત્યાગ્રહીઓને તો પોતાની ટેક ઉપર અડગ રહેવા સિવાય બહુ કરવાપણું રહ્યું નહોતું. પણ એ પત્રથી ખારડોલીમાં તેમજ બહાર ધણીખરાંનાં હૃદય જીછ્યાં. શ્રી. નરિમાન અને આણુભાઈ દેસાઈ (મુંબઈ નગરના), શ્રી. નારણદાસ બેચર (કરાંચીના), શ્રી. જયરામદાસ દોલતરામ (દેદરાબાદના) સંબોએ ધારાસભામાંથી પોતાનાં સ્થાનના રાજનામાં આપ્યાં. આ ના. વિકૃતભાઈના પત્રના સુફળરૂપે જ ગણીએ તો ખોટું નથી. હવે પછીના પ્રકરણમાં જોશું કે બીજા જાહેર કામ કરનારાઓને પણ એ પત્રે જાગૃત થયાં. પણ જાહેર કામ કરનારા મહા-પુરુષોના કરતાં નાનકડા માણસોએ જે રીતે ખારડોલીના યત્રમાં જાગ લીધી તે વધારે આશ્ચર્ય પમાડનારો હતો. શ્રી. જયરામદાસે ૧૨મી જૂનનો દિવસ ‘ખારડોલી દિન’ તરીકે સૂચવ્યો હતો, અને મહાસભાના પ્રમુખે એ સૂચનાને વધાવી લીધી હતી. એ દિન આવે તે પહેલાં તો ખારડોલી તાલુકાના ૬૩ પટેલો અને ૧૧ તઠાડીઓએ રાજનામાં આપી દીધાં હતાં. આ બસિદાનનો મદિમા આ નોકરોની સ્થિતિ ન જાણનારને પૂરેપૂરો ન સમજાય. વાયકે યાદ રાખવાની જરૂર છે કે સને ૧૯૨૧ની સાલમાં જ્યારે ખારડોલી સતિનય લંગને માટે તૈયાર થયું હતું ત્યારે પણ કોઈ તઠાડી પોતાનું રાજનાયું લઈને આગળ આવ્યો નહોતો. ૨૦ થી ૨૫ વર્ષ સુધીની નોકરી કરી પેન્શનને લાયક થયેલા આ તઠાડીઓ પોતાના નાના પગારની નોકરીનાં રાજનામાં આવે, અને તે પણ સરકારની નીતિને સખન સંબોમાં વખોડી

નાંખનારા કાજને લખીને આપે એ બારેકોવીમાં બસિદાન પગ-
કાજાએ પહેલું હતું એમ જાણે છે. જ્યારેથી લગત થઈ હતી ત્યારેથી પોતેલતણાડીઓ ઉપર વસાજમાનીના મીઠા પ્રદાર
પડ્યા જ કરતા હતા. ત્રણ મહિના અગાઉ તેમણે પોતેલતણાડીને
આ પ્રમાણે વર્ણવ્યા હતા:

“આ રાજ્યમાં જાણને જે પેટાં છે, એક પોતે અને બીજા તરારી:
અથવા સરકારની જાણના એ જે બજાર છે, આ બજાર રાજકીય બૂજ
ફાલ ખાય છે, માણે ખાય છે, રાજકીયવાર જણાઈ જાય માણે છે તે
પેટાં લાગે છે, અને માર ને મન બધું બુદ્ધી મૂકે એવું છે.”

આ પ્રદારોની કોઈકના ઉપર માફી અસર થાય, પણ આ
દેશભક્ત પોતેલતણાડીઓનામાં એણે ધર્મભાન જાગૃત કર્યું આ
પોતેલતણાડીનાં રાજનામાં અપાયાં ત્યારેથી સરકારના માંખા
અરેખર દીલા મળ્યા લાખ્યા, અને સરકારી અમલદારોના ઉરમાં
ખરી અરેસાડી પેડી.

માંધીજીએ આ બસિદાનની નોંધ લેતાં આ વીર પોતેલ-
તણાડીઓ વિશે લખ્યું: “એમને મારા આદરપૂર્વક ધન્યવાદ.
એમના બસિદાનની આખા બારતમા રજુતિ થઈ રહી છે. એમનાં
જેવા બસિદાન જ આખરે આપણને સ્વગત્ય અપાવશે.”

લોકશિક્ષણ

“હું યુજ્જ્ઞાતના બેઠતની રંગેરંગમાં અને હાડેહાડમાં સ્વતંત્રતાની
હવા પૂરવા માગું છું”

આ રડોલીના બેઠતની લડત કેવળ ભગવાનને જ ભરેમે
આત્મા કરતી હતી એમ તો કોઈ ન જ માને.
સરદારની મરજતની કૂંચી બેઠતોનું તેમનું જ્ઞાન અને તેમના
ઉપરનો અપાર પ્રેમ હતો, તેમજ સરદારની લોકશિક્ષણની
નિપુણતા પણ હતી. સરદાર લોકશિક્ષણના પાઠ એક પાઠી એક
ધીમેધીમે ભણાવ્યે જતા હતા, એ વિવેકી વાચકના ખ્યાન-
બહાર ન હોય. આ લોકશિક્ષણના પાઠનો કમ આ પ્રકરણમાં
આપવાનો પ્રયત્ન કરશું. એમાં ઘણી વાતનું પુનરાવર્તન થશે,
પણ સરદારની લોકશિક્ષણની કથાના આવી રીતે એકમ પ્રકરણમાં
ઉલ્લેખ કરવાના દેખીતા લાભો છે.

૧. ભડક ભાંગી — સરદારનો પ્રથમ પાઠ તો લોકોની ભડક
ભાંગવાનો હતો એ સૌ કોઈ જાણે છે. યુજ્જ્ઞાતના અને ખાસ
કરીને બારડોલીના લોકો પોચા, દીલા ધોતિયાં પહેરનારા, માથા
વિનાના મનાના આવના હતા. તેમને શરીર બનાવવાની આ
લડત હતી. એટલે પહેલપહેલું કામ સરદારે લોકોની ભડક
ભાંગવાનું લીધું. અનેક ભાષણોમાં તેમણે લોકોને સમજાવ્યું કે
સરકારનો ભય એ મિથ્યા છે, જૂનના ભડકાના જેવો ભય છે: ‘આ
મહેસૂલની લડત લડતાં આપણને માલુમ પડી જવાનું છે કે આ

રાજ્ય તદ્દન પોણું ફૂંકમાં ઘીટી બાપ એવું છે.' લોકશિક્ષક તરીકે સરદારની ઘુવના સહેજે લોકમાન્ય તિલકની સાથે દરવાનું મન થાય છે. તેમના મુગ્ધસિદ્ધ વલમદનગર અને બેવશામનાં બાપણો જોમણે વાચ્યાં દમે તેમને સરદારના આ બાપણોનું તે બાપણો સાથે અજબ સામ્ય જળારો.

"સરકાર માં ચીજ છે? કાઈએ તેને દેખી દેવ તો બતાવેની? હું તો દેખતો નથી. કાશ્મી તે જાન જાય છે. સરકાર એટલે કાશ્મી? સરકાર એટલે આમલદાર? ફાજદાર કે તલાઈ? કે પોત? કે ગિરિયા? આ બધાની મળીને સરકાર બનેલી છે એટલે એનો ક્યા પતો લાગે? કાઈ એક બ્યક્તિ નથી એટલે આપણે કોને સરકાર માનીએ? આપણે ચાતે જ ભ્રમથી અમુક એક જણને સરકાર માનીએ પ્રાંત અને પછી તેનાથી દરીએ છીએ. તેથી હું તમને કહું છું કે તમારો ભ્રમભૂલક રૂર કાઢી નાખો. તમારે દરવાનું શા માટે હોય? તમે કાઢીને ચોરી કરી નથી, તમે વેંદશક કરી નથી, મારામાગી કરી નથી."

આ રાજદો લોકમાન્યના કાઈ પણ બાપણુમાં મૂકી દીધા હોય તો ખમ્મર ન પડે કે એ ખીજા કાઈના ઉદ્દગારો છે. અમલદારો વિશેના તેમના ખીજા ઉદ્દગારો તો 'દુખની વખતે રૈયતની પકડે લાગે રહે તે અમલદાર, બાકી બધા હવાલદાર' એવી અમલદારની સૂતરપ વ્યાખ્યાની ઉપર બાધ્યરૂપ હતા.

૨. સંગઠન—એ પ્રકારના મગઠન તાલુકામાં જરૂરના હતા. એક તો સાહુકારો અને ગરીબો, જમીન ગણોતે આપનારા અને જમીન ગણોતે લેનારા એ બે વર્ગની વચ્ચે, અને ખીજા સંગઠન જમીન જતે ખેડનારાઓ વચ્ચે, પછી તે ગમે તે જાતપાતના હોય આરંભમાં પહેલું સંગઠન એ વધારે આવશ્યક હતું. જમીન ન ખેડનારા અને મુકાબલે મુખી એવાને ખેડૂતનો સ્વાર્થ એ જ તેમનો સ્વાર્થ છે અને ખેડવાની એક પણ વીધું હોય ન હોય અને કેવળ ગણોતે ખેડતા હોય તેવાને સાહુકારનો સ્વાર્થ એ પણ તેમનો સ્વાર્થ છે એ સમજાવવાનું કામ મોટું કામ હતું. સુભાગ્યે એ ડર્સનના ઊંધા આકડા છતાં બારડોલીમાં આવેા વર્ગ બહુ એણે હતો, જતે ખેતી કરનારાઓની જ સંખ્યા ૯૦ ટકા થવા જાય એટલી હતી છતાં શ્રી વલ્લભભાઈએ લડતના આરંભના

દિવસોમાં વધારે મુસાકાત વાગે, ખારડોલી, વાંકાનેર એવા મોટા મોટા કિલ્લાઓને જ આપી. જમીન ન ખેડી ગણેત આપનારાઓને દસાબ્ધું કે તેમને વાંકે ગરીબો માર્યા ગયા છે અને તેમણે પ્રાપ્તિ કરવું બોધે, પ્રાપ્ત એ સમજાવ્યું કે સરકારની મારીના કરતાં ખેડૂતની મારી જ આખરે કારગત આવવાની છે.

“તમે” ખેડૂતનો દ્રોહ કરીને સરકારના વફાદાર શા સારુ થવાને બોલો? સરકાર તો બલબલતા વેચ નાંખનારી છે, પણ ખેડૂત તો તમને પરસેવો ઉતારી માલ પકવી આપશે, કે જેના ઉપર તમે તમારો દલાલીનો ધંધો ચલાવી કમાણી કરો છો. એ દુઝળી ગાળને બાંધે તો ખેડૂત તો બિચારો તમને જતા કરશે પણ ગરીબનો બેઠી ઈશ્વર તમને જતા નહિ કરે. જેની મહેનત અને ધન ઉપર તમે નબો છો તેને દબો ન દેરો.”

કોઈ સાક્ષર એમ કહે કે સરકારે તો ઉપમા અને દટા-તોથી ખારડોલીની લોકત છૂતી છે તો તેનો બહુ દોષ ન કાઢી શકાય. પણ સરકારનાં દટાન્તો અને ઉપમાઓ ખેડૂતના અનાજની જેમ ધરતીમાંથી પાકેલાં હતાં, એટલે જ તે ખેડૂતોનાં હૈયામાં સેસિરાં પેસી જતાં. સાહુકારો અને ખેડૂતોનો સંબંધ વર્ણવતાં એક ઠેકાણે સરકારે કહ્યું: ‘ખેડૂતસાહુકાર વચ્ચે અત્યારે દૂધપાણીનો સંબંધ બંધાયો છે. દૂધપાણી લબ્યાં એટલે બેઝ એકરંગ થાય છે ને કઢી છૂટાં નથી પડતાં. દૂધ ઊકળે છે ત્યારે પાણી દૂધને બચાવવા નીચે જઈ પોતે પહેલું બળે છે અને દૂધને ઉપર કાઢી તેનો બચાવ કરે છે. દૂધ પછી પાણીનો બચાવ કરવા પોતે ઊભરાઈ આગમાં પડી આગને હોથવવા મથે છે. એ જ પ્રમાણે આજે ખેડૂત-સાહુકાર એક થયા છે.’

ખીનું સંગઠન ખેડૂતખેડૂત વચ્ચેનું. બહિષ્કારની વાડનો આ સંગઠનને માટે સરસ ઉપયોગ છે એમ શ્રી. વલ્લભભાઈએ પ્રથમથી જ નિશ્ચય કરી લીધો, અને તેનો ધીમેધીમે પ્રચાર કરતા ગયા. પાંચ હજાર ગાઉ દૂરથી આવેલા એકખીનને વળગીને રહ્યા છે, એકે કર્યું ખીનને ઉચાપતો નથી, ઊલટું એકે એકું કર્યું હોય તો તેને ખીનને ટેકો આપે છે, તો આપણે આ ન્યાયની લડતમાં એના કરતાં કાચું મંડાણ શા માટે રાખીએ?

આને માટે સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરાવવાની યોજના હતી. પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી ન કરનાર આરંભથી જ શંકાની નજરથી જોવામાં આવતા, અને પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી ન કરનારાં ગામે ઉપર સરકારે પહેલા દુમલા કર્યાં. પાછળથી પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી આપીશું એમ કહેનારાંએને તેઓ જવા દેતા નહોતા, બિલટા તેમને સારી રીતે ઉઘાડા પાડતા હતા :

“ તમારા મનમાં એમ હશે કે એવાંને પાડીને પણ આપણે એમની સાથે રહીને બરી આવશું, તો હું તમને ચેતવવા આવ્યો છું કે તમે ભયંકર કામ કરો છો, ને તેનું તમને ભોગવવું પડવાનું છે. જે નાવમાં આગ લાગે છે એ જ નાવમાં તમે બેસો છો. જે નાવમાં આગ લાગે તો નાવ ડૂબશે, તાલુકો ડૂબશે, પણ યાદ રાખજો તમે બચવાના નથી. ”

જ્યારે પ્રતિજ્ઞાપત્રો ઉપર સહીઓ ચર્ચા રહી અને ક્યાંક ક્યાંક સરકારી નોકરાની ફસાવણીથી ખેડૂતો પડવા લાગ્યા એટલે સરકારે ખેડૂતોને કહ્યું : ‘ મારી અને મારા માયીઓની ગરદન કાપીને પૈસા ભરવા હોય તો ભરજો. ’

એ જ પ્રમાણે સંગઠનને માટે બહિષ્કારના સમૂહનો કડક પ્રયોગ પણ તેઓ જ્યારે મરકારથી વધારે ઊઠેડયા સારે ઉપદેશવા લાગ્યા. કસેકટર કહે, લોકો બહિષ્કારથી ડરાવીને કોર્થને ભરવા દેતા નથી; કમિશનર કહે, બહિષ્કાર જો બધ યાય તો બધા મારાં વાના યાય; સરકારના બહિષ્કારમાં પણ બહિષ્કારની વાત આવી અને એમાં તો લોકોને ડાના ભરી જવાની નજર સૂચના પણ કરવામાં આવી. આની સામે મરકારે ટેરેટર પોકારી પોકારીને કહ્યું, વઢાલુમાં કાણુ પાડનારને ધક્કો મારીને બહાર કાઢો, તેનું કોર્થ મોડું ન જુઓ, તેની સાથે કોર્થ કામ ન પાડો. આમ બહિષ્કાર પ્રતિજ્ઞા તોડનારનો જ નહિ, પણ ખેડૂતની જમીન લેનારનો પણ ઉપદેશાયો. ‘ હું સંગઠન કરવાનું કહું છું પણ સરકારને ગમતું નથી. પાંચ હજાર માધ્યમ દૂરથી આવીને એ લોકો પોતે શું કરે છે ? સંગઠન કરીને આખા હિંદુસ્તાનને ગુલામ બનાવે છે. . . ગમે તેવો ચમરબધી હોય પણ બારડોલીના ખેડૂતને દગો દેતો હોય તેને દૂર કરજો, તેનો સંગ છોડજો; ગાર્ડી અને માનાજી

જેનાથી બચજો, તેની જમીન પડતર રહેવા દેજો. ખેડૂતના પેટ ઉપર પગ મૂકીને સરદારો ચલા છે તેવાને જમીન શા સારુ ખેડી આપવી? એની જમીનમાં ખેડૂતબચ્ચો કદી પગ ન મૂકે.

બહિષ્કારને ક્યાંક ક્યાંક વધારેપડતી હદ મુધી લઈ જવાના દાખલા પણ જનતા હતા. એવું જલદ હચિપાર હાથમાં આવે અને એનો કદી દુરુપયોગ થાય જ નહિ એવું તો નહોતું જ. પણ જ્યાં જ્યાં એનો દુરુપયોગ ચવાની ખબર આવતી ત્યાં થી. વસલભાઈ પહોંચી જતા અને પટતું કરતા. આકરું મુઠ્ઠા આસતું હોય ત્યારે આથી વિશેષ તો શું બની શકે? બહિષ્કારમાં કઈ વસ્તુ આવે અને કઈ વસ્તુ ન આવે એ વિષે શ્રી. વસલભાઈ જેટલી ચોખવટ ચર્ચા શકે તેટલી કપા જ કરતા. તેમનાં અનેક આપણોમાંના બહિષ્કાર વિષેના ઉદ્દગારનો સાર ગારી બાપામાં આપું તો આ છે:

‘બહિષ્કાર કેમ ન કરીએ? સરકાર બહિષ્કાર નથી કરતી? સરકારની અનીતિમાં શામેલ ન થાય એ અમલદારને સરકાર પાણીયું આપે છે. જે આમલદાર એમના કજા પ્રમાણે નિર્ભજજ કામો ન કરે તેને પાણીયું આપે છે, અથવા બદલે છે. તો તમે શા સારુ બહિષ્કાર ન કરો? તમે કાંઈ કોઈની રાજી નથી નહીનવી લેતા; તમે તો માત્ર એની સાથે સંબંધ છોડો છો, એની સેવા લેવી બંધ કરો છો. એવો બહિષ્કાર કરવાનો પ્રત્યેક સમાજનો જન્મસિદ્ધ હક છે. કોઈની કનડગત કરવાનું એમાં આવતું નથી. આપણે કોઈનું પાણી, દૂધ, ખાવાપીવાનાં સાધનો, મંદિર, માંડગી વેળાની સેવા, સ્મરણને પહોંચાડવાની સેવા બંધ નથી કરી શકતા; એવું કરીએ તો માણસજાતમાંથી મટી જઈએ. આપણે બહિષ્કાર કરીને માણસ મટવું નથી, સામાને માણસ બનાવવો છે. બહિષ્કાર કેવળ આત્મરક્ષણાર્થે છે. જેમ નાના ઊગતા છોડને વાડની જરૂર છે, બિયર્ષ ન લાગે તે ખાતર ગેરુ અથવા હામરની જરૂર છે તેમ સ્વતંત્રતાનો સ્વાદ આપી સ્વતંત્ર રીતે પગ ઉપર ઊભા રહેતા હમણાં જ શીખેલા સમાજને સમાજ-દ્રોહીઓમાંથી બચવા માટે બહિષ્કારની જરૂર છે.’

આ જ નિચારોનો અમલ પણ સંજોગો પરત્વે, વ્યક્તિ પરત્વે કેટલો લાભોદ્ધેકો કરી શકાય તે પણ સરદાર, સમગ્રવત્તા બદારના માણસો જે સરકારની સુઝે આ તાલુકામાં ફૂટ પડાવવા આવતા હતા, જગીનો ખરીદવા આવતા હતા તેમની સામે આકરો બહિષ્કાર તે ઉપદેશતા, પણ તાલુકામાં જ વસતા નબળાપોયા સામે એ બહિષ્કારને સૌમ્ય કરવાની સલાહ આપતા. આનો એક દાખવો આપું.

એક ગામના એક પારસીએ બદારના મોટા મોટા પારસી નેતાઓને છેતર્યા, તેમની આખમાં ધૂળ નાખી, અને સત્યાગ્રહી હોવાનો દાવો કર્યો. લોકોને ખબર પડતાં તેમણે તેનો બહિષ્કાર કર્યો. બહિષ્કારની વિચિત્ર વાતો છાપામાં આવી; સરદાર પારસીને નોકર નથી મળતા, તેને ત્યાં દાકતરને આવવા દેવામાં નથી આવતા. એથી ખબર આવી. શ્રી. વલ્લભભાઈ પોતે તે ગામે તપાસ કરવા ગયા. પારસીને બોલાવ્યા, ગામના લોકોને એકઠા કર્યા. દાકતર ન જવા દેવાની, નોકર ન મળવાની ફરિયાદ બોલી છે એમ પારસી ભાઈએ એકરાર કર્યો; પણ મનુરો નથી મળતા, દળમ નથી મળતો, દારૂ પીનારા દુકાને નથી આવતા, એ ફરિયાદો કરી. શ્રી. વલ્લભભાઈએ અને પક્ષને સમજાવ્યા અને બહિષ્કારચાલનો નવો નિયમ સમજાવ્યો:

“બહિષ્કાર કરવાનો આપણને હક છે, પણ તે આપણા માણસોની સામે. આપણી મોટી કોમોમાં જે હિંદુ પાકે તેની સામે બહિષ્કાર કરો, પણ પારસી જેવડી નાનમ્ડી કોમનો કોઈ માણસ પડે તો તેને નફરુત કરો. દારૂ એને ત્યાં કોઈ ન પીવા આવે એમાં તમે કશું ન કરી શકો, પણ એને ત્યાં ન જઈને બીજાની દુકાને પીવા ભય એવું કોઈને ન સમજવો. એને મનુરો મળવા નેઈએ, દળમ મળવો નેઈએ. પારસી સગળને પણ તમારી સાથે રહેડું હોય તો પોતાની અગવડોનો તમારી આગળ ખુલાસો કરી દાદ મેળવવી નેઈએ. પણ તમારાગાના જે તમારી સાથે દોહ કરે તેનો તો પાકો બહિષ્કાર જરૂર કરવો. બહિષ્કારમાં પણ મનુષ્યને જે સેવાનો હક છે તે સેવાનો તો ત્યાગ ન જ થાય, પણ એ આણસની સેવા લેવાનું, તેની સાથે બોગા થવાનું, તેની સાથે પીડીબીડી બંધાવવાનું બંધ કરવું.”

૩. પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાની કળા—જમીની કરવાનું જ્યારે શરૂ થયું ત્યારે તો ખાતેદારો પોતાની દુકાન અથવા ઘર બંધ કરી રાખે એટલું જ કહેવામા આવતું હતું. તેમને ‘આપણું નળિયાં લગાવી પડોશીનું ઘર બચાવવાનો’ પાડ શીખવવામા આવતો હતો, પણ જ્યારે પ્રચંડ ભટ્ટી સળગી ત્યારે આખા તાલુકાને કારાગૃહમાં પુરાવાની સરદારે સલાહ આપી.

જબરદસ્ત બદોબસ્ત છતાં પણ જ્યારે પહોંચે વાડો તોડવા લાગ્યા, બારડોલીના નકૂચા હિજેડવા લાગ્યા, માડાં ખેંચી જવા લાગ્યા, ત્યારે સરદારે તેમને કહ્યું:

“ગાડાના સાલપાંસરા જુદા કરી નાખો, પૈદા એક ઢેકાણે રાખો, સાંટો બીજા જગ્યાએ રાખો, ધર ત્રીજા જગ્યાએ રાખો; વાડાની વાડ એવી મજબૂત કરો કે જે વાડો ફરીને એ ન પેસી શકે, એમા છીંકું ન પાડી શકે. બારણા એવાં તો મજબૂત કરો કે કુહાડો લાવીને ચારે તો જ બારણાં ફરી શકે, જે લોકોને બરોબર ચક્ષુ નાખો.”

જમીન ખાલસા થવાની વાત આવી ત્યારે પ્રથમ સરદારે વસ્તુ-માત્રના નાશવંતપણીની દિલસપ્પી સમજાવી : આપણને કેટલી જમીન જોઈએ? સુસલમાનને પાચ હાથ અને હિંદુને તો ઘડીકવાર માટે ત્રણ ચાર હાથ જોઈએ, તેયે બળા ગયો એટલે પાછી બીજાને કામ લાગે; રેલમા ધરો તણાઈ ગયા, માણસ તણાઈ ગયા તો જમીનનું શું? આખરે જ્યારે જમીન ખાલસા થવા માડી ત્યારે જમીન ખાલસા કરવાની કેઈની મકદૂર નથી, સરકાર જમીનને માથે મૂકીને વિલાયત નહિ લઈ જાય, અને પોલીસો આવીને નહિ જોડે એમ ફરીને સમજાવવા લાગ્યા. અને જ્યારે પૂરેપૂરું સંગઠન થઈ રહ્યું ત્યારે લોકોને કહ્યું, ‘શરૂ કરો વાવણી, જોઈ લેશું સરકાર શું કંઈ છે,’ અને સરકારને પડકાર કરીને કહ્યું: ‘આસેઆસ’ પાછા મેળવ્યા વિના આ લડાઈ બંધ ચનાર નથી.

પણ સૌથી મહત્વનું શિક્ષણ અહિંસાનું હતું. જ્યારથી હરોડરે ‘આગ અને અત્યાચાર’નો બાહુ બોલો કર્યો ત્યારથી શ્રી. વલ્લભભાઈ પ્રથમ કરતા વધારે એત્યા કે સરકાર તોફાન કરાવતા થઈ એમ નથી, અને લડતને માટે તોફાન જેવી ધાનક

વસ્તુ એકે નથી, એ તેમજો લોકોને સમજાવવા માણ્યું મરદારની
અદિસા ઉપર એક અણુધારી દિશામાથી ગીકા આવી છે કે
સરદારના તીખા અને ધગધગતા લાપણોમા અદિસા નહોતી
સરદારે તો સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે ‘આધ્યાત્મિક’ અદિમાને આ જગતે
પહોંચીશ કે નહિ તેની મને ખબર નથી, મને તો વ્યાવહારિક
અદિસા આવડે છે, અને મારા જેવા જાડી શુદ્ધિના જોડૂતો આગળ
એવી જાડી અદિસા જ મૂકે છું, મૂકેમ અદિસા તેમનું લાગર હશે
તો તેઓ આગળ ઉપર મમજો લાપણોની ગીકા કરનારાને
એટલું જ હલ્કી સકાય કે એમના આશ્રમા આશ્રા ભાવ્યું પણ
લોકોને શાત રાખવાના હેતુથી પ્રેગાયેના હતા પણ આની ચર્ચા
આ સ્થાને વધારે ન કરું ‘વીર વલ્લભભાઈ’ નામના મારા
પુસ્તકમા આની જરા વિસ્તારથી મે ચર્ચા કરી છે

સરદાર લડનની કળામા નિપુણ હતા એટલું જ નહિ
પોતાના સૈનિકોનું જોર જાણતા હતા, અને તેના જોરનું માપ કાઢી
કાઢીને આગળ પગલા લેતા જતા હતા

૨૨ 'બારડોલી દિન'

“મોટું મદાબારત યુદ્ધ થઈ ગયું તે પણ ૧૮ દિવસમા પતી નયું હતું. ૫૨૬ બારડોલીના લોકો કે જેઓ હાથમા લાકડી પણ કરી પડી નથી, તેમણે ચારચાર મહિનાથી આટલી તોપબટ્કાવાળી સરકારને હક્કારી એ તમારી ઇજ્જતનો મોંઘા વારસો તમે જાવિખ્યની પ્રજા માટે રાખી જ્યો.”

હડતને ચાર મહિના થઈ ગયા હતા. ચાર મામમા બારડોલીના લોકોએ સ્વપ્ને પણ ન ધાર્યું હતું એટલા તેઓ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. પણ એ પ્રસિદ્ધ થવાનું બાન તેમને ન ૮ એ જ તેમના સત્યાગ્રહને શોભાવનારી તેમજ સાચી રાખનારી વસ્તુ હતી પ્રસિદ્ધિને માટે કરતા હોત તો સ્થાપના તેઓ પડી ચૂક્યા હોત.

‘બારડોલી દિન’ આખા દેશમા ઊજવનામા આવ્યો, ગુજરાતના તો સેકંડો ગામે એ દિવસ ઊજવ્યો, સ્ત્રીઓ અને પુરુષોએ શાળા કરીને બારડોલી પહોંચાડ્યા. બારડોલીના સત્યાગ્રહીઓએ ૨૪ કલાકનો ઉપવાસ કર્યો અને પ્રાર્થના કરી. મુળધર્મના યુવકોના ઉત્સાહનો તો પાર નહોતો. તેમણે ઘેરઘેર જઈને ઉધરાણા મૂક્યા, અને સરદારને મુળધર્મ આવે ત્યારે બેઠ ધરવાની આલેશાન સંધારીઓ રાખી નેતાઓની સહાનુભૂતિ તો હતી જ, અનેક સ્થાને ‘બારડોલી દિને’ અનેક નેતાઓએ સભાઓ ભરી હતી. પણ સ્વ. લાનાથએ ‘બારડોલી દિ.’ નિમિત્તે ચિરસ્મરણીય સહાનુભૂતિ

‘મોકલી. ગાંધીજી કે સરદાર તેમને આવવા દે એમ તો હતું નહિ, એટલે તેમણે કાગળ લખ્યો:

“૩.૫૦૦ની નજીવી એટ હું મારી ખાનગી આવકમાથી મોકલું છું. ‘આરોગી આલે હિંદુસ્તાનની લડત લડી રહ્યું છે, અત્યારે એ એક જ રસ્તો નહેલો છે. હિંદ અખિલ ભારતીય સવિનયમંગ નથી કરી શકતું એટલે આવી છદી છદી લડતો લડવી એ જ આપણે માટે શક્ય છે. ઈશ્વર ‘આરોગી’નું સ્પર્શ કરે. મારા મિત્રોએ મરી રકમની સંધર. ૧,૫૦૦ પ્રેતા તરફથી થયા છે.”

સત્યાગ્રહકર્તાનાં નાણાનો ઇતિદાસ તો દેશના ઇતિદાસમા રહી જાય એવો કહેવાય. આરોગીમાં તો એક અને મનીઓડર ચાલ્યા આવતા હતા જ, તેવી જ રીતે ‘નવજીવન’ અને ‘યંગ ઇન્ડિયા’ એકિસે પણ આવતા હતા. આ નાણાં ભારતના પ્રત્યેક પ્રાંતમાથી જ નહિ, પણ દૂર દૂર દેશો—ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ, જાપાન, ચીન, ન્યુઝીલેન્ડ, મલાયસિયે અને શીંગમાથી આવતા હતા. દક્ષિણ આફ્રિકાના નાણા તો જાણે આરોગીના જ ગણાય. આ નાણાંમા કેવા કેવા પવિત્ર દાનો હતા એ તો માત્ર થોડા જ દાખલા આપીને બતાવી દઉં.

અમદાવાદના મળૂરમંડળે આ લડતમા ખૂબ રસ લીધો હતો. ગરીબ મળૂરોએ એક એક આનાની રસીદો કાઢી, અને એ મદામહેનતે બચાવેલા પોતાના પરસેવાના એકએક આનામાથી દોઢ હજાર રૂપિયા તેમણે મોકલ્યા. સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીના ગુરુકુળના બહાચારીઓએ આશ્રમની મરામત વગેરે કરીને પચાસ રૂપિયા બેગા કર્યા. ગુરુકુળના કાર્યકર્તાઓએ બસે રૂપિયા આપ્યા એ બસેમા ગુરુકુળના એક રસોડયાએ આગ્રહપૂર્વક પોતાનો એક રૂપિયો નાખ્યો. સૂબા ગુરુકુળના બહાચારીઓએ કેટલાક દિવસ ઘીદૂધનો લાગ કર્યો, મળૂરી કરી અને પાસકે રૂપિયા આપ્યા ત્યાના કાર્યકર્તાઓએ પંચાસી રૂપિયા આપ્યા. ઠેક બગાળથી અભય આશ્રમના કાર્યકર્તાઓએ શાકભાજીનો ત્યાગ કરી પોતાની નાનકડી રકમ મોકલી. જે ચોર્પાસી તાલુકાના એડ્ટોએ ખુશીથી વધારો આપી દીધો એમ કહીને તેમનું અપમાન

થઈ રહ્યું છે તેમણે વાંઝ ખાતે ગંજવર પરિપાલરી વક્તવ્યભાષિને લગલગ અઢી દળર રૂપિયા આપ્યા, અને સાથે સાથે જાહેર કર્યું કે ગહેમૂલ તો અમે પરાણે ભર્યું છે કારણ કે તે વેળા અમે સત્યાગ્રહ માટે તૈયાર નહોતા.

નાગરિકોના દાન પણ મોઢવાજેવા હતા. ઉપર કહ્યા તે તો બધા સ્વેચ્છાથી આવતાં દાનો હતાં, પણ કેટલાક દાતાઓને શ્રી. મણિલાલ કોઠારી જેવા બિશુના આગ્રહની જરૂર હતી. બાઈ મણિલાલે મુળદંડના બેરિસ્ટર અને એડવોકેટ પાસે મોટી રકમો કદાવી, શ્રી. જૂલાબાઈ જેવાને રસ લેતા ક્યાં. અને મણિલાલની બીજા એટલે સર્વભક્ષી, તેમને બધું ખપે. 'સારા ચેક ન આપી શકે તો તમારી મોટરકાર આપો. કાર ન જ આપી શકે તો લડત આપે ત્યાં સુધી વાપરવા આપો,' એમ કહેતા જાય અને ચેક અને કાર અને લેતા જાય. એમના પ્રતાપે બારડોલીના કાર્યકર્તાઓને આખા તાલુકાના ગામેગામના જોઈએ ત્યારે ફરી વળવાને માટે ચાર મોટરકાર મળી રહી હતી. સત્યાગ્રહીઓની રકમ જે એ મહિનામાં અપીલ કરવામાં આવી ત્યારે રૂ. ૧૦,૦૦૦ હતી તે જૂન મહિનાની અખર સુધીમાં રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦ થઈને ઊભી રહી હતી.

અને લોકોના ઉત્સાહની કારતી હમનનીતિની કારતી સાથે વધતી જતી હતી.

આસમા મોટિંગોની સંખ્યા ૫,૦૦૦ થી વધી ગઈ હતી. દરે બાયસા થયેલી જમીન ચોરીછપાઈ વેચવાને બદલે જાહેર સિદ્ધામયી વેચવાના ઢોંગ થવા લાગ્યા. ઇસમાઈલ મખા નામના સુસલમાન સત્યાગ્રહી જે અનેક મતામણીની સાથે આજ સુધી અડગ ઊભા હતા તેમના ખાતાની ૫૦,૦૦૦ રૂપિયાની કિંમતની અને રૂ. ૧,૨૦૦ નું મહેસૂલ જગતી જમીન વેચવાના જાહેરનામા નીકળ્યા. બીજી રૂ. ૨૫,૦૦૦ની કિંમતની જમીન વેચવાનાં પણ જાહેરનામા નીકળ્યા. પણ તેથી કાઈ કાઈ ડગે એમ નહોતું. ગામેગામના લોકોએ ઠરાવ કર્યો કે આવી રીતે જમીન રાખનારની જમીન કાઈએ ખેડવી નહિ, તેમને મજૂરીની કે બીજી

ત્રીજા પ્રકારની મદદ ન કરવી. એક ખરીદ કરનાર બારડોલી બહાગના માગી દતા. તેમની કામના અને શહેરના માળસાએ તેમના કડક બહિષ્કારના દરિયા કર્યા, શ્રી વનભભાઈએ ‘બારડોલી દિન’ને દિવસે બારડોલીમાં ભાષણ કર્યું. તેમાં વળી આ જમીન ખરીદનારાઓને આકરી ચેતવણી આપી: “કાંઈ પણ ખેડૂતની કે સાહુકારની એક ચાસ પણ જમીન નવા સુધી ખાલમાં થયેલી હશે ત્યાં સુધી આ લડતનો અંત નથી અને દમરો ખેડૂતો તેના ઉપર પોતાના માથા આપશે. એ કાંઈ ધંમગમનો ગોળ લૂટાતો નથી કે ભરત જઈ એક ધાસમેટવાળા પારખીને લાગ્યા કે જે જેમ કાલે તેમ લૂટ મારી શકે આ જાડર સભામાંથી ચેતવણી આપુ છું કે આ જમીન ગમતા પહેલાં પૂરતો વિચાર કરવો. ખેડૂતનું લોહી પીવા આવવાનું છે, ને તેમ કરનારનો ધંસાદ પણ પ્રભુ આ જિલ્લામાં કેવો કરે તે ન જૂનજો. આ મહત્તમાં જમીન લેવા આવનાગની પેના નાજિયેરના લોલિયા બ્રાહ્મણની જેવી દશા થઈ હતી તેવી ચવાની છે એ અચીત માનવો.”

સરકારી અમલદારોના જુલાણા તો સહજ થઈ પડ્યા હતા. સરકારી જલેરનામાંમાં જુલાણા હોય, કમિશનરના કાગળમાં હોય, કલેક્ટરના ‘શુભ વચન’માં હોય તો પડી કે કલેક્ટર જેને ભરોસે સરકાર આપી લડત ચલાવી રહી હતી તેના વર્તનમાં કેમ ન હોય? બારડોલીના લોકોની લલમનસાઈ અને નરમ સ્વભાવ તેમને ડગલે ડગલે નકે એવા હતા. સરકારી નોકરોની સાથેની મહોળત તેમને ઝેરશપ થઈ પડી હતી. મોતામાં એક સંજ્જનને પેના અમલદારે અનેકવાર સમજાવેલા ‘તમારી વાડીના ફળ ખાધા છે અને એ વાડીને ડગળ કરાવવી એ માગથી નથી બનવાનું મહેરબાની કરીને ભરી દોની’ ટાઈને જરાય અખર ન પડવા દઈએ’ એ સંજ્જન અડગ રહેલા હવે એક જુદા પેન્સનરને આ અમલદારે કહ્યું કે તમારા મિત્રે તેમના તરફથી પૈસા ભરી દેવાનું તમને કહ્યું છે એમ પેના પેન્સનર બોળવાય એવા નહોતા તેમણે તપાસ કરી જોઈ તો અખર પડી કે તેમના મિત્રે કશી વાત કરી નહોતી. આ મામલા જઈને

શ્રી વલ્લભભાઈએ પોતાની અનેક સચોટ ઉપમાઓમાની એક વાપરીને એ ગામને ઉચિત મદેશ આપ્યો.

“એ જાતની માખી હોય છે એકે માખી દર જગતમા જઈ ફૂલોમાથી રસ લઈ મધ બનાવે છે બીજી માખી મદા હપર જ બેસે છે, અને ગદડી ફેલાવે છે એક માખી જગતને મધ આપે છે, ત્યારે બીજી ચેપ ફેલાવે છે આ ચેપી માખીઓ તમારે ત્યા કામ તરી રહી છે એમ સામલ્યુ છે એ માખીને તમારી પાસે આવવા દેશો જ નહિ ગદડી અને મેલ જ તમારામા ન રાખશો કે તમારી પાસે એ માખીઓ આવે.

લોકોએ ખાતરી આપી કે માખીની અસર કશી નથી થવાની. એક વિદ્વા બહેને સલામા ઊભા થઈ કહ્યું ‘અમે નહિ કરીએ, અમે તો તમારા આગમમા આવી રેટિયો કાતશુ’ ગામના મુવકસદે અનેક ઉવરાણા કરેલા હતા ૪૫૦ રૂપિયા આપવામા આવ્યા એ જ ગામે અગાઉ રૂપિયા ૨૦૦ તો આવ્યા જ હતા.

પેના રેસિડન્ટ મેન્જિસ્ટ્રેટ પણ આજમુ બેઠા નહોતા તેમની આગળ લઈ જવાને નાના મોટા ભોગો પોલીસની પાસે હતા જ હતા. જૂન માસમા નથુ સ્વયંસેવકો એવા સન્નેગોમા આ મેન્જિસ્ટ્રેટની સામે ઊભા કરવામા આવ્યા કે સૌ કોઈને દસલુ આવ્યા નિના ન રહે કલેક્ટર સાહેબ ખારડોની આવ્યા હતા, સરકારી બગનામા મુકામ પ્રેલો ખારડોલી ચાણાના એક સ્વયં-સેવકને કલેક્ટર સાહેબની હિલચાલની દેખરેખ રાખવાની હતી એટલે આ બગનાથી થોડે છેટે આવેલા રસ્તાની સામી બાજુએ તે બેઠો હતો કલેક્ટરને આ ન ગમ્યુ તેને ત્યાથી ખસેડવાનો પોલીસને કુકમ કર્યો ચોલીમની પાસે પેનાએ લેખી કુકમ માગ્યો પોલીસે પ્રેક્ટરને ખબર આપી, તેણે રેલાને બેનાવી મગાવ્યો અને ફોજદારને સોંપ્યો તેને ચેતવણી આપીને છોડી દેનાગા આવ્યો દરમ્યાન તેની જગ્યા વિદ્યાપીઠના એક વિદ્યાર્થી દિનપ્રસાદે લીધી હતી, અને બીજે સ્વયંસેવક પ્રભુભાઈ સૂચના લેવા ત્યા ઊભો હતો આ બન્નેને પકડવામા આવ્યા. એટલે પટેના ઇજનલાન જેમને ચેતવણી આપીને રજા આપવામા આવી હતી તેમણે દિનકરગવની જગ્યા લીધી, એટલે તેને પણ

પકડવામાં આવ્યો. આ લોકોને પોલીસ કાયદાની એક કલમ પ્રમાણે પકડવામાં આવ્યા હતા જે કલમ પ્રમાણે એમને પકડવામાં આવ્યા હતા તે કલમ તો માર્વિનિક રચનાએ રખડતા રજળના બદમાશોને માટેની હતી. પણ આ જુવાનોની ખુમારી કલેક્ટર જેવો અમલદાર કેમ ખમી શકે?

તેમનો કેસ ચાલ્યો, એ વળી વધારે હાસ્યજનક હતો.

કોર્ટ રાત્રે બરાઈ હતી—બદમાશોને કેસ એક દિવસ પણ છૂટા ગમી શકાય? રોજદારને બિચારાને જેમતેમ સાહેદો શોધવા પડ્યા. આમાંનો એક તો પીધેલો હતો તેણે કેવી જુગાની આપી હતી તેની કલ્પના સહેજે થઈ શકશે. તેને ફાંસી ધેનમાં બિચારાને નહોતું તારીખનું ભાન, નહોતું શુ જોલે તેનું ભાન, નહોતું તેની સામે કોણુ બિબેલા તેનું ભાન તેની જુગાની સુધારીને લખી લેવી પડતી હતી. ત્રણે જુવાનોને ૫૦ રૂપિયા ફાંસ નહિ તો બે મામ્મી સગ્ન થઈ તેમનો મનો મેનિસ્ટ્રેટના શબ્દોમાં આ હતો: ‘આ આરોપી બારડોલીમાં કલેક્ટરના બગલા આગળ કલેક્ટરનો મુકામ હતો ત્યારે રજળતો અને જતા આવતાને અટકાવ કરતો માલમ પડ્યો હતો.’ કોનો અટકાવ થયો હતો? કેવો અટકાવ થયો હતો? તેના પુરાવાની કશી જરૂર નહોતી. ત્રણે જણાએ જેલમાં જવાનું પસંદ કર્યું. બીજો દિવસે સમ્યા-બધ સ્વયંસેવકો જેમ જવાની આ અનાયામે લાધેલી તક લેવાને ભેગા થયા, પણ તેમને કોઈએ પકડ્યા નહિ.

બીજો દિવસે પેના ટટાક્સિસદને માટે પકડેલા વાકાનેરના ખેડૂતબાઈઓના કેસનો મુકાદો હતો આરોપ એવો હતો કે ૧૯ જણાએ ડેપુટી કલેક્ટરનો સાગાન લઈને જતા ત્રણ ગાડા અટકાવેલા, અને ગાડાવાળાને આગળ જતા રોક્યા હતા મુખ્ય પુરાવો એક એવા માણસનો હતો કે જેની પામે આખું બળતું એક ફાનમ હતું જેથી તે બધા આરોપીને ઓળખી શક્યો હતો. પુરાવો એટલો તો નબળો, અથવા નહિ જેવો હતો કે પામને ઓળખાવી ન શકવાને કીધે આરોપ મેલ્યા વિના છોટી દેવા પડ્યા હતા અને ત્રણને પાકા પુરાવા ન હોવાથી નિર્દોષ દરાવી છોટી

મુશ્કામ આબ્યા બાબીના અગિયારને જે ગુના ઉપર ૭૭ મહિનાની સખત ટેદની મુજ થઈ, એને માપરાધ બાબ વાપરવાને માટે એક મહિનાની માદો ટેદની મુજ થઈ આ ચીરોના નામ તો આપવા જ નોઈએ રામભાઈ મોરારજી, કુવરજી ગવાળભાઈ, નાથાભાઈ માવજી, ગોસાઈભાઈ ગોવિંદ, નારણભાઈ ઉકાભાઈ, કાનજીભાઈ મોરારભાઈ, નાથાભાઈ નાજાભાઈ, છીતાભાઈ પ્રેમાભાઈ, જીવણભાઈ દયાળભાઈ, સુનીલાલ રામજી, અને હીંગજી કુગરજી એધરી

આ નાટક જાણે પૂરતું ન હોય તેમ આ ભાઈઓને જેલમાં લઈ જતા જ ગરીબપુત્રની કમાન કરવામાં આવી સાદી ટેદના પેના નજી સુવકો સુદા સૌને બળ્બેના લોકકામાં દોરડે બાધ્યા હતા અને હાથમાં બેઠી પહેગરી હતી આવી રીતે તેમને સરિયામ રસ્તેથી રોશન સુધી લઈ જવામાં આવ્યા, જાણે તેમને નોઈને લોકોને ભારે ધાક બેરી જરો પપુ કેદીઓ તો હસતા હતા, જે લોકોને તેમની બેઠીઓ નોઈને ચીક ચડતી હતી તેમને કહેતા હતા ‘અરે એમાં સુ’ પહેગરીની ધડિયાળ કરતા આ બેઠી સારી નહિ’ લોકો પણ હસવા લાગ્યા અને તેમની ગાદી ચાલી એટલે ‘વહે માતરમ’ના ધ્વનિથી રોશન ગાજી રહ્યું થોડા જ દિવસ પછી વાપરના તલાગીએ આ સાહુકાર ખેડૂતના છોકરાઓને દોરડે બાધીને જેલમાં લઈ ગયા તે બદલ પોતાની રૂપ વર્ષની નોખરીનું રાજનામું આપ્યું

આ બધું ‘બારડોલી દિન’ના ત્રણ દિવસ આગમય બન્યું, અને એણે ‘બારડોલી દિન’ની ઉજવણી વધારે ગભીર કરી મૂખી દસીને દુખ બૂનવાની કળા સજાગ રોજ પત્રિકાઓ દ્વારા અને પોતાના ભાવજીમાંના કટુમધુ કટાક્ષો દ્વારા લોકોને શીખવ્યા જ કરતા હતા એક ટેકાણે તેમણે એકાદ કાકા ભાવજી કુંડુ અને બેઠા એટલે એક માણસે આત્મીને ફરિયાદ કરી, ‘દનાણા પટેલે ગામવતદાર અને તેના કારકુનોને આ પાઈ’ ‘અરે, એ શી રીતે બન્યું?’ સરદારે દસતા હમના પૂછ્યું તદ્દ પટેલે આગળ આત્મીને ખુનામો કર્યો ‘અમે તો બારણા બધે કરી બેઠા

હતા પણ પેનાઓએ બારી આગળ આવીને કાવાનાલા કર્યા કે બારણા ઉઘાડો, આ પીને ચાલ્યા જશું મેં હું, તમારો વિશ્વાસ કેમ પડે? પેલાઓએ ફરીફરીને ખાતરી આપી કે અમે કશું જ ન કરીએ, અમારે માત્ર આ પીવી છે. પછી શું થાય? બારણા ઉઘાડ્યા, આ પાઈ અને એમને વિદાન કર્યા. આ માણસ વાત કરી રહે ત્યાં તો બીજાને એક માણસ આવ્યો અને આવેશથી બેઠેલા લાગ્યો ‘ના, વલ્લભભાઈસાહેબ, આવું ન થવા દેવું જોઈએ એણે પેનાને આ પાઈ તે કારકુનોએ ખાતરી આપી તેથી નહોતી પાઈ, પણ માનનતદારથી કરીને પાઈ, અને અમારે તો લનલનાનો ડર કાઢી નાખતા રીખવાનું છે.’ વલ્લભભાઈ બધું સમજી ગયા, ખડખડાટ હસી પડ્યા અને પછી આ પ્રમાણે સમાધાન કર્યું ‘જુઓ ભાઈ, જાણવાના કરે તો તો આ પાયા વિના ન ચાલે પણ જોજો, એ લોકોથી સાવધ રહીને ચાલવું સારું ધારો કે તમે આ પાઓ અને દૂધમા માખી કે એવું કાંઈક હોય, અને જૂનમા તમારાથી ગાના એવું દૂધ રેડાઈ જાય અને પેનાઓને કંઈક થઈ જાય તો તો દોષ તમારા ઉપર જ આવે ને? એટલે ચેતીને ચાલવું સારું.’ સૌ ખડખડાટ હસી પડ્યા, અને ઘડીકમા આખો કિસ્સો જુલાઈ ગયો. સરદારની પકડાવાની વાતો તો મલળાતી જ હતી કોઈ પૂછ્યું ‘સાહેબ, તમારી પકડાવાની વાત સલજાય છે, સાચું?’ સરદાર બોલ્યા ‘નારે સાલળ્યા કરોતી.’ મને શા સારું પકડે? બિચારી ભેસતું લિલામ કરે તો તેના પાચ રૂપિયા ડાપજો, માત્ર લિલામ કરે તો કરુણે ના બપોરે.’

‘બારડોલી દિન’ આવ્યો ત્યારે લડતનું રહસ્ય તો સોઢિની રંગેરંગમા ઊતરી ગયું હતું, અને સૌ આકરી તાવણીને માટે તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. સરદારે ‘બારડોલી દિન’ને પ્રસંગે કહ્યું ‘આજે હવે કુદરતમા હવા બદલાતી ચાની છે આ પહેલાં ચૈત્રવૈશાખનો સખત તાપ હતો, ખૂંમ ઉઝાટ હતો, છેનટ ગાજતીજ થઈ કડાકા થયા, અને પરિણામે અમૃતદ્રષ્ટિ થવા લાગી છે. સરદારે પણ ખૂંખ તાપ કર્યો, પ્રજાને અત્યંત ઉઝાટ કઠગ્યો. પણ કુદરતની પેડે તેમણી અમૃતને બદલે ઝેર વગસે તોયે એ ઝેરને અમૃત ગણી

ગળી જવાની આપણને ઈશ્વર તાકાત આપે એવી પ્રાર્થના કરવાને આપણે બેગા થયા છીએ.

ખેડૂતોની સામાન્ય મનોદશા તે વેળા કેવી હતી તે કહેવું મુશ્કેલ છે. ખેડૂતને પોતાનો ઇતિહાસ લખનાં આવડે તો તે લડતને જુદેજુદે અવસરે પોતાની જાદલાતી મનોદશાનાં ચિત્રો આપે. પણ કેટલાક ખેડૂતો તો સિરસાટની લડતને માટે તૈયાર થઈ રહ્યા હતા એ સ્પષ્ટ છે. સરકારી જાહેરનામું બહાર પડ્યું એ જ અરસામાં, એટલે 'ખારડોલી દિન'ના થોડા જ દિવસ આગળ, હું એક ખેડૂતને મળ્યો હતો. એની સાથે વાત કરતાં ઉમંગ ચડે એવી એણે વાતો કરી.

‘સરકારનું જાહેરનામું વાચ્યું?’

‘હા! સરકાર હજી વધારે આકરાં પગલાં લેશે.’

‘ત્યા સુધી આ લડત ચલાવશો?’

‘ગમે ત્યા સુધી. મારા ગામમાં તો પાંડો બંદોબસ્ત છે. મારા ગામમાં એકે બેસ જ રહી નથી, શેની જમી લાવશે? અરે થોડા વખતમાં ધર જ એવા કરી મૂકશું કે તેમાં બીજો વાસ કરે! અમે તો લડત જરોબર જમી ત્યારથી અમારા તાબાપિત્તળનાં વાસણુ પણ કાઢી નાખ્યા છે. અમે માટીના હાથમાં રાંધીએ છીએ, અને માટીનાં વામણુમાં જમીએ છીએ. લઈ જાય નેઈએ તો એ વાસણુ. બહાર સાદી ઉપર સૂઈ રહીએ છીએ; પલગને પણ નિકાલ કરી દીધો છે, કારણ પલંગ પણ ઉઠાવી જવા લાગ્યા છે. અને હવે અમે બીજે વિચાર કીધો છે. શા સારુ ધરમાં ભરાઈ રહેવું? એક ધર્મશાળા રાખીશું, એક બિનખર્ચેદાર એનો કબજો લેશે, સા ત્યાં રાધી ખાશું અને ફાળે પડતો ખર્ચ વહેંચી નાખશું.’

‘પણ સરકાર તમને કહે કે ગામ છોડીને ચાલ્યા જાઓ તો?’

‘- ‘તો તો સત્તર આંના અમારા બેરાછોકરાં તો ગાયકવાડીમાં અમારા સગાંવડાલાને ત્યાં ગયા છે, ઢોર પણ ગયા છે. ધણી તો ગામ અડી ચલાને માટે જ આવીએ છીએ.’

‘અને જમીન ખેડશો કે પડતર રહેવા દેશો? ખેડશો તો સરકાર ખેડવા દેશે અને પછી પાક ઉઠાવી લેશે’

‘પાક કરીએ શા સારુ? શણુ ખી નહિ નાખીએ?’ શણુ થઈ એટલે એને ખેતરમાં જ મુવાડી દેવાની એટલે સોના જેવું ખાતર થશે’

અતે અમે છૂટા પડ્યા છૂટા પડતા પેનાએ ઉપસહાર કરતા કહ્યું ‘લડત તો લગવાને મોકલી છે અમારામાના ધણા ચાના બધાણી હતા બેસો ઝઈ એટલે તમે ચાને માટે દૂધ કપાથી લાવે? છતાં કેટલાક બકરીના દૂધે ચલાવે છે, અને એકમે ઘેર ગાય છે પણ એ ચા જય એ જ મારી ધારો કે આ લડતમાં હાર્યા તોયે ખોવાનું નથી એ કાઈ છેલ્લી લડત હારી છે? આવતી લડત વધારે બહોળસ્ત કરીને વધારે સાવ-ચેતીથી લડશું આ લડતમાં શીખેલા પાંડ થોડા ભુલાવાના છે?’

‘ખારડીની દિન’ આવ્યો ત્યારે લોકો આ શ્રદ્ધાથી, આ અચળ વિશ્વાસથી સરદાર જેમ આગળ ધપાવે તેમ ધપ્યા જતા હતા તેમને નહોતી પડી સરકારી જાહેરાતોની, ખાલમાં નોટિસોની કે જેવની સરદાર કહે કે હજી મૂકો જમીનમાં તો હજી મૂકવાનું સરદાર કહે, છોડો તાલુકો તો તાલુકો છોડવો’

એક પંચાયત મીઠું ચોરતા પકડાયો હતો એમ કહેવામાં આવે છે ત્યારે ખખરખાતાનો અમલદાર ન્યાયાધીશ બની કહે છે 'પોલીસને જણાવ્યું છે કે આ કેમ ખોટા કેસોમાં જ ગણવેા જોઈએ' બ્યારે કહેવામાં આવે છે કે એક પંચાયત એક મત્યામ્રદીની ઉપર છરી લઈને હુમલો કર્યો હતો ત્યારે પંચાયત છરી સાથે હુમલો કર્યો હતો એ વાતનો ધનકાર નથી કરવામાં આવતો, પણ એમ કહેવામાં આવે છે કે તેણે કાંઈ છરી ભોકવાને માટે હુમલો નહોતો કર્યો' પંચાયતના ગૈરવર્તનનો લાખો બચાવ કરવામાં આવે છે તેમાં પંચાયત દ્વારા ઉપર નાજો લેતો હતો એ વાતનો ધનકાર નથી કરવામાં આવતો પણ પંચાયતો હેતુ મલિન નહોતો એમ કહેવામાં આવે છે' અને એક પંચાયત એક ભેસને મારી મારીને જીવ લીધો એ આરોપને તો ખખરખાતું ગણા જાય છે. ગમે તેમ હો, પણ આટલા બચાવ પછી પણ એ નમૂનેદાર પંચાયતને દુરસ્ત ખસેડવાનો હુકમ થયો પણ સીદરી નળે પણ મીદરીનો વળ નહિ બળે, એટલે ગવર્નરે પોતાના એક કાગળમાં પંચાયતને ખેતી લેનારું કારણ લોકમતને માન આપવાનું બતાવ્યું, બ્યારે મગકારી ખખરખાતાએ લખ્યું હવે વગસાદની મોસમ ઘર ઘર એટલે પંચાયતની જગાં ઘોડી જ રહેવાનો સબબ છે' બીજા એક કાગળમાં સરકારે જણાવ્યું વાણિયા પંચાયતને ચોક્કસ તરીકે રાખે છે તેની સામે કેમ કોઈ કાંઈ કહેતું નથી, અને સરકાર રાખે તેમાં શો દોષ? કેમ જાણે એક ગુનો બીજાને દાક્ષી શરતો હોય' વળી વાણિયા કે બીજા કોઈ પંચાયતને રાખે તે ભેકેને નથી ખૂચતું એમ સરકારે શી રીતે જાણેલું?

મરકારના ખખરખાતાએ 'મગ ઇન્ડિયા'ના મારા એક બીજા લેખનો બહુ સંવિત્ત જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એ જવાબમાં પણ અહીં ન જતરું કારણ એ તો બારડોલીમાં મહેસૂલવધારો કેમ ખોટો છે એ વિષે ભેકેનો પક્ષ રજૂ કર્યો હતો તેનો જવાબ હતો, અને એમાંની ઘણી દલીલો પ્રથમના પ્રકરણોમાં આવી ગઈ છે એટલું જણાવી દઉં કે મિ. એડમન્ડના પેના સાત વર્ષના ૪૨,૦૦૦ એકર ગણોતે આપેલી જમીનના આકડાને એક

વર્ષના ગણનાની જૂનનો આખા આખમા ધૂળ નાખેનારો વિસ્તૃત બચાવ આપનામા આવ્યો હતો. ખૂમશીલ કમિગીએ એ આકાંક્ષે માવ ખોટા ઠરાવ્યા છે એટલે હવે એ તકરાર નાદકની ઉતારીને રચળનો વ્યય ન કરુ.

ખખરખાતાને પત્રિકાઓ કાઢવાનું શરૂ થયું હતું એટલે 'રોજરોજ સરકારની ઇજ્જત ઉધાડી પાડનારા નમૂના બહાર પડે જતા હતા. એક પત્રિકામા જણાવવામા આ યુ કે પટેલ તનાગીઓના રાજનામા ધમકી અને દબાણથી લખાવી લેવામા આવ્યા છે. પટેલતનાગીઓએ તુરત જ આ જાહેરાતને ઉધાર્ક પાડ્યું, પોતાની સહીનો એક કાગળ પ્રકટ કરીને તેમણે જણાવ્યું કે એ વાત જૂઠી છે, અને એક તનાગીએ તો બિલકુલ જણાવ્યું 'અમે તો કાંઈએ દબાણની વાત નથી કરી બાકી રૂમુગી કલેક્ટર અને બહુ આગ્રહ કરીને કહેલું કે રાજનામું પાછું ખેંચી લો અને અને પગાર વધારી આપવાની લાલચ પણ આપી હતી.'

પણ ખખરખાતાના વકાનો શો વાક કાઢીએ? એનું તો એ કામ રજુ બટ્ટે મરકારના કૃત્યોનો બચાવ કરવાને માટે એને પગાર મળે, એને પેના અમનદારો જે પ્રકારનો બચાવ મોકલે તે જેમનો તેમ પોતાની ઓફિસમા બેઠા બેઠા પોતાની સહીથી બહાર પાડવાનો પણ ખખરખાતાના ઉપરને ક્યાંક ટપી જાય એવા તો કલેક્ટરના 'ખેડૂતોના શુભ વચન' હતા એમા પહેલેથી છેલ્લે સુધી નર્મ અસલ અને અસંખ્યતા હતા. કલેક્ટરની વક્ષમભાઈ અને તેમના સાથીઓને માટે નવા રિશિપ્તોની નવાજેશ કરે છે 'કુરામહીઓ' 'બારડોલી તાલુકામા જેમને ગુમાનવાની બિલકુલ ખેતીની જમીન નથી તેના પરદુ ખેતપાદક કમિઓ.' કલેક્ટર બારડોલીના સત્યાગ્રહના વાતાવરણને હિસાના વાતાવરણ તરીકે વણવે છે, અને સરદાર બ્યારે કહે છે કે ખાલસા જમીન ખરીદનારાઓ તે જમીન ખેડે તે પહેલા તેમને અમારા સ્વયંસેવકના લોહીની નીક વહેવરાવવી પડશે અને તેમના દાડખનું ખાતર કરણ પડશે, ત્યારે તેને કલેક્ટર આ પ્રમાણે બિલકાવે છે 'હવે તો તત્ત્વજ્ઞાન અને સાતિના પાઠો પણ

વિસરાવાં માઝ્યા છે—શાંતિની વાતો હવે શાંત થવા માડી છે અને લડાઈ અને લોહીલુહાણના ગંભીર ધ્વનિ એ પરદુઃખોત્પાદક ઋષિઓને મુખેથી કાને પડવા માડ્યા છે. જોળીખાર અને હાડકાના ખાતરો વગેરે વાતો શાંતિના ઉપાસકોને “મુખેથી નીકળવા લાગી છે.”

પણ ખબરખાતાના વડા અને કલેક્ટરને શું કહીએ જ્યારે પ્રાંતનો ગવર્નર સરકારની એટલે સરકારી અમલદારોની નીતિને ખાસો વિસ્તીર્ણુ બચાવ કરવા નીકળી પડે છે, અને તે બચાવ કરતા પરિણામે જિલ્લો સરકારને જ દોષપાત્ર સિદ્ધ કરે છે. આનું જરા વિસ્તારથી વિવેચન કરવું જરૂરનું છે.

મુખર્ષીના એડવોકેટ અને ધારામખાના સભ્ય શ્રી. કનૈયાલાલ બાણેકલાલ મુનશી, જેમને વિષે વધારે વીગતવાર ઉદ્દેશ્ય આવતા પ્રકરણમાં આવશે તેઓ આ લઘુત્તમ રસ લેનારા જાહેર પુરોષોમાં અગ્રગણ્ય કહેવાય એ મહિનાની આખરે એમણે સર લેસ્લી વિલ્સનને ખારડોલીની ઘટનાઓને વિષે ઘણા કાગળો લખેલા, અને લખતા આરભમાં જણાવેલું કે પોતે રાજબંધારણમાં માનનાર તરીકે કાગળ લખે છે, ‘કર ન ભરનાર અસહકારી તરીકે નહિ.’ આવી રીતે પોતાની સ્થિતિની ચોખ્ખવટ કરવાને લીધે જ કદાચ એમને નામદાર ગવર્નરની પાસેથી લાખા કાગળો મળી શક્યા. શ્રી મુનશીએ ગવર્નરને વીનવ્યા હતા કે તેઓ આ બાબતમાં વચ્ચે ન પડે તો ખારડોલીનો મુદ્દો છે તેના કરતા બદલાઈ જશે. ગવર્નરે એક તરફથી શ્રી. મુનશી લોકમત તરફ ન દબે એ હેતુથી તેમને રીજવવા સારુ લાખી દલીલના કાગળો લખ્યા, અને બીજી તરફથી પોતાના કાગળોમાં સહેજે સિદ્ધ થઈ શકે એવા અસત્યો ચીતરી લેકોને ખોટા પાડવા પ્રયત્ન કર્યો. ખારડોલીનો મુદ્દો બદલાઈ ન જાય એટલા માટે શ્રી મુનશી ના. ગવર્નરને વચ્ચે પડવાની વિનંતિ કરે છે, ના ગવર્નરે મુદ્દાને અવળો વાળાને કહે છે: “ખારડોલીમાં સવિનય લાંઝનું શસ્ત્ર ઉગામીને સરકારને દબાવવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે.” જે વસ્તુ લોકો તરફથી, સરદાર તરફથી, ગાંધીજી તરફથી અનેક વખત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી હતી તેના

મનકાગ ગવર્નર જેવા જગાબદાગ માણુમ હજી પણ કરે છે, કેમ જાણે અસત્યને વખતોવખત મોઢ્યાથી તે મત્ય દરી જતુ હોયની? નિષ્પક્ષ પત્ર નીમવાની શ્રી મુનશીની વિનંતિને વિશે ગવર્નરે પહેલા કોંગ્રેસમાં તે જણાવ્યું :

“વધારે તપાસ કરવાથી કશા નવા મુદ્દા નથી નીકળવાના. જમીનમહેસુલાની ફરી ચોંટાણી થઈ તે ફરી રીતે થઈ તેનો અભ્યાસ કરવાથી કોઈ પણ ન્યાયયુક્તિ નથી મળી જાય. ગામડાની ખાતરી થશે કે સરકાર વાળખી કરતા વધારે સાને તેને અને ઉદારતાથી વર્તી છે. લોકોની તકરાર પછી પાછી તપાસ પણ થઈ ચૂકી છે. કાશ્મીર દેવન્યુ ગ્રેમ્પર મિટ્ટર દ્વારા ઉપર ગયા ત્યારે મિટ્ટર દ્વારા નામના અતિશય અતુલની દેવન્યુ અમલદારે તેમની જગ્યા લીધી. મિટ્ટર દ્વારા નિષ્પક્ષ સુધ્ધિથી બધા કાગળો તપાસી ગયા છે, અને તેમની ખાતરી થઈ છે કે ગંગોત્રી વગેરે ખાદ કરીએ તોપણ (કાશ્મીર ગંગોત્રીની સામે વાધો લેવામાં આવે છે) ખાલના બાવ, લેવાનું વગેરે ખ્યાનમાં લેવા સરકારે જે વધારો સૂચવે છે તે જોઈતા હતા તેના કરતા ઓછા છે, અને જો ફરી તપાસ કરવામાં આવે તો મહેસુલ કંઈ જોડાણ થવાને બદલે ઓછું વધારે વધવાનું પરિણામ આવશે. હું તમને ખાતરી આપું છું કે સરકારનો એક પણ અન્ય એવો નથી કે જેની ખાતરી ન થઈ હોય કે સરકારે વધારે મહેસુલ ન્યાયયુક્ત ન નહિ પણ ઉદારતાવાનું હોય.”

પણ લોકોને ઉદારતા નહોતી જોઈતી. રોજિંદાને તો ન્યાય જોઈતો હતો. ગવર્નરે તો કહ્યું અરે, એવી કમિટી નામવામાં આવે તો ઊંડા વધારે વધારાની એ બહાગણું કરે ત્યારે તો તેમણે જરૂર લોકોની માગણી તરત સ્વીકારીને લોકોને જેવટું બનાવવા જોઈતા હતા. ખીજા પત્રમાં શ્રી મુનશીએ લખ્યું

“સરકાર જો ખારડોલીના લોકોની વાળખી માગણી ન સ્વીકારે તો ખારડોલીના લોકો નામનિશાન ન રહે અથવા ખુનામરકી થશે અને જો તે પરિણામ આવતા દરમિયાને ગાદિના દુબ અને દર્દનો શબ રહી જશે આપ નામદાર કહો છે તે વાત સાચી હોય કે નહીં વધારે કરતા સરકાર ન્યાયી નહિ પણ ઉદાર થઈ છે તો તો જો ન્યાયી છે એટલું કબૂલ કરાવવાની તક શા સારું સરકાર નથી લેતી?”

આના જવાબમાં સરકારનું પોત પ્રકારનું. ગવર્નરે સાફ લખ્યું :

“તમે સૂચવો છો તેમ સરકાર પોતાનો રાજવહીવટ ચલાવવાનો નિર્વિવાદ અધિકાર કોઈ સ્વતંત્ર કમિટીને આ સારું આપી દે? દરેક રીતે હું પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાને માટે આતુર છું, પણ કોઈ પણ સરકાર ખાનગી રાખસોને પોતાની લગામ સોપી દઈ ન જ રહે, અને એવું થવા દે તો એ સરકાર સરકારના નામને લાયક ન રહે.”

આ વિચિત્ર વિધાનના જવાબમાં ગાંધીજીએ ફરી એકવાર લોકપક્ષનું સભ્ય સ્વરૂપ વ્યક્ત કરનારો લેખ લખ્યો, અને સરકારે આદરેલી ખોટી જૂતિને ઉઘાડી પાડી. આ રજો તે લેખ :

“ ગવર્નરસાહેબ કહે છે કે રાજ્ય અને પ્રજાની વચ્ચે સ્વતંત્ર તપાસ થાય જ નહિ. આમ કહીને તેઓ સાહેબ લોકોની આખમા ધૂળ નાખે છે. સ્વતંત્ર તપાસ પણ સરકારી તપાસ હતો. ન્યાયજાલ અમલી ખાતાધી સ્વતંત્ર હોય છતાં તે પણ સરકારી જ છે. કમિટીની નિમ ક લોકો કરે એમ કોઈએ માગ્યું નથી. પણ તટસ્થ માણસો નિર્માર્ગ જેમ અદાલતોમાં તપાસ ચાલે છે તેમ ખારડોલીની મહેસૂલના ફેસની તપાસ થાય એમ લોકોની માગણી છે. આમાં સરકારને રાજ્યની લગામ છોડી દેવાની વાત નથી, પણ જોશુકામી, નાદીરશાહી છોડી દેવાની વાત અવશ્ય છે. અને જો લોકોને સ્વરાજ્ય મળ્યું છે ને તેમણે તે મેળવ્યું છે તો આ નાદીરશાહીનો સર્વથા નાશ થવો જ છે.

આ દૃષ્ટિએ ખારડોલીની લડતે હવે વ્યાપક સ્વરૂપ પકડ્યું છે, અથવા આપણા સહભાગ્યે સરકારે તેને વ્યાપક સ્વરૂપ આપ્યું છે.

સત્યાગ્રહનું રાજ્ય ગેરકાયદેસર છે એવી શ્રી. ગુનશીની દલીલ અથવા કબૂલત કુખર છે. તે હવે તો અ કોઈ ગયેલું રાજ્ય બન્યું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જ્યારે તેનો ઉપયોગ થયો ત્યારે લોર્ડ દાર્લિંગે તેનો બચાવ કર્યો હતો. અંધારણમાં ખિડારની સરકારે તેનો સ્વીકાર કરી કમિટી નીમી હતી. ખારડોલીમાં શ્રી. વલ્લભભાઈએ તે જ રાજ્યનો ઉપયોગ કર્યો, ને હાલના જ ગવર્નરસાહેબે તેને માન આપી લોકોને દાદ આપી હતી. હવે તે રાજ્ય કેમ કાયદાવિરુદ્ધ ગણવું તે ન સમજાય તેવું છે.

પણ સત્યાગ્રહ કાયદાવિરુદ્ધ હોય કે ન હોય એ અત્યારે પ્રસ્તુત સવાલ નથી. લોકોની માગણી વાળી હોય, તો લોકોની માગણી કરવાની રીત ગમે તેવી હોય છતાં તેની ચોખ્ખતા આપી નથી થઈ શકી.”

ન્યાયના ભવાડો

“આ રાજ્યમાંથી ઇન્સાફ એ સંતાડીને નાસી ગયો છે”

પારડોલીમાં ખાસ નીમવામાં આવેલા રેસિડન્ટ મેજિસ્ટ્રેટની પાસે કેવા કેવા કેસ લઈ જવામાં આવના હતા તે વિષે આગલા પ્રકરણમાં પ્રસંગોપાત્ત ઉલ્લેખ થઈ ગયો છે. આ પ્રકરણમાં એ ‘ન્યાયમંદિર’માં ન્યાયને કેવા સીટિ ચડાવી દેવામાં આવ્યો હતો, અથવા ન્યાયની કેવી વિડળના થઈ હતી તે જરા વીગતવાર જોશું. પારડોલીમાં સરકારને ખદનામ કરવામાં દરેક અમલદારે પોતપોતાનો ફાળો યથાશક્તિ આપ્યો હતો. એમાં આ ખાસ નીમવામાં આવેલા રેસિડન્ટ મેજિસ્ટ્રેટનો ફાળો કોઈનાથી ઓછો તો નહોતો જ, કદાચ વધારે હશે પણ એમાં એનો દોષ નહોતો. રેવન્યુખાતાનો જ અમલદાર, જેને આ કેસો ચલાવવાની ખાસ લાયકાત તો કશી જ નહોતી, ઊલટી રેવન્યુ-ખાતાના અમલદાર તરીકે એ કેસો ચલાવવાની તેની નાવાયકાત કહીએ તો ચાલે. અને એ બિચારો કરે શું? ૧૯૨૯ના માર્ચલ દોના દિવસોમાં હાઈકોર્ટ જજના હોદ્દાના માણસોની ન્યાયવૃત્તિને વળ ચડી ગયો હતો તો આ બિચારાનું ગળુ શું? પારડોલીના જેવા ઉરોરાયેલા વાતાવરણમાં બેસીને ન્યાય આપવા બેસવું એ એને માટે દોળાકુ કામ હતું. મહેસૂલ ન ભરનાર, ન ભરાવા દેનાર અને જપ્તીઅમલદારોની ઊડવેદ ફોકે કરનાર જે કોઈ તેની સામે આવે તેને હિંદુસ્તાનના ફાજદારી કાયદાની કોઈપણ કલમ નીચે

લાવવો અને સજ્જ કરવી એ એનું કામ હતું એમ સમજીને એ આવ્યો હોય તો નવાઈ નથી, અને એ કામમાં એણે કયાંય ને રાખી એમ આ પ્રકરણમાં આપણે જોશું આશ્ચર્ય નથી કે શ્રી. મુનશી જેવા કાયદાશાસ્ત્રીને આ ન્યાયના નાટકો જોઈને કપારી છટ્ટી અને શ્રી. નરીમાન જેવાએ અકળાઈને પોકાર કર્યો, 'આજે ખારડોળીમાં કોઈ નવા જ ફોજદારી કાયદાનો અમલ ચાલી રહ્યો છે.'

આ રેસિડેન્ટ મેજિસ્ટ્રેટના ફેસનાએ ઉપર ઉપલક્ષ્ય નજર ઠેરવતા ધણાખરામાં આના આ જ વાક્યો અથવા આવા વાક્યો આવતા જણાય છે "ફરિયાદી પોતાની સાદી વાત બહુ સીધી રીતે કહે છે, અને તેને નહિ માનવાનું કશું કારણ નથી. ફરિયાદીને અથવા તો ફરિયાદપક્ષના કોઈ સાક્ષીને આરોપી પ્રત્યે કોઈ જાતનો દ્વેષ નથી ફરિયાદપક્ષના કોઈ પણ સાક્ષીને નહિ માનવાનું કશું કારણ નથી" ધણાખરા આરોપીઓએ પોતાને અદાલત ઉપર બિલકુલ વિશ્વાસ નહિ હોવાથી પોતાનો અચાવ રજૂ કર્યો નહોતો તેમજ પોતાના સાક્ષીઓ પણ તેઓ લાભ્યા નહોતા, એટલે રેસિડેન્ટ મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદ પક્ષના 'કોઈ પણ સાક્ષીને નહિ માનવાનું કશું કારણ' ન જોયું મહેસૂલ નહિ ભરવાની લકતને અંગે થયેલું હરકોઈ કૃત્ય પીનલ કોડની ૧૮૬, ૧૮૯ તથા ૪૪૭ની કલમોમાં આની જામ એવો એ કલમોનો અર્થ અથવા અનર્થ કરવામાં આવ્યો તે એટલી હદ સુધી કે સગીરની મિલમતનો વહિવટ કરનાર સૂરતના નાઝર ઉપર સરખોણના ફેટલાક પ્રતિષ્ઠિત સજ્જનોએ સગીર તરફથી મહેસૂલ નહિ ભરવાનું એક પોસ્ટકાર્ડ લખ્યું હતે તેનો પણ સરકારી અમલદારને ધમકી આપવાના આરોપ માટે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો આ ઉપયોગને માટે આ મેજિસ્ટ્રેટ જવાબદાર નહોતા, અને એ આરોપ બિડી ગયો, કારણ કે સૂરતમાં ચાલ્યો અને ત્યાંના ડિસ્ટ્રિક્ટ જજને આ વાતાવરણનો સ્પર્શ લાગેલો નહોતો. શ્રી રવિશંકર વ્યાસ જેવા સાધુચરિત્ર અને તેમની સામે ફરિયાદ કરનાર મામલતદાર જેને બીજા સત્યાગ્રહીઓ બોળે એટલા જ બોળે

એવા પુરુષને સાપરાધ પ્રવેશની મજા થઈ. તેમનો ગુનો એટલો જ હતો કે મામલતદારને હેરાન કરવાના કે રંજાડવાના કથા છરાના વિના મામલતદારના કમ્પાઈડમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો. ૧૮૬૫ની કલમના ગુના માટે ધમકાનું કાર્મ ૨૫૯ કૃત્ય હોવું જોઈએ. પરંતુ આવા કૃત્યના કથા પુરાવા વિના શ્રી. રવિગંધર્, ચિનાઈ તથા સન્મુખલાલને એ કલમ મુજબ ગુનેગાર ગણી સજા કરવામાં આવી. શ્રી. ચિનાઈના મુકદ્દમાનું શરસ તો શ્રી. રવિગંધર્નાને પણ બુઝાવે એવું હતું. ન્યાયાધીશના ચુકાદાની બાબા વાપરીએ તો, આરોપીએ એટલું જ કરેલું જણાય કે ‘મામલતદારની હાજરીમાં ખુશાલ નાથાને મહેસૂલ નહિ ભરવાનું તેમણે સમજાવ્યું, અને ખુશાલ નાથાને જાહેરનામું ફેંકી દેવાનું કહ્યું.’ આ ખુશાલ નાથાને સાક્ષી તરીકે બોલાવવામાં આવ્યા નહોતા, પણ શરિયાદ પક્ષના બે સાક્ષીઓ (સરકારી નોકરો)એ શ્રી. ચિનાઈએ કેવી રીતે ખુશાલ નાથાને સમજાવ્યું તેનું આ વર્ણન આપ્યું હતું: “ચિનાઈએ ખુશાલને કહ્યું કે તારે મહેસૂલ ભરવું હોય તો ભરી દે અગર ન ભરવું દોય તો ‘ના’ કહી દે.” અને તે ન ભરવાનું સમજાવ્યું કહેવાય કે ભરવાનું સમજાવ્યું કહેવાય? પણ પીનલ કોર્ટની ૧૮૬૫ની કલમ મુજબ ગુનો થવા માટે એન્ડ્રોટ માટે આટલા જ શબ્દો પૂરતા હતા!

ભાઈશ્રી સન્મુખલાલની ઉપરના કેસનું વર્ણન વિરનારથી સોળમા પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યું છે. અહીં તો આ કેસનો કાયદાની દૃષ્ટિએ જ વિચાર કરશું તથા શ્રી. રવિગંધર્ દતો અને પટાવાળા શરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓ હતા. જમીનમલકદાર જેમની જ બુબાની કાઈ પણ ઉપયોગની થઈ પણ તેમને સાક્ષી તરીકે બિનકુલ બોલાવવામાં જ આવ્યા નહોતા. શરિયાદીએ કહ્યું: “સન્મુખલાલ આવ્યા અને તેમણે કહ્યું, ‘તમે જમીન કરો છો પણ કાલે મવારે તેનું પરિણામ શું આવે છે તે જોઈ લેજો.’” એક સાક્ષીએ પ્રોસીયુટરના ખુશાલ ખુશા હથારા પછી બુબાનીમાં કહ્યું કે સામાજિક બંધિષ્કારની કાઈકે ધમકા આપવામાં આવી હતી. ચુકાદાની બાબા વાપરીએ તો “પટાવાળા

સોમા (ફરિયાદપક્ષનો બીજો સાક્ષી)ની જુગાની ઉપરથી જણાય છે કે ગાધીવાળાએ મને કહ્યું કે આજે જે કામ તમે કરો છો તેના પરિણામ શું આવે છે તે કાલે જોઈ લેજો.” સાક્ષીને ખાસ પૂછવામા આવ્યું કે કયા ગાધીવાળા ત્યાં હતા, તેના જવાબમા તેણે કહ્યું કે ‘હું જાણું?’ પ્રોસીયુટરની ઇચ્છા તો એવી હશે કે ગાધીવાળા તરીકે સાક્ષી સન્મુખલાલને બતાવે પણ એ અલણ માણસ ઇશારા શાનો સમજે? આરોપીએ તો પોતે ગુનેગાર નથી એમ જણાવ્યું અને કહ્યું કે તેની સામે જોના કરેલો મુકદ્દમો જૂઠો છે.

આ પુરાવાને બરાબર જણવાની જરા પણ તમ્હી લીધા વિના મેનિસ્ટ્રેટ ચુકાદો આપ્યો કે આરોપીએ ઇજ્જત કરવાની ધમકી આપવાનો ગુનો કર્યો છે, અને ૭ માસની સખત મજૂરી સાથેની કેદની સજા ફરમાવી.

આ મુકદ્દમામા આપણે એકવાર માની લઈએ કે જેટલી વીગતો મોઢાઈ તેટલી બધી સાચી જ હતી અને ફરિયાદી પણ સાચો જ હતો, તોપણ તેમાથી આરોપીની વિરુદ્ધ વધુમા વધુ એટલે જ નિષ્ક્રિય થઈ શકે કે તેણે ફરિયાદીને તથા પટાવાળાએને સામાજિક બહિષ્કારની ધૂમકી આપી (એક સાક્ષીએ તો પોતાની જુમાનીમા એમ પણ કહ્યું હતું કે થોડા દિવસ તેમનો બહિષ્કાર થયો હતો અને પછી તે બહિષ્કાર કાઢી નાખવામા આવ્યો હતો.) પીનલ ટ્રાઈની ૧૮૬૫ કાયમ મુજબ આ ગુનો ગણ્યાર્થ શકાય ખરો? ઇજ્જત એટલે તો કોઈ માણસને ગેરકાયદે કોઈ ગુન્સાન પહોંચાડ્યું હોય તે સામાજિક બહિષ્કારને આવી ઇજ્જત ગણી શકાય? એને ગેરકાયદે ઇજ્જત અથવા તો સાપરાધ ધમકી ગણવાની કાયદો સાફ ના પાડે છે. સામાજિક બહિષ્કાર યશો એટલે શું શું યશો તે બતાવનારો કરો. પુરાવો રજૂ કરવામા આવ્યો નહોતો. એટલે આરોપીની વિરુદ્ધ કુવામા આવેલી બધી ફરિયાદ સાબિત થયેલી ગણીએ (જોકે કશું સાબિત થયું નહોતું), તોપણ આરોપીને ગુનેગાર ઠરાવવા માટે તથા તેને ચાનક મળે તેવી આકરી સજા ફરમાવવા માટે પૂરતું કારણ નહોતું જ.

હવે આપણે જિવાનદ અને અમૃતનાવના મુકદ્દમાના સુમાદાનો ઇન્માદ તપાસીએ એની વીજતો પણ સોજમા પ્રકરણમા વિસ્તારથી આપનામા આવી છે આમા આરોપનો સાર એટલો જ હતો કે ‘આરોપીએ ફગિયાદી તથા ખીજાઓને કહ્યું કે તમે નીચ ભગી અથવા ટેકું કામ કરો છો, ‘આરોપી ન ર ને હાથ ઊંચા કરીને ફરિયાદી ઉપર ધર્યો,’ અને ‘આરોપી ન ૧ લાએ ફગિયાદીને ધક્કો માર્યો’

બન્ને આરોપીઓએ તહોમત નાખ્યું ન હતું પહેલા આરોપીએ જ્યુઅબુ કે ફરિયાદીની આખી હકીમત જૂઠી હતી, આરોપી ન ૨ ને ત્યા ૧૧/૧૨ જ નહોતો તથા ફરિયાદી તથા માક્ષીઓના કહેવા મુજબ જખ્તીઅમનદાર આ બનાવને રથે હાજર નહોતો, બ્યારે ખરી રીતે બધો વખત તે આખો બનાવ જોયા કરતો હતો એ બધું દર્શાવનારા ફોટોગ્રાફ ગ્રૂપ થયા એન્જિસ્ટ્રેટ આ પુરાવાને નિરુપયોગી ગણી કાઢી નાખ્યો ન્યાય જ કરવાની તેને કાળજી હોત તો તે ફગિયા પક્ષના સાક્ષીઓને તે પૂછત કે આ ફોટોગ્રાફ બનાવની હકીમત દર્શાવનારા હતા કે નહિ તેણે તો કશુંયે પૂછ્યું ગાછ્યું નહિ અને આરોપીઓએ ફરિયાદી તથા ખીજાઓને ‘તેઓ નીચ ભગી અથવા ટેકું કામ કરતા હતા એમ કહ્યું તે ઉપરથી તેમણે દુમસો કયો હતો એવો સુમાદો આપ્યો વળી આરોપીએ હાથ ઊંચો કયો એટલે ફરિયાદી—જે જખ્તિઅમનદાર બલૂચ હતો અને જે આરોપીઓને ચપગીમા મસળી નાખી શકે એવો હતો—તેને ધક્કો માર્યો એવું પણ કહ્યું બન્ને આરોપીઓને ૧૮૩ મી કલમ માટે ૧૫ માસની સજા દેની અને ૩૫૩ મી કલમ માટે ૭ માસ સજા દેની એમ નવ માસની સજા દેની સજા ફરમાવી

આ મુકદ્દમામા પણ આપણે માની લઈએ કે આરોપી સામે થયેલી બધી ફરિયાદ સાબિત થઈ હતી (જોકે એવું કશું સાબિત થયું નહોતું જ), તોપણ દુમસો કર્યાનો આરોપ બેમાથી કોઈ સામે પુરવાર થતો નથી વળી એ જ કાર્યમાંથી બે ગુનાઓ થયેલા સાબિત હો તો પીનવ કેટલી જામી મનમા સાફ જણાવ્યા મુજબ ૧૮૩ તથા ૩૫૩ મી મનો માટે જુદીજુદી સજાઓ થઈ શકે

નહિ. મૅન્સિટ્રેટ પોતાની સમક્ષ રજૂ થયેલા પુરાવામા સાચું ખોટું કેટલું છે તે તો ખીજા મુકદ્દમાની જેમ આમા પશુ તપાસતા ચૂકચા એટલું જ નહિ પણ કાયદાનુ રૂપે અદાન પણ તેમણે પ્રકટ કર્યું.

કલેક્ટરના બગલાના કમ્પાઉડના દરવાજાની સામેના રસ્તા ઉપર બેસવા માટે બેમે માસની જાસાન કેદની સજા તથા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર કેવા ઉમદા યુગવાને બળે દરમાવવામા આવી હતી એ તો હું વીગતનાર પાછવા એક પ્રકરણમા આપી ચૂંએ છું એ હાસ્યબળક કેસની વધારે ચર્ચા અનાવસ્યક છે

વાકાનેરના ૧૯ માણસો ઉપર હુ ગામો કરવાના તથા ગેરકાયદે અટકાયતના આરોપસર જે મુકદ્દમો ચાલ્યો એ જરૂર વીગતના વિચારવાજેવો છે મૅન્સિટ્રેટના મુકદ્દમામાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે વીગતો એવી છે કે કેટલાક રેવન્યુ પટાવાળા પોલીસ પહેરા સાથે કેટલાક ગાડા હાકતા વાકાનેરને ચેરે રાતે ૮ વાગ્યે આવી પહોંચ્યા “રાતનો વખત હતો તેથી ચોરાઈી દસ કદમ દૂર રસ્તા ઉપર તેઓએ ગાડા ઊભા રાખ્યા અને ત્રણ પટાવાળા વેઠિયાને ખોતાનવા તથા ફાનસ લેવા અદર ગયા વેઠિયો ગાડા હાકી જતો હતો એટલામા ૧૫૦ માણસોના ટોળાઓ તે આતર્યા, અને ટોળામાના એક માણમે બળદની નાથ પચ્ડી ગાડા ઊભા રાખ્યા. ફાનસ સાથે વેઠિયાને ટોળામા ધમડી જવામા આવ્યો એટલામા નલાગી એ સ્થળે જઈ પહોંચ્યો પોલીસ પામે બદ્દકો નહોતી, પણ ટોળાને વિખેરી નાખનાની ખાતર ફરિયાદીએ પોલીસને બદ્દક સેજી કરવા કહ્યું બદ્દકનું નામ સાલળીને આરોપીઓ તથા ખીજા વિખરાઈ ગયા અને થોડે દૂર જઈ ઊભા તેઓ ફાનસ સાથે વેઠિયાને પણ લઈ ગયા પટાવાળા તથા પોલીમે પોલીસ પટેન પાસે જઈ બધી ખીના કહી પટેલ તેમની સાથે યુનાને સ્થળે તો ન ગયો, પણ તેણે પટાવાળાઓને ખીજી ફાનસ આપ્યું અને ગાડા આગળ ચાલ્યા ” આટલી હકીકત ઉપર ૧૯ માણમેને ૮ મહિના માટે પકડવામા આવ્યા.

આ આરોપીઓને ઝોળખવાની ક્રિયાનું કારસ વર્ણવવા જેવું છે. એ ક્રિયા ‘ગુનો’ થયા પછી અગિયાર દિવસે થઈ શ્રી. કલ્યાણુજીએ તથા શ્રી વલ્લભભાઈના દીકરી કુમારી મણિબહેન પટેલે લોકોને ધરની બહાર આવવાને ન સમજાવ્યા હોત તો આ ઝોળખવાનું કામ તો થઈ જ ન શકત. આ ઝોળખવાના કારસમા સાક્ષીઓએ ખાદી પહેરવા માણસોને વીણી વીણીને આગળ કર્યા કલ્યાણુજીભાઈ તથા મણિબહેનની સાથે શ્રી વલ્લભ ભાઈની મોટર સાઈ કરનાર હીરજીભાઈ ગયો હતો, અને તે તદ્દન નિર્દોષ જ હતો તેને ઝોળખવા માટે એકઠા કરેલા લોકોમા જળી જવાનું ભાઈ કલ્યાણુજીએ બણીએઈને સૂચવ્યું. વળી આ સ્થાને શ્રી ભોગીલાલ નામના વિદ્યાર્થીના એક વિદ્યાર્થી સ્વયંસેવક તરીકે હતા, જોકે ‘ગુના’ને દિવસે તો તે વાકાનેરમા પણ નહોતા, હવે પેલા સાક્ષીઓને તો એકઠા થયેલા લોકોમાથી એ તે ખાદી-ધારીને ચૂની કાઢવા હતા એટલે આ વિદ્યાર્થી અને મોટર સાઈ કરનાર બંનેને આરોપીની યાદીમા આવી જવાની તક મળી.

આ ઝોળખવાની ક્રિયાનું કારસ વધુ ઉધાકુ પાડવાની જરૂર નથી મુનલીસમિતિ આગળ જુનાની આપનારા ધણા ગૃહસ્થોએ ઝોળખવા માટે સાક્ષીઓ કેની રીતે જિલા કર્યા હતા તે બાબત પોતાની જુનાની આપી હતી આ કેસમા પાંચ આરોપીઓ ઉપર તો તદ્દોમતનામું જ ન ફરમાવવામા આવ્યું, ત્રણને મુકદ્દમે ચાલ્યા પછી નિર્દોષ ઠરાવવામા આવ્યા, અને અગિયારને અમાસની અધારી રાતને વધારે અધારી કરે એવા કાનસ વડે બધાને ઝોળખી શકનારા (૧) શખ્મની જુનાની ઉપર ૧૪૭, ૩૫૩ તથા ૧૪૯મી કલમોમા દર્શાવેલા ગુના માટે ૭૭ માસની સજા કેદની તથા ૩૪૧મી કલમના ગુના માટે એકએક માસની આસાન કેદની સજા ફરમાવવામા આવી. આ વખતે મેન્જિસ્ટ્રેટ-સાહેબે કાયદાની કાર્ષક કલમ કરી અને બંને સજાની મુદત એકમાથે ગણાય એવું ફરમાવ્યું. આ અગિયારમાથી પાંચ જો ઉપરી કોર્ટને અપીલ કરી, તેમા ચાર આરોપીઓની સજા તેમનું ઝોળખાણ બગાળર સાબિત નહિ થવાના કારણે રદ થઈ હતી.

એક મુકદ્દમામાં ભવાન હીરા નામના સરળ અને ગરીબ ગાય જેવા ખેડૂત ઉપર સરકારી અમલદાર ઉપર દુમલો કરવાના તથા સાપરાધ બળ વાપરવાના ગુનાનું ૧૮૬ તથા ૩૫૩ એ બે કલમો મુજબનું તહોમત મુકવામાં આવ્યું હતું ભવાનની સ્ત્રીએ તો પોલીસ અમલદારને કહ્યા જ કર્યું કે જતીઅમલદાર આવે ત્યારે ખારણા બધ કરી દેવા એ બે ગુનો ગણાતો હોય તો એ ગુનો તો મેં કર્યો છે, મારો ધણી તો ગુનાને રથળે હાજર પણ નહોતો આરોપીએ તહોમત નાકબૂલ કર્યું આ એક જ મુકદ્દમો એવો હતો કે જેમાં ફરિયાદપક્ષ તરફથી રજૂ થયેલી હકીકત બધી જ સાચી હોય તો મેન્જિસ્ટ્રેટના મુકાદા સામે બહુ યાદો લઈ ન શકાય પરંતુ આરોપીની સ્ત્રી જ્યારે આખા તહોમતનો બાર પોતાની ઉપર વહેરી બેતી હતી ત્યારે તેને ઇરાદાપૂર્વક સાક્ષી તરીકે ન બોલાવી એટલે પુરાવો ખિલકુલ અધૂરો હતો એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

એક મુકદ્દમામાં ગોપાળજી નામના સ્વયંસેવક ઉપર ખાતેદારના ધરની દીવાલ ઉપરથી ખાલસા નોટિસ ઉખેડી નાખવાના તહોમત બદલ કામ ચાલ્યું હતું. આરોપીએ પોતાની કેફિયતમાં જણાવ્યું કે નોટિસ દીવાલ ઉપર કાઢા વડે લગાડવામાં આવી હતી તે પવનથી ઠાડી ન જાય એટલા માટે જ તેણે ત્યાંથી લઈને ખાતેદાર તરફથી પોતાની પાસે રાખી હતી પરંતુ આ પ્રમાણે નોટિસ ખસેડવાની ક્રિયાને વિદ્વાન મેન્જિસ્ટ્રેટે પીનલ કેઝની ૧૭૩મી કલમ મુજબનો ગુનો ગણ્યો અને આરોપીને એક માસની આસાન કેદની સજા કરી.

આમ ફરિયાદો માડવામાં તથા સળગ્યો કરાવવામાં પોલીસ અને ન્યાયાધીશ અને કેવા બાન જૂલ્યા હતા તે આ મુકદ્દમાઓમાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. ગાન એક જ મુકદ્દમામાં મેન્જિસ્ટ્રેટે પુરાવાના સંપૂર્ણ અભાવના કારણસર એક ખેડૂત ઉપર ફરિયાદ ચલાવવાની ના પાડી અને બે મહિના પછી મુકદ્દમો પોલીસ પાસે પાછો ખેંચી લેવાડાવ્યો. પણ આ મેન્જિસ્ટ્રેટ તો ઉપર વર્ણવેલા મુકદ્દમા ચલાવનાર મેન્જિસ્ટ્રેટથી જુદા અને જોછી સત્તાવાળા હતા આ

મુકદ્દમો તે પ્રુવ્યપ્રકાપથી આખી અદાલતને ધણુધણુવી મૂકનાર પેલા રાયમના બહાદુર ખેડૂતનો, જેની વીગત હું ઓગણીસમા પ્રકરણમા આપી ગયો છું.

એ બોળા પણુ સાચા ખેડૂતથી ફોજદારનું અસત્ય ન સદન થયું એ આપણે જોઈ ગયા, પણ એને તો પોતાના સાચાની વધારે સાબિતી આપવી હતી એટલે એણે પોતાને લેખી હુકમ નહોતો મળ્યો તે સાબિત કરવા બેતણુ સાક્ષીઓ રજૂ કર્યા. મેનિસ્ટ્રેટ મૂરેપૂરા મૂંચાયા. ખેડૂતની વાત સાચી હતી એ તે જાણતા હતા, એટલે તેને સજા શી રીતે થાય? પણ જો તે ખેડૂતને છોડી મૂકે તો અદાલતમા જાહેર બોલવાનાં ગુના માટે ફોજદાર ઉપર કામ અલાવવું જોઈએ. છેવટે પોલીસની પાસે કેસ ખેંચાવી લેવાની તેમણે ગૂંચ ઉઠેલી.

આ બધા મુકદ્દમા બહાદુર ખેડૂતોનો જીરવો તોડી પાડવાના હેતુથી જાણ કરવામા આવ્યા હતા. પણ તેનું પરિણામ ઊલટું જ આવ્યું. છેના મુકદ્દમામાં જેમ ખેડૂત મેનિસ્ટ્રેટ સમક્ષ પોતાનો પ્રુવ્યપ્રકાપ દાખી રાખ્યો નહિ, તેમ જ બીજા બધા મુકદ્દમાઓમા જેમને સજા થઈ હતી તે બધા જાણતા જ હતા કે અમને સજા ખોટી રીતે થયેલી છે અને અમારી નિર્દોષતા તથા શુદ્ધ તપશ્ચર્યાથી લડતને લાભ જ થવાનો છે. તેઓ બધા જ બહુ આનંદપૂર્વક જેલમા જતા હતા અને ગામના લોકો પોતાના વીરોને અભિમાનથી વદાપ આપતા હતા.

૨૫

બારડોલીની વીરાંગનાઓ

“મમે તે ઘઈ જય, પૂરી રસાતજ જય, સરકાર જીલમની અવધિ કરે તોપણ તમે બહેનો પ્રતિજ્ઞાથી ચળવાની નથી એ વસ્તુના પુરાવારપે હું આ તમારા પ્રેમને ગણું છું”

પાંડો અને પોલીસના જંગવી ઘેરા સામે ગમનામ લઈને જૂઝટી, ડોશીમાના દર્શન આપણે કર્યા, મહાપકરીને ધમકાવનારી બહેન પ્રેમીના પણ કર્યા, સેકડોનું તુકસાન પોતાની આખ આગળ થવા દેનારી નવાજબાઈનું પણ દર્શન કર્યું. સત્યાગ્રહી ગીતો ગાઈને સભાઓનું અતુર જન કરતી, લોકોને ચર ચડાવતી બહેનો — રાનીપરજ અને કણુળી — ના તો અવાગનવાર દરેક પ્રકરણમાં દર્શન થયા છે એમ વાચકે માની લેવું આટલું કશું એટલે સરદારની સફળતાની બે આવી બતાવી છે તે ઉપરાંત ત્રીજી કઈ હતી તે કહેવાઈ ગઈ. ઓઆને સરદારે પ્રથમથી જ હાથમાં ન લીધી હોત તો આ લડતમાં આવો રંગ આવન એમ કહેવું મુશ્કેલ છે.

બારડોલીના ખેડૂત મમે તેવો સાદો બોળો હતો, પણ પવિત્રતામાં, સત્યાગ્રહમાં તે બારડોલીની બહેનની સાથે સરખામણીમાં ન જાતરી સડે. ઝૂમફીલ કમિટીની સાથે અમે ફરતા હતા ત્યારે એક ગામે સહેજે બહેનોની સત્યાગ્રહ બેવાનો પ્રસંગ મળ્યો. હતો. અમે પૂછતા હતા ‘તમે દૂબળાને બરોબર માપસર બસોર

જુવાર આપો કે ઝોછી ? ' મરદોએ કહ્યું. ' માપસર ' બહેનો ધરમા બેગી બેડી અમારી વાત સાંભળતી હતી એક બહેન પોકાર કરી બીડી : ' એમની સામે તો સાચું બોલો ' બાઈ, અમારુ માપ ઝોછું હોય છે દુબળા અમને છેતરે છે, અમે તેમને છેતરીએ છીએ આવા પાપ કરીએ એટલે અમારી દશા આવી થઈ ગઈ છે ' આ પછી કરજની વાત આની કરજ કબૂલ કરતાં લોકોને શરમ થતી હતી એટલે એક બહેને એક બાઈને ખખડાવીને કહ્યું ' સાચી વાત કહેતા શરમ શેની ? શરમમા ને શરમમા તો પાપમાય થઈ ગયા '

આની બહેનોને પ્રથમથી જ તૈયાર કરવા માડીને સરદારે પોતાની લડતનો પાથો પાઠો કર્યો હતો. જેમજેમ લડત વધારે આકરી થતી જતી હતી તેમતેમ બહેનો વધારે બળવાન થતી જતી હતી જમીની સામે તો તેઓ થઈ, પણ જેલ વખતે કેમ થશે એની કાઈને કલ્પના નહોતી બાઈ સન્મુખવાલના માતાને પોતાના પુત્રને જેલમા પ્રસન્નતાથી વળાવતા બેઈને સૌને આનંદ થતો હતો પણ જ્યારે વાકાનેરના ૧૧ વીરોને જેલમા જવાનું આજ્ઞુ તે દિવસે તેમાના ટેલકાકની પત્નીઓ તેમને અદાલતમા અને સ્ટેશન સુધી વળાવવાને માટે આવી હતી. તેમના કાઈના મો ઉપર શોક કે દુઃખની ડામા નહોતી આવી અીઓના આશીર્વાદ લઈને જે જેલ સિધાવે તે કદી માથી ડીંગીને પાછો આવે ? ખારડોલીમા જેલ જનારાઓમા એક પણ માણસ આવો બોદા નીકળ્યો નહોતો.

આ શરૂતાનો એપ નાના મોટા સૌને લાગ્યો હતો મલેકપોર ગામમા શ્રી વલ્લભભાઈને બહેનો તરફથી માનપત્ર આપનારી એક મૌદ વર્ગની બાળાએ પોતાની આભાવિક વાણીમા પામરને પુરુષ બનાવે એવું લાપણ કયું હતું. ' અમારુ પિમા પતિ જેતગત્રાએ માટે અને ' ગીર છીએ તોપણ અમારુ ગામ આ નાની બેટ સીકાગરી આનીને ખાતસા નોટિસ કાઢો એ. મે મારા

પિતાજીને કહ્યું છે કે તમે ખુશીથી જો ન જાનો અમે બને બહેનો ખેતી કરશું.

હાલના છેક આખરના દિવસોમાં એક બહેનની બહાદુરી આફરીન પોકરાવે એવી જોવામાં આવી હતી બાઈ ભવાન હીરા નામનો નાની ફરોદનો તરીખ માવડી જેવો ખેડૂત તેના ઉપર જમીંદારને અટકાવવા બારણા બધ કરવાનો અને તેને ઈજા પહોંચાડવાનો આરોપ હતો એની સ્ત્રી બાણુતી હતી કે પોતાનો પતિ બધો માણુમ છે અને જેના જતા કરી બધ એવો છે એમ માનીને તેના ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, કારણુ જો યુનો કોઈએ ક્યો હોય તો તેણે પોતે યુનો ક્યો હતો બારણા પોતે ઢાંચા હતા એમ તેણે પોકારી પોકારીને પોલીસને કહ્યું, અને બ્યારે તેને ન પકડવામાં આવી ત્યારે તે ધણીને બઈને તેની સાથે અદાવતમાં ગઈ બાઈ ભવાન હીરાને છ મામની સખત કેદની સજા સંભાળવામાં આવી બાઈ ભવાનને સેકડો માણુસોએ વિદાય દીધી, પણ તેની વીગગનાની વિદાય તો લોકોની સ્મૃતિમાં ધણા કાળને માટે કાયમ રહેશે.

“જેલો છે., હીરા બાઈ ન નીકળે મેનિસ્ટ્રેને કહેલો કે તારાથી દેવાય તેટલું કુખ દેજો મારી સામુ કે છાકરા સામે જોવાનું ન હોય હિમત રાખજો, ને ખખડાવીને જવાબ દેલો હું કહુ? મારા ઉપર કેસ નહિ માડ્યો, નહિ તો બતાવી દેતે મધું દગવા આપે તો દોડ મણુ દળીને ફેંકી દેતે મારા ધણી જેલમાં જવા તો તિયાજ ન છે પણ જરા કડા સંભાવના એટલે બોલતા ની આવડે આવે વખતે તો એવા જવાબ દેવા એણે કે પડકારમાં હોય તેટલા બધાને ચાહ રહી નય.”

બાઈ ભવાનને વળાવવા આવી તે દિવસે એ બહેનના થી. વધલબાઈ આગળ ઉચ્ચારેના ઉદ્ગાર મે અક્ષરેઅક્ષર આપ્યા છે હું તે વેળા હાજર હતો ભવાન જેલમાં ગયા પછી આનંદથી જીભરાતી આ બાઈ સરદાર પાસે આવી, પોતાના સગા વહાના તરફથી ભવાનને હરિપિયા જેટના મળ્યા હતા તે તેણે સરદારને ચરણે ધર્યા અને પોતાને ધનભાગ્ય માનવા લાગી આવી સ્ત્રીના પતિ ગમે તેટલો મોળો હોય તોયે આટલા

આશીર્વાદ લીધા પછી કોણે જોઈમાંથી લેવાનું નહોતું તે જ લઈને નીકળ્યો હતો એમ સૌ કોઈ કહેતું હતું.

અને અહીં જ બીજી બહેનોનું સ્મરણ કરી લઉં? એ બહેનોની લડતને અંગે નોંધ લેવાની દૃઢતા ન હોય, પણ ખારડોલીની બહેનોની કેવી બક્ષિતભાવના હતી અને એ બક્ષિતભાવના વલ્લભભાઈને કેટલી કામ આવી તે બતાવવાપૂરતી એ નોંધ લેવાની જરૂર છે. લડતના આખરના દિવસમાં એક મરણને કઠિ બેઠેલી યુવાન સ્ત્રી ગાંધીજીના દર્શનને મોટે જખતી હતી. તેના ગામમાં ગાંધીજી ગયા, અનાયાસે તેની પડોસના ઘરમાં રેડિયાનું પ્રદર્શન હતું એટલે ગાંધીજી તેની પાસે ગયા. ગાંધીજીને જાણીને દાર પહેરાવવા જેટલી તેનામાં શક્તિ નહોતી. ગાંધીજી વાકા વચ્ચે તેણે દાર પહેરાવ્યો, ગળવામાંથી પાચ રૂપિયાની નોટ કાઢી બેઠ ધરી, ગાંધીજીને કુકુમનો માસ્કો ક્યો અને આશીર્વાદ માગ્યા. ગાંધીજીએ કહ્યું, 'શાંતિ રાખજો' બીજે જ દિવસે, 'મને ખાદીના કપડા પહેરાવીને વળાવજો' કહીને બિચારીએ કાપમની વદાય લીધી. કોને ખબર હતી કે એ ગાંધીજીના દર્શનની વાટ જોઈને જ બેસી રહી હતી.

બીજી બહેન પેલા અગિયાર વીરોમાના ભાઈ રામભાઈની પુત્રી રામભાઈ છત્રીને ખારડોલી આવવાના તેને આવકાર આપવા પુત્રી ન ગય તો કૌણ ગય? દરખાસ ને દરખાસ તે આવી, તરત જ ગાદી પડી, આતરડાની તીવ્ર વેદના શરૂ થઈ અને મધરાતે તો તેની આશા છોડાઈ રાત્રે ત્રણેક વાગે મરણની સમીપ પહોંચેલી એ બહેને માગણી કરી: 'ગાંધીજીને બેલાવોની, મારે એમના દર્શન કરી લેવા છે.' આટલાટલા દુખમાં એ પિતાને મળી ન શકવાની, માતા પોતાની પાસે નથી, એ વસ્તુઓનું એને સ્મરણ નહોતું, એણે તો ગાંધીજીનું સ્મરણ કર્યું. શુભાગ્યે ગાંધીજી ખારડોલીમાં જ હતા. ગાંધીજી ત્યાં પહોંચ્યા બહેન મોતીના પગમાં કે હાથમાં તાકાત નહોતી, આજે પણ અધારા આવતા હતા, એટલે બોલી, 'મારી આંખે નથી દેખાતું, પણ ગાંધીજીના અવાજથી ગાંધીજીને જાણજી હું મારા બંને હાથ કોઈ જોડી

આપો એટલે ગાંધીજીને પગે લાગું.’ આ પછી વક્ષમલાઈનાં દર્શનની માગણી કરી. બેએક કલાકમા તે બિચારીની ઐહિક લીલા સમાપ્ત થઈ. સાપકાજે મોતીના મૃત્યુની વાત કરતાં ગાંધીજીએ કહ્યું: ‘મોતીને મેં કાલે પહેલી જ વાર જોઈ. હું એને જોળખતો નહોતો, પણ એ વીરાગના હતી.’

બારડોલીની બહેનોને જીવતા આવડે છે એમ તેમણે લડીને બતાવ્યું. મરતા પંથુ આવડે છે એમ આ બહેનોએ મરીને બતાવ્યું.

પણ આ તો લડત પૂરી થયા પછીની વાત થઈ ગઈ. લડત તો હજી પૂર જોસમા ચાલી રહી હતી.

૨૬ વિદિકારે।

“સરકાર નેડે બેસનારાબેઠનારા સરકારને શું સમજાવવાના છે ? બહેન આમળ સખ ફૂલવાને શો અર્થ ? તે તો નળુરો કે હાડકુ આવે છે । એ સામને તો ક્યારે ? ન્યારે બારડોલી હપર બધા જ હથિયારો વાપરીને ખસાશે, ન્યારે તેની જુલમ કરવાની શમ્મિ ખૂટશે ત્યારે ’

લડતું જેમ આકરી થતી જતી હતી તેમતેમ બારડોલી બહારના લોકો વધારે વધારે આકુળબ્યાકુળ થતા જતા હતા । જેમનું મરમાત્ર આમળ કાઈ પણ આવે એવું લાગતું હતું તેમણે તો સરકારની સાથે વાતો કરવા માડી હતી । તેઓ લોકોના પ્રતિનિધિઓ સાથે પણ વાતો કરતા હતા, પણ આ પ્રતિનિધિઓને તેમની વાતમા ધણીવાર નજર નહોતું લાગતું । તેમની વાતમા ક્યા ભભરાતી હતી પણ જેમને માટે તેઓ આટલા ક્યાદ્ર થતા હતા । તેમની જૂખનું માપ તેમને ઓછું હોય એવું લાગતું હતું આવે । કર ગાધીજીને લાગવાથી જ તેમણે ‘નવજીવન’ આ આ વચને આ વિદિકારોને ઉદ્દેશીને લખ્યા હતા ।

‘ કેટલાક શુભે-શકે મિત્રો આ બાબતમા વચ્ચે પડી રહ્યા છે એવા ગપગોળા સાલળનામા આવે છે । આગ વચ્ચે પડવાનો તેમનો હક છે, કદાચ ફરજ પણ હોય । પણ એ મિત્રોએ લડતનું મહત્ત્વ સમજીને બધું કરતું જોઈએ । લડત નજીવી છે અથવા લોકો નબળા પડ્યા છે એમ માની તેમની દયાની ખાતર તેમણે વચ્ચે નથી પડવાનું । બારડોલીના લોકોની લડત શુદ્ધ ન્યાયની છે । તેમને મહેરબાની નથી જોઈતી, શુદ્ધ ન્યાય જ જોઈએ છે । તેઓ પોતે કહે છે તે સાચુ જ માની લેવાનું કોઈને કહેતા નથી । તેઓ તો એક સ્વતંત્ર, ખુદી, અદાલતની તપાસની માગણી કરે છે । ”

એક વિદિશાગની ઝોળખ તો આપણે એક પ્રકરણમાં કરી ગયા તેમણે 'વધાગ સાથેનું મહેસૂલ પૂરું ભરી દેવાનો' મુદ્દો લોકો કરીને લડતને લાભને બદલે નુકસાન પહોંચાડ્યું એ પણ જોઈ ગયા તેમનો હેતુ મુલ હતો એ વિષે શંકા નથી જ, પણ ખેડૂતો શી વસ્તુ માટે આટલું કષ્ટ સહી રહ્યા છે તેનું મૂલ્ય તેઓ આપી શક્યા નહિ, અને લડતનો કોઈ પણ રીતે અંત લાવવાનો તેમણે લોભ રાખ્યો.

પણ એમનાં ઉપરાંત બીજા ધણા વિદિશાઓ પાછળથી આ બાબતમાં રસ લીધો, અને તે માને વિષે એટલું કહેવું ઘટે છે કે તેમણે જે પગલાં લીધા તે પહેલાં લોકોના પ્રતિનિધિઓને તેઓ પૂછતા રહ્યા તેઓ લોકોના વર્ગીકરણ બન્યા એમ તો ન કહી શકાય, પણ લોકોના કેસ વિવિધ દષ્ટિએ સરકાર આગળ રજૂ કરવા પોતાથી બનતું બધું કર્યું એ બધા જ જો એકવાર બારડોલીની મુલાકાત લઈ ગયા હોત અને પોતાની આબના, કાનના તથા બીજા સ્વાનુભવના પુરાવાના જોર ઉપર તેમણે પોતાની કાર્યરખા આપી હોત તો બહુ રકૂ ચાત.

પણ તેમનામાં એક સંજ્ઞાને તેમ કરીને કાયમની કીર્તિ ગ્રંથવી તેમણે પોતાની તપાસના પરિણામ દેશ આગળ એવી સચોટ અને સુદર રીતે રજૂ કર્યા કે તેથી સહુ વિચાર કરતા ચર્ચા થઈ ગયા, અને આખા દેશની આખો બારડોલી તરફ અગાઉ કહી વળી હોય તે કરતા વિશેષ પ્રભાવમાં વળી- આ પુરખ બીજા કોઈ નહિ, પણ શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી. તેઓ મુખર્જી યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ તરીકે ધારાસભાના સભ્ય અને મુખર્જીની હાઈકોર્ટના એડવોકેટ છે તેમણે નામદાર ગવર્નર સાથે ચનાવેલા પત્રવ્યવહારનો નિર્દેશ અગાઉના પ્રકરણમાં હું કરી ગયો આપણે જોઈ ગયા છીએ કે નામદાર ગવર્નર તરફથી તેમના કાગળોના જે જવાબ મળ્યા તે તેમના જેવા સુસ્ત બધારણ-વાદીને પણ સતોષ આપી શકે એવા નહોતા તેમણે નામદાર ગવર્નરની મુલાકાત લીધી, અને તે મુલાકાતથી પણ જ્યારે તેમને સંતોષ ન થયો ત્યારે તેમણે બારડોલી જઈ આવવાનો નિ

કર્ષો, જેથી વસ્તુચિતિ તેઓ નજરે નિહાળે અને પોતાની કાર્યદિશા વધારે સારી રીતે નહા કરી શકે તેમણે બારડોલીમાં આવીને ઘણા ગામની મુલાકાત લીધી, ઘણી સલાહોમા હાજરી આપી, ઘણા લોકો — પુરવો તેમજ સ્ત્રીઓ — સાથે વાતચીત કરી અને તેમની તપાસને પરિણામે, પોતે ચુસ્ત બધારણવાદી હોઈ, “પોતાનો વિરોધ દર્શાવવાનો અતિશય ગંભીર પ્રકાર અખત્યાર કરવાની કુબદાયક આનંદકતા ઊભી થયેલી” તેમને લાગી ૧૭મી જૂને ના ગવર્નરને એક વીરતાભર્યો કાગળ તેમણે લખ્યો. તેમા બારડોલીના લોકોની સ્થિતિનો તથા જે શાન્તિ અને ધીરજથી તેઓ કુખો સદન કરી રહ્યા હતા અને જેને લીધે તાતુકાના મટેશ્રી અમનદારો અપગ ધર્ષ પડ્યા હતા, તેનો તાદરસ ચિતાર તેમણે આપ્યો. અહીં એટલું ધ્યાનમા રાખવું આવશ્યક છે કે શ્રી મુનશીએ સરકારને અનેક કાગળો લખ્યા પછી જ, તથા તેમની ઝોલામા એાછી અમુક ફરજ તો છે જ તેનું જાનનગૃત કરવા માટે પોતાથી જનતુ કરી છૂટ્યા પછી જ બારડોલી આવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તેઓ સઘારના કે બારડોલીના લોકોની પ્રેરણાથી બારડોલી ગયા નહોતા, સાધાગણ જનતામા તોલકત માટેની તેમની મહાનુભૂતિ ઉપરઉપગની ગણાતી હતી, તેઓ રાજનામુ આપશે એવી કેટનાક તો આશા પણ રાખના નહોતા, એટલે તેઓ સપૂર્ણ તટસ્થતાથી બારડોલી આન્યા હતા પણ બારડોલી તાતુકાની મુલાકાતમા તેમણે નહિ ધારેલી એવી વસ્તુઓ તેમને જોવાની મળી પછી સરકારને તેમણે કાગળ લખ્યો તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સરકારી આખ ઉધાનનો જ હતો આ કાગળે સ્વાભાવિક રીતે જ લોકોનું ખૂબ ધ્યાન એમ્મુ આખા હિંદુસ્તાનના પત્રોમા એ કાગળ છપાયો લક્ષતના ઇતિહાસમા એક મહત્વના પત્ર તરીકે એ પત્ર રહી જશે. એ કાગળમા તેમણે જણાવ્યું

“ત્યા ૮૦,૦૦૦ મરદો, બેરા અને બાગકો મુસજહિત વિરોધ દાખવવાની લીખ જાવનાથી કૃતનિશ્ચય થઈ ઊભેલા છે આપના જમી અમલદારને હામ મળતો નથી ને તે સાડુ તેને માહવો મુખી રવડુ પડે છે. આપના અમલદારની ગોટર, જે કાદવના ખૂની થઈ હતી તે

શ્રી. વલ્લભભાઈ—આપના કહેવા પ્રમાણે બારડોલીના લોકો પર જીવનાર ચળવળિયો — ન હોત તો ત્યાંની ત્યાં જ રહી હોત. ગાર્ડ, જેને હનરાની કિંમતની જમીન માત્ર નામના મૂલ્યે વેચી દેવામાં આવી છે તેને એના ઘર માટે ઝાડુ કાઢનારો બંધી પણ મળતો નથી. કલેક્ટરને દેલ્હે સ્ટેશન પર એક વાહન મળતું નથી, સિવાય કે શ્રી. વલ્લભભાઈ તેની પરવાનગી આપે. મેં જે ઘોડાં ગામડાંની મુલાકાત લીધી તેમાં એક પુરુષ કે એક સ્ત્રી મને એવી ન મળી કે જે પોતે પસંદ કરેલા વલણ માટે દિલ્હીર હોય, યા તો પોતે સ્વીકારેલા ધર્મમાર્ગમાં ડગમગ હોય. શ્રી. વલ્લભભાઈ એક ગામથી ખીજે ગામ પસાર થતા મયા તેમતેમ મેં જોયું કે ગામગામ-પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો સ્વયંસ્ફુરણથી તેમને વધાવવા દોડી આવતાં હતાં. અમલુ સ્ત્રીઓ, જુદા અને જુવાન, પોતાનાં ફાટપાટપાં કપડાં પહેરી તેમને કપાળે અક્ષતકંકુમ લગાડતી હતી, અને મહામહેનતે મેળવેલા પોતાના એકાદ બે રૂપિયા પોતાના તાલુકાના ધર્મચુકને ખાતર એમના ચણે કોટ ધરતી હતી; અને એમના ગભડિયા દાળ અને હૃદયારમાં ‘ડગલે ડગલે તારો અન્ધાર છે’ એવાં પરદેશી સરકારના ગીતો ગાતી હતી. આ બધું જોઈને મારે મારા મનમાં કબજ કરતું ‘પડયું’, કે સરકારી રિપોર્ટમાં જે એમ વધાવવામાં આવ્યું છે કે આ ચળવળ તો જલ્દી કરેલી બનાવડી ચળવળ છે અને લોકો પર એમની મરજિવિરુદ્ધ ઠસાવવામાં આવી છે એ નરમમાં નરમ શબ્દોમાં કહું તો સાચ ખોટું છે. લોકોને થયેલાની નાખવાના આપની સરકારના પ્રયત્નની લોકો ઠેકઠી કરે છે. એમણે હિંમતપૂર્વક સહન જીવ્યું છે અને હજી સહન કરવા લેવાર છે. વધારેમાં વધારે સખ્ય રીતે જોવાવશે હોય ત્યારે મિ. સ્માઈને લોકો ‘જિંસડિયો વાય’ કહે છે અને જમીનમલ્લદારને ‘છાટા કમિશનર’ કહે છે. આપના સાહસિક અને મહત્વાકાંક્ષી ડેપુટી કલેક્ટરનું એમણે જે નરમમાં નરમ નામ પાડ્યું છે તે ધત્રમાં લખવાની હું હિંમત કરતો નથી. સરકારના સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ પણ એ ડેપુટી કલેક્ટર નેટલા હત્યાલી છે એટલા શાણા થાય તો સારું એમ હું ઇચ્છુ છું. આ બધું હું એવી આશાથી લખું છું કે મારા જેવાના અંગત અનુભવો બહુને આપ નામદારના અને આપની સરકારના હૃદયમાં કંઈ નહિ તો વસ્તુસ્થિતિની નતવપાસ કરવાની ઇચ્છા જાગે. આપા જુસ્સાની અવગણના કરવાનો કે એને કચરી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એ બ્રિટિશ સરકાર માટે પણ ડહાપણુમયું નથી. આવા મહત્ત્વ નિશ્ચયવાળા ૮૦,૦૦૦ સ્ત્રી, પુરુષો અને બાળકોને આપ દુકડા રોટલા માટે રડવડતા કરી સોડો; આપને પસંદ હોય તો આપ એમને તોપે મડાવી

રાકો પગલ આ બાગમા સરકારની આજર, જેને માટે આટલું બધું કહેવાય છે અને ગાય તેવી કોઈ વસ્તુ ન રતી નથી આજર જે એવી વસ્તુ નથી, જે દુઃખ કરવાથી મેળવી શકાય, એ તો પેલા કરવી પટે છે અને એને માટે દમેશા લાયક બનવું પડે છે પોતાના વડાલા દોર લાઈ જતા બચાવવા માટે ૪૦,૦૦૦, સી, પુરો અને બાળમે આ દોરો સાથે ત્રણત્રણ મહિના થયા પોતાના નાના અને અનારોગ્ય ધરેમા પુગઈ રહ્યાં છે ખાલી અને નિર્જન થઈ ગયેલા ગામોમા થઈને ૯ પસાર થયો ત્યારે ત્યાં એક ચંડુ પણ ફરકવું નહોતું, માત્ર રસ્તાના અમુક અમુક નાકે હોળિ પહેરેગીરો પોડવેવ લતા રમે જમીઅમલદાર આવતો હોય એવા બચથી સ્ત્રીઓ બારીઓના સળિયામાથી મઈ કોઈ ઠેકાણે નજર કરવી લેવામા આવતી હતી જ્યારે તેમની ખાત્રી થઈ કે હું જમી અમલદાર નહોતો ત્યારે તેમણે પોતાના મકાનના બારણા ઉપાડયા અને મને બહાર લીધો જ્યારે ને એ ધરેમાતું અધારુ, જાણુ, વાશીડ અને દુર્ગમ જેઈ, જમીઅમલદારોની નિષ્કુરતાનો લોગ થવા દેવા કરતા રોગથી પીમા પગ ગયેલા, બાળબાળા દુખી એવા પોતાના પ્રિય દોરો સાથે એક ન જોર મા ગોરાઈ મહેલું બદેતર સમજતા સી, પુરો અને બાળમેની પોતાના વડા લા દોર ખાતર હજી પણ લાખો સમય આ કારાચલવાસ સ્વીકરી દેવાની દંઠ પ્રવિણા સામળી, ત્યારે મારે વિચારવું ન પડ્યું કે જમીની આ નિષ્કુર નીતિની કલ્પના કરનારનો, જેનો ઈમલ કરનારની કલકઈનો, અને કોની મનૂરી આપના સજ્જનીતિનો જોડો મધ્યકાલીન યુગના ઇતિહાસના જુઠો સિવાય બીજો કયાય જડવો મુરકેલ છે

આ પત્રી તેઓ 'વધુમા વધુ દુખ દેનાવવીના' નિશ્ચયવાળા 'વેગી વિજેતા'ઓની પદ્ધતિઓતું તેમજ ન્યાયની ઠેંકડીના અનેક દાખનાઓતું વર્ણન કરે છે અને કહે છે

'હમ્ય હોનાના અમલદારોની મન્ય, કાયદોનો કેવળ અપ્પરાઈ' કરીને ગણુવાળા આવતા સુનાઓ મટે અસાધારણ સજ્જ સબ્બો, ગર્વિષ્ઠ બહેરનામાની મેળનાઓ તથા સરકારના ખાડાના ખખખટથી પ્રભાભ ઉપડાસ વિના બીજી કશું નીપજતુ નથી

પોતાના પત્રના અતલાગમા બારડોલીના પ્રશ્ન ઉપર ધારામજામા મરમગ્ને મળેલી બહુમતીતું પોક્ષણપણુ તેઓ દર્શાવે છે, અને મહે છે કે કોઈ પણ રીતે બહુમતી મેળવીને સરખારે હરકોઈ બધારણુવાદીને સરકાર પક્ષમા ગિલા રહેવું મુરકેન કુચી

મૂક્યું છે, અને તેથી ‘ધારાસભામાંથી મારી જવાનું રાજીનામું આપીને મારા આખા પ્રાતઃપાપી મતદારમંડળને અપીલ કરી આ મુદ્દા ઉપર પોતાનો નિર્ણય જાહેર કરવાનું સૂચવ્યું એ જ જવાબ મારે આપવાનો રહે છે.’

આ પત્રથી પોતાના દેશજનો પ્રત્યે જેમનામાં સમભાવ હોય તે બધાના હૃદય હલમલી જીક્યા અને દેશના જાહેર પ્રશ્નોમાં બારડોલીનો પ્રશ્ન મોખરે આવ્યો. વળી શ્રી. મુનશી પોતાની જગ્યાનું રાજીનામું આપીને સતોષ માની ખેસી ન રહ્યા. શેકોને ‘દબાવનારા જે ઉપાયો ચોજવામાં આવ્યા હતા તેની કાયદાની દૃષ્ટિએ તપાસ કરવા તેમણે એક સમિતિ નીમી. એ સમિતિમાં તેઓ પોતે, મિ. હુસેનભાઈ લાલજી, એમ. એલ સી, ડો. ગિંદર, એમ. ડી, એફ આર સી. એસ, એમ એલ સી, રાવ બહાદુર જીમભાઈ નાયક, એમ એવ. સી., શ્રી શિવદાસાની, એમ એલ સી., શ્રી. અદ્યૂષ, એમ એવ. સી., તથા શ્રી બી. જી. ખેર, મેલિસિટર (મત્રી) એટલા હતા. તેમણે સૂચત તથા મુખ્યથી સ્વયંસેવકો તરીકે આવેલા વકીલો મારફત ૧૨૬ સાક્ષીઓ બારડોલીમાં તપાસ્યા. આ તપાસમાં મદદ કરવા સરકારને પણ તેમણે નોતરી પણ સરકારે આમત્રણ ન રીકાર્યું તેને પરિણામે ન્યાયની અદાલતમાં એક-તરફી કેસમાં તપાસનું જે અધ્યાપણ સ્વાભાવિક રીતે રહી જાય છે તે તેમની તપાસમાં પણ રહ્યું. પરંતુ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળેલા અને જેની સામે વાધો ન ઉઠાવી શકાય એવા જ પુરાવાના આધાર ઉપર પોતાના નિર્ણયો બાધવાની તેમણે ખાસ કાળજી રાખી. આ પુસ્તકના એક પરિશિષ્ટમાં એ સમિતિએ કરેલી તપાસના નિર્ણયો આપ્યા છે.

પોતાના પ્રખ્યાત પત્રમાં શ્રી મુનશીએ એવી આગા દર્શાવી હતી કે આ પત્રથી “આપ નામદારમાં તથા આપની સરકારના મેમ્બરોમાં જાતે જઈને તપાસ કરવાની ઇચ્છા જાગૃત થાઓ” ગવર્નરસાહેબને અથવા રેવન્યુ મેમ્બરને બારડોલી લાવવામાં આ પત્ર જોકે નિષ્ફળ નીવડ્યો, તોપણ આખો લડત દરમ્યાન પહેલી જ વાર તાલુકાની મુલાકાત લેવાની મરકાર

‘કમિશનર’ મિ સ્માર્ટને સૂચના કરી. તે શ્રી મુનશીના પત્રનું જ પશ્ચિમ ગણાય વળી બીજા અનેકની જેવ આ પત્રથી જ બહી

નિષ્કારમાં બીજો ઉદ્દેશ સરપુરોત્તમદાસ દામરદાસ અને હિન્દી વેપારીઓની એમ્બર ચોક્કસ કોમર્સના બીજા સંબોધો કરવા બેઠકે મારી જણ્યુ પ્રમાણે કોર્કટરના આમ નણુથી જૂનની સંસ્કારમાં જ સરપુરોત્તમદાસ કમિશનરને સૂચના મોકલે મળ્યા હતા તેમણે શ્રી વલ્લભભાઈને પોતાને મળવા સારું સૂચના આપવા કહ્યું, કે જેવી કરીને કમિશનર અને સરદાર વચ્ચે તેઓ મિત્રભાવે મસનત કરાવી શકે પણ સરદાર ખૂબ જ કાનમાં રો-ચેલા હતા એટલે જઈ ન શક્યા, અને તેમણે આ લેખકને સૂચના જઈ સરપુરોત્તમદાસ સાથે વાતચીત કરવા મોકલ્યો. સરપુરોત્તમદાસને મિ સ્માર્ટ સાથે બહુ લાંબી વાતચીત થઈ મિ સ્માર્ટ આ અગવળને છૂટી નાખવા માટે જે પગલા લેવા પડે તે લેવા તૈયાર હતા, અને ચાલુ માસની આખર પહેલા સત્યાગ્રહીઓના મોટા ભાગ તરી જશે એવી સગીન આશાનાળા જણાયા સરપુરોત્તમદાસે તેમને બગબર સમજાવ્યું કે સત્યાગ્રહીઓની સહન-ચક્તિનું સાચું માપ તમારી પામે નથી, અને જમીનઅનધારોએ જે ઉપારો અપત્યાર કર્યા હતા અને મળ્યોએ જે વર્તણૂક અનાવી હતી તેથી સરખા ફીક બદનામ થઈ ચૂકી હતી ત્યાગ્રહ પોતાની એમ્બરના પ્રતિનિધિ શ્રી લાનથ નારણુએ બારડોલીના મુદ્દા ઉપર ધારાસભામાંથી રાજીનામું આપ્યું કે કેમ એ પ્રશ્ન તેમણે એમ્બરના ઉપાધ્યો આ ઉપરથી સરખરનું વનણુ સમજાવવા માટે એમ્બરના પ્રમુખ શ્રી મોદીએ નામદાર ગવર્નરને ફેટલાક પત્રો લખ્યા પણ એ પત્ર-વ્યવહારથી દશ વણુ નહિ શ્રી મુનશીના પત્રોના જવાબમાં જે વનણુ જતાવ્યું હતું તેના કરતા પણ કડક વનણુ નામદાર ગવર્નરસાહેબે એમ્બરના પત્રોના જવાબમાં દર્શાવ્યું મહી નામદાર ગવર્નરને આ લડતનું અમાધાન કરવાની વિનંતિ કરવા માટે એમ્બરનું એક ડેપુટીચન તેમની પામે લઈ જવાનો

સર પુરુષોત્તમદાસે વિચાર કંયો વગ્તુ તેમ કરતા પહેલા સત્યાગ્રહીઓની યોજામા યોજી માગણી શી છે તે નક્કી કરી સેવા તેઓ ગાંધીજીને માગરમતી આગ્રમે મળવા ગયા, અને ત્યા શ્રી વલ્લભભાઈને પણ હાજર રહેના મિનતિ કરી ગાંધીજીને મળ્યા પછી મર પુરુષોત્તમદાસ, શ્રી મોદી તથા શ્રી લાલજી નાગજી સાથે ડેપુટેશનના રૂપમા નામદાર ગવર્નરને મળવા પૂના ગયા. નામદાર ગવર્નર સાથેની તથા સરકારી એજન્ડા સાથેની વાતચીત કેની નિરાશાજનક હતી તેની વાત સર પુરુષોત્તમદાસે આ લેખકને કરી છે. સર પુરુષોત્તમદાસની અતિશય તીવ્ર ઇચ્છા હતી કે ગવર્નરમાટેજ શ્રી વલ્લભભાઈને મસનત કરવા ખાંડે નોતરે, જેથી ધણી જેરસમજની ચોખવટ થઈ જાય અને સમાધાન સત્તર થઈ શકે. પણ શ્રી વલ્લભભાઈ જેવા “રેવોલ્યુશનરી” વિચિનનાદી)ને નામદાર ગવર્નરે મસનત માટે નોતરે એ સૂચના જ ત્યા હાજર રહેના કેટલાક જનરલ્સેતેને હળાહળ હેર મમી લાગતી હતી. ત્યારપછી સર પુરુષોત્તમદાસની ના ગવર્નર સાથે એક ખાનગી મુનાકાત થઈ તેઓ મહાનુભૂતિનાળા જણુયા, પણ બધી જ વાનમા સરકાર દાર ખાખ એ વગ્તુ સ્વાભાવિક રીતે તેમને ગળે ઊતરે એમ નહોતું. ગવર્નરસાહેબને યોજામા યોડે એટલે આગ્રહ તો હતો જ કે ખેડૂતોએ વધારેલુ મરેસુન પ્રથમ જરી દેવુ જોઈએ, અથવા છેવટે કોઈ ત્રાહિત વ્યક્તિને ત્યા વધારા જેટલી રકમ અનામત મૂકવી જોઈએ, ત્યારપછી જ કરી તપામ આપવામા આવે. મુળર્ષ પાઠા આનીને સર પુરુષોત્તમદાસ શ્રી વલ્લભભાઈને મળ્યા અને મુનાકાતમા બનેલી બધી હકીકત કહી સંભળાની બન્નેને લાગ્યું કે સરકાર અને સત્યાગ્રહીઓ વચ્ચે કોઈ મેજ ખાય તેમ નથી.

એજન્ડામા જે વડુ ચર્ચા થઈ તેને પરિણામે શ્રી લાલજી નારણજીએ ધારાસભામાંથી પોતાની જગાનુ રાજીનામુ આપ્યું, અને રાજીનામાના પોતાના કાગળમા અષ્ટ જણાવ્યું કે નિષ્પક્ષ તપામની માગણી સ્વીકારાય નહિ ત્યા સુની વધારેના દર પ્રમાણે મરેસુન જરી દેવાની માગણી કરવી એ તર્કન ખોદુ છે.

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

આ સ્વયં મરહમ મિ. બી. એફ. મોંદનનું નામ આપવું યોગ્ય ધારું છું. એમણે આ લડતને અંગે કરેલું કામ લાગ્યે જ નહોતું હશે, પણ આ સંસ્પૃક્ત એ છે. એમણે એક વિચારણા આંકડાશાસ્ત્રી તરીકે શ્રી. નર્મકરના આંકડાની વ્યર્થતા એક સમર્થ નોંધમાં સિદ્ધ કરી આપી. બ્યારે જૂમરીલ્ક કમિટી આગળ અમે પુરાવો રજૂ કરતા હતા ત્યારે પેલા આંકડાની વ્યર્થતા સિદ્ધ કરવાને માટે અને લાવોને વિષે જુબાની આપવાને માટે કમિટી આગળ રજૂ થવાની તેમણે તૈયારી બતાવી હતી.

આ બધાની વિધિથી સરકાર સમાધાન માટે કેટલી તૈયાર થઈ હશે એ કહેવું બહુ મુશ્કેલ છે. લોકો તો વિધિની વાતોથી મલકતા નહોતા કે ગમરાતા પણ નહોતા. સરદારે તેમને અનેકવાર સંલગાવ્યું હતું :

“કેરીનું ફળ ક્ષમતે તોડીશ તો તે ખાટું લાગશે, ફાંત અંખાઈ જશે, પણ તેને પાકવા દઈશું તો તે આપોઆપ દૂધ પડશે અને અમૃત સમું લાગશે. હજી સમાધાનીનો વખત આવ્યો નથી. સમાધાની ક્યારે થાય ? બ્યારે સરકારની મનોદશા બદલાય, બ્યારે તેનો હૃદયપલ્લો ગાય, ક્યારે સમાધાની થાય. ત્યારે આપણને લાગે કે તેમાં કંઈ ખાટાઈ હશે. હજી તો સરકાર બેરબરથી તોફાન થઈ રહી છે.”

રોહીઓને પણ તેમણે વારંવાર સંલગાવ્યું હતું કે ઉતાવળ ન કરો, પ્રગ્નમાં આટલું ચેતન આવ્યું છે તેના ઉપર પાણી ન રેડો.

પણ આ વિધિઓનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ કંઈ આવ્યું હોય કે ન આવ્યું હોય એટલું તો ચોક્કસ છે કે સરકાર જે ચળવળને રાજદારી ગણતી હતી, અને જેના નેતાને નોકરશાહીના કેટલાક સ્તંભો ‘વિધવવાદી’ તરીકે નીંદતા હતા, તેવી ચળવળમાં પોતપોતાના ધીકતા ધંધામાં મચગૂંચ એવા પ્રસિદ્ધ પુરુષોએ આટલો રસ લીધો એ દેશના રાજકીય જીવનમાં થયેલી અદ્ભુત પ્રગતિનું અચૂક ચિહ્ન હતું.

નિષ્પક્ષ સ્પાક્ષીઓ

“બારડોલીની લડતના પક્ષમાં આખી પ્રજાનો મત એકધારે નેવા વહો છે તેવા પહેલાં ડાઘ લડતમાં વહો નહોતો ”

પેતપોતાના ધધામાં ગુણગૂણ એવા મુબઈના આગેવાનોએ બારડોલીની લડતમાં સક્રિય રસ લીધો એ એક નોંધવા-લાયક વસ્તુ હતી જ, પણ તેના કરતાં પણ કદાચ વિશેષ નોંધવાલાયક વિનીત દલના ઉત્તમમાં ઉત્તમ પુરુષો આ લડતને ટેકા આપવામાં આગળ પડ્યા એ ગણાય એની પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે એક દર્શાવવો હોય તો એમ કહી શકાય કે વિદ્વિઝારેએ જે રસ લીધો તે વિશેષ કરીને માનવદયાશ્રુદ્ધિથી લીધો હતો, બ્યારે વિનીત વર્ગ જે રસ લીધો તે વિશેષ કરીને ન્યાયની દૃષ્ટિએ લીધો હતો. વિદ્વિઝારેનો હેતુ લડતને ટેકા આપવા કરતાં, સત્યાગ્રહીઓને તેમના ઉપર પડતા કષ્ટોમાંથી અને પરિણામે વિનાશમાંથી ઉગારી સેવાનો વિશેષ કરીને હતો, બ્યારે વિનીતોએ તો લડતનો અભ્યાસ કરી લડતના ન્યાયીપણા વિષે ચોતાની સાખ પૂરી, તેટલે અશે સત્યાગ્રહીઓને ટેકા આપ્યો, અને પછી અળગા રવા આગ-કાનની રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓમાં બારડોલીની લડત જ એક એવી ચર્ચા ગર્ભ કે જેમાં વિવિધ પક્ષના તથા ભિન્ન ભિન્ન વિચારો અને આમત્રાણો ધરાવતા સફની સહાનુભૂતિ મળી હોય

આવર્યદે છે કે કુલ ખેડાણુ જમીનનો ફેટલામો ભાગ રોકડ ગણાત આપતા ખેડૂતોના હાથમાં છે; ત્રીજો પ્રશ્ન એ છે કે આકારમૂની જમીની મુદત દરમ્યાન ગણાતના દરમાં જે વધવટ થઈ હોય તે તપાસનામાં અપવાદરૂપ વર્ગોનાં ગણાતો આદેશ્યાં છે કે નહિ; ચોથો, મહેસૂલના નવા દર નક્કી કરવા માટે માત્ર ગણાત ઉપર જ આધાર રાખવાનું લેંડ રેવન્યુ કોડ તથા સેટલમેંટ મેન્યુઅલની રૂએ ફેટલે દરજ્જે વાજબી ગણાઈ શકે એમ છે.” કોડનો તથા મેન્યુઅલનો અભ્યાસ કરીને તથા ધજાં મામોમાં પોતે પ્રત્યક્ષ તપાસ અને પૂછપરછ કરીને તેઓ નીચેના નિર્ણયો ઉપર આબ્યા :

૧. ગણાતનાં પત્રકમાંથી વ્યાલુ ગણાતના દાખલા, ચમતી વેચાણના દાખલા તથા પૂરાં વસૂલ નદિ થયેલાં ગણાતના દાખલા બાદ નદિ કરેલા હોવાથી, તેમજ ખાતેદારે જતે જમીનમાં જે સુધારા કર્યા તેને લીધે જે વધુ ગણાત લેખને તેમાંથી સુધારાને કારણે લેખજનો વધારો લેંડ રેવન્યુ કોડની ૧૦૭મી કલમ પ્રમાણે બાદ કરવો જોઈએ તે પણ બાદ નદિ કરેલા હોવાથી ગણાતના પત્રકો ગંભીર ખામીવાળાં ગણાય.

૨. રોકડ ગણાતે અપામેલી જમીન ૨૦ ટકાની આસપાસ ગણાય, અને સને ૧૮૯૫માં ‘૯૪ ટકા જમીન ખાતેદારો જતે જ ખેડતા હતા,’ તે હરીફત ખ્યાનમાં લઈએ તો ગણાતે ખેડાતી જમીનનું આજનું પ્રમાણ ૩૦ ટકા અધુરું એ બહુ ગેર-વાજબી રીતે મોટું પ્રમાણુ છે.

૩. રેવન્યુ મેમ્બરે પોતે જ બહાર પાડેલી યાદી મુજબ ૧૯૧૮-૧૯થી ૧૯૨૪-૨૫નો બાવના ઉઠાળાનો સમય કોઈ પણ જતની ગણતરીમા નદિ સેવાવો જોઈએ.

૪. સેટલમેંટ કમિશનરે પોતાના ‘એકમાત્ર સાચા એધાણુ’ તરીકે અપૂરતા અને ચાલ્યા વિનાના ગણાતના આકડા ઉપર, પરોક્ષ તપાસનાં પરિણામો ઉપર અંકુશ તરીકે વાપરવા માટે નદિ પણ ખેતીના ખર્ચમાં જે વધારો થયો છે તે વિચારવું જ ન પડે અને તે માટે કોઈ બાદ ન કરવું પડે તે માટે આધાર રાખ્યો છે. વળી (સેટલમેંટ મેન્યુઅલના શબ્દોમાં) ‘દહીએ તો’ ‘વધારો

જૂન ૧૧ રીજ અપ્રાગ્યામા પડિત હલ્લનાથ કુમરુ, 'સર્વ-ન્ટ
 એફ ઇગિયા'ના તની શ્રી વને તયા શ્રી અમૃતવાન હકર,
 નણે ભારતગેવાસધના સળે, લડતનો પ્રત્યક્ષ અભ્યાસ કરવા,
 ખારડોડી આવ્યા તેમની પાસે મેટ-મેટ અમલદારોના રિપોર્ટ
 રતા જ અને તેમનો તો તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો પણ
 સત્યાગ્રહીઓના આશેષો તયા તપાસ માટેની તેમની માગણી વાજબી
 છે કે કેમ તે તપાસના તેઓ ગામડામા ફર્યા શ્રી મુનશી કરતા
 પણ તેમનું દરિદ્રિય નિરોધ તટસ્થ હતું લોકોએ વેઠેલા
 કષ્ટો તયા તેમની વીગતભરેલી લડતનો અભ્યાસ કરીને તેનું
 પરિણામ તો શ્રી મુનશીએ બહાર પાડ્યું હતું અને તેમા તેમના કરતા
 બીજા કોઈ વધુ કરી શકે તેમ નહોતું આ વિનીન નેતાઓએ
 તાલુકાની રિયાતનું વર્ણન કરવાનું માથે નહોતું લીધું તેમને તો નવી
 આકારણીપૂરતી જ તપાસ કરવી હતી તેમના પર્પટન દરમ્યાન
 તેમની સાથે ગામડામા ફરનારા સ્વયમેવકે ખાદીથી લોકોને કેવો
 લાભ થયો છે એ બનાવવા ખાદીનું કામ જ્યા થતું હતું તે
 વિભાગની મુલાકાત લેવાનું તેમને સચવેલું પરંતુ તે માગણીનો
 તેમણે આભાર સાથે ધનકાર કર્યો આ તટસ્થતામા તેમની તપાસનું
 તયા તેમો જે નિષ્ણો ઉપર આવ્યા તેનું મૂલ્ય રહેલું છે

તેમનું નિવેદન તેમની યાત નિષ્પક્ષ વિચારમરણીને ઝાજો
 એવું હતું તેમા નિરર્થક એક પણ વીગત નહોતી કે એક પણ
 વિરોધ નહોતું અને બની શકે તેટલું તે સક્ષિપ્ત હતું તેઓએ
 ચાર પ્રશ્નોનો વિચાર કર્યો એક, જાગીનના આંચિકો પોતાના ખેડૂતો
 પાસેથી જે ગણેત લે છે તેનો આધાર લઈને વધારો સૂચવાયેલો
 હોવાથી ખેડૂતોએ ભરેના ગણેતના જે પત્રકો તૈયાર થયા છે તે
 આંચિક દરિએ વાજબી દર દરાતવામાં મદદરૂપ થઈ પડે
 તેટલી કાળજીથી તૈયાર થયા છે કે કેમ તે નક્કી કરવું અતિશય
 મહત્વનું છે, અને જો એ પત્રકો ગંભીર ખામીવાળા જણાય તો તે
 ઉપરથી દોરેના બધા નિષ્ણો બિલકુલ નકામા ગણાવા જોઈએ
 બીજો ખુબી હરીશર્મથી નક્કી થતા ગણેતોને મહેસુલના આધાર
 તરીકે ગણવાની નીતિ અખત્યાર કરતા પહેલાં એટલું નક્કી કરવું

આવશ્યક છે કે કુલ ખેડાણ જમીનનો કેટલામો ભાગ રોકડ ગણાવ
આપતા ખેડૂતોના હાથમા છે; ત્રીજો પ્રશ્ન એ છે કે આકારખીની
ખૂટી મુદત દરમ્યાન ગણોતના દરમા જે વધપટ થઈ હોય તે
તપાસવોમા અપવાદરૂપ વર્ગોના ગણોતો બાદ કર્યા છે કે નહિ;
ચોથો, મરેચ્છના નવા દર નક્કી કરવા માટે માન્ય ગણોત ઉપર જ
આધાર રાખવાનું લેંડ રેવન્યુ કોડ તથા મેટલમેટ મેન્યુઅલની
રૂએ કેદમે દરજ્જે વાજખી ગણાઈ શકે એમ છે.” કાકોનો
તથા મેન્યુઅલનો અભ્યાસ કરીને તથા ઘણા ગામોમા પોતે પ્રત્યક્ષ
તપાસ અને પૂછપરછ કરીને તેઓ નીચેના નિર્ણયો ઉપર આવ્યા :

૧. ગણોતના પત્રકમાથી વ્યાખ્યા ગણોતના દાખલા, યાત્રી
વેચાણના દાખલા તથા પૂર્વ વસૂલ નહિ થયેલા ગણોતના દાખલા
બાદ નહિ કરેલા દોવાથી, તેમજ ખાતેદારો જાતે જમીનમા જે
સુધારા કર્યા તેને લીધે જે વધુ ગણોત ઉપર તેમાથી સુધાગને
કારણે જાપજનો વધારો લેંડ રેવન્યુ કોડની ૧૦૭મી કલમ પ્રમાણે
બાદ કરવો જોઈએ તે પણ બાદ નહિ કરેલો દોવાથી ગણોતના
પત્રકો ગભીર ખામીવાળા ગણાય.

૨. રોકડ ગણોતે અપાયેલી જમીન ૨૦ ટકાની આમપામ
ગણાય, અને સને ૧૮૯૫મા ‘૯૪ ટકા જમીન ખાતેદારો જાતે
જ ખેડતા હતા,’ તે હકીકત ધ્યાનમા લઈએ તો ગણોતે
ખેડાતી જમીનનું આજનું પ્રમાણ ૩૦ ટકા ગણવું એ બહુ ગેર-
વાજખી રીતે મોટું પ્રમાણ છે.

૩. રેવન્યુ મેન્બરે પોતે જ બહાર પાડેલી યાદી મુજબ
૧૯૧૮-૧૯ થી ૧૯૨૪-૨૫નો ભાવના ઉઠાળાનો સમય કાઢી
પણ જાતની ગણતરીમા નહિ લેવાવો જોઈએ

૪. મેટલમેટ કમિશનરે પોતાના ‘એકમાત્ર સાચા એધાણ’
તરીકે અપૂરતા અને આવ્યા વિનાના ગણોતના આજડા ઉપર, પરાક્ષ
તપાસના પરિણામો ઉપર અકુશ્ત તરીકે વાળગવા માટે નહિ પણ
ખેતીના ખર્ચમા જે વધારો થયો છે તે વિચારવું જ ન પડે
અને તે માટે કાંઈ બાદ ન કરવું પડે તે માટે આધાર રાખ્યો છે-
વળા (સેટલમેટ મેન્યુઅલના શંખ્દોમા કહીએ તો) ‘વધારા

જૂનના ત્રીજા અઠવાડિયામાં પડિત હૃદયનાથ કુંઝરુ, 'સાઈન્ટ
એન્ડ ઇડિયા'ના તત્ત્વી શ્રી વડે સયા શ્રી અમૃતલાલ દક્કર,
ત્રણે ભારતસેવાસંઘના સભ્યો, લડતનો પ્રત્યક્ષ અભ્યાસ કરવા
આરોગ્ય આપ્યા તેમની પાસે મેટલમેટ અમલદારોના રિપોર્ટો
હતા જ અને તેમનો તો તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. પણ
સત્યાગ્રહીઓના આક્ષેપો તથા તપાસ માટેની તેમની માગણી વાજબી
છે કે કેમ તે તપાસના તેઓ ગામડામાં ફર્યા શ્રી મુનશી કરતા
પણ તેમનું દષ્ટિબિન્દુ વિશેષ તટસ્થ હતું લોકોએ વેઠેલા
કષ્ટો તથા તેમની વીગતલક્ષણી લડતનો અભ્યાસ કરીને તેનું
પરિણામ તો શ્રી મુનશીએ જાહેર પાડ્યું હતું અને તેમાં તેમના કરતા
બીજા કોઈ વધુ કરી શકે તેમ નહોતું આ વિનીત નેતાઓએ
તાલુકાની રિયાતનું વર્ણન કરવાનું માયે નહોતું લીધું તેમને તો નવી
આદારણીપૂરતી જ તપાસ કરવી હતી તેમના પર્યાટન દરમ્યાન
તેમની સાથે ગામડામાં ફરનારા સ્વયંસેવકે ખાદીથી લોકોને કેવે
લાભ થયો છે એ બતાવના ખાદીનું કામ જ્યાં થતું હતું તે
વિભાગની ગુલાકાત લેવાનું તેમને સ્પષ્ટ, પરંતુ તે ગામડાંનો
તેમણે આભાર સાથે ધનકાર કર્યો આ તટસ્થતામાં તેમની તપાસનું
તથા તેઓ જે નિષ્કર્ષો ઉપર આપ્યા તેનું મૂલ્ય રહેલું છે

તેમનું નિવેદન તેમની શાત નિષ્પક્ષ વિચારસરણીને જાળ
એણું હતું તેમાં નિરર્થક એક પણ વીગત નહોતી કે એક પણ
વિશેષણ નહોતું અને બની શકે તેટલું તે સંક્ષિપ્ત હતું તેઓએ
ચાર પ્રશ્નોનો વિચાર કર્યો એક, જમીનના માલિકો પોતાના ખેડૂતો
પામીથી જે ગણાત લે છે તેનો આધાર લઈને વધારો સ્વયંવાચેના
હોવાથી ખેડૂતોએ ભજેના ગણાતના જે પડકો તૈયાર થયા છે તે
આર્થિક દૃષ્ટિએ વાજબી દર દરાવવામાં મદદરૂપ થઈ પડે
તેટલી કાળજીથી તૈયાર થયા છે કે કેમ તે નક્કી કરવું અતિશય
મહત્વનું છે, અને જો એ પડકો ગંભીર ખામીવાળા જણાય તો તે
ઉપરથી દોરેના બધા નિષ્કર્ષો ખિલકુલ નકામો ગણાવા નોઈએ
બીજો, ખુદની હરીશયથી નક્કી થતા ગણાતોને મહેસૂલના આધાર
તરીકે ગણવાની નીતિ અખત્યાર કરતા પહેલાં એટલું નક્કી કરવું

છાપાં જોગી એક લાંબી ચાદી બદાર પાડી તેમાં કહ્યું: “હું એમ સમજ્યો છું કે મુળદ્ સરકાર ફરી તપાસ આપવા તો તૈયાર છે, પણ તપાસ આપતા પહેલાં વધારેલું તમામ મહેસૂલ બરાઈ જવું જોઈએ એવો આગ્રહ રાખે છે. સરકારનું આવલણ બહુ વિચિત્ર લાગે છે. જો વધારે પ્રયત્ન દર્શાવે જ ખોટો અને અન્યાયી હોય અને તેનો ફરી વિચાર ચવાની જરૂર હોય તો એ વધારે વસૂલ કરવાની માગણી કરવી એ તદ્દન અશુભ અને ન્યાયવિરુદ્ધ છે.” સર જશી ધમામે પોતાનો મત જાહેર કર્યો કે બારડોલીમાં ઊભી થયેલી ગંભીર પારસ્થિતિનું નિરાકરણ “બન્ને પક્ષના પ્રતિનિધિઓવાળા સમિતિ નિમાય તો જ આવી શકે.” એટલે જ અસહિષ્ણુ અને તેની સક્ષિપ્તતાને લીધે કદાચ વધારે અસરકારક અભિપ્રાય શ્રી. ચિંતામણિનો હતો. તેમણે આખા પ્રશ્નનો વિચાર શુદ્ધ બ્યવહારદૃષ્ટિથી કર્યો. તેમણે કહ્યું: “જનસ્વભાવ એટલો આડો અથવા ઊંધાધુધિયો ન જ હોય કે આટલા બધા ગરીબ માણસો આવી જખરદસ્ત સરકાર જેની મરજી એ જ કાયદો છે અને જેનો કાયદો ઘણીવાર તેના અવિવેકનો સમ્મય પર્ચાય છે, તેની સાથે વિનાશકારણ લડત ઉપાડે, જે લડતમાં તેમને લાભ કરી નથી પણ ગુમાવવાનું સર્વસ્વ છે.” તેમણે તો કહ્યું: “જેઓ પોતાની ફરિયાદના ન્યાયીપણા ખાતર આટલું બધું દુઃખ વેઠવા તૈયાર થયા છે તેઓ વાજબી રીતે વધારે રદ કરવાની જ માગણી કરી શકે, પરંતુ બારડોલીના ખેડૂતોના કેમના સળગપણાનો તથા મધ્યમસરકારનો એ તો પુરાવો છે કે તેઓ મહેસૂલમાં શીવો ધટાડો કરવાની જ માગણી કરવાને બદલે સ્વતંત્ર અને કેવળ સરકારી અમલદારોની સમિતિથી બિન્ન એવી તટસ્થ તપાસસમિતિની જ માગણીથી સતોષ માને છે. સરકાર આવી તપાસ આપવાની આનાકાની કરે છે તેમાં તેના પોતાના કેસનું પોકળપણું અને નબળાપણું ઉઘાડું પડે છે. તપાસ આપવામાં આવે તે પહેલાં સરકાર વધારેલું મહેસૂલ બરી દેવાની માગણી કરે છે તે તો એક કારસ જ છે.” પણ આથી એક ડેઝલું આગળ વધીને તેમણે જાહેર કર્યું કે બારડોલીનો સત્યાગ્રહ ‘કાયદેસર ચળવળ’ના અર્થની

બહુ ભારે થઈ જતો અટકાવવા ખાનર નહિ, પણ વધારો કરવા માટે ૯૮ તેજે આ આંકડાનો ઉપયોગ કર્યો છે.

ઉપરના નિર્ણય ઉપર પોતે આવેલા હોવાથી શ્રી. કુંઝરુ, વડે અને દક્ષર એ અધિપ્રાય ઉપર આવ્યા : 'ફરી તપાસની માગણી સપૂર્ણ રીતે ન્યાયી છે,' અને 'વીરમગામ તાલુકાની થયેલી નવી આકારણીનો ફરી વિચાર કરવાનું સરકારે બહાર પાડ્યું' છે. એટલે ખારડોલીની આકારણીનો પણ ફરી વિચાર કરવાનો કેસ જવાબ ન આપી શકાય એવો મનજૂત બને છે.'

શ્રી. વજ્રેએ એક વિશેષ નોંધ પણ બહાર પાડી દતી, જેમાં તેમણે 'ખારડોલીની વર્તમાન લડત શુદ્ધ આર્થિક લડત છે અને સામુદાયિક અવિનય લંગના એક અંગરૂપ નથી' એ વસ્તુ ઉપર ખાસ ભાર મૂક્યો. 'મારી તપાસથી અને સંતોષ થયો છે કે આ પ્રવૃત્તિના મંઆયકો ખારડોલીના ખેડૂતોને જે કૂર અન્યાય થયેલો તેઓ સાચી રીતે માને છે તે દૂર કરવા માટે પોતાથી બને તેટલો પ્રયત્ન કરવા ઉપરાંત બીજા કોઈ પણ હેતુથી આ લડત આગળ ચલાવવા પ્રેરાયેલા નથી આ લડતમા વ્યાપક રાજદ્વારી હેતુ 'બિનકુલ' નથી,' છતાં તેવા હેતુનું સરકાર આરોપણ કરે છે તે અતિશય અધુન અને અન્યાયી છે.'

આ નિવેદને જુદાજુદા રાજદ્વારી પક્ષના નેતાઓ ઉપર બહુ અસર કરી. દિદી વતમાનપત્રોમાથી થોડાક દયુપયુ હતા તેમની પણ સહાનુભૂતિ સત્યાગ્રહીઓ પ્રત્યે તથા શેડાની માગણીના વાજબીપણા વિશે તેમજ આજમા ઓછુ અમુક તો તેમને મળવું જ જોઈએ એ વિશે વિનિત પદ શુદ્ધ બીજા મંડળોનો મન સંગઠિત કરવામા બીજા કોઈ પણ વસ્તુ કમતા વિરોધ ફાળો આ નિવેદને આપ્યો. આ સંબંધમા શ્રી મણિલાલ કાઠારીએ કીધેલો તનતોડ પ્રયત્ન અહીં નોંધવાજેવો છે તેઓ અનેક પક્ષના નેતાઓને મળ્યા, તેમને ખારડોલીના કેસથી અને ખારડોલીની પરિસ્થિતિથી વાકેફ કર્યા. આનું સુદર પરિણામ આવ્યું. એક પછી એક આ દરેક નેતાએ પોતાના વિચાર વર્ધમાનપત્રોમા પ્રસિદ્ધ કર્યા, અને પ્રજાને એ જ સંબંધમા વિચારતી કરી મૂક્યાં. પડિત મોલીલાલ નેહરુએ

છાપાં ભેગી એક લાખી યાદી બદાર પાઠી તેમાં કહ્યું: "હું એમ સમજ્યો છું કે મુંબઈ સરકાર ફરી તપાસ આપવા તો તૈયાર છે, પણ તપાસ આપતા પહેલા વધારેલું તમામ મહેસૂલ બરાઈ જવું ભેઈએ એવો આમદ રાખે છે. મરકારનું આવકલય બહુ વિચિત્ર લાગે છે. જે વધારો પ્રથમ દર્શાવે જ ખોટો અને અન્યાયી હોય અને તેનો ફરી વિચાર ચવાની જરૂર હોય તો એ વધારો વસૂલ કરવાની માગણી કરવી એ તદ્દન અલગતું અને ન્યાયવિરુદ્ધ છે." સર અક્ષી ધમામે પોતાનો મત બહેર ક્યો કે બારડોલીમાં ઊભી ચયેલી ગંભીર પારસ્થિતિનું નિરાકરણ "બન્ને પક્ષના પ્રતિનિધિઓવાળી સમિતિ નિમાય તો જ આવી શકે." એટલો જ અસંદિગ્ધ અને તેની સંક્ષિપ્તતાને લીધે કદાચ વંચારે અસરકારક અભિપ્રાય શ્રી. ચિંતામણિનો હતો. તેમણે આખા પ્રશ્નનો વિચાર શુદ્ધ વ્યવહારદૃષ્ટિથી ક્યો. તેમણે કહ્યું: "જનસ્વભાવ એટલો આડો અથવા ઊંઘણધિયો ન જ હોય કે આટલા બધા ગરીબ માણસો આવી જખરસ્ત સરકાર જેની મરજી એ જ કાયદો છે અને જેનો કાયદો પછીવાર તેના અવિવેકનો સભ્ય પર્ચાય છે, તેની સાથે વિનાકારણ લડત ઉપાડે, જે લડતમાં તેમને લાભ કરી નથી પણ શુભાવવાનું સર્વસ્વ છે." તેમણે તો કહ્યું: "જેઓ પોતાની ફરિયાદના ન્યાયીપણા ખાતર આટલું બધું ફુગ્મ વેઠવા તૈયાર થયા છે તેઓ વાજબી રીતે વધારો રદ કરવાની જ માગણી કરી શકે, પરંતુ બારડોલીના ખેડૂતોના કેસના સખળપણાનો તથા મધ્યમસરતાનો એ તો પુરાવો છે કે તેઓ મહેસૂલમાં સીધો ઘટાડો કરવાની જ માગણી કરવાને બદલે સ્વતંત્ર અને કેવળ સરકારી અમલદારોની સમિતિથી લિજ એવી તટસ્થ તપાસસમિતિની જ માગણીથી સંતોષ માને છે. સરકાર આવી તપાસ આપવાની, આનાકાની કરે છે તેમાં તેના પોતાના કેસનું પોકળપણું અને નબળાપણું ઉધાડું પડે છે. તપાસ આપવામાં આવે તે પહેલા સરકાર વધારેલું મહેસૂલ બરી દેવાની માગણી કરે છે તે તો એક કારસ જ છે." પણ આથી એકઠું આગળ વધીને તેમણે બહેર ક્યું કે બારડોલીનો સત્યાગ્રહ 'કાયદેસર ચળવળ'ના અર્થની.

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

અદર આવી શકે છે અને વિનીત પદના સિદ્ધિતાથી એ બરાબે અસંગત નથી. સર તેજબહાદુર સમુએ કહ્યું: “સરકારની પ્રતિષ્ઠા ખાતર મને તો આવશ્યક જણાય છે કે મહેસૂલના વધારાના સંબંધમાં બારડોલીના લોકોની જે હરિયાદ છે તેને વિશે જ નહિ પણ મહેસૂલ વસૂલ કરવા માટે તથા પરિસ્થિતિને પકડેલી વળવા માટે લેવામાં આવેલા પગલાના સંબંધમાં જે આક્ષેપો થાય છે તે વિશે પણ તપાસ કરવા એક સ્વતંત્ર સમિતિ નિર્માણી જોઈએ.”

વિદુષી બેસન્ટને પણ બારડોલી સત્યાગ્રહની ન્યાયતા વિશે કશી શંકા જણાઈ નહિ, અને અનેકવાર તેમણે લગતને ટેકા આપ્યો હતો.

આખા દેશના દિદી વર્તમાનપત્રો તો સત્યાગ્રહીઓની તરફેણમાં જ હતા એવો છડિયન પત્રોમાં મુગધના અર્ધસરકારી પત્રના અપવાદ સિવાય બહારના લખાણમાં વર્તમાનપત્રો તટસ્થ અથવા મૈત્રી દતા પરંતુ નોકરસાહીનો હમેશા પક્ષ કરવાની એવો છડિયન પત્રોની બેફાલી પ્રથા આ વખતે અનાદિબાદના ‘પાયોનિયર’ અને કનકતાના ‘સ્ટેડ્સમેન’ પત્રે તોડી અને બારડોલી સત્યાગ્રહને બનેએ ટેકા આપ્યો. ‘પાયોનિયર’ લખ્યું “મુખ્ય મુદ્દો કબૂલ કરવો જ જોઈએ અને તે વિનાવિલબે કબૂલ કરવો જોઈએ કે બારડોલીની લગતનો કોઈ પણ નિષ્પક્ષ અને જેની પાસે સ્પષ્ટ દલીલો આવી ગઈ હોય તેવો નિરીક્ષક એ નિષ્કર્ષ ઉપર આવ્યા વિના રહી શકે એમ છે જ નહિ કે ન્યાય ખેંદૂતોના પક્ષમાં છે, અને નિષ્પક્ષ ન્યાયસમિતિ આગળ વધારેના મહેસૂલની તપાસ કરાવવાની તેમની માગણી ન્યાયી અને વાજમી છે.”

હિંદમાંથી જાગ્યા

“એમ માનતે કે ધાર્મિક જંગલમાં ચિનગારી પડી છે, અને તમે જોઈશું હાથ કર્યો તેટલું નોખા તમને છે. મણુ તમને એ નોખામાંથી બચાવે ”

બી રડોલીમાં હવે કટોકટીની પરિસ્થિતિ તૈયાર થઈ રહી હતી, અને અનેક દિશામાંથી કામ કરનારા અનેક બળો આ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી રહ્યા હતા.

એક તરફ સ્થાનિક સરકારી અમલદારોનાં કે રસ્થાન. પકાણો તો ખૂબ હુમરાણુ થયું એટલે મોડાવહેલા પણુ ખેતી સેવામાં આપ્યા. જમીનું કામ લગભગ બંધ હતું, પણ જમીનઅમલદારો કોકકોકવાર કાંઈક લૂંટ લાવીને પોતાની હાજરી જાહેર કરતા. પકડેલી બધી બેંસો પાણીને મૂલે સરકારી આડતિપાઓને વેચાણ કરતી હતી. કટલીકવાર પકડીને વેચેલી બેંસ ખાતે થયેલું ખર્ચ બાદ કરતાં એક બેંસને પેટે ચાર કે સાડાચાર રૂપિયા મળે આપવામાં આવતા, અને તે મહેસૂલપેટે જમા લઈને તેની પાવતીઓ પહોંચાડવામાં આવી ખેડૂતો આ પાવતીને દાઝવા ઉપર ઝામ જેવી ગણી ફેંકી દેતા.

બીજી તરફ ૧૯મી જૂન ગઈ એટલે જમીન ખાલસા કરવાની તારીખ વીતી ગઈ. દબારો ખાલસા નોટિસો તે નીકળી ચૂકી હતી જ, લગભગ અદારઓગણીસ જાત્રે જમીન ખાલસા પણુ જાહેર મઈ ચૂકી હતી છતાં સોડિને કરી પડી નહોતી. લોકો જમીન ખેડવાની તૈયારી કરે જતા હતા, ખાલસા જાહેર થયેલી

જમીન ઉપર મરદારે પોતાની દીકરી મણિબહેન, શ્રી મીડુબહેન અને શ્રી ભક્તિમદેન એમ ત્રણ વીગરમણીઓને જમીન આતરીને બેસાડી દીધી હતી, અને રાજરોજ સરદાર પોતાના ભાપણુમા જમીન વેચાતી લેનારની અને ખાવસા કરનારની ઉપર તીવ્ર વાગબાણુ ફેંક્યે જતા હતા ‘કોઈ મામનેટવાળો કે તારીવાળો પરાઈ જમીન પચાવી લેવા આવે તથા શુ ? એ તો બ્યલિચારીનું કામ છે. ધાસલેટવાળો તો શુ પણ ચમગબધીઓ પણ આ જમીન નહિ પચાવી શકે એ લખી રાખજો,’ ‘કહે છે કે પોતીમમા ખૂન માણસો આવી રજા છે છેને પોતીમ લાવે, લશ્કર લાવે, જમીનો ત્યાની ત્યા રહેવાની છે, અને ખેડૂતો પણ ત્યા ને ત્યા રહેવાના છે,’ ‘પોલીસ ને અમલદારને શા સારુ હેરાન કરો છો ? તાતુકામા એમને જિલા રહેનાનું તો ઠેકાણુ નથી. જે ધડીએ વરસાદ પડ્યો તે ધડીએ ખેડૂતના દીકરા સિવાય કોણુ અહી રહી શકવાનું છે ?’ ‘વેચાણુ છે જ ક્યા ? એ તો ખેડૂતો ઉપર વેર લેવા ને તેમને પાયમાન કરવા બેચાર સ્વારથીઆ નાગાઓને જિલા કરીને તેમને જમીન આપી છે તો હું કહું છું કે ખેડૂતનો આસેઆસ પાછો નહિ અપાય ત્યા સુધી લડત બંધ થવાની નથી’

અને ખરે જ આખા તાતુકામાથી માત્ર એક દાર ખરીદનાર પાગસી મળ્યો, પણ બીજી કોઈ વસ્તુ ખરીદનાર કોઈ તાતુકાવાસી મળ્યો નહોતો. આજ સુધી રમાઈસાહેબને આવવાની જરૂર ન જણાઈ, પણ હવે તો આ ખેડૂતો શુ કરવા બેઠા છે એ જોઈ આવુ એમ એમને પણ થયું, અને સ્પેશલ પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટની સાથે તેઓ તાતુકાના રગરાગ જોવાને આન્યા સરકારે જ તેમને મોકલ્યા એમ કરેલું કદાચ વધારે વાજબી દશે

જેમલે જમીનમા ચામ મૂક્યા હતા, પણ જેમને ખાનસાની નોટિસ મળ્યા હતા જેમની જમીન ખાવસા બહેર થઈ નહોતી તેમને માટે સરકારે નવો જ રસ્તો કાઢ્યો હતો મરબોળુના લોકોએ ખેડ ચર કરી દીધી હતી એટલે જમીનમલદાર બહેર કર્યું ‘સરબોળુની કોટન સોસાયટીના સભ્યોએ પેનામ્પાઈ પરાગણના નવમારીના ઇનમા જે કપામ વેચેતો તે ત્યા જમ

કરીને તેના વેચાણના રૂ. ૩,૨૬૬-૩-૧ તે સંબંધોના ખાતામાં ખાકી મહેસૂલખાતે જમા કરવામાં આવ્યા છે, એટલે હવે તેમને પોતા- પોતાની જમીન ખેડવાની છૂટ છે ' ખાતેદારો તો આ નોટિસથી ચકિત જ થયા, કારણ તેમને તો જીનના માલિકને જે કપાસ પોતે વેચે તો તેના પૂરા નાણા મળી ચૂક્યા હતા આ જ પ્રમાણે વાકાનેર તથા ખીર્ન ગામોના કેટલાક ખેડૂતોને નોટિસો મળી કે તમારું મહેસૂલ ભરાર્થ ગયું છે પ્રકાર એવો બને તો કે બારડોલીના એક જીનના માલિક શ્રી નારણજી દુર્લભે આ ખેડૂતોનો કપાસ કોટન સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મારફત સરતના કોર્ટ બે વેપારીઓને વેચે તો વેપારીઓ પાસેથી કોટન સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મારફત નાણા નારણજી દુર્લભને મળે અને તે ખેડૂતોને આપી દે. પણ સરકારે તો કોટન સુપરિન્ટેન્ડન્ટને ત્યાં રૂ. ૭૩,૦૦૦ ની એ રકમને રોકી ખેડૂતોની ખાકી ખાતે જમા કરી લીધી ચોખ્ખી રીતે નાણા ગરકાયદે ઉચાપત કરવાનો આ યુગો ગણાય વળી એ કાર્યમાં રહેલું મનસ્વીપણ્ય અને ભયકર અન્યાય તો બાજુએ રહ્યા, પણ કપા ખેડૂતનો કેટલો કપાસ જીનના માલિકને ત્યાં વેચાયો છે તેની પણ સરકારે ખાતરી કરવાની તરફી લીધી નહોતી.

ખીજી તરફથી લડતના નિષ્પક્ષ સાક્ષીઓ રોજ ને રોજ નવી અને સ્વતંત્ર તપાસસિતિ નીમવા માટે સરકારને દબાણ કરી રહ્યા હતા. વર્તમાનપત્રો પણ રોજરોજ બારડોલીનો વહીવટ જેમના હાથમાં હતો તે સ્થાનિક અમલદારોની દુષ્ટ રીતિઓ ઉઘાડી પાડી રહ્યા હતા, અને આખા હિંદુસ્તાનમાં લોકમતની અપૂર્વ જાગૃતિ થઈ રહી હતી.

નવા જોઈએ ત્યાં પ્રચંડ સભાઓ, બિલરાતો ઉત્ખાદ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે મુગર્ષના મુવાનોએ સત્યાગ્રહ ૪૩ માટે રૂ. ૨૫,૦૦૦ એકઠા કર્યા હતા આ ઉપરાંત સભાઓ અને સાહિત્યપ્રચાર મારફત લડતની બાબતમાં લોકોને જ્ઞાનપૂર્વક રસ લેતા કરવામાં તેઓ સારી મદદ કરી રહ્યા હતા સરત અને અમદાવાદના મુવકસયો પણ પાછળ નહોતા પછીથી અમદાવાદના મુવકસયો માહોમાહે જ ઉવરાણુ કરીને રૂ. ૧,૦૦૦ મોકલ્યા.

શ્રી ગાયત્રી મંત્રની શ્રાવણ

હતા. ગામડાંમાં તમામ ગ્રામીણ અને જાતિના લોકો હલમધી ઊઠ્યા હતા. આઠાણવર્ગ જેમનું રૂઢિચુસ્તપણું સૌ જાણે છે અને જેઓ તમામ રાષ્ટ્રીય ચળવળો વિશે ખેદરકાર હોય છે તેમણે પણ પોતાના પૂર્વગ્રહોનો ત્યાગ કરીને લડતમાં પોતાનો ફાળો આપ્યો. જેમણે રાજનામાં આખાં તેમાંના ધણાખરા તલાટીઓ આઠાણો હતા. આરડોલીની નજીક જ આવેલા જલાલપુર તાલુકાના આઠાણોએ આરડોલી સત્યાગ્રહના વિજયને અર્થે મહારુદ્રમદ્ય આરંભ્યો, અને તેની પૂર્ણાકૃતિને દિવસે તેમાં હાજર રહેવા શ્રી.વલ્લભભાઈને નોતર્યા. અસ્પૃશ્યતા વિવેના જેમના અભિપ્રાય જાણીતા હતા અને જેઓ આઠાણોના ઉપર ધણીવાર પ્રહારો કરી ચૂકેલા હતા એવા સરદારને આ મહારુદ્રમાં નોતરવા, અને મહારુદ્રને અંગે થયેલી અધી આવક બૂદેવોએ તેમને દાન કરવી એમાં લોકજગ્યાતની પ્રશંસા દેખાતી હતી.

લોકોના ઉત્સાહનું પૂર સર્વત્ર વધું જ જતું હતું. સરત ગિદ્દા પરિપક્વો સવિસ્તર ઉલ્લેખ આગલા પ્રકરણમાં થઈ ગયો છે. પછી ભર્યમાં પરિપક્વ બરાઈ, નડિયાદમાં બરાઈ અને અમદાવાદમાં બરાઈ. દરેક રયાને હજારો માથુસોની હાજરી, હજારો શિપમાનાં ઉધરાણાં. ભર્યમાં શ્રી.નરીમાન પ્રમુખ અને નડિયાદ તથા અમદાવાદમાં શ્રી.ખાડીલકર અને કેલકર. આ 'બહારના' પ્રમુખો બહારના તાલુકામાં પણ આરડોલીના જેવી જ સ્થિતિની વાતો કરતા જણાતા હતા, અને સરદાર તો નિશ્ચિત બની પોતાનાં બાવી સ્વપ્નાં દરેક પરિપક્વમાં વધુ વધુ સ્પષ્ટતાથી પ્રગટ કરતા જતા હતા. નડિયાદમાં કહે: 'મણુ ધડ બી બને છે, જમીનમાં સડી ફાટી જાય છે અને તે ઉપર અલગકે પાક પાકે છે. આરડોલીને તેહું બિચાવું થવા હું કહી રહ્યો છું, ને તમારો પણ તેને જાતે ધર્મ બોલો ચરો ત્યારે તે જ બનાવીશ.' ભર્યમાં કહ્યું: 'જો સરકારની દાનત જમીન પર હોય તો હું તેને ચેતવું છું કે આવતી મોસમે હું એક છોટી બીજે છોડે સળગાવીશ પણ એક પેસો એમ ને એમ જ આપવા દઉં.' અમદાવાદમાં કહ્યું: 'તમને શુમાન હશે કે આપણી પાસે રાવણ કરનાં વધારે સંપત્તિ છે.

પણ મવણ બાગ મહિના સુધી એક વાદીમા પુરેની અજાણે
 વશ નહોતો કરી શક્યા, અને એનું ગમ્ય રોજાઈ મરું હતું અહીં
 તો એવી દબાર સત્યામહીઓ છે, તેમની ટેક છેડાવી શકનાર
 કોણ છે? જ્યાં થી વદનભાઈ જવાના હોય ત્યાં લોકો ઘેરા
 થઈ તેમને સાલળવા જતા હતા થીમતી ચારદામહેને તેમને વિરે
 ઓનતા કહેલું 'તેમનો એકેએ જોત અતરના જિજ્ઞાસાથી જ
 આવતો સાજે જ વદનભાઈ ધમિરી પ્રેરણાથી મોરે છે.
 'પરિસ્થિતિ તેમને વાચા આપે છે, અને સાલળનારને ઉચ્ચ
 ભૂમિમા લઈ જાય છે' આખા ગુજરાતમાં એમને વિરે એવી
 સ્થિતિ થઈ પડી હતી કે

સર્વં વાછન્તિ તં જનં

વેણુ મધુરનિજાનં વને વનગૃણાં દય ।

વનમાં વનમૃગો મધુરી વેણુ તરફ આકર્ષીત તેમ સૌ તેમની
 આજના કરતું હતું આવા માણસના પ્રતિદેશુ વંધતા જતા પ્રભાવે
 સરકારને બહાવરી બનાવી મૂકી

લોકભગતિના આ ચડતા પુરની સાથે શ્રી મુનશીએ નામદાર
 મવનરને બારડોલીનો તાલુકો ચિતાર આપનારો જે પત્ર લખ્યો
 તેની ખૂબ અસર પડી અને તેણે ધણાઓને તેમની ઘેર નિદ્રામાંથી
 જગાડ્યા આમ જમનારમાં એક 'દાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'
 હતું શ્રી મુનશીએ પ્રકટ કરેલી હકીકત કડવી એ જ ની હતી તેને
 કંઈક ભાવતી કરી શકાય તો તે કરવા માટે આ પત્ર પોતાના
 એક ખાસ અમરપત્રીને બારડોલી મોકલ્યો એ બારડોલીમાં એક
 રહિવસ રહ્યો અને બધી હકીકતો મેળવી ગયો તેને મળેલી હકીકતો
 શ્રી મુનશીની હકીકતોને મોટે ભાગે ટેકા આપનારી હતી અને
 જલદી વધારે કડવી લાગે એવી હતી

કોઈ પાપીને પુણ્ય ખૂચે, સ્વચ્છત્વને સમય ખૂચે અવ્યવસ્થિતને
 વ્યવસ્થા ખૂચે સ્વાર્થીને ત્યાગ ખૂચે, તેમ 'દાઇમ્સ'ના આ
 અમરપત્રીને પોતાની ટેકને માટે ખુવાર ચલા એડેલા એડેતોનો
 નિશ્ચય ખૂચ્યો, પડ્યો જોન ઉઠાવી લેનારા સ્વયંસેવકોની શિસ્ત
 અને તાલીમ ખૂચી, પોતાના સરદારની આજમાનો પ્રેમ જોઈ ઘેલી

બનનારી વીરાંગનાની ભક્તિ ખૂબી. 'તેણે તો' એમ માન્યું હતું કે બારડોલીના અઢીસો સ્વયંસેવકો લોકોને પૈસે તાગડધિના કરતાં દશે, સ્વરાજ ચાંણમાં પડ્યા પડ્યા બિંધતા દશે, પણ તેની આંખ બારડોલીમાં રૂઆવીને. બિંધડી ગઈ. વલ્લભભાઈની ગેરહાજરીમાં પણ આશ્રમમાં તો તેણે કામ, કામ ને કામ જ જોયું. સ્વયંસેવકો પણ રેંછપેંછ નહિ પણ દેંદેણુ જીવન ગાળનારા જોયા, ઘણા જૂના જોગીઓ જોયા, વિદ્યારથીદના વિદ્યાર્થીઓ જોયા. આશ્રમમાં ગરીબને પૈસે મિષ્ટાન્ન ભેટતાં દશે એવી એણે આંશા રાંખેલી, પણ ત્યાં તો તેણે જાડીપાતળા રાટલી અને ભાતલાળ અને કેવળ રાત્રે જ શાક મળતાં જોયાં. ગાંધીજીનો દીકરો રામદાસ પણ આ રસોડે જલદી જલદી પોતાનો કાળિયાં ભરી બીજી છાવણીએ કામ પર જવાને તૈયારી કરતો જણાયો. દરરોજ મહત્ત્વ વહેંચાતી સત્યાગ્રહ પત્રિકાઓનું ખર્ચ થતું જોઈએ તેના કરતાં આણું થતું દશે એમ તેને લાગ્યું. આ બંધું જોઈને એ બિચારો, શું કરે? એણે આંખો યોળી. ગામડાંમાં સ્ત્રીઓની અકૃત્રિમ નિર્બળ ભક્તિ જોઈને, તેમનાં મધુર ગીતો સાંભળીને પણ એ આંખો ખન્યો. એ ગીતોમાંનો રાજદ્રોહ તેના કાનને ખૂંચી, પણ તે બહેનોના અવાજમાં અને તેમનાં પ્રફુલ્લ વદનો ઉપર તેણે જે વીરતા જોઈ એ વીરતા પણ વણ્યા વિના એને નહિ ચાલ્યું.

ત્રીજું દૈન્ય સોડો કેટલું કષ્ટ સહન કરી રહ્યા છે તેનું જોયું. તેણે પોકારીને કહ્યું: "એમકે બારડોલીનાં ગામડાં બચકર લાવણીમાયી પસાર થયાં છે." આખો દિવસ બધું રહેતાં ધરોમાં પોતાનાં દોરડાંખર સાથે સ્ત્રીપુરુષો અઠવાડિયાનાં અઠવાડિયાં સુધી શી રીતે ભરાઈ રહી ચક્ર્યાં દશે, મળમૂત્રના ત્રાસથી કેમ કોઈ રોગચાળો ફાટી નીકળ્યો નહિ હોય, એ વિષે તેણે તાબુખી બતાવી, દોરોની કુદંશા, તેમનાં શરીર પર પડેલાં પાદાં, તેમને થયેલા અનેક રોગો જોઈને તે ચચરી ગયો. એનું રહેલું સમજવાની એનામાં અશક્તિ નહોતી, એટલે તેણે જડતાથી ટીકા કરી કે વલ્લભભાઈએ આ દોરો ઉપર અત્યાચાર કર્યો.

આ બધું તો તેણે પોતાની મતિ અને પોતાના જાતિકુલનું પ્રમાણ આપતી ભાષામાં વર્ણવ્યું, પણ તેના સાત્ય, અસત્ય અને કદપનાઓના જાળાઓથી ભરેલા, ત્રણ રિપોર્ટોમાંથી કેટલીક સાચી હકીકત તો સહેજે તરી, ચાલી, અને તે વાચીને ખારડોડી વિરે જાણી જોઈને આખરે 'ધ' દરીને બેઠેલા સરકારી વર્ગ કાન ફેરગાવી બેઠો થયો. આ હકીકત આ હતી:

વસ્ત્રલભાર્ષિ પટેલે તાલુકાના મહેસૂલી તંત્રના સાધેસાધા 'દીસા' કરી નાંખ્યા છે; ૮૦ પટેલો અને ૧૬ તક્ષાટીઓએ રાશનામાં આપ્યાં છે, અને હવે જે રજાખબા રાશનામાં આપ્યાં વિના બેઠો છે તે વેપારી છે એમ માનવાનું કારણ નથી; વસ્ત્રલભાર્ષિએ રોકિને એકાંતે બહેકાવી મૂક્યા છે 'કે-કે' ગાર્નર્નું જ નથી કે મહેસૂલવધારો સરકાર કદી લઈ શકે, આ ઉપરાંત તાલુકાનું આશ્વર્થકારક સંગઠન, સ્ત્રીઓની જનજીવીરભક્તિ, સ્વયંસેવકો, છાવણીઓ, લેકિની અપાર વિટંબણા—એ વિરે તો હું ઉપર જણાવી ગયો તે પ્રમાણે.

આ લેખો સરકારને ધમકીરૂપ અને ચેતવણીરૂપ હતા, કદાચ સરકારને દેખાડીને લખાયેલા પણ હોય, એટલા માટે કે એવા બિહામણા ચિત્રના તાર રાઈટર વિષાપત્ર મોકલે, અને પછી અર્ધો જલિયાવાલા બાગ થાય તો બ્રિટિશ પ્રજાની આગળ સરકાર બચાવનો દોગ તો કરી શકે કે ખારડોડીમાં મોટો બળવો ફાટી નીકળ્યો હતો. 'ટાઇમ્સ'ના અખરપત્રીના પોતાના લેખનાં મથાળા આ હતા: 'ખારડોડીનાં ખેડૂતોનો બળવો,' 'ખારડોડીમાં ખેડરોવિદ્રુમ,' વગેરે; અને સરકારને ચેતવણી હતી: 'વસ્ત્રલભાર્ષિને ખારડોડીમાં સોનિયેટ, રાજ્ય સ્થાપવું' છે, અને એ લેનિનનો ભાગ લેજીવી રહો છે, અને જ્યાં સુધી એ માણસનો પ્રભાવ ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી ખારડોડીમાં શાંતિ ચની અશક્ય છે.' આનો જ્વનિ તો બેવકૂફ પણ સમજી શકે એવો હતો.

બ્રિટિશ સિંહને તેની નિદ્રામાંથી જગાડવાનું ધારેલું પરિણામ એ લેખોનું આવ્યું. આમની સલામત ખારડોડીના સત્યાગ્રહની લોડ વિન્ટરને સમીક્ષા કરી અને તેમાં જણાવ્યું કે શ્રી. વસ્ત્રલભાર્ષિને

પોતાની લડતમાં થોડી સફળતા મળી છે ખરી, પરંતુ હવે જે ખેડૂતો મહેસૂલ નથી ભરતા તેમના ઉપર કાયદેસર પગલાં લેવામાં આવ્યા છે. સર માઇકલ ઓડવાયર જેવા માણસો તો ધૂંધાધૂંધા નીચેને કાયદો પૂરા નોંધેલી અમલમાં મુકાવે જોઈએ એવી બંને પાડવા લાગ્યા.

બહાઈદોલ, સિમલા અને મુંબઈ વચ્ચે કેવા તારવ્યવહાર ચાલ્યા હશે, બહાઈદોલથી ચચેલા દબાણને લીધે કેવા લશ્કરી વ્યૂહ રચાયા હશે એ બધા વિષે તો શું કહી શકાય એ તો કાઈ અવિધના ઇતિહાસકારને પ્રચુત સમયના સરકારી દૈનિક તપાસવાનાં મળી આવશે તો. બારુડોલીમાં સરકારની કેસોડીને પ્રસંગે તેણે કેવા કૂપા બેઠે રમ્યા હતાં તે ઉપર અજવાળું પડશે પરંતુ તેમની બાજુ દિવસાલો ઉપરથી તેમનાં દિલમાં જે બંડકે પેસી ગઈ હતી તેની કીક કંપના આવી શકતી હતી. તાબુકાંમાં સશસ્ત્ર પોલીસ સારી સંખ્યામાં એકઠા કરવામાં આવ્યા હતા, અને જોકે નવા નિમાયેલા પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટને તો પાછો બોલાવી લેવામાં આવ્યો હતો—આવી રીતે બહાઈ જઈને પગલાં લેવાની તેણે ના પાડી હતી તેથી—છતાં આ બધા ઉપરથી સરકારના ઇરાદા વિષે કશી શંકા રહેતી નથી.

આમ વિવિધ બળો ફરક દિશાએથી પોતાની અસર પાડી રહ્યા હતા તેને પરિણામે, રેવન્યુ એજન્સર મિ. રૂબિન તેમજ તપાસ કરવા અમદાવાદ ગયા હતા તેમના ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી સરકારી મંત્રીઓની એક ‘કુલપરિષદ’ થઈ તેને પરિણામે ૧૩ મી જુલાઈએ ના. ગવર્નર ના. વાઇસરોયને મળવા સિમલા ગયા. લોકોના સેવક રહેવાને બદલે લોકોના સ્વામી થઈ પડેલા અમલદારોથી ગવર્નરે મોઢે બહુ વખત સુધી દોરવાયા હતા પોતાની કારકિર્દી તેમણે એવી રીતે શરૂ કરી નહોતી. બંગાળે સર લેસલી ગવર્નરના પદ ઉપર આવ્યા ત્યારે બોરસદનો સત્યાગ્રહ ખૂબ જોસમા ચાલી રહ્યો હતો, એ વખતે તેમણે બહુ ખચકાટી નિયમો લોકોને મેજર સર મોરીસ હેવડને એકદમ બોરસદ મોકલ્યા હતા, અને ત્યાંની પરિસ્થિતિ ઉપર તેમનું નિવેદન માથું હતું. આ

મુલાકાતને પરિણામે દુરત જ ત્યાં રાા લાખનો હેડિયાવેરા રહ થઈ લોકોને ન્યાય મળ્યો હતો. પણ બારડોલી વખતે સર ભેરની બદલાઈ ગયા હતા. પાંચપાંચ વરસ પ્રપંચી અને અષ્ટાવધાની સિવિલિયનેનાં સમાગમથી તેમની બધી સ્વતંત્રતા અને સૂઝ ઊઠી ગઈ હતી.

આ આખી લડત દરમ્યાન સરકારનો જોટલો પત્રવ્યવહાર બહાર પડ્યો તેમા ગવર્નરસાહેબ પોતાના દાય નીગેના સિવિલિયન અમલદારોના ન્યાયા ડેમ નામ્યા છે, એ જ પ્રમટ થાય છે. તેમના સિમલાપ્રયાણની પત્રિકા પણ આમાંના જ કાઈ ગાળુસે ધડેલી હોવી જોઈએ. એ પત્રિકામાં કેવળ ગવર્નર સિમેલા જાય છે, વળતાં મૂર્ત ઊતરશે અને જેને મળેલું હોય તેને મળશે, એટલું જ લખ્યું હોત તો ક્યાં આનાપમાર્ગનો સર્વ નહોતો, કેવળ દશકત પ્રગટ થાન. પણ મનનું પાપ દામ્યું રહેતું નથી. એ જવામાં જ રખેને પ્રમ 'નમી ગયા' એમ કહે તો તેનો કાઈક જવાબ પણ અગાઉથી આપી દેના જોઈએ, એ કારણે ગવર્નરસાહેબને વિને લખવામા આવ્યું: 'ગવર્નરસાહેબની રૂપટ દરજ કાયદાનું સર્વોપરિપક્ષ કાયમ રખવાની છે, પણ સહેનસાદના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમની દરજ એ જોવાની પણ છે કે ધણા ભેડા ઉપર બારે સંકટ અને ત્રાસ ન પડે.' આ બધી વાણી પેલું પ્રતિજ્ઞાનું જૂત ઉચ્ચરાવતું હતું જે પ્રતિજ્ઞાનું જૂત આપણે સરકારના ઉપર લડતના અંત મુધી, મમાધાની દરમ્યાન અને સમાધાની પછી પણ, સવાર થયેલું જોઈએ.

૨૬

વિકરાળ કાળિકે

“દાર, મિલકત, જમીન બધું જશે, કાચકા લેવા મુકારો સરકાર
વિકરાળ કાળિકાની પેઠે ધૂમરો, એની આખભાષી ખૂન કરશે, એ બધું
અરવવાની શક્તિ હોય તો દિસાળ કરી કાઢીને આવજો.”

ના મદાર ગવર્નર તા ૧૬ મીએ સિનવાધી બપડયા અને
ભુવાઈની તા ૧૮મીએ સવારના સૂરત પહોંચ્યા
સૂરતના કોર્ટેટરે બહાર પાડ્યું હતું કે બારડોનીના ખેડૂતો તરફથી
લેખી અરજીઓ મળતો તો તેમના બાર પ્રતિનિધિઓને નામદાર
ગવર્નરની સુલામતની પરવાનગી આપવામાં આવશે પરંતુ
૧૮ મી સુધી એકે અરજી તેમને મળી હોય એમ જણાતું નથી
ગવર્નરસાહેબ જ્યારે ના વાઇસરૉય સાથે સિમલામાં મસત
ચલાવી રહ્યા હતા ત્યારે થી વત્તભભાઈ પટેલ અમદાવાદની
જિના પરિપદમાં મોગી મેદની સમક્ષ બાંધેઈ આવી રહ્યા હતા,
અને રાવજી જેવા બળિયા સીતા જેવી સતીને સતાવતા રાજાઈ
ગયા હતા એમ સરકારને યદ દેવડાવતા હતા. આ પરિપદના
મહપમાં જ થી વત્તભભાઈને કમિશનર તરફથી આમ ત્રણ મળ્યું
કે બારડોની સત્યામહીઓના બાર પ્રતિનિધિઓ સાથે તેઓ
સૂરત મુકામે નનરસાહેબને મળે થી વત્તભભાઈએ તો
ના ગવર્નરના આમ ત્રણને માત્ર આપવાની પોતાની તૈયારી અને
સમાધાન કરવાની પોતાની ઇચ્છા ઘણીયે વખત પ્રદર્શિત કરી જ
હતી એટલે તેમણે આ આમ ત્રણ સૂરત રવીધ્યુ અને તા ૧૮
મીની સવારે તેઓ ના ગવર્નરને મળ્યા તેમની સાથે થી અબ્બાસ
તૈયબજી, સૌ શારદાજહેન મહેતા સૌ ભક્તિનક્ષત્રી દેસાઈ, કુમારી
મીઠુબહેન પીટિટ અને થી કત્તાણુ મહેતા એટલા લોકોના
પ્રતિનિધિઓ તરીકે ડેપ્યુટેશનમાં હતા

સવારની મસજન લગભગ ત્રણ કલાક ચાલી અને વાતચીત બહુ મીઠાસાથી થઈ. ત્યારપછી ના. ગવર્નરને શ્રી. વલ્લભભાઈ સાથે ખાનગી વાતચીત થઈ તેમાં ના. વાઈસરોય પણ આ દુઃખદ પરિસ્થિતિનો સત્વર અંત આણવા આતુર છે એમ તેમણે જણાવ્યું. જે મુદ્દાઓ ગૌણ ગણાતા હતાં, દાખલા તરીકે જમીનો પાછી સોંપી દેવી, કેદીઓને છોડી દેવા વગેરે, તેના ઉપર કશો અતબોદ નહોતો. પણ વધારેલું મહેસૂલ પ્રથમ ભરી દેવાના મુખ્ય મુદ્દા ઉપર જ બહુ અટકેલું લાગ્યું. રાવ બહાદુર બીમભાઈ નામકને ના. ગવર્નર સાથે બપોરે વાતચીત થઈ તેમાં એવું માલુમ પડ્યું કે ગૌણ મુદ્દાઓની ખાખતમાં પણ સુરકેવી હતી. દાખલા તરીકે સરકારને અતિથાનું ઝોડ વળગાડનારાઓએ ગવર્નરસાહેબને સમજાવ્યું લાગતું હતું કે ખાવસા જાહેર કરવી જમીન ભણે પાછી અપાય પણ વેચેવી જમીન તો પાછી ન જ અપાય. એટલે જો કાંઈ ગેઝસમજ થઈ હોય તો તે ટાળવા માટે શ્રી. વલ્લભભાઈને ફરી બોલાવવા તેમણે ગવર્નરને સૂચના કરી. શ્રી વલ્લભભાઈ ના. ગવર્નરને ફરી મળ્યા અને છેક રાત પડી ત્યાં સુધી વાતો થઈ, પરંતુ ના. ગવર્નર વધારેલું મહેસૂલ ખેડૂતો પ્રથમ ભરી દે અથવા સત્યાગ્રહીઓ તરફથી કોઈ ત્રાહિત માણસ વધારા જેટલી રકમ અનામત તરીકે મૂકે એ ખાખતમાં બહુ જ મક્કમ જણાયા ખીજા મુદ્દાઓ ઉપર પણ સુરકેવી હોય એમ જણાવ્યું, અને સમાધાન શક્ય ન લાગ્યું એટલે શ્રી વલ્લભભાઈએ ના. ગવર્નરની રજા લીધી અને વિનંતિ કરી કે સરકારને જે ચરતો કળુય હોય તે લખી મોકલે એટલે પોતાના સાથીઓ સાથે મસજત કરીને તેનો જવાબ તેઓ લખી મોકલશે. આવા સમાધાનની આવશ્યક ચરતો સરકારે નીચે પ્રમાણે જણાવી

૧. આખું મહેસૂલ એકદમ ભરી દેવામાં આવે, અથવા જૂના અને નવા મહેસૂલના તથા નતની રકમ ખેડૂતોના તરફથી કોઈ પણ વ્યક્તિ સરકારી તીબેરીમાં અનામત મૂકે

૨. જમીનમહેસૂલ નહિ ભરવાની ચળવળ એકદમ બંધ કરવામાં આવે.

જે આઁખે, 'શરતો સ્વીકારવામાં આવે તો આંકડાની ગણતરીમાં અમલદારોએ ભૂલ કંઈ હોવાના જે આક્ષેપો છે તે સબંધમાં ખાસ ન્યાયનાં પગલાં લેવા સરકાર તૈયાર ગહે. એ તપાસ આંકેસ સાથે બિનકુલ સબંધ નહિ ધરાવતા એવા કોઈ દેવ-સુ અમલદાર ગાગરના ચાલ અથવા તો એવ-સુ અમલદાર સાથે એક ન્યાયખાનાનો અમલદાર પણ હોય અને હકીકત કે આકેડા સબંધી કોઈ મનમેદ પડે તો ન્યાય-ખાતાના અમલદારનો નિર્ણય આખરનો ગણાય

આ 'શરતો' થી કોણુ છેતરાય? માધીજીએ તો મહુ-
'સરમરી હદય જ પિગયુ નથી તો પરિવર્તનની વાત જ આ કરવી' એ હદય તો પુસ્તકથીયે કહણુ બની ગયું છે 'શરતોમાં વિપરીત શુદ્ધિ સિવાય કશું જોવામાં આવતું નહોતું, પ્રતિગાના જૂતથી સરકાર હજી પછાડાઈ રહે-ની દેખાતી હતી. નહિ તો તો 'આંકડાની ગણતરીની તપાસ'ની ઘેરી વાત કરે? અને વધારાના પૈસા અનામત મૂકવાની જે માગણીને દેસમાં વિનીત પક્ષના પણ એક નેનાએ ટેકા નહોતો આપ્યો, અને 'પાયોનિયર' અને 'રેડ્સમેન' જેવા અગ્રેજી છાપાઓએ પણ ટેકા નહોતો આપ્યો તે માગણીને સરમાર વળગી રહી તેમાં માધીજીના ચબ્દોમાં કહીએ તો સરકારની કુશુદ્ધિ અને અપના તરી આવતી હતી.

સમાધાનીના પ્રયત્નના એ પાખડને બીજા કોઈ પણ માથુસે છુતકારી કાઢ્યું હોત અને સાત ઘંટને પોતાને મામે વળગી ગયો હોત પણ થી વગરબહાઈને તો સંધિનો એકે માર્ગ જ તો નહોતો કરવો તેમણે એક કાગળ લખી સરમારને બીજી સંધિ આપી, જે કાગળની સમ્મતા અને નરમાય સરમારને ધડો આપે એવા હતા તેમણે જણાવ્યું "તપાસ નિમાય અને તેનું પરિણામ આવે તે અગાઉ જ વધાગતું મહેસુલ ભરી દેવાની વાત કરવી એમાં પ્રગનો અવિશ્વાસ અને અગેચનોની સમ્મતિ વિશે શંકા દીસી આવે છે જે લોકો લગાડ હશે તો તેમની પડે મરવા અને તેમનો આગેવાન ખોટા માણસ હશે તો તેને પગતી સજા કરવા સરકારની પામે જોઈએ તેટલી સામગ્રી છે વધારો ભરી દેવાનો

આમદ કરવાની ફરજ કાપડો સંગ્રહને ક્યાં પાડે છે તે હું તો જોઈ શકતો જ નથી.” તેમણે એમ પણ જણાવ્યું: “જમીન-મહેસૂલના કાયદાના તંદીન, એકનગરી અને જરીપુરાણ સ્વરૂપને લગતો વિચાર અને વધુ મદત્તની પ્રથમ લોકો ઉદી ચક્રતા હતા, અને જો તેમણે તેમ કરવા ઇચ્છ્યું હોત તો તેમ કાગળો તેમને સંપૂર્ણ દેકે દતો, પણ તેમણે તે પ્રશ્નને ઉડ્યો જ નથી. મને તો માત્ર કાયદાની મર્યાદાની અંદર ન્યાય મેળવવામાં તેમને મદદ કરવાનું કામ તેમણે સોંપ્યું છે.” જો તપાસમિતિ નીમવાનું કબૂલ કરવામાં આવે તો તેમાં આટલી વસ્તુઓ થવી જ જોઈએ એમ શ્રી વનભભાઈએ જણાવ્યું:

૧. સત્યામહી કેદીઓ છૂટવા જોઈએ.

૨. ખાસમાં જમીન (પત્રી તે વેચાઈ મઈ હોય કે માત્ર સરકારમાં દાખલ થઈ હોય) બધી તેના ખરા માલિકોને પાછી મળવી જોઈએ. -

૩. બેસો, દાશ, પગેર જે જંગમ મિલકત લોકોની ફરિયાદ પ્રમાણે દસવા જેવી કિંમતે વેચી નાખવામાં આવી હોય તેની બજારકિંમત તેના માલિકોને મળવી જોઈએ.

૪. બરતરશી તેમજ બીજા જે કાઈ સજા આ લડતને અગે કરવામાં આવી હોય તે પાત્રી ખેંચી લેનાવી જોઈએ.

તપાસની બાબતમાં પણ કેશી ગેરસમજ ન રહે એ ખાતર શ્રી વલ્લભભાઈએ સ્પષ્ટ કર્યું કે સરકારી અમલદારોની તપાસ-સમિતિથી પણ પોતાને સતોષ થશે, માત્ર એ તપાસ ખુલ્લી, નિષ્પક્ષ અને ન્યાયની અદાવતમાં થાય છે એવા સ્વરૂપની હોવી જોઈએ, અને એ તપાસમિતિ આગળ લોકોને પોતાની ઇચ્છા હોય તો વકીલ મારફત પોતાનો કેસ રજૂ કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ. આમ કહીને શ્રી વલ્લભભાઈએ સરકારને નિશ્ચિત પણ કેદી, અને સરકારને કશું કહેવાનો માર્ગ ન રાખ્યો.

વળી, સરકારને સતોષવાની અથવા હવડી પાડવાની પોતાની જગા પણ ઇચ્છા નથી એ વસ્તુ તથા સરકારને અને પ્રજાને બંનેને માટે આબરૂભર્યું સમાધાન લાવવાનો એકેએક માર્ગ મદદથી

કરવા પોતે તૈયાર છે એ વસ્તુ શ્રી વલ્લભભાઈએ વળી પાછી એ કાગળમાં સ્પષ્ટ કરી

સૂરતની મસનતના પત્રી પણ દરેકે દરેક પક્ષનો લોકમત તેમજ લગભગ આખા હિંદુસ્તાનના હિંદી તેમ જ એએ-ઇન્ડિયન વર્તમાનપત્રો સત્યાગ્રહીઓના પક્ષમાં હતાં તેમ જ રજા આપી હતી દરમિયાન 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' સિવાયના બધા જ મુબઈના વર્તમાનપત્રો સત્યાગ્રહીઓની તરફથી હતા 'લીડર' સરકારની શરતોને 'બારડોલીના ખેડૂતોને નામોશીથી નખી જવાની 'ભાગણી' તરીકે વર્ણવી, 'ન્યુ ઇન્ડિયા'એ સમગ્ર, કે બર્કનહેડ જે પોતાની હક પત્રી રાખે અને પોતાની આડાઈ આણુ રાખે તો તેને ઠેકાણે જાવવા પાલામેટમાં ચળવળ કરવી, 'હિંદુ' પત્રે લખ્યું કે ના ગવર્નરે સમાધાન કરવાની બહુ ઉત્તમ તક દેહી લીધી, અને 'પાયોનિયર' તો 'સરકારની શરતોને થોડા આગળ ગાળી ચૂકવા' બીધી જેની મ્હી

પણ એકે અવાજે પ્રગળ થયેના આ લોકમતથી જરાય અસ્પષ્ટ થયા વિના સર લેસ્લી કાયદા અને બધારજોનો વાવટો બોલો રાખનાના પોતાના કાર્યમાં મુક્યા રજા નામનાના જૂતને વળગતા તેમના હાથમાં નામોશી રહી જતી હતી તે વાતનું તેમને જાન કરાવનાર કોઈ રહ્યું નહોતું તેમને અગવનારાઓનો તોટો નહોતો. રૂઝી જીનાઈએ ધારાસભા ખુલી ચૂકતા તેઓએ 'જવાબામુખીના ઉકળતા રસ જેવું ધગધગતું ભાષણ કર્યું તેમાં એ તારીખથી ૧૪ દિવસની અદર, સૂરત જિલ્લાના પ્રતિનિધિઓ સરકારે આપેલી શરતો નહિ સ્વીકારે તો પરિણામે બહુ બમકર આવશે એની ધમખી આપી મુદ્દાને વધુ સ્પષ્ટ કરવા જતા તેમણે મુદ્દો ગૂંચ્યો. તેમણે કહ્યું કે બારડોલીમાં થયેલી નવી આકારણીના ન્યાયીપણા કે અન્યાયીપણાનો મુદ્દો હોવાને બદલે, જે મુદ્દો એ દશે કે 'શહેનશાહના સામ્રાજ્યના અમુક ભાગમાં શહેનશાહનો હુકમ ચાલે કે નહિ' તો 'સરકાર પાસે જેટલું બળ છે તે બળથી એ મુદ્દાને પહોંચી વળના સરકાર તૈયાર છે પરંતુ 'જે એટલો જ પ્રશ્ન તપાસવાનો હોય કે નવી આકારણી ન્યાયી છે કે

અન્યાયી તો સરકાર તરફથી બદાર પડેલી યાદીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આખા કેસની સંપૂર્ણ, ખુદની અને સ્વતંત્ર તપાસ કરવા સરકાર તૈયાર છે. — “પણ સરકારનું માગતું આખું મહેસૂલ લગતું જનું લેઈએ અને ઉપાડેલી લઠત પૂરેપૂરી બંધ થઈ જવી લેઈએ, ત્યારપછી જ એ બને.” આ પ્રમાણે પોતાની શરતો પ્રગટ કરીને ધારાસભાના જે સભ્યો બારડોનીના લોકાના પ્રતિનિધિઓ હતા તેમને તેઓ સાહેબે આ પ્રમાણે ડરામણું દેખાડ્યું :

“પરંતુ એટલું સ્પષ્ટ કરવાની મારી ફરજ છે કે જો આ શરતોનો સ્વીકાર નહિ થાય અને તેને પરિણામે સમાધાની નહિ થાય તો કાયદાનો સંપૂર્ણ અમલ કરવા માટે પોતાને જોઈ જઈ અને આવશ્યક જણાશે તે પગલા સરકાર લેશે, અને સરકારની કાયદેસરની સલાતું સર્વ શીતે પાલન થયેલું જોવા માટે પોતાના તમામ બંધને તે ઉપયોગ કરશે.”

ત્યારપછી સવિનય ભગના ગેરકાયદેપણા વિશે થોડાક સર્વવિદિત વચનો તેઓએ ઉચ્ચાર્યા, અને રખેને પોતાની ધમકીનો અનર્થ થાય અને તેને સમાધાનીના આધારરૂપ ગણી લેવામાં આવે એટલા ખાતર તેમણે પાછું સાફ જણાવ્યું.

“સરકારના એકમ અને ઉપદત્તા નિર્ણય તરીકે આ વસ્તુઓ મૂકવામાં આવી છે સરકારે એકમ શરતો આપી છે અને દોઈપણ ભાવના ફરી તપાસનું વચન આપવામાં આવે તે પહેલાં જો શરતોનું પાલન થતું જ નહોતું એ શરતોમાં ઠરો શ્રેયકાર થઈ શકે એમ નથી.”

ગવર્નરેસાહેબ જાણતા હતા કે સત્યામહીઓ તો બધી ધમકીને ધોળાને પી ગયા હતા, સરકારનો કોઈ કરવાનો ઇન્કાર છે એમ કહીને સરકારના કોપને પણ તેઓ હસી કાઢતા હતા, એટલે તેમણે આ ડરામણી ધારાસભાના સરતના સભ્યોને ઉદ્દેશીને પોકારી :

“આ વસ્તુ સાચે સબધ ધરાવતા હોય તે સભ્યોને, કહ્યું છે કે તેમણે આજથી ચૌદ દિવસની અંદર ફેવનું મેગ્જરને પોતાનો જવાબ આપી દેવો કે તેઓ પોતાના મતદારોના તરફથી ઉપર કહેલી શરતોનું પાલન કરવાને તૈયાર છે કે નહિ, કારણ તપાસ બંદર થાય તે પહેલાં આ શરતોનું પાલન ચલુ જ નહોતું.”

સવિનય ભંગના પ્રશ્ન ઉપર બોલતાં નામદાર ગવર્નરને પોતાના બૂતકાળનું વિસ્મરણ થયું. પાંચ વરસ પહેલાં ભારતદેશના સત્યાગ્રહ વખતે તેમણે પોતાના હોમ મેમ્બરને એ કાયદાવિરુદ્ધની ચળવળ ઉભેલી નાંખવાનો હુકમ નહોતો આપ્યો, પણ ત્યાંની પરિસ્થિતિ તપાસવા જણાવ્યું હતું. અને એ હોમ મેમ્બરની તપાસને પરિણામે જ તેમણે કબૂલ કર્યું હતું: “વાર્ષિક રૂ. ૨,૪૦,૦૦૦ નો વિશેષ ધારે સેક્રેટરી ઉપર નાખવામાં આવ્યો હતો તે રદ કરવાનો કેસ સાબિત થાય છે.” પોતાના આ શોભાભર્યા કાર્યથી જ રાજનીતિકુશળતા પોતે દર્શાવી હતી તે તેઓ સાહેબ આ વખતે ભૂલી ગયા. પણ એ સંભવિત છે કે પાંચ વર્ષ પૂર્વે પોતે પરિસ્થિતિના સ્વાભાવિકતા, જ્યારે વર્તમાન બારીક પ્રસંગે પોતાના વહાઈદેહોલના માલિકોના બોલાવ્યા તેઓ બોલતા હોય, કારણ તે જ દિવસે આમની સલામતી ઉચ્ચારેલું લોર્ડ વિન્ટર્ટનનું બાપણ રાઈટરના તારસમાચારથી પ્રસિદ્ધ થયું તેમાં સર લેસ્લીના બાપણને ધેરનારો કાણ હતો તે ઉધારું પડતું હતું:

“મુંબઈની ધારસભામાં આજે આરટીસીના સંબંધમાં જે ચર્ચા સર લેસ્લી વિન્સને રબૂ કરી તેનું પાલન નહિ થાય તો કપડો અમલમાં મૂકવા માટે અને ત્યાંની ચળવળને ચમકી નાંખવા માટે મુંબઈ સરકારને હિંદની સરકારનો પૂરેપૂરો ટેકો છે. કારણ એ ચર્ચા ન સ્વીકારાય તો એ ચળવળનો એટલો જ અર્થ થાય કે તે સરકારને દબાવવા માટે ચલાવવામાં આવી છે, નહિ કે લોકોના નાજી દુઃખની દાદ મેળવવા માટે.”

આ ધમધમતા અંગારમાં અહિંસક ચળવળની સફળતાથી અંગ્રેજ સેક્રેટરી દિલમાં કેટલો કીધ વ્યાર્થો હતો તેનું માપ દેખાતું હતું. શ્રી. વડવાલભાઈને તો પોતાની જાતને અલિનંદન આપવા માટે પૂરતું કારણ હતું કે જે ૮૦,૦૦૦ માણસોનું નેતૃત્વ પોતે સ્વીકાર્યું હતું તેમના તરફથી એક પણ હિંસાનું કૃત્ય થયા વિના સરકારને પોતાનું ખરું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી દેવાની તેમણે ફરજ પાડી. ધમકીથી ભરેલા આ ભાવણોના જવાબમાં તેમના જેટલું જ અંગાર વર્ષનું આદવાન તેઓ બહાર પાડી સકર્તા દના, અને સરકારને જે શાવે તે કરી નાખવા અને મક્કર દોષ તો આ

ચળવળને ચમદી નાંખવા પડ્યાર કરી શકતા હતા. પણ પોતાની શક્તિનું જેટલું તેમને જ્ઞાન હતું તેટલી જ તેમનામાં નમ્રતા હતી એટલે તેમણે તો છાપાંજોગી એક દૂંદી માદી જ બહાર પાડી. તેમાં પોતાની માગણી ફરી સ્પષ્ટ કરીને તેમણે સંતોષ માન્યો, અને લોકોને ચેતવણી આપી કે પોકળ શબ્દોથી કોઈએ દોરવાઈ ન જવું, અથવા બાપણમાંની ધમકીઓથી અસ્વસ્થ ન થવું. આદીમાં તેમણે જણાવ્યું:

“મારે કબજે કંઈએ કે નામદાર જવનરના ધમકીભરેલા આવા બાપણની મેં અપેક્ષા નહોતી રાખી. પણ એ ધમકીઓને બાળુએ રાખીને એ બાપણમાં ભર્યે કે અન્નર્યે જે મોઢાઓ ઉત્પન્ન કરવાનો ઇરાદો જણાય છે તે હું દૂર કરવા માગું છું. જવનરસાહેબના કહેવાનો સાર એ છે કે જે લડતને હેતુ સચિનય ભંગ હોય તો સરકાર પાસે જેટલું બળ છે તેટલા બળથી પોતે તેનો મુકાબલો કરવો હજી છે. પરંતુ એ ‘પ્રશ્ન માત્ર નથી આકારણીના ન્યાયીપણા કે અન્યાયીપણાનો હોય તો’ ‘પૂરું મહેસૂલ સરકારને બરી દેવામાં આવે અને આલુ લડત બંધ થાય ત્યારપછી આખા દેસની તેઓ પોતાના ભહેરનામામા જેની રૂપરેખા આપી ■ બેવી સંપૂર્ણ, ખુદશી અને સ્વતંત્ર તપાસ કરાવવા તૈયાર છે.’ હું એ દર્શાવવા હજી હું કે લડતને હેતુ સચિનય ભંગ કરવાનો નહોતો અને નથી જ. હું જાણું છું કે સચિનય ભંગના કાયદેસરપણા વિષે તથા હઠાપણુ વિષે બધા પક્ષનો એક અભિપ્રાય નથી. એ બાબત મારો પોતાનો અભિપ્રાય કદ છે. પરંતુ બારડોલીના લોકો સચિનય ભંગ કરવાનો હક સ્થાપિત કરવાની લડત લડતા નથી. તેઓ તો સચિનય ભંગની રીતે—અથવા તેઓએ સ્વીકારેલી રીતને જે નામ આપવામાં આવે તે રીતે—પોતા ઉપર થયેલો મહેસૂલનો વધારો સરકાર પાસે રદ કરાવવા, અથવા થયેલો વધારો ખાદી રીતે ચયેલો સરકારને ન લાગતો હોય તો સત્ય ચોધી કાઢવા માટે નિમ્પક્ષ અને સ્વતંત્ર તપાસ કરાવવા માટે લડે છે. એટલે પ્રશ્ન તો કેવળ નવી આકારણીના ન્યાયીપણાનો કે અન્યાયીપણાનો જ છે. અને સરકાર એ એ ‘પ્રશ્નની સંપૂર્ણ, ખુદશી અને સ્વતંત્ર તપાસ’ કરવા માગતી હોય તો તેઓ પોતે જ જે વસ્તુ સ્વીકારે ■ તેનું તેમાથી સ્પષ્ટ રીતે ફલિત યદુ પરિણામ તેઓએ સ્વીકારવું જ જોઈએ. એટલે કે જે વધારા માટે તકરાર છે તે બરાબી દેવાનો આગ્રહ ન રાખવો જોઈએ અને લડત રાદ યદી તે પહેલા જે સ્થિતિ હતી તે સ્થિતિમાં લોકોને મૂકવા જોઈએ. વળી ‘સંપૂર્ણ,

ખુલ્લી અને સ્વતંત્ર તપાસ' ને 'પ્રમથ-યથેલા બહેરનામાંમાં' એની રૂપરેખા આપી છે' એવું વિરોધલુપ્ત વચ્ચાડનામાં આવે છે તે સંબંધમાં લોકોને હું ચેતવું છું. એ વાક્ય બહુ ભયંકર છે, કારણ સૂરતની ચાલીમાં 'સંપૂર્ણ', ખુલ્લી અને સ્વતંત્ર તપાસ'નું પચન નથી પણ તપાસની એક મરેકરીનો જ ઉદ્દેશ્ય છે. સૂરતની ચાલીમાં તો બહુ જ મર્યાદિત તપાસનો વિચાર દર્શાવેલો છે. ન્યાયખાતાના અમલદારની મદદથી દેવનું અમલદાર સંરક્ષણખાતાઓની અને દફતરની બહો તપાસે એ 'સંપૂર્ણ', ખુલ્લી અને સ્વતંત્ર તપાસ'ની એક જુદી જ વસ્તુ છે. એટલે હું આશા રાખું છું કે ગવર્નરે પોતાના ભાણમાં આવેલી ધમત્રીઓથી અસ્વસ્થ થયા વિના લોકમત એ દર્શાવેલા માત્ર એક જ મુદ્દા ઉપર એકમત રહેશે."

આ લખાણમાંથી સત્યાગ્રહના અભ્યાસીને તો એ શીખવાનું મળે છે કે આકરી ઉરકેરણીને પ્રસંગે પણ સત્યાગ્રહીને પોતાના મગજનું સમતોલપણું ગુમાવવું ન પોસાય. તે પ્રયત્નપૂર્વક કડક અને ઉરકેરનારી ભાષાનો ત્યાગ કરે છે, અને પોતાના વિરોધીની ક્રામણી ભાષાનું અનુકરણ નથી કરતો. ગવર્નરના ભાષણની સહેજ જ અગાઉ ગાંધીજીએ 'મંગ છઠિયા'માં સરકારને જે વિનવણી કરી હતી તે પણ સત્યાગ્રહના અભ્યાસી માટે એટલી જ મનનીય છે:

"બરોડાદાર વાતો ઉપરથી માલમ પડે છે કે ખાનગીમાં જે શરતો સરકાર તરફથી આપવામાં આવી છે તેના કરતાં પણ સૂરત જુદાં ગવર્નર-સાહેબે જોઈતી વાત કરી છે. શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલે તો પોતાની શરતો પહેલેથી નક્કી કરી રાખેલી છે, અને સરકારને અનેક રીતે તે જણાવવામાં પણ આવી છે. આગરનાર્થ સમાધાનમાં સાધારણ રીતે દમરોાં જે માગવામાં આવે છે તેથી વિશેષ કશું તેમણે માગ્યું નથી. એટલું તો સહુ સ્વીકારે છે અને અણધાર્યા રથલોએ પણ એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે બારડોલી અને વાલોડના ખેડૂતોએ પોતાના સિદ્ધાન્તની ખાતર બહુ યુ' છે. સરકાર જે તપાસ આપવા માગે છે તેનો અર્થ એવો થાય છે કે એક સામાન્ય દેવનું અમલદાર બ્યજિગત ઘખલા તપાસે અને તેમાં બૂલ થઈ દોષ તો ઝુધારે. પણ લોકોએ આવી તપાસ માટે સત્યાગ્રહ નથી માંડ્યો. જ્યાં ખોટી રીતે ખાલસા થયેલી પોતાની કીમતી જમીન લોકો જતી કરે એવું પણ તેમને વિચે ન જ મનાય. જ્યાં પોતાને માટે જેમને ખોટી રીતે ડુખો વેડનાં પડ્યાં છે તેમને તેઓ અંતરિવાજ છોડે એમાં પણ તેમની

આખર ન જાણાય. સરકારની શરતોનો એટલો જ અર્થ છે કે વધારેનું ગદેસલ કરવાનું ના પાડીને લોકોએ અપરાધ કર્યો છે. દવેથી તેઓ એ અપરાધ કરતા આટલે, અને જે વધારે ખાદી રીતે આંખમાં આવેલો દોવાનું તેઓ કહે છે તે વધારાની રકમ તેઓ અનામત મૂકે, તો સરકાર વ્યક્તિગત ઘાબડા ફરી તપાસવાની મહેસૂલીની કં. નેતા યવાને લાયક કોઈ પણ વ્યક્તિ આવી શરતો સ્વીકારી શકે નહિ. લોકોએ અપરાધ કર્યો છે એવી તેની ખાતરી યવાને બદલે તેની લાગી ખાતરી તો એવી થયેલી છે કે લોકોનો પણ સાથો છે અને સરકારનો પણ તડન ખોટો છે.

પણ શ્રી વલ્લભભાઈ સરકારની પેટે અસહ્ય શરતો રજૂ કરતા નથી. સરકારે બૂલ કરી છે એવું સરકાર પાસે સ્વીકારવા લેવાની માગણી પણ તે નથી કરતા. તેમની માગણી તો એટલી જ છે કે આ લશ્કરમાં કોણ સાચું છે તે કોણ ખોટું છે એની તપાસ સરકારે પોતે નિમેષી સમિતિ દ્વારા માય, માત્ર એ સમિતિમાં લોકોનું પાલખી પ્રતિનિધિત્વ હોય અને આમ થાય તો તેમની ખીલ શરત એ છે કે આવી નિષ્પક્ષ તપાસસમિતિ નિર્માવાનું જે સ્વાભાવિક અને સીધું પરિણામ હોય એવું એ ક લશ્કર પદેવા જે સ્થિતિ હતી તે કરી દેવી એ વસ્તુ સરકારે સ્વીકારવી જ જોઈએ. હું તો એમ પણ સૂચવવા માગું છું કે આથી જો જરા પણ ચોક્કસ તે માગે અથવા સ્વીકારે તો તેમણે બારે વિશ્વાસજન્ય કર્યો જાણાય આખરે બધું સમાધાન કરવાની તેમની તત્પરતા અને ન્યાયપરતા તેમની પાસે આટલી જોડામાં જોડી માગણી કરાવે છે નહિ તો જામીનમહેસૂલીની સરકારની આખી નીતિનો પ્રશ્ન તેઓ લપાડી શકે છે, અને પોતાના કાઈ પણ હોય વિના છેલ્લા ચારચાર માસ મથા લોકો જે સિતમ વેડી રહ્યા છે તેને માટે નુકસાની પણ માગી શકે છે.

સરકારની આજળ બે જ માગે પડેલા છે—આખા દેશના લોકમતને માન આપી શ્રી. વલ્લભભાઈની માગણી સ્વીકારે, અથવા પોતાની નફી. પ્રતિકા હોયી રાખવા દગનનીતિના દોર છૂટા મૂકે હજી વખત વહી ગયો નથી. હું તો સરકારને સત્યનો ગાર્ગ સ્વીકારવાની વિનંતિ કરું છું "

૩૦ જેને શમ રાખે

“રફતરી પ્રયોગ કરનારને સત્યના પ્રયોગની સૂઝ ન પડે. બેટકે સરકાર હવે મૂંઝાય છે અને વિચાર કરે છે કે આ ટોચ તે કેવા ? આશાવાદી કદાચ નથી કે સહતા નથી.”

આમ સરકારે વિકરાળ કાળિકાનું રૂપ ધર્યું હતું. લશ્કરી અમલદારો બાગડોરીયા આવીને લશ્કરી રચના પેવી રીતે થાય તે જોઈ ગયા હતા. લશ્કરનો પડાવ આવે તેને ચોમામામા રહેવાને માટે મગમામાન, ટાપોલિન વગેરે સૂરતથી બારડોલી ચડવાની વાટ જોવાની હતી. માધીશ્રીએ પણ ભેટા આપ્યો બધો તાપ અમલ થઈ પડે તો શુ થાય એ પ્રશ્ન પોતાના મન સાથે પૂછીને પોતે જ જવાબ આપ્યો હતો “જો ત્રાસ અસલ થઈ પડે તો ભેટાએ જોને પોતાની જાગીન માની છે તેનો ત્યાગ કરી તેમણે દિવસ કરવી જોઈએ. જે મરે કે સત્તામાં પોગના ઉદર પડ્યા હોય કે કેમ થયા હોય છે, તેનો ત્યાગ કરવો એ કડાપણ છે. જુનમ એક જાનનો પ્રેમ છે, એ જુનમ આપણને ક્રોધ કરાવે અથવા નજા પાડે એવો સલાવ હોય તો જુનમનું ધ્યાન છોડીને ભાગવું એ કડાપણ છે.” પણ આપણે જોશુ કે ખેડૂતો તો બારડોલીને મોટા અબેઘ કિલ્લો બનાવીને તેમાં સુરક્ષિત બેઠા હતા.

બાગડોલી જદાર સ્થિતિ જુદી હતી. ગવર્નરની અને અર્ધ વિટરનની ધમકીએ બારડોલી જદાર કેટલાક વર્ગોને ચીડવ્યા.

દત્તા તો કેટલાકને ડરાવી દીધા હતા. જે સંખ્યોને પેશુ અદિત્યેશ્વર આપવામાં આવ્યું તેઓ તો તેને માટે તૈયાર નહોતા જ. તેમને માટે સીધો અને સાચો રસ્તો એ હતો કે સર સેત્તી વિશ્વનંદને જ્યાં લાંબીદ્વંદ્રી વાત કર્યા વિના કહી દેવું કે અમારાથી આ શરતો ન પૂરી થઈ શકે, કારણ અમે તો ખારડોલીના લોકોની સાજ રાખશું એ વચને પાછા ધારાસભામાં આવ્યા છીએ, અને એ સત્યાગ્રહીઓનો નિમય ફેરવાવે એ અમારી મક્કર નથી. પણ આવો જવાબ તત્કાળ આપી દેવાને બદલે તેમનામાંના એક પક્ષે એક નિવેદન તૈયાર કર્યું અને તેને ધારાસભાના ૫૦ સંખ્યોની સહીથી પ્રસિદ્ધ કર્યું. એ નિવેદનમાં તેમણે 'ખારડોલી સત્યાગ્રહ જેની સાત અને બધારણપૂર્વકની લડતને ગવર્નરસાહેબે બેકાપદા ચળવળ કહી છે તેની સામે સખત વિરોધ' ઉઠાવ્યો, અને એ દર્શાવ્યો કે 'નાગદાર ગવર્નરે આ પદીએ ધારાસભાના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ ઉપર ખાસ કરીને શરતના પ્રતિનિધિઓ ઉપર અદિત્યેશ્વરમાથી જાણી થતી જવાબદારી નાખી છે, જ્યારે એ લોકોએ અગાઉ સમાધાનીના પ્રયત્ન કરેલા હતા તેની ઉપર સરકારે કંઈ ધ્યાન આપ્યું નહોતું.' આ વિરોધની જાણ સરસ દેતી, પણ એથી વધારે સ્પષ્ટ બાબતો તેઓ લખી શકતા હતા. તેમણે સરકારને સાફ કહેવું જોઈતું હતું કે જે સત્યાગ્રહ બંધ કરે એ હોય તો આપ નામદારે સીધી સરદાર સાથે વાતચીત કરી લેવી જોઈએ. પણ આજની ધારાસભા જેવા મંડળ પાસેથી આવી આસા રાખવી એ કદાચ વધારે પડતું હોય.

ખારડોલી બહારના ગરમ દબે તો ગવર્નરના ભાષણને હાર્દનેર વંદાવી લીધું — એ કારણે કે હવે સત્યાગ્રહીઓની ઉત્તમોત્તમ કસોટી થવાનો અને સ્વરાજ્યની મેટી લડતનો અવસર આવશે. આ ઇચ્છા સરદાર શાહસિદ્ધ કવીશ્વરે ગાંધીજીને લખેલા એક ખુદ્દા પત્રમાં પ્રકટ પર્ણ કરી દીધી. તેમણે ગાંધીજીને સલાહ આપી કે શ્રી. વલ્લભભાઈએ ખારડોલી સત્યાગ્રહને મર્યાદિત રાખ્યો છે તે વ્યવહારવિરુદ્ધ લાગે છે, માટે હવે તો આખા દેશમાં સવિનય લાંબની હિલચાલ શરૂ થવી જોઈએ.

બીજી બાજુએ પ્રજાનો મોટો વર્ગ ગણગણી ગયો હતો. તેમને થયું કે હવે તો કોણ બચે કેવો ભયકર દત્તાકાંડ આવી પડશે એટલે અત્યાગ્રમુધી તેઓ લડવાને ટેકા આપતા હતા અને લોકોની માગણીને વાળી ગણતા હતા તોપણ ભાવી વાદળથી તેઓ ડરી ગયા આ વર્ગનો મત આગ્રહપૂર્વક જાહેર કરનાર મુખર્જીએ એક પ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્રના તત્ત્વી હતા, જેમણે જાણી-જાણીને કે શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલ જણાવે છે કે બારડોલીમાં મવિનય ભગની વાત જ નથી, છતાં મર લેખી વિભને જે ભય બતાવ્યો છે તે ભય સાચો છે એટલે શ્રી વલ્લભભાઈએ ગવર્નરે આપેલી શરત કબૂલ કરવી દક્ષિણ આફ્રિકાની સત્યાગ્રહની વડનમાં બનેલા એક ફિસ્તાની જોગી સખામણી કરીને તેમણે શ્રી વલ્લભભાઈને સલાહ આપી કે 'હાનુગત મારે વડન મોઢૂં ગમવી, કારણ આજકાલ હડતાળોને લીધે અને મજૂરવર્ગમાં ચાલતી ટાઇનપાયવને લીધે સરકાર બહુ અમલમાં છે' આ તો તેમણે પોતાના દૈનિકમાં લખ્યું, પણ તેના સાપ્તાહિકમાં લખેલા લેખથી જણાતું હતું કે તેમને મગકાની મૂઝવણનું જાણું ફાળ નહોતું, તેમને તો કદાચ અવિધ્યમાં માર્ગલ લો અને તેમથી નીપજના બીજા પરિણામો આવી પડે તેની ફિર થની હતી એક દિવસ તેઓ શ્રી વલ્લભભાઈની મર્યાદા અને વિવેકના વખાણ કરતા તો બીજા દિવસના લેખમાં તેઓ જણાવતા કે બહાદુરી અને આપગિયા એ બંને એક વસ્તુ નથી, એટલે અત્યાગ્રહીઓ સરકારની શરત કબૂલ કરે તેમાં તેમને દસુ ખોવ પછું છે જ નહિ, પણ મેળવવાપછું છે'

પણ જે ખેડૂતો ઉપર બધા આશરના કુચર વગે પડવાને શરૂ રાખવામાં આવતો હતો તે ખેડૂતો તો નિગતે પોતાની ખેતીમાં લાગ્યા હતા, તેમને નહોતી સરકારની ધમખીની દમગ કે ઉપર જણાવેલી ઝાઝી શિખામણની કદર 'વચ ઇચિવા'ના પ્રાધીકરણે આકળા બનેલા ગરમ વર્ગને અને ડરી અચેલા નરમ વર્ગને બંનેને ઉદ્દેશીને નીચે પ્રમાણે મેનવણી આપી હતી

"સરકાર ચાલુદિદ કમીશનની ચૂંટના વિને વલ્લભભાઈ શ્રી હોયે તેની મને ખબર નથી. પણ બારડોલીની સદાનુભૂતિનો ખાવર મર્યાદિત

સત્યામદ કરવાનો પણ સમય આવ્યો નથી બારડોલીએ દંષ્ઠ તાવળી-
ગાથી પસાર થવાનું છે જે ઉવટની તાવળીમાંથી એ નીર્જરો અને
સરકાર ઉદ્ધી હદ મુખી જશે તો સત્યામદને દિદુસ્તાનમાં ફેલાતો
અટકાવવાની અમલ બારડોલી સત્યામદનો ટેવ સક્રિય છે તેને બદલે
વિસ્તૃત થતો અટકાવવાની વલ્લભભાઈની કે મારી મદદ નથી. ૫૪૧ તો
સત્યામદની મર્યાદા એ કેવળ આખા દેશની આત્મબલિદાન અને કદ-
સદનની રક્ષિથી બંધાયે છે એ મદદપ્રયોગ આપવાનો જ હશે તો તે
સ્વાભાવિક રીતે જ આવશે, અને તેને બડો બૂપ પણ અટકાવી શકવાનો
નથી. પણ સત્યામદનું સ્વભૂત હું જે રીતે સમજું છું તે રીતે તો
શ્રી વલ્લભભાઈ અને દેવ સરકારની જમે તેટલી ઉશ્કેરણી છતાં બારડોલી
સત્યામદને તેની મૂળ મર્યાદામાં જ રાખવાને બંધાયેલા હોય—પછી
બહેને એ ઉશ્કેરણી એ મર્યાદા બિનગવાનુ વાળખી કરાવે એટલી બધી
હોય સાચી વાત એ છે કે સત્યામદી સદાયે માને છે હંમત તેનો સાચો
■ હંમત તેને કોરી રંગો છે સત્યામદીઓને નેતા પોતાના બળ ઉપર
નથી જૂઠતો, પણ પ્રયુના બળ ઉપર જૂઠે છે તે અવસાનને વરા વર્તે
છે એટલે ધારીવાર બીજાને જે શુદ્ધ વ્યવહાર લાગે છે તે તેને ઉદ્ભવ
લાગે છે દિદુસ્તાન ઉપર આગે વમુલમાં વમુલ લડત જમૂમી રહી છે તે
પછીએ આવું લખવું મૂર્ખાઈએ અને સ્વભેદારી લાગે પણ મને જે
જણમાં જુદું સત્ય લાગે છે તે જે દુ પ્રમદ ન કરું તો દેશનો અને મારા
આત્માનો હું દ્રોહી બનું જે બારડોલીના લોકો વલ્લભભાઈ માને છે એવા
શાચા સત્યામદી હોય તો સરકાર જમે તેટલા સત્ત પરાવની હોય તોપણ
બધું દુરાજ જ છે નેહિએ હોયે શું માય છે આર સમાધાનીમાં રસ
લેનારા ધારાસભાના સભ્યોને અને બીજાઓને મારી વિનંતિ ■ કે
બારડોલીના લોકોને જાણનાની આરાધના તેમજ એકે ભૂતભરેલું પગડ
ન બગડુ જેને રામ રાખે તેનો ટાઈ વાકો લાગે કરી શકવાનું નથી ”

જરા વધારે ધીરજ રાખત અને જરા વધારે હિંમત બતાવત
તો ધારાસભાના સભ્યો ચૂપ બેસી રહી જે જવાનું હોત તે થવા
દેત ઉપર અમે જણાવ્યો ■ તે ઉપરાંત તેમણે કશે જ જવાબ
ગવર્નરને ન આપ્યો હોત તો આકાશ તુની પડનાનું નહોતું ખરી
વાત તો એ છે કે સરકાર જ સમાધાનીને માટે આજુર હતી અને
પ્રગણા લઈ રહી હતી ગવર્નરના લાપણ પછી દુરત જ
શ્રી રામચંદ્ર લાલ નામના મોતાના રહીશ અને મુબઈના વેપારીએ

સરકારને નવા મહેસૂલ અને જૂના મહેસૂલના તકાવત જેટલી રકમ ખરી દેવાની માગણી કરી. જોકે પ્રથમ તો 'તમારી માગણી સુરતના સભ્યો દ્વારા આવવી જોઈએ' એમ તેમને સરકાર તરફથી કહેવામાં આવ્યું તોપણ પાછળથી જે બન્નું તે ઉપરથી સમજી શકાય છે કે એ ભાઈને જીવા કરનાર પણ સરકારના કોઈ આડતિયા હતા, અને એમની પાસેથી પૈસા આવ્યા ત્યારે તે કાનૂ તરફથી આવ્યા તેના પ્રપંચમાં પડવાની સરકારને કશી પડી નહોતી.

ગમે તેમ હોય, ધારાસભાના સભ્યોની લડકે જાંગી નહિ. તેઓ ગવર્નરને મળ્યા, સરકારના કારભારીમંડળને મળ્યા. આ લોકોએ એની એ જ વાત તેમની આગળ કરી. શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, જે સર મુનીલાલ મહેતાની સાથે મસલત ચલાવી રહ્યા હતા તેમને લાગ્યું કે ગાંધીજી અને વલ્લભભાઈ પાસેથી જણી લેવું કે કેટલાથી તેઓ સંતોષાય એમ છે. એટલે શ્રી. મુનશી ગાંધીજી અને શ્રી. વલ્લભભાઈની મુલાકાતે ગયા, અને તેમની પાસેથી નીચેના ખરડો મેળવ્યો:

૧. તપાસ જાહેર થાય કે જૂનું મહેસૂલ બરું.

૨. સત્યાગ્રહીઓએ તપાસ જાહેર થાય કે તરત જ જૂનું મહેસૂલ બરી સત્યાગ્રહ બંધ કરવો.

૩. તપાસ સ્વતંત્ર ન્યાયપુરઃસર થવી જોઈએ, અને તે કરનાર કોં તે ન્યાયખાતાનો અમલદાર કે તેની સાથે કોઈ દેવન્યુ ખાતાનો અમલદાર હોય, અને તે તપાસના પ્રદા નીચે પ્રમાણે હોય, અને લોકોને વધીલ મારફત પુરાવો આપવાની અને સરકારના સાક્ષીઓની જિજ્ઞાસુતા કરવાની. જરૂર લાગે તો તેમ કરવાનો તેમને અધિકાર હોય:

ખારટોલી અને વાલોડના શ્રેણીની નીચેની એ ફરિયાદો તપાસીને તેની ઉપર રિપોર્ટ કરવો:

(૧) તાલુકામાં થયેલો મહેસૂલનો વધારો જમીનમહેસૂલના કાયદાને અનુસાર નથી;

(૨) એ મહેસૂલ વધારા વિષે જે રિપોર્ટ અને જાહેરનામાં બહાર પડ્યાં છે તેમાં વધારાને વાજબી કરાવવાને લાયક સામગ્રી નથી અને કેટલીક હદીકત અને આંકડા ખોટા છે;

અને જે લોકોની ફરિયાદ સાચી હોય તો જૂના મહેસૂલ ઉપર કેટલા ટકા વધારવા કે ઓછા કરવા તેની ભલામણ કરવી;

અને સરકારે વધારેલું મહેસૂલ વસૂલ કરવાને લીધેલાં બળતેરીનાં પગલાં વિરે લોકોએ કંદેલી ફરિયાદની વખાસ કરી તેના રિપોર્ટ કરવો.

૪. બધી જમીન પાછી આપવામાં આવે.

૫ બધા સત્યાગ્રહી કેદીઓને છોડી મૂકવામાં આવે.

૬. બધા પટેલતલાકીઓને પાઠ નોકરીએ મોકલવામાં આવે.

૭. વાહોડના દારૂવાળાને તુકસાન થયેલુ બજારમાં કરી આપવું.

ગાંધીજીએ શ્રી. મુનશીને મોઢે એટલું કહ્યું હતું કે જો સમાધાનીમાં પેલી બળતેરીના મુગલાં વિષેની તપાસ એ વિધારપ થઈ પડે તો સત્યાગ્રહીઓ તે ખુશીથી છોડી દેશે.

આ શરત લઈને શ્રી. મુનશી ગવર્નરની પાસે ગયા પણ એ મુલાકાતથી તેમને કશો સંતોષ ન થયો. આ પછી તરત ધારા-સભાના બે સભ્યો, શ્રી હરિભાઈ અમીન અને નરીમાન, ગાંધીજીને સાબરમતી મળ્યા. તેમની પાસે નવો જવાબ આપવાનો હતો નહિ, જે શ્રી. મુનશીને કહ્યું હતું તે તેમને કહ્યું. તેમની આગળ પણ કહ્યું કે બળતેરીના પગલાં વિષેની તપાસની માગણી છોડી દેવી પડે તો છોડી દેવી. ગાંધીજીએ તેમને એવી પણ ખાતરી આપી કે ઉપવી શરતો મુજબ સમાધાની કરવા માટે પૂનામાં વહલભાઈની જરૂર લાગે તો તેઓ ત્યાં ખુશીથી જશે.

આવી રિયલિટી હતી બારડોલીમાં તો હું કહી ગયો તેમ અખંડ શાંતિ હતી. સરકાર પકડાશે જ એમ હવે સૌ કેઈ માનવું હતું, અને તેઓ પકડાય પછી તેમની ગાદી લેવાને બદલે તેઓ પકડાય તે પહેલાં ત્યાં પહોંચી જઈ તેમની પાસે લુકમ લેવાનું ગાંધીજીએ બહેનર ગાન્યુ. તા. ૨ જાન્યુઆરીએ ગાંધીજી બારડોલી પહોંચ્યા. ત્યાં જઈને તેમણે જોયું કે બારડોલી વિષે બારડોલી બહાર જેટલી વાતો થઈ રહી છે તેના સોમા ભાગની બારડોલીમાં થતી નથી. બે દિવસ તેમની વચ્ચે રહેવાથી તેમની ખાતરી થઈ કે ‘બારડોલીનાં લોકો અત્યંત જરૂરે પુરજા છે’ એમ કહેવામાં તેમણે કશી ભૂલ કરી નહોતી.

બપોર પછી ત્રણમાર મોટામોટા ગામોના ખેડૂતો કાદવપાણી ખેંદીને ગાંધીજીને મળવા આવ્યા હતા. એક પટેલની ઓળખાણ

કરાવતા એક મિત્રે કહ્યું : ‘આ પટેન તો વધુલભાઈને કહેવા આવ્યા છે કે અમારું માથું તમને આપ્યું છે, નાક નથી આપ્યું.’ ગાંધીજી હસ્યા, અને બોલ્યા : ‘વધુલભાઈને પણ નાક હશેને’ પણ તમારું નાક જળવવામા જ વધુલભાઈની અને દેશની શોભા છે.’

આ પછી ગાંધીજી કહે ‘હીક, પણ હજી તમારી પરીક્ષા તો આવે છે.’

બેફૂતો સાનમા સમજી ગયા, તેમાના એકે જવાબ આપ્યો : ‘તૈયાર છીએ.’

કસોડીની અનેક વાતો તેમની પાસે ગાંધીજીએ મૂકી, એટલે તેઓ કહે ‘સાચી વાત છે હજી અમારી શી કસોડી થઈ?’ ૫૬૨વીશ હજારના ભેખડા ગુમાવ્યા, જમીન ‘ગુમાવી, પણ જેને કસોડી કહીએ તેવી કસોડી હજી નથી થઈ એ શવાની હોય તો ભલે થાય.’

‘પણ ધારો કે વધુલભાઈને સરકાર ઉઠાવી લે તો તમે હબાઈ ન જાઓ?’

‘શું કરવા? અમે તો લોહું દત્તા, તેને વધુલભાઈએ પાણી પાઈને ખુર (ચોનાદ) બનાવ્યા છે એટલે અમે એક વાત સમજીએ છીએ કે મરણ થાય પણ ટેકને વળગી રહેવું.’

ગાંધીજી કહે ‘એ તો લડતની તૈયારી, પણ સમાધાન થઈ જાય તો તેને માટે પણ તૈયાર છોના?’ કેમકે સમાધાન પછી પણ ધણું મોટું કામ કરવાનું છે, ધણું ઝુસ્કેન કામ કરવાનું રહે છે, — જૂનું મહેસૂલ વલનભાઈ કહે છે તેમ તુરત ભરી દેવાનું, અને મહેસૂલ વધારી શકાય એવી બિલકુલ સ્થિતિ નથી એમ સિદ્ધ કરી આપવાનું.’ ગાંધીજી જે સમતાની સ્થિતિની આશા રાખતા હતા તે જ સ્થિતિ આ લોકોની હતી.

મે તો તેમને ગોળીબારની પણ વાતો કરી દસતા દસતા ચેલા બોલ્યા ‘એ તો અત્યારથી શું કહેતાય? પણ ગોળીબાર કેટલાકને મારશે? પલેગમા મૂળાતા તેના કરતા તો વધારે નહિ મરે મારા ગામમાંથી જ ૪૦૦ માણસ મૂળાતા.’

એક મિત્રે માગખી કરી કે અમારા ગામમાં આવી તો જાઓ. 'વલ્લભભાઈ કહે નદિ ત્યાં સુધી નદિ,' એમ ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો. 'આખરે વલ્લભભાઈએ કહ્યું કે 'જઈ આવો' ત્યારે તેઓ સરભોધ અને રાયમ જઈ આવ્યા. રાયમમાં હજારો માણસો આસપાસનાં ગામોમાંથી આવ્યાં હતાં, તેમને ખબર નહોતી કે દેશ આજે તેમની ચર્ચા કરી રહ્યો છે. સેંકડો સ્ત્રીઓ હતી, અને એક ઠેકાણે કાંતવાનું પ્રદર્શન ગોઠવ્યું હતું. બધાં ગોઠવાઈ ગયાં એટલે એક પછી એક બહેને પોતાના અધર્મ આપ્યા, ગાંધીજીને લાલણ કરવું નહોતું, પણ આભારની ખાતર પણ લાલણ કરવું પડ્યું. તેમણે કહ્યું :

“સરદારના દુકમ છે કે તેમના સિવાય કોઈએ જોણું નદિ એટલે મારાથી કશું ન બાધાય. સરદાર દોલ અને દુકમ કરત તો બાલત. આજે તો તમારી બદાહુરી અને તમારા સંગઠનને માટે તમને ધન્યવાદ આપું છું. રેડિયાનું પ્રદર્શન જોઈને મને આનંદ થયો, પણ આજે રેડિયા વિશે પણ ન બોલું. આપણે જેમને સરદાર બનાવ્યા તેમના દુકમ અક્ષરસઃ પાળવા એ આપણો ધર્મ છે. હું સરદારનો મોટો ભાઈ થાઉં એ વાત સાચી છે, પણ જાહેર જીવનમાં જેની નીચે આપણે કામ કરતા દોઈએ તે આપણો પુત્ર હોય કે નાનો ભાઈ હોય તોપણ તેના દુકમ માન્ય રાખવા જ જોઈએ. એ કંઈ નવો કાયદો નથી. એ આપણો પ્રાચીન ધર્મ છે. એ ધર્મનું પાલન કરવા માટે જ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનનું સારથિપણું કર્યું અને યુધિષ્ઠિર રાજાએ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો ત્યારે તેમણે પતરાળાં ઠકાવેલા. એટલે આજે તો માત્ર તમને ધન્યવાદ જ આપું છું. વલ્લભભાઈએ તમને દેશમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો. સરકારે તમને જાજસિદ્ધ કર્યો છે. અવિશ્વમાં તમને હજી મોટી સ્તોત્ર મળે.”

આ બધા ભાઈઓ અને બહેનો રામભરોસે બેઠાં હતાં અને સરદારનું પડ્યું વચન ઉપાડવાને માટે તૈયાર હતા. ગાંધીજીએ આવીને તેમને ઊલટા વધારે વલ્લભભાઈ બનાવ્યા.

સત્યાગ્રહનો જયજયકાર

“મારે સરકારનું બિલું દેખાય એવું કરવું નથી એવું કરવામાં રાજ્ય ચનારો હું નથી પણ એ જ રીતે પ્રજાનું નીચું દેખડાવો સરકારનો ધરાઈો હોય તો તે પણ હું નથી થવા દેવાનો.”

અમી ગાંધીજી બારડોલીમાં ડેરના ખેડા હતા ત્યારે શ્રી વલ્લભભાઈને રાત્રે સાહેબ દાદુભાઈનું પૂનાથી તેડું આવ્યું, ગુજરાતના સભ્યો તરફથી એ તેડાનો તાર હતો, અને તેમાં સર ચુનીલાલ મહેતાના અતિથિ થવાનો પણ વલ્લભભાઈને આમદ હતો, એટલે સર ચુનીલાલની સુચનાથી નહિ તો તેમની સમતિથી એ તેડું આવ્યું હતું એમ કહેવામાં વાધો નથી શ્રી વલ્લભભાઈને મુખર્ષિપૂનાના “ધરમધણા” એટલા બધા થયા હતા કે તેમને જવાનું જગાએ મન નહોતું, પણ સમાવાની થી જ હોય તો તે તેમની અશ્રદ્ધાથી અથવા તેમના ન જવાથી અટકે નહિ એટલા ખાતર તેઓ ગયા સાથે સાથે તારથી રા સા દાદુભાઈને જણાવ્યું છાપા વગેરેમાંથી તો કાઢીની કંઈ કરવાની દાનત હોય એવું દેખતો નથી, છતાં ગુજરાતના સભ્યોના બેનાવ્યા આવવું જોઈએ એટલે આવું છું.”

૩૭ અને ૪થી જાગરડે સર ચુનીલાલ મહેતાને લા શુ બન્યું તે બધું આપણે શક્ય નથી, શક્ય હોય તોપણ આપણે શોભે એમ નથી પણ મુખ્ય દળમત સંલેપમાં સૌના ન્યાયની ખાતર અને સત્યની ખાતર આપણી જોઈએ સરકારને બળ પડી ગઈ હતી કે અટિગેટમ તો તેણે સરતના સભ્યોને આપ્યું હતું પણ છેવટે સુરેદ્ર કરવાની હતી તો શ્રી વલ્લભભાઈ સાથે સરના સભ્યો અને

તેમની સાથે કામ કરી રહેલા બીજા સભ્યોએ આખર મુધી ઠરું વચન આપવાની અથવા શ્રી. વલ્લભભાઈને દશા વચનથી બાંધવાની ના જ પાડી, એ વસ્તુ એમને સોંપાવનારી હતી. સર સુનીલાસને લાં વાટાઘાટો આપ્યો હતો હતો ત્યારે જ સૌને લાગી ગયું હતું કે સમાધાની કરવાની ઉત્કંઠા સૂરતના સભ્યો કરતાં સરકારની ઓછી નહોતી, પણ સરકારનો હાથ ઊંચો રહે એવી કંઈક શબ્દજળ શોધવાની ભાંજગડ જરા જળરી હતી. એક સીધો સાદો ખરડો શ્રી. વલ્લભભાઈએ તૈયાર કર્યો, પણ તે સર સુનીલાસને પસંદ ન પડ્યો. તેઓ સરકારના બીજા સભ્યોની સાથે ચર્ચા કરી રહ્યા હતા. રાત્રે તેઓ એક કાગળનો ખરડો લખીને આવ્યા, જે સૂરતના સભ્યો સરકારને લખે એવી તેમની સૂચના હતી:

“અમને કહેવાને જ્ઞાન હોય છે કે અમે સરકારને ખબર આપવાની સ્થિતિમાં છીએ કે નામકાર બવનરે તેમના રજાની જુલાઈના ભાષણમાં કહેતા શરતો પૂરી કરવામાં આવશે.”

વલ્લભભાઈએ કહ્યું: “જે સભ્યો આ કાગળ ઉપર સહી કરશે તે શી રીતે એમ કહી શકે કે શરતો પૂરી કરવામાં આવશે, ત્યારે તપાસસમિતિ નીમવામાં આવે એ પહેલાં એ શરતો તો પૂરી કરવાની છે? એમણે તો એમ કહેવું જોઈએ ના કે શરતો પૂરી કરવામાં આવી છે? અને એ એ કોઈકે શી રીતે કહી શકે, કારણ શરતો પૂરી કરવાની તો અમારે છે? અને અમે તો આ તપાસસમિતિ ન મળે ત્યાં મુધી જનું મહેસૂલ પણ આપવાને તૈયાર નથી.”

‘એની તમારે શી ફિકર છે?’ સર સુનીલાસે કહ્યું. ‘એટલો કાગળ સહી કરીને મોકલવામાં આવે એટલે થયું. એ સભ્યોને એટલો કાગળ મોકલવાને વાધો ન હોય તો પછી એ શરતો કેવી રીતે, કેમ, ક્યારે પૂરી કરશે તેની ભાંજગડમાં તમારે પડવાની જરૂર નથી. તમે તમારી મેળે તપાસસમિતિ જાહેર થાય પછી જ જનું મહેસૂલ લાવજો.’

આ સંજ્ઞા અમારી સમજ કે સુદિની બદલ હતી. શ્રી મુનશી જેઓ મળવતમાં ખૂબ રસ લઈ રહ્યા હતા અને મુખ્યથી સાબરમતી મુખી જઈ આવ્યા હતા તેમણે એક બીજા ખરડો ધડ્યો, શ્રી. સિવદાસાનીએ પણ ધડ્યો, પણ એકે ખરડો સર સુનીયાલને પસંદ નહોતો. મોટી રાત મુખી શ્રી. વલ્લભભાઈ અને શ્રી. મુનશી સર સુનીયાલ સાથે ચર્ચા કરતા બેઠા. ખરડાની વાત છોડીને બીજી ચરતોની વાત ચાલી. જમીનો પાછી આપવાના સંબંધમાં, તલાટીઓને પાછા લેવા સંબંધમાં, સત્યાગ્રહીઓને છોડવા સંબંધમાં સતોષકારક ચરતો શ્રી. વલ્લભભાઈ અને શ્રી. મુનશી કબૂલાતી સમજાઈ. મોટી રાતે શ્રી. મુનશી ઘેર ગયા. પણ પેશો ખરડો તો હજી ઉભો જ હતો.

શ્રી. વલ્લભભાઈની સાથે આ પ્રસંગે સ્વામી આનંદ હતા, હું હતો. રાત્રે સત્યા પહેલા તો અમે સર સુનીયાલને કહી દીધું કે આવું કંઈ લખી આપી શકાય નહિ. પણ કેમે ઉધ ન આવે. ખૂબ ચર્ચા કરી, પૂનાથી નીકળી આવતા પહેલા ગવર્નર-સાહેબને લખવાના એકબે કાગળોના ખરડા કર્યા, શાશ્વા. સવારે ચાર વાગ્યા પહેલા હું બિડી નીકળ્યો, શ્રી. વલ્લભભાઈને પણ જગાડ્યા અને કહ્યું : ‘મને સર સુનીયાલના પેચા ખરડામાં કશું જ લાગતું નથી. એમાં નથી આપણે બંધાતા, નથી સહનતા સમજી બંધાતા સરકારને નાકનો સવાલ થઈ પડ્યો અને સરકાર માને કે આથી એનું નાક રહે છે તો બસે એનું નાક રહેતું.’

વલ્લભભાઈ કહે : ‘પણ એમાં બૂઝાણું છે તે?’

મેં કહ્યું : ‘હિંમતો, પણ તે સરકારના તરફથી છે.’

વલ્લભભાઈ : ‘આપણે સરકાર પાસે સત્યનો ત્યાગ કરાવીએ છીએ એમ નહિ?’

મેં કહ્યું : ‘ના; સરકાર સત્યનો ત્યાગ કરે છે અને એમાં એને ક્રોધ લાગે છે. એને લાગે તો લાગવા દો. આપણે એને કહીએ કે આમાં સત્યનો ત્યાગ થાય છે.’

વક્ત્રલભાર્ગી: ‘ત્યારે તું સર ચુનીલાલને સાચ સાચ કહેશે કે એ લોકો સત્યનો ત્યાગ કરે છે?’

મેં કહ્યું: ‘હા.’

• વક્ત્રલભાર્ગી: ‘પણ બે તું જાણે! મને આ લોકોની બાહમાં ખબર પડતી નથી. એવાં કુડાળાં શા સારું કરતા હશે? બાપુ શું કહેશે? સ્વામી, તું શું ધારે છે?’

સરદારની આ મરીની તત્ત્વનિષ્ઠા, અમારા જેવા નાનકડા સાથીઓનો પણ અભિપ્રાય જાણવાની ઇચ્છા, અને ‘આપણે જે કરીએ છીએ તે વિશે બાપુ શું ધારશે’ એ વિશેની અપાર ચિંતા બોધને સરદાર મારે મારે જોટલા પૂજ્ય દતા તૈયારે અધિક પૂજ્ય બન્યા. લડત દરમ્યાન ધણીવાર તેઓ કહેતા, ‘આ મુત્તમીઓના જૂથમાં હું સીધો ભોગો ખેડત ન શીકું; એમની કળા મને ન આવડે,’ એ રાખે મને જાણ પાડે આવ્યા. મેં કહ્યું: ‘બાપુ પણ સરકારને બાટલો લૂખો લદાવો લેવો હોય તો જરૂર લેવા દે. સરકારને નામ નાથે કામ છે, આપણને કામ સાથે કામ છે.’

સ્વામી કહે: ‘મારો પણ એ જ મત છે.’

છેવટે વક્ત્રલભાર્ગી કહે: ‘પણ મૂરતના સંબો આના ઉપર સહી કરશે?’

મેં કહ્યું: ‘કરશે; સર ચુનીલાલ મહેતા કહેતા હતા કે તેમને એ વિશે શંકા નથી.’

શ્રી. વક્ત્રલભાર્ગી કહે: ‘લલે ત્યારે; એઓ સહી કરે તો કરવા દો. પણ તારે તો સર ચુનીલાલને સાચ-કહી દેવાનું કે આમાં સરકારને હાથે સત્યનો ત્યાગ થાય છે.’

હું ગયો, સર ચુનીલાલની સાથે વાતો કરી, તેમને કાઈ એ વાત નવી નહોતી. તેમણે કહ્યું, ‘તમે તમારી સ્થિતિની ચોખવટ કરો એ બરોબર છે. સરકારને પણ હું એ જણાવીશ’ એટલામાં શ્રી. વક્ત્રલભાર્ગી આવ્યા. તેમણે વળી પાછી એની એ જ વાત ફાડ પાડીને કહી અને જણાવ્યું: ‘સરકારને આવા અચ્છીન પંચથી સંતોષ થશે એમ મને લાગતું નથી, પછી તો તમે જાણો.’

આ સંઘર્ષ અમારી સમજ કે શુદ્ધિની બહાર હતી. શ્રી. મુનશી જેઓ મસજતમાં ખૂબ રસ લઈ રહ્યા હતા અને મુંબઈથી સાબરમતી સુધી જઈ આવ્યા હતા તેમણે એક બીજાને ખરડો ધડ્યો, શ્રી. શિવદાસાનીએ પણ ધડ્યો, પણ એકે ખરડો સર સુનીલાલને પસંદ નહોતો. મોટી રાત સુધી શ્રી. વલ્લભભાઈ અને શ્રી. મુનશી સર સુનીલાલ સાથે ચર્ચા કરતા બેઠા. ખરડાની વાત છોડીને બીજી શરતોની વાત ચાલી. જમીનો પાછી આપવાના સંબંધમાં, તલાટીઓને પાછા લેવા સંબંધમાં, સત્યાગ્રહીઓને છોડવા સંબંધમાં સંતોષકારક શરતો શ્રી. વલ્લભભાઈ અને શ્રી. મુનશી કબજાવી શક્યા. મોટી રાતે શ્રી. મુનશી ઘેર ગયા. પણ પેત્રો ખરડો તો હજી બિલો જ હતો.

શ્રી. વલ્લભભાઈની સાથે આ પ્રસંગે સ્વામી આનંદ હતા, હું હતો. રાત્રે સત્તા પહેલાં તો અમે સર સુનીલાલને કહી દીધું કે આપું કંઈ લખી આપી શકાય નહિ. પણ કેમે બીધ ન આવે. ખૂબ ચર્ચા કરી, પૂનાથી નીકળી આવતાં પહેલાં ગવર્નર સાહેબને લખવાના એકબે કાગળોના ખરડા કર્યા, શક્યા. સવારે ચાર વાગ્યા પહેલાં હું બિઠી નીકળ્યો, શ્રી. વલ્લભભાઈને પણ જગાડ્યા અને કહ્યું: 'મને સર સુનીલાલના પેલા ખરડામાં કશું જ લાગતું નથી. એમાં નથી આપણે બંધાતા, નથી સંસ્તના સભ્યો બંધાતા. સરકારને નોકનો સવાલ થઈ પડ્યો છે અને સરકાર માને કે આથી એટું નાક રહે છે તો લસે એટું નાક રહેતું.'

વલ્લભભાઈ કેહે: 'પણ એમાં જુદાણું છે તે ?'

મેં કહ્યું: 'હેસ્તો, પણ તે સરકારના તરફથી છે.'

વલ્લભભાઈ: 'આપણે સરકાર પાસે સત્યનો ત્યાગ કરાવીએ છીએ એમ નહિ ?'

મેં કહ્યું: 'ના; સરકાર સત્યનો ત્યાગ કરે છે અને એમાં એને શ્રેય લાગે છે. એને લાગે તો લાગવા દો. આપણે એને કહીએ કે આમાં સત્યનો ત્યાગ થાય છે.'

વક્ત્રબલાર્ધ: 'ત્યારે તું સર સુનીલાલને સાથ સાથ કહેશે કે એ લોકો સત્યનો ત્યાગ કરે છે?'

મેં કહ્યું: 'હા.'

વક્ત્રબલાર્ધ: 'પણ હો તું જાણે' મને આ લોકોની ખાજમા ખબર પડતી નથી એવા કુંડાળા શા સારુ કરતા હશે? ખાપુ શું કહેશે? સ્વામી, તું શું ધારે છે?

સરદારની આ ધડીની તત્વનિષ્ઠા, અમારા જેવા નાનકડા સાથીઓનો પણ અભિપ્રાય જાણનારી ઇચ્છા, અને 'આપણે જે કરીએ છીએ તે વિશે ખાપુ શું ધારે' એ વિશેની અપાર ચિંતા જોઈને સરદાર મારે માટે જેટલા પૂજ્ય હતા તેથીયે અધિક પૂજ્ય બન્યા હકત દરમિયાન ઘણીવાર તેઓ કહેતા, 'આ સુભદ્રીઓના જૂથમાં હું સીધો જોજો ખેડૂત ન શોધું એમની કળા અને ન આવડે,' એ શબ્દો અને જાણ પાદ આવ્યા. મેં કહ્યું: 'ખાપુ પણ સરકારને આટલો લૂચો લદાવો લેવો હોય તો જરૂર લેવા દે સરકારને નામ નામે કામ છે, આપણને કામ સાથે કામ છે.'

સ્વામી કહે: 'મારો પણ એ જ મત છે.'

છેવટે વક્ત્રબલાર્ધ કહે: 'પણ સરતના સભ્યો આના ઉપર સહી કરશે?'

મેં કહ્યું: 'કરશે, સર સુનીલાલ મહેતા કહેતા હતા હતા કે તેમને એ વિશે શંકા નથી.'

શ્રી વક્ત્રબલાર્ધ કહે: 'લલે ત્યારે; એઓ સહી કરે તો કરવા દો. પણ તારે તો સર સુનીલાલને સાથ કહી દેવાનું કે આમા સરકારને હાથે સત્યનો ત્યાગ ચાલે છે.'

હું ગયો, સર સુનીલાલની સાથે વાતો કરી, તેમને કાંઈ એ વાત નવી નહોતી તેમણે કહ્યું, 'તમે તમારી સ્થિતિની ઓખવટ કરો એ ખરાબર છે સરકારને પણ હું એ જણાવીશ' એટલામા શ્રી વક્ત્રબલાર્ધ આવ્યા. તેમણે વળા પાછી એની એ જ વાત ફોડ પાડીને કહી અને જણાવ્યું: 'સરકારને આવા અર્થહીન પંથથી સતોપ થશે એમ અને લાગતું નથી, પછી તો તમે જાણો.'

સર સુનીનાથને કશી શકા નહોતી જ તેઓ રાજી થયા લગવાનની જેમ સરકારની ગતિ અગમ્ય છે થી વલ્લભભાઈએ કહ્યું કે સૂરતના સભ્યો એ કાગળ લખવાને રાજી હોય તો મને વાઘો નથી એટલે તુરત જ સમાધાન નક્કી થયું.

સર સુનીનાથ મહેતાને વિષે જે શબ્દ જરવાને ન ગણાય સર સુનીનાથને ખીજા કાંઈ પણ જણ્યું કરતા સરકારના મનની વિશેષ ખબર હતી, એટલે તેઓ બહુ જોઈ વિચારીને અને સમજીને જ કરતા હતા આ અણીને વખતે તેમની દેશભક્તિ તરી આવી હતી, અને સરકાર પ્રતિજ્ઞાના ભૂતને વળગતી ઉપાડી પડે એ ભોગે પણ આ પ્રકરણનો અત આણી ખારડોલીના એકૂતને ન્યાય મળે એ વિષે તેઓ આગુરે હતા સરકાર કાંઈ થોડી જ આ પહેલીવાર ઉપાડી પડવાની હતી.

પણ જે સરકાર પ્રતિજ્ઞાની માયાને વળગીને સંતોષ માનવાને તૈયાર હતી, તો થી વલ્લભભાઈ તત્ત્વના સત્ય વિના સંતોષ માને એમ નહોતું તેમને તો સપૂર્ણ, સ્વતંત્ર, ન્યાયપુર સર તપાસ જોઈતી હતી, અને લકાઈ પહેલા જે સ્થિતિ હતી તે સ્થિતિ જોઈતી હતી આટલું કરવાને તો સરકાર તૈયાર હતી જ, પણ ત્યાં પ્રતિજ્ઞાની માયા વળગેલી હતી જ એવો કાગળ લખવામા આવે કે તરત જ તપાસ તો જે શબ્દોમા થી વલ્લભભાઈએ માગી હતી તે જ શબ્દોમા—બગજોરીના કૂત્યેલી તપાસ બાદ કરીને તેના તે જ શબ્દોમા—જાહેર થશે એમ નક્કી થયું, અને તનાગીઓને પાછા લેવા બાબત, જમીન પાછી આપવા બાબત, અને કેદીઓને છોડવા બાબત સૂતના સભ્યો રેવન્યુ મેન્શરને એક શિરસ્તા મુજબ કાગળ લખે એટલે તુરત ધનું કરવામા આવશે એમ હતું છેનનો નુકસાનીના બદલા વિષેનો ભાગ કાગળમા લખવાનો નહોતો, પણ સરકારી રહે ધનું કરવામા આવશે એમ હતું થી વલ્લભભાઈને આથી વધારે કશું જોઈતું નહોતું તેમને તો કામની સાથે વાત હતી નામની સાથે વાત નહોતી.

ખાડીની કથા તો ઝટ ઝટ કહી જવાય એવી છે એના એક વાક્યના કાગળ ઉપર સૂરતના અને ખીજા ત્રણચાર મંથોએ

સહી કરી — એ ત્રણુચાર ચા સાં અંદર લાવ્યા એ ભગવાન બળે. એ જ વખતે સર ચુનીલાલ મહેતાની વિન તિથી રા. બ. બીમભાઈ નાયક, શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, અને બીજા કેટલાક સુરત કલેક્ટરને ગળી સંભાષણોની વેચેલી જમીન પાછી મૂળ માલિકાને નામે ચકાની દેવચવવા માટે સુરત ગયા આ ખરીદનાર તો ઈનમીન અને સાડાતીન હતા. તેમને કલેક્ટરે ઢૂંઢાવી મગાવ્યા, અને તેમને સમજાવી, દબાવીને તેમણે બધાએ મળી ૧૨,૦૦૦ રૂપિયાની જમીન ખરીદેલી તેટલા ૧૨,૦૦૦ રૂપિયા પાછા આપી તેમની પાસે જમીન છોડાવવામાં આવી. આં લોકોને જૂના કલેક્ટર અને કમિશનરે પોતાની ગાંઠના વચનો આપ્યા હશે, એટલે એ જમીન તેમની પાસે છોડાવવી કેટલી મુશ્કેલ પડી હતી તેનું સ્પષ્ટ વર્ણન આ પ્રકરણમાં અમગણ્ય લાગ લેનાર શ્રી મુનશીએ શ્રી વલ્લભભાઈને મોકલ્યું હતું જૂના કલેક્ટરે બિચારાએ ધણીવાર પોતાના ‘શુભ વચનો’માં કહેલું કે વેચેલી અને ખાવસા થયેલી જમીન કદી પાછી આપવામાં ન આવે, તેમને તો આ ટાકણે જ સરકારે બીજા બિલ્લામાં મોકલી દીધા હતા, અને નવા કલેક્ટર મિ. ગેરેટને આ કામ કરવામાં કાઈ નાનમ લાગે એમ નહોતું જે દિવસે સુરતના સભ્યોએ પેતા કાગળ લખ્યો. તે જ દિવસે ગાંધીજીએ અને શ્રી. વલ્લભભાઈએ જે શબ્દોમાં માગેલી હતી તે જ શબ્દોમાં તપાસસમિતિ નિમાવાતું જાહેર થયું. અને પેલા બીજા કાગળના જવાબમાં રેવન્યુ ડેપુટી કમિશનરે લખ્યું કે અધી જમીન પાછી આપી દેવામાં આવશે, કેદીઓ બધા છૂટી જશે, અને તલાકો પડતા શબ્દોમાં અરજ કરે એટલે તેમને પાછા નોકરી ઉપર ચકાવવામાં આવશે. શ્રી વલ્લભભાઈએ આટલું થયું એટલે પોતાનો સતોપ જાહેર કર્યો, અને જાહેર રીતે તેમણે સરકાર સુદા સૈનો આભાર માન્યો, અને એકૂતોને ઉદ્દેશીને પત્રિકા કાઢી તેમાંનો મુખ્ય લાગ આ હતો.

“આપણી ટેક જાગવને સારુ આપણે ઈશ્વરનો પાડ માનીએ. આપણે હવે જનુ મહેસૂલ લેવાનું છે, વધારો ભરવાનો નથી. જનુ

મહેસૂલ ભરવાની તૈયારી સી કરી મૂક્યો એવી આચાર્ય રાજી છું. ભરવાનો સમય મુકરર થયે જાણ કરીશ.”

કેદીઓ છૂટશે એવી આચાર્ય રાજીને એમણે આ વાક્ય લખ્યું હતું. પણ સરકારને હજી ખબર નહોતી કે શ્રી. વલ્લભભાઈને સમાધાની પસંદ પડી કે નહિ એટલે કલેક્ટરને બારડોલી જઈને શ્રી. વલ્લભભાઈ પાસે એ જાણી લેવાના હુકમ મળ્યા. શ્રી. વલ્લભભાઈએ જાણીયું કે મારો સંતોષ અને ધન્યવાદ તો હું મારી ગુજરાતી પત્રિકામાં દર્શાવી ચૂક્યો છું. એટલે તુરત જ કલેક્ટરે સરકારને તાર કર્યો, અને બીજે જ દિવસે બધા કેદીઓને છોડી દેવામાં આવ્યા, તલાટીઓને પાછા લેવા વિષેની અરજી શ્રી. વલ્લભભાઈએ જ ‘પડી હતી’ અને તે કલેક્ટરને ગમી, એટલે તુરત જ તેમણે તેમની નિમણૂકના હુકમ કાઢ્યા. આ થયું એટલે લોકોનો ધર્મ હવે જૂનું મહેસૂલ ભરવાનું પોતાનું કર્તવ્ય કરવાનો હતો. એક મહિનાની અંદર તો લોકોએ બધું મહેસૂલ ભરી દીધું.

આમ ‘નિર્બંધ કે બંધ રામનો’ આધાર રાખી પોતાની ટેક ઊપર મૂકનારા અને સંકેતસહન જ મોટું શસ્ત્ર માની જા મહિના સુધી બળિયાની સાથે બાંધ બીડનારા બારડોલીના બધાઓના ખેડૂતોનો વિજય થયો. સત્ય અને અને અહિંસાનો આવો વિજય કેટલાંક વર્ષ થયાં દિલ્હીસ્તાને જાણ્યો નહોતો. સરદારની ત્રણ સફળ લડતોમાં ભારેમાં ભારે આ લડત હતી; સ્વરાજ્યને પંથે તેમણે નાંખેલા મજલ દાખવનારા સ્તંભોમાંનો આ ત્રીજો સ્તંભ. નાગપુર સત્યાગ્રહમાં માત્ર એક હક સાબિત કરવાનો હતો તે સાબિત થયો. બેરસદની લડતના જેવી શીઘ્ર પ્રલદાયી અને સંપૂર્ણ સફળતાભરી તો એકે લડત થઈ નથી, પણ એ સ્થાનિક પ્રકારની હતી અને દોઢ જ માસમાં પૂરી થઈ એટલે દેશમાં ઘણાંએ એને વિશે કશું જાણ્યું નહોતું. પણ બારડોલી સત્યાગ્રહ અપૂર્વ કહેવાય. કારણ તેણે દેશનું નહિ પણ સામ્રાજ્યનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું, અને લોકોની મામણીના ન્યાયીપણા અને ગર્વાદાને લીધે એણે આખા દેશની સહાનુભૂતિ મેળવી હતી.

આ સત્યાગ્રહનો વિજય ઇતિહાસમાં અનેક કારણોને લીધે અપૂર્વ દતોઃ મુખ્ય એ કારણ કે બારડોલીને સત્યાગ્રહના પ્રયત્ન ક્ષેત્ર તરીકે ગાંધીજીએ પસંદ કરવામાં બૂલ ઠરી નહોતી એ સિદ્ધ થયું; ખીજું, હિંદુસ્તાનમાં રાકમાં રાક ગણાતા લોકોએ વિજય મેળવ્યો; ત્રીજું એ કે લડતને છંદી નાખવાને પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થયેલી સરકારને પ્રતિજ્ઞાના પદર દિવસની અંદર એ લોકોએ નમતી; ચોથું એ કે રેવન્યુ ખાતામાં મોટો માન્દાત્ત પશુ માથું ન મારી રાકે એવા નોકરશાહીના સિદ્ધાન્ત છતાં સરકારને નમતું પડ્યું; પાંચમું એ કે ત્રણત્રણ ચારચાર વર્ષની રાષ્ટ્રીય નિગરા અને યાદવીઓ પછી આવેા મોટો વિજય પ્રાપ્ત થયો; છઠું એ કે સત્યાગ્રહના નાયકે પ્રતિજ્ઞાના જૂતનો ત્યાગ કરી તત્ત્વ તરફ જ તાપ્યુ હતું; અને છેવટે એ કે જે ગવર્નર કેટલોક સમય પોતાના હાથ નીચેના માથુસોનું જ સંભળાણું સાબળતા હતા અને હિંદી પ્રધાનનું કહ્યું કરતા જણાતા હતા તેમણે સમાધાની કરવામાં પોતાથી થાપ તેટલું કહ્યું જેવા અર્થહીન કાગળથી એમણે સતોષ માન્યો તે પણ કદાચ સાતિત્રીત્યથે જ હોય. આ કારણે ગાંધીજી અને વક્ષમભાઈએ પોતાના લેખોમાં અને બાપજીમાં સત્યાગ્રહીઓને તેમજ ગવર્નરને ધન્યવાદ આપવાનું ઉચિત ધાર્યું હતું.

-૩૨-
૩૨-

અભિનંદન

“બાપુનો સદેશ લાગ્યોતૂટ્યો, પણ ઘોળને મલોચાડનારા કટલા
ઓછા છે? બાકી મધુ આપણે? આપણે રહેવું શું? બાપુએ નાહના
ચઢાવી માર્યા ”

મમાધાનની વાત દેશમાં વીજળીની જેમ ફરી વળી, અને
સગદાર ઉપર અભિનંદનના તારો વરસ્યા તથા દેશના સધળા
વર્તમાનપત્રોમાં પ્રથમના લેખો લેખરાયા.

એ બધાનો અહીં ઉત્તેજ કરવો તો સમ્ભવ નથી, પરંતુ
સકલના અંત વિરેના મુખ્ય મુખ્ય નેતાઓના અભિપ્રાય ટાકીશ
અહીં જે પ્રુધોની નાની માળા દું ચૂચવા ધારુ છું તેમાં સૌથી
અગ્રસ્થાન શ્રીમતી સરોજિની દેવીના અભિનંદનને ધટે છે.
ગાંધીજી ઉપરના પત્રમાં તેમણે લખ્યું હતું

“જેના ઉપર આંતરે પડે તેને રાત્રે કેના આકાશ ઉભરતા કરવા પડે
છે તેની જમતને ક્યા ખર્ચર પડે છે? બારડોલીના લોકોએ રાતોની રાતો
સુધી એવા કટલાય આકાશ ઉભરતા કર્યા છે.” પણ મને

આનંદ થાય છે કે આજે રાત્રે તો એ બધાનકે દિવસોમાં જે લોકોએ હાથ
અને આરામ ભર્યો નથી તેમને મીઠી નિદ્રા આવશે અને તેથીયે અધિક
મીઠા સ્વપ્નો આવશે.

અન્યાયની કાર્ય સમાપ્ત થયું એટલે તેને
જે મીઠી નિદ્રા આવે છે તે તો દેવેની જ દીવેની દોષ છે. જર્મન
દિવસક્રાંતિ શબ્દો લખે લખે છે કે—‘તમારું કાર્ય એટલે પુરું, અને તમારી
શાંતિ એટલે વિજય.’ બારડોલીમાં પણ એમ જ થયું બારડોલીમાં આજે
શાંતિની અને પુરવા શાંત માર્ગની વિજયપતાકા ફરકે છે
દમણના જ એ તમામ અન્યાયદના દત્તિદાતના દેરાને દલવાવનારા અને તાદશ

ચિતાર આપનારો પાનાંમાંનું છેલ્લું પૃષ્ઠ કર્યું, ત્યાં ટપાલમાં બારડોલીની સમાધાનીના ખુશ ખબર આળ્યા, જેને માટે ધણે સમય થયાં રહ નેવાતી હતી. . . . સમાધાની બંને પક્ષને સોલે ચેવી છે, એ 'સરદાર' વલ્લભભાઈને એક મહિના ઉપર લખ્યું હતું તેમ સત્યાગ્રહને જીરો, સાચો અર્થ ખરેખર 'નિર્જાલની સંપત્તિ છે'—જીમને સાચી વસ્તુ મેળવીને સંતોષ છે, અને જેઓ અસત્યની માયા પાછળ લખનારા નથી, તેમની સંપત્તિ છે. બારડોલીમાં સરકારે જમતને સત્યાગ્રહને પદાર્થ પાક આપવાનું તમારું સ્વપ્ન આજે બારડોલીએ પોતાની રીતે સફળ કર્યું છે."

ગાંધીજી જેઓ તે પ્રસંગે બારડોલીમાં હતા તેમણે મુખ્ય સરકારને, બારડોલીના ખેડૂતોને અને શ્રી. વલ્લભભાઈને 'યંગ ઇન્ડિયા'માં અભિનંદન આપ્યું. તેમણે લખ્યું: "વલ્લભભાઈની દૃઢતા તેમજ નમ્રતા વિના આ સમાધાન થઈ જ ન શક્યું હોત." "સત્યાગ્રહીઓએ જે માગ્યું હતું તે બધું તેમને મળ્યું છે. તપાસસમિતિના કર્તવ્યક્ષેત્રની આકૃષ્ટી આપણે ઇચ્છીએ તેવી જ થઈ છે. એટલું છે કે મહેસૂલ વસૂલ કરવા માટે સરકારની જમનનીતિનાં કૃત્યોની બાબતમાં જે આક્ષેપો છે તે સંબંધમાં કશી તપાસ નથી થવાની. પરંતુ એ માગણી જતી કરવામાં શ્રી. વલ્લભભાઈએ ઉદારતા દાખવી છે, કારણ ખાસસા થયેલી જમીનો, વેચાઈ ગયેલી જમીનો સુદ્ધ પાછી મળવાની છે, તલાટીઓને ફરી પોતપોતાની નોકરી ઉપર મોકલી દેવાના છે, અને બીજી ગૌણ બાબતો ઉપર પણ ધ્યાન આપવાનું આવનાર છે."

લાલા લજપતરાયે 'પીપલ'માં લખતા જણાવ્યું: "સરકાર અને બારડોલીના ખેડૂતો વચ્ચેની લડતનું સમાધાન એ લોકપક્ષને એક મહત્વનો વિજય છે, તેમ જ સરકારને માટે પણ માનભરી વસ્તુ છે. સત્ય અને ન્યાયનો એ નૈતિક વિજય છે. વળી લોકમત જે સારી નીતિ સંગઠિત કર્યો હોય અને તેની પાછળ બળ હોય તેના દબાવવાને સરકાર પણ વશ થાય તેવી છે એ આ સમાધાનમાં ચોક્કસ દેખાય છે. લડત મક્કમ અને સંગઠિત હોય અને તેની સાથે ભોગ આપવાની પૂરી તૈયારી હોય તો જ તે કાલે તેની અસર પડે જ છે."

સિમલામાં વહલભાઈને દેખતાંની સાથે જ 'ભલે પધારે બારડોલીના સરદાર! તમે ઇતિહાસ પઝ્યો છે' એમ બોલીને બેઠી મડતા સ્વ. લાલાજીની મૂર્તિ હજી નજર આગળ તરે છે.

પંડિત મોતીલાલ નેહરુએ આ સમાધાનને 'મુંદર વિજય' કહીને ગાંધીજી અને શ્રી. વહલભાઈને અભિનંદન આપ્યું.

શ્રી. રાજગોપાલાચારીએ લખ્યું: "ખરેખર આ વિજય અદ્ભુત છે, અને જે રીતે આ પરિણામ આવ્યું તે જોઈને મને બહુ આનંદ થાય છે. ગાંધીજીએ લખ્યું છે તેમ હજી તો બહુ કામ કરવાનું છે. હું આશા રાખું છું કે આખરે ખેડૂતોને ન્યાય મળશે જ. પરંતુ રાષ્ટ્રીયતાની અને ધીરતાની દૃષ્ટિએ વિજય મળી જ ચૂક્યો છે. આપણા દેશના ઇતિહાસમાં વહલભાઈનું કાર્ય બહુ ભારે છે."

પંડિત મદનમોહન માલવીયજીએ વહલભાઈને અભિનંદન આપતાં કહ્યું: "સત્યાગ્રહની એક સચોટ છત ચંપારણ્યમાં થઈ હતી. ખીજ અને તેના જ જેવી મહાન છત બારડોલીની છે."

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીએ તાર કથો: "આપણા દેશના જાહેર જીવનના ઇતિહાસમાં અતિશય હિતચક્ષુ વિજય માટે અભિનંદન."

શ્રી. મલમૂર્તિનો તાર હતો: "હાર્દિક અભિનંદન. સ્વરાજ્યના એકમાત્ર માર્ગમાં તમે આગેવાન થયા છો."

શ્રી. શુભાશંકરજીએ તારથી જણાવ્યું: "આ યશસ્વી વિજય માટે તમારી સાથે સારું હિંદ આનંદ અનુભવે છે. સત્યાગ્રહીઓ અને તેમની નેતાને વંદન."

શ્રી. સાકેતઅવી અને શ્રેય કુરેશીએ 'આપણા બહાદુર ભાઈઓ, સરદાર અને સાથીઓને' તારથી અભિનંદન આપ્યા.

શ્રી. મિ. રિચર્ડ એગે ગાંધીજી, ઉપરના કાગળમાં લખ્યું: "બારડોલીના ખેડૂતોને, આપને અને શ્રી. વહલભાઈ પટેલને હાર્દિક અભિનંદન. લડત ભવ્ય હતી અને સગદનની દૃષ્ટિએ તો આખા દેશને એક અસરકારક દૃષ્ટાન્તરૂપ તે થઈ પડ્યો કિંમત તો આપણે આપવી પડી, પણ વિજયનાં પરિણામ મહાન કરેલા કહેવા.

ઠરતા વધારે કીમતી છે. હું તો માનું છું કે ખેડૂતોની રગરગમા શરાબની માફક — જો આ ઉપમા સામે આપનો વાધો ન હોય તો — એ ફરી વળશે.”

સગ લલ્લુભાઈ ચામળાસે ‘ઇન્ડિયન નેશનલ હેરલ્ડ’ મા એક ખાસ લેખ લખ્યો. તેમાં તેઓ જણાવે છે, “તાનુકાના ખેડૂતોએ દિસાનું એક પણ કૃત્ય કર્યો વિના આટલા કંટો સહી તેથી સારા દિંદુસ્તાનમાં જ નહિ પણ પરદેશમાં પણ તેમને માટે પ્રશંસા અને અભ્યયની ઉત્પન્ન થઈ છે. ઉરોરાપા વિના અને મામો ધા કર્યા વિના લોકો કંટો વેદી લેશે એ વિરોધ અમદાણ હતો. આ લડતના કેટલાક આગેવાનો આચળ મારી અશ્રદ્ધા એ વ્યક્ત કરી સારે ખામ કરીને શ્રી મદાદેવ દેશાઈએ મને ખાતરી આપેલી કે જ્યાં સુધી આ લડત વલ્લભભાઈના કાબૂમાં છે ત્યાં સુધી ખેડૂતો તરફથી હિંસા થવાનો જરાય ભય નથી. સત્યાગ્રહની લડતને વિજયને અંતે પહોંચાડવાની લેડિની શક્તિ વિરોના મારા ખ્યાનમાં હું જુઓ હતો એ વસ્તુ હું ખુશીથી કબૂલ કરું છું. વલ્લભભાઈ સિવાય બીજા કોઈ આવી લડતમાં સફળ થાય નહિ. લોકોનો વિશ્વાસ તેમણે જોડેલો હતો લીધો તેટલો લાગ્યે જ બીજો કોઈ છતી શકે. ખેડૂતોએ પણ એટલી જ ધીરજ અને સહનશક્તિ બતાવ્યા પોતાના નેતાના પડયા બોલ તેમણે બીતા છે.”

સરોજિની દેવીના મધુર પત્રથી આપણે આરભ કર્યો. શ્રી શ્રીનિરાસ શાસ્ત્રીના મધુરા પત્રથી આ પ્રસંગ સમાપ્ત કરશું. ‘બારડોલી પ્રકરણનું પરિપાત્ર સાલજીને મને કેટલો આનંદ થયો છે. એ ને પક્ષને તે રોજ આપનાર છે. વલ્લભભાઈ પહેલ બહુ જાણે મડયા. પૂજ્ય બાવથી ચાલુ મસ્ત તેમને નમે છે. તેમના બાઈએ પણ લલી કરી અને ગવર્નરને પણ આપણે નીસરવા જોઈએ નહિ. તેમની મુશ્કેલીઓ પણ મોટી હશે જ. લિયા દરજ્જાના અમલદારોને કેટલા બધાને અને મર્યાદાઓમાં રહીને કામ કરવું પડે છે તેનો ખ્યાલ આપણામાના બહુ થા ને હોય છે. પોતાની માનવલાગણીએને બરાબર વ્યક્ત કરવાનું તેમને મટે શય નથી હોતું એટલા બધા તે તેમના સ્નેહના અને તેને લગતી પરપરાઓના બાર નીચે દબાઈ ગયેલ હોય છે.

ખારડોદી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

ન્યાયપરાયણતાના સદ્ગુણથી અડધી અમલદાર આવમ તો ટરતી જ રહે છે અને અડધી તેને દૂરથી પૂજે છે.

આ લશ્તમાંના તમારા દિસ્સા વિશે તો હું કોઈ લખતો જ નથી. કારણ બાહ્ય દ્રષ્ટિએ તમે તેથી અગ્રમ રહેવાનું પસંદ કર્યું હતું, અને એની છીંતિમાં તમારો કોઈ દિસ્સો ગમે એ તમને ગમે પણ નહિ. જેમ કેટલાક ફિલસૂફો માને છે કે ઈશ્વરે આ સંસારના સતત પ્રવર્તતા ચક્રને ગતિ આપી પણ પછી તે ચલાવવા માટે તેની આવશ્યકતા અનિવાર્ય ન રહી, અને છતાં તે ચક્રના પરિવર્તનનો અનિવાર્ય હેતુ તો તે રહ્યો, તેમ તમે પણ અદૃશ્ય માર્ગદર્શક અને ચેતનદાયી દશાન્તરે રાહના હૃદયમાં પ્રવર્તતા અને સકુને સ્તીષ્ઠ પથે રાખતા રહ્યા છો. સાચી વાત છે કે એમની છીંતિમાં તમારો ભાગ નથી, કારણ તમારી છીંતિ જ અનેરી છે, એમાં કોઈ ભાગ ભરી શકે એમ નથી, અને એને તમે ટાળી શકો એમ પણ નથી.”

“ત્યાં સુધી પોતાની જૂલ કબજ કરતા સરકાર શરમાય કે ત્યાં સુધી આપણે સમજી સમજી લીએ કે એના ઉદ્ધારનો હજી દિવસ આવ્યો નથી.”

ગયાં પ્રકરણો વાચનારને કહેવાની જરૂર નથી કે બારડોલીની સમાધાની સરકારે સજ્જયુક્તીથી નહોતી કરી. સરકાર નહીં તે લોકોની માગણી -આધ છે એમ સમજીને નહિ, પણ તેને લાગ્યું કે હવે ત્રાસનીતિ ઝાઝી ચાલી શકે એમ નથી તેથી.* ૧૯૨૮ના ઓગસ્ટ મહિનાના મધ્યમા ‘ચંગ છડિયા’મા લખતા ગાંધીજીને નોંધવું પડ્યું હતું કે સિવિલ સર્વિસમા હાથપકાટો થયો નથી. તેમણે લખ્યું હતું:

“એમ સાંભળીએ છીએ અને જોવામા પણ આવે છે કે સિવિલ સર્વિસને સમાધાનીથી સંતોષ થયો નથી. જો તેને સંતોષ થયા હોત તો સરદાર અને તેમના હાર્મી વિશે જે જુઠાણાનો ઘોષ ચાલી રહ્યો છે તે બંધ થયો હોત.”

અરે, બધું થવાને બદલે એ વધ્યો, કારણ કે એ માસ પછી જૂઠાણાંમા જ પોતાનું જોર માનનાર સરકારના એ મુખપત્રે ‘બારડોલીની આફત’ નામનો પોનાના ખખરપત્રીનો એક પના બહાર પાડ્યો હતો જેમા તેણે લખ્યું હતું કે શ્રી. વલ્લભભાઈએ

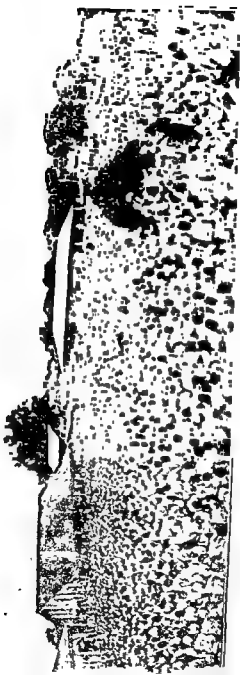
* સને ૧૯૨૬મા નવા ગવર્નરે બારડોલી વિષે જાણતા જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા અને રેલ-યુ મેન્જર ગિ.રૂએ જે લાપણુ ક્યું તે સરકારની નકલ ઘાતાવવાને માટે પૂરતા હતાં. આ પ્રકરણ ૧૯૨૮મા લખાયું હતું.

બારડોલીમાં સત્યાગ્રહસેના હતી તેવડી જ કાયમ રાખી છે, સરદાર સમાધાની થઈ છે એમ માનતા નથી, એટલું જ નહિ પણ તે અને તેમના સાથીઓ તપાસસમિતિને મારે પુરાવા એકઠા કરી રહ્યા છે, અને અગિતિની આગળ પણ ખેડૂતો પુરાવા આપે એમ ધમ્મતા નથી, કારણ એકબીજાને તોડે એવો પુરાવો આપે તો તેમનો કેસ મારો જાય. આમથી એકે વાત સત્ય નહોતી. કારણ શ્રી. વલ્લભભાઈ તો આખો વખત બારડોલીની બહાર હતા, અને તેમણે આ લેખ જોયો એટલે તુરત એનું પોક્કળ જોલનારું એક નિવેદન બહાર પાડ્યું. વલ્લભભાઈનું આ નિવેદન એ વર્તમાનપત્રે અસિદ્ધ તો હતું, પણ આમત્રાં જૂઠાણાં મારે ન દિલગીરી બતાવી કે તે ખેંચી લીધા. ઊઘટાં પેલા મૂળ જૂઠાણાં લંડન જેમનાં તેમ તારથી મોકલવામાં આવ્યાં! અને આ બધું બારડોલીની તપાસસમિતિના સંબોળી નિમજૂક થઈ તેના બેપાંચ દિવસ અગાઉ.

આમ તપાસને ખરામ કરનારા આવા પ્રયત્નો શ્રી. વલ્લભભાઈ સાખી શક્યા નહિ એટલે તેમણે સરકારના રેવન્યુ એન્જીનેરને એક કાગળ લખીને પુઝાવ્યું કે કમિટીમાં કયા અમલદારોને નીમવા ઇચ્છો છો. તેમણે એ પણ જણાવ્યું કે સમાધાનીની આખી મસલત દરમ્યાન તેમની અને બીજા મિત્રોની સમજ એવી હતી કે ન્યાયખાતાનો અમલદાર મિ. ડેવીસ નીમવામાં આવશે, અને એની સામે શ્રી વલ્લભભાઈને વાધો નહોતો. સરકારે આ વાતનો તદ્દન ઇનકાર કર્યો, મિ. ખૂમશીલ અને મિ. મેક્સવેલની નિમજૂક જાહેર કરી, પણ શ્રી. વલ્લભભાઈને તાર કર્યો કે પૂના આવી જાઓ તો મિ. ડેવીસને નીમવામાં અડચણો છે તે સમજાવવામાં આવે. શ્રી. વલ્લભભાઈ ગયા—સરકારની પાસે ખુલાસો મેળવવાની આશાથી નહિ પણ પોતાને એક પ્રકારનો વસવસો રહેતો હતો તે દૂર કરવા. જ્યારે સમાધાનીની ચરતો નહીં થઈ ત્યારે સર યુનીક્લાસ મહેતા અને વલ્લભભાઈની વચ્ચે કેટલીક બાબતો વિષે ચોખ્ખા સમજ હતી—એમાંની એક મિ. ડેવીસની નિમજૂક હતી, અને બીજી સલામત દરમ્યાન ચોચાઈ વગેરે જે હડા ખેડૂતોની

પાસે લીધા હોય તે માફ કરવાની કેદીઓને છોડવામાં આવ્યા હતા અને જમ કરેલા લાઈસન્સ પાછા આપવામાં આવ્યા હતા, પણ ચોથાઈ દંડ પાછા આપવામાં આવ્યા નહોતા જે સલામટી-ઓની જગમ મિલકત જમ થઈ નહોતી અને જેમણે સમાધાની થઈ ત્યાં સુધી એકે કોડી વારી નહોતી તેમને આ ચોથાઈ દંડ આપવાનો નહોતો તો જેમના ઉપર લડત દરમ્યાન જમીઓ થઈ હતી અને જેમણે દોરઘખર ખોપા હતા તેમણે શા સારુ ચોથાઈનો વધુ દંડ આપવો જોઈએ? દુખની વાત તો એ હતી કે જેઓ સલામટમાં જોડાયા નહોતા પણ કેટલોક સમય પૈસા લાપ્યાં નહોતા અને પાઠળથી ભર્યા હતા તેમની પાસે પણ આ દંડ લેવામાં આવ્યો હતો શ્રી વલ્લભભાઈ સમાધાની થઈ સારથી રા જ બીમભાઈ નાયબને કલ્પા કરતા હતા કે આ દંડની વકમ પાછી મેળવી લે. રાવ ખરાદુર કેનેક્ટરને મળ્યા હતા, રેવન્યુ મેમ્બરને મળ્યા હતા, પણ એ વધુ નહોતું શ્રી વલ્લભભાઈને આ વાત બહુ ખટકતી હતી, અને તેમને લાગતું હતું કે કમિર્ગીના સભ્યોની નિમણૂક વિષે ચોતે પોતાનો વાઘો ખેચી લે તોપણ આ વસ્તુ તો છોડી દઈ શકાય એવી નહોતી જ એટલે રેવન્યુ મેમ્બરે બ્યારે સિં ડેવીમને નીમવાની સરકારની અસક્તિનો ખુનાસો આપ્યો ત્યારે શ્રી વલ્લભભાઈએ તેમને કહ્યું કે મિ ડેવીસ ન નિમાયા તે સાખી લેવાને તૈયાર છું — કારણ એકવાર જે અમનદારની નિમણૂક જાહેર કર્યા પછી તે ફેરવવાની સરકારની મુશ્કેલી હું સમજી શકું છું, પણ આ ચોથાઈ દંડ પાછો આપવાનું ન બને તો તો સલામટીઓ તપાસ સમિતિ વિના ચનાવી લેશે, કારણ સમાધાનીમાયી જે વસ્તુ રનાભાવિક રીતે દુનિત થાય છે તેટલી પણ ન કરવામાં આવે તો સરકારની દાનત વિષે સૌ કોઈને શકા થાય રેવન્યુ મેમ્બર પ્રથમ તો એમના જે ન થયા, એટલે શ્રી વલ્લભભાઈ તેમની રજા લઈને પોતાને મુકામે પાછા ફર્યા પણ રેવન્યુ મેમ્બરને તરત પોતાની ગબીર બૂલ સમજાઈ, તે તુરત ગવર્નરની પાસે દોઝ્યા, અને શ્રી વલ્લભભાઈ ખુનાથી પાછા નીમળવા ઉપડે તે પહેલાં તેમને હાફળા હાફળા આવી મળ્યા અને કહેવા લાગ્યા ‘નામદાર

৯৯৩ ১১/১০/৯৮ খ্রি

પ્રારોદી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

ગવર્નર કહે છે કે ચોથાઈ દહીં બાળત નહીં છે એટલે તે વિશે કંઈ મુશ્કેલી ન હોવી જોઈએ, માત્ર શ્રી. વલ્લભભાઈએ કમિટીની નિમણૂક સ્વીકારવી જોઈએ.' ફરી એકવાર સિદ્ધ થયું કે નામદાર ગવર્નર જ્યારે શાંતિને માટે ઉત્સુક હતા ત્યારે તેમના સલાહકારો કેવળ ન્યાય આપવાને પણ તૈયાર નહોતા અને લડત સળગાવતા પાછું ફરીને જુએ એવા નહોતા.

આવું વાતાવરણ ચાલુ રહે તો ખેડૂતને ન્યાય શી રીતે મળે ? એટલે વિચક્ષણ સરદારે પૂનાથી નીકળતા રેલ્વે મેમ્બરને એક પત્ર લખ્યો તેમાં જણાવ્યું : 'કમિટીની નિમણૂક તો હું સ્વીકારું છું, પણ તે એવી સ્પષ્ટ શરતે કે તપાસ દરમ્યાન કોઈ પણ વખતે મને લાગે કે ન્યાયસર કામ નથી ચલું, અથવા તપાસને અતે મને એમ લાગે કે કમિટીનો નિર્ણય પુરાવામાંથી નીકળી શકે એવા નથી અને અન્યાય છે તો સરકારને પાછી લડત આપવાની મને છૂટ રહેશે' અને જ્યાં રેલ્વે મેમ્બરે આપ્યો હતો તેમાં આ શરત વિશે તેમણે વાંધો લીધો નહોતો.

સરદારે તો 'ચેતતો નર સદા સુખી' એ સૂત્રને અનુસરીને જ આઠલી સાવધાની રાખી હતી

- રળિયામણી ઘડી

[સત્યાગ્રહના વિજયના ઉત્સવપ્રસંગના આશ 'નવજીવન'ના રોષ અને આધીર્ષ અને મહાત્માજીના સાપક્ષે જેગા તેમ અહીં લેવાયા છે. મ. ઉ. દે.]

‘જનકીનાથ સદીય કરે જળ કાન જિઆઃ કરે નર તેરા ?’

‘નિર્બંધે બધ સમ’

આવકે દૃષ્ટો

બારડોલી સત્યાગ્રહના વિજયની ઉજવણી બારડોલીના ગામડામા જોઈ, બારડોલી તળમા જોઈ, મુગતમા જોઈ, અને અમદાવાદમા જોઈ હજી થયે છેકાણે થયે પણ ગામડાની ઉજવણીમા સત્યાગ્રહમા ભાગ લેનારાઓ પણ સામેન હતા એટલે એની નોંધ વિશેષ મહત્ત્વની છે

એ ઉજવણીના દરમિયાન સહેજે કેટલાક વિભાગ પડી જાય છે, અને તે વિભાગ પ્રમાણે નોંધને ગ્રાંથવાની રજા લઈ છુ. એ દરમિયાન જેને પાવકે દૃષ્ટો કહી શકાય એ તો બારડોલીના ગામડામા જોવાના હતા. એ બોળા ભવા ખેડૂતોને, અને જેનું દર્શન વિકારોને પણ સમાવી શકે એનું પુનિત છે એવી ખેડૂત સ્ત્રીઓને બારડોલી સત્યાગ્રહનો અત કૈવી રીતે આવ્યો, સમાધાની કૈવી રીતે થઈ, કેણે કરી, સમાધાનીમા શુ શુ થયું એ જાણવાની પરવા નહોતી તેમને તો ગાંધીજી અને વક્તવ્યભાઈના દર્શન પૂરતા હતા, તેમને વિજયના જીત ગાવાના નહોતા, તેમને તો લડત પૂરી થઈ અને પોતાના હૃદયના દેવ તેમની આગળ અમૃતવચન સંભળાવવાને આવીને બેસ્યા છે

આરોહી સત્યાચંદનો ઇતિહાસ

એટલી જ ચાત જમ હતી તેમની પામે શેહેરની જેમ ઝીમતી હારેમા પેસા ખર્ચવાના નહોતા, તેઓ તો ભર વરમાદમા કાદવ-કીચડ ખૂદીને, નદીઓ ડિનરીને, પોતાના કાતેના સ્તગ્ના હારે લઈને આ-આ હતા હા, આજે જેમ તેમને, આન દત્તી ધડી હતી, પોતાના વહાના નેનાઓ આપ્યાની વધામણી હતી, તેમ તેમને એક રમણીય મૂઝવણ પણ હતી. પાગીદારની સ્ત્રીઓ તો સતના દર્શને આની હાથે જાય જ નહિ, એટલે બેટો લઈને જાવી હતી પહેલી એટ તો ગાધીજીને ધરવાની હોય, પણ પછી પાસે ન હોય તો વલ્લભભાઈને સુ ધરવું? જેની પામે બે રૂપિયા હોય તે તો રૂપિયો રૂપિયો બને મૂર્તિઓ આગળ મૂકીને સતેર માનના, પણ એક હોય તેણે સુ થાય? પાચ હોય તે ત્રણ ગાધીજી આગળ મૂકે, બે વલ્લભભાઈ આગળ મૂકે, એમા પણ મૂઝવણ તો હતી જ જગતમા એકથી બધુ સધાય છે, બેથી-અમટે છે એમ કહેવત છે, પણ આ સત્યામદી પાગીદારબોને તો બેકી બેટ હોય તો મૂઝવણ મટતી હતી, એકી હોય તો મૂઝવણ વધતી હતી તેમની મૂઝવણ જાતે વધતી હોય કે ઘટતી હોય, તટસ્થ પ્રેક્ષકને એ બને સ્થિતિમા જીભરોતા પ્રેમના દર્શન થતા હતા સત્યામદની લડતના કા-ઓ બનાવનાર કવિએ તો વિજયના ગીતો બનાવ્યા હતા, પણ આ પાગીદાર બહેનો તો પોતાના પુરાણ ગીતો જ ગાતી હતી — ‘ગાધીજી સવરાજ લઈ લેના આવજોરે,’ ‘સાગરમની આશ્રમ સોદામણ રે,’ એવા એના કુવલાવના ગીતો જ તેમને મોટે અડેતા હતા રાનીપરજ બહેનોને રૂપિયા આપવાના હોય નહિ એટલે મોગી મૂઝવણ પડતી નહોતી પોતે જાતેના સ્તગ્ના હારે તેઓ બને મૂર્તિઓને પહેરાયેને આનંદ માનતી હતી, અને રૂપિયા અને દારૂનારેખના ગીતો ગાતી હતી

પીસો મા, પીસો મા, પીસો મા — દારૂ પીસો મા

અમે પીશું તો ગાધીરસ પીશું — દારૂ

અમે પીશું તો રામરસ પીશું — દારૂ

આ સાદી કોધી કડીઓમા તેમનો નૈસર્ગિક કંઈ પુરાઈને જે અસર થતી હતી તેના ભણકારા હજી કાનમા વાગ્યા કરે છે, અને

ચાપ છે કે માથો 'ગાંધીસ' પીનારા તો આ જ લોકો છે, બીજાં નામનાં છે. આવાંઓની આગળ ગાંધીજીને કે વસ્ત્રબ્રહ્મચરિને બાપણો, કરવાની પણ શેની જરૂર પડે? તેઓ તો કરવાનું કરી રહ્યાં છે.

લેડી બાઈઓ

આ પાવક દરમોણાં વૃદ્ધિ કરનારાં દર્શન જોલમાંથી ફૂટી આવેલા વીરોનાં દત્તાં. આરડોલીની લડતે જેમ જેલ બદાર રહેનારાઓની ઠીકઠીક કસોટી કરી છે તેમ જોલમાં જઈને બેઠેલાઓની પણ સારી કસોટી કરી છે. એ કસોટીમાંથી પાર બીતરીને આવેલા, ધસાયેલા શરીર પણ ઉત્તરવળ આત્મા સાથે આવેલા એ વીરોનાં દર્શન પાવક દત્તાં. બધા સત્યામહીઓમાંથી એકેના ઉપર સરકારના જેલર અને જોલ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે કશી દયા કે બક્ષમનસાઈ રાખી હોય એમ ન સાંભળ્યું, પણ વિટંગણીની વાતો કરતા તેમનાં મોં ઉપર તો સ્થિત સિવાય બીજું કશુંય નહિ. વાકાનેરના ખેડૂતવીરોએ તો અગાઉ કદી જોલ જોયેલી નહિ. તેમાંના ધણીખરાને કદલુંમાં કદલું મજૂરી આપવામાં આવી હતી, — મધીમાં ૩૭ શેર રાજ દળવાનું, ૫૫ મલાવવાનો વગેરે — જેલર ખાસ બલો ચાપ તો કાઢવાર ખરાબમાં ખરાબ ઘંટી પસંદ કરીને તે ઉપર દણાવતો, તોપણ જરાય આનાકાની વિના તેઓ પોતાનું કામ બજારી આવ્યા. એ લોકોને જોઈને કાને ઉત્સાહ અને આશા ને મળે? રાયમનો એક ગરીબ ગાય જોવો ખેડૂત જરાય પુરાવા વિના જોલમાં મચેજો. તેના સ્વાગતને માટે તેની વીર પત્ની આવી હતી. પત્નીને લખ્યું હતું કે કદાચ પોતાનો બસો, ગરીબડો પતિ, જોલના ત્રાપ નીચે ભાંગી પડશે, પણ તે જોલની જહેમત વેળે સાંજેસમો પાછો આવશે તોય તે બહેનના આનંદનો પાર નહોતો. ગાંધીજીને પ્રણામ કરતાં કરતા તે બહેન કહે: 'છ મહિના' તો ની ર'વા પામ્યા. તણુ જ મહિનામાં આવી ગયા.' એ ખેડૂતને લેવાને તેનું આખું ગામ રોશને બિલટવું હતું. ધણીઓને મનમાં થયું હશે કે આપણો આ ગરીબડો ભાઈ બધે શી રીતે

આરોગી સંચાલકનો ઇતિહાસ -

જેલમા ટકી ચકરશે, પણ સૌનો જોખ ભાગ્યો, અને પોતાના ગામડામા પણ કદી બહુ ન બોલનારાં એ લાઈએ પોતાનું સ્વાગત કરવાને બેગા થયેલાં લાઈએને કહ્યું 'મારી જાંઝકે ભાગી ગઈ, મારી છલ પણ ખૂટી ગઈ છે જેલમા કશું નથી મેર મહેનત કરવાની અને ત્યાં મહેનત કરવાની મને તો લાજ જ થયો છે, હું તો જેલમા ખીંડી છોડી આવ્યો'

જેલનો ત્રાસ કેટલો દરેકે તે તો લાઈ ચિનાઈને અને વાકાનેરને એક લાઈને કેવળ જેલથી જ પ્રતીત થતું હતું ચિનાઈનું તો વજ્ર જેવું શરીર, પણ તે શરીર ભાગી પડ્યું કામ રાક્ષસનું જેવું અને ખોરાક દુકાળિયાનો આપવો એ ત્યાં આપણી જેલો ચાલે છે ચિનાઈએ પોતે તો પોતાનું દુખ ભહેર ન કહ્યું, પણ રવિશ કરલાઈએ બેનણ વાકેચોમા બધું કહી દીધું 'ચિનાઈએ તો કમાન છાંધી એમની પવિત્રતાથી હું ચકિત થઈ ગયો સવારથી ચણી શકે તે ઘણીવાર સાજના રાટના વખત સુધી ચાલતી હોય ત્યારે માડ પૂરા ઉછ શેર ચાય, ચાકચાપાકચા પડે એટલે રાટલા ખાવાના હોય, અને પાણીમા અગાઉથી બીજવી રાખેના કાખી કે એના જ કશાના પાકા, આમણી જેટલા બાડા, હીડાનું શાક હોય પણ ચિનાઈએ કદી રસિયાદ નથી કરી, પોતાનું કામ કદી કાઈની પાસે નથી કરાવ્યું'

આ શાક અને રાટલા અને માદાની માવજતના સપૂર્ણ અભાવને લીધે વિદ્યાર્થીઓ એક વિદ્યાર્થી બાઈ દિનકર મહેતા તો જેનમાથી ઝેરી તાવ લઈને નીકળ્યો હતો અમદાવાદની ઇરિપનાનમા પડ્યો છે, અને બચે તો તેના સગાવહાયા અને મિત્રોના નસીબે બચે એવી સ્થિતિ છે.

જેલ નથી ભાગી રવિશ કરલાઈને તેમનું મધુર હાસ્ય જેલમા જઈ આવ્યાથી જરાય ખાખુ નથી થયું એમનું શરીર વજ્ર જેવું દરેકે તે શરીરમા રહેલું સકલ્પમળ વજ્ર જેવું દરેકે, તેમના

● અહીં આજે એ જણાવતું જોઈએ કે લાઈ દિનકર ધવે તદ્દન સાબ થઈ ગયા છે

—મકાશક

હિપર જેલ નથી અસર કરી શકતી; કદાચ સરકારની પાછો નરક-
વાસ આપવાનો અધિકાર હોય તો તે નરકને પણ સ્વર્ગ કરી
મૂકવાની શક્તિ રવિશંકરભાઈ ધરાવે છે. દસતા દસતા તે કહે :
'લામસ્તેર્વા જયસ્તેર્વા વૃતસ્તેર્વા પરાજયઃ' એ વાત અમારે માટે તદ્દન
સાચી છે. આવી છૂત મળશે, આટલામાં છૂટીને નીકળશું એવું
સ્વપ્ને પણ નહોતું ધાયું.' રવિશંકરભાઈ તો ધારાળાઓના ગોર
રહ્યાં, એટલે તેમને પોતાના લગલાળા જીજ્ઞાસાને જોડમાં મળા
ગયા. કોઈ દેહીની સાથે તેમને સીધી ઓળખાણ હોય, તો કોઈનાં
સગાવડાનાં યાદ કરીને ઓળખાણ નીકળે. 'મદારાજ, તમે અહીં
ક્યાંથી! હારું, બસે આવ્યા. તમને ચક્ષીનું કામ આપ્યું છે.
ફેફરા નહિ, આપણા પ્રદેશના માણસ ચક્ષી પર છે. તમારું તો
ધડીકમા દળા દેલું,' એમ કહીને સૌ આશ્વાસન આપે. એક જણ
તો હરખયેણે યર્ધને પગે લાગી પડ્યો : 'હે, ગાધીજી તમે અહીં
ક્યાંથી?' — જે ધારાળાઓએ ગાધીજીના કદી દર્શન નથી કર્યા
તેને રવિશંકરભાઈ 'ગાધીજી' જ છે — એટલે પછી 'ગાધીજી'
સમજાવે કે કેમ આવવાનું થયું. પોતાના જોડજીવનની વાતો કરતાં
રવિશંકરભાઈ કહે : 'આપણે તો કાગડા જોડે સૂવું અને કાગડા
જોડે બેસવું. બેઠા કે તરત સાબરમતી આશ્રમનો ઘંટ મંભળાય.
ખીજ બેઠા હોય તે પહેલાં તો હું પરવારીને બેઠેલો હોઉં. મેં
તો જોડાથી બહાર નીકળીને જ દીવો જોયો. જોડા દીવાનાં
દર્શન નથી કરવા પાડ્યો. હું અડવાડિયા મને ધંદી હતી. રાજ
૩૭ શેરફોળવાનું. નાગપુરમાં તો બેઠેલું કલાકમાં એટલું દળીને
ફેંકી દેતા. અહીં આરંભમાં જરા બોલું થતું, પણ પછીથી તો
'હોહો વાગ્યામાં બધું પૂરું થઈ ગયું.'

'તમને આ બોરાક કેમ પડી ગયો?' એમ પૂછતા કહે :
'શાક તો એર જેવું મળતું, મણુ એ બધું હું પી ગયો છું, આખ
મીચીને એ ખાઈ જાઉં. રોટલા તો મારે ત્રણ વેળના સાતઆઠ
જોઈએ અને તે સ્વાદથી ખાઉં. દાળ ઘણીને ન રુચે એવી હોય,
પણ હું તો રોટલા ચાવી ચાવીને ખાઈ જાઉં, અને હિપર દાળ
પી જાઉં.'

જેલમાં બીજા કેદીઓના ઝુંબડ વિશે વાત કરતા તેમણે કંપારી છટે એવી દડીકતો કરી. કેદીઓને પૈસા ખર્ચીને ગમે તે વ્યસન પૂરું પડી શકે છે, તેમના અર્ધા પૈસા ખાઈને ખીટી, મીઠાઈ, જે જેઈએ તે પૂરું પાડનારાં સિપાઈમિદ્દગ પડેલાં છે, અને ખીટીના વ્યસનની ખાતર અધમનાની હદ ઓળંગતા કેદીઓ પણ પડેલા છે. ગુનાઓ માટે કેદમાં જનારા ચોરી વગેરેના ગુનાઓ જેલમાં ચાલુ રાખે છે, કેટલાક નવા ગુના શીખે છે, અને વારંવાર પાછાં જાય છે, ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ.

પણ એ તો આટી વાત ઉપર જનૂર્યો. રવિશંકરભાઈની સાથે થોડી ધડી ગાળવી એ પણ ચેતન જેલવવા જેવું છે; નરકને સ્વર્ગ કરવાની તેમની શક્તિ જોવા અને સાધવાને સારુ તો તેમની સાથે રહી તેમની તપશ્ચર્યા શીખવી જોઈએ.

મરત હરથો

તાલુકામાં તેમજ સુરતમાં અને અમદાવાદમાં વધભભાઈએ માનપત્રો અને અભિનંદનોનો જવાબ આપતા જેટલા ગાધીજીને સંભાર્યા છે તેટલા જૂઠાંતાના સાથીઓને સંભાર્યા છે. અને એ સાથીઓ તે કેવા? પશ્ચિમ બૌદ્ધ ઉદાસી સેનારા, રક્ષણી દુકમ કેમ થયો છે તે પૂછવા પિના તેનો અંમલ કરનારા, રક્ષણે ઠેકાણે કેમ જાયો છો, ગવર્નની પાસે ડેપુટીશનમાં કેને લઈ જવાના છો, પૂના જઈને સમાધાનીની ઘરતો કેવી કરવાના છો, પૂના જઈને શી વાત કરી આવ્યા — એવા એકે સવાય પૂછવાનો વિચાર ન કરી કેવળ તાલીમ જળવી, પોતાને સોપેલું કામ કરનારાં વફાદાર સાથીઓ. આ સાથીઓને વિજયની ખુમારી ચડે તો તેમાં નવાઈ શી હતી? પણ તેમને પણ પોતાના વિજયની ખુમારી નહોતી; પોતાનાથી ઘણેલી કાચીપાકી સેવાથી પોતાના સરદારને વિજય મળ્યો એ જ વાતની તેમને ખુમારી હતી, અને મરદાર વળી એવી જ તક આપે તો વળી તેમના ઝુંડ નીચે તેમના ગમે તે દુકમે ઉદાવવાની તૈયારીની, અને એ તૈયારીથી થતા કુદરતીલાના લાનની ખુમારી હતી જેણે વફાદારીભરેલી સેવાની લહેજત ચાખી છે,

જેણે કાળી રાતે પડ્યો બોલ હાવવાનો લદાવો લીધો છે, એવા સનિકેને એ ખુમારી રાખવાનો અને મસ્ત થઈને પોતાના સરદારના વિજયનાં ગીત ગાવાનો અધિકાર છે. પોતાનાં સીધાં, સાદાં અને ગામડિયાઓની છબે સફેદે ચઢી જનારાં ગીતોથી આખા બારડોલીને ધેલુ કરનાર રૂઢચંદુભાઈનો અને તેમના બેર શિવાનંદનો આનંદ માતો નહોતો. કેટલાય દિવસો થયાં ગીતો બનાવવાનું બંધ કરેલું છતાં વિજયની ખગર આવીએ તરત જ રૂઢચંદુભાઈને ઊભી છૂટી આવી, અને વિજયનાં અનેક ગીતો રચી કાઢ્યાં એમાં

દાક વાગી વલ્લભની વિશ્વમા રે
તોય બનિયાને કીધા ગદાત—દાક૦
બાણ કુંઘ્યા એકતનાં દાકમા રે
અચરતાને મારી લાત—દાક૦
દાક હેઠા પડ્યા સરદારના રે
વધી સત્યામહીની સાખ—દાક૦
મધુ ખાળી પોતાના સોલીનું રે
નિજ લાકુની સેના કાજ—દાક૦
કધુ સાબિત કોઈથી ના હકે રે
શરા સત્યામહીની જમાત—દાક૦
છતકો વગાડ્યો વિશ્વમા રે
બારડોલીનો જયજયકાર—દાક૦

એ ગીત સભામાં, સરઘમોમાં અને ટ્રેનમાં એ સૈનિકો લલકાર્યા જ કરતા હતા. ૧૨મી ઓગસ્ટને દિવસે બારડોલીમાં આખો બારડોલી તાબુકો ઊઠ્યો હતો; બારડોલીથી બધા સૈનિકો સમેત સરદારને સરતનું નિમંત્રણ હતું, પોતાની સેના લઈને જે ટ્રેનમાં સરદાર ગયા તે ટ્રેનમાં બુલંદ અવાજે ગવાતા ગીતોમાં પણ મસ્તી લેલી હતી. સરતમાં આજણુસે જેટલા સૈનિકોનું સરઘસ નીકળ્યું તે દશ્યમાં પણ મસ્તી હતી. એ મસ્તી જોઈને ગમે તે સરકારનો મદ હળવો પડે તો નવાઈ નહિ.

એ સૈનિકોની મસ્તીને જરાય ગોળી પડવા ન દે એવું, તેમને શિરના સાટા કરીને ઝૂઝવું હોય તો તેનો અવકાશ આપે એવું,

ખારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

ગસ્તીમાં કર્તવ્યભાન બૂલવાની ગરજત ન થાય તેની સચોટ ચેતવણી આપનારું, જેવો લડતનો તેવો જ શાત રચનાત્મક કાર્યનો રસ ચણવનારું બાપણ ગાંધીજીએ ૧૯૨૨ના ઐતિહાસિક આંખા નીચે ક્યું તે અદ્ધારણઃ અન્યત્ર આપવામાં આવે છે. જુઓ 'અમૃતવાણી' પાનું ૨૭૮.

શુરશિખ્યાનાં દર્શન

નાગપુર અને ખોરમકેના વિજયવેળા તો ગાંધીજી જ્ઞેષ્ઠમાં હતા, એટલે નાગપુરનો વિજય મેળવનારા કે ખોરમકેનો વિજય મેળવનારાઓને ગાંધીજી અને વલ્લભભાઈ બનેનાં દર્શન બેળાં નહોતાં થયાં. ખારડોલીના અપૂર્વ વિજયની એક અપૂર્વતા ગાંધીજી અને વલ્લભભાઈ બનેનાં બેળાં દર્શન સાંને મળ્યાં એમાં પણ કદ્દ તો ખોડું નહિ. ખારડોલીના કાલવળીચડમાં ફરતા, અને નદી અને ખાડીઓના મરકણા ધાટ ઉપર એકબીજાને ટેકા દઈને ખેડૂતોમાં ભળી જતા આ યુગલના દર્શન સોદામણા હતાં. બનેને એક જ રથાને બોલવું એ તો પેલી બોળી બહેનોને જેવું મૂંઝવણભર્યું લાગ્યું હતું તેવું જ લાગ્યું હશે. 'પણ મેં જાનતાના આમદને વચ થઈને તેમને તે પણ કરવું પડ્યું'. વિજય અગાઉ તો ગાંધીજી જ્યાંત્યાં સરદારના હુકમનો આશરો લઈને કહેતા, 'સરદારનો હુકમ નથી એટલે કેમ બોલાવ?' વાલોડમાં મરદારનું રથાન સૈનિકોએ જ લઈ લીધું, અને વિભાગપતિ ચંદુલાલે ગાંધીજીને બોલાવ્યા. ગાંધીજીએ વાલોડમાં પોતાની મૂંઝવણ સત્યાગ્રહનું રદત્વ સમજાવીને ટાળી, ખારડોલીની એક સલામાં માન રાખ્યું છતાં માનપત્ર વલ્લભભાઈને આપતાં તેમની પીઠ ઉપર ચાખાચીનો મગજૂત ચાખડો દઈને ટાળી, સરતમાં ૧૯૨૧ના કાર્યક્રમની યાદ દઈને ટાળી, અને અમદાવાદમાં પરસ્પર સ્તુતિકરક મંડળ બનાવવાની ના પાડીને ટાળી. વાલોડનું દેડું બાપણ જહીં જ આપી દઈ:

"તમારામાના કેટલાકને એમ લાગે છે કે આજનું લડવાનું વધુ મજબૂત હોવ તો શક્ય. મને પણ એમ લાગે. પણ સત્યાગ્રહી ખાડી રીતે સુદૃઢ લડવા ન માને, સાચી રીતે જન્મારા સુધી લડવા જ કરે. કારણ એનો શાંતિ તો લડાઈમાં જ રહેલો છે. પણ ચાલનું ચ લન સાચો પણ ન કરે

તો કેડું સારુ કે નેથી લડતનો વધારે રસ લઈવાનો મળે એ સત્યામદની
 રૂતિ નથી, અસત્યામદની રૂતિ છે. સરદારને સરકારે ન બોલાવ્યા તેથી શું ?
 સરદારને તો ખમખમનું કામ હોય, ટપટપનું કામ ન હોય. એટલે તમે ને
 આનંદ વધીને કહો કે અમારા સરદારને બોલાવો તો જ સલાહ કરીએ
 તો તમે દોષમાં પડો. તમારા કે તમારા સરદારના સાચા માનની દાનિ
 હોય એવું કશું બન્યું નથી. સરતનું પાલન કરાવનાર ઉચ્ચ હતો. અનેક
 ઉચ્ચ ભાષણો કર્યા પછી સરકારને આપણી સારતોનું પાલન કરવું પડ્યું.
 કમિશનરે પેલો ઉચ્ચ કામગીરી બદલે પડ્યા હોય ત્યારે જ મેં કહેવું કે હવે
 છત ચોકસ છે. જેમજેમ સરકાર કોપ કરતી ગઈ તેમતેમ આપણી
 છત પાસે આવતી ગઈ. સરકારને વહેવું આટોપવું પડ્યું એમાં
 આપણા માનની લેશમાત્ર દાનિ નથી વર્ષ. આપણે ને ભણી સંકેતનું
 હોત તો માનદાનિ થાત ખરી. આશ અવશ્યમા સત્યામદની અનેક
 લક્ષણો થઈ ગઈ છે, પણ તેમાંની એકમા આના કરતાં વધારે સાચી,
 વધારે શુદ્ધ છત બીજે કપાડે નથી મળે એમ સત્યામદના સાચી તરીકે
 હું મારો પુરાવો આપું છું "

વફાવજબાઈની મૂંઝવણ એથીયે વધારે હતી. ગાંધીજીની
 સમક્ષ માનપત્રો લેવા એ જ તેમને ભારે વસમું લાગતું હતું.
 બારડોલીમાં તેમણે સાદ કહ્યું—માનપત્ર આપવાનો સમય જ હતો
 નથી આવ્યો, એ તો ૧૯૨૨ની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન થશે ત્યારે જ
 આવવાનો છે માનપત્ર લેવાની પોતાની લાપકાત નથી એમ
 જણાવતા તેમણે કહ્યું :

"આદિસાના સિદ્ધાંતનું પાલન કરનારા તો હિંદુસ્તાનમાં પ્રચલિત
 અજ્ઞાત પ્રણાલિ પડ્યા છે, તેમના ભાષ્યમાં ભહેરાત નથી, જે પૂરું પાલન
 નથી કરતા તેમના ભાષ્યમાં ભહેરાત આવી પડી છે. આદિસાના પાલનની
 વાત કરતી એ જ ભારે મારે તો તારે મોઢે મોઢી વાત કરવા જેવું છે—
 કોઈ માણસ દિમાલયની તળેટીએ બેસીને તેના શિખરે પહોંચવાની વાત કરે
 તેના જેવું છે. પણ કોઈ કન્યાકુમારી આમજ બેસીને તે શિખરે પહોંચવાની
 વાત કરે તેના કૈરવા તળેટીએ બેસીને એ વાત કરે તે કઈક વધારે ડાહ્યો
 કહેવાય એટલું જ બાકી હતું તો ગાંધીજીની પાસેથી બાંધેલવટખો છૂટશે!
 તમારી આમજ મૂકે છું તેટલાથી જ ને તમારામાં પ્રાણ આવ્યા તો ને
 હું પૂરો પાળનારો હોત તો ૧૯૨૨ની પ્રતિજ્ઞા પાળીને આવવું બેસી ગયા
 હોત "

કરનારા સ્વયંસેવકો દોષ ત્યાં આવા વિજય મેળવવા એ હું બારે નથી માનતો. આમાં રાજ્યની સત્તા પર દાવ્ય નાંખવાનો નહોતો, અમુક અન્યાયના સંબંધમાં ઇન્સાફ જ માનવામાં આવ્યો હતો. મારો વિશ્વાસ છે કે આ સત્યાગ્રહની રીતે આવા ઇન્સાફ ભેટલી સદેશાઈથી મેળવી શકાય છે તેટલી સદેશાઈથી ખીલ્યું કેઈ રીતે મેળવવા શક્ય નથી.

સત્યાગ્રહનો પ્રતાપ

હિંદુસ્તાને આ લડતથી આટલું આશ્ચર્યચકિત થવાનું કંઈ કારણ નથી. પણ તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું તેનું કારણ છે. સત્યાગ્રહ પરનો વિશ્વાસ ડગી ગયો હતો. હિંદુસ્તાન પાસે તેનો આટલો જખરદરત બીજો દાખલો નહોતો. ધારસદનાગપુરના દાખલાઓ થઈ ગયા એ ખરું. અને મેં કાંઈ જગ્યાએ હજી દર્શાવ્યું નથી. છતાં હું માનું છું કે નાગપુરનો વિજય પણ સંપૂર્ણ હતો. આખો સારે કે નકારે નસીબે તે વખતે આપણને ‘દાઝમ ઓફ ઇન્ડિયા’ના પ્રતિનિધિ જેવે આપણી ભહેરાત કરનારે કોઈ ન મળેતો. તેની વગોવણીથી હિંદુસ્તાનમાં જ નહિ, પણ આખા જગતમાં બારડોલીની પ્રસિદ્ધિ થઈ છે. બાકી આપણે કંઈ એવું બારે કરી નાખ્યું નથી. બારે તો ત્યારે ક્યું મહારો કે ન્યારે ૧૯૨૨ની અપૂર્ણ રહી ગયેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરીએ. ત્યારે જ બારડોલી પર કલંક આવ્યું છે તે દૂર યાય. પણ મેં એ શબ્દ ખોજી વાળી લીધો. કલંક આખો ન કઢીએ. કારણ બારડોલીમાં ન થયું તે કંઈ બારડોલી બહાર પણ કપાથે આપણે કરી શક્યા નથી. પણ એને જવાબદારી ઉઠાવવાની કદો કે કલંક ધોવાનું કદો તેનો સમય હજી બાકી જ છે. એ કરવામાં આ લડત મદદરૂપ થઈ પડશે તે માટે મેં તેને વધાવી લીધી છે.

સોજા આની છત

આપણે જેનું સદ્ભાવ્ય કે બારડોલીમાં જ આવી લડતનો પ્રસંગ આપણને મળ્યો. મેં તેમાં સંપૂર્ણ સફળતા પણ પ્રાપ્ત થઈ. જે માગ્યું તે સોજેસોજા આના મળ્યું. આપણે આવી તેનાથી ખીલ્યું ધપૂરી રતતો માગી શકતા હતા, તપાસની રસતોમાં આપણે કઢી શકતા હતા કે મહેસૂલ ઉધરાવતાં જે જે જીલ્લો કરવામાં આવ્યા છે તેની તપાસ કરી નેઈએ. પણ એ ડાંગળી આપણે નથી કરી એ વડલભાઈની ઉદ્ધારતા. સત્યાગ્રહીને તાત્વિક વસ્તુ મળે એટલે તે રાજ થાય છે, અને લેખ કે આગ્રહ રાખતો નથી.

હવે શું કરવું?

ત્યારે હવે આપણે શું કરવું? આ લેખને આત્મનિરીક્ષણનો અવસર બનાવી દઈએ. જે સ્વયંસેવકો આ લડત પૂરતા જ આવ્યા હતા, લડત

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

અમદાવાદમાં ગાંધીજીને વલ્લભભાઈની સ્તુતિ કરવાની, અને વલ્લભભાઈને બધી સ્તુતિ સાલળી ગાંધીજીની સમક્ષ માનપત્ર લેવાની મૂકાયેલી આવી પડે એમ હતું. તેનો બંનેએ કેમ નિકાન કર્યો તે તો બંનેના લાપણા અક્ષરશઃ બીજે ઠેકાણે ઉતાર્યો છે તેથી સમજશે (જુઓ 'અમૃતવાણી' વાળા ભાગમાં)

વિજયની ઊજવણીમાં રખેને કાઈ બાન બૂલે, રખેને કાઈ આપ આગળ પડેલું કર્તવ્ય વીસરીને નિદ્રામાં પડે એ ખાતર પ્રજાને ગંભીર ચેતવણી આપનારા ગાંધીજી અને વલ્લભભાઈના ઉદ્દગારો સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી પણ લોકો પેઢી દરપેઢી સુધી યાદ કરશે (જુઓ બારડોલીનું, સૂરતનું અને અમદાવાદનું લાપણું — 'અમૃતવાણી' વાળા ભાગમાં)

શહેરીઓએ કરેલાં સ્વાગત

બારડોલીની લડતથી શહેરીઓ પણ ધેના થયા હતા, અને ક્રિકેટની મેચ જીતીને આવતા ખેલાડીઓને ખાધે મકાવીને માન આપતા પ્રેક્ષકોની યાદ આપતા હતા. સૂરત અને અમદાવાદના સ્વાગત જોઈને કાઈ મસ્કરો એમ કહે કે 'તમે એકવાર લડી દે, પછી વાળ વગાડી, સરથસ કાઢી, વિજય ઊજવવાનું કામ અમારું છે એમ શહેરો સંદેશો આપતા લાગે છે,' તો તેનો કાગ્યે જ કાઈ વાક કાઢશે. પણ શહેરો સત્યાગ્રહની જીત આવી રીતે જીજવે એ પણ ઉત્સાહ આપનારી વાત તો છે જ

સૂરતે તો દીવાળી જીજવી, સૂરતની રોશની અને સૂરતના શણગાર, સૂરતની પગીસ દળર માણુરોની અપ્રતિમ શાંતિમરી સમા લોકોની સ્મૃતિમાંથી નહિ ખસે અમદાવાદે પણ સરદારના સન્માન કરવામાં ઘણી કચાસ ન રાખી શ્રી સરલાદેવીએ સ્ટેશને સરદારના એવારણા લીધા, અને મિત્રોએ સોનેરી દારો આપ્યા કાઈએ મોતીએ વધાવ્યા, કાઈએ લાજો રૂપિયાના મોતીના તોરણના શણગાર કર્યો મજાજાસ શેઠે ચોતાના બાણુમાં સત્યાગ્રહનો વારવાર ઉલ્લેખ કર્યો ત્યારે તો જમાનો પનટાયો છે એમ ધણીને લાગ્યું હશે પણ એમ એકાએક જમાનો પલટાઈ ગયો છે એમ

માની બેમનારને માધીજીની મીઠી ચાખૂંકની વ્હર હતી. માધીજીની પામે ભાવપુ કરાવનાની કુખ્યાત ન લીધેલી છતાં તેમને ઉઠાડીને ડાક્ટર દરિય્રમાદે અમદાવાદને માટે એ ચાખૂંક માગી લીધી.

અમદાવાદ અને સુરતની વ્યવસ્થામાં હીક ફેર દેખાઈ આવતો હતો. સુરત તરફર છતાં મામ્ય સાદ્ગ્રામ અને સૌદર્થ સમજે છે એમ નદીના તટે પચીમ દગ્ગર માણસોની ઘાત સભા ગોઠવીને તેણે બતાવી આપ્યું. અમદાવાદ 'શુધારા'નું પૂજારી ગુરુ, નદી ઉપર સોબા ન કરી શકાય, અને નદીની અકૃત્રિમ સોભાથી તેને વૃક્ષિ ન વળી એટલે ભયુભાઈના વડામાં સોબા કરી, અને સમાની અચાતિ વહોરી લીધી. કૃત્રિમ સૌદર્થનો ત્યાગ કરતાં પણ આપણે શીખવાનું છે.

સુરત અને અમદાવાદનાં સરઘસો અને સન્માન ને બારડોલીનો કોઈ ગામડિયો નેવા આવ્યો હોય તો શું કહે તે જણાવું. તેને તો એ જ વિચાર આવે : 'અમારા ગામડામાં આટલા ફૂલો નથી થતા અથવા નથી મળતા એ સારું છે, નાદકના દગલો ફૂલોમાં પૈસા ખરબાદ થાય, અને જેનો માથે જ ચડવાનો અધિકાર છે તે ફૂલો પગ તળે શેળાય.' બારડોલીમાં કાઢિયા અને કાળા જેવા વર્ણની બહેનોએ પણ સગદારના સ્વાગત રૂપિયો, પૈસો અને કુકુમે કરેલા, શહેરીઓ શા સારુ ફૂલોના દગલાને બદલે તેટલા રૂપિયાના દગલા ન કરતા હોય ? એટલા રૂપિયાએ તો ખાદીનું એક કેન્દ્ર આવે અને દગ્ગરો બહેનોને શેજી મળે.

અમદાવાદમાં પણ કેટલાક વ્યવહારકુશળ સ્વાગત કરનારા હતા. ખરા કેટલાક મદાજનોએ સારી સારી રહેમો આપી. એક બહેનના મીઠા લાજો વડનભલાઈ કદી ન જૂલે એક ડોશીમાંએ સુતર આપતા કહ્યું 'ધન્ય છે તમારી માતાને.' અને એક સાદી બહી ખાદી પહેરીને લોકોના ટોળામાંથી નેમ-તેમ માર્ગ કરીને આવેલી બહેન ગોતાનો દાર પહેરાવી કહ્યું : 'મારા હાથે કાઢીને દાર કરી લાવી છું.'

અમૃતવાણી

[આ ભાગમાં ગાંધીજી અને વલ્લભભાઈના વિજયોત્સવના અનેક
બાપજોમાંથી મહત્વના બાપજો આપ્યા ॥ મં ૬૦ ૬૦]

૧૯૨૨ની પ્રતિજ્ઞા અને તેમાં પાલનની શક્તિ

૧૯૨૨ના જે ઐતિહાસિક ઝાંખા તો સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા લેવાઈ હતી તે આખાની માદ તાજ કરીને ગાંધીજીએ નીચે પ્રમાણે વિવેચન કર્યું હતું :

વજ્રપળાચેવી પ્રતિજ્ઞા

મારે તમને જે વાત યાદ આપવી હતી કે ૧૯૨૨માં ઠીકઠીપાઈ પછી જે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે આજે હજી કામ છે તે પ્રતિજ્ઞા એક વખત જ નથી લેવાઈ અનેક વખત પાળવાની પાછી કરવામાં આવી છે વાઈસરૉય પરનો કાગળ પાછો ખેંચી તે સાથે પ્રતિજ્ઞા કાઢી પાળી ખેંચી નથી લેતા સાથે મસલત પડી જે પ્રતિજ્ઞા માટે સમકલન પણ તાલુકામાં કરવામાં આવ્યું બારેટાલીની અંદર ચાલતા રેલનાત્મક કામની જે ઉત્પત્તિ જે કામ કંઈ અહીં બહુ વગર અડચણે, સરળપણે થયું છે એમ નથી અહીં સ્વયં સેવકોને કેવી વિષત્તિઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું, બાઈ નરહરિને ઉપવાસ કરવા પડ્યા, જે તો એક ઐતિહાસિક બનાવ છે પણ એમાં આજે હું ભરવા છાંછતો નથી આ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન થયું નથી ત્યાં સુધી કાંઈની નિશ્ચિત એવી શક્ય નહિ

તેથી જો કે ઉત્સવ ઊજવવા તમે જોગ થયા છો, તોપણ ફરજનું બાન ભૂલ્યા નહિ એટલા માટે ઉત્સવને આત્મનિરીક્ષણ સાર વાપરી હો સ્વયં સેવક તો પોતાના ઉપસોને તેમ જ બાપરે આ વિજય જે તો સમુદ્રમાંનું ખિડુ માત્ર છે જ્યાં આવી સરદારી હોય તે નિયમપાલન

કરનારા સ્વયંસેવકો દોષ ત્યાં આવા વિજય મેળવવા એ હું ભારે નથી માનતો. આમાં સંજ્ઞાની સત્તા પર દાવે નાંખવાનો નહોતો, અમુક અન્યાયના સંજ્ઞામાં ઇન્સાફ જ માગવામાં આવ્યો હતો. મારા વિશ્વાસ છે કે આ સંજ્ઞામંદની રીતે આવા ઇન્સાફ નેટલી સંદેશાઈથી મેળવી શકાય છે તેટલી સંદેશાઈથી ખીજ કંઈ રીતે મેળવવા શક્ય નથી.

સત્યાગ્રહનો પ્રતાપ

દિંદુસ્તાને આ લડતથી આટલું આશ્ચર્યચકિત થવાનું કંઈ કારણ નથી. પણ તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું તેનું કારણ છે. સત્યાગ્રહ પરનો વિશ્વાસ હમી ગયો હતો. દિંદુસ્તાન પાસે તેનો આટલો જબરદસ્ત બીજો દાખલો નહોતો. બારસદનામપુરના દાખલાએ યદિ ત્યાં એ ખરું. અને મેં કંઈ જગ્યાએ હજી દર્શાવ્યું નથી. હતાં હું માનું છું કે નામપુરનો વિજય પણ સંપૂર્ણ હતો. આખો સારે કે નકારે નસીબે તે વખતે આપણને 'ટાઉનશિપ ઓફ ઇન્ડિયા'ના પ્રતિનિધિ જેવો આપણી બંદોશત કરનાર કોઈ ન મળેતો. તેની વગેરેથી દિંદુસ્તાનમાં જ નહિ, પણ આખા જગતમાં બારડોલીની પ્રસિદ્ધિ થઈ છે. ખાસી આપણે કંઈ એવું ભારે કરી નાખ્યું નથી. ભારે તો ત્યારે કર્યું અહીંયે કે ત્યારે ૧૯૨૨ની અપૂર્ણ રીતે મરેલી મતિલાનું પાલન કરીએ. ત્યારે જ બારડોલી પર કલંક આણ્યું છે તે દૂર યાવ. પણ મેં એ રાજ પાછો વળી લીધો. કલંક આપણે ન કરીએ, કારણ બારડોલીમાં ન થયું તે કંઈ બારડોલી બહાર પણ ક્યાંયે આપણે કરી શક્યા નથી. પણ એને જવાબદારી ઉઠાવવાની કદો કે કંઈક ધોવાણ કદો તેનો સમય હજી આધી જ છે. એ કરતાં આ લડત મદદરૂપ થઈ પડશે તે માટે મેં તેને વધારી લીધી છે.

સોળ આની શત

આપણે કેટલું સદ્ભાવ્ય કે બારડોલીમાં જ આવી લડતનો પ્રસંગ આપણને મળ્યો ને તેમાં સંપૂર્ણ સફળતા પણ પ્રાપ્ત થઈ. જે માગ્યું તે સોળેસોળ આના મળ્યું. આપણે માગી તેનાથી ખીજ ધરતી રાતે માગી શકતા હતા, તપાસની રાતેમાં આપણે કદી શકતા હતા કે મદેસુવ ઉપરાવતાં જે જે જુલમો કરવામાં આવ્યા છે તેની તપાસ કરી જોઈએ. પણ એ ૧૧ માગણી આપણે નથી કરી એ વસ્તુભાષાઈની ઉદારતા. સત્યાગ્રહીને તાત્વિક વસ્તુ મળે એટલે તે રાજ યાવ છે, અને સે.કે કે આમલ રાખતો નથી.

હવે શું કરવું?

ત્યારે હવે આપણે શું કરવું? આ હસવને આત્મનિરીક્ષણનો અવસર બતાવી દઈએ. જે સ્વયંસેવકો આ લડત પૂરતા જ આવ્યા હતા, હવે

આરોગી અધ્યાયકનો ઇતિહાસ

આદિપાત્ર ૨ તમ પાછા જવાનું ધારીને આ-આ દળા, તે જય જ પછુ જેને તેમ જવાની જરૂર નથી, જે સ્વયંનેવક ઉપર વસ્ત્રભાઈની નજર ઠગી હોય તેઓ તો અહીં જ રહે, અને એમ જાણે કે આ જ કામ કરવાયોગ્ય છે એ કામ તમારી કસોટી કરનારુ નીવડશે

ચોદાઓ દેવળ લશાયક દોય છે?

જો કોઈ એમ જાણના દો કે હિંદુસ્તાનનું સ્વરાજ્ય લગપક થઈને જ લઈ રાખશે તો તે જામ છે એમ હું કહેવા છાત્રુ છું દિસક લશાયકમા પછુ ચોદાઓ આખો વખત યુદ્ધના જ વિચાર કરતા હશે એમ કોઈ માનવ દોય તો તે જૂલ છે એખાઈ તો છટાળીને મહાન સેનાપતિ થઈ ગયો લડવામા તે બારે વીરતા બતાવી ગયો, પછુ લશાયક ન હોય ત્યારે તો તે દળ દાખીને બેની કરતાં હતાં દક્ષિણ અફઘાનિના જનરલ બાયા કોલ હતા? આરોગીના ખેડત જેને એ ખેડત હતા ૪૦ દબર તો તે પેદા રાખતો પેદાની તેના જેવી પરીક્ષા કોઈ બરવાડ પછુ કરી રાખતો નહિ તે વિલામા તે પારિસની પરીક્ષામા પાસ થયો હતો તેણે લડવામા તરી નામના કાઢી પછુ લશાયકના પ્રસંગ તો તેની જિંદગીમા એકા દલા રચનાત્મક કામમા જ જિંદગીનો વલુ બાગ તેણે મળ્યો હતો એટલો મોટો થયો અધાવનારને કેટલી રચનાકોશસ્થની જરૂર પડી હશે! ત્યારપછી જનરલ સમક્ષનો દાખલો લઈને એ એકલો જનરલ જ નથી, એ તો ધણે વખીલ છે વખીલાતમા એટલી જનરલ હોવા સાથે એટલો જ કુશળ ખેડત હતા ટ્રિટોરિયા ખાસે તેની વિશાળ જમીનદારી આવલી છે ત્યાં જેવી સુદર ફળફળાઈની વારી છે તેવી એ આખા પ્રદેશમા ખીન પાસે બાગ્યે જ હશે આ બધા જગતના જાણીતા જનરલો હોવા છતાં રચનાત્મક કાર્યના ફાયદા સારી પેઠે સમજેલાના હતાં છે

આ બધી જાહે જલાલી દક્ષિણ અફઘાનિમા કોઈ ખૂંધી નહોતી ત્યાં તો હબસી લોગે રહેલા પછી નવા લોગે આવીને મુલક વસાવ્યો પછુ શું તેઓએ લગઈ કરીને વસાવ્યો હતો? લગઈથી તો મુલક સર કરાય, પછુ વસાવાય તો રચનાત્મક કાર્યથી જ તમે સોજે લગતમા તો વસ્ત્રભાઈની સરદારી સ્વીકારી હવે રચનાત્મક કાર્યમાં પછુ વસ્ત્રભાઈની સરદારી સ્વીકારી શકો? એ તમારાવી બની રાકશે? એ નહિ બને તો કો કમાળી ધુળ મગરાની છે એ ચાદ રાખજો પછી થોડા લાખ રૂપિયા આરોગીના ખેડતાના બચ્ચા તોયે શ્ર, અને ન બચ્ચા તોયે શુ?

મધ્યમ અને દુરસ્તી

બારંગાલી ગામના રસ્તા જુઓ અહીં રહેનાર સ્વયંજેવમેને સાડુ
એને સાફ કરવા એ એક દિવસનું કામ છે તે પડી તો હમેશા અડધો
કલાક વખત આપી લેવાને ગીખવે તોયે બસ માય તમે પૂરો કે એને
ને સ્વાગતને ચો સળધ? હુ કું હુ કે બહુ નિકટનો સળધ છે અમેજ
સાથે લાગે જ સ્વરાજ નથી આવવાનું જ્યાં આપણી સ્વતંત્રતામા દખલ
કરે ત્યાં લડીએ પણ શું આપણે જ વધી મલુસોના જેડુ સ્વરાજ નેઈએ
છે કે અમેજે નવ ત્યારપછી ગમેતેમ રટીએ? ગમે ત્યાં મદદી કરીએ?
કાને જ અમે વાઝોડધી બારડે સી મોટરમા આવ્યા એવા રસ્તામાં મારા
જોવા નખલો માણુમ તો થાકી જ નવ, તેમા કેનો વાડ? તેમા સરકારને
જ વાક કાઢવો ન નેઈએ આપણે પણ વાક તેમાં રહેતો છે યુગરાતના
જેડી અપારવ્યમા પણ સ્થિતિ હતી અને ત્યાં સ્વયંજેવમેને રસ્તા દુરસ્ત
કર્ધા હતા હું એમ નથી સુચવવા છજોતો કે કાંડે અમારે જુડુ હતું તેથી
રસ્તાની ફરિયાદ કડુ હું, પણ રસ્તાને હમેશા આપણે જ સારા રાખતા થયું
નેઈએ એ કરવાની ફરજ બડે સરકારની હતી, પણ આપણે જો એટલી
જોવા કરીએ તો સરકાર કાંઈ ના નહિ જ પાડે

હાવણીએને આરોગ્યના નિયમનો કંટાળે અરે પ્રચાર કર્યા છે? આમા
તો પ્રત્યક્ષતો પ્રશ્ન નથીને? આ તો એ પ્રશ્ન છે કે આપણી દિવસોછ
જે કોઈ સાથે આપણે રહીએ છીએ તેમની સાથે મેટી છે? જો પેતાની
આસપાસનું જ આગળ સાફ રાખવાથી આપણે સતોષ માની લઈએ તો
સ્વરાજ ન લઈ શકીએ જ્યારે લોક તરફથી આટલો સહકાર ને અનુકૂળતા
છે તો આ લાલુકાની જમીનને સુવર્ણભૂમિ કરી શકાય અહીંની કાળી
માટી તો સુવર્ણ જેવી છે જ ને તેના રસ્તાએ સાફ રાખીએ તો વીહી,
સાપ, વગેરેની જે ફરિયાદો મહે છે તે પણ ગામડામાંથી કાયમની ટળે
હ તમને મનાવવા છજુ હુ કે આ કામ સ્વરાજનું જ અમ છે

મધ્યાન નિવેધ

તેડી જ દારૂના પ્રગને લેવાની આપણી ફરજ છે એમા સરકાર
શું મદદ કરી શકે? તે તો બહુ તો પીકાના છંદરા ના આપે પણ લોકને
પીવાની અદત પડી છે તેને સરકાર કેમ સુધારી શકે? જે દિવસે રૂપ
ફેડાની ઠપજ બધ કરવાની સમિતિ સરકાર બત વળા તૈયાર થશે તે દિવસે
પણ લોક પાસે મદદ છેલાવવા મૂલ્ય લઘાઈની વજનમડળીને જ જડુ પડશે
લોકના ધા એ રીતે માથા હપર ઝીતવા તૈયાર થશે? હિંદુ અને મુસલમાન
એકનીજના માથા ફેડવા હોય ત્યાં હાની પર ગોળી ઝીવવા તમે તૈયાર

આરોહી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

યરો? તેની સામે આવો જ શુદ્ધ સત્યાગ્રહ કરી શકો? ૧૯૨૧ માં દાદા પર ચોથી રાર કરેલી, પણ આપણાએ જ તે વખતે ત્રાસ છોડાવેલો હતો. જેઓ પોતે પીનારા હતા તેમણે જ બીજાના પર જીવન મુશ્કેલી, તેથી જ તે કામ બંધ કરડું પડેલું.

રેડિયાશાહી બને

ત્યારપછી રેડિયા પર આવીએ રેડિયા વિષે તમારી શ્રદ્ધા જાણવી છે? તમને એટલી શ્રદ્ધા બેઠી છે કે રેડિયા ન હોત તો આ સરકાર શક્ય જ ન બનત? રાનીપરજમા ષ્ટલાક સુદર સેવકોએ રેડિયાથી સારી કાપ-પાટી અને તેમની પ્રીતિ સપાદન કરી હતી જે વસ્તુ જે સમજ્યા હો તો રેડિયાશાહી થવા તૈયાર થરો? રામ કે અલ્લાહનું નામ લેતા કે મૂગા મૂગા રેડિયાનું કામ કર્યો? આજ આખા દેશમાં ત્રાક મુધારનાર માત્ર છ કે સાત માણસ છે. ૬૨૬ વિનાની ત્રાક હોવી જોઈએ એ શોધ તો રેડિયામુગ રાર થયો ત્યારથી જ થઈ માઈસોર રાજ્ય તરફથી રેડિયાની પ્રવૃત્તિ થઈ રહી છે તેમણે પણ સીધી ત્રાક બનાવવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો છે ત્યાંથી નમૂના આવ્યા પણ બધી ત્રાકો પાછી મોકલવી પડી લક્ષ્મીદાસ શુદ્ધ ત્રાક મટિ જર્મની સાથે ધત્રવહેવાનું કરી રહ્યા છે જે દરેકને રસ પડી શકે તો સી પોતપોતાને હાથે કરી લઈ શકે ત્રાક સીધી કરતા જે દરેકને આવડે તો કેટલું સરળ કામ થાય? રેડિયાપ્રવૃત્તિમાં આવી જે બિ-આર આદી છે તે ઉંઝેલીએ તો આજ રેડિયા ગારફ વધુ વધારે કામ લઈ શકીએ એ કામમાં સરદાર તમને રસ પાડી શકશે? અથવા તમે કહેશો કે વલ્લભભાઈ એવું કામ નહિ બતાવે, એ તો રેડિયા સાબરમતીવાળો લખતપ ક્યાં કરશે? પણ તેને એ સિવાય બીજું કંઈ ન આવડે ત્યારે શું કરે?

દલિત દેશોનો દોષડો

તે પછી બંધ કર મેથડો અત્યજનો છે તેમાં જ ફળજાઓનો પ્રશ્ન સમાઈ જાય. રાનીપરજ સાથે ઉજનિયાત કહેવાતો વર્ગ ઘોતપ્રોત થઈ શકશે? એ ન કરી શકે તોપણ શું તમને જાણે છે કે તમે સ્વરાજ લઈ શકો? શું તમને લાગે છે કે જોકવાર સ્વરાજ મળશે એટલે પડી તેવા હઠીલાઓને મારી મારીને વગે સીધા કરી દેશો?

જીતનો સાચો ઉપયોગ

જો આ જીતને આપણા હિંદુસ્તાનને મુખ્ય કરવામાં વાપરવા માગતા હો તો આ અને આવા બધા જ કાયદાઓનો ઉલ્લેખ કરવો જ પડે. જો આ નહિ ને બીજું કંઈ રચનાત્મક કામ તમે નમૂના હો તો બધે જ કરો. લગાઈ તો ચોક્કસ આવીને પાછી મલ પડી જ જોઈએ, પણ તારવાની

શક્તિ તો વડવાનલ જેવી મુશુક્ત દશામાં હોય જ લોકોમાં કામ કરવાના ધણા છે, કેમકે આપણામાં સહેલો જોડો ધોવાનો નથી મિસ મેયોને ગળો દેવી સહેલી છે તેણે લખ્યું તે બધું દુસ્મનભાવે લખ્યું છે એ ખરું, પણ તેણે એ કંઈ લખ્યું છે તેમાં કશું રહસ્ય નથી એમ કોઈ કહે તો હું તે કબૂલ નહિ કરું તેણે મુઝેલા કેટલાક પુરાવા તો સાચા છે, જોકે તે પરથી તેણે ખેંચેલા અનુમાનો ખોટા છે આપણામાં એ બાળવિવાહ છે, આપણામાં એ વૃદ્ધવિવાહ છે, વિધવાઓ વરફેળે એ અમ તુષી વર્તાવે છે તે બધાનું આપણે શું કરશું?

હીક થયું કે ખારડોલી તાલુકાની લડલ દરમ્યાન દિડું, મુસવમાન, ખારસી બધા સાથે રહી શક્યા પણ તે પરથી એમ કંઈ માની શકાય કે બધા સપૂર્ણ અને કાયમને સારું એકદિલ થઈ ગયા છે? એટલા થઈ તેમાં સરદારની કુનેહ ઉપરાંત તેમની સાથે અગ્નિસસાહેબ અને હમામસાહેબ જેવા બેઠા હતા એ કાલ્પ છે પણ હિંદુસ્તાનમાં બીજો ગમે તેટલા કોમી ગંગા ફાદી નીકળે તોયે અહીં તેના છાયા ભેદે જ નહિ એવી સ્થિતિ હજી ન જ માની લેવાય આ બધી બાબતોના નિકલ કયાં વિના સ્વરાજ આવવાનું નથી વિભાવતથી જે ચોપડીઓ કાયદાની લખાઈ આવે તેનાથી સ્વરાજ્ય સ્થાપવાનું નથી તેનાથી ખિંટો પડે શો પ્રભાવ પડે? પ્રભને શો લાભ પહોંચે? આ બધું થવાવતા આવડે ને આ બધી મુશ્કેલીઓના કહેવ કરતા આવડે એનું જ નામ સ્વરાજ.

સ્વયં સેવકની નીતિ

અહીં એ સ્વયં સેવકો રહ્યા છે તેઓ પ્રભનો પૈસો કૂપણ થઈ વાપરે કે બહોળે હાથે? પોતા પ્રયે ઉદાર રહેલું તે તો મોટું કૂપણ છે ઉદાર બીજા પ્રયે થવાય પોતા પ્રયે કૂપણ અને બીજા પ્રયે ઉદાર રહેતા આવડે ત્યારે જ પોતા અને બીજા વચ્ચેના સબંધનો મેળ રહે હું માનું છું કે તમે એ ખર્ચ કર્યું છે તે ઉડાડ નહોતું છતાં તે પૂરી કૂપણતાથી વપરાયું છે એમ આપણે સિદ્ધ કરી શકશું તો હું ધણે ખુશ થઈશ દેશના બીજા ભાગોમાં આને પ્રસંગે એ રીતે સ્વયં સેવકો વર્તે છે તેના કરતા તમે ચડી ગયા છો એમ બેઠી ત્યારે રાજ થઈશ

આપણા જીવનનું ધોરણ કેવું હોય ?

આપણે દેશ એક તો જગતમાં સૌથી કમળ વળી આપણી સરકાર એવી કે અમેરિકાને બાદ કરીએ તો દુનિયામાં સૌથી ઉડાડ છે. આપણે અહીંની ઇસ્તિલાલો બેઠીએ તો તેમાં છબડને ધોરણે ખર્ચ થાય છે. સ્કોલરશીપની ઉદ્દિષ્ટાલો પણ આપણા નેટલો ખર્ચ ન કરે કર્નાલ મેડલ

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

મને કહેતું કે અહીં જેમ વપરાયેલા પાટના કપડા ફેલી હઈએ તેમ અમારે સ્કોટલેન્ડમાં ન ચાલે ત્યાં તો અમે ધોઈને ફરીથી પાટા વાપરીએ. કુશલને એ બધું પાસવે, તેના લોકો ધર છાગને બહાર નીકળી પડેલા, તેમાં પત્ની હિંદુસ્તાન જેવું ક્ષેત્ર લૂટવા મળી ગયું પણ આપણું ખરું પ્રમાણ તો હિંદુસ્તાનના મોટા બાગના લોકોને શું પડેરવાનું મળે છે, શું એટલાનું મળે છે તે પરથી કરાવાય તેના પ્રમાણમાં આપણને કંટલી જરૂર છે, એ વિચાર કરીને તમે તમારું ખર્ચ ચલાવો તેમ નહિ કરીએ તો ઉપદેશદારી જવાય.

પ્રત્યક્ષેષની પાસદીશી

જેને ધીરજ અને શક્તિ હશે તે તો આ બધા કાર્યો ચલાવ્યા જ કરશે. માત્ર જેવા મરણકાંડે પહોંચ્યા છે તેમને વરસમાં સ્વરાજ મેળવતી ધિક્કા હોય તે બધે ન ફેળે, પણ તમે તો તમારી જિંદગીમાં જેવા ઇચ્છો જ તો પતી અતરમાં જિતરીને વિનાશ કે સમુદાયને તમારે સુધારવો છે તેના પ્રત્યે તમને સાચો પ્રેમ, સાચી ચલાવશક્તિ છે કે નહિ? તેમાંના કોઈનું માથું કુપે તો આપણું માથું કુપના જેટલું દર્દ થાય છે કે નહિ? તેમના પાંચખાના મેલા હોય તો તે સાફ કરવાને આપણે તૈયાર છીએ કે નહિ?

સ્વરાજ હેતુ સહેલું છે

જે બધા સ્વનાતમક કાર્ય માટે આટલા સેવક પૂરા નથી આપણી કોવી રિયલિટી હોવી જોઈએ કે સરદારે કહ્યું કે ફલાણું કામ થાઓ કે થયું જ છે, વાસણુ માગવાનું કે પાંચખાના સફ કરવાનું કામ સોંપ્યું હોય કે મોટરમાં બેસવાનું કામ સોંપ્યું હોય—તે સરખા પ્રેમથી, સરખી પ્રામાણિકતાથી થયું જ છે એ લાયકાત જે આપણા હોય તો જેટલી સહેલાઈથી આ જીતનમહેસૂલની નાની લડતમાં જીત મેળવી તેટલી જ સહેલાઈથી સ્વરાજ મેળવીએ એ વિષે માત્ર મનમાં શંકા નથી.

એ જ સરદાર પાસે સ્વરાજ લેવડો

બારડોલીની દશ હજાર માણસોની સભા આગળ ગાંધીજીએ કહેલું હાપણુ આપુ જ અહીં આપવું યોગ્ય લાગે છે.

આજના કામનો અરથ આપણે ઈશ્વરજનની કર્યો છે આપણને એતવણી મળી ગઈ છે કે વિજયનો ગર્વ કરવાનો ન હોય પણ વિજયનો ગર્વ ન કરીએ જેટલું બસ નથી જેટલું કહેતું કે બારડોલીના પાઈબહેનોએ ચેતાના પરાક્રમથી જશ પ્રાપ્ત કર્યા તે પણ બસ નથી. વલ્લભભાઈ જેવા સરદારના આપાક પ્રયત્નથી જય મળ્યો એ સાચું તે પણ જેટલું બસ નથી.

એમને વફાદાર, મહેનતુ અને સાચા સાથી નહિ મળ્યા હોત તો જ્ય ન જ મળી શકત. પણ એટલું કહેવું-તેથી બસ નથી.

સત્યાગ્રહનો એવો નિયમ છે કે કોઈને દુશ્મન ન ગણીએ, પણ એવા મનુષ્યો હોય છે જેમને આપણે દુશ્મન ન ગણીએ તોપણ આપણને દુશ્મન ગણે ને પોતાને આપણા દુશ્મન મનાવે. આખરે તેવા મનુષ્યોનો નાશ નહિ, હૃદયપથદો ઇચ્છીએ.

અનેકવાર સરદારે તમને તેમજ સરકારને સંબંધાવ્યું હતો કે જ્યાં સુધી સરકારી અમલદારોનો હૃદયપથદો નહિ થાય ત્યાં સુધી સમાધાન થઈ શક્ય નથી. હવે સમાધાન થઈ શક્યું છે તો ક્યાં હૃદયપથદો થયા જ હશે. સત્યાગ્રહી એવો ગર્વ સ્વપ્ને પણ ન કરે કે પોતાના બળથી તેણે કંઈ કર્યું છે. સત્યાગ્રહી એટલે તો શૂન્ય. સત્યાગ્રહીનું બળ એ ઈશ્વરનું બળ છે. તેના મોખા એ જ હોય: 'નિર્જાત કે બલ સમ' સત્યાગ્રહી પોતાના બળનું અજિમાન છાડે તો જ ઈશ્વર તેને મદદ કરે. ક્યાં હૃદયપથદો થયા હોય તેને માટે ઈશ્વરનો આપણે આભાર માનીએ. પણ તે આભાર પણ પૂરતો નથી.

એ હૃદયપથદો ગવર્નરસાહેબનો થયો એમ આપણે માનવું જોઈએ. જો તેમનો હૃદયપથદો ન થયો હોત તો શું ચાલ? જો કંઈ ચાલ તેનું આપણને તો કશું દુઃખ નહોત. આપણે તો પ્રતિજ્ઞા લીધેલી હતી, અને ભલે તોય ભાવે તોપણ આપણને તેની ચિંતા નહોતી. આજે જયનો ઉત્સવ કરીએ, દર્પ મનાવીએ એ ક્ષતિય છે. પણ તે સાથે તેને સારું જવાબદાર ગવર્નર છે એમ હું તમને મનાવવા ઇચ્છુ છું. જો તેમણે તેમના ધારાસભાના ભાવજુમા બતાવી તે જ અકલ્પ્ય ક્ષયમ રાખી હોત અને નમ્ર ન આપ્યું હોત, અને જો તે ઇચ્છત કે બારડોલીના લોકને ગોળી-બારથી ઉઠાડી દેવા તો તે આપણને ખારી શકત તમારી તો પ્રતિજ્ઞા હતી કે તે મારવા આને તોપણ તમે સામે મારવાના નથી; મારવાના નથી તેમ પૂરું પણ બતાવવાના નથી, તમે તેમની ગોળી સામે લાકડી કે આગળી સરખી ઉપાડવાના નથી. તમારી એ પ્રતિજ્ઞા હતી. એટલે ગવર્નરે ઇચ્છ્યું હોત તો બારડોલીને જમીનદોસ્ત કરી શકત. તેમ કરવાથી તો બારડોલીનો તો જ્ય જ ચાલ, પણ તે જુદા પ્રકારનો જ્ય હોત. તે જ્ય બિજવવા આપણે જીવતા ન હોત, આર્થુ હિંદુસ્તાન, આર્થુ જગત તેની હજીવણી કરત પણ એટલું કહ્યું હૃદય આપણા કોઈમા — અગત્યદારમા પણ — ન ઇચ્છીએ. આ બારડોલી તાલુકાની જંગી સભા કે જ્યાં ૧૯૨૨ની મહાન પ્રતિજ્ઞા લેનારા ભેગા થયા છે, ત્યાં આ વાત આપણે રજો થૂલીએ.

આરોગી સત્યાચરનો ઇતિહાસ

આપણામાં કયાંક પણ અધિમાન છપાયેલ હોય તો તે કાઢવા મેં આટલી પ્રસ્તાવના કરી લીધી

હું તો દૂર રહો રહો તમારો જય ઇચ્છતો હતો પણ તમારી વચ્ચે આવીને કામ કરનારો નથી એ વાત સાચી જોડે હું વલ્લભભાઈના ખીસામાં હતો અને જે ફાલે ધારત તે ફાલે મને તે બોલાવી શક્તા હતા, પણ આ તમારા જયનો મરા હું ન જ લઈ શકું આ જય તમારો અને તમારા સરદારનો જ છે, અને તેમાં ગવર્નરનો ભાગ છે અને તેમનો ભાગ હોય તો તેમના અમલદારવર્ગનો, ધારાસભાના સભ્યોનો પણ ભાગ તેમાં હોય જ જે કોઈએ શુદ્ધ હૃદયથી સમાધાનીની ઇચ્છા કરી તે સૌનો આ જયમાં ભાગ સ્વીકારવો જોઈએ આ જય માટે ઈશ્વરનો આપણે પાડ માનીએ જ પણ ઈશ્વર તો અલિપ્ત રહી માદીના પૂતળાને નિમિત્ત બનાવી કાર્યો કરાવે છે એટલે બાકીનાને જેમને જેમને ઘટે છે તે સૌને આ મરા આપણે વાટી ર્ઈએ પણ આપણા પોતાના ભાગે એણે જ રહેવા પામશે અને એણે રહે તે જ ઠીક

આ તો હજી તમારી પ્રતિજ્ઞાના પૂર્વાર્ધનું પાલન થયું છે તેનો ઉત્તરાર્ધ હજી અમનમાં મૂકવાનો બાકી છે સરકાર પાસેથી લેવાઈ હઈ તે તો આબુ અને તેજે પોતાનો ભાગ આપ્યો, તો હવે તમારે બહુ મહેસૂસ તરત આપી દેવું જોઈએ એટલે હવે તે તરત આપી દેને વળી હવે જેમણે આપણો વિરોધ કર્યા હોય તેમની હવે મિત્રતા કરી લેને જૂના અમલદારો જે હજી આ તાત્કાળમાં રહ્યા હોય તેમની સાથે પણ મિત્રતા કરી લેને નહિ તો તમે તમારી પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરી કહેવારો આપણી પ્રતિજ્ઞાના પહેલા ભાગ માટે સરકાર પાસે જવાનું હવે આ ઉત્તરાર્ધ આપણે પોતે જ સિદ્ધ કરવાનો છે હૃદયમાં કોઈને માટે ગાળ ન રહે, કોઈને માટે ક્રોધ ન રહે, એમ કરવું જ આપણી પ્રતિજ્ઞાનો પાળવાનો રહેલો ભાગ છે

હવે તેથીયે આગળ ચાલીએ આ પ્રતિજ્ઞા એ તો આપણી નવી અને નાની સરખી પ્રતિજ્ઞા છે તે તો સમુદ્રમાનુ જિંદુ છે ૧૯૨૨માં જે પ્રતિજ્ઞા આ તાત્કાળમાં લેવાઈ હતી તે બીજા પ્રતિજ્ઞા દલી એ બીજા પ્રતિજ્ઞા દળ બાકી છે તેના પ્રવનને માટે તમે આ તો તાલીમ લીધી છે હવે એ મહાપ્રતિજ્ઞાનું પાલન પણ કરો એ હું તમારી અને ઈશ્વરની પાસે માગુ છું

જે સરદારની અગેવાની નીચે રહી તમે આ પ્રતિજ્ઞા આપુ સુદર પાલન કર્યું એ જ સરદારની નીચે એ પણ કરો આવો આર્થિકાગી

સરદાર તમને બીજો નહિ મળે એ માસ સંગા બાઈ એવા છે છતાં એમ્હુ પ્રમાણપત્ર તેમને આપતા અને સક્રિય નથી થતો

છાતીમા ગોળા ખાવી એ હું એટલું કહણુ નથી માનતો, પણ રોજ કામ કરવું, શહેરખે પોતા સાથે લકાઈ કરવી, પોતાની આત્મશુદ્ધિ કરવી એ કહણુ કામ છે ગોળા તો બે રીતે બે બધુ ખાઈ રાકે ॥ શુનેગાર પણ શુનો કરીને ખાય છે, પણ તેનાથી કઈ સ્વચાજ મળે? આત્મશુદ્ધિ કરીને એ ગોળા ખાવામા આવી હોય તે જ સ્વચાજ લાવવાને સમર્થ ॥ અને તે સુરક્ષે છે જેમને ખાવાનું નથી, જેમની પાસે પીવાનું નથી, જેમને પહેરવાનું નથી, તેમને ખાતાપીતા કરવા, ઉભી કરવા, તેમને બોલાડવા તેમા કાળો આપવો એ સુરક્ષેલી કામ છે હાલવાસીઓની કેવી દીનદીન ફર્યા છે તે તમે ધમ્મી બહેનો અને બાઈઓ બધુતાં નહિ હો ત્યાંના હાડપિંજરની વાત એ ખાસ કરીને બહેનોને ધણીવાર કરી છે. ને તે તમને કહેવા બિલુ તો તમારી અને મારી આખામાથી આમુ ખરે તમને અતિશયોક્તિ લાગશે પણ ત્યાં તમને લઈ બહુ તો તમે એ બધું નજરે લુચ્ચો હાડપિંજરમા કઈક ચરણી અને માસ પૂરવા એ કામ સુરક્ષે છે પણ એ આપણી પ્રતિજ્ઞા છે

એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન ન કરે ત્યાં સુધી તમારે માથે કરજ રહેલું છે એમ સમજાવે તે કરજ ફેડવાની ઈશ્વર તમને અને આપણને સૌને સન્મતિ અને શાંતિ આપે

દેશને સંદેશ

સૂતની વિરાટ સભા આગળ ગાધીજી નીચે પ્રમાણે બોલ્યા હતા

આજે સૂરતના શહેરીઓ આટલી બધી અગવડ સહન કરીને અહીં શાંતિથી બેઠા છે એ મને ૧૯૨૧ની યાદ કરાવે છે આ જ મેદાનમા મે તમ રી આગળ એ બાબત કહ્યું હતું તેના બાહુકાશ હજી માસ કાનમા વાગે છે એવું તે તમારા કાનમા પણ વાગવા હશે તે બેવાના મર્થક્રમમા તમે ને નથી કહ્યું તેની આજે તમને યાદ દેવાગવા છત્તુ છું બારડોલીના વિજયથી તમે અને બારડોલી શાત થઈને બેસી ન બન્યો સહસોજન કરીને તમને ધન્યભાગ્ય માની બેસશે તો સમજાવે કે તમે બારડોલીનું રહસ્ય નથી બધુ બારડોલીની જીતમાથી નેહલો લાભ હઠાવવો બેઈએ તે નથી હઠાવ્યો હું તો વહુમત્વાઈ સાથે ચરખાચ દિવસ રહ્યો તેટલામા તેમની પાસે સામળી લીધું કે સરકારની સાથે લડવું એ સહેલું છે પણ ચોકની સાથે લડવું એ શુરવીર છે સરકારની સાથે લડવું એ સહેલું છે,

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

કારણ સમજારનો રજા બન્યાય હોય તેને આપણને ગજ કરતા આવડે છે, કીડીના જેવો અન્યાય થયું હાથીના જેવો આપણને લાગે છે — અને લાગેલાં જોઈએ, જેને ન લાગે તે મન મૂર્ખામાં છે — પણ આખો ન્યારે પોતા થકી કશું કરવાનું આવે છે ત્યારે કલંબથી બાળી છૂટીએ છીએ. એટલે મેં બારડોલીના લોકોને પહેલું કાનું ‘તમે પ્રતિજ્ઞાનો પૂર્વાધ’ પાઠ્યો, હવે ‘ઉત્તરાધ’ પાળો. ‘ઉત્તરાધ’ જનું મહેસૂલ બરી દેવામાં છે એ મહેસૂલ તો કપામજબ બરી દેવામાં આવશે એવી મારી ખાતરી છે પણ એ મહેસૂલ ભરવાનાં નર્મની અદર રહેલી રચનાત્મક કાર્યની પ્રતિજ્ઞા હજી પાળવાની રહેલી છે. બારડોલીમાં જે અસીમ નિશ્ચિતિ જોઈને હું આવું છું તે બહેનોની રોવા આપણે કઈ રીતે કરશું, તેમના દુઃખ શી રીતે ટાળશું, એમાં તમે રાહેરીઓ શો બામ બરશો? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તમારે કરવો રહ્યો છે. ૧૯૨૧ માં તમારી પાસેથી જઈને મેં વાઈસરોયને લાભી કાગળ લખેલો, એમ સમજીને તમે અને બારડોલી ખારી પ્રતિજ્ઞામાં સામેલ રહેશો. પણ તે વેળા જે કરવાનું હતું તે આપણે આજ સુધી નથી કશું સત્યાગ્રહની અદર સચિનય બગ આવી નય છે, આપણી સત્તાના અમલનો સદા વિરોધ કરવડું આવી નય છે, પણ એ વિરોધનો જેના ઉપર આધાર છે તે આત્મનિરીક્ષણ, આત્મશુદ્ધિ, રચનાત્મક કાર્ય. જિ તમે ટેકલ કરેહ છે તેનો વિચાર્યો માત્ર તો અને લાગે છે કે તમારો અને ખારી આખમાથી આત્મ પડાવી શકું.

હું તો ૧૯૨૧માં હતો તેનો તે જ આજે પણ છું, તે વેળા જે કંઈ સારતો મૂકી હતી તે જ સારતો આજે મૂંઝારો છું એ સારતો વિના હિંદુસ્તાનમાં જે સુખ, શાંતિ, વૈભવ, સ્વચ્છતા, રામચાલ જોઈએ છે તે અસંભવિત ગણ્યું હું જ્યાં સુધી અલગેલો કહેવાની સૂરત નગરીના હિંદુમુસલમાન પામલ બને અને ખુદાને નીંદીને ધમને ખેટ નામે લાડીએ ચલાવે, અને અદાલતમાં જઈને ઇન્સાફ માગે ત્યાં સુધી તેમને સ્વચ્છતા નામ લેવાનો અધિકાર નથી એ તે હિંદુસ્તાનમાં પણ કહેવું કે તમે ખસ બહાર હો તો તમને એકમીન સામે લડવાનો અધિકાર છે, પણ અદાલતમાં જવાનો અધિકાર નથી. આજ સુધી જગતમાં એવા લડવેલા નથી જાણ્યા જે લડીને અદાલતમાં ગયા હોય અને જાને જર્મનો તોપબૂકથી લગ્યા, પણ અદાલતની પાસે ન્યાય માગવા ન ગયા. એમાં અનુક અસે બહારૂરી રહેલી છે હિંદુમુસલમાન એમ કરે તો તે કરવાનો તેમને અધિકાર છે, એ તેમાં લડતની નીતિ અને મર્યાદા જાળવીને લાગે તો તેમના નામ ઇતિહાસમાં

રહેશે. તેઓ જો વજીવની મદદ ન લે, પૈસાની મદદ ન લે, તલવાર પર ઝૂઝશે તો શરવીર કહેવાશે, પણ આજે આપણે જે ડંગથી કમ લઈએ તે રીતે તો નામદં બનવાના હોય. એમાં ધર્મ નથી. ધર્મ તો નમ્રતામાં છે, નમ્રતા ચૂકવામાં છે; મરવામાં અથવા લડતાં લડતા મારીને મરવામાં છે, પણ લડીને અદાલતમાં જવામાં નથી. આજે આખા હિંદુસ્તાનની અંદર દીનદીન સ્થિતિ બાપી રહેલી છે, એમાંથી નીડળી જવાના પાઠ આપણે બારડોલીમાં શીખ્યા હોય. બારડોલીમાં શરાતન ધતાત્યું તેથી આપણને શું ટાંકપખાજ વગાડી રાચવાનો અધિકાર મળી નય છે? (અહીં ખૂબ વરસાદ પડતા માંડયો, પણ લોકો પોતને સ્થાનેથી ખસ્યા નહિ.) મેં તો તમને સત્યાગ્રહી તરીકે આત્મશુદ્ધિનો ધર્મ સમજાવ્યો. આપણે હિંદુસ્તાનમાં રહેનારા એક જ માટીમાંથી પાડેલા એક જ હિંદુમાતાની ગોઠમાંથી પેદા થયેલા છતાં વિધર્મી સમાજાઈઓ તરીકે કેમ ન રહી શકીએ?

ખીલે એક કાર્યક્રમ તો છે જ. હિંદુઓ તરીકે આપણે હિંદુભક્તિની સુધારણા કરી ચૂક્યા? આપણી પતિત સ્થિતિ માટે આપણે કેટલા જવાબદાર હોય? તમે તમારી મેજે જ દિસાળ કર્યો તો નેરો કે એ શુદ્ધિ વિના સ્વરાજ ન મળે. ખીજી કોઈ રીતે મને સ્વરાજ લેતા આવડતું નથી. એ મારી મર્યાદા છે, એ સત્યાગ્રહની પણ મર્યાદા છે. જો સ્વરાજ ખીજે કોઈ રસ્તે મળતું હોય તો તે સ્વરાજ ન હોય પણ ખીજું જ કાર્ય હશે.

જેમ હિંદુધર્મનો સડો કાઢવાનો છે તેમ હિંદુ તેમજ ખીજા ધર્મીઓનો હિંદુસ્તાનના હાડપિંજર મત્તે શો ધર્મ છે? હિંદુસ્તાનના હાડપિંજરમાં તમે ચરખી અને માસ ફાળવ કરવા ઇચ્છતા હો તો રેડિયા સિવાય એકે ખીલે રસ્તો નથી. એવું નાનકડું કારણ હમણા જ મારા જેવામાં આવ્યું તે સંભળાવી દઉં. ખેતીવાડી કમિશનનો રિપોર્ટ સે કડો પાનાનો બહાર પડ્યો છે, તેના ઉપર સરલક્ષ્મીબાઈ શામળદાસની દીકા વાંચી તેમણે જણાવ્યું છે કે કમિશનના સભ્યો સીંત બહ્યા છે, મામ્ય ઉત્તોગિના પ્રકરણમાં એમને રેડિયાનું નામ લેવું પણ યોગ્ય નથી લાગ્યું. સરલક્ષ્મીબાઈ કહે તેમ એ નામથી પણ તેઓ બહકયા અને અસ્પૃશ્ય માનીને આધા ખસ્યા છે. એના ઉચ્ચારણથી પણ સરમાયા છે. જે રા કારણે હશે? જો રેડિયા પાળ કેટલાક થેલા થયેલા છે એવું નામનિરાન નહિ, અરે, એની નિંદા કે દીકા પણ નહિ એવું કારણ શું? એની શક્તિથી એ લોકો બહકયા છે, અને એમાં મને રેડિયાનો જળરદસ્ત બચાવ મળતો લાગે છે. (વળી વરસાદનું ઝાપડું. અંગ્રેજ આવના બહિષ્કારની

ખારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

પ્રાત ઉપર આવતા હતાં, પણ લાથલુ અહીં જ પૂરું કર્યું) મેં કહેવાનું કહી દીધું છે, હવે કંઈ કહેવાનું બાકી રહ્યું નથી.

સરકારનો કોલ

ખારડોલીમા વિજયી ખેડૂતોની પાસે ભાવી કાર્યક્રમ રમૂ કરતા વલ્લભભાઈએ ખેડૂતોને નીચે પ્રમાણે કોલ આપ્યો હતો :

સરકાર સાથે લડવાનું તો મીઠું લાગે છે, પણ યાદ રાખજો મારે તો તમારી જોડે પણ લડવું પડવાનું છે. ખેડૂત પોતાની ભૂદાથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે. તે બહોલો હુ સુધારવા મંડું છું તેમાં હું તમારો સાથ માગું છું. ખારડોલી તાલુકાની બહેનો, જેમણે મારા પર આટલો પ્રેમ વરસાવ્યો છે, અને વાઈ સમાન ગણ્યો ■ તેઓ અને જે કામમા સાથ આપે એ માગુ છું. એમની મદદ સિવાય એમાનું કંઈ પણ બનવું અસંભવિત છે.

હું તમને કહી દેવા છઠ્ઠું છું કે સરકાર તમામ મહેસૂલ માફ કરી કે છતાં તમે જો ન છાંછો તો સુખી ન જ થઈ શકો. સત્તાના જીલ્લો સામે કામે લડો એ તો અને ખસાંદ છે પણ આપણે જાણવું જોઈએ કે આપણી પોતાની જ મૂર્ખાઈથી આપણે બહુ જ દુઃખી થઈએ છીએ, આપણે પોતાં જ આપણા દુઃખો માટે જવાબદાર છીએ, તો તે સામે હું આપણે ન જ લડીએ કે તે સાથે તો રાતરિવસ જામ માડવો જોઈએ.

તેથી હું હવે ખારડોલી તાલુકાના તમામ મહાજનો અને પંચાને કહેવાનો કે તમારાં પંચાને સહયોગ કરો, જૂનાં બિયામ નવું ચિતન રડો. પંચા તો એનાં હોય કે નહીં મરીઓનું રક્ષણ થવું હોય, જેના પડે આખી ટોમનો પુનરુદ્ધાર થવા હાજી

હું નાના નાના બાળકોને પરણ્યાની આવે કેઈ દિવસ કોઈ ટોમનું કલ્યાણ થઈ શકે ? જે મળે છતાં પર મોળી ઝીલવાને તૈયાર થયાનો દાવો કરતી હોય તે પોતાના નાના નાના બાળકોને કહી પરણાવે ? તેને માટે હું સરકારને અમુક ઉમર પહેલાં છકરા પરણાવવાની બંધી કરનારા કાયદા કરવા પડે ? જો સરકારને આપણા સુધારા માટે કાયદા પડવા પડતા હોય તો આપણે તેની સાથે કેમ લડી શકીશું ?

જેમ આપણે સરકારના દિલનો પલટો છચ્છતા હતા તેમ આપણાં પોતાનાં હૃદયનો પલટો પણ કરવો પડશે.

પ્રમુખે ઢાળર જાળી લીધેલી એક પ્રતિજ્ઞામાયી આપણે પાર જિતવાં અને આજે એ ફતેહની વજળાળી માટે દર્બંધી લેશ થયા છીએ. આ વજળાળીમાં ભાગ લેવાનો સૌનો અધિકાર છે. પણ આ વજળાળીને અતિ

આપણાં માથા પર કેટલી મોટી જવાબદારી રહેતી છે તેનું ઘાન આપણને રહેલું નહીંએ. કામગીરીનાં કામો હવે આપણે ઉપાડવાં આવશ્યક છે, એવાં કામો કે પછી આવી લડતો લડવાપણું જ ન રહે.

હું ચોતે તમે ઇચ્છો તેટલું તમારી વચ્ચે રહેવા તૈયાર છું. હું ગામેગામ ફરી તમને સમન્વયીશ, બહેનોને તેમ બાળકોને મળીશ. પંચોને જોગાં કરીને સમન્વયીશ કે મોક્ષનો માર્ગ તો આપણા જ હાથમા છે. તોપણ ફૂકની સામે જૂઠવાની કંઈ જરૂર નથી. કંઈક સયમો રીખવાના છે, કંઈક પાપો ધોવાના છે, કંઈક મિથ્યાભિમાન હોય તે ઊડવાનાં છે. એક વખત તોખોળના સુધી પહોંચવાની તૈયારી કરી નાખા હોય તેને માટે એ બધું કરવું મુશ્કેલ નથી. અત્યારે તો હું આટલું સૂચન જ કરી લઉં છું. હું તમારી સાથે જ રહેવાનો છું એટલે જ્યારે આવડી મેદનીમાં વધુ થાટી નહિ બેસે.

એકબે જ કહીને તમારી રબ લઈશ કે તમે બધા આ લડત તો કુંદર લીંતે લડયા, પણ હવે આથીયે બારે કામ માટે તૈયાર થાઓ. તપાસ-સમિતિ નિમારી તેને માટે પુરાવા એકઠા કરવાનું કામ છે. પણ તે તો ખાનું કામ છે, અને તે કરનારાઓ તો મળી રહેશે. જો મારા સાથીઓ મારી વાત માનશે તો ખારંગોથી વાલુકામા આપણે એવું કામ કરીશું કે જે આખા હિંદુસ્તાનમા આદર્શરૂપ બનશે. એ કામ જ્યારે કરશે ત્યારે તમને મીઠું લાગશે.

જ્યારે આપણે સત્યાગ્રહની લડત ઉપાડી ત્યારે તેનાં પરિણામની તમને ખબર નહોતી. વખત જતો ગયો અને કસોટી થતી ગઈ તેમ તેમાં રસ પડતો ગયો, તેમતેમ તમારામા ચેતન વધતુ થયું એ જ પ્રમાણે હવે પછીના બિડા અને ઠંડા કામ વિશે પણ ખાતરી સપાળે. તે જોમ થઈ જશે તેમ, જોકે તે કંઈક તો છે જ હતા, ફળ તમને ખૂબ મીઠા લાગશે.

તેથી મને હમેદ છે કે જોમ આ લડતમા તમે સીએ અને સાથ આપો તેમ હવે પછીના કાર્યમા પણ સાથ આપશો. ઈશ્વર એમ કરવાની બુદ્ધિ અને શક્તિ તમને આપે, અને પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે.

હું પરિશિષ્ટ રોના ?

શ્રી. વલ્લભભાઈનું અમદાવાદનું લાપણું તેમનાં અનેક લાપણોનો સારરૂપ હોઈ આપું લીધું છે :

આજે સવારે જવાસ્થી એ આ રહેરમા પગ મૂક્યો છે ત્યારથી અમદાવાદના રાહરીઓએ મારા પર જે પ્રેમ વરસાવ્યો છે તેથી હું

દેશા દિદુસ્તાનના જેટોની છે હું તો માત્ર એક સન્યાસીએ જે જડીબુટ્ટી
મારા હાથમા મૂકી તે ધસીને પાનાર છું માન જે ધટલ હોય તો તે જડી
આપનારને છે કઈક માન પેલા ચરી પાળનાર દર્દીને ધટે છે—જેણે સયમ
પાળ્યો અને તેમ કરીને દિદુસ્તાનનો પ્રેમ મેળવ્યો, અને જેના પ્રતિનિધિ તરીકે
મને આજે તમે માન આપો છો બીજા કોઈને માન ધટલ હોય તો મારા
સાપીઓને છે, જેમણે ચકિત બનાવે એવી વાલીમ બતાવી છે, જેમણે મને
કદી પૂછ્યું નથી કે કાલે તમે કયાં લુકમ કાઢશો? આવતી કાલે તમે શું
કરવાના છો? કયા જવાના છો? કોની સાથે સમાધાનની વાતો કરવાના
છો? ગવર્નરના ડેપુટેશનમા? મને કોને લઈ જવાના છો? પૂને જઈને
શું કરવાના છો? જેમણે મારા પર જરાયે અવિશ્વાસ નથી રાખ્યો,
સપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો છે અને વાલીમ બતાવી છે, એવા સાથીઓ મને
મળ્યા છે એ પણ મારું કામ નથી આવા સાથીઓ ખાકયા છે, જેમને
સારું શુભસત મગર છે, તે જેમનું કામ છે આમ જો આ માનપત્રમાના
જખાણુ વહેની આપનામા આવે તો બધા જખાણુ બીજાને સાથે લેય, અને
મારે ભાગે આ કોરો કામજ જ રહે એમ છે

યુવકસંઘનું માનપત્ર જોઈને મારું દિલ લાગાડીથી ભરાઈ ગયું છે.
અમદાવાદના યુવકોને જો હું સમજાવી શકું તો કહું કે તમારે આગળે
ગયાને પ્રવાહ વહે છે પણ મગાકાઠે વરનારાઓને જગાની કિમત
નથી હોતી હંલરો માઈનિથી લેમ મગામા નહાઈ પવિત્ર થવા આવે છે
આજે જગતમા પવિત્રમા પવિત્ર સ્થાન કોઈ હોય તો તે આ અનેક
પ્રવૃત્તિવાળા શહેરમા નદીને સાથે કાઢે છે, જ્યાં જગતમાથી અનેક
સ્ત્રીપુરુષો પવિત્ર થવા આવે છે જુવાનોને પવિત્ર થવાનો આ અવસર
મળ્યો છે જુવાનોને સમજે તો એ મગામાથી બહાર જ ન નીકળે

જેટલને માટે મેં કામ કર્યું તેને માટે મને મધનપત્ર શું? હું
જેટલ હું મારી નરોનસમા જેટલનું લોહી વહે છે જ્યાં જ્યાં જેટલને
દુખ પડે છે ત્યાં ત્યાં મારું દિલ દુભાય છે દિદુસ્તાનમા જ્યાં ૮૦ ટકા
લેમ જેટલ છે ત્યાં જુવાનોના ધર્મ બીજાને શો હોય? જેટલોની રોવા કરતી
હોય દરિદ્રનારાયણના દર્શન કરવા હોય તો જેટલોના ઝૂપડામા જાઓ
આરોડોની લક્ષ્મી સુવક્ષયે ભારે ફૂલો આપ્યા છે મુબરકના યુવકોએ
રાજગાથ કરી ત્યાંની બહેનોએ આવીને સ્થિતિ જોઈ અને યોધાર આમુ
પાડયા તેમજે મુબરક શહેરને ભજવે કયું પછી સુરત અને અમદાવાદના
જુવાનોમા પણ મેલન ફેલાયું છે એ મેલન જો દર્શિલ ન હોય, એ પ્રકાર
જીવાની જગત જેવા નહિ પણ સૂરના જેવા સ્થાયી હોય, તો દેશનું

આરોહી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

કલ્યાણ થવાનું છે. દેશનું કલ્યાણ નથી મારા હાથમાં કે નથી ગાંધીજીના હાથમાં, તમારા યુવાનોના હાથમાં છે. દરેક દેશમાં સ્વતંત્રતા યુવાનોએ મેળવેલી છે, પચાવેલી છે, અને ભવિષ્યના યુવાનોને આપેલી છે. આ માનપત્રનો અર્થ એ છે કે એ કામ તમને પસંદ છે, તમારું દિવ પસંદ છે. મારી ઉમેદ છે કે બાકીનું જે મહામારત કામ રહેતું છે તે આપણે સાથે મળીને કરીએ. હું પ્રશ્ન પાસે આવું છું કે તમે જે અતિશયોક્તિભર્યા શબ્દો મારે માટે વાપર્યાં છે તેને માટે તે અને ચોખ્ખું બનાવે, અને તમે પોતાને માટે જે ઉમેદો બાધી છે તે બર હાવવાની તમને શક્તિ આપે પ્રશ્ન તમારું કલ્યાણ કરે.

સત્યાગ્રહનું રહસ્ય પચાવે

આખી ઉજવણીના ઉપસંહાર તરીકે ગાંધીજીનું અમદાવાદનું દૂંકું અને ટચ બાપણ સમુચિત છે:

આજના મિળાવડાની અંદર ન મને આવવાની આવશ્યકતા હોય, ન મને એક શબ્દ બોલવાનું પ્રયોજન હોય વલ્લભભાઈને માનપત્ર અપાય અને એમાં મારા જેવાની હાજરી હોય અને મને બોલવાનું કહેવામાં આવે એનો અર્થ એ કે અમે અને એના ચર્હને તમારી હાજરીમાં અને તમારી સમતિથી એક પરસ્પર સ્તુતિકારક મંડળ બનાવીએ અને તેના અમે બે જણા સમાસક બનીએ એ અમદાવાદના ચતુર ચહેરીઓને ધીમર પણ સંકળ ન કરવું નેઈએ

વલ્લભભાઈ નામે અને સાંખિ ખગલ છે. બારડોલીનો વિજય મેળવીને એમણે પટેલની સાખ કાયમ રાખી જે માવઠણી પોતાની સાખ કાયમ રાખે, તેને ઠાઈ માનપત્ર આપે એવું નવચ સામજ્ય નથી. મળજાસ. એક પોતાને ત્યાં આવવી બધી ફૂંદીઓ સ્વીકારે તે માટે આપણે તેમને કેટલા માનપત્ર આપ્યાં? અને ફૂંદી ન સ્વીકારે તો તમે શું કરો તે નથી બાણતો.

તમે જે વિજયને માટે ધન્યવાદ લેવા માગો કે આપવા માગો તે વિજયનું ખતુ રહસ્ય સમજો, અને સમજીને અનુકરણ કરો. ખરી રીતે કદુ તો તમારાથી નેટકું દળમ થઈ શકે તેટલું પચાવે. પણ અનુકરણમાં જ સફળતા નથી રહેલી, અને અસરના અનુકરણ સહેલું પણ નથી હોતું - પ્રસંગપ્રસંગમાં સામ્ય બલે દેખાય, પણ એમ મનુષ્યમનુષ્યમાં વ્યક્તિત્વ રહેલું ■ તેમ પ્રસંગમાં પણ પોતપોતાનું વ્યક્તિત્વ રહેલું છે. એટલે જે માણસ સત્યાગ્રહના પ્રસંગોને સમજી, સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય સમજી, તેને પચાવે, તેનો અનુવાદ કરી તેને વર્તનમાં ઉતારે તે જ સફળતા મેળવે

અસદકાર, સત્યાગ્રહ, અવિનય ભંગ જેવા સબંધોનું કારણોવાર નામ લેવાય છે, એને નામે જેમ સારાં કામ થયાં છે તેમ કેટલીવાર ત્યાં કામ પણ થયાં છે. એનું નામ લઈએ છીએ, કારણ ફરેક પક્ષના હાર્થકર્તામાં સ્વસંજ્ઞની અંખના રહેલી છે. પણ માત્ર અંખનાથી અર્થ નથી સિદ્ધ થઈ શકતો. તરસ્યા માણસની તરસ ‘તરસ’ ‘તરસ’ યોગ્ય નથી હોતી, પણ તળાવ, કૂવા ખોદાને અથવા તેમાંથી પાણી અંગાથે, એટલે તરસ હોવાનો ઉદ્ભવ કરેલે જ હોય છે. તેમ તમે અહીં સત્યાગ્રહની સ્તુતિના વચન સાંભળી કૃતકૃત્યતા માનશો તો ભૂલ કરવાના છે.

એટલે મારી તમને વિનંતિ છે કે તમે સત્યાગ્રહનું રહસ્ય સમજો. બારોડાનીમાં વસ્તુભ્રાઈ પટેલનો વિજય નથી થયો, સત્ય અને અહિંસાનો વિજય થયો છે. જો એ તમને બહોળર થયું છે એમ બાસતું હોય તો એનો પ્રત્યેક કાર્યમાં તમે પ્રયોગ કરો. એ પ્રયોગથી તમને સફળતા મળશે જ એમ તો હું ન કહી શકું. ઈશ્વરે આપણને ત્રિકાળદર્શી નથી કર્યા એટલે સફળતા સાચી મળી છે કે નહિ એની આપણને ખબર નથી પડતી. આપણ સદગ થયો કે અફગ થયો તે આખર સુધી કહી નથી શકતો. એટલે જ મહિલાલ ધોતાનું અમર વાક્ય કહી ગયા છે. ‘કઈ લાખા નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે.’ એટલે નિરાશ થઈને, નિષ્કામ ભાવથી જ સત્ય અને અહિંસાની વસ્તુભ્રાઈએ આરાધના કરી તે સત્ય ને અહિંસાની તમે પૂર્ણ આરાધના કરશો તો તમને જયમાળા પહેરાવનારા તે મળી જ રહેશે.

उत्तरार्ध
'इण'

બારડોલી તપાસઅમિતિની આથે

ગયા ભાગમાં તપાસઅમિતિ રૂઢી રીતે નિમાર્થ અને શ્રી.વલ્લભભાઈએ તે કેવી ચરતે સ્વીકારી એ જણાવ્યું છે. ૧૮મી ઓક્ટોબર ૧૯૨૮ના દરોવથી કમિટીની નિમણૂક જાહેર થઈ અને તા. ૧લી નવેમ્બરથી મિ. જૂમ્શીદસ (ન્યાયખાતાના અમલદાર) અને મિ. મેકસવેલ (મુલકી ખાતાના અમલદાર) પોતાના કામ ઉપર ચડ્યા, અને પહેલું પળવાડિયું રિપોર્ટ વાચવાની અને આરંભિક તૈયારીમાં ગાળ્યું. પાંચમી તારીખે અમલદારોની માથે એક મુશ્કેલી થઈ જે દરમ્યાન મુખ્યના પ્રસિદ્ધ એડવોકેટ શ્રી જૂનાભાઈ દેસાઈએ લોકપક્ષ કહી સમજાવ્યો. તપાસનું કામ તા. ૧૪મી નવેમ્બરે શરૂ થયું, અને જનશુઆરી મહિનાની આખરની તારીખે બારડોલીમાં અને ફેબ્રુઆરીની આખરની તારીખે ચોર્ધાસી તાલુકામાં પૂરું થયું.

શ્રી.વલ્લભભાઈની ઇચ્છા મુજબ લોકોના તરફથી દફતર રજૂ કરવાનું કામ ભાઈનરહરિ પરીખ, રામનારાયણ પાંડક અને મેં માથે લીધું હતું. અમને મદદ કરનારા તો પુષ્કળ ભાઈઓ હતા — શ્રી. મોહનલાલ પડ્યા, કલ્યાણજીભાઈ, ચોખાવાળા, વગેરે એમની મદદ એવી કીમતી હતી કે અમારા પત્રકો વગેરેની અને બીજી તૈયારી જોઈને અમલદારોને અદેખાઈ થતી, અને ઘણીવાર કહેતા: ‘તમારા જેવી તૈયારી અમલદારો પાસે નથી, સરકારે એવી સમજૂતી અમને નથી કરી આપી. તમને તો આખો તાલુકો મદદ કરવાને તૈયાર છે.’ આનંદની વાત છે કે પોતાનો રિપોર્ટ સરકારને રજૂ કરતા અમલદારોએ જે કાગળ લખ્યો છે તે કાગળમાં તેમણે અમારી સાથેના પોતાના સંબંધને ‘અતિશય મીઠા સંબંધ’ તરીકે વર્ણવ્યો છે, અમે આપેલી મદદને ‘કીમતી મદદ’ તરીકે વર્ણવી છે, અને લોકોની વૃત્તિ ‘તદ્વન વિરોધ વિનાની, અને અમારી તપાસમાં અમે આશા નહોતી રાખી એટલો સહકાર આપવાની’ તરીકે વર્ણવી છે.

વાચકને સ્મરણુ હશે કે સત્યાગ્રહના આરંભમાં ચોર્ધાસી તાલુકાને લડતમાં જોડવાની સૂચના લઈને કેટલાક એડવોકેટો બારડોલી આવ્યા હતા, અને તેમને સમજાવીને શ્રી.વલ્લભભાઈએ પાછા

ખારડોડી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

પાખ્યા દતા. સારપટ્ટી અનેક બા'ણોમા શ્રી. વલ્લભભાઈએ સરકારની નીતિ ઉપાડી પાડતા કથું હતું. “ચોર્પાસીને અન્યાય થયો છે એમ કબૂલ કરતા હો તો તેને આજ્ઞથી જ ન્યાય આપો, તેણે તો સ્વતંત્ર પણ માઠી નથી તમે તો તેણે પૈસા લઈ્યાં તેના અવળો અર્થ કરીને એમ સમજાવવા માગો છો કે ત્યા થયેતો વધારો ન્યાયી હતો એમ લોકો માને છે” લોકોને શ્રી. વલ્લભભાઈએ વારવાર કહેલું, અને તા ૧૬મી જૂન ૧૯૨૮ને રાજ ચોર્પાસી તાપુકાના ખેડૂતોની આગળ બા'ણ આપના પણ કહેલું “તમારા ચોર્પાસી તાણકાનો પ્રશ્ન તો સરખાતથી ખારડોડી સાથે સંકળાયેલો છે જ, અને આ સ્વતંત્રતાથી ખારડોડીને જે કોઈ ઇન્સાઈ મળે તે ચોર્પાસીને મન્યા વિના રહેનાર નથી . . . ખારડોડીના ખેડૂતો જે દુઃખ ખમરો તેને પરિણામે જે ન્યાય મળરો તે સાથે તમને પણ મળવાનો છે એ ખચીત માનજો.” આ વચનો સાચા પડ્યા, અને ખારડોડીની સાથે ચોર્પાસીને પણ પોતાને થયેલો અન્યાય સાબિત કરવાની તક મળી સાહેબો અમને વારવાર પૂછે: ‘તમે ચોર્પાસીમા પણ આવવાના?’ અમે કહીએ, ‘હા’ એટલે તેમને આશ્ચર્ય થાય. ‘ચોર્પાસી સત્યાગ્રહમા લળેતો નહિ, છતાં સત્યાગ્રહીઓનું ત્યા શું લાગે વળગે?’ એમ તેમને ચર્ચા હશે પણ અમે ન્યારે આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે લોકો ધ્વજ છે કે અમારે તેમના તરફથી પણ કેસ રજૂ કરવો, એટલે સાહેબોના મનનું સમાધાન થયું. એટલે ચોર્પાસી તાણકાના ગામોની તપાસ દરમ્યાન પણ અમે જ હાજર રહ્યા હતા. ખારડોડીમા ૫૦ ગામો અને ચોર્પાસીમા ૨૦ ગામો તપાસાયા.

તપાસ દરમ્યાન દરેક આવાડિયે ‘નવજીવન’મા હું તપાસના હેવાલ મોકલતો એ હેવાલ જેમના તેમ જાપવાની ઇચ્છા પહેલાં તો હતી, કેટલાક ‘નવજીવન’ના વાચકે પણ એવી ઇચ્છા બતાવી હતી, પણ સામાન્ય વાચકના મૈયં ઉપર એથી બહુ મોટો બોલો પડે એમ સમજીને એ વિચાર માઠી વાળ્યો. આ પછીના પ્રકરણોમા સામાન્ય વાચકને રસ પડે એવી રીતે આખી તપાસનું અને તેના પરિણામનું સામાન્ય વર્ણન આપવામા આવ્યું છે.

આરંભના દિવસો

તપાસકમિટીનું કામ નીચેના રામ્દેમા સરકારી દુકમમા નિયત કરવામા આવ્યુ હતું

“સદરહુ અમલદારોએ ખારડેની તાલુકાના અને વાલોડ મહાલના તથા ચોપાસી તાલુકાના લોચની નીચેની ફરિયાદની તપાસ કરી રિપોર્ટ કરવે

(ક) એ તાલુકાઓમા રૂવામા આવેલો મહેસૂલનો વધારો લેંડ રેવન્યુ ટેક પ્રમાણે વા લખી નથી,

(ખ) સદરહુ તાલુકાઓ વિરે જ રિપોર્ટ બહાર પડેવા છે તેમા સદરહુ વધારાને વાજબી ઠરાવવા પૂરતી હકીમત નથી, અને પેલીક હકીમત ખોટી છે

અને જો એ અમલદારોને સદરહુ ફરિયાદ વાજબી માલુમ પડે તેા જૂના મહેસૂલમા કેટલો વધારો અથવા ઘટાડો થયો તેઈએ તે જણાવવું ”

પૂનામા જમારે સમાધાનીની સરતો લખાઈ ત્યારે તપાસ-સમિતિએ કરવાના કામ વિષેનો ઉપરનો ખરડો શ્રી વલ્લભભાઈ તરફથી રજૂ કરવામા આવ્યો હતો — માધીશ્રીએ એ જ ખરડો શ્રી મુનશી અને બીજા સજ્જનોને આપ્યો હતો — અને સરકાર તરફથી એ જ ખરડો અક્ષરશ સ્વીકારવામા આવ્યો

આમા જણાવેના જે સુધાઓમાથી પહેલા સુધા ઉપર શ્રી ભૂનાભાઈ દેસાઈએ ચર્ચા કરી હતી, અને જણાવ્યું હતું કે શ્રી જયકર અને મિ એડમ્સની લાનામણો ગણોતના આકડાને આધારે કરવામા આવી છે, અને ગણોતના આકડા પ્રગણે ભલામણ કરવી એ લેંડ રેવન્યુ કાકની ૧૦૭મી કલમ પ્રમાણે બરોબર નથી, એ કલમમા તેા જમીનમાથી થતા નફા ઉપર જ

મહેસુલા નક્કી કરવાનું દરખાસું છે, અને ચોખ્ખો નફો નક્કી કરવાને માટે ગણોત્તના આક્રમ નકામા છે, ચોખ્ખો નફો તો ખેડૂનને યની ઉત્પન્નમાથી તેને યનો ખર્ચ ખાદ કરીને જ કાઢી શકાય. વળી ગણોત્તની ઉપર આભાર રાખી શકાતો હોય તોપણ તે તો ત્યારે જ રખાય કે ત્યારે મેટલમેટ મેન્સુઅલ પ્રમાણે ગણોત્તે જાપેલી જમીનનું પ્રમાણ બદલ મોટું હોય. મિ. એડર્સને બારડોલી તાલુકામાં ૩૩ ટકાથી તે ૫૦ ટકા સુધી જમીન ગણોત્તે જાપાયેલી છે એમ કહ્યું છે તે તદ્દન કપોળકલ્પિત છે અને માફ ૬-૭ ટકા જમીન ખરી ગણોત્તે અપાઈ છે

બારડોલીના ૧૦-૧૫ દિવસ તો અમને એમ લાગ્યું કે બને અમલદારોની મૂંઝવણ એ હતી કે આ તપાસ કરી શી રીતે? પહેલે જ દિવસે જે મામ તપાસ્યુ ત્યાના ગણોત્તના આક્રમમાં બારે ગોટાળા તેમને જજાયો ગણોત્તના નેટલા આક્રમ હોય તેમાથી શુદ્ધ ગણોત્તના આક્રમ તારવવા બોર્ડએ એવી સેટલમેન્ટ મેન્સુઅલમાં મેટલમેટ અમલદારોને સૂચનો છે. એ રીતે આક્રમ તારવવામાં આવે તો મૂળ આક્રમ કરતા એ આક્રમ ઓછા થાય. હવે શી જળકરનો ફાવો એવો હતો કે એમણે તો બધા જ ગણોત્તના આક્રમ તપાસેના અને તારવેલા પણ પહેલે જ દિવસે અમે તપાસ કરનારા અમલદારોને બનાવી આપ્યું કે શી જળકરના આક્રમ તો તારવી કાઢવા વિનાના કુલ ગણોત્તના આક્રમ કરતા પણ વધારે છે તેમને આમર્ષ તો થયુ. પણ શુ કરે? તેમણે પોતાના સિરસ્તેદાર પાસે શ્રીથી બધા દફતર તપાસાતીને કુલ ગણોત્તે અપાયેલી જમીન તપાસાવરાની. એનું પરિણામ કેવું આવ્યું તે કમિટીના અમલદારો પોતાના જ રિપોર્ટમાં આ પ્રમાણે જણાવે છે

જળકરના આક્રમ (શુદ્ધ તારવેલાં ગણોત્તના)

જમીન	સેવકજ	આક્રમ		ગણોત્ત	
		એકર ગુણ		શા	આ
જરાવન	૧૨૩-૧૬	૫૭૪-૪		૧૮૨૧-૮	
કપાદી	૪૬-૧૪	૩૦૭-૧		૨૩૪૬-૦	

તારવ્યા વિનાનાં કુલ ગણોત્તમો ખરા આંકડો

જરાયત	૬૨-૩૬	૨૩૬-૮	૩૬૭-૦
કપારી	નથી		
મિથ	૧૬-૧૫	૪૦૧-૧૩	૧૮૦૫-૭
{જરાયત	૪૩-૩૭	૧૬૫-૧૫}	
{કપારી	૨૨-૧૮	૨૦૫-૧૪}	

આમ તારવ્યા વિનાના કુલ આકાશની રકમના કરતાં તારવેલા ગણોત્તમની રકમ ઓછી હોવી જોઈએ તેને બદલે, અમારા બતાવ્યા પ્રમાણે, તપાસઅમલદારોને સ્વતંત્ર તપાસ ઉપરથી પણ, એ રકમ બહુ વધારે માવજમ પડી. આમ તપાસમાં 'પ્રથમપ્રાસે મહિકા' જોઈને જ અમલદારો ચેલ્યા. જોકે ખરોખર ચેતવાને આટે અમલદારોને લગભગ પંદર દિવસ સાધ્યા. ન્યાયાધીશે હમેશા શુભેચ્છાઓ નિર્દોષ માની લઈને જ તપાસ કરવી જોઈએ એ ન્યાયનો સિદ્ધાંત છે, અને એ ન્યાયને અનુસરીને બને અમલદારો શ્રી. જયકર અને મિ. જ્યોત્સનાની કશી ખૂસ થઈ નથી એમ જ માનીને આરંભના વર્તતા લાગતા હતા. પણ મિ. જ્યોત્સનાની એથી આગળ જઈને એમ માનતા જણાયા કે 'જેટલો તો જાહેર જોતો, ત્યારે અમને આશ્ચર્ય થયું. આરંભને જ એક દિવસે અમારે એમની સાથે સહેજ ચક્રમ્ક જરી હતી. મેં કહ્યું: 'તપાસ થઈ જ નથી.' એટલે મિ. જ્યોત્સનાની કહે: 'હા, એમ જોડોતો કહે છે. જમતમા બધે જ જોડોતો એવી વાતો કરે છે.' મેં કહ્યું: 'તે સાચા છે કે ખોટા એ તપાસનાની તમારી ફરજ છે.' એટલે એમણે પાછું પૂછ્યું: 'ત્યારે શું આ ગામે શ્રી. જયકર આવેલા કે નહિ?' મેં કહ્યું: 'હું શું જાણું? તમે જોડોતોને પૂછી જાઓ. પણ જોડોતો જૂદા જ છે એમ માની બેસશો તો જોડોતોનું કશું વળવાનું નથી.'

થોડા જ દિવસ પછી જ્યારે મોટી બટલાવ નામના ગામે મિ. જ્યોત્સનાની આવ્યા અને લોકોને પૂછ્યું: 'અહીં જયકર આવ્યા હતા?' અને પટેલતલાઈ બનેએ જવાબ આપ્યો: 'સાહેબ, જયકરનું મો જ કોણે જોયું છે?' ત્યારે તેમની આખ

ઝાડવા માડી. વળી આગળ વધીને સવાલ પૂછ્યો: ‘આ લોકો જાણે કે તો ખરાને કે જ્યારે કોણ છે?’ એટલે લોકોએ કહ્યું: ‘જ્યારે પ્રાતઃ અમલદાર હતા એમ સાબળ્યું છે, પણ એમનું મોત્યું હોય તો ખબર પડે ના કે એ કોણ હતા?’ પટેલતલાટીનો આવો બેધડક જવાબ મેળવીને જ મિ. ક્રમ્મીટ આલા ખન્યા. આ પછી તો તેમણે પણ ઠેકાણે એની એ જ તપાસ કરી, એના એ જ જવાબ મેળવ્યા; ખીન્ન ગામોએ પણ આકાશ ગામની જેમ કુલ તારવ્યા વિનાના ગણોતના આકાશ અને શ્રી જ્યારના તારવેલા આકાશ તપાસ્યા, પણ બધે જ એમને જ્યારના આકાશ ઠંઘડા વિનાના લાગ્યા.

એટલે અમલદારોની આગળ સમસ્યા એ બીજી થઈ કે જો ગણોતના શ્રી જ્યારે તૈયાર કરેલા આકાશ છેક ખોટા જ હોય તો શું બધે નવા પત્રકો તૈયાર કરવા કે ગણોતના ઉપર આધાર રાખવાનો વિચાર માડી વાળવો. આરંભમાં એમણે એકબે ઠેકાણે ગમને કહ્યું: ‘તમે નશોટોટાના આકાશ આપવાના હતા તે કેમ થયું?’ એટલે જમે એ આકાશ આપવા માડ્યા એ આકાશમાં ખોટ આવે એટલે એ જોઈને અમલદારોની મૂંઝવણ વધી સરખોણમાં એવો નિશ્ચય થયો કે આ આકાશ વિષે અમારી અને ખેડૂતોની સખ્ત ઊલટતપાસ કરવી અને આકાશ ખોટા પાડવા. એ ઊલટતપાસથી તો તેઓ આકાશ ખોટા ન પાડી શક્યા એમ આપણે આવતા પ્રકરણમાં જોશું, પણ એ આકાશ ખોટા ન પડ્યા એટલે કાર્ધક ખીન્ને ગ્રંથો કાઢવો જોઈએ એવા નિશ્ચય ઉપર તેઓ આવ્યા. આ નિશ્ચય ઉપર આવતા પણ તેમને ત્રણેક અડવાડિયા ગયા હશે એમ લાગે છે; અને એ નિશ્ચય ઉપર આવીને એમણે પટેલા શુદાનો એ જવાબ કાઢવો કે નહો કાઢવાની રીત અનેક છે જેમાંની એક શુદ ગણોત તપાસવાની છે, અને તેથી ગણોત ઉપર આધાર રાખવામાં કવમ ૧૦૭નો ભંગ થતો નથી. છતાં તેમણે પેલાના રિપોર્ટમાં એટલું તો કહ્યું જ કે આ તાલુકામાં ગણોતે આપવાનો રિવાજ એવો છે,

અને જમીન જમીને જ ગણોતે અપાય છે, એટલે નફો શોધવા માટે ગણોત ઉપર આધાર રાખવામા સેટલમેન્ટ અમલદારોએ કલમ ૧૦૭ના અક્ષરનો નહિ તો આત્માનો ભગ કર્યો છે

આ સાથે બીજી એક બાબતનો નિર્ણય પણ તેમણે આપી દીધો અમારા તરફથી વાધો લેવામા આવ્યો હતો કે ૧૦૭ મી કલમ પ્રમાણે ખેતીની જમીનની કિંમતનો નહિ પણ જમીનના નફાનો જ વિચાર, મટેસુલ કરાવતા, યવો જોઈએ આ વાધો તપાસઅમલદારોએ રદ કર્યો, પણ સાથે સાથે જણાવ્યું કે જમીનની કિંમત, તેમાથી થતો નફો દર્શાવનારી ન હોય તો, એ કિંમત ઉપર આધાર રાખવાનો કરો અર્થ નથી, અને બીજો કથાય નહિ તો ખારડોળીમા તો જમીનની કિંમત નફો કેટલો થાય તે બતાવી શકતી નથી કારણુ વરાડ જેવા ગામમા એક જમીનના ટુકડાના એકરે ૧૫,૦૦૦ રૂપિયા અપાયેલા તેમણે જોયા, જ્યારે તેની આવક કશી જ નહોતી બીજા ધણાખરા વેચાણો જમા મોગી રકમે જમીન ખરીદવામા આવી હતી ત્યાં મોગી રકમ આપનારા દર્શિણુ આફ્રિકાવાળાઓ જ હતા એટલે તેમણે એ અનુમાન બાધ્યુ “આટલી મોગી કિંમત આપનારાઓ જમીનમાથી થતા નફાનો અથવા રોજની મૂલ્યમાથી ઉત્પન્ન થનારા વ્યાજનો વિચાર કરતા નથી”

તાલુકાની સામાન્ય સ્થિતિ

પહેલા પ્રકરણમાં જણાવ્યું તેમ મણેશના આકાશની શુદ્ધતા વિશે તો તેઓ ચોખ્ખા, પણ તાલુકાની સામાન્ય દુષ્કીરત વિશે પણ તેમને ચકા થવા લાગી કેટલેક ઠેકાણે તો તેમને તેમના તવાગી જે આકાશ આપતા હતા તેમથી જ શ્રી જયકરે આપેલી દુષ્કીરત તોડનારો પુરાવો મળી રહેતો હતો, અને કેટલેક ઠેકાણે તેમની આખ શ્રી જયકરના રિપોર્ટની દુષ્કીરત ખોલી પાડતી હતી દાખલા તરીકે મહેસૂલ વધારવાના કારણોમાં એક કારણ રસ્તા સુધાર્યા છે અને ટાપી વેરી રેલ્વે નીકળી છે એ આપવામાં આવ્યું હતું રસ્તા કેટલા સુધાર્યા છે એ એમણે આપે નોંધુ, અને પોતાના રિપોર્ટમાં લખ્યું

“રસ્તા સુધાર્યા છે એમ શી રીતે કહી શકાય, જ્ય સુધી અગાઉ તે કેવા હતા એ અમે જાણતા નથી? પણ ત્રણ મહિના આ તાલુકામાં રખડ્યા પછી અમે એટલું તો કહી શકીએ છીએ કે અમને એ રસ્તાઓના બહુ સુખમય અનુભવ તો નથી જ થયો. જૂના મુખ્ય રસ્તાઓમાંના એક પણ રસ્તો—સરભોલુધી નવસારીનો રસ્તો પણ—સારા રસ્તા તરીકે ન જ વર્ણવી શકાય ક્યાંક ક્યાંક ઠીક લાગ આવે છે, પણ ધણીખરા જાગ તો એવા છે કે એ રસ્તો એથી જરાક ખરાબ દોષ તો એને કોઈ રસ્તાનું નામ જ ન આપે બળદમાંડા એના ઉપરથી જઈ શકે છે અને મોટર બાલી શકે છે એટલું જ વધારેમાં વધારે એ રસ્તા વિશે કહી શકાય.”

રેલ્વે વિશે તો અમે બતાવી ચૂક્યા હતા કે ૧૮૯૬ની જમાનથી થઈ ત્યારે પણ રેલ્વેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવી હતી એ જ વસ્તુ સાહેબોએ નોંધી છે અને જણાવ્યું.

“ટાપી વેલી રેલ્વેથી એકતોને થતા નફાનુકસાનમાં કઈ ફેર પડી ગયો છે એવું અમને નથી જણાય.”

ખૂની તો એ છે કે જે રેલ્વેથી આજે પણ દશે લાલ નથી ચતો એમ આ અમલદારો કહે છે તે જ રેલ્વેમાંથી ચનારો નફો ખ્યાનમાં લઈને ૧૮૬૬માં દર બાંધવામાં આવ્યા હતા એટલે એ દર પણ કેટલા આકગ હશે' પણ એ દર કેટલા આકરા હતા તેનો નિર્ણય કરવાનું આ અમલદારોનું કામ નહોતું એટલે એની નોંધ તેઓ શેની જ કરે'

મોદરો દાખલ થવાથી તો એડતોને નફો થવાને બદલે ખોટ ગઈ છે એમ અમે ચોખ્ખોસી તાલુકાના એકબે ગામોમાં સ્પષ્ટ બતાવી શક્યા હતા ગામની મજૂરી મળતી તે ગ્રામી ઈર્ષ, અને ઘોડા મારે લીધું ધાસ ખપતું તે બોધુ થયું—જને એ વાત અમલદારોને પણ બરાબર લાગી છે

બજારોને વિષે શ્રી જ્યકરે તો કશો વિચાર જ કર્યો નહોતો. આ અમલદારો બધે જ બજારોની તપાસ કરતા, કપાસ ક્યા વેચો છો, ધાસ ક્યા વેચો છો, બીજી વસ્તુઓ ક્યાથી લાવે છો, એવા એવા સવાલો પૂછતા પરિણામે એઓ એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે ધણે કપાસ લોકો નવસારી ને જનાલપોર લઈ જાય છે, લોકોને રસ્તાની બહુ પડી નથી, પણ જ્યાં લાડાના પૈસા જોટલુ પણ વધારે મળે ત્યાં તેઓ જાય છે પણ શ્રી જ્યકરે બારડોલી, મદી, વાસોડ, કમાનડોડ અને જુદારીના જીન જલે સરખા જ અમલદારો હોય એમ વાત કરીને મદી, વાસોડ, કમાનડોડ અને જુદારી અને તેની પાનેના ધણા ગામોના દર વાપ્યા હતા તે વાતની ઉપર સારી ટકોર કરી એ બીજા જીનોમાં કશું ફેવલ નથી, કમાનડોડનું બધું થયું છે, જુદારીમાં કપાસ થતો નથી અને જુદારીના જીનોમાં કેઈ ભાવ પૂછતું નથી એવો અમે પુરાવો રજૂ કર્યો હતો તે સાહેબોએ સ્વીકાર્યો અને શ્રી જ્યકરે ચકાવેના ગામડાના વર્ગો ૨૬ કર્યા

શ્રી જ્યકરે 'ધાસ તો દગલેદગલા ચાય છે અને સૂરત બજારમાં વેચાવા જાય છે, જ્યાં તેની ખૂન કિંમત આવે છે' એમ લખેલું બારડોલીના ૫૦ ગામો તપાસ્યા ત્યાં કાચે સાહેબોને એક તથુખદુ ધાસ બહાર જતું હોય એમ ન માલુમ

પણ એક ગામે તો ધાસની ગજના ગાડા ભરીને લોકો જતા હતા એટલે માહેબોએ તુરત પૂછ્યું, 'આ ગાડા કયા જાય છે?' તેમને જવાબ મળ્યો, 'બીજા ગામના લોકોની જમીન આ ગામે છે, તેઓ ધાસ કાપીને પોતાને ઘેર લઈ જાય છે.' આમ છતાં સાહેબો બહુ સાવધાનીથી લખે છે.

“સત્ય છે કે અમને ધાસના વેપાર વિષે ખોટી ખબર આપનારા આવી હોય, પણ સૂરતમાં તો ચોર્યાસી તલુમના અને પાસેના ગાયકવાડી ગમીનુ જ ધાસ આવે છે એ વિષે શંકા નથી, અને ઘણા ગામના તો ધાસ દોરના ઉપરોગપૂર્ણ જ છે.”

શ્રી જમકરે બીજા વધારાના જે કારણો આપ્યા છે તેમનો પણ સાહેબોએ ઠીક નિકાલ કરી નાખ્યો. ખેતીની મજૂરી ખમણી થઈ છે એ કારણ તથા સામાન્ય ભાવ વધ્યા છે એ કારણ તો મહેસૂલ વધારવાને માટે નહિ પણ મહેસૂલ ઓછું કરવાને માટે અપાત્ર ભેદો એમ અમલદારો જણાવે છે. દૂધાળા દોરના વધારા, રાત્રીપરજ લોકોની સ્થિતિમાં સુધારો, સુદર ધરો, અને કપાસના ભાવ એ બીજા કારણો તરીકે જણાવવામાં આપ્યા હતા વસ્તીની વધઘટા પ્રેરના અમારા બધા ખુનામાં સાહેબોને પસંદ પડ્યા. એક ઠેકાણે વસ્તીગણતરી થઈ તે દિવસે એ જાન આવી હતી એટલે વસ્તી વધી ગઈ એ કારણ સાહેબોને બહુ નોંધવાજોઈ લાગ્યું અને એમ દર રીતે સાહેબોને જણાવ્યું.

જાર્જોલીયા જે વસ્તીના વધારો થયેલો દેખાયેલો છે તે નજરે છે ચોર્યાસીમાં વધારો થયો જ નથી એટલે આ જમાનામાં વસ્તીની વાત તો વિચારવાજોઈ લાગતી જ નથી.”

ધરોને બિંદો સાહેબોએ જણાવ્યું.

અમે કેટલાક ધરો એવા અને કણબી અને અનાવવાના ધરો અમને આશ લાગ્યા અને એ ધરો આખાની નહિ તો લોકો આધેપીએ સુખી છે એમ તો જતાવે છે પણ આ મેટા ધરામાંના પહાડના દક્ષિણ અક્ષિવાસીઓના છે, અને જમીનના નફામાંથી નથી બાંધવામાં આવ્યા વળી મેટા ધરો આખાનીની નહિ પણ ઉગડપણાની અને ખાલી કપડાની નિશાની. વળી જાર્જોલીયા ધરોમાં અર્ધા બાકી તો દોર પણ વરો છે, અને ગાજ ઉપર દાંગોળી અને કચડું ભરવામાં આવે છે એટલે મેટા ધરો ભેદને આખાનીનું અનુમાન બાધતું એ બરોબર નથી.

ઢોરને વિષે એક વસ્તુ સાહેબોએ પોતાની તપાસને કારણે જાણવાજેની શોધી કાઢી એમ કબૂલ કરવું જોઈએ. શ્રી.જયકરે ૧૯૦૪-૦૫ના આકડા અને ૧૯૨૪-૨૫ના આકડા સરખાવીને આગાદી બતાવી હતી, પણ સાહેબોએ ૧૮૯૪-૯૫ના આકડા લીધા, ૧૯૦૪-૦૫ના આકડા લીધા અને ૧૯૨૪-૨૫ના લીધા, અને બુનાબુ કે ૧૯૦૪-૦૫ના આકડામાં જે વધારો થયેલો દેખાય છે તે વધારો નથી, પણ ૧૯૦૪-૦૫માં તો છપનિમાં કુકાળને પરિણામે જે મોટો ધટાડો થયેલો તે ધટાડો જ પુરાયો છે, અને ૧૮૯૪-૯૫માં જે સખ્યા હતી તે ૧૯૨૪-૨૫ના જેટલી જ હતી. તે આ પ્રમાણે :

ખાસડોલી

	૧૮૯૪-૯૫	૧૯૦૪-૦૫	૧૯૨૪-૨૫
એતીના ઢોર	૧૮,૩૪૮	૧૧,૨૩૪	૧૮,૧૨૭
ગાયો	૮૮૩૫	૬,૨૭૦	૮,૨૮૩
બેસો	૮,૯૭૭	૭,૪૩૯	૧૦,૮૫૪
ગાડા	૫,૭૩૨	૪,૩૫૨	૬,૦૫૫

બિર્થાસી

એતીના ઢોર	૫,૧૧૪	૫,૮૨૨
ગાયો	૨,૪૭૮	૨,૧૦૧
બેસો	૩,૩૪૨	૪,૭૧૯
ગાડા	૧,૯૪૫	૨,૮૪૭

આ ઉપરથી એમણે એ અનુમાન કાઢ્યું કે બધા સહેજ-સાજ વધારા થયા તે પણ નજીવા છે અને તે પણ માત્ર બેમોમાં જ થોડો વધારો થયો છે. ગનીપરજની સ્થિતિ વિષે લખતા આજકાલની દારનિર્ણયની પ્રવૃત્તિ માટેમોને બહુ ખજાનખાટવાળી લાગી, પણ ખારડોલીમાં ચાવતા આશ્રમોની ખાલીપ્રવૃત્તિ અને તે દ્વારા થતી શુદ્ધિપ્રવૃત્તિ એમને વ્યવસ્થાસર અને સીધે રસ્તે આસતી લાગી. આમ એ લોકોમાં સુધારાના ચિદ્નો તો દેખાય છે, પણ 'શ્રી.જયકર કહે છે તેટલો જલદી અથવા તેટલો દેખીતો સુધારો થયો છે' એ વિષે તો સાહેબોને શક છે.

આરોહણ સત્યામહનો ઇતિહાસ

ભાવ વધ્યા છે તે વિષે તો અમે ગામેગામે બતાવી આપ્યું તે સ્વીકારી લઇને સાહેબો લખે છે કે કપાસના ભાવના ઉઠાળાએ તો લોકોનું ઉત્ખળનું નહિ પણ નબોદ વાળું કહેવાય, કારણ એ આવોથી તથાઈને મોટાં મોટાં ગણોતો આપ્યાં, એમાં કણખી-જનાવલા પણ મૂરખ બન્યા, અને ગણોતનો સદો ચાલ્યો.

આખરે વધેલા ભાવ ઉપર શ્રી. જયકરે કરેલા વધારા વિષે સાહેબોએ જણાવ્યું :

“એમણે ૩૩ ટકા કરાવ્યા તેના કરતાં ૨૦, ૧૫ કે ૧૦ કરાવ્યા હોત તોયે ચાલત, કારણ બધું મંડાણ અટકળ ઉપર જ બંધાયેલું હતું, અને મિ. એડર્સને કહ્યું ■ તેમ મિ. જયકરે કુખ્ય ફરવાને જ ખુલ્લો રહેવા દીધો.”

ભાવોને વિષે બોલતાં અસાધારણ વર્ષોના ભાવ ધ્યાનમાં લેવા ન જોઈએ એવો પણ ખેડૂતોને એક વધો હતો. તે વિષે સાહેબો રિપોર્ટમાં જણાવે છે :

“જુલાઈના ભાવ ૧૮૬૭, ૧૯૦૦, ૧૯૦૮, ૧૯૧૨ અને ૧૯૧૪ માં એક જ હતા, અને ૧૯૨૮ માં એના એ હતા. ભાવના ભાવ પણ ૧૯૨૮ માં ૧૯૧૪ ના જે હતા તે જ હતા. એટલે ૧૯૧૪ થી તે ૧૯૧૪ ના ગાળામાં જે ભાવ હતા તે સાધારણ હતા, એટલું જ નહિ પણ ભાત, જુવાર વગેરે, અનાજના ભાવો તો લઘુઈ પહેલા હતા તેના કરતા બહુ વધારે એવી વધી નથી. કપાસની વાત જુદી છે. ૧૯૨૪ થી એકાદમા એકાદ ભાવ ૧૯૧૪ ના કરતાં ૩૩ ટકા વધારે છે, અને હવે કદાચ ભાવ નહિ ઊતરે. પણ જુવાર અને ભાત તો ખાવાને માટે જ વપરાય છે. વળી ખાવાની વસ્તુ સસ્તી મળે તો તો મજૂરીના ભાવ પણ ધટવાનો સંભવ છે, અને ખેતીનાં ખર્ચ પણ એમાં વાય. એટલે બહુ નિરાશાને કારણ નથી. પણ શ્રી. જયકરે જે વધારો ભાવના વધારાને આધારે કર્યો છે તે તો ટકી રહે એમજ નથી.”

આમાં જુવાર અને ભાત સિવાય ખીજી દગ્ગર વસ્તુ ખેડૂતોને જોઈએ છે, અને એ જામી વસ્તુના ભાવ વધ્યા છે તે વાત સાહેબોએ ધ્યાનમાં જ ન લીધી, અને ખેતીની મજૂરી, જળદ, એનર, ગાડાંના ભાવ તથા ચારમણા વધ્યા છે એવો પુરાવો અમે આપ્યો છતાં તે ઉપર ધ્યાન ન આપ્યું. એ વાત ધ્યાનમાં લેત તો તાલુકામાં ૬ ટકાનો વધારો તેમજે કર્યો તે વધારો તેઓ ન કરી શકત.

જેતીનો નરો!

જેતીમાંથી નરો થાય છે કે નહિ એનો નિર્ણય કરવાને માટે શો આધાર હોવો જોઈએ એ વિષે અમારો મત અમે જણાવી ગયા. એ મત પ્રમાણે અમે બધે નફોતોડાનો હિસાબ આપવા લાગ્યા. દરેક ઠેકાણે જે હિસાબ આપતા હતા તે અહીં આપવાની જરૂર નથી, પણ નમૂનાની ખાતર અમે કેટલી વીગતમાં લિતરતા હતા અને કેવી રીતે અમારા હિસાબ આપતા હતા તે અહીં જણાવવાની જરૂર છે. એ જણાવીશું એટલે ખૂમફીફા કમિટીના રિપોર્ટમાં અમારા આંકડા વિશે શી ટીકા થઈ છે અને તેમાં કેટલું વજૂદ છે તે પણ સમજાશે.

સરખોણ ગામમાં અમે આપેલા આંકડા આ પ્રમાણે હતા:

સરાસરી ઉત્પન્ન

એકરે	૬૧	મણ કપાસ
„	૩૫	„ ડાંગર
„	૧૨	„ જીવર
„	૧	„ તુવર, મગ, વગેરે કઠોળ
„	૬	„ વાલ
„	૧,૬૦૦	પૂળા ધાત્ર

કપાસના થાકેના આંકડા આ ગામમાં અમે જહુ ચોકસ એટલા કારણસર આપી શક્યા હતા કે જે ગામમાં કપાસ વેચનાર સહાયકારક મંડળી મારફતે બધો કપાસ વેચાયો હતો, અને એ મંડળને મળેલા કપાસના ચાર વર્ષના આંકડાની સરાસરી ૬૧ મણની આવતી હતી. લાવ પણ ખીજાં બધાં ગામો કરતાં સારા

હતો —૨૪ મણના ૩ ૧૮૬ લેખે એ જ ભાવ અમે ઉત્પત્તી દિમન આપતા ગણ્યો

એક ખેડૂત પોતાની જમીન કેટલી ખેડે, ગણાતે કેટલી ખેડે, અનાગામની કેટલી ખેડે, એનો સગાળો કાઢીને એક જોડ બળદે સરાસરી કેટલી જમીન ખેડાય છે એ અમે એ ગામને વિષે કાઢ્યું અને તનાગીના વૃક્ષચારી પત્રક ઉપરથી એ એક દળે અને બળદ જોડે ખેડાતી જમીનમા જુદાજુદા વૃત્તોનો હિસાબ કાઢ્યો તે આ પ્રમાણે કુલ ખેડાતી જમીન ૧૮ એકર, તેમા ૮ એકર કપાસ, ૩ એકર જીવાર, ૨ એકર ક્યારી, ૪ એકર ધાસ અને ૨ એકર ચરણુ

આ પ્રમાણ જણાવીને આઠની જમીન ખેડનાર ખેડૂતને સરભોણમા કેટલી આવક ગયા વરસગા ચર્ધી હતી તે અમે જણાવ્યું આમ કગતા તથ્યખતેતથ્યખતું જોટલું ખેડૂતના ખેતનમા પાકે તેની આનકનો અંગે હિસાબ આપ્યો

૩૧ અ

૩૮૭ ૮ કપાસ ૫૦ મણ (૩ ૧૮૬ ભારને ભાવે)

૭૭-૦ જીવાર ૩૬ મણ (મણના ૩ ૨)

૪-૮ જીવારની કડગ ૪૫૦ પૂળા (૬૭ સેકડે ૩ ૧)

૬-૦ વૃક્ષર વગેર કચોળા ૩ મણ (મણના ૩ ૨)

૮૫-૦ ગર ૭૦ મણ (દારાના ૩ ૮-૮ને ભાવે)

૧૨-૦ વાત ૧૨ મણ (મણનો ૩ ૧)

૩-૦ િવેના ૧ મણ (મણના ૩ ૩)

૪-૮ જીવારના ટોના અને વૃક્ષરનું ગોતર

૧૦-૦ ખાતના પૂળા ૨ ૦૦૦ (દગરે ૩ ૫)

૧૦ ૦ વાનગુ ગોતર ૧૫ મણ (રૂપિયે ૧૧૧ મણ)

૬૪-૦ ધાસના પૂળા ૬ ૪૦૦ (૮૪૪૨ે ૩ ૧૦)

કુલ ૬૬૮-૮

(અ હનો િમાણ ન ગણે કાગળુ બગદની જોડને એ એકર ચરણુ નાની ગ્હે ખર્ચમા પણ ચરણુનો ખર્ચ ન ગણ્યો)

દવે આટલી બપોળ મેળવવાને માટે ખેડૂતને ખર્ચ કેટલું થાય તેના આંકડા આ પ્રમાણે આપ્યા :

૧. આ.

૨૧૫-૦ બજારફોડની ઉપર ખર્ચ

૧૫૧-૦ ફળગીનું ખર્ચ

૧૮૩-૮ મજૂરી (આમાં ફળગો મજૂરી કરે તે નથી ગણી, અને ધરનાં માણસો કરે તે રોકડ મજૂરી ક્ષેત્રો દ્વારા એવી ગણતરી કરી.)

૧૬-૮ ખી

૮૧-૦ ખાતર

૨૪-૦ જેતીનાં ઓગળાણી મરામત

૧૧૦-૧૨ બજાર અને જેતીનાં ઓગળાણ ઉપર ધસારો અને વ્યાજ

૭૮૧-૧૨

૧૬૮-૮

૧૧૩-૪ ખોટ

આમ ખેડૂતને ૧૧૩ રૂપિયા ૪ આના ખોટ લગ્ય, અને એ ઉપરાંત ધારો ભરવાનો તેા ઊભો જ રહે. આ બધા ખર્ચના આંકડા કેરી રીતે ગણવામાં આવ્યા તેની વીગત પણ અહીં જ આપી દઉં છું :

મરબોણુ ગામમાં જલ્લાલેલા એક ઉર્જે ૧૬ એકરની જેતીમાં ચંતા વાચિંક ખર્ચની વીગત :

૨૧૫) ૧. બજારફોડનું આખા વર્ષનું ખર્ચ

૧૨૦) ધાસ ૧૨,૦૦૦ પૂજા, દા. રા. ૧૦)

૧૫) ચોમાસામાં ઓગળાણના ખર્ચના

૩૦) ખાતર મ. ૬૦, દા. રૂપિયાનું બે મણ

૨૫) શુભર મ. ૧૧, દા. રા. ૨૧

૧૨૧૧ બોળ મ. ૫, દા. ૩૮. ૨૧

૩ મીઠું મ. ૩, દા. ૩૮. ૧)

૪૧૧ તેલ મ. ૦૧-૫, દા. ૩૮. ૧૨)

૫) ગોળ, ધી, અલમો, કાંદા, વગેરે પરચૂરણ

૧૧૫)

ચામાસમાં બળદને કપારીમાં કામ કરતાં બહુ જ મજરી પડે તેથી તેલ, ધી, ગોળ વગેરે ખર્ચાવવામાં આવે છે.

૧૫૧) ૨. દુધળાનું ખર્ચ

૧૧૨૧ ખોરાકીખર્ચ તથા લખાડ, દસ અથવા રાજના બાજુ પ્રમાણે

૧૩૧ લેડા તથા કપડાં

૨૫) વરસમાં દસ માસ કામે આવે તે સિવાયના દિવસોમાં ખોરાકી ખાટે જપાડ કરે તથા બેરોજીકરનાં કપડાં, મહેમાનનું ખર્ચ, માંદગીનું ખર્ચ વગેરે અંગે વરસમાં જપાડ કરે તેના

૧૫૧

૧૮૩૧ ૩. ખેતીની મજૂરીનું રોકડ ખર્ચ

૫૧) કપાસ એકર ૮ માં એકરે રૂ. ૭) પ્રમાણે. તેની વીગત

૧૧ દાંભડો કોદાળવામાં ૫ આણસ, દા. ૦૧

૦૧૧ વલવામાં ૧૧ આણસ, દા. ૦૧

૫) નીંદવામાં ૨૦ આણસ, દા. ૦૧

૭)

૧૮૩૧ કપાસ વીણવાના મજૂ ૫૦)ના, દા. ૦૧ મજૂના

૨૨૧૧ જુવાર એકર ૩માં એકરે રૂ. ૭૧ પ્રમાણે, તેની વીગત

૧૧ દાંભડો કોદાળવામાં ૫ આણસ, દા. ૦૧

૦૧૧ વલવામાં ૧૧ આણસ, દા. ૦૧

૩) નીંદવામાં ૧૨ આણસ, દા. ૦૧

૨૧૧ ટોચાના (૫)ખાંચેને લગત-૧૧૨)

૭૧

૪૨) સાત (૬૫૨) તથા વાલમા મનુદ્રી જે એકરની, એકરના

૩૧ ૨૧) પ્રમાણે

૧) આતા કરવામા ૩ માણસ, દા. ૦૮

૫) રોપણીમા ૧૬ માણસ, દા. ૦૮

૩) નીંદામણુમા ૧૦ માણસ, દા. ૦૮

૧૧ વાલવા તથા બાધવામા ૨૦ માણસ, દા. ૦૮

૧) જૂડવામા ૩ માણસ, દા. ૦૮

૧૧૧ વાલમા નીંદામણુ ૭ માણસ, દા. ૦૮

૧૧ વાલમા વાલવાની ૬ માણસ, દા. ૦૮

૧) વાલ જૂડવામા ૩ માણસ, દા. ૦૮

૨૧)

૧૦) વાલના

૨૧ ૬ એકર ધાસિયા જમીનમા ૬૫૫૦ જોડવા તથા કાટા
વીણુવામા એકરે ૧ માણસ, દા. ૦૮

૩૨) ધાસકટાર્થ ૧,૪૦૦ જુનાના, દા. ૩૫) લંબરના

૧૮૨૧

૧૧૧ ૪ બીણુ ખર્ચ

૧૧૧ કપાસિયા એકરે રોર ૧૧૪૮=મણુ ૩-૮, દા. ૧૧

૧) લુવર તથા કટાળ મણુ ૧, મણુ એકરમા

૧) સાત મણુ ૪ એકરે ૨ મણુ, દા. ૧૧

૩) વાલ મણુ ૩) એકરે ૧૧ મણુ, દા. ૧)

૦૧૧ દિવેવા મણુ ૦૧ એકરે રોર ૫), દા. ૩)

૧૬૧

૮૧) ૫. ખાલર

૪૮) કપારી ૨ એકરમા ૪૮ ગાલ્લી, દા. ૧)

૩૩) જસપતમા દર વરસે ચરેસસ ૩ ગાલ્લી પ્રમાણે ૩૩

૩૩ ગાલ્લી, દા. ૧)

૮૧)

૨૪) ૧ ગાલ્લી તથા ઓળરોની સમરામણી

૧૦) સુતાર તથા હુધરને મનુદ્રી

- ૪) આમ નગર
- ૨) લોહ
- ૩) નામી, નામલ, નેતર
- ૪) દિવેન મણુ બા

૨૪)

૧૧૦૧૧ ૧) બળદ, ગાય, ઘુખળો, હળ, લાકડાં વગેરેનો
ઇમારો તથા બ્યાજ

૪૦) બળદનો પસારો, એક એક ૭ વરસ કામ આપે તે
સાથે

૧૩) ૩ ૩૦૦)નુ કાપડ બ્યાજ

૧૦) ગાંધી ૩ ૧૫૦)ની ૧૫ વરસ ચારે

૬) ૩ ૧૫૦)નુ મપડ બ્યાજ

૧૦) બાળકોનો પસારો

૪) ૩ ૧૦૦)નુ કાપડ બ્યાજ

૧૦) ઘુખળોનો પસારો ૩ ૨૦૦)ની કિંમતનો ૨૦ વરસ કામ
આપે

૬) ૩ ૨૦૦)નુ કાપડ બ્યાજ

૧૧૦૧૧

૭૬૧૧૧

આ આકડા હું પહેલા પ્રગ્લુમાં બતાવી ગયો તેમ,
પ્રથમ તો સાહેબોને જોતા પાડાની ઇચ્છા થઈ અને તે ગરીબ
એકૂતોની બિનટતપાસથી જોતા પાડાના એમ ધારું અને તે હેતુથી
સરભોણ અને વડોની ગામમાં તેમણે ખૂબ બિનટતપાસ કરી
સરભોણના જે અનાવલા એકૂતની બિનટતપાસ કરી તે તો
સાહેબોએ રિપોર્ટમાં પણ ઉતારી છે અને તેની ઉપર નીકા
કરી છે એટલે તે અહીં આપની આવશ્યક છે વડોનીમાં
તો એક ઘુખળોને તપાસવામાં આ ગો હતો—એટલા હેતુથી કે
ઘુખળોની ઉપર જે ખર્ચ બતાવવામાં આવે છે તે બરાબર છે કે
નહિ એ બિનટતપાસ ઘુખળા જેવી અમલુ અજાન તથા
ગરીબની પ્રજામાં પણ સલામતથી થેટલુ તેજ આવ્યું હતું તે

બતાવવા માટે પણ આપવાની છે. અનેક ખેડૂતો સાહેબોની આગળ જોડેલા હતા તેમાંથી મદનચંદ્રભાઈને પસંદ કરવામાં આવ્યા અને તેમની તપાસ શરૂ થઈ. દોઢેક કલાક સુધી એ તપાસ ચાલી.

૧૫ એકર ૧૦ ગુંદા કપાસ, ૧૨ એકર ૨૫ ગુંદા ધાસ, ૬ એકર જુવાર, ૨ એકર ૩૬ ગુંદા ભાત, ૩૦ ગુંદા ધતૂર, ભાતના જેટલા વાલદિવેયા, ૨ એકર ૨૩ ગુંદા કડોળ, એમ એમની જમીન લખાઈ.

‘તમારી પાસે હજી કેટલા?’

‘એ’

‘બજાફ કેટલા?’

‘એ જોડે આમાંથી ૧૬૬ની કિમતે નાના ચોધા આ વર્ષે વેચી દીધા.’

‘ત્યારે આ વર્ષે બધી જમીન એક જોડે ખેડે છે?’

‘હા; પણ ૧૦ એકર ૧૬ ગુંદાના ત્રણ નખર મેં આ વર્ષે છોડી દીધા, અને ઓરણીની મોસમમાં મેં સોલવ કરી હતી.’

‘વારુ, ત્યારે તમને ભાત, કપાસ, જુવાર, કડોળ, ધાસ કેટલા પોંચ્યા?’

‘ભાત ૫૬૨ હારા, કપાસ ૪૫૫ હારા; જુવાર બે ગામ્ત્રી; વાલ ૧૪ મણ, વન ૩ મણ, મગ પોણો મણ, ચોળી ૧ મણ; ૨૫,૦૦૦ ધાસના પૂળા એકવકા; ૧,૨૦૦ પૂળા કડોળ; ૪૦ મણ જોતર; ૩,૦૦૦ પૂળા ભાતના.’

‘કપાસ શા ભાવે વેચ્યો?’

‘૧૮૬ના ભાવે સોસામટી મારફતે’

‘ધામ કેમ વેચ્યું?’

‘ધામ તો વેચાયું જ નહોતું’

‘પણ કિંમત શી આવત?’

‘માય રૂપિયા.’

‘એની કિંમત અગાઉ વધારે આવતી ખરી?’

‘ગયે વગસે ૬ હતી, તેને આગરે વર્ષે સાત હતી, પેલે વર્ષે જા હતી’

‘વાલનો શો ભાવ બિપજ્યો?’

‘વાલ તો ઘરમા વપરાયા.’

‘તમારી પાસે ઢોર કેટલા છે?’

‘૩ બેસ, ૧ પાડી, ૪ ગાય, ૩ વાછડી, ૪ બળદ.’

૨- ‘બળદને માટે તમારે બહારથી કેટલી વસ્તુ લાવવી પડી?’

‘ગુવાર, બોળ, તેલ, ઘી, મીઠું, હળદર, ગોળ વગેરે ચીજો.’

‘બળદને માટે જ તમે આવી સારી વાની રાખી છે કે ગાયબોસોને પણ ખવરાવો?’

‘બળદને માટે જ, સાહેબ.’

‘ગુવાર કેટલા?’

‘બધો એક જોડીનો ખચ’ ગણાવું છું. ૩૪ રૂપિયાના ગુવાર, ૨૫ રૂપિયાનો બોળ; ૧૦ રૂપિયા તેલઘીના; ૨૧ રૂપિયાનું મીઠું.’

‘મીઠું’ સાલળાને સાહેબ ચોક્કસ. બળદ મીઠું ખાય.’

બળદને મીઠું એના ખોરાકમા અનેક વસ્તુ સાથે ખવડાવવામા આવે છે એ સમજાવવામા આવ્યું.

‘બળદને માટે જુદું મીઠું લાવ્યા હતા?’

‘જુદું શા માટે?’ ૧૦ મણ લાવ્યો હતો. તેમાં અધું ઘરમા ગધું અને અધું ઢોરોને માટે વપરાયું.’

‘દૂબળા કેટલા હતા?’

‘મધે વધે ચાર દૂબળા હતા.’

‘દૂબળાનો ખચ કેટલો આવે?’

‘વધે ૧૫૦ રૂપિયા.’

‘એ કેની રીતે?’

‘રોજના છઠ્ઠા આનાની ખોરાકી લેખે ૬ રૂપિયા.’ (ખેતાને સુધારીને મહિને ૧૧ રૂપિયા ઠલા.)

‘દૂબળાને કેટલું રોઝ અને કેટલું બનાજ આવે?’

‘ખાધાખાઈ આપીએ તે ઉપરાંત તે ૨૫ રૂપિયા સુધીના ઉપાડ કરે, અને ૧૫ રૂપિયાના કપડા અને જોડા.’

‘૨૫ રૂપિયા ઉપાડના તો તમે ધીરો ને? એ તો એને ખાતે લખાય ને?’

‘ખાતે લખાય, પણ પાછા વળે કયે દિવસે? કદાચ દુખળો બેચાર રૂપિયા કાપણી વખતે વાળે.

‘ખાતર કેટલું ખરીદિલું?’

‘૪૨ રૂપિયાનું ખાતર. ૩૫ રૂપિયાનાં બકરાં બેસાડેલાં અને ૭ રૂપિયાનું ડાણ લીધેલું. આ ઉપરાંત ધરનું ખાતર તો હતું જ.’

વડોડી ગામમાં સાહેબ એકાદા દુખળાને પકડી તેની નૃષ્ટિએ કેસ સાંભળવો છે એમ કહેતા કહેતા આવ્યા હતા, એટલે એક દુખળાને પકડી આણવામાં આવ્યો. સુખસો દુખળો જાણે પોતાના ધરમાં જ બેઠો હોય તેમ સાહેબની સામે બેઠો, અને પોતાના ધણિયામાની—બારડોલીમાં દુખળાનો માલિક ધણિયામા કહેવાય છે—સાથે વાત કરતો હોય તેમ વાત કરવા લાગ્યો. સત્યામહની ચળવળે દુખળાઓમાં પણ કેટલું તેજ આપ્યું છે તેની સાક્ષી પૂરતો સુખસો સાહેબનાથી જરાયે અંતર્યા વિના ઉજળિયાતને ધજવે એવી દ્વિંમતથી જવાબ આપ્યો ગયો.

‘તારા ધણિયામાનું નામ શું?’

‘મણિ કદન.’

‘તારું ખાતું એને ઘેર કેટલું?’

‘મારી પાહે તણુલે’ રૂપિયા માગે.’

‘કેટલાં વરસ થયા તું રહ્યો છે?’

‘પાચ, ૭ હાત વરસ થયા એહે જ તો.’

‘તું તારા ધણિયામાને દર વરસે કેટલું વાળે?’

‘બહ બહ તો વરસે પાચ રૂપિયા. પાછેર રૂના બે પૈદા મલે અને બે જથ્થા મળીને ૧૧ મણુ કપાલ વણીએ. લાલના હો પૂળે પાવલી અને ધણિયામાને ઘેર તણુ આના.’

‘તને તારા ધણિયામો શું આપે?’

‘રોજ બહેર જુવાર, બે વખત ખાવાનું, અને તણુ વખત તમાકુ. આ પીવાની દો મલે જ તો.’

‘તારી બેરીને પણ મળે કે?’

‘હા જ તો. મારી બેરીને પણ બે વખત ખાવાનું, જુવાર અંને તમાકુ મળે, કામ કરે તો.’

‘પણ તે પણ આવી રીતે કામ કરે છે?’

‘ના, રોજ દાની કામ કરે? ધરનું કામ ઝોલ્ય ની!’

‘આ બશેર જુવાર હું નેચાતી લાવે તો તું શી કિંમત પડે?’

‘તણ આના વાણિયાને તાં પડે.’

‘આ જુવાર બશેર તને પૂરી ભરીને આપે છે કે ઓછી મળે?’

‘મારા ગામમાં તો પૂરી જ મળે.’

‘તને બે વખત ખાવાનું મળે તેની શી કિંમત પડે?’

‘મને હું ખબર પડે? હું તો બે વખત ખાઈ તે જાણું.’

‘પણ તારે ઘેર ખાણ તો ખરચ થાય ને? તે પરથી ગણીને કહે ની?’

‘મારે ઘેર હું ખરચ થાય? ઘેરમાં તો અમે જુવારનું ભડકું ખાએ.’

‘ખીજી શું મળે?’

‘બે પોતડી, બે બદન, એક પિછાંડી, જોડા.’

‘જોડાની કિંમત?’

‘કિંમત કોણ જાણે? ધણિયામોજ આપે તો. પાંચ રૂપિયાના જોડા મળે. (એક અપશબ્દ બોલીને) મારો બાઈ તો બે જોડ પણ કાઢે, મને એક જ જોડ જોઈએ.’

‘બાળકોનાં કપડાં માટે પૈસા જોઈએ તે કયાંથી લાવે?’

‘ધણિયામા પાડે જ તો.’

‘દૂળજો કેટલો ઉપાડ કરે?’

‘માણુહ ધરમાં ઝોંઝાં ઝોલ્ય તો વીહ રૂપિયા. મેં તો આ વરહમાં અતાર લગણમાં જ ૧૬ રૂપિયા ઉપાડેલા છે.’

‘આ બધા રૂપિયા તારે ખાતે મંડાય તે હું વાળશે કે?’

‘મરા તીઆરે જ તો! અને મરુ તીઆરે પણ દહ રૂપિયા ખાધિયાને પીવાના મળે. પોયરું મરે તો હાત રૂપિયા, અને હું મરું તો દહ રૂપિયા.’

પણ આટલી બિલટતપાસ કરીને ખીજાં ગામોએ તેમણે બિલટ-તપાસ કરવી બધ કરી. એક ઠેકાણે તેઓ જોડ્યા : ‘આમ ખોટ જ બતાવ્યા. કરો તો ખેડૂત શુંવે શી રીતે?’ મોના ગામમાં જ્યાં આવા આકડા પહેલી જે વાર આપવામાં આવ્યા હતા ત્યાં આનો જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો, છતાં અમલદારો એ આકડા શંકાની જ નજરે જોવો લાગ્યા. એટલે કમાવછોડ ગામે જામે એક ખેડૂતના એક વર્ષના આવક અને ખર્ચના ગણતરીના નહિ, પણ ખરા આકડા આપ્યા, અને તેને જેસના દૂધઘીથી ચતી કમાણીના આકડા આપીને અમે બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે ખેડૂત શી રીતે ખેતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. એ આકડા બને અમલદારોએ ખેતાના રિપોર્ટમાં આપીને અમારો કેસ નબળો છે એમ સાબિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, એટલે એ આકડા પણ અરી આપુ છું.

કમાવછોડના રણછોડ મોરારની બેતીના અને ટોરદાખરની એક વર્ષના આવક અને ખર્ચનો હિસાબ

બેતીની આવક અને ખર્ચ

આવક

શેકડ

૩ ૪૧૨-૦-૦ કપાસ (૩ ડના
માને ૧૧ મણ
કપાસ વેચ્યો)

હાણોદૂધી

૧ ૯૧-૧૪-૦ લુવાર (૫રા
મણ, ૧૧૧ રૂપિયે
મણ, બબરમાવ)
૧૦૦-૦-૦ ભાત (૧૦ રૂપિયે
હારા બબરમાવ,
૧૦ હારા)
૫-૦-૦ વાવ (૫ મણ,
રૂપિયા વાવના)
૨૪-૦-૦ વાવર (૬ રૂપિયે મણના
વાવની, ૧૨ મણ)

૩૩-૦-૦ ચારે

૬-૦-૦ હડલ

૬-૦-૦ જુવારનાં ટાણાં

૧૦-૦-૦ પરાળનાં પૂઝિયાં

૫-૦-૦ વાલનું ગોતર

૩૩-૦-૦

૧૦-૦-૦ બળદનું-ખાતર

૨૬૩-૧૪-૦

અર્થ

રોકડ

દાણોદૂધી

રૂા ૧૫૬-૪-૦ બળદનો અર્થ + ૫-૦-૦ બળદને વાલનું ગોતર

૧૦૦-૦-૦ ધાર

ધરનું ખવડાવું

૫૬-૪-૦ ગવાર,

ધી, ખીકું

૩૦-૦-૦ દુબળાનો પગાર + ૧૧૨-૮-૦ દુબળાના રોજના પાચ

આના લેખે ખાધાખાઈના

૧૨-૦-૦ દુબળાના જોડા અને

હપડાંના

૪૧-૧૨-૦ ૧૮૭ મનૂરને ચાર + ૨૩-૧-૦ મનૂરને કોઠવાર ખાવાનું

આનાને દરે રોકડી

રોજના બે આના લેખે

મનૂરની

૭-૮-૦ કપાસિયા (બીના) + ૭-૮-૦ જુવાર, કાત અને

વાલનું બી

૨૪-૦-૦ કોમરની સમસમણી

ખેડીનો સામાન વિ.

૧૦-૦-૦ બિનીમાં ખાતર ધરનું

નાખ્યું

૨૩૪-૦-૦ મરના બે માણસોની

ખાધાખાઈ

૨૭૬-૬-૦

૫૪૨-૦-૦

● ધરનાં માણસોની ખાધાખાઈને માટે રોકડ લાવેલી વસ્તુનો આંકડો રોકડવાળા ખાનામાં નાખી રાખાય, પણ તેથી જલ્દી ચૂંચવણ થવાના બધને લીધે ખાધાખાઈનો કુલ અર્થ નાંખ્યો છે.

ખિનએતીની આવક અને ખર્ચ

આવક

રૈકડ

અ-રૈકડ

૨૫૫-૦-૦ બેસનું ધી ૬ મહુ ૪૨ ૦ ૦ ધી, ધરમા વાપર્યું
 રા ૪૨૫ ના લાને ૫૦ ૦-૦ બેસનું ખાતર
 વેચ્યું

૬૨-૦-૦

ખર્ચ

રૈકડ

અ-રૈકડ

૧૧૨-૮-૦ કપાસિયા ૭૫ મહુ ૨૮ ૦-૦ જીનારની કડબ અને
 રા ૩૫૫ ભાવના, મરાળના પુળીઆ ધરના
 બેસને ખવડાવ્યા ખવડાવ્યા

૨૪ ૧૨ ૦ જુવાર

૮-૦ ૦ મિથી

૬-૦-૦ તલ

૧૦-૦-૦ બેસ વિચારી તે ગેળા
 મસાલા વગેરેનું ખર્ચ

૧૬૧-૪ ૦

કુલ આવક

કુલ ખર્ચ

૪૧૨-૦ ૦ રૈકડ એતીની આવક

૨૭૬-૮-૦ રૈકડ ખર્ચ

૨૬૩ ૧૪ ૦ હાથોહાથી અને ખાતર

૫૪૨ ૬-૦ ખર્ચ ધરના અનાજનું

૨૫૫-૦-૦ ધીની આવક

૧૬૧-૪ ૦ બેસનું રૈકડ ખર્ચ

૬૨-૦-૦ ધી દૂધ ધરમા વપરાયું

૨૮-૦-૦ ધરની કડબ બેસને

તેની કીમત

ખવડાવી તેની કિમત

૫-૦-૦ સરખરધારો અને

લોકવહક

૧૦૭૨ ૧૪ ૦

૧૦૬૬ ૬ ૦

૩ ૫-૦ નફો

૧૦૭૨ ૧૪ ૦

આ પત્રકના ઉપર અમે એક નોંધ આપી હતી, જે નોંધ
 ક્રમશીલ કમિગીએ ચોતાના રિપોર્ટમાં આપી નથી પણ જે
 જરૂરની છે

રજીસ્ટર્ડ મેરચાન્ડાઈઝ સારો પ્રામાણિક ખેડૂત છે, એની ૨૮૫ વીધા
 ૦૮મીનની અને બે બેસની આવકનો આ હિસાબ છે ૨૮૫ વીધામાં
 ૧૭ વીધા કપાસ કર્યો હતો અને ૬ વીધા જીવાર અને ૨૫ વીધા
 ક્યારી હતી કપાસ એનો સારામાં સારો હતો ધાસિયુ નહોતું

એટલે તેને બળદ માટે ધાસ વેચવું પડ્યું હતું. ૪૦૦ રૂપિયાની નોડ બળદ છે, ૧૩૫ રૂપિયાનો દૂબલો છે. એની કિંમત ઓછી પડી છે, કારણ એ પરણેલો નથી. આ દૂબલો ઘરમાં ખાઈપીને ૩૦ રૂપિયા ખચાર લઈને રહે છે. ખેડૂતની સાથે તેની સ્ત્રી અને તેનો ૧૫ વર્ષની ઉંમરનો છોકરો ખેતરમાં કામ કરે છે. બાકી મજૂરીનો ખર્ચ ધણો બધો છે. ખાધાખાઈ બે માણસની જ ગણી છે. કારણ સ્ત્રી અને છોકરો અર્ધો વખત કામ કરે છે.

ખર્ચ ગણવામાં ધસારો અમે ગણ્યો નથી.

ખેડૂતને ખેતીમાંથી તો રૂ. ૮૨૧-૧૪ ઝોણા ૭૨૫-૧૪ એટલે રૂ. ૬૬ ની ખોટ ગઈ, પણ એની પાસે બે બેસો હોવાથી તેમાંથી રૂ. ૧૫૭-૧૨નો નફો થયો એટલે ખેડૂત ખેતીની ખોટ પૂરી ચક્રો અને સરકારધારે ભરી ચક્રો. ખેડૂતનાં બે માણસ અને દૂબળાને ખાધાખાઈ ઉપરાંત ૩ રૂપિયા ૫ આના નફો થયો. એમાંથી કપડાં વગેરેનો ખર્ચ શી રીતે નીકળે ? ખેડૂતને કરજ નથી એવું કારણ એ છે કે એની પાસે કદાચ આગલા વર્ષમાંથી કાંઈ બચત હશે—ધર વેચેલું તેમાંથી કરજ વાળાને કાંઈ બચ્ચું હશે તે હશે—અથવા તો અમે એની જોડથી ખાધાખાઈ ગણી એના કરતાં એણે એણું ખાધું હશે.

ધસારો ગણ્યો નથી, પણ બ્યારે બળદ મરે કે નવા એગર ભેવાં પડે ત્યારે તો ખેડૂતને કરજ ક્યાં વિના છૂટકો નથી. બ્યારે રૂના ભાવ સારા હતા ત્યારે એ ખેડૂતને નફો થતો હતો. ધારો કે ભારનો ભાવ રૂ. ૨૪૦ રૂપિયા હોત તો ૬૬ મણના એને રૂ. ૬૬૦ મળત એટલે કે ગમે વર્ષે મળ્યા એના કરતાં રૂ. ૧૬૮ વધારે મળ્યા હોત, એટલે ૬૬ રૂપિયાની ખોટ જવાને બદલે એને ૧૦૨ રૂપિયા નફો ચાત. એ ઉપરાંત બેંસનો નફો તો હતો જ.

હવે ઉપરના બંને દાખલાઓ ઉપર તપાસઅમલદારોએ કરેલી ટીકા જોઈએ. સગોળાણના મકનજીભાઈના જવાબ ઉપર રિપોર્ટમાં આ પ્રમાણે ટીકા કરવામાં આવી છે :

“આ માણસને રૂ. ૮૩૭ એના કપાસમાંથી મળ્યા ધાસમાંથી કચું ન મળ્યું. કારણ એ વેચી ચક્રો નહોતો. આખરે આ માની લઈએ. એના

વાળાને પણ પૂછ્યું તો તે તોપણ તે કહેત કે શેઠ ચોખા અને દોદરીર જીવાગ્રી સામાન્ય માણસ જીવતો નથી આ ઉપરાંત રોકડ ખર્ચમાં રોકડ મળતી મનજીભાઈએ કેટલી આપી છે તો સાહેબે તેને પૂછવાની તરફી જ લીધી નહોતી. સાહેબો માને છે કે દૂબળા અને ખેડૂત મળાને બધી ખેતી કરી નાખી અને એને મનૂર ખોતાવવાની જગર જ ન પડી.

પણ એ ખડનાતમક ગીદા કંપાનું દૂર ગામીને હવે એ જ આકડામાંથી ખરી રિયલિટી નિષ્પન્ન થાય છે એ તપાસીએ. સાહેબોએ જે આકડા સ્વીકાર્યા છે તે જ આકડા લઈને ખેડૂતોના આવકકળવકનો હિસાબ આ પ્રમાણે આવે છે.

૧૮ એકર ૩૨ ચુકા માસખાની, ૨૦ એકર ૧૨ ચુકા મણોતની, કુલ ૪૦ એકર ૫ ચુકા જમીન

આવક

રોકડ	દાણોદૂધી
રૂા ૮૫૭-૦	૧૪૨-૮ બાત
૧૦૮ મણ કપાસના,	૧૨૦-૦ જીવાર
૭૩૩ રૂપિયાના લાભે	૧૪-૦ વાન
	૬-૮ દાળ
	૧૦૪-૦ પાસ
	૧૨-૦ કડબ
	૧૫-૦ કચ્છુ
	૨૫-૦ ગોતર
	<hr/>
	૪૬૩-૦

ખર્ચ

રોકડ
૧૪૩ બળદનું ખર્ચ
૪૨ ખાતર
૧૬૦ ચાર દૂબળાના

૩૪૫+૨૨૫ મણોત

૨ મનૂરીનો આકડો

આ ઉપરથી દેખાશે કે મજૂરીનો આંકડો મણુવામાં આવ્યો નથી છતાં એ ખેડૂતની પાસે રૂ. ૮૩૭ આછા રૂ. ૫૭૦ એટલે રૂ. ૨૬૭ રૂપિયા રોકડા રહ્યા. ઉપરાંત બાત, લુવાર, વાઘ, અને દાળ મળીને ૨૮૬ રૂપિયાની કિંમતનો દાણો એના ધરમાં રહ્યો, જેમાંથી એને ૪ દૂધળાનું અને પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવાનું અને ૧૪૫ રૂપિયા મહેસૂલ ભરવાનું, એટલે કે ૨૬૭+૨૮૬-૧૪૫=૪૦૮ રૂપિયામાં એણે પોતાનું, પોતાના કુટુંબનું અને ચાર દૂધળાનું પોષણ કરવાનું! એ પોષણ એ કેમ કરતો દરો તે ભગવાન જાણે! ગાયમેંસમાંથી થતી અને બીજી સગાવડાંનાં પગારની કમાણી વિના એ ખેડૂતની બેતી અને તેનું જીવન અસંકલ્પ યથા પડે એ વિશે શંકા નથી.

કમાણીકરના આવકખર્ચના આંકડા વિશે ટીકા કરતાં અમમદારો લખે છે :

“ નફો માત્ર ૩ રૂપિયા ૫ આનાનો બતાવ્યો છે, પણ સરવાળે ખાદ્ય જ ને એમ કહેવામાં આવે છે, કારણ કપડાનો ખર્ચ અને ધસારો તો મણુવામાં જ આવ્યો નથી. અમને આઠલી બધી નિરાસાજનક સ્થિતિ કદાચી લેવાનું કારણ લાગતું નથી. અમને એક ઠેકાણે કહેવામાં આવ્યું હતું કે એક મોડ બળદ અને બે ભેંસ મળીને ૧૦૦ રૂપિયાનું ખાતર આવે. આ માણસને ૧૦ રૂપિયાનું જ ખાતર મળે છે એમ જણાવવામાં આવ્યું છે એ એકાંક લાગે છે, એમાં જ ૪૦ રૂપિયા ખાદ્ય બતાવવામાં આવ્યા, જે મણુવામાં આપના હોત તો રૂ. ૫૮-૭ મહેસૂલ ભરવાનું છે તેમાંથી તેટલા આઠા યાતના! પણ સાચી વાત તો એ છે કે એ ખેડૂતને પોતાની જમીનમાંથી ફોજના ૭ ચોર ચાખા અને ૫૫ ચોર લુવાર પાકે છે, જેમાંથી એને બે માણસ, એક સ્ત્રી અને એક છાટ્ટાને જ ખવડાવવાનું છે. આ બધા અનાજની કિંમત જમા બાજુએ રૂ. ૧૯૧-૧૪-૦ બતાવવામાં આવી છે. નવારે ઉપાર બાજુએ રૂ. ૧૧૨-૮ અને રૂ. ૨૩૪ મળીને રૂ. ૩૪૬-૮ ખાધાખાઈના બતાવવામાં આવ્યા છે. દલે એ માણસને ખાધાખાઈને માટે રોકડું તો નૂજ જ ખરચવાનું હોય, એટલે કે ૩૪૬-૮ બાદ ૧૯૧-૧૪-૦ ના ઘોડા જ ટકા એટલું ખરચવાનું હોય, એટલે એને કપડાના અને ધસારાના પૈસા સહેજે મળી રહે. આમ વિરોધી પણ તરફથી આવતો, આવકખર્ચની બંને બાજુ મેળવવાની મુશ્કેલીનો, આ સરસ દાખલો છે.”

આમાં પણ પહેલાના દાખલા જેવું જ અત્યંત છે ખાતરના ૬૦ રૂપિયા મળ્યા હતા કાચુ કમાલદોડમાં ખાતરનો ભાવ ગાડાનો ૧૫ રૂપિયો હતો, અને વરાડ ન્યા પેતો ૧૦૦ રૂપિયાનો આકડો આપવામાં આવ્યો હતો ત્યાં ૨ રૂપિયાનો ભાવ હતો. વળી અહીં પણ ચોખા અને ડાંગર બંનેને એક જ માનવામાં આવ્યાં છે, અને અમલદારો માનતા હાજે છે કે ૧, ૩૪૬-૮-૦ ચોખા ૮૬ રૂપિયાની ખોટ એટલે ૨૪૦ રૂપિયામાંથી દૂબળો, ખેડૂત અને એની સ્ત્રી, અને છોકરાનો ખર્ચ નીકળી શકે અને ૩ ૫૮-૭ નો સરકારવારો બરાઈ થકે

બીજી ટીકા એ કરી છે કે આ ખેડૂતને ઊંસતા ઘીંધમાંથી રૂ. ૧૫૭-૧૨નો નફો થાય છે તે ખેતીનો જ નફો છે, કાચુ ખેડૂત પોતાની પાસે જમીન હોય છે મારે જ ઊંસો રાખી શકે છે. પણ જમીનમાંથી જે પાસ થાય છે તે ધાસનો તો જમા બાજુએ અમે દિસાબ આપીએ છીએ પણ બીજો જે રોકડ ખર્ચ થાય છે તેનું શું? પણ સાચી વાત જ એ છે કે ઘીંધની આવક એ ખેતીની આવક છે એ સિદ્ધાન્ત જ ખેડૂતો છે અને ખેડૂતોને એ સિદ્ધાન્તની સામે લડી લીધે જ છૂટકો છે

આમ નજરોટાના અમારા દિસાબને અમલદારો જરાય અડી શક્યા નથી એમ અમારું માનવું છે, અને એ ન અડી શક્યા એટલે જ એની વધારે ખણખોદ ન કરવાનો અને ગણેતની ઉપર જ આધાર રાખવાનો સહેલો માર્ગ એમણે સ્વીકાર્યો

કમાલદોડના ખેડૂતનો દિસાબ જે દિવસે અમે રજૂ કર્યો તે દિવસે અમલદારોની સાથે થયેલી વાતચીત આખા પ્રશ્ન ઉપર સારો પ્રકાશ પાડે છે એ વાતચીત અહીં આપી દઉં

સાહેબો! 'એ ખેડૂતને ખોટ જાય છે એ ધારો કે માની લઇએ, પણ એટલી જ જમીન એ ગણેતે આપતો હોય તો તેને શાયદો થાય, એટલે મહેસૂલ તેની ઉપર શા મારે ન લેવું?'

અમે 'પણ સાચી વાત એ છે કે એમ ખેડૂતો પોતાની જમીન ગણેતે આપતા નથી, અને બધા' ગણેતે આપે તો ગણેતે લે કેાણુ?'

‘પણ જે આપે તેને તો ફાયદો થાય જ છે ના?’

‘પણ એ કેટલા આપે છે એનો જ પ્રશ્ન છે. આપે ને આપને સિદ્ધ કરી આપો કે ૮૦ થી ૯૦ ટકા ખેડૂતો જમીન ગણેતે આપે છે, તો તમે લાગે તેમના ગણેત ઉપર કર લો.’

‘પણ ગણેત ઉપર મહેસૂલની ગણતરી કરવાનો અમને પણ જોઈ રહ્યો નથી. અમારું કહેવું તો એ છે કે આકારને માટે કંઈક આધાર તો જોઈએ જ ના? તમે નક્કીતોડાની ગણતરી કરો છો તે ગણતરી ખરોખર કરવી અને તપાસવી એમાં તો કેટલાય દિવસો જામ અને એ કેટલી કડાકટનું કામ?’

‘એના કરતાં વધારે કડાકટનું કામ ગણેતો તપાસવાનું તમને નથી લાગતું? અને છતાં ગણેતો તો વિશ્વાસપાત્ર મળતાં નથી?’

‘પણ અમે ક્યાં ગણેતના આધારને વરલા છીએ? અમે તો કહીએ છીએ કે આવી ગણતરી કરવામાં તો ફરક ગામઠે ખેતર અઠવાડિયાં રહેવું જોઈએ.’

‘એ તો રહેવું જ પડે તો. સેટલમેન્ટ ૩૦ વર્ષને માટે કરવું એ કંઈ રમન વાત છે? એને માટે ગામેગામ અને ખેતરે ખેતરે તપાસ કરવી જોઈએ.’

‘એ વાત તો સાચી. પરંતુ એને માટે કેટલા માણસ જોઈએ, સરકારને પગાર કેટલા આપવા પડે?’

‘એ તો આપ જણો. આપની આગળ તો અમે હકીકત મૂકી. એના ઉપર આપ વધારે વિચાર કરજો.’

આ ઉપરથી જણાશે કે મહેસૂલ ગણેતને આધારે દરાવવાના સિદ્ધાન્તના મૂળમાં એ વાત અદ્યક્ષ કરી લેવામાં આવે છે કે બધી જ જમીન ગણેતે આપવામાં આવે તો તેનું અમુક ગણેત મળે, અને એ ગણેતના ૫૦ ટકા સુધી મહેસૂલ લેવું જોઈએ. પણ બધી જ જમીન ગણેતે આપવામાં આવે તો તે લે કેાણ અને ગણેત મળે કયાથી એ સવાલનો અમલદારો કે સરકાર જવાબ આપવાની દરકાર કરતી નથી.

ગૂંચઉકેલ ?

અમારો અમારો નફોતોડાનો દિમાગ તો અમલદારો જોરો ન પાડી રાખ્યા, પણ મૂંઝનાઈ રહ્યા. નાનાંની જન શુધી એમની એ મૂંઝવણ ચાતુ રહી, છેલ્લી વાનગીત ચર્ધ ત્યારે પણ તેમજો કમું હતું કે નબોનને અધારે મહેમુલ ઠગવવાનાં સિદ્ધાન્ત ઉપર અમને વિશ્વાસ નથી પણ એ સિદ્ધાન્ત ઉપર વિશ્વાસ ન હોય, અને અમારો દિમાગ -એમને મૂંઝવનારો લાગતો હોય તો એ ગૂંચ ઉકેલવી શી રીતે ? એ ગૂંચ એમજો પાછા ગણોતના માંમે જ ઉકેલી. એ ગૂંચ ઉકેલના એમને ધણી વાતોનું ફર્શન થયું અને એ વાતોની ઉપરનું વિવેચન એ અમલદારોનાં રિપોર્ટનો અમોસો ભાગ છે. અમલદારોની નફો-તોડો શોધવાની દાનત નફોની એમ નહિ, પણ એ શોધતા તો તેમને આપું વગસ કદાચ તાતુકામા ગાળવું પડે અને અમારા આક્રમને ખૂન ઇલુવા પડે એટલે એ વાન જ એમજો પડતી મૂઢી-માથુસ પોતાની જમીન ખેડવાને બદલે અમુક રૂપિયે ગણોતે આપતો હોય તો તેટલી આવક એ એને જમીનમાથી શુદ્ધ નફો થાય છે, અને તેને એટલો શુદ્ધ નફો થાય એટલે જે જમીન ખીજને ખેડવા ન આપતા પોતે જ ખેડે છે તેને પણ એટલો નફો થતો હોયો જોઈએ એમ સ્વીકારી લીધે જ છૂટકો છે એમ અમલદારોને લાગ્યું એ સિદ્ધાન્તની સાથે લડવાને માટે અમારી લડાઈ નહોતી, અમારે તો ચાતુ કાપકો અને ચાતુ રીતિ પ્રમાણે તપાસ કરવામા આવે તેમજો બારડોલીને અન્યાય થયો છે એ બતાવવું હતું તાતુકાની સામાન્ય સ્થિતિવાળા પ્રકરણમા એ અન્યાય એક દષ્ટિએ સિદ્ધ થયેતો બતાવવામા આવ્યો. હવે આ પ્રકરણમા બીજી રીતે એ અન્યાય કેમ સિદ્ધ થયો એ જોશું, અને અમલદારોએ પોતાની ગૂંચ કેરી રીતે ઉકેલી તે જોશું

પહેલા પ્રકરણમા શ્રી જ્યકરે ઉદાગ આક્રમ કેવા ઊભા કીધા છે તેનો પહેલો દાખલો અમલદારોએ તપાસેલા પહેલા જ

ગામમાં તેમને મળ્યો એ આપણે જોઈ ગયા ત્યારથી જ તેમને કાળ પડી કે ખેડૂતોની કૃષિઆદમાં કંઈ વચૂક તો હોયું જોઈએ. ત્યાં સુધી સકાળી નજરથી જોતા હતા ત્યાં સુધી અમુક ગણેાત એ સાચું ગણેાત છે કે ગણેાતિયાએ કરજે કાદવી રકમનું વ્યાજ છે એ વિષે પણ ખૂબ તપાસ ચની, અને ખાતરી ચતી સારે જ એ ગણેાતને અમલદારો ગણુત્રીમાંથી ગદ કરતા પણ તપાસના પાત્રસાત દિવસમાં જોટી ભટવાવ ગામ એવું આવ્યું કે જેમાં પોણેામો ટકા ગણેાત જ ખોટા હતા, એટલે કે વ્યાજના ગણેાત હતા અને તે હરતરથી જ સિદ્ધ થઈ ચાકે એમ હતું. લેકિની કરજ કરવાની પદ્ધતિ પણ વિચિત્ર એક માણસ પેનાની જમીન ખીજને કરજ પેટે લખી આપે, ખીજે માણસ પેવાને ગણેાતિયો નહિ જનાવે પણ ત્રાંજ જ માણસનું નામ ગણેાતિયા તરીકે લખે. આ બધું સાહેબને ક્ષી રીતે સમજાવવું ? અરે આ ગામે આવા શરતી વેચાણના કખાવાઓની એક વીગતવાર નોંધ તૈયાર કરી અને અમલદારોને કહ્યું કે “આટલા બધા ગણેાતપટ્ટા વ્યાજના પટ્ટા છે.” આ પછી સાહેબને અમારે વિશે વિશ્વાસ પડવા માકયો અને અમારા ખુલાસા એ તેમને મદદ કરવા માટે આપવામાં આવતા હતા એમ ખાતરી થઈ. અને પરિણામે રિપોર્ટમાં અમારે વિશે આ પ્રમાણે નોંધ કરવી પડી :

“આ સંજ્ઞાનેએ પેતાની રીતે ઘણી ઉપયોગી માહિતી લેગી કરીને અમને રજૂ કરી, તે ઉપરાંત એણે ગણેાત અને વેચાણના બધા દાખલા આગળથી નોંધી રાખતા, અને દરેક કિસ્સા વિષે એકથી વીગતવાર ખખર મેળવી રાખતા કે અમને ધણીવાર તેમની મદદથી સાચી અને ચાકસ માહિતી મળી રાકી, જે એમ ને એમ ન જ મળી રાકી હોત. ખરા દિલથી અને નિઃપક્ષ લાવે આપવામાં આવેલી આ મદદ આ તપાસમાં અમને ખરી મૂલ્યવાન થઈ પડી એમ કબૂલ કરતા અમને જ્ઞાનદ થાય છે.”

ચીવટથી કરેલી આ તપાસને અને મદદને પરિણામે નીચેના પ્રકારના ગણેાતો તો ગણુત્રીમાંથી ખાતલ થયા .

૧ વ્યાજના ગણેાતો અને ગણેાતિયો જેમાં જમીનનક માલિકનેા દેવાદર હોય તેવા ધણુખરા ગણેાતો.

૨ સગાનડાના વચ્ચેના ગણોતો આ ગણોતો કેવળ ગામડાના સ્વાર્થનો વિચાર કરીએ તો ગણુત્રીમા લેવામા આવે એ અમને ધોસાય એમ હતું, પણ ન્યાયને ખાતર અમે એવા બધા ગણોતો બાતન કરાવ્યા કરણ કેટલીકવાર ગણોતની અને મહેસૂનની રકમ બને સરખી જ હોય અને એ ગણુત્રીમા લેવાય તો મહેસૂન અને ગણોતનું પ્રમાણુ ઝોણુ નીકળે એક ટુંકણુ તો ધણી પોતાની ઝીનો ગણોતિયો હતો' કુભારિયા ગામમા બાલ્ભાઈએ ગણોતિયા હોનાના ઢગનાબધ દાખલા હતા

૩ બીજી જમીનનો જેમા સમાવેશ થતો હોય એવા ગણોતો નીચેના ગણોતો વિશેષ પ્રકારના તરીકે નોંધાયા, એટલે કે તેની સામે નોંધ લખાઈ, કે જેથી કરીને ગણોતની રકમ વધારે હોય તો તેનો ખુનાસો મળે

૧ માસિયાના ગણોતો માસિયુ ખેતર, માનિકની જમીનની પાસે હોય, વાડાનાળુ હોય તો તેનું વધારે ગણોત ઠરાવવામા આવ્યુ હોય,

૨ જેમા ધર અથવા જૂપડાના બાડાનો સમાવેશ થતો હોય,

૩ બાડાના ભોગનડાવાળા ગણોતો

૪ જે જમીન ઉપર મૂળ માલિકે ખાતર નાખવાનો, ખેતર સુધરાવવાનો, ખોદાવવાનો વાડ મરવાનો, અથવા સાકે કરાવવાનો ખર્ચ કર્યો હોય, અથવા ટ્રેક્ટરથી જમીન નવી કરાવવાનો ખર્ચ કર્યો હોય

૫ કપાસના ભાવ બહુ ચડી ગયેના હતા તે દરમ્યાન કરવામા આવેના ગણોતપટાઓ,

૬ ગણોતિયો તદ્દન તારાજ થઈ ગયો હોય, તેની સામે હુકમનામુ થયુ હોય, ગણોત બાકી રહ્યુ હોય અથવા ન બરાવા હોય એવા ગણોતો

૭ કેટલીકવાર ગણોતમા જમીનમહેસૂનનો સમાવેશ થતો હોય, અથવા ગણોત ઉપરાત ગણોતિયાને જમીનમહેસૂન પણ ભગવાનુ હોય,

૮ જમીન ખેડૂતની જમીનની પાસે હોય માટે ગણોતે લીધી હોય ધણીખરા સાચા ગણોતો આરડોલીમા તો આવી જમીનમા જ હતા

૯. જ્યાં જમીનમાં અમુક પ્રકારનો ખાસ લાલ હોય તેટલા ખાતર જ મળેતો અપાતું હોય. દાખલા તરીકે આકામ્બુમા ૨૭ ચુંદા દોઝડળનું અને ૧૦ રૂપિયા આકારનું એક ખેતર ૫૦ રૂપિયા મળેતો અપાતું હતું. એનો ખુલાસો આપના પારગી મળોતિપાએ કર્યું કે મારી તારીની વાડી એ ખેતર પાસે છે જેને એ ખેતરમા ઉત્તમ મીઠા પાણીનો ફોલો છે જે માગ મજૂરોને માટે બહુ સગવડ-કર્તા છે, અને એ પાણીને માટે જ ૫૦ રૂપિયા આપું છું.

૧૦. કેવળ ખીજને ખતાવવાની ખાતર મળોતની ગંભ ખોડી અથવા ભરાતી હોય તે કરતા વધારે લખેલી હોય એવા મળોતો;

૧૧. ખાસ કબૂલતથી ચર્ચેલાં મળોતો. ચોર્ધાસી તાલુકાના ૬૬ ગામે ૪૦ એકરનું એક ખેતર એક ડાળજો મળોતે રાખેલું, એનું મહેસુલ રૂ. ૧૮-૧, એનું મળોત ૧૦૦૧ રૂપિયા. આ મળોત ખીજની સાથે બેળવવાગા આવે તો મળોતનો સરાસરી દર અતિશય વધી જાય. અમલદારો આગળ આપીને બાઈએ ખુલાસો કર્યો કે દબ્બર રૂપિયા એ ધામના ઊંચા લાવ વળતે કબૂલેલા, પણ હું આપુ છું રૂપિયા ૭૨૦, છેલ્લા મહુમારે વરસથી તો મારા પરણા વેચીને મળોત ભરુ છું; વાણિયાએ મને કહેલું કે આ મળોતપટો આપુ રાખીશ અને દર વર્ષે મળોત બરોબર ભરીશ તો દલ વીધા જમીન તને મફત કાઢી આપીશ, આ લાલચે મહેસુલ ભર્યા કરુ છું.

અમલદારો પોતાની તપાસમા જેમજેમ આગળ વધતા મયા તેમતેમ તેમણે જોયું કે ઉપર જણાવેલા મહુત્રીમા ન લેવાના મળોતો શ્રી જ્યકરે બાદ કર્યા નહોતા, એટલું જ નહિ પણ ઉપરના ૧૧ પ્રકારના મળોતને માટે તો તેમણે કશો વિચાર કર્યો હોય એવો જરાય પુરાવો નહોતો. શ્રી જ્યકરે તો પોતાના રિપોર્ટમા લખ્યું કે ૧૯૦૧ થી ૧૯૨૫ના બધા મળોતો તેણે આજીને સાચ કરીને ઉતાર્યા છે અમલદારો આ વચનની મુદ્દતાથી આજા જન્યા આ વસ્તુ જ અચક્ય છે એમ તેમણે જોયું જેટલા ગામે બોઈ શકાય તેટલા જ ગામમા છેલ્લા થોડા વર્ષના મળોતો વિશે માહિતી મેળવી શકાય—૨૫ વર્ષની માહિતી

તો મેળવવી જ અશક્ય છે, એમ તેમણે અનુભવે જોયું, અને થોડા વર્ષની માહિતી મેળવતા પછી કેટલો બધો સમય જાય છે તે તેમણે ધડિયાળ રાખીને જોયું દાખલા તરીકે વાકાનેર ગામમાં છેલ્લા સાત વર્ષના ૩૧ ગણોતો તપાસતા તેમને પાંચ કલાક લાગ્યા, કારણ કેટલાયે દાખલાઓમાં તો પ્રક્ષરો કા તો મરી ફિટલા હતા, અથવા હાજર નહોતા, અને હાજર હોય તો તેમને હકીકતની માહિતી નહોતી વાલોડમાં ૨૪ ગણોત તપાસતા ૨ કલાક, ડીડાનીમાં ૧૧ ગણોત તપાસતા બે કલાક, સુપામાં ૯ ગણોત તપાસતા ૧૧ કલાક લાગ્યા હતા એમ તેઓ રિપોર્ટમાં જણાવે છે આ બધું બતાવીને તેઓ કહે છે કે શ્રી જ્યકરને માટે છેલ્લા સાત વર્ષના ગણોતો પછી પૂરા તપાસી જવા અશક્ય હતા, છતાં અગાઉના એકબે રિપોર્ટની ભાવા ચોરી લઈને તેના તે જ શબ્દોમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે એ બધા ગણોતો તપાસવામાં આવ્યા છે વળી લોકોએ જે કહ્યું તેને વધારેપડતું વળત ન આપવાની ધમ્મી છતાં અમારે જણાવવું જોઈએ કે એ તાલુકાના ૭૦ ગામો અમે જોયા તેમાં શ્રી જ્યકરે ગણોતો તપાસી જોવાની તરફી પોતે જરાય લીધી હોય એમ અમને લાગ્યું નથી, એમ અમનદારા સ્પષ્ટ જણાવે છે

પછી એ આકડા બરોબર તપાસાયા છે એમ માનીને સેટનમેટ કમિશનર મિ એડસને તેના પૂરેપૂરા ઉપયોગ કર્યો, અને જ્યાં ગણોત મહેસૂલના પ્રતા અનેકગણા દીઠા ત્યાં ગામોના વર્ગ મકાલ્યા એક રમૂજ દાખલો અમનદારોએ દાકર્યો છે તે અહીં આપના જોવા છે

અમરોદ નામના ગામમાં ૧૯૧૮થી ૧૯૨૫માં ગણોતે અપાયેલી મલ જમીન ૩૦૬ એકર ૩૫ ગાંઠ છે તેનો આકાર ૩ ૪૨૮ ૫ અને ગણોત ૩ ૨૬૦૨-૧૨ છે આ ગામને જોઈએ તો ગણોત મહેસૂલ કરતા ઇલાકા એક થયું હવે જ્યકરના રિપોર્ટમાં એ જ સાત વર્ષના ગણોતના આકડા આ આપ્યા છે જમીન ૫૩ એકર ૧૯ ગાંઠ આકાર ૧૦૫ ૩૫૫, ગણોત ૧૧૮૬ ૩૫૫ ખૂબી એ છે કે ૧૯૧૮-૧૯ના એક જ વર્ષના આકડા સમિ આ આકડા લગભગ મળના આવે છે કારણ એ વર્ષમાં કલ ગણોતે અપાયેલી જમીન ૫૩ એકર ૨૬ ગાંઠ છે, અને ગણોત ૩ ૧૨૨૧-૪

ઉ, પણ એ જ જમીનનો આકાર ૧.૨૧૮-૧ છે (એટલે કે ધી. જમકરે આપેલી રકમનું જમણું છે). એટલે આ આંકડામાં ક્યાંક ભૂલ કરે ગોઠવેલો હોવો જોઈએ, એટલે ધી જમકરે ગણેલ મટેસુલનું ૧૧.૨૬ ગૂંચું છે એમ જણાયું છે તેને. મઠિ જરાય આધાર નથી. છતાં એ આંકડાને આધારે સેટલમેન્ટ ઇમિરાતરે એંડર્સને લખ્યું કે એ ગામને ત્રણ વર્ષ ચડાવી પટેલા વર્ગમાં મુકાય છતાં એનો આકાર વધારેવડતો નથી એમ કહેવાય.”

દરો આ આંકડામાં વાચકને વધારે ઉતારવાની દુ જરૂર નોતો નથી, બેકે રિપોર્ટમાં તો એ આંકડાના બેહદાપણા ઉપર અને મિ. એંડર્સને એના ઉપર આધાર રાખવાની જે બુલ કરી તે ઉપર પાનાનાં પાનાં લખ્યા છે.

ખીજ એક શોધ અમલદારોએ એ કરી કે મિ. એંડર્સને તાલુકાની ત્રીજા ભાગની અથવા લગભગ અર્ધી જમીન ગણોતે અપાઈ છે એમ માનવામાં લીંતે બૂલ્યા દતા : “ ધી. જમકરનો સાત વર્ષનો ગણોતનો આંકડો ૪૨,૯૨૩ એકર લઈને મિ. એંડર્સને જમીનના કુલ આંકડા ૧,૨૧,૯૮૨ એકરની સાથે તેનું પ્રમાણ કાઢ્યું; જ્યારે ૪૨,૯૨૩ એકરનું પ્રમાણ તો એક વર્ષની કુલ જમીન સાથે ન નીકળે પણ ૧,૨૧,૯૮૨ એકરના સાત ગણા કરીને તેની જ સાથે નીકળી શકે. એટલે ગણોતે અપાતી જમીન લગભગ અર્ધી છે એમ કહેવામાં મિ. એંડર્સને ભારે યાપ ખાધી છે.” અમલદારોની પોતાની મણગી પ્રમાણે કુલ ગણોતે અપાતી જમીન સેકડે ૯ ટકાથી ૧૧ ટકા જેટલી હોવી જોઈએ, જ્યારે ૧ ટકાની અટકળ કરી હતી. અને એ અટકળ સાચી છે, કારણ એ કુલ ગણોતે અપાયેલીમાથી કહેવાતી ગણોતે આપેલી બાદ જાય તો ચુદ્ધ ગણોતે અપાયેલી કદાચ ૬ ટકા જ રહે.

વેચાણના દાખલાઓની પણ તપાસ તો રોની જ હોય ? એ પણ અમલદારોએ કેટલાંક ગામોની તપાસ ઉપરથી જોયું. અને પરિણામે એ નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે ધી. જમકર અને મિ. એંડર્સને ગણોતના આંકડાને આધારે ગામડાંના વર્ગોમાં જે ફેરફાર કર્યા છે તે આખા રહ કરવા જોઈએ.

ત્યારે અમલદારોએ પોતે શી રીતે ગૂંચ ઉકેલી ? એ સોદા ખસા યથા હોત તો કહી શકતા હતા કે તાલુકાની સામાન્ય

સ્થિતિ ઉપર તો મહેસૂલના વધારો થઈ શકે એમ નથી, ગણોતોના આક્રંધ તો સાવ પાયા વિનાના અને ખોટા માલુમ પડ્યા છે એટલે ગામડાનું વર્ગીકરણ આપું રદ કરવું જોઈએ, અને અમે તો ૫૦ ગામ તપાસ્યા છે એટલે આખો તાલુકો તપાસાય નહિ ત્યાં સુધી આખા તાલુકાના દર અમારાથી નક્કી થાય નહિ એટલે જૂના મહેસૂલના દર અને ગામડાના જૂના વર્ગ કાયમ રહે એવી અમારી બમામણુ છે.

પણ અમલદારોને એ વાત ન સૂઝી એમને લાગ્યું કે પોતે જેટલી સામગ્રી—ગણોતોની—શોધી છે તે ઉપરથી મહેસૂલના દર પણ નક્કી કરવા જોઈએ, અને એ નક્કી કરવા માટે એમણે પોતાના સિદ્ધાન્તો નવા ધડચા આ પ્રકરણના આગળ લાગમ લઈ ગણોતોના જે અગિયાર પ્રકાર આપ્યા છે, તે ગણોતમાંથી કોની કેટલી કિંમત હોવી જોઈએ એ તેમણે નક્કી કર્યું, અને દરેક ગામ વિષે એમણે ગણોતના નવા કાઢક તૈયાર કર્યા, જેમાં પાંચ વિભાગ પાડ્યા મહેસૂલના બમણાથી ઓછા, બમણાથી વધારે, ત્રમણાથી વધારે, ચારગણાથી વધારે, પાંચગણાથી વધારે ગણોતો આમાં જે ગણોતો તેમને ન ગણવા જેવા લાગ્યા તે તેમણે આસાધારણ તરીકે બાદ રાખ્યા, અને બીજા ગણોતો ઉપલા ખાનામાં મૂક્યા, અને તેમ કર્યા પછી એ ઉપરથી પોતાને સામાન્ય ગણોતનો દર કેટલો લાગે છે એ કાઢીને દરેક ગામમાં જૂનું મહેસૂલ ગણોતના કેટલા ટકા છે એ હિસાબ કાઢ્યો. અને એ ટકા ઉપર નવા દરોની જલામણુ કરી મહેસૂલ ગણોતના ૫૦ ટકા હોવું જોઈએ કે ઓછા હોવું જોઈએ એ પ્રપચમાં અમલદારો પડ્યા જ નહિ, જોકે સરકારે અત્યારસુધી એમ મનાવવાનો ડાળ કર્યો છે કે ચોખ્ખા નશાના વધારેમાં વધારે ૫૦ ટકા મહેસૂલ લેવાય છે, અને રેકસેશન ઇકવાયરી કમિટીએ અને લેડ રેવન્યુ એસેસમેન્ટ કમિટીએ જલામણુ કરી છે કે ચોખ્ખા નશાના વધારેમાં વધારે ૨૫ ટકા જેટલું મહેસૂલ હોવું જોઈએ આનો નિર્ણય આપવાનું માથે ન લેતા અમલદારોએ મનસ્વી રીતે અમુક મહેસૂલ આ તાલુકાએ આપવું જોઈએ એવે

દસ લા કરી દીધો, અને તાલુકાની ઉપર ૬ ટકાનો કુલ વધારો દર્શાવ્યો. રિપોર્ટનો ખંડનાત્મક ભાગ કેવો અમૂલ્ય છે તે આપણે જોઈ ગયા. રચનાત્મક ભાગ કેવો નજીબો અને પાયા વિનાનો છે તે આટલી એક વસ્તુ ઉપરથી જ જણાયો. પણ ૭ ટકા વધારવામાં પણ ગામેને કેટલો અન્યાય થયો છે તે જરૂર પીગતમાં ઊતરવાથી જણાયો.

કમિટીએ જે આંકડા તપાસ્યા તેમાં તાલુકાનો જૂજ ભાગ આવે છે એમ તેમણે કહ્યું હતું છે. એ જૂજ ભાગ એટલે કેટલો તે જોઈએ. કમિટીએ ખારડોલીના ૧૩૭ ગામમાંથી ૪૯ ગામ તપાસ્યાં; આ ૪૯માંથી ૪૦ ગામમાં જ ગણોતના આંકડા મળ્યા અથવા તપાસી શકાયા; અને આ ૪૦ ગામના આંકડામાં પણ ૧૭ ગામના આંકડા એટલા જૂજ હતા કે ત્યાં એકરે સામાન્ય રીતે કેટલું ગણોત ઊપજે છે તે વિશે અનુમાન કરવું અશક્ય છે એમ કમિટી કહ્યું કરે છે, એટલે બધું ૧૩૭ ગામેનું મંડાણ ૨૩ ગામના આંકડા ઉપર રચાયેલું છે! સેત્રજીની દૃષ્ટિએ ગણુતરી કરીએ તો તાલુકાના ૧,૨૦,૦૦૦ એકરમાંથી ૮ થી ૧૨ મા ભાગ જેટલી જમીન ગણોતે અપાય, અને તેમાંથી માત્ર ૧,૬૧૦ એકરના આંકડા તપાસ્યાં! એટલે કુલ સેત્રજીના એક ટકા જેટલા હિસ્સાના આંકડા, અને ગણોતે આપેલી જમીનના ૮ થી ૧૦ ટકા જમીનના આંકડા આ એક વાત. બીજી વાત એ કે આ આંકડા ભેગા કરવામાં અને એના ઉપર આધાર રાખવામાં તો પાર વિનાની કાળજી લેવી જોઈએ હતા (એ બધી કાળજી કમિટીએ લીધી છે એ તેનો દાવો છે ખરો), અને કેટલાક ગામેમાં કશું અનુમાન ન એવી શક્ય એ હતાં કમિટી માને છે : “જેટલા આંકડા ભેગા થયા તેટલામાંથી ઉત્તમ પરિણામ આપ્યા છે, અને એ આંકડા ઉપર જ, જમી બીજી કોઈ વસ્તુ કરતા વધારે આધાર રાખ્યો છે.”

એકુતો ખાધેપીધે સુખી છે એમ કમિટીના અમલદારોએ માની લીડું એમ આપણે જગાડના પ્રકરણમાં જોઈ ગયા, એટલે ‘અખમસર’નો વધારો સૂચકવાની અમલદારોને ફરજ લાગી.

અને તે આટલા જૂજ આકડાને આધારે મૂક્યો. બારડોલીમાં મૂળ શા દર હતા, વચગાત્રે સરકારે શા દર ઠોરેલા, અને કમિગીએ શા દર ઠરાવ્યા એ નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી સમજશે:

ધોમરો	નંદના દર	સત્યાગ્રહ પહેલા	જૂનથીક કમિગીએ ભવામણ કરેલા નવા દર	કેટલા ટકા	રોડે
વર્ગ		સરકારે કરાવેલા દર			
	જરાવત કપાડી	જરાવત કપાડી	જરાવત કેટલા ટકા ^{૧૪૨} કપાડો	વધારો કે	
	દોન્યા '૧૫ આ ૧૧ આ ૧૧ આ	૧૧ આ ૧૧ આ ૧૧ આ	૧૧ આ ૧૧ આ ૧૧ આ	૧૧ આ ૧૧ આ ૧૧ આ	
૧	૧ ૦ ૧૨ ૦ ૭ ૪ ૧૫ ૦	૨ ૮ + ૮૩	૧૨ ૦	૪૦ ગામમાંથી ૬ ગામ	બી નમા હવાયો
૨	૫ ૦ ૧૦ ૮ ૧ ૦ ૧૩ ૨	૫ ૮ + ૧૦૦	૧૦ ૦ - ૪૮	૩૨ ગામમાંથી ૫ ગામ	ત્રીનમા હતાયો
૩	૪ ૦ ૬ ૦ ૪ ૧૨ ૧૧ ૪	૪ ૧૨ + ૧૮૮	૮ ૮ - ૫૫	૩૫ ગામમાંથી ૧૨ ગામ	ચોથામા હતાયો
૪	૩ ૦ ૭ ૮ ૩ ૧૦ ૬ ૬	૪ ૦ + ૩૩૩	૭ ૮	૩૦ ગામમાંથી ૨૭ ગામ	પાંચમામા હતાયો
૫		૩ ૪ + ૮૩	૧ ૮ - ૧૩૩	૨૭ ગામમાંથી નવો વર્ગ	

દવે આ દો વારવાપટાનામા એમના દાગળ તપાસીએ. જરાયન જમીનમા બના જ વર્ગોમા વધારો સૂચ્યો છે એ જોવા-જેવું છે પાચમો વર્ગ જે ગરીબ ગનીપરજ ગામેને માટે ખાસ બનાવવામા આવ્યો છે ત્યાં પણ જૂના ચોથા વર્ગના ૩ રૂપિયાને બદલે ૩ ૩-૪-૦ કરાનાનું તેમને યોગ્ય લાગ્યું.

પહેલા વર્ગમા ૪૦ ગામ હતા એમા મહેસૂલે માન આઠ ગામ તપાસ્યાં આ આમાથી ત્રણ ગામમા તો આઠકડા જ એવા ન મળ્યા કે જેમાથી કશું અનુમાન ખેતી સકાય. બાકીના પાચમા જે ગામમા તો દો દેખીતો જ વધારે લાગેો અને એક ગામ કમિંગે પણ ગરીબ લાગ્યું એટલે એ ત્રણને નીચે ઢિનારવાની પણ તેમને જરૂર જણાઈ માત્ર એક જ ગામ સરમોજીમાથી તેમને 'ઉત્તમ પુરાવો' મળ્યો—અને તે એણે બતાવનારો કે 'મહેસૂલ બદલ વધારેપડતું લેવાતું નથી' 'બહુ ઓછું' લેવાય છે એવા તો નહિ જ. વારુ, અને એ પુરાવો પણ ૧૬૨૭ ૨૮ની એક જ સાવના આઠકડાનો અને બે દળર એકર જેટલી જમીનમાથી ૪૩ એકર ૨૬ મુકાનો. આ એક સરમોજીના પુરાવાથી અમલદારોને લાગ્યું કે આ વર્ગમા ૬ રૂપિયાને બદલે ૬૫ રૂપિયાનો દર કરવો જોઈએ. જે સરમોજીનો પુરાવો 'ઉત્તમ' હતો તો તે ક્યારી સારું કેમ નહિ? ક્યારીની જમીન ઉપર આ તપાસના વર્ગના આઠકડા પ્રમાણે પણ જૂનું મહેસૂલ ગણોતના ૪૨ ટકા જેટલું હતું તે ઓછું સા મોટે ન કરવામા આવ્યું તે કમિંગે બલે.

બીજા વર્ગના ગામેમા ૩૨ ગામમાથી ૧૧ તપાસાયા, જેમાના ૪ ગામમા આઠકડા બહુ નજીવા હતા બાકીના ગામેમા બે ગામમા જ ગણોત લારે હતા, અને તેમાના એક ગામમા તો ભારે ગણોતનું કારણ લોકો જમીન ખાતરીને આપતા હતા તે હતું વળા આ ગામમા ગણોતો વધારે છે તેનું કારણ 'ધાસિયા અને રના લાલ છે પણ કમિંગે જણાવે છે' તેમ 'ચોડો વધારો તો થઈ શકે' એમ તેમનો અભિપ્રાય થયો, અને 'ચોડો' એટલે એકડે ૧૦ ટકા.

ત્રીજા વર્ગમાં ૩૫ ગામમાંથી ૧૧ તપાસાયાં, ચારમાં આંકડા નજીવા દત્તા. બાકીનાં સાતમાંથી એકમાં જ ગણોત વધારે અને મહેસૂલ ઓછું દેખાતું હતું. ઉંચા ગામમાં તો જૂનું મહેસૂલ જ ગણોતના ૩૫ ટકા જેટલું છે. છતાં ઉંચા અને બીજાં ફેટલાંક ગામોમાં 'જરાયત જમીન ઉપર ઘોડા વધારો થઈ શકે'. એમ કમિટીને લાગ્યું. 'ઘોડા' એટલે સેંકડે ૧૮ ટકા! આમાંનાં ફેટલાંક ગામો ચોથા વર્ગમાં ઉતારવામાં આવ્યાં, પણ ઊતરીને દર તેમનો હતો તેટલો ને તેટલો જ રહ્યો.

ચોથા વર્ગના ગામોમાં ૩૦માંથી ૧૦ તપાસાયાં. ચારમાં આંકડા નજીવા દત્તા. બાકીનાં છમાંથી એક જ ગામમાં ગણોત વધારે છે, અને બે ગામમાં તો 'સાલુકારેને લીધે જ ગણોતને દર વધારે દેખાય છે' એમ કમિટી કબૂલ કરે છે. છતાં, 'આખા વર્ગના આંકડા લઈએ તો દર બહુ ભારે નથી દેખાતા.' માટે, તે ભારે દેખાય એવા કરવા જોઈએ! ૩૦માંથી ૨૭ ગામને માટે તો પાંચમો વર્ગ બનાવવો જોઈએ એમ કમિટીને લાગ્યું, કારણ 'એમાંનાં ફેટલાંક તો આખા તાલુકા અને મહાલમાં ગરીબમાં ગરીબ છે' (આ કમિટીના જ સખ્દો છે). છતાં નવા વર્ગમાં ઊતર્યાંથી પણ તેમનો જૂનો દર ૩ રૂપિયા હતો તેનો ૩ રૂપિયા થયો! અને જે ત્રણ ગામ જૂના ચોથા વર્ગમાં રહ્યાં તે ત્રણ ગામને તો ૩ રૂપિયાને બદલે ૩૫ બરવાનો દર્યો, એટલે ૨૫ ટકા વધારો થયો. જમકર અને એંડર્સનના સપાટામાં પણ આ ગરીબ ગામોને આવો ફટકો નહોતો લાગ્યો! અને આ ગામો તે ક્યાં? દેગામા, અંબાથ અને વેડછી—ત્રણેમાં રાનીપરજની જ મોટે ભાગે વસ્તી, અને છેલ્લાં બે ગામમાં તો 'આજમના લોકો જે પ્રગતિનું કામ કરી રહ્યા છે તેમાંથી લાભ ચવાનો ચોખ્ખો સંભવ દેખાય છે' એમ કમિટી કહે છે. લાભ ચવાનો સંભવ દેખાય છે માટે જ કદાચ એમને ૩૩ ટકાનો દર દીધો હશે!

ધારીની જમીનનાં ગણોત તો બધે જ વધારે હતાં, એટલે લાં. મહેસૂલ વધારવાની તો વાત જ બોલી શકાય એમ ન મળે.

મણેલના આંદાજ જ સારી પેઠે ઘટાડો સૂચવનારા દત્તા એટલે નહીંટકે તેમણે બીજા વર્ગમાં બૂબૂબૂબૂ ઘટાડો અને છેલ્લા વર્ગમાં ૧૩ ટકા ઘટાડો સૂચવ્યો. કમિટી કહે છે : “જરાયત અને કપારીની જમીન ઉપર પડતા દરમાં બરોબર પ્રમાણ જળવાતું નથી એટલે કપારી ઉપરનો બોલો થોડો જરાયત ઉપર નાખીએ તો ચોખ્ખું થશે” આ બોલો ઉતારવા સારું જરાયત ઉપર નાખવો નોંધ એ એનું શું કારણ ? પણ એ બોલો કેવી રીતે બીજાં તે આ આકાંક્ષા ખતાવશે : કપારીની જમીન ઉપર કુલ રૂ. ૩,૮૩૪ મહેસૂલ આપું કરીને કમિટીએ જરાયત જમીન ઉપર રૂ. ૩૪,૮૫૩ વધાર્યું છે !

પણ વધારે નહિ તો શું કરે ? સિવિલ સર્વિસના અમલદારોનો એક સિદ્ધાંત એવો હશે કે મહેસૂલ બહુ આપું કરીએ તો કરમઉપાર્જી વધે છે. ફર્નાન્ડીઝ નાગનો અગાઉનો એક સેટલમેન્ટ ઓફિસર એવા જ ઉદ્દેશ્યે કાઢી ગયો છે. તે ઉદ્દેશ્યે આ અમલદારો ટાકે છે, અને કહે છે કે દરના અમુક ચોરસથી બીજાની તો લેકડાના કરજનો બોલો બીજાના નથી એ વિષે શકા નથી. તો શા સારું લેતા આવ્યા તે ન લેવું, અથવા ચાર આના વધારે ન લેવું ?

૫

ફેળ

આ આખા ઉત્તરાર્ધને 'ફેળ'નું નામ આપ્યું છે. પૂર્વાર્ધને 'કેશ' કહ્યો હતો. 'કેશ' એટલે તપશ્વર્ગ. શુદ્ધ સાસ્ત્રિક તપશ્વર્ગ જેને કહે છે તેવી તપશ્વર્ગ બારડોલીના લોકોએ કદાચ ન કરી હોય, તોપણ તેમણે કદી ન ભોગવેલાં એવાં કષ્ટ ભોગવ્યાં એ તેમને માટે તપશ્વર્ગ જ હતી, અને એ 'કેશ'નું જ્યારે લોકોને 'ફેળ' મળ્યું, ત્યારે જેમ શિવજીને માટે તપશ્વર્ગ કરતી હિમાને પોતાના 'કેશ'નું 'ફેળ' શિવજી મળ્યા અને તેનો થાક ઊતરી ગયો તેમ લોકોને પણ થાક ઊતરી ગયો. તેમનો સત્યાગ્રહ સ્વીકારાયો અને સરકારે તપાસકમિટી નીમી એ જ એક ફેળ તો હતું, પણ તપાસકમિટીએ તેમની ફરિયાદ સાચી નહિ પાડી હોત તો એ ફેળ અધૂરું રહી જાત. આ ફેળ પણ એવું હતું. એક તો સત્યાગ્રહનું મીઠું આર્થિક પરિણામ જે આવ્યું તે.

આર્થિક પરિણામ: બારડોલી અને ચૌર્યાસી તાલુકામાં સરકારે ૧,૮૭,૪૯૨ રૂપિયાનો મહેસૂલવધારો ઠાકી બેસાડ્યો હતો તે ઓછો કરી તપાસજનમલદારોએ ૪૮,૬૪૮ નો વધારો કરાવ્યો, એટલે જને તાલુકા મળીને લોકોને દર વર્ષે લગભગ એક લાખ આળીસ હજારનો લાભ થયો, એટલે ૩૦ વર્ષને માટે ૪૫ લાખ અથવા વ્યાજની ગણતરી કરીએ તો કરોડ રૂપિયાને લાભ થયો.

આ ઉપરાંત તાલુકાના ધણા ગામોમાં

૧. ન વપરાતા કૂવા માટે સરકાર કર લે છે તે તપાસ દરમ્યાન બહાર આ યુ અને તે રદ થવાની બવામણુ થઈ,

૨. ક્યારીના ઉપયોગને માટે ન આવતી જમીન જંગમત તરીકે દાખલ કરવામાં આવે એવી બવામણુ થઈ, એટલે એ જમીન જે ધણા વર્ષ થયા બેવડો સરકારધારો બરતી હતી તે અન્યાય દૂર થાય એની બનામણુ થઈ;

૩ ફેટલાક ગામોમાં 'બાદા'ની જમીન તરીકે ચાલતી અને 'બાગાયત' તરીકે ચાલતી જમીન ઉપર બાવળ અને ધાસ ઉગેના હતા તેની જમીન 'બાદા' અને 'બાગાયત' તરીકે ન ગણવામાં આવે એવી ભલામણુ થઈ

નૈતિક પરિણામ ભોક્ષાએ કરેલી બધી ફરિયાદ સાચી પડી અને ભોક્ષાના તેમજ તેમના પ્રતિનિધિઓની પ્રામશ્ચિકતા જગત આગળ સિદ્ધ થઈ તપાસને પરિણામે ફેટનીક વાતો રપટ્ટ રીતે બહાર આવી

૧ સરકારના જબ બહાર અમલદાર જેને સરકારે પોતાના વફૂલભાઈની સાથેના પત્રબ્યવહારમાં 'રેવન્યુ ખાતાના અનુભવી અમલદાર' તરીકે વર્ણવ્યા હતા તે અમલદારે તપાસ નહોતી કરી, એટલું જ નહિ પણ જે ૭૦ ગ્રામ કમિટીએ તપાસમાં તેમના એક ગામમાં ગણેલો તપાસમાં નહોતા, છતાં એ તપાસમાં છે એવું ભૂલાણુ એવું રિપોર્ટમાં ભરેલું થયું, એ ભૂલાણુથી સેટલમેન્ટ ઈમરાનરને અવળે રસ્તે ફેરવ્યા, અને સરકારને બહાર પાડે ચડાવી મનાવ્યું કે આવા કાનકા દેખાતા આકાદા ઉપર સેટલમેન્ટનો આધાર રાખી રાકાય (રિપોર્ટ પેજ ૪૩)

૨ મિ એડર્સને પણ ભૂલાણુ નહિ ચલાવ્યું તો બચત બેદરકારી બતાવી જે ગમેલો બંધને અણુક ગણેલો તપાસમાં એમ એ કહે છે તે ગણેલો પણ એણે તપાસમાં નહોતા અડાળજીનું જે ગણેલો ગયા પ્રકારમાં નોંધવામાં આવ્યું છે, અને એમાં ૨૦ ગ્રામની જમીનના દુકાનાના ૫૦ રૂપિયા ગણેલો આવક હતો તે ગણેલો મિ એડર્સને પોતાના રિપોર્ટમાં નોંધ્યું છે, પણ તેને માટે જે ખુલાસો હતો તેની નોંધ નથી લીધી, એટલે કરી તપાસ નહોતી જ કરી ખરડ, છિના અને કુવાડિયા ગામે સાહેબ ગયા હતા છતાં

રયા પણ તેમણે નોંધેલાં ગણોતો કમિટીને જ્ઞેવાના ન મળ્યાં! એટલે ત્રિ. એંડર્સને પણ શ્રી. જ્યજ્ઞ કરના કરતાં જોખી બેઠકધારી નથી બતાવી

(રિપોર્ટ પેજ ૩૬)

૩. મદાલકરી અને અવલકારકુને અમલદારો આગળ પુરાવા આપ્યો તેથી પણ સિદ્ધ થયું કે સેન્ટલમેન્ટ અમલદારે કશી દેખરેખ રાખી નહોતી કે તપાસ કરી નહોતી; ગણોતના પત્રકો બધા જ તલાશીઓએ તાબુકાંચેરીમાં બેઠા બેઠા કીધા હતા, અને તેના ઉપર અવલકારકુને પોતે પણ જુજ જ દેખરેખ રાખી હતી (રિપોર્ટ પેજ ૪૨) સામાન્ય રીતે સરકારમાં કેડુ અધેર થાય છે એ આમ સ્વતંત્ર તપાસથી જ જણાયું, એટલું નહિ પણ સરકારી અમલદારોની જુજાની ઉપરથી પણ જણાયું (રિપોર્ટ પેજ ૪૧.)

૪. ગણોત નોંધવાની દાલ જે પ્રયા છે તે તદ્દન નકામી છે, તેમણે ગણોતની કશી વીગત નથી મળતી પણાણીપત્રકોમાં લાગેલાર જુજો હોય છે અને એ જરાય વિશ્વાસપાત્ર પત્રક નથી (રિપોર્ટ પેજ ૩૮)

૫. ગણોતના આપ્તાનો ઉપયોગ કરવાની આજ રીત પણ ખોટી છે, અને એની ઉપરથી અનુમાન બાધવાની રીત ખોટી છે. (રિપોર્ટ, પાનાં ૩૫-૪૨.)

સરકારનું આટલું બધું પોકળ બહાર પડશે એવી આશા તો અમને પણ નહોતી, કારણ અમારી આગળ લોકોની થોડી ફરિયાદ ઉપરાંત કશું નહોતું, અને સરકારના દફતર તો સામાન્ય રીતે કોઈને જ્ઞેવાના મળતા જ નથી. આ તપાસને પરિણામે એ દફતર પણ કેવા ખોટા હોય છે તે બહાર આવ્યું, અને એવી જ રીતે આખા પ્રાંતમાં થતું હોય તો નવાઈ નહિ એવી પ્રબળ લાંકા ઉત્પન્ન થવાને માટે વાજબી કારણ મળ્યું. એટલે બારડોલીને પરિણામે આખા પ્રાંતનો સવાલ ઊભો થયો, અને આખા પ્રાંતમાં ચાલતી કુપ્રથા સુધારવા વિષે સરકારની આખ જિંદગી. સરકારમાં જે ઘરમની જરાય લાગણી હોત તો રિપોર્ટમાં જુજાણા ચલાવવા માટે, અને બારડોલી તાબુકાંચી સાથે ન્યાયી નહિ પણ ઉદાર વર્તન કરવામાં આવ્યું છે એમ ગવર્નર જેવા અમલદાર પાસે એક નહિ પણ અનેક વખત કહેવડાવવા માટે, એ અમલદારની અને સેન્ટલમેન્ટ કમિશનરની બંનેની બહેર રીતે નિંદા કરત અને શ્રી જ્યજ્ઞને અરતગ્ધ કરત. પણ સાચી વાત એ છે કે આ પાપના આખી સરકારને ખાટા લાગ્યા હતા, એટલે કોણ કેને હોય દે? પણ

બારડોલી તાલુકાને પરિણામે આખા પ્રાંતનો સવાય બનેલો થયો
એ બારડોલીના અસામહનું મોટામાં મોટું ૬૭ છે

પરોક્ષ પરિણામ તો દેશના પ્રાંતપ્રાંતમાં બારડોલીની અસર
ચર્ચ, સંગઠનને અન્યાય કરતા કંઈક સંકેત થવા લાગ્યો, પગલ
જેના પ્રાંતમાં લાખોનું મહેસૂલ માફ થયું, અને બીજા પ્રાંતમાં
મોટું નહીં

નૈતિક પરિણામની ઉપર તો અહીં ઉપર બતાવ્યું છે
તેના કગતા વધારે વિવેચન કરવું અધ્યાત્મ છે અને એ પરિણામ
કેટલું આશ્ચર્ય તે કહેવાનો આજે પ્રસંગ પણ નથી એ પરિણામે
આખો પ્રાંત જનમત થાય, બીજા કંઈ તાલુકામાં નહિ તો
બારડોલી તાલુકામાં અપ્રમદા આવે, અને એ સ્વરાજની મોટી
સહત માટે સામક થાય, તો સલામતનું ઉત્તમોત્તમ ૬૭ એ
આશ્ચર્ય કહેવાશે પણ એની આજ્ઞા હી વાત કરવી? એ તો
અસ્થિતિ બોલ છે, ધમિરને હાથ છે

પરિશિષ્ટ ૧ હડત કૅમ મંડાઈ?

સત્યાગ્રહ કરવાની ખારડોળી તાલુકાના એડુતોને સંસાદ આપતા પહેલાં શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલે સરકારને એક વિધિનો પત્ર લખ્યો હતો, તેની પ્રથમ શિરસ્તા મુજબની પહોંચ આવી. શ્રી. વલ્લભભાઈએ સાત દિવસની મુદત આપી તે વીતી ગઈ, તોપણ સરકારને તાર કે પત્ર દારા કશું જણાવવાની જરૂર ન લાગી. પણ સત્યાગ્રહ જાહેર થયા પછી ચાર દિવસે ચોર શાહુકારને દેડે તેમ સરકારે લાભો પત્ર લખી વલ્લભભાઈને જણાવ્યું કે હડત નહોતી માડવી એમ કહેતા હતા, છતાં હડત માડવાની ઉતાવળ તો તમે કરી. પત્રમા મહેમુલ્લવધારાનો જવાબ પણ ક્યોઈ, અને આખરે ધમકી આપી કે તમારા જેવા ‘બહારનાઓ’ ખારડોળીને હલાવે તેની સરકારને કશી પરવા નથી. શ્રી. વલ્લભભાઈએ આ તોછટી ધમકીનો સચોટ ઉત્તર આપ્યો, અને તેનો વળા મરકાર તરફથી જવાબ આવ્યો. આ બધા પત્રવ્યવહારનું જાપાન્ટર અહીં આપીએ છીએ.

શ્રી. વલ્લભભાઈએ સરકારના ઉછા કાગળનો નીચે પ્રમાણે દેંક જવાબ જાપાઓમા આપ્યો હતો :

કોણુ અવણુ?

૨. પહેલ પ્રથમ તો સરકારે મારી સામે જે મોટામા મોટા આરોપ મૂક્યો છે તેને જ પતાવી લઉં. સરકારના છેલ્લા પત્રના જે ફકરામાં કહેવામા આવ્યું છે કે સરકારના હેતુઓ અને કાર્યોના અવળો અનર્થ

કરનારાઓનો શિખાવિ હું છું. આ આરોગને મારા કરના એ આરોગ કરનારા જ વધારે પાત્ર છે એમ મને જમ્માવતુ નેઈએ સરકારના હેતુઓ અને કાર્યાના અર્થ અને અનર્થ કરવાની જરૂર જ શા ચાહુ દોષ? તે હેતુઓ અને કાર્યો પોતે જ ઘાટો પાડીને પોતાની જાત પોકારે છે સરકારની મહેસૂલીતિ કેવી બદ્ધ અને રક્ષણપત્ર છે એ જાતાવવાને માટે અનેક સેટલમેન્ટ કમિશનરોના રિપોર્ટોમાથી નેઈએ તેટલા ઉતારાઓ હું આપી શકું એમ હું માત્ર મતર તાલુકાના સેટલમેન્ટ રિપોર્ટોમાથી એક ઉતારા હું આપીશ માત્ર તાલુકાની દરેકી સ્થિતિ છતાં ત્યાંના કલેક્ટર મિ પોસ્ટરે દરમા વધારો સૂચ્યો હતો એની ઉપર ટીકા કરતા સેટલમેન્ટ કમિશનરને લાગ્યું કે કલેક્ટર ને જાણ વાપરી છે તે હોઈ સોલ્ડનરીય પ્રસિદ્ધ વાક્ય ('હિ ફુલ્લા યુ લોલી એ'ડુ ચુઅર્થ બયુ છે કે તે હવે ધોળી પૂડી જેવું થઈ ગયું છે') યાદ કરાવે છે આ રજા સેટલમેન્ટ કમિશનરના શબ્દો 'ઓછા કરેલા દરમા મિ પોસ્ટલ ને વધારો સૂચ્યો છે તે (સ્વીકારી નથી શકતો) હું તો આસિસ્ટન્ટ સેટલમેન્ટ કમિશનર સૂચ્યો છે તેના કરતા પણ વધારે મગડો સૂચ્યું દરમિને બધક દવાઓ આપી તેથી કાયદો નવી જાણ્યો હવે ક્યંક આપી નેવી નેઈએ પછી ૩૦ વર્ષે ને તે ખૂબ માતેનો દેખાય તો પછી આપણે રક્ષણમા વધારે પ્રમાણિકતાથી મહેસૂલ વધારી શકીએ છીએ' આરોગીમા તો થોડો વરતીનો વધારો થયો છે, એટલે સરકારની નજરે તે તાલુકો એટલો બધો માતી ગયો છે કે એવું લોકો થોડું ચૂસકું જ નેઈએ એટલે પોતાના છેલ્લા કાગળમા સરકાર હેઠે પડે લખે છે 'આરોગીના લોકોએ દેવાણું તો નથી કાઢ્યું કે દેવાણું કાઢવાની અધિકાર પછી નથી પડેલાં એ આકસ્મિક' સરકારના પોતાના અમલદારોને તૈયાર કરેલા આકડાઓ અને સેમના વચનો સરકારને અનુકૂળ ન પડે એટલે તે સબધ વિનાના ગણાય, અથવા ન સ્વીકારવાગેલા ગણાય. સરકારના પહેલા પત્રમા કરા કારણ કે આધાર વિના જણાવવામા આવ્યું હતું 'જુલસાત પ્રાતને સરકારની જમીનમહેસૂલનીતિથી બહુ ખમગ પડ્યું છે એ તથ્યતુ વચન ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ સ્વીકારવાને તૈયાર નથી' એના જવાબમા આખા પ્રાતની સ્થિતિ દર્શાવનારા આકડાઓ સરકારના જ ચોપડામાથી મે ઠાક્યા આનો જવાબ સરકાર એ આપે છે કે આખા પ્રાતમા સૂચે તે સ્થિતિ હોય, આરોગી અને એકાની વચ્ચે શો સબધ છે? અમારના સેટલમેન્ટ કમિશનરે આરોગી તાલુકાના કરજનો આકડો આપેલો તે ઠાકી મે કહ્યું કે ૩૦ વર્ષ ઉપર પણ તાલુકો ઠીકઠીક કરજદાર દસમા હંતો, તો સરકાર

કહે છે 'કરજનો એ આકરો અને આજનો આકરો ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ સ્વીકારી શકતા નથી.' આના દરતા વધારે યોદ્ધા અવગાઈ ઠાઈ કઈ શકાય ?

નિષ્પક્ષ તપાસ લોઈએ

૩ બારોડા તાલુકામાં જોવાના ૩૫ ટકાથી વધારે મહેસૂલ લેવાનું નથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે આ આકરના બંદુ વિષે એ રાજ્ય મારે કહેવા લોઈએ સરકાર ભૂલી જાય છે કે એ ગણેત અને વેચાણના દાખલાઓ સેટલમેન્ટ કમિશનરે લીધા છે તે તદ્દન અનિશ્ચયપાત્ર છે એ મારી ફરિયાદ છે, કારણ વેચાણના અને ગણેતના દેખીતા દાખલાઓ તેમણે રદ નથી કર્યા, પણ બધા ગણતરીમાં લીધા છે જો સાચા ગણેતના દાખલાઓ કાઢવામાં આવ્યા હોત તો મહેસૂલ કદાચ બોલાતના ૫૦ ટકાથી વધવા જત, પણ સરકારી કાગળમાં વાગે ઉઠાવવામાં આવ્યો છે 'સરકારના પદ્ધતિપત્રકમાંથી લીધેલા દાખલાઓ અનિશ્ચિત કેમ ગણવામાં આવે છે એનું કારણ તો આપવામાં આવતું નથી' આ બાબતમાં મારે વિસ્તારથી આપેલા જવાબ કાંઈ પણ શકાતું મરણ રહેવા કે છે એથી મને આશ્ચર્ય થાય છે સરકારના પત્રકમાં ગણેત કે વેચાણનો દસ્તાવેજ નોંધેલો હોય, પણ ક્યા સભાગમાં એ ગણેતની અથવા વેચાણની રકમ ઠરાવવામાં આવી એ નોંધેલું નથી હોત એ તો કાંઈ પ્રાગ્ધિક અમલદાર તપાસ કરીને જોઈ કાઢે ત્યારે ખબર પડે ત્યાં સુધી ખબર ન પડે અને તો જ તે સાચા અને ખોટા વેચાણ અને ગણેતના અવધાર છટા પારી શકે સરકારી અમલદારોએ આપેલી જુગાનીમાંથી એ એ મહેસૂલના ઉતારાઓ મારા કાગળમાં આપ્યા છે તેમાં જ સ્પષ્ટ રીતે બતાવવામાં આવ્યું છે કે સરકારના પત્રકે ઉપર કેમ વિશ્વાસ રાખી ન શકાય એટલે એ વિષે મારે વધારે વિવેચન કરવું ન લોઈએ આદી એટલું જ જણાવવાની રજા લઉં છું કે એ પત્રકો આજે નવા નથી લખ્યા થયા પણ કેટલાંકે જાણી છે એમ એ અમલદારો બોલતા હતા, તેમના અણતરે તેમની પાસે ચેતવાની અપાવી છે કે એ પત્રકમાંથી મળતી માહિતી ઉપર વિશ્વાસ રાખી ન શકાય સેટલમેન્ટ અમલદારે પોતાનું કામ બરોબર રીતે કર્યું એ સરકારના વચનનો છુડછા પણ હનપર કર્યું છું અને સરકારને તપાસ કરવાનું આજ્ઞા આપ્યું છું છું તો આગળ જઈને એ પણ કહ્યું છું કે સરકારી પત્રકમાંથી વેચાણદસ્તાવેજો બધા લેવામાં સેટલમેન્ટ અમલદાર લેડ રેવન્યુ કોડની કલમ ૧૦૭માં આપેલી શરતને પણ પાળ્યા છે એ કલમમાં ઠરાવ્યું છે કે જમીનની કિંમતમાં અથવા તે

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

જેવામાંથી થતા ફાયરમા વધારો બેફાળની રોતાની મહેનતે અથવા ચોતાને ખર્ચ થયેલો હાય તો તે વધારો નથી આકલ્પી કરતી વખતે ગામતરીમા ન લેવો

૪ સરકારી કામગીરીમાં જેમના સબખામા મારે જેટલું જ કહેવું જોઈએ કે છાપા ગાયકા બાબતે દ્વારા મને ટેકા મળવાનાર મિત્રો અને હું ટાળી બાધીને બેઠા નથી. પણ મારે તેમના તરફથી જવાબ જોઈએ કે નાની નાની સરકારી બંદોબસને અને નિયમો અને કાનૂનોના અભ્યારી હોવાની તેમની પાસે કોઈ આશા ન રાખે તેઓ આની દિલ્લચાલને ટેકા આપે કારણ કે તેમને સામાન્ય રીતે સચ્ચ કાની બાજુએ છે તે સમજાઈ નય છે, અને સરકારની સચ્ચાઈને વિરુદ્ધ તેમનો વિશ્વાસ ઠીક થશે. છતાં અહીં પણ મારે કહેવું જોઈએ કે સરકારી બંદોબસમા અને નિયમો અને કાનૂનોની બુલભૂવામાંથીમા ઘનરવાની જે મહેનત છે તેને તેની મહેનતનું બાગે જ મળું ફળ મળે છે કારણ સરકારની પાસે તો ફરક વખતે કઈક નહિ તો કઈક જવાબ હોય છે જ તમારા આ નિયમનો તમે જા. કરો છે એમ કહીએ તો સરકાર જવાબ દે છે 'આ પ્રધાને બસે અમે હવે આ પ્રથા શરૂ કરી છે,' 'અમની ખતાના દુકાનો સરકારને ચોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બદલવાનો દર છે.'

૫ મને અને માધ સાધીઓને 'બંદારનાઓ' કહીને જે અપમાન પહેલા કામગીરી કરવામા આવ્યું હતું, અને જેની સામે મેં વાંધે લીધો હતો, તે અપમાન સરકારના છેલ્લા કામગીરી આક્રમક પેરિમાફમા ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલની છપ સાથે પાછું મરા માવામા મારવામા આવ્યું છે એનો અર્થ એટલો જ છે કે પરબલ ઉપર આધાર રાખનારી જે સામ્યપ્રધાને અપરિત્યારે રોતાનું ઉદ્ધત જોર બતાવવાની ટેવ પડી છે, તે પ્રધાને આ દેશમાંથી મદદ જ છૂટકો છે

૬ પણ બારડોલી સત્યાગ્રહનો એ હેતુ નથી એનો હેતુ તો પરિમિત છે જે બાબત વિવાદસ્પદ છે એમ આ પરબલદારથી પ્રગટ થાય છે તે બાબતમા એક નિષ્પત્તિ થયે માગવાનો જ સત્યાગ્રહીઓનો હેતુ છે. એ કે તો કહે છે કે બારડોલી તાલુકામા મહેસૂલ વધારવાને માટે કશું જ કારણ નથી. પણ એ આગ્રહ રાખવાને બદલે મેં તો નિષ્પત્તિ પામી જ લોકોની ના ન પડાય એવી માગણી ઉપર આગ્રહ રાખ્યો છે. સેટલમેન્ટ એક્ટિસરના રિપોર્ટની ચોખ્ખતાનો મેં ધનકાર કર્યો છે, સેટલમેન્ટ કમિશનરે જે ઘેગલે કામ લીધું છે તે ધોરણની ચોખ્ખતાનો પણ મેં ધનકાર કર્યો છે. સરકારની ઇચ્છા હોય તો એની વધાસ કરીને મને બોટો કરાવે

સાત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞાથી પણ ખેડૂતો જે શરતે બંધાય છે—એક તો એ
 કે સરકાર બહુ મહેસૂલ લઈને પૂરી પહોંચ આપે, અથવા તો નિષ્પદા
 પંથ નીમે, તો તેઓ તુરત મહેસૂલ બરી દે. આ બેગાંથી એક રસ્તો
 કાઢી પણ આખરે સરકારને લેવો મુશ્કેલ ન હોવો જોઈએ.

લિ. આપનો,

૧ લી માર્ચ, ૧૯૨૮.

વડત્તલબાઈ સંવેરભાઈ પટેલ

વિધિનો પત્ર

(નામદાર મલ્કની રે. થી. વડત્તલબાઈનો પત્ર)

અમદાવાદ, ૨૧-૨-૧૯૨૮.

સાહેબ,

આપ નામદારને હું જે બાબત લખવાની રત્ન લઈ હું તેમાં
 ગુજરાતના એક લાખ ખેડૂતોના હિતનો પ્રશ્ન સમાયેલો છે. આ કાગળ
 હ આપને બારે સંકેત સાથે અને મારી જવાબદારીનો યોગ્ય ખ્યાલ
 રાખીને લખું છું. વળી હું સીધા આપ નામદારને જ લખવાની છટ લઉં
 છું, કારણ એ બાબત અતિશય જરૂરી છે તથા લોકોને મઠિ અને કઠાય
 સરકારને મઠિ પણ બહુ મહત્વની છે.

સરત જિલ્લાના બારોડાલી તાલુકાના જમીનમહેસૂલની નવી આકારણીમાં
 ૨૧ ટકાનો વધારો કરવામાં આવ્યો છે, અને મહેસૂલી ખાતાના તા. ૧૬મી
 જુલાઈ ૧૯૨૭ના સરકારી ઠરાવ નં. ૭૨૫૬/૨૪ની રૂએ તેનો અમલ થાકુ
 સ્થાલથી થવાનો છે. આથી લોકોના હિત બહુ દરેકરાયા છે, અને
 પોતાને બારે અન્યાય થયો છે એમ તેઓ માને છે. શકત મેળવવાના
 બધા સામાન્ય હવાલે અજમાવી લીધા પણ તેમની એક પરિવહ બારોડાલી
 મુકામે ખેડૂતોને એકતરફી, અન્યાયી અને જુલમી લાગતી આ નવી
 આકારણીનો વિરોધ કરવાનો વિચાર કરવા મળી. એ પરિપદનું પ્રમુખપદ
 લેવા તેમણે મને નિર્મંત્રણ હતું. છેલ્લા પંખવાડિયામાં આ બાબત આ
 તાલુકાના અનેક ગામોના અરજીઓ મારી પાસે આવી હતી. પરિપદનું
 કામ શરૂ થતા પહેલાં ૭૫ થી પણ વધારે ગામોના પ્રતિનિધિઓને હું
 મળ્યો. કોઈ પણ ગામનો એક પણ પ્રતિનિધિ એવો નહોતો જે આ
 આકારણીને અન્યાયી ન માનતો હોય. પણ ગામોના પ્રતિનિધિઓએ
 મહેસૂલમાં થયેલો વધારો જ ફક્ત ન સરવાળી છત્તલ દર્શાવી તેટલાં
 ગામો અપવાદરૂપે બાદ કરતા ગામોનાં ૭૦ કરતા વધારે ગામોએ ન્યાય
 સુધી દાદ ન મળે ત્યાં સુધી આજુ નહું મહેસૂલ લેવા ના પાડવાનો
 પોતાનો નિર્ણય એકજવાબે બહાર કર્યો. આમ બહુ ગામોનો મત જોઈ

પેલા ઘોડા ગામોએ પણ પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો તેમના આ ઠરાવને કેવા ગભીર પરિણામ આવે તે એ લોકોને સમજાવ્યું આવી લડત લગાવે પણ ખરી તેમા અનેક સકટો પડે અને જમીન પણ ખોલી પડે, એ વિષે પણ એ વિવેચન હતું પણ લોકો પોતાના નિર્ણયમા મને મક્કમ લાગ્યા પરંતુ વર્તમાન પરિસ્થિતિમા સરકાર સાથે બારે હગડો બનતા લગી ઠાળવાને હું ઇતિભર હોવાથી લોકોને પોતાનો નિર્ણય જરાબર તોળી જોવાની એ સલાહ આપી, અને છેવટેનો ઠરાવ કરતા પહેલા હું આપનામંદારને લખી લેકે એવી એ માગણી કરી તેમણે મારી સલાહ માની, અને એક અઠવાડિયુ શહ જોવાનું તથા આ વસ્તુનો ફરી વિચાર કરી લેવાનું કમૂચ કયું, અને ૧૨મી તારીખે ફરી મળવાનું ઠરાવ્યું લોકોને ખાસ વિચાર કરી નિર્ણય ઉપર આવવાને આથી વધુ વખત મળત તો મને બહુ ગમત, પણ તેમ કરે સુ રોકાય નહોતું, કારણુ હમાની પદર દિવસની મુદત તો ૨૦મીએ પૂરી થાય છે

સરકારની જમીનમહેસુલની નીતિને લીધે કમનસીબ ગુજરાતને બહુ વેઠવું પડ્યું છે તેના પરિણામે અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાના ટેલકાક તાલુકાઓમા તો સ્પષ્ટ દેખાય છે સરકારની દશા પણ કાંઈ વધુ સારી ન હોત પણ ત્યાના બારડોલી તથા ખીબ ટેલકાક તાલુકાઓમા મુખ્ય પાક રૂનો છે, અને છેલ્લા મહાયુદ્ધને પરિણામે રૂના બાવમા ઘોડા વરસો અસાધારણુ હાલનાના આવી ગયા ખેડા જિલ્લાનો એક વખત માતબર ગણાતો માનર તાલુકો આલે ફરી ન બી રહે એવી ધાયમારીમા આવી ગયો છે એ જ જિલ્લાના મહેમદાવાદ અને ખીબ ટેલકાક તાલુકાઓની એની દશા થવા બેડી છે, અમદાવાદના ધોળકા અને ધધુકા તાલુકાના બવિધ પણ સારા વરતાતા નથી આ બધું સરકારની મહેસુલનીતિને પરિણામે થવા પામ્યું છે એ સહેલે સાબિત કરી રોકાય એમ છે વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી બારે મે ૧૯૩૧થી જુલાઈ ૧૯૨૭ ના મહેસૂલી ખાતાના સરકારી ઠરાવ ન ૭૫૪૪/૨૪ નું નીચે જણાવેલ છેલ્લુ વાચ્ય વાચ્યુ ત્યારે મને દુઃખ સાથે આશ્ચર્ય થયું

‘ જલદુ, ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલને તો રોકા જ નથી કે હમણા મહેસુલમા વધારો કરવામા આવ્યો છે તે છતા આવતા ત્રીસ વરસમા તાલુકાનો ઇતિહાસ વધતી જતી આબાદીનો જ દરો ’

મારે એટલું ઉમેરવાની જરૂર છે ખરી કે ગુજરાતના ખીબ લાગેલ નિયેની આવી અગત્યની હોસા બોડી પડી છે ?

સરકારના સદરજુ કસબનો ૧૧ મો પેરિમાફ વાંચતાં પણ દિલગીરી
 લખે છે સરકારને લોકોએ કરેલી અરજીઓમાં જે જે વાંધાઓ દર્શાવવામાં
 આવેલા છે તે બધા તેમાં એકીકલને લગાડી દેવામાં આવ્યા છે. એ
 વાંધાઓ બહુ મહત્વના અને મંજીર પરિણામવાળા હોવા છતાં જે રીતે એ
 લગાડી દેવામાં આવ્યા છે તે બતાવે છે કે સરકારે તે કોઈ પણ દિશાએ
 વધારો લેવાનો કસબ જ કરી નાંખ્યો છે.

મહેસૂલની આકારણી જેવી બારે મહત્વની બાબતમાં જે લોકોને તે
 બંધનું પડવાનું છે તેમને એ વસ્તુની બધું કરવાની, અને દરેક ગામના
 પ્રતિનિધિઓ સાથે પૂરતી મસલત થ્યાં સિવાય તથા તેમના અભિપ્રાયોને
 પૂરું વજન આપ્યા સિવાય કોઈ પણ જાતની ભલામણો નહિ કરવાની
 પોતાના અમલદારોને સૂચના આપવાની સરકારની સ્પષ્ટ ફરજ હતી.
 પણ અમલદારોએ આનું ક્યું ક્યું જણાવ્યું નથી. તેમણે તે “ગણેતપડા અને
 સંધિના આંકડાઓ” ઉપર જ બધી ધમારત ચણી છે. સાથે સાથે બહો
 મારે જણાવ્યું જોઈએ કે જમીનમહેસૂલના ઇતિહાસમાં મહેસૂલ નક્કી
 કરવાનું આ ધોરણુ સરકારે પહેલી જ વાર આ તાલુકામાં અમલ્યાર કર્યું છે.
 આકારણીઅમલદારે લોકોની બાત સાચળી નહિ, અને તેને વજન
 ન આપ્યું, એ લોકોએ બાજુએ શખીએ તોપણ જમીનમહેસૂલ નક્કી કરવાનું
 આ ધોરણુ જ બહુ વાંધાજન્ય અને સામાન્ય રીતે ખાતેદારોના હિતને બહુ
 હુકસાન પહોંચાડનારું છે.

જળી આ ધોરણુ વાજળી છે એમ માની લઈએ તોપણ સરકારે
 પોતે જ નહર કરેલી વાતની, દાખલા તરીકે ૧૯૨૭ ના માયંમા ધારાસભાની
 એકક દરમ્યાન મહેસૂલી ખાતાના મંત્રીએ જે વસ્તુ કહી હતી તેની, સરકાર
 બહુ જ મારે કારણ સિવાય અવગણના કરી શકે નહિ મહેસૂલી ખાતાના
 મંત્રીના કથનથી જિલ્લા માલીને, આખી આકારણી, અસાધારણુ વરસો
 દરમ્યાન જમીન અને પાકના વધી ગયેલા ભાવો અને તેને પરિણામે
 વધેલી રાશ, તે ઉપર મુકેલો છે

વળી, ખીર્લ કંટલાક કારણોથી પણ આખી આકારણી દૂષિત ઠરે છે.
 તે તરફ સંલેખમાં આપ નાગદારજુ હું ધ્યાન ખેંચીશ. આકારણીઅમલદારે
 પોતાનું નિવેદન આકારણીની પ્રચલિત પ્રથા, જેમાં સાચને ગોણુ રચાત
 આપવામાં આવે છે તે ઉપર ધડચું એટલે લોકોએ પોતાના વાંધાઓ રજૂ
 કરતી વખતે તેને બહુ મહત્વ આપ્યું નહિ ત્યારબાદ આકારણીકમિશનરે
 આકારણીનું એક નવું જ ધોરણુ સ્વીકાર્યું, એટલું જ નહિ પણ આકારણી-
 અમલદારે ગ્રામીણો જે વર્ગી પાડ્યા હતા તેમાં પણ ફેરફાર કરીને નવા જ

આરોહી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

ધોરણ ઉપર ગામેનું નવું વર્ગીકરણ કર્યું. બેવી જાલામણે મંબૂર રાખીને આકારણીના વિષયમાં સરકારે એક તફાવત નવું જ તત્વ દાખલ કર્યું છે. નવા વર્ગીકરણમાં કેટલાક ગામે ઉપરના વર્ગમાં ચડાવવામાં આવ્યા છે. એટલે એ ગામેને માથે તે ઉપરના વર્ગનો જવો જા અને વધારેલું મહેસૂલ મળીને ૫૦ થી ૬૦ ટકાનો વધારો પડ્યો છે. ઉવટના દુકમ કાઢતા પહેલા આ જાળતની લોકોને ખબર આપવામાં આવેલી નથી. સરકારે તે રોટલમેટ કમિશનરનું નવું વર્ગીકરણ સ્વીકાર્યું અને ૧૯૨૭ની ૧૬મી જુલાઈએ ઉવટના દુકમ કાઢ્યા. ચાલુ વર્ષમાં નવી આકારણીનો અમલ કરવો હોય તો તે પહેલી ઓગસ્ટ પહેલાં નહેર થઈ જવી જોઈએ.

આથીયે વિશેષ નિયમબદ્ધાર તો એ બન્યું છે કે ૩૧ ગામેએ જુલાઈ માસના ઉક્લા અકવાડિયામાં નોંધતો આડવામાં આવી કે જેમને વાધાઓ રાખી કરવા હોય તે એ મહિનાની અંદર પોતાના વાધાઓ રાખી કરે. એક રીતે તો ૧૯૨૭ની ૧૭મી જુલાઈના સરકારી કસ્ટ નં. ૭૨૫૬/૨૪, જેની રૂએ જમીનમહેસૂલમાં વધારો થયો તે સરકારનો ઉક્લો દુકમ હતો. પરંતુ પેથી નોંધતો આડાઈ એટલે એ દુકમ ઉવટનો રહી રાકતો નથી, અને ઉવટનો દુકમ કાઢતા પહેલાં વાધાઓનો વિચાર કરી લેવાને સરકાર બંધાય છે. વળી હ મહિનાની અગાઉથી નોંધતો આખા સિવાય ચાલુ વરસમાં નવો વધારો અમલમાં મૂકી શકાય નહિ.

પરંતુ તાલુકાને જે ઉધારો અન્યાય થયો છે તે જાળત હું લખાવું કરવા માગતો નથી. મારી વિનંતિ એટલી જ છે કે લોકોને ન્યાય આપવા ખાતર સરકારે ઓળખામાં ઓછું એટલું કરે કે નવી આકારણી મનાવે મહેસૂલ વસૂલ કરવાનું હમણાં સરકાર કુલતબી રાખે અને આખો કેસ નવેસરથી તપાસી નય એ તપાસમાં લોકોને પોતાની દલીલ રાખી કરવાની તક મળે, અને તેમની રાખાતને પૂરતું વજન આપવાની ખાતરી આપવામાં આવે.

અતિશય નમ્રતાપૂર્વક આપ નામદારને જણાવવાની હું રાખ લઉં છું કે આ લડત જે બહુ લીધે સ્વરૂપ પાડે એવો સંભવ છે તે અટકાવથી આપના હાથમાં છે, અને તેથી આપને માન સાથે આમંત્ર કરું છું કે લોકોને પોતાનો કેસ પૂરતી સત્તાવાળા નિષ્પક્ષ પંચ સમક્ષ રાખી કરવાની તક આપો.

આપ નામદારને એમ લાગે કે આ જાળતમાં રબર મળવાનેનું છે તો પોતાનો ત્યારે આપને ગળવા આપવા હું તૈયાર છું.

આપનો નમ્ર સેવક,
વલ્લભભાઈ ડ. પટેલ

નામદાર સર લેરલી વિલ્સન એમ

ઉપરના પત્રની પહોંચ

(ગવર્નરના ખાનગી મંત્રીનો જવાબ)

ગવર્નમેન્ટ હાઉસ,
મુબઈ, ૮-૨-૧૯૨૮

શ્રીયુત પટેલ,

બારડોલી તાલુકામાં થયેલી નવી આકારણી બાબતનો તમારો તા. ૬ ફીનો કાગળ નામદાર ગવર્નરસાહેબ સમક્ષ રબૂ કરવામાં આવ્યો છે, અને તે ઉપર વિચાર કરવા તથા તેનો નિકાલ કરવા મહેસૂલખાતા તરફ તે રવાના કરવામાં આવ્યો છે.

આપનો,

જે. કે. ર.

માઈવેલ સેક્રેટરી

સરકારનો લૂલો બચાવ

નં. ૭૨૫૯-બી/૨૪-૩૧૮૬

મહેસૂલખાત

મુબઈ કિલ્લો, ૧૧-૨-૧૯૨૮

જે. હબરુ. રિમથ આઈ. સી. એસ.

મત્રી, મુબઈ સરકાર મહેસૂલખાત, તરફથી

શ્રી. વલ્લભભાઈ જી. પટેલ જોગ,

બાબત- બારડોલી તાલુકાની નવી આકારણી

સાહેબ,

સરત નિલ્લાના બારડોલી તાલુકાની થયેલી નવી આકારણીના સબખા નામદાર ગવર્નરને તા. ૬-૨-૧૯૨૮ના રોજ તમે જે પત્ર લખ્યો તેનો નીચે પ્રમાણે જવાબ આપવાની ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ તરફથી અને સૂચના થઈ છે

ચાર શાહુકારને ટંકે

૨ કાગળની શરૂઆતમાં તમે જણાવ્યા છે કે સરકાર સાથે બનતા 'લગી મોટો કમડો યાજવા તમે ઇતેબર છે, અને તેથી નામદાર ગવર્નરને તમે લખી જુઓ ત્યાં સુધી તા. ૪ થીના રોજ મળેલી તેમની સમામાં કોઈ પણ નિર્ણય ઉપર આપવાનું મુદતથી રાખવાની તમે સલાહ આપી, અને તમારી સલાહ માનીને એક અકવાડિયુ રાહ ભેગા તેમજે કબૂલ કર્યું. જે ૧૩ મીના 'યર્ધમ્સ એન્ડ ઇડિયા'માં પ્રગટ થયેલી હકીકત ખરી હોય તો તમે તા. ૧૨ મીના રોજ બારડોલી મુકામે મળેલી પરિષદમાં તમારા બાબખુર્મઈ

બારડોલી મત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

જણાવ્યું છે કે તમારો કાગળ મહેસૂલખાતા ઉપર નિમલ માટે મોકલવામાં આવ્યો છે એવો જવાબ તમને મળ્યો છે વર્તમાનપત્રના અહેવાલમાં આગળ છે કે 'શ્રી પંડેલ આ જવાબનો અર્થ એવો કર્યો કે નવી આકારણી બાબત પોતાના ઠરાવ ઉપર ફરી વિચાર કરવા સરકાર ના પાડે છે, અને તેથી મહેસૂલ નહિ ભરવાની લડત ચલાવવા એકતોને તેમણે સલાહ આપી' હું તમારા ધ્યાન ઉપર લાવવા માગું છું કે નામદાર ગવર્નર ઉપરનો તમારો કાગળ નિમલ માટે મહેસૂલખાતા વરફ રવાના કરવામાં આવ્યો તે સરકારી વહીવટને અનુસરીને જ થયું છે, અને તેથી તે ઉપરથી તમે જે અનુમાન કાઢ્યું છે તે વાજળી ન ગણાય આ સંજોગમાં, ઉપર ટીકું તમારું વાક્ય મારા અનુયાયીઓને હું અકુરામાં સખી રહ્યો છું એવી મતલબના તમારા સૂચન સાથે બધા બેમાડનું ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલને મુશ્કેલ જણાય છે જે વર્તમાનપત્રના અહેવાલો ખરા હોય તો તે ધ્વાસસાના કેટલાક શુજરાતી સંઘો, જેમણે સભામાં સૂચનાઓ પૂરક હોવા દોષાને એત્યા,— જોકે એ સંજોગો થાય આકારણીની તે વિરુદ્ધ જ હોવાનું જાણવામાં છે,— તેમના કરતા તમારું વલણ જીદ જણાય છે

૩ તમે લખો છો કે સરકારી મહેસૂલી નીતિને લઈ શુજરાતને ધણું ખમવું પડ્યું છે એ વસ્તુ ગવર્નર-ઈન-કાઉન્સિલ કેઈ પણ રીતે સ્વીકારી રાકતા નથી અને તેઓ નામદાર તો આ આકારણીને મજૂરી આપતા સરકારી ઠરાવમાં જે કહેવું છે કે ખીછ આકારણી સુધીના વરોમાં આ લાઠીનો ઇતિહાસ સતત વધતી જતી આબાદીનો દરો એ કથનને ફરી બારપૂર્વક વળગી રહે છે છેલ્લા ત્રીસ વરસોનો બારડોલી તથા ચોર્યાસી લાઠીનો ઇતિહાસ આ આગાહીનું પૂરક સમર્થન કરે છે

૪ તમે જણાવો છો કે આકારણી નફી કરવામાં સરકારની સ્પષ્ટ ફરજ હતી કે જે દોષાને મહેસૂલ ભરવું પડવાનું છે તેમને સરકારે બધી બાબતોની જાણ કરવી જોઈતી હતી, અને સરકારી અમલદારોને સૂચના આપી જોઈતી હતી કે ગામના પ્રતિનિધિઓ સાથે ખૂબ મસલત કર્યા વિના અને તેમના અભિપ્રાયોને યોગ્ય વળ આપ્યા વિના તેઓ કેઈ પણ નીતની બલામતો ન કરે તમે કહેવો છો કે સરકારી અમલદારોને આવું કશું કંઈ નથી તમને એની તો ખબર દરે જ કે સૂરત જિલ્લાના જે પ્રાન્તમાં બારડોલી લાઠી આવેલો છે, તે પ્રાન્ત દેવ-ધુ ખાતના અનુમતી અમલદાર મિ એમ એસ જયકરના દવાલામાં દનો અને તેમને આ આકારણી તેવર દરેલી છે દસ મહિના સુધી તેઓ તણામાં રહ્યા છે અને દરેક ગામની તેમણે બસબર તપાસ કરી છે તેમને યોગ્ય

ખેતરો ઉપર જઈ જોડતો સાથે વાવવીતો કરી છે તથા તેમની સાથે મસલત કરી છે. આ ઇલાકામાં આકારણીનું કામ કરવાની જે પ્રથા હમેશની ચાલી આવી છે તે મુજબ જ તેમણે આમ કરેલું છે. અને આ બાબતમાં કાયમના હુ મો ૧૧ તેના અમલમાં કરો ફેરફાર તેમણે કર્યો નથી, એટલે લોકોને મોતાની ફરિયાદો સહનવાવાની તક મળી નહોતી એમ કહેવું ખરું નથી.

૫ તમે આગળ કહ્યો છો કે 'સરકારી અમલદારોએ ગણોતપટા અને સાથના આકડાઓ ઉપર આધાર રાખ્યો છે, જે ધોરણ આ ઇલાકાના જમીનમહેસૂલના ઇતિહાસમાં આ વખતે સરકારે પહેલી જ વખત સ્વીકાર્યું' આ કથન તમે કયા આધારે કહ્યો છો તે જવનર અને તેની કાફિસલ નક્કી કરી શકતા નથી. લૅંડ રેવન્યુ કોડની ૧૦૭મી કલમ કહે છે કે જમીનમહેસૂલની આકારણી કરતી વખતે જમીનની કિંમત ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે. વળી સેટલમેન્ટ મેન્યુઅલ જે ૪૪ વર્ષથી અમલમાં ૧૧ તેમાં આકારણીઅમલદારને સૂચના આપેલી જ છે કે બીજા પક્ષ પેટલીક બાબતો તેણે ધ્યાનમાં રાખવાની છે. આમાંની એક ગણોતપટા, વેચાણ તથા ગીરના આકડા વિધેની પણ છે. તમે કહ્યો છો કે આકારણીઅમલદારે પ્રથમ મોતાનો રિપોર્ટ આકારણીની પ્રચલિત પ્રથા, જેમાં સાથને ઝીણું બાબત ગણવામાં આવી છે તે ઉપર આધાર રાખીને થયો અને તમે ઉમેરો છો કે આમરણીકમિશનરે આકારણીનું નવું ધોરણ સ્વીકાર્યું, એટલું જ નહિ પણ આકારણીઅમલદારે મામોનું કરેલું વર્ગીકરણ રદ કરી તદ્દન નવા જ ધોરણ ઉપર ફરીથી વર્ગીકરણ કર્યું છે અને એ આકારણીકમિશનરની ભલામણો મનુર રાખીને સરકારે તદ્દન નવું જ ધોરણ કાબવ કર્યું છે એટલી વાત તદ્દન સાચી છે કે આકારણીકમિશનર, જેમને આ જિલ્લાના પહેલાના કેનેકટર તરીકે તાત્કાલિક ખૂબ પરિચય છે તેમણે વર્ગીકરણમાં કેટલાક ફેરફારો કર્યા, અને ગણોતપટા તથા સાથના આકડાઓ ઉપર આકારણીઅમલદારના કરતા વિશેષ ભાર મૂક્યો પરંતુ હું એમથી નિદેશ કરવા ઇચ્છુ છું કે તેમના આ નીચી લોકોના હિતમાં મુજબ થવાને બદલે હકીકતમાં સાત જ થયો છે. આકારણીઅમલદારની ભલામણોને પરિણામે ચાલુ મહેસૂલમાં ૩૦ ૫૦ ટકાનો વધારો સૂચવાતો પડે, ત્યારે આકારણીકમિશનરની ભલામણોને પરિણામે ૨૦ ૦૩ ટકાનો વધારો થાય છે ત્યારબાદ નામદાર રેવન્યુ મેન્ડરે ધારાસભાની ૧૯૨૭ના ચર્ચાની બેઠકમાં મોતાના બાપણમાં, જેનો ઉલ્લેખ તમે કર્યો ૧૧ તેમાં, જાહેર કર્યા અનુસાર મોતાને મળેલા આકડાઓ અને હકીકતો ફરી તપાસી, અને એવંટ, લાકાઈ ફરમ્યાન અવિશય વધી ગયેલા બાબતો કારણ સૂચવું.

આરડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

રીતે કાઢી નાખવાના તથા અન્યાય થવાનો સહય પૂરેપૂરો યાજવાનું હેતુથી આઝાદીઝંમલદારે સૂચવેલા અને આઝાદીઝંમલદારને ફેરફાર કરી નક્કી કરેલા દરોખા ખૂબ ધટાડો કરી નાખ્યો, જેને પરિણામે આઝાદીઝંમલદારના ૩૦ પૃષ્ઠ ટકા તથા આઝાદીઝંમલદારના ૨૬૦૩ વધારાને બદલે ચોખ્ખો વધારો ૨૧૬૭ ટકા નક્કી કરવામાં આવ્યો. તમે કહો છો કે જે રીતે બધા વાધાઓ લગાડી દેવામાં આવ્યા તે બતાવે છે કે વાધાઓ મને તેટલા મહત્વના હોય અને પરિણામે મને તેટલા મહત્વ હોય હતા આગ્રહપૂર્વક વધારો કરવાનો સરકારનો નિર્ણય જ હતો. ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ આમાં રાજે છે કે ઉપર આવેલા આકાંક્ષાઓ ભેગા પાછી તમારી ખાતરી થશે કે તમારી વાતને હકીકતનો ટેકો મળતો નથી. સારાસા, તમારી જે દલીલ છે કે ખેડૂતોની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લીધા વગર અને તપાસ માટે જેટલા સાધનો મળી શકે તે બધા સાધનોનો સંપૂર્ણ વિચાર ક્યાં વિના આ આઝાદી ઘોષણ કરવામાં આવી છે તેનો ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ ભાર ઈને ધનધાર મેં છે.

૬ તમે એવું સૂચવો છો કે જે ૩૧ ગામોમાં ૧૬મી જુલાઈ ૧૯૨૭ના સરકારી ઠરાવ ન ૭૨૫૬/૨૪, જે જમીનમહેસૂલના વધારાની બાબતમાં ઉત્તરનો હુકમ હતો તેની સામે જે મહિનાની અંદર વાધાઓ દર્શાવવાની નોટિસો જુલાઈના છેલ્લા અઠવાડિયામાં આપાઈ તેમાં નિયમનો ભારે ભંગ થયેલો છે તેનો ખુલાસો એ છે કે આ બદલી નોટિસો તે જ ગામોમાં આપવામાં આવે છે જ્યાં આઝાદીઝંમલદારે સૂચવેલા દરો કરતાં ઘણું વધારે દરો નક્કી કરવામાં આવ્યા હોય આવી નોટિસો કાઢવી જ જોઈએ એવું કાયદાનું બંધન નથી, પરંતુ એ કાઢવાની વટીવટી મયા જેટલા કહેવાથી ખરી થયેલી છે કે આઝાદીઝંમલદારના સૂચવાયેલા દરોમાં સરકારને ફેરફાર કરવો જરૂરી જણાયે છે તેની લોકોને ખબર પડે. એ વસ્તુ તો એક પ્રકારની શબ્દ છે, તેમાં અભીર નિયમન જ રીતે થઈ જાય છે તે સમજાવું પડેલું છે તમે કહો છો કે આવી નોટિસોથી ઠરાવ ઉત્તરનો હુકમરૂપ છે એ વસ્તુ નીકળી જાય. ■ હું કહું છું કે આ ઠરાવ ઉત્તરનો હુકમરૂપ જેટલા જ અર્થમાં નથી હોતા કે જે જે મહિનાની અંદર જે અરજીઓ આવે તે ઉપરથી સરકારને પોતાના ઠરાવમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાય તો સરકાર દરમાં ફેરફાર કરે અને ઠરાવેલા દરો ચેરવાનખી ■ એવી સરકારને ખતરી ન થાય તો તે ઉત્તરના રહે તમે લખો છો કે આવી નોટિસોથી ઉત્તરનો હુકમ બદલ પાત્તા પડેલા બધા વાધાઓનો નિર્ણય કરવાની સરકારની ફરજ થઈ પડે છે, અને ઉત્તરના

હુકમની ॥ મહિનાની નોટિસ મળ્યા વિના ચાલુ વર્ષમાં વધારેલા દરોને અમલ કરી સકાય નહિ આવી છ મહિનાની નોટિસની બાબતમાં કોઈ ભતનો કાયદો કે વહીવટી હુકમ હોવાનું ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ જાણતા નથી, અને તમે એનો ઉલ્લેખ કરો છો તે તેઓ સમજી શકતા નથી.

‘બહારનાઓ’

૭ છેવટમાં હું એટલું જણાવું છું કે પોતાના અમલદારોએ સૂચવેલા દરો કરતાં ઓછા દરો સરકારે કરાવ્યા છે, ખેડૂતો લગ્ન કરી ભતની હાડમારી ન પડે તેની ખાસ કાળજી રાખીને જ તે પ્રમાણે સરકારે કરેલું છે, અને હવે નવી આકારણી પ્રમાણે વસૂલ લેવાનું મુલતવી રાખવા, અથવા આકારણીનો ફરી વિચાર કરવા, અથવા બીજી કોઈ પણ ભતની શકત આપવા સરકાર તૈયાર નથી આ પ્રમાણે જાહેર કરવા છતાં ખારડોલીના લોકો પોતાની જ જુદીએ ચાલીને અથવા બહારનાઓની શિખવણીને વશ થઈને મહેસૂલ ભરવામાં કરૂર કરશે તો લેડ રેવન્યુ કોડ અનુસાર જે થયેલા લેવા જોઈશે તે લેતા ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલને જરા પણ સંકોચ નહિ થાય, અને તેને પરિણામે નહિ બરનાસઓને ખસૂસ જે હુકમાનમાં ઠાવવું પડશે તેને માટે પોતે જવાબદાર નહિ રહે

તમારો સેવક,

જે. ડબ્લ્યુ. ફિમથ

મંત્રી, મુખર્જી સરકાર જમીનમહેસૂલખાતે

વલ્લભભાઈનો રદિયો

શ્રી વલ્લભભાઈ કવેરભાઈ પટેલ તરફથી

જે. ડબ્લ્યુ. ફિમથ એક્સવાયર, આઈ સી એસ

મુખર્જી સરકારના રેવન્યુ ખાતાના મંત્રી ભેગ

અમદાવાદ તા ૨૧-૨-૧૯૨૮

સાહેબ,

મારા તા. ૬ ફી બનેવારીના કાગળના જવાબમાં તમારો તા ૧૬ મીનો લખેલો લખાણ વીજતભર્યો કાગળ મળ્યો તે માટે હું તમારો આભારી ॥ તમે લઠાવેલા જાહેરાતો સુધાઓને હું કમવાર જવાબ આપીશ

૨. ગઈ ૧૨ મી તારીખે ખારડોલી તાલુકાના લોકોને જમીનમહેસૂલ ભરવા ના પાડવાની સલાહ આપવામાં મેં જે વલણ અખત્યાર કીધું તેનો તમે કાઢેલો અર્થ જોઈ હું વિસ્મય પામ્યો છું તા ૪ થીએ જ લોકો

આરટોહી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

સત્યાગ્રહ કરવાનો કસબ કરવાની તૈયારી કરીને આવેલા અને મારી મૂચનાને માન આપીને જ તેઓ ૧૨મી તારીખ સુધી પોતાનો નિષ્કંથ મુલતવી રાખવા હૃદય ધરેલા એ બીના તમારા ધ્યાનબહાર રહી જણાય છે મેં આ દષ્ટિકોણ મારા કાનજીભાઈ સ્વપ્નપો જણાવી દીધી. જવાબમાં મારા આટલી અગત્યના કામગીરને રેવન્યુ ખાતા તરફ મોકલવામાં આવી છે એમ જણાવતા મામુલી પટ્ટોચના કામગીર હરરાત મજૂર તારીખ સુધી બ્યારે કરી વધુ જવાબ મને ન મળ્યો ત્યારે મારે એવું અનુમાન કાઢ્યું જ રજુ ૯૬ કે ખાતાએ મારા કામગીર પર ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી જોઈ જે તેમ નહોતું તેા મારા કામગીરો વીગતવાર જવાબ તમે આપવાના છે એવી ખબર મને તા ૧૨મી પહેલા તારથી બજાર બીજી રીતે કરવાનો રસ્તો તમારે માટે ખુલ્લો હતો

તા ૧૬મી જાનેવારીના 'યજ દિડિયા'માં બારડોલી પરિષદનો જે ચત્તાવાર અહેવાલ છપાયો છે તે પરથી તમે જોશો કે મારા આપણા મે કહેલું કે જે સરકારે આપણી વહિ યાત્રે ત્યાં સુધી મહેસૂલવસૂલી મુલતવી રાખવાના દુકમી કાકમી હોત તેા હું પણ રાહ જોવા આનામની ન કરતા. પારાસલાના સરકારની બાબતમાં તેા મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે પહેલી જ સત્તા વખતે તેમણે સ્વપ્ન કહ્યું હતું કે તેઓ પોતાને સુઝ્યા તે બધા છપાયો બજારમાંથી ચૂક્યા છે, અને ઉપર ખેડૂતોને મારી પારો જવાની સલાહ આપવા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ તેમને જડ્યો નથી વળી ખેડૂતોને તેઓ જે પગલુ લેવા માગતા હતા તેના પરિણામને લગતી મે આપેલી ચેતવણી મજૂર સહજીવસ્યોને આપેલી ચેતવણી કરતા કદાચ વધુ જ આકરી હતી

ગુજરાત કેટલું ખમ્મે છે ?

ક તમારા કામગીરના પેરા ક મા તમે જે કહ્યું છે તેના જવાબ આપવામાં હું તમે ધાતણ કરેલા ધોક્કાથી સુરની હરીશી નહિ કહું હું બીજી બાબતોમાંથી થોડીક આગળ તરી આવતી બાબતો પર જ નામદાર ગવર્નરસાહેબનું ધ્યાન ખેંચીશ તે એ કે

(ક) ગુજરાત એ આખા ઇલાકામાં સૌથી આકરામાં આકરા જમીનમહેસૂલ લેવાનો પ્રાંત છે આ સર્વ પમે કબૂલ રાખેલી બીના છે

(ખ) ખેડા જિલ્લાના કેટલાયે તાલુકાઓમાં હાલની પૂરી થયેલી મહેસૂલઆકારણીના ગાળા દરમ્યાન મજૂર આકારણીને પરિણામે જે સ્થિતિ ઠળી થઈ તે સરકારને પોતાને પણ એટલી આમરી લાગેલી કે તેમને મજૂર ગાળામાં સખ્યાબધ આમડાને અવારનવાર ૧૬ ટકા છંટની

ત્રાદતો આપવાની ફરજ પડેલી, અને અંતે એટલેથી પણ ન અટકતાં પાછળથી જ્યારે સ્થિતિ છેક કચળી ગઈ ત્યારે એ તાલુકાઓમાં તે ફેર-ઓકારણી પણ કરવી પડેલી.

(ગ) ઇલાકાના સારામાં સારા જિલ્લાઓના લોકવસ્તીના તેમજ પશુપતનના આંકડા જેવાં મજફર જિલ્લાઓની આખાની ઘટલી જઈ દિન પ્રતિદિન તેમનાં હીર ચુસાવાં નવ છે એમ જ માલુમ પડે છે. નીચલા આંકડા સરકારી વસ્તીગણતરી તેમજ ખેતીવાડીના અહેવાલોમાંથી ટાંકું છું :

જિલ્લો	વસ્તી	ખેતીકપથીના ટોર
	૧૮૬૧ માં ૧૯૨૧ માં - ૧૮૮૫-૮૬ માં ૧૯૨૪-૨૫ માં	
અમદાવાદ	૬,૨૧,૫૦૭ ૮,૬૦,૬૧૧	૧,૫૬,૩૬૦ ૧,૧૭,૯૨૫
ભરૂચ	૩,૪૧,૪૬૦ ૩,૦૭,૭૪૫	૬૭,૬૩૧ ૫૬,૬૬૫
ખેડા	૮,૩૧,૭૬૪ ૭,૧૦,૪૮૨	૧,૧૭,૭૪૪ ૧,૦૬,૧૬૩
સુરત	૬,૪૬,૬૮૬ ૬,૭૪,૩૫૭	૧,૪૬,૫૨૦ ૧,૧૨,૬૦૩

સુરત જિલ્લાની વસ્તીમાં સહેજ વધારો દેખાય છે એ હું કબૂલ કરું છું. પણ એ આકડો વાચનારના મનમાં સાથે સાથે એ સવાલ પણ ઊભો પડે છે કે વગર નથી રહેતો કે ૥ આ જિલ્લાને પણ ખીલ ઠસદીન જિલ્લાઓની હારમાં બેસાડવાનો ઇરાદો તો નવા મહેસૂલવધારાના મૂળમાં નહિ હોય ?

(ધ) ખેડૂતોની વધતી જતી કરજદારીનો દૃષ્ટિએ લેવામાં આવેલા વાધાને સરકારી ઠરાવમાં અવગણનાપૂર્વક ઉઠાડી દેવામાં આવ્યો છે. ખિનસરકારી તપાસમાંથી એક જણાય છે કે આગલી આકારણી વખતે બારડોલી તાલુકાની વસ્તી ઉપર ૩૨ લાખ રૂપિયા નેટલું કરજ હતું, જ્યારે આજની કરજદારીનો આકડો એક કરોડ રૂપિયાની આસપાસ થવા નાંચ છે.

૪. તમે જણાવો છો કે સેટલમેન્ટ ઓફિસરે પોતાની તપાસ ' આ ઇલાકાના મહેસૂલતપાસના કામની પરંપરાને ચુસ્તપણે વળગી રહીને ' કરેલી. આ બાબતમાં ખેડૂતોના પ્રત્યક્ષ પ્રસંગમાં આવીને બારીક તપાસ કર્યા પછી હું કહી શકું છું કે મજફર તપાસણીઅમલદારે નામ લેવા જેવી કમી જ પૂરતપાસ કરી નહોતી, માત્ર પટેલવંશીઓ પાસેના દાખલાઓ ઉપર જ આધાર રાખીને પોતાનો રિપોર્ટ ઘડેલો, અને પરિણામે જે જાતના ઠહેવાતા જમીનચલાસો તેમજ ગણતપકાઓને પોતે પોતાની ગણતરીમાંથી બાદ રાખ્યાનો તેજી પોતાના રિપોર્ટમાં દાવો કર્યો ૥ તેવાં ચલાસો તેમજ મટાઓ તેજી ગણેલાં છે. હું તેના મજફર દાવાનો આરપૂર્વક ઉત્કાર

આરટીસી સત્યામહનો ઇતિહાસ

- કર્તુ ૧, અને આ દબીસોના આકાશએને લગતા તેના રિપોર્ટમાંના 'છ' તેમજ 'એચ' એકે પત્રો પુરતાર કરી આપવા સારુ તપ સર્વ આપ્ત નર્તુ ૧, અને રિપોર્ટમાં લોકોની એકે લગવાદજ્યાની મધ નથી, માત્ર 'દેહોડ' એકે સર્વેય' (પદ જીવતો, દકપત્રો)માથી મેળવેલી અનિશિત દબીસો પર તેમજ અસાધારણ વળગાના વરસેના લાગે ઉપર ઘટેલો છે.

તમારા જ અમલદારો શું કહે છે ?

પ તમારા કામગીરી પાલખા પેરામાંની તમારી જિંદગી કીલેનો મારે પણ કંઈ વિસ્તારથી જ જવાબ આપવો પડ્યો તમે કહો છો કે નર્તી પડ્યો અને મરેલના દરેના આકાશએ ઉપરથી જ મહેસૂલઆકારથી કરવાનો સિદ્ધાંત આ દલામાં સરકાર આ પહેલી જ વાર અખત્યાર કરવા બોલી છે એ માત્રુ કપન મે 'સા આધરે કપુ' છે તે સરકાર ગોતી મકી નથી ' જવાબમાં હું તને નામદાર મન'સાહેબ આગળ સરકાર તરફથી બહાર પાડવામાં આવેલ 'જનીનમહેસૂલઆકારી કમિટી મુજબ, એ મહેલા પ્રમખ દના જવાનો ' એ નામત્રુ પુસ્તક મૂકવા વિનંતિ કરુ ૧, મજૂર પુસ્તકમાંથી અદમદનમર જિલ્લાના ત્યારના કલેક્ટર અને દાલ ઉત્તર વિભાગના કમિશનર મિ રબલ્યુ રબલ્યુ સમર્પે મોકલેલ એક અનુમતી રેવન્યુ અમલદાર તરફથી આવેલ નીચેના જવાબ તેઓ નામદારને વાંચી રા બતાવજે

“ સવાલત્રુ વલ્લુ એકલા મરેલના દરેને જ મહેસૂલઆકારથી કરાવવાના આધાર તરીકે નકી કરવાની દિલામાં હોય એમ મને લાગે છે એ માત્રુ મિ અનુમાન સાચુ હોય તો મારો જવાબ નકારમાં છે એટલુ હું સ્વીકારુ છું કે આકારણીઅમલદારે વધુમાં વધુ વધારાની પેતાની બલામણુ કરવામાં એટલી બાબતો મણાવવાની છે તેમાંની એક બાબત તરીકે આ મરેલના દરોની પાતને મણવી એઈએ પણ હું માત્રુ હું આજ સુધી હોઈ દિવસ દેવળ મરેલને આકારણીના ગજ તરીકે ગણવામાં નથી આવી ”

ઉપરાંત વરત્ર જિલ્લાના ત્યારના એકિટમ કલેક્ટર શ્રી મર્દેકર જેમને જનીનઆકારણીના કામનો બહોળો અનુભવ હતો તેમનો જવાબ હતો :-

“ જનીનમહેસૂલની આકારણી અગાઉ કદી નર્તી મરેલને આધારે નકી કરવામાં આવી નથી ”

હવે આમાં સમાલ સિદ્ધાંતની બાબતમાં તો હું મુજબ ઇલાકાના રેવન્યુ અમલદારોમાંથી ચારના જ અભિપ્રાયે ટકીરા પહેલો ટકેલો જવાબ આપનારા અમલદાર મરેલના પદએને જનીનઆકારણી નકી

કરવાની ધ્યાનમાં લેવાની જાણતોમાની એક વસ્તુ તરીકે સ્વીકારવા એ પણ કેટલું બધું અસંતોષ રસ છે એના કારણે આપતા જણાવે છે

“આવા ગણેશોતની આવક ઉપર જલ્દેનારા જમીનવાળાઓનો વર્ગ નીતે ખેતી કરનાર ખેડૂતવર્ગના પ્રમાણમાં ઘણો જ નાનો હોય છે ૧૯૨૧ની વસ્તીગણતરી જ જુઓને તરત જ ખાતરી થશે કે ગણેશોતે જમીન ખેડવાનારા આવા લોક સામાયિક ખેડૂતોની દુલ વસ્તીના ૮ ટકાથી પણ ઓછા છે આ તાલુકાના પહાણીપત્રમાં તપાસતા તેમાં તેના કારણે તપાસવાની મને જિજ્ઞાસા થઈ આ તપાસ કરતા મને માલૂમ પડ્યું કે ગિરપુર કસબાની આસપાસ આવેલા ગામડાની ઘણી જમીનો સિંગપુરના સાહુકારોના હાથમાં ગયેલી છે મજૂર જમીન તેઓ ભતે ખેડતા નથી, પણ મૂળ જમીન જમીનો હોય છે તેમને જ તે ગણેશોતે ખેડવા પાછી આપે છે આ મૂળ ખેડૂતો પોતાની મૂળની જમીનો ખેડવા ખાતર પણ પોતાના જ હાથમાં રહે અને ખીલ ખેડનારાના હાથમાં ન જાય એ બાબતમાં ભારે આમહી હોય છે અને એમની એ લાગણીનો લાભ લઈને સાહુકારો દર નવો ગણેશોતપટ્ટો કરતી વેળાએ ગણેશોતની રકમ વધારે જ જાય છે ”

મિ રમાટે પોતે નીચે મુજબ કહ્યું છે

“રૂપતવારી પ્રાંતમાં બહુ ઓછા ટકા જમીન ગણેશોતે ખેડાય છે, અને તેટલી ઓછીમાથી પણ ઓછામાં ઓછી અરધી જમીન ખરી ાપજને દરે અપાતી નથી ઘણા ગણેશોતપટ્ટા કહેવાતા વેચનારને જ ખરીદનાર તરફથી કરી આપવામાં આવે છે, અને ગણેશોત તે ખરું ગણેશોત નહિ પણ માત્ર ‘ન્યાજ’ હોય છે આ પ્રમાણે ગણેશોત એ મહેસૂલઆકારણીનો કાટો બનાવી શકાય એટલું ધોરણ સાધન નથી ”

શ્રી મહેંકર પોતાના ઉપર ટકેલા જવાબમાં કહે છે

‘અથ ગણેશોત રોપી કાઢવા સહેલ નથી રોકડ ગણેશોત બહુ જ મૂંઝવે લેવાયદેવાય છે, અને લાગબલ્યઈના ગણેશોત સહેલાઈથી રોકડમાં બદલી શકાતા નથી વળી સર્વ ખાતાએ જમીનોના વર્ગીકરણને આધારે જ નહોતો પાડેલા હોય છે, તે મુજબ ગામેગામના તેમજ ખેતરખેતરના ગણેશોતમાં ફેર પડી જાય છે જમીનની કિંમત આકાશમાં ગણેશોતના દર ભોમિયાની ગતજ સારે છે ખરા પણ એને જ મહેસૂલની આકારણીનો એકમાત્ર આધાર બનાવવા એ આ ઇલાકાને માટે સલાહકારક નથી જમીનની માત્ર ખૂબ હોય અને વસ્તીની ઘીક હોય ત્યાં ગણેશોત ખેડવામાં થઈ જાય છે માત્ર નથી હોતી ત્યાં દર નીચા હોય છે એ ગણેશોતના દરને મહેસૂલ-આકારણીના એકમાત્ર આધાર તરીકે સ્વીકારવામાં આવે તો ખેડૂતો-

આરોગી સત્યાચરનો ઇતિહાસ

અવશ્ય દુઃખીદુઃખી થઈ જાય, ક્ષત્રુ તેઓ બીજે ધમ્મા કરી ન શકે. તેથી મારો અભિપ્રાય એવો છે કે ગણેશને દિશાસૂચક તરીકે ગણવા, આકાશનીના કુળ આધાર તરીકે નહિ. આ જ સિદ્ધાંતને અનુસરીને આજ સુધીની બધી નવેસર મહેસૂલઆકાશણીઓ થઈ છે, અને એમાં ફેરફાર કરી નવો ચીલો શા માટે પાડવો અને સારું કું કું કારણ જોઈ શકતો નથી. આકાશણીઅમલદારને તેવું કામ કરવાને ને નિયમો ધરી આપવામાં આવેલા છે તે જ સાદુ રહેવા જોઈએ.”

હવે એક જ વધુ ઉત્તરો દું ટાકીશ અને તે તમારો પોતાનો તમે એકા નિર્ધાના કલેક્ટર તરીકે અભિપ્રાય આપેલો.

“જમીનોના ગણેશને મહેસૂલઆકાશણી કાચવાના કામને સારું પૂરતો આધાર નથી. આજમા જોયું હિંદુસ્તાનના આ લાગણી તે નથી. આર્થિક કારણોને આધારે ગણેશ નથી થતાં નથી વસ્તી ગીચ હોય ત્યાં જમીન માટે દરીદ્રાઈ થાય છે. એવી દરીદ્રાઈમાં ધણીવાર ખેડૂતો કિંમત કરતા વધુ આપે છે. ને એમ પૂ. તા હો કે તે પછી એ લોકો શ્રમરે કેમ કરતા હશે, તે એનો જવાબ એ છે કે મિત્રમ વીતરે નવરાસના દિવસોમાં એ લોકો દારૂદ્રાઈ કરે છે, બજાર અને ગાડાની મદદથી ભાડાં કરે છે, દારૂ રાખી ધક્કા લે છે. વગેરે. જમીનમાં ખાતર ન ખાતુ હોય, મહેનત કરી સુખારી હોય. કાં હોય, ઇત્યાદિ કારણોથી જમીનજમીનની કિંમતમાં ફેર પડે છે. ધારી જમ્યાઓએ ખેડૂતો ચોક્કસ લાવના અગર લાગણીઓને વસાવતીને પણ પોતાની જમીનોને વળગી રહે છે, અને આર્થિક દૃષ્ટિએ તેના તે પગલાનો મર્દ રીતે બચાવ થઈ શકે તેવું હોય નથી. તેથી એમ સૂચક હું કે ગણેશ સિદ્ધાંત બીજો જ કઈક આધાર શોધવો એ વધુ બાજબી. ■”

આ બધા કથનો સરકારને દફતરે પડેલા છતાં બરિષ્ઠમાં મહેસૂલ આકાશણીના એકમાત્ર આધાર તરીકે ગણેશના દરોને સરકાર સ્વીકારશે એવી અપેક્ષાથી સેટલમેન્ટ કમિશનરે મદદથી કરેલી આ અવનવી રીત વિશે તમે સાચા અજ્ઞાન બતાવો છો. એ જોઈ કું ભારે નવાઈ પામું છું. માત્ર નિવેદન છે કે આરોગી તાડકાના ગણેશપદ્યો, જગના ઉપર સેટલમેન્ટ કમિશનરે પોતાની ગણતરીઓ બાધી છે તેમાનો ધણો મોટો ભાગ ઉપર રાકેલા ઉત્તરોઓમાં વર્ણવ્યા છે તેવા એટલે આધાર માટે ગણતરીમાં ન લઈ શકાય તેવા પ્રકારના છે.

૧ સેટલમેન્ટ અમલદારની તેમજ સેટલમેન્ટ કમિશનની બલામણેને સરકારે ને ઢળવી કરી છે તેમાં પણ સરકાર ખેડૂતોને ન્યાય આપવાની

ચિતા પ્રગટ નથી થતી, પણ ગોટાળિયા અને વાધાલયો આધાર પર, કૃત્રિમ લાવો ઉપર અને ગણોત્તના દોના અન્યાયી સિદ્ધાંતના જોર ઉપર કરવામા આવેલી મહેસૂલવધારાની બહામણમા રહેલા હડહડતા અન્યાયની કચવાતે અને કરેલી કબૂલાત જ બંધત થાય છે. સરકારે સૂચવેલા રકમ ટકાનો ચોખ્ખો વધારો એવી માડવાળ છે જેની હસ્તીને માટે આધાર કે દલીલ છે જ નહિ. એમાથી એટલુ જ ફક્ત થાય છે કે દરખાસ્તોને ખેંચતો ઉપર વધારાનો કર નાખવાને સારુ સરકાર કૃતનિશ્ચય હતી.

૭ મારુ નમ્ર નિવેદન છે કે આ દર નક્કો કરાની બાબત માડવાળની હતી જ નહિ. કા તો સેટલમેન્ટ અમલદારોના રિપોર્ટ સાલ શાશ છે, નહિ તો સાલ અગ્રાહ છે, તે શાશ નથી, કારણ એક તો તે અનિશ્ચિત અને ખામયા પાયા ઉપર રચાયેલા છે, અને બીજું તેમની બહામણો એવા સિદ્ધાંત ઉપર રચાયેલી છે, જે સિદ્ધાંતને સરકારના જ સુખ્યાબધ અમલદારોએ વાધાલયો અને ખેંચતોના હિતવિરુદ્ધનો ગણી તે વિરુદ્ધ સ્પષ્ટ રાખેલા પોષાર કર્યો છે. આ સ્થિતિમા અત્યંત નમ્રતાપૂર્વક અને તેટલી જ ધમરાપૂર્વક જણાવવાની રજા લઉ છું કે આ આખા મામલાની તપાસ ચલાવવા એક નિષ્પક્ષ પથ નીમ્યા વગર સરકારને છૂટકો નથી. આ તાલુકામા જે સુખ્યાબધ ગામગાને ઉપવા વર્ગમા ચડાવી દેવામા આવ્યા છે તેમની દશા તેમનાથી એછી આકારણીવાળા ગામડાના કરતા પણ ખરી છતાં, આ ફેરફારથી ૬૬ ટકા મુધી મહેસૂલવધારો ચાઢયો છે એ ખીના જોડે તમને કરી નિસખત નથી જણાતી. સાથે સાથે એ પણ જણાવી દઉં કે વાલોડ પેટામા આવેલા આ ગામીની પડોરામા જ આવેલા ગાયકવાડી સરહદના ગામોનુ જમીનમહેસૂલ આ ગામીના ૩૦ ટકા જેટલુ છે.

૮ મે સૂચવેલી નોટિસ 'સર્વે એડ સેટલમેન્ટ મેન્યુઅલ'ના પૃષ્ઠ ૩૬૬મા ઉપર ઠપેલા સરારી કરાનની રૂએ ફેરજિયાત હોય એમ જણાય છે એ વાક્ય આમ છે. 'સેટલમેન્ટ અમલદારે કરેલી દરખાસ્તોમા જે સરકાર ફેરફાર કરે તો નવેસર નોટિસ કાઢવી જોઈએ.' અમલની રાખાતની તારીખની બાબતમા હુકમ આમ છે. 'રેવન્યુ આકારણી હમેશા ૧લી ઓગસ્ટ અને મહેસૂલના પહેલા હપ્તાની વચ્ચે દાખલ કરવી જોઈએ (પૃષ્ઠ ૪૦૨) વસૂલીની બાબતમા લેડ રેવન્યુ ડાડની ૧૦૪થી ૬૧મ ચોખ્ખુ જણાવે છે. 'નવી આકારણી મુજબનુ મહેસૂલ પછીના વરસથી જ લેવાલુ જોઈએ.' આ દાખલામા સરકારે નવી આકારણી જુનાઈમા દાખલ કરી ગામલોખના વાધાઓ મા યા, અને તે ઉપર ઊંચટના દુકમો

ખારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

કરી કાઢ્યા જ નહિ આમ જીલ્લામાં જ નવી આકારણી દાખલ થવામાં સેક્ટરીના મહત્વના કાયદાનું ઉલ્લંઘન થયું છે, અને જે ગામેના વાપાઓ માનવામાં આવ્યા તેમની ઉપર ચાલુ વરસે નવા વધારાની આકારણી એ પણ ચેરકાયદે છે

૬ તમારા કામગીરીના ઉમા પેસામાં તમે જે કંઈ કંઈ છો તેને માટે હું તમારો આભારી છું દિલ્લીની એટલી જ કે તેમ કરવામાં તમે જે ભાષા વાપરી છે તે સરકારના એક જવાબદાર અમલદારને સોંપતી નથી તમે અને તેમજ મારા સાથીઓને 'બદારના લોક' લેખતા જણાવ્યા છે હું મારા પોતાના લોકોને મદદ કરી રહ્યો છું એના રાખમાં તમે એ વાત ભૂલી જાવો છે કે જે સરકારની વતી તમે બોલો છો તેના તમામ મુખ્યપદે બધા 'બદારના લોક' જ બદલે છે હું તો તમને કહી જ દઉં કે જોકે હું અને પોતાને હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ ભાગ કોઈને જ ખારડોલીનો પણ રહીશ સમજી છું, છતાં ત્યાંના દુખી રહેવાસીઓનો ઝાલાળો જ હું ત્યાં ગયો છું અને કોઈ પણ હાથે અને રત્ન આપવી એ એમના હાથમાં છે હું છત્તું છું કે તેમના હોરને અહોરાત્ર ગૂંચનાર, બદારથી આવેલા ને તોપ-ખંડકને નેરે લાદાયેલા આ સમ્પત્તિને પણ તેટલી જ સહેલાઈપૂર્વક રત્ન આપવાનું એમના હાથમાં હોત

૧૦ અતમા એક નિમ્મણ પથ નીમવાની મારી સૂચનાને ફરી એકવાર હું ઉચ્ચાર કરું છું, અને જે નામદાર ગવર્નરસાહેબ મારી સૂચના સ્વીકારવા પુરી હોય તો હું તાલુકાના લોકોને મૃત્યુ મહેસૂલ તાબડોતોળ બરી દેવા સલાહ આપીશ

૧૧ નામદાર ગવર્નરસાહેબની સમતિ હોય તો આ પત્રવહેવાર નું પ્રગટ કરવા માગું છું

તમારો વિશ્વાસુ,

હું છું

વલ્લભભાઈ લલેશભાઈ પટેલ

સરકારનો છેલ્લો જવાબ

જે. હળાયુ ત્રિમથ, આઈ સી એસ

મુળઈ સરકારના રેવન્યુ ખાતાના સેક્ટરી વરદ્ધી સીયુત વકતબભાઈ લ પટેલ જોગ

મુળઈ, વા. ૨૭ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૮

સાહેબ,

તમારા ૨૧મી તારીખના કામગીરી પહોંચ સ્વીકારવાનું ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ વરદ્ધી અને કૃપાનવામાં અભ્યુ છે.

૨ તમારા કામગીરી ત્રીજા ફેરમાં તમે નામદાર ચર્ચના સંસ્થાને જોઈને કેટલીક બાબતો પર ખાસ ધ્યાન જોડ્યું છે. પ્રથમ તો તમે એવો દાવો કર્યો છે કે આખા મુંબઈ જિલ્લામાં ગુજરાત પ્રાંતમાં સૌથી વધારેમાં વધારે જમીનમહેસૂલ વ્યાપારમાં આવ્યું છે. આ સર્વસામાન્ય કથન સત્ય હો કે ન હો, પણ બારડોલી તાલુકામાં હાલ જમીનમહેસૂલ વધારેપડતું છે એમ સરકાર કોઈ પણ રીતે સ્વીકારવા તૈયાર નથી.

નાસિક જિલ્લાના બાગલાણ તાલુકામાં હાલમાં આ જ દર, અને કેટલાક ખીલ તાલુકામાં આના કરતાં પણ વિશેષ દર, વસૂલ કરવામાં આવે છે. આ તો ગણેતર અને મહેસૂલના પ્રમાણને હિસાબે ગણતરી થઈ પણ ને વીરે અત્યુક રૂપિયાનો હિસાબ ગણીએ તો બારડોલીનો વીરે આકાર ચોપાસી અને ખીલ કેટલાક તાલુકા કરતાં વધારે આવે છે.

તમે ખેડા જિલ્લાની આ રજી વિશે ઉલ્લેખ કર્યો છે. ખેડા જિલ્લાના સંતોષ અને પરિસ્થિતિ અને ખેડા જિલ્લાથી દૂર અને તદ્દન નિરાળા જ જિલ્લામાં આવેલા બારડોલી તાલુકાના સંતોષ અને પરિસ્થિતિ વચ્ચે શો સબબ છે એ સરકાર સમજી શકતી નથી.

‘બારડોલીએ દેવાણું નથી કાઢ્યું’

તમાર ત્રીજા પ્રશ્નમાં તમે પોતે કમલ કરો છો કે સરત જિલ્લાની વસ્તી વધી છે અને બારડોલી તાલુકામાં તો માત્ર જનસંખ્યામાં જ નહિ, પણ ટોરસંખ્યામાં પણ છે-ત્રીસ વરસમાં ઠીકઠીક વધારો થયો છે એમ સેટવમેન્ટ રિપોર્ટ પરથી સાબિત થાય છે. તેથી સરખામણી કરવા મનિ ગુજરાતના ખીલ જિલ્લાઓના આકાશોના ઉતારાઓ કરવામાં તમારો શો ઉદ્દેશ હતો એ સરકાર કળી શકતી નથી. કદાચ એમ કરવામાં સરકાર પર નીચેના કદાક્ સહેજે થઈ શકે એ જ તમારો હેતુ હતો. ‘શું આ જિલ્લાને પણ ખીલ કસલીન જિલ્લાઓની હારમાં બેસાડવાનો ઇરાદો તો નવા મહેસૂલવધારાના મૂળમાં ન હોય ?’

સરકારના હેતુ અને કાર્યનો એવો અવગણી અનર્થ કોઈ પણ બહેર પુરુષે કરી પણ કર્યો હોય એવો એક પણ દાખલો ચર્ચના અને તેની કાઉન્સિલને શંકા નથી આવી શકતો.

ખેડતા પર દહાડેદહાડે વધતા જતા દેવાનો મસલ તમે ચોથા પ્રશ્નમાં જણાવેલ છે. પણ આ બાબતમાં સરકાર જણાવે કે નવા આકાશ સ્વીકારવા જ તૈયાર નથી. હીવા એટલું એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે બારડોલીની પ્રત્યેક દેવાણું કાઢવું નથી, તેમજ તે દેવાણા કાઢવાની અણિ પર પણ આવેલી

આરટીસી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

નથી તાલુકાની વસ્તી વધી છે અને હજુ પણ વધતી જાય છે, અં.
દેવાળાનું એક પણ ચિર્ણ નહીં દેખાતું નથી

૩ સેટલમેન્ટ અમલદારે પોતાનું કાર્ય ખરાબર કર્યું છે એ સરકારના દાવાનો તમે તમારા કાગળના ચોંટાટ દ્વારા ઇન્કાર કરો છો અને વિરોધમાં એમ જણાવો છો કે તેનો રિપોર્ટ 'રેકૉર્ડ' ઓફ રાઈટ્સ 'માર્ચ' મળતી અચોક્કસ ખબરો પર, અને અસાધારણ વરસોમાં ચાલતા ભાવ પર જ મુખ્ય આધાર રાખી ધડવામાં આવ્યો છે. જે 'રેકૉર્ડ' એફ રાઈટ્સ 'માર્ચ' ખાતેદારો વચ્ચે થતા બહેર બંધારની નોંધ રહે છે તે 'રેકૉર્ડ' ઓફ રાઈટ્સ 'ની હકીકત અને આકડા અચોક્કસ છે એમ તમે કયા કારણોસર માનો છો, જે તમે જણાવ્યું નથી. જે આકડા અચોક્કસ છે એમ સરકાર તો માનતી જ નથી. રિપોર્ટના આકડા અસાધારણ વરસોમાં ચાલતા ભાવ પરથી ઠરાવવામાં આવેલા છે, એનો સંદેશ બોર્ડરો તાલુકાનું મહેસૂલ મંદૂર કરતી વખતે સરકારે પોતાના ઠરાવમાં ચૂંટણી આપી લીધી છે. સેટલમેન્ટના વિરોધ કરનારાઓ એમ પ્રતિપાદન કરવા માટે કે ઓગસ્ટ ૧૯૧૪ પછી સમસ્ત દુનિયામાં જે પરિસ્થિતિ બાકી રહેલી છે તે અસાધારણ અને ક્ષણિક છે અને ૧૯૧૪ના ઓગસ્ટ પહેલાં દુનિયાનાં જે રંગડગ હતો તેવો જ રંગડગ પહેલામાં પહેલો થઈ જશે પણ જે મહાપુરને સમાપ્ત થશે ત્યાં વરસ વીટી જાય છે, છતાં પણ જેની કાયમી અસર હજુ પણ ટકી રહેવ છે તે વસ્તુને લક્ષમાં રાખ્યા સિવાય શું કરવામાં આવતું દિલ્લિહ સરકાર માન્ય રાખી સકતી નથી.

અગાઉકરેના અભિપ્રાયો સાથે સરકારને શું ટાળેવળી ?

૪ તમે જાણો અને સાચો પ્રશ્ન ઠાકવી, સરકારના જ કેમ નહીં સત્તાવાર નિર્ણય હોય તેવી રીતે કેટલાક અમલદારોના અભિપ્રાયો ટાક્યા છે. ચોક્કસાઈનો દાવો કરી શકાય એવા આકાશો અને પુરાવાઓ હાથ કેટલાક સમય થયા જ મળતા થયા છે. જે અગત્યના મુદ્દા મદત્ત ઉપરના અમલદારો ખરાબર આપી શક્યા હોય એમ લાગતું નથી. આવા આકાશો 'રેકૉર્ડ' ઓફ રાઈટ્સ 'માર્ચ' હવે મળવા લાગ્યા છે અને તેનો ઉપયોગ થોડા વરસો થયા પછી રહેવ છે. જે સરકાર વરફી તાજેતરમાં મંદૂર થશે આમાંથી એને લગતા પ્રમાણે બારીબારી એવાથી સ્પષ્ટ થશે સરકારે કઈ પદ્ધતિ સ્વીકારેલ છે તે જણવા માટે તમારે ૧૯૨૭ની ૧૭મી માર્ચના રોજ ધારાસભામાં નામનાર દેવનું મેમ્બરે પોતાના બાપલમાં જે મોરણ સત્તાવાર રીતે બહેર કરેલ છે તે એટું જોઈએ, કાગળ કે એ

બાવણમાં જે ધોરણ નહેર કરેલ છે તેને જ અક્ષરશઃ ગવર્નર અને તેની કાઉન્સિલ દ્વારા પણ જાળવી રહેલ છે.

૫. સરકારને બલામણુ કરવામાં આવી હતી તે મુજબના ફરોમાં ફેરફાર કરવામાં જે હેતુ સરકારે રાખ્યો હતો તેનો તમે કશો જ અવગણો અર્થ તમારા કાગળના છઠ્ઠા ફકરામાં ક્યો છે. ઉપરના એક ફકરામાં સરકારના હેતુઓનો અવગણો અર્થ કરવાનો જે આરોપ તમારા ઉપર મૂકવામાં આવ્યો તેવા જ આરોપને તમે આ બાબતમાં પણ પાત્ર થાઓ છો.

૬. તમારા કાગળના ૮મા ફકરામાં 'સર્વે' અને સેટલમેન્ટ મેન્ચુઅલ 'ની જે નકલ પરથી તમે ઉતારો કર્યો છે, તે નકલમાં આજ સુધી થયેલા સુધારાઓ આવી જતા નથી જણાતા. તમે જે કલમ ટાકો છો તેમાં થોડો સુધારો થયો છે, અને તે ઉપરથી તમે જોશો કે મેં ૧૬મી ફેબ્રુઆરીના ૭૨૫૯-ખી/૨૪-૩૧૮૮ નંબરવાળા કાગળમાં જે ગામડાના ફરો વધારવામાં આવ્યા છે તેનો સુવાસો આપ્યો હતો તે બરાબર છે. વળી તમે ૧૯૦૬ની ૨૭મી ફેબ્રુઆરીના ૧૦૪૭ નંબરના સરકારી કરાવનો વટહુકમ ટાંકી જણાવો છો કે નવી મહેસૂલપદ્ધતિ ૧લી એપ્રિલ અને જમીનમહેસૂલના પહેલા હપ્તાની તારીખ વચ્ચેના દિવસોમાં અમલમાં મુકાવી જોઈએ. આ સંબંધી એટલું જ જણાવું છું કે અસલની પદ્ધતિ બદલીને વધારે વ્યવહારુ અને વાળખી પદ્ધતિ હવે મહેસૂલ કરવામાં આવી છે. અને નવી પદ્ધતિ અનુસાર, જે વરસે નવી પદ્ધતિનો અમલ કરવાનો હોય છે તે વરસના બધા હપ્તા બરાબર જાય તે બાદ જ નવી પદ્ધતિનો અમલ કરાય છે. આ ભતના ફેરફારો કાગળની કલમોની હદમાં રહીને અમલી પાતાના હુકમોની રૂએ થાય છે, અને તે હુકમોમાં સરકારને ચાહે તે ફેરફારો કરવાની છૂટ હોય છે—જોયે નવી આજુરી રાખેલ કરવામાં બધી અનિયમિતતા થઈ હોય એમ નથી.

૭. તમારા કાગળોમાં નહિ પણ ૧૯૨૮ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૩ તારીખના 'બોમ્બે કોનકલ'માં લઠાવેલ મુદ્દા વિષે તમારું ખ્યાન ખેંચવા માણું છું. મુદ્દાની મતલબ એ છે કે સરકાર 'ઇમ્પ્રુવ્ડ કન્સેશન' નામે નણીતી થયેલી રાહતો લોકોને આપી પ્રબળે પોતાના પક્ષમાં લેવા કદાચ પ્રયત્ન કરે.

આ લેખમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'ઇમ્પ્રુવ્ડ કન્સેશન' આપવાની માગણી થઈ ત્યારે સરકારે તેની ધસીને ના પાડી, પણ હવે બારોડાની બેઠતો લઈ લેવા આવે છે એમ ખબર પડી છે એટલે સરકાર 'ઇમ્પ્રુવ્ડ

બારડોલી પ્રકરણ અને પછી

[બારડોલી રિપોર્ટમાં બારડોલીના અને ચોર્યાસી ગામોમાં ખૂમરીફ કમિટીએ કરાવેલા દરમાં ધણા ગામોને અન્યાય થતો હતો, ધણા ગામોમાં કરેલા વધારાને માટે કમિટી પાસે કશો આધાર નહોતો, તે વિષે શ્રી વલ્લભભાઈ સરકાર સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવી રહ્યા હતા, તે હવે પૂરો થયો છે એ પત્રવ્યવહારનો સાર લેકિની જાણુને માટે અહીં આપવામાં આવે છે.]

૬ રિપોર્ટથી થયેલા અન્યાય

તા ૨૪ મી જૂને શ્રી વલ્લભભાઈએ સર જે એસ રૂને પડેલા પત્ર લખ્યો તેનો સાર નીચે આપવામાં આવે છે.

બારડોલી રિપોર્ટમાં બે અમલદારોએ રૈયતની ફરિયાદ વાળખી હતી એમ કરાવ્યું એથી ખેડૂતોને આનંદ થયો છે, પણ એ રિપોર્ટ મુજબ જે દરો કરાવવામાં આવ્યા છે તેથી તેમને બારે અન્યાય થયો છે એ દરો કરાવવાને માટે તેમની પાસે કશો જ પુરાવો નહોતો. મારે આપને ચાલુ આપણું જોઈ એ કે ગયા ઓક્ટોબરમાં મેં આપને જણાવ્યું હતું કે પુરાવાથી સિદ્ધ ન થઈ શકે એવી બતામણ થશે તો રૈયત પાસે ફરી સત્યાગ્રહ કરાવવાનો મને અધિકાર રહેશે સત્યે તો એવા જ છે, પણ અમલદારોએ જાણીજીતે અન્યાય કર્યો નથી એટલે સત્યાગ્રહ જેવું આકરુ પગલું હું નથી લેવા ધારતો. માત્ર સરકારને અરજ કરી સંદેહ અન્યાય સરકારી હુકમ કરીને રદ કરશે એવી આશા રાખુ છું.

ગણોતને આધારે સરકારદારો કરાવવાના સિદ્ધાન્તની સામેના મારા વાધો ફર રાખીને મારે જણાવણું જોઈએ કે ગણોતનો આધાર એકવાર કબૂલ રાખીએ તોપણ કરાવવામાં આવેલા દર વાળખી નથી, જેના અનેક કારણો.

૧ તાલુકામાં ગણોતે આપેલી જમીન સેક્ટ ૮ થી ૧૧ ટકા જેટલી હતી એમ અમલદારોએ કબૂલ કર્યું. છતાં કેવળ ગણોત ઉપર જ એ દરો કરાવવામાં આવ્યા છે. સેક્ટલેટ મેન્યુઅલ સાફ કહે છે કે ગણોતનું પ્રમાણ ધણું મોટું હોય તો જ ગણોતનો આધાર લેવો.

૨ જે દર કરાવ્યા છે તે પણ એ ન્યૂનજ ગણોતના આકડાને આધારે નથી, પણ માત્ર ૪૦ ગામમાં જે આકડા મળ્યા તેને આધારે છે એમાંના ૧૭ ગામમાં તો અમલદારો પોતે જ કબૂલ કરે છે કે કરા જ આધારપાત્ર આકડા નહોતા.

આરોહી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

૩ જરાયતના દર વધારવાના કારણે સમજવા જ મુશ્કેલ છે જ્યાં કારણ આપવામાં આવ્યા છે ત્યાં કેવળ શુદ્ધ કારણો છે અને એ કારણો વિચિત્ર ભાષામાં વર્ણવવામાં આવ્યા છે. “અમુક વર્ગનો દાવનો પધારાપડતો ન કહેવાય,” “અમુક વર્ગમાં કઈક વધારો તો થઈ શકે એમ છે” પહેલા વર્ગનાં ૪૦ ગામોનો દર ૧૨ ટકા વધાર્યો છે, તે કેવળ સરમોજી ગામનાં ૧૯૨૭-૨૮ના ગણોત્તને આધારે વધાર્યો છે બીજા વર્ગમાં તો જે બેચાર ગામમાં ગણોત્ત વધારે દેખાય છે ત્યારે શુદ્ધ ગણોત્તો નથી એમ કમિટી જ કબૂલ કરે છે ત્રીજા વર્ગમાં ૧૧ ગામ તપાસ્યા હતા, તેમાંના ૫ ગામોમાં તો કરોડ ગણોત્તનો આધાર નથી હતા તે સીમા ૧૮ ટકા વધારવામાં આવ્યા છે ઉપા ગામમાં ભૂત મહેસૂલ જ ગણોત્તના ૩૭ ટકા જેટલું છે, હતા ત્યાં પણ ૧૮ ટકાનો વધારો સૂચવાયો છે। ચોથા વર્ગના ગામોમાંના ધણુખરા પાયમાંના ઉદારવામાં આવ્યા છે—એ કારણે કે ત્યાં દર બહુ વધારી લકાય એમ નથી, અને ધણુક તે તાલુકામાં ગરીબમાં ગરીબ છે હતા એ પાંચમાં વર્ગનો દર ભૂત ચોથા વર્ગના દર કરતાં ૮ ટકા વધારે છે।

૪ ગણોત્તનો આધાર લેવો હતો તો બધા જ ગામોના આકડા તપાસવા જોઈતા હતા અથવા તો શ્રી જયકરના આકડા તફાં પાઠ લાભ્યા તો દર હતા તેના તે જ કાયમ રાખવા જોઈતા હતા

૫, દરેક વર્ગની જરાયત જમીનનો આકાર વધારવામાં આવ્યો છે, હતા એ જમીનના ૩૫,૧૧૧ એકર તો ધાસની જમીન છે, જે ધાસ લોહો દેરિને માટે જ વાપરે છે, અને કમિટી કબૂલ કરે છે કે એ બહાર મોકલવામાં આવતું નથી એ ધાસિયાના દર ૨૫ સાડુ વધારવામાં આવે

આ તો સામાન્ય રીત થઈ કેટલાક ખાસ ગામોને હેડહટો અત્યાય થયો છે

૬ અબાય, દેગામાં અને વેડછી ગામો તો “સાલગરથી ગુસ્સાશેલા” ગામો તરીકે વર્ણવવામાં છે એ ગરીબ ગામોમાંના વેડછી ને અબાય અગારી રાનીપરજ આદીપ્રજાતિના કેદ છે બધું એ ખારીપ્રજાતિને લીધે જ એમને ૨૫ ટકા વધારાની સભ કરવામાં આવી હોય એમ લાગે છે

૭ બીજા વર્ગનાં આઠ ગામ—આકવા, અકોટી, કટાણી, બેલ, પલસોડ પારડીકોદ ઉપા, રામચાણુ એ ગામો જરાયત માટે બીજા વર્ગમાં છે બ્યારે ક્યારી માટે પહેલા વર્ગમાં ચૂકવામાં આવ્યા છે તાલુકાનાં ૧૩૭ ગામોમાંનાં ૧૨૬ ગામોમાં જરાયત અને ક્યારી બંનેની જમીન એક જ વર્ગમાં છે, ત્યારે આ આઠ ગામોને ક્યારી માટે ખાસ લેવા વર્ગમાં ૨૫

સારુ મૂકવામાં આવ્યાં હશે? ભાત તો લોકો ખાવાને માટે જ પડે છે, અને ભાત વેચાય છે ત્યાં પણ તેના લાભ રદાઈના એટલા જ છે. આફવા મામમાં તો કપારીની જમીન સાથે તળાવની જમીન ઉપર એટલો જ દર મેડે છે, જેકે એ જમીન માત્ર પાણીને માટે જ રાખવામાં આવે છે.

૩. દેલવાડા, કમાલછાડ, ઓરગામ, સેજવાડ અને સિંગોઈ મામમાં જણાતનો કસો આધાર જ નથી છતાં, અને હવામાં આંત્રે જ સરકારધારે મણિતના ૩૭ ટકા છે છતાં, વધારો થયો છે તે અન્યાય છે.

૪. પાંચમા વર્ગનાં બધાં જ ગમો.

ચોર્યાસીની પણ એ જ કથા છે. એ વિશે રા. બ. બીમભાઈ જુદો કાગળ લખશે. ખરી વાત એ છે કે જશસ્તમાં કસો જ વધારો કરવાનો આધાર નથી અને કપારીના કસમાં એ મરડો થયો છે તેથી વધારે મરડો થવો જોઈતો હતો. પણ એ ન થાય તો સરકાર ભૂતો દર કાયમ રાખે. કારણ બધાં જ રિવિઝન ફરી વધાસવાં પડવાનાં અને નવો કાયદો થશે એટલે તે બધા જ તાલુકાઓને લાગુ પાડવો પડશે. પણ એ થાય કે ન થાય, જે ગામોને હડહડતો અન્યાય થયો છે તે તો દૂર થવો જ જોઈએ.

તમે છમ્મો કે આપણે મળવું જોઈએ તો હું મળવા તૈયાર છું.

નવો કાયદો ખારડોલીચોર્યાસીને કેમ લાગુ ન પડે?

હવેના કાગળનો તા. ૧૬મી મુધી જવાબ ન આવ્યો એટલે શ્રી. વલ્લભભાઈએ ચાફ દેવરાવવા બીજો પત્ર લખ્યો તેમાં ઉમેર્યું :

સરકારે શ્રી. બોફને પત્ર લખ્યો છે તેમાં મુધરેલી મહેસૂલનીતિનો જે નિશ્ચય કર્યો છે તે માટે હું સરકારને ધન્યવાદ આપું છું. પણ નવો કાયદો ખારડોલી અને ચોર્યાસીને કેમ લાગુ ન પડે તે હું સમજી શકતો નથી. જો એનો અર્થ એ હોય કે ગમે તે કાયદો થાય તોપણ ખારડોલીચોર્યાસીમાં જે દર નહીં થયા છે તેમાં વધારો તો થઈ જ ન શકે તો તો હું સરકારનો કસ સમજી શકું છું. પણ જે સરકારનો એવો આશય હોય કે નવો કાયદો થયા પછી જે રિવિઝનો થાય તેથી ખારડોલીચોર્યાસીને કાયદો મતો હોય તોપણ ન મળે તો તો મારે જણાવવું જોઈએ કે જે તાલુકાના લોકોને વારિ અન્યાય થશે. આહું થાય એમ હું માનતો નથી, પણ સરકારની લાવાનો આ અર્થ પણ થઈ શકે જો એ મારે જણાવવું જોઈએ. હું તો મારા ૨૪મી ભૂતના પત્રમાં જણાવી ચૂક્યો છું : ‘નવા દરોમાં જ અન્યાય રહેલો છે.’ લોકો હવે અધારા થયા છે. કૃપા કરીને તુરત જવાબ આપો અને જે રાંડા કરી જો તે દૂર કરો.

આરડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

મેરી બી ચૂપ, તેરી બી ચૂપ

આ બંને પત્રનો જવાબ સર જે એલ રૂબે ૨૧ મી જુલાઈના પોતાના પત્રથી આપ્યો, તેનો સાર નીચે પ્રમાણે

૧. તમે જે અન્યાયના આરોપ ચૂક્યા તેની તપાસ કરવામા વખત ગયો એટલે જવાબ આપવામા ઢીલ થઈ છે તે ખાતર દિલગીર છું

૨ હું જે તપાસ માંથી તમારા મત સાથે ગળતો નથી થઈ શકતો, તમે જે ગામોને હડહડતો અન્યાય યજ્ઞાની વાત કરી છો તે તે ગામોના ખેડૂતોને અન્યાય નથી થયો એમ કમિટીના રિપોર્ટમા જણાવેલી હકીકતથી જણાય ■

૩ કમિટીએ કેવળ ગણોત્ત ઉપર હંર ન્યા નહી કર્યા છે? રિપોર્ટનો મોટો ભાગ તો ગણોત્તના આક્રંડા એકલા કેમ ન વાપરી શકાય એ ખતાવવા માટે લખાયેલો છે

૪ તમને વધારાના કોરણો અધૂરા લાગે છે, મો લાગે છે કે પુરવણીમા આપેલા આક્રંડા અને કારણો એ વધારો ટસવવાને માટે પૂરતા છે. એટલાથી તમને સતોષ ન થાય તો બીજા કારણો ખતાવવાનું હું પ્રયોજન નથી જોતો

૫ ધાસ બહાર નથી મોકલવામા આવતું તેથી ધાસની કિંમત નથી એમ તો ન જ કહેવાય ધાસની કિંમત તો ધસિયાના ગણોત્તોમાં જ રહેલી છે

૬ છેવટે મારે જે વાત તમને જણાવવી જોઈએ કે કમિટીએ સરકારે મૂળ કરાવેલા દરમા ધણો મોટો ઘટાડો સૂચવ્યો હતા સરકારે જરાયે સંજોગ વિના, અને ઘટાગના કારણો જરોબર છે કે નહિ તે વિને કશું જણાવ્યા વિના, તે ઘટાડા પૂરેપૂરા સ્વીકાર્યા તો ખેડૂતો પણ કમિટીએ રેલી લલામણ સ્વીકારે એમ સરકાર આશા ન રાખે? અને એમ સરકારને આખી તપાસ નવેસરથી કરવાનું શી રીતે માલવે? જે ખેડૂતની દિલ્હી એ તપાસ નવેસરથી કરવામા આવે તો તો સરકારની દિલ્હી પણ એ નવેસરથી કરવી જોઈએ

સરકાર તો સત્યાગ્રહને જ સમજે

આનો જવાબ શ્રી વલ્લભભાઈએ તા ૨૭ ઓગસ્ટના પોતાના પત્રમા આપ્યો

મારે નવેસરથી તપાસ કરવી નથી નવેસરથી તપાસ કરો તો રેવનુને કશો ગેરફાયદો થાય એમ તો નથી જ, પણ આ બાબતમા એમ ફરીફરી તપાસ ન થઈ શકે એ સખાઈ છે. મે જે અનુમતી કરી હતી એ તો જે

લવાદપંચના નિવેડા વિષે પણ હમેશા યાદ છે તેની જ કરી હતી. નિવેડામાં પણ લવાદથી ચોખ્ખી બૂલો થઈ હોય તો તે પાછળથી સુધારવામાં આવે છે. મારી નામ માન્યતા કે મિ મૂમડીદા અને મિ મેંકસવેલે અતિશય મહેનતથી તૈયાર કરેલો રિપોર્ટ બીજી રીતે સ્તુતિપાત્ર છે હતા તેમાં સ્પષ્ટ બૂલો રહી ગયેલી છે, અને એવી બૂલો વિષે મેં સરકારનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે પણ દુષ્ખની વાત એ કે 'ન્યાયે અરજ્યો દ્વારા દેખીતા અન્યાય વિષે સરકારનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે સરકાર કશી શક દેતી નથી દેખીતા અન્યાય અને સકલના લાખલાઓમાં પણ સત્યાગ્રહ કરીને જ સરકારની આખ હવાફી સકાય એ શુભ ચિહ્ન નથી મારે રૈયતને હવે વધારે સંકટ સહન કરાવવું નથી, એટલે મારા ધારવા પ્રમાણે જે દેખીતા અન્યાય છે તે પણ સાબી લેવો રહો.

તમારા કાગળમાં પેલી બીજી વાત વિષે તો ક્યો ઉલેખ જ નથી— જણી જોઈને તો ન હોય? બારડોલી અને ચોર્યાસીને નવા કાયદોના લાભ મળશે જ એમ માની લઉં ?

આજથી કશું વચન ન આપાય

આ કાગળનો જવાબ સર જે એલ રૂએ ૮મી ઓગસ્ટના પોતાના પત્રથી આપ્યો.

તમે તો સ્પષ્ટ અન્યાયની વાત કરો છો, પણ એ અન્યાય થયો છે એમ તો સિદ્ધ કંઈ નથી અને વળી બૂલો થાય તે બધી રૈયતના જ અહિંતમાં હોય એમ પણ તમે કેમ માની લીધું? સરકારના અહિંતમાં પણ એ બૂલો થતી હોય.

તમારા બીજા પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવવાનું કે નામદાર ગવર્નરના ભાષણ ઉપરથી અને શ્રી પાટસકરના કરાવ ઉપર મેં કરેલા ભાષણ ઉપરથી તમે જોયું હશે કે બલિષ્ઠમાં જે નવા કાયદો થશે તે મુજબ બારડોલી અને ચોર્યાસીમાં થયેલી નવી જમીન બધી ફરી તપાસવામાં આવશે એવી કબૂલાત સરકાર આપી શકતી નથી.

સત્યાગ્રહ કરવાની ફરજ પાડશે !

ઉપરના કાગળનો શ્રી વહીવટાઈએ નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો, જે આ પત્રવ્યવહારમાં ઉત્તરનો કાગળ ■

મૂમડીદા કમિટીના બીજી રીતે સરસ રિપોર્ટમાં દેખીતી બૂલો વિરે હવે તમારી સાથે હું દલીલ ન કરું મેં તો સમાધાનીવેગે સરકારને કહ્યું હતું કે કમિટીની બહામણે જને પણ અક્ષરશ સ્વીકારે એવી સમાધાનીમાં

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

એક કલમ મૂકા, પણ તે સરકારે જ નહોતી સ્વીકારી છતાં આ બૂલોની ખાતર હું સરકારની સાથે સત્યાગ્રહ કરવા નથી હમ્મતો જે એક લઘ્ય સિદ્ધાન્ત ॥ તેને મારાથી એમ સસ્તો નહિ કરી મૂકી શકાય

બીજી બાબતમાં સરકારે જે શક્તિ ધારણ કરી છે તેથી મને અફસોસ થાય છે એ બાબતમાં મને તો મારી ફરજ સ્પષ્ટ લાગે છે, અને હું સરકારને નોટિસ આપું છું કે જે નવા કાયદાને પરિણામે જે નવા રિવિઝન થાય તેથી બારડોલીઆચારીને લાભ થતો હોય તો મારે એ ઠાણકાના જરીબ ખેડૂતોને માટે એ કાયદાના અમલના લાભ માટે આગ્રહ ધરવો પડશે, અને તેમ કરવા ખાતર સત્યાગ્રહ કરવાનું જોખમ ખિડતુ પડશે તો તે પણ હું કરીશ

પરિશિષ્ટ ૨ સરકારની ધમકીઓ

૧

૩૧મી મેતુ સરકારી બહરનામું વેચાવેલી જમીન પાછી ન મળે

બારડોલી તાલુકાના અને વાલોડ મહાલના ખેડૂતોએ બહારના લોકોની મદદથી ગયા ફેબ્રુઆરીથી નવી જમાબંધી મુજબનો સરકારધારે ભરવાનો એકસામગેા ઇનકાર કર્યો છે. સેટલમેન્ટ ઓફિસરે ૩૦ ટકાનો વધારો સૂચવ્યો હતો, સેટલમેન્ટ ઇન્સપેક્ટરે ૨૬ ટકાની બલામણ કરી હતી, સરકારે ખૂબ કાળજીપૂર્વક તપાસ કર્યા બાદ અને ખેડૂતો તેમજ ખાસજાના કેટલાક સભ્યો તરફથી ઉઠાવવામા આવેલા વાપાઓનો પૂરેપૂરો વિચાર કરીને છેલ્લા ત્રીસ વર્ષથી ચાલતા આવેલા જૂના મહેસૂલ ઉપર ૨૦ ટકાનો વધારો ઠરાવ્યો હતો. એમિલની અધવચ મુધી તો મહેસૂલી અધિકારીઓએ ફક્ત ચાથાઈ નોટિસો જ કાઢી હતી અને જમીના મયલો માત્ર જ કર્યા હતા. ૫૫ વ્યવસ્થિત રીતે અખા. ૧ વચથી ધરોને તાળા લગાડેલા હોવાથી તેમજ ગામના પટેલોને અને વેઠિયાઓને બહિષ્કાર વથા નાતબહારની ડસમણી દેવાવાથી જમીની ગોઠવણ દૂરી પડી હતી.

સરકારે એ પાછી નાખીથી સાથે જમીન તથા લેસ અને જમમ મિલકત જપ્ત કરવાનું વ્યવસ્થિત રીતે શરૂ કર્યું. જમીના કામ માટે વથા જપ્ત કરેલા ઢોરોની સલાજ રાખવા માટે મામલતદાર અને મહાલકરીઓની મદદમા ૨૫ પકાણો મેળવવામા આવ્યા હતા આ

બારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

પકાણોની સામે બિનપાયાદાર આક્ષેપો મૂકવામાં આવ્યા. સરકારને ખાતરી છે કે એમની ચાલચલનત દરેક રીતે નમૂનેદાર. જમીનમાં લેવાયેલી બે સોની સલાળ રાખવા માટે મોટા યાણા ઉપર, અને મામલતદાર તથા ચાર મહાલકરીઓની દેખરેખ નીચે જમીન કરવા માટે પાચપાચની ટુકડીમાં તેમને ફેંકવામાં આવ્યા છે. સરકારના એક જવાબદાર અમલદારની દેખરેખ નીચે પાચપાચની પાચ ટુકડીઓમાં કામ કરતા પકાણો, કેટલાંક જાખમાં આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે તેમ ૬૦,૦૦૦ વસ્તીને, ત્રાસ પમાડી શકે એ ખ્યાલ માત્ર પણ માનવા જેવો નથી. આમ છતાં, અસહકારી આગેવાનો વેઠિયાઓને દમદારી આપતા બધ પડશે અને તેમને તેમનું કાયદેસરનું કામકાજ કરવા દેશે, એટલે પકાણોને રાખવાની જરૂરત રહેશે નહિ અને તેમને પાછા મોકલી દેવામાં આવશે.

મહેસૂલ નહિ ભરનારા બિનખાતેદારોને જમીનની નોટિસો આપવામાં આવી છે, અને સાથે ચિતવણી પણ આપવામાં આવી છે કે તેમને આપવામાં આવેલી નોટિસોની મુદત પૂરી થતાં તેમની જમીનો પડતર તરીકે સરકારમાં નોંધવામાં આવશે તેમજ વખત આવે એનું માગનારને વેચી દેવામાં આવશે અને આવી રીતે વેચી દેવામાં આવેલી જમીનો ફરીથી તેમને પાછી આપવામાં નહિ આવે.

આજ તારીખ સુધીમાં આવી ૧,૪૦૦ એકર જમીનનો નિકાલ કરી દેવામાં આવ્યો છે, અને ખીલ ૫૦૦૦ એકર એટલી જમીન તેના ઉપરની મહેસૂલ બાકી જલદીથી ભરવામાં નહિ આજશે તો સમય થયે વેચી નાખવામાં આવશે.

આ બધી જમીન ખરીદવા માટે હિંદુ મુસલમાન અને પારસી અરજી આપે છે, અને અરજી આપનારા ઉમેદવારોમાંના ઘણા તો સરત બિલ્લાના જ રહેવાસી છે. આ ઉપરથી સુલ્હ છે કે આ ઉમેદવારોને મહેસૂલ બારે છે અને તેઓ તે બરી શકશે નહિ એવો કસો જ કાય નથી.

મોટી જમીન ધરાવનારા ખાતેદારોની જમીનનો નાનો ટુકડો એવી જ રીતે પતાવી દેવામાં આવ્યો છે.

ખીલ એક્ટોની હેઠળ એવી જમીનોને જપ્ત કરવા વિષેની નોટિસો કાઢવામાં આવી. અને કેટલાંક દાખલાઓમાં વેચાણની જાહેરાત પણ કરવામાં આવી છે. આવી રીતે એમનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો. એવી જમીનોનું ક્લેરફાઇ સાડું જેવું.

સરકાર બારડોલી અને પાલો ના એક્ટોનું આ સત્ય લોકીકત તરફ ધ્યાન દોરવા કમ્પે છે. અસહકારી આગેવાનો કહેતા હતા કે સરકારને

જમીનનો એક પણ ટુકડો જપ્ત કરતા ડર લાગશે, અને જપ્ત કરે તોપણ કોઈ તેનો કબજો લેવા આગળ આવી શકશે નહિ. વળી તેઓ કહેતા હતા કે જમીનમા લીધેલી ભેસોને કોઈ પણ જણ ખરીદ કરવાની હિમત ધરી શકશે નહિ. આ બધું કહેવું સાવ ખોટું હતું. છે તેઓ આગળ ઉપર વળી કહેતા હતા કે કશું પણ મહેસૂલ ભરાશે નહિ. આ કથન પણ આગળ એવું જ ખોટું છે. ન્યાયરસુધીમા, તાલુકા અને મહાલના મહેસૂલની વસુલાત પેટે સરકારને લાખ રૂપિયા મળી ગયા છે, એટલે કે કુલ જમીનમહેસૂલના છઠ્ઠા ભાગ એટલું ભરાઈ ગયું છે. આ પણ નોંધવા-એવું છે કે પંડોશના ચોર્યાસી તાલુકામા, ખારડોલી કરતા નવી જમાખંધી વધુ હોવા છતાં તેમજ આ જ વર્ષે તે દાખલ કરવામા આવી હોવા છતાં મહેસૂલનો નવદશાંશ કરતા યે વધુ ભરાઈ ગયો છે.

ખંધી નાતબંધના જમીન ધરાવનારાઓ તરફથી ખારડોલી અને વાલોડમા મહેસૂલ આવી ગયું છે. પરંતુ નાતબંધારના સામાજિક બંધિષ્કાર અને દંડથી અસહકારી આગેવાનો સરકારને તેમજ કાયદેસરનું દેણું ભરનાર લોકોને દગદાટી આપે છે—તેમને પૂજવવામા નહિ આવે એ હેતુથી સરકારી અમલદારોએ તેમના નામો શુભ રાખ્યા છે.

સરકાર માને છે કે ખીલ ધણા ભરવાને આતુર છે, અને સરકાર તેમને પૂરતી તક આપવા તેમજ તેમ કરીને તેમને જમીન ધોવામાથી બચાવવા હચે છે. તેથી તેમને જપ્તવામા આવે છે કે (૧) મહેસૂલ નહિ ભરનાર યોને ચોધાઈ દંડમાથી મુક્ત રાખવાની કોંકટરને સત્તા છે. તથા એઓ ૧૦ મી જૂને કે તે પહેલાં મહેસૂલ ભરી દેશે તેમને જ તે આખી સહત આપી શકશે, અને (૨) મહેસૂલભરણુ ગમે તે સરકારી અમલદાર દ્વારા કે તાલુકા, મહાલ અથવા હલ્દૂર તિબેરીમા થઈ શકશે.

૨

ફરી તપાસ માગીને પરુતારો

જમીનમહેસૂલની ફરી આકારણી થઈ તે કેવી રીતે થઈ તેનો અભ્યાસ કરતાપી કોઈ પણ ન્યાયસુધિવાળા માણસની આતરી ઘરો કે સરકાર વાળળી કરતા વધારે સારી રીતે અને હદારતાથી વર્તી છે. લોકોની તકરાર પાછી પાછી તપાસ પણ થઈ ચૂકી છે, કારણુ દેવન્યુ મે બ્ર મિ રૂ રન ઉપર ગયા ત્યારે મિ હેચ નામના અતિશય અનુચલી દેવન્યુ અમલદારે તેમની જગ્યા લીધી. મિ હેચ નિષ્પક્ષ સુધિથી બધા કાગળો તપાસી ગયા છે, અને તેમની આતરી થઈ છે કે ગેણેતે

ખારડોલી અત્યાચરનો ઇતિહાસ

નગેરે બાદ કરીએ તોપણ (કરણ ગણેતોની સામે વાંધો લેવામાં આવ્યો છે) માલના ભાવ, વેચાણ નગેરે ધ્યાનમાં લેતા સરકારે જે વધારો સૂચવ્યો છે તે ભેળિતા હતો તેના કરતા ઓછો છે, અને જો ફરી તપાસ કરવામાં આવે તો મહેસૂલ ઠણું ઓછું થવાને બદલે ઊલટું વધારે વધવાનું પરિણામ આવશે હું તમને ખાતરી આપું છું કે સરકારનો એક પણ સહ્ય એવો નથી કે જેની ખાતરી ન થઈ હોય કે સરકારે વધારેહું મહેસૂલ ન્યાયી જ નહિ પણ ઉદારતા-ભર્યું હોય. (નામદાર ગવર્નરનો શ્રી મુનશીને પત્ર તા ૨૬ મે, ૧૯૨૮.)

૩

ગવર્નરનું આર્કિટેક્ટમ

(૨૩મી જુલાઈએ ધારાસભા આગળ કરેલા ભાષણમાંથી ઉતારો)

ગયા છુપવારે હું સૂરત જઈ આવ્યો છું. હતા કશું સમાધાન આવી શક્યું નથી, અને સરકારને પોતાના આખરી નિશ્ચયો બહાર પાડવામાં વિલંબ કરવો હવે ચાની શકે એમ નથી. સરકાર માને છે, અને મને ખાતરી છે કે તમે સહુ માનવતા સભાસદો પણ તેમાં સમત થશો કે આવી અગત્યની બાબત વિશે ઈલાકાના લોકોના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ આગળ કોઈ પણ નહેરાત કરવી ઘટે, ખાસ કરીને ઉલ્લા કેટલાક અહિનાઓના બનાવોને લીધે અને અદાલતવતની એક વખત આ ઉપર લેવાયેલા મતને લીધે આ માગે ચાલ્યું છે, એટલું જ નહિ પણ એ બંધારણ-પુર સર છે, અને મારા એકાદ દરમ્યાન મેં બંધારણસર જ ચાલવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આમી અત્યાચારની પરિસ્થિતિ વિષેના સરકારના અભિપ્રાયો અને દિલ સરકારે બહાલ રાખેલા સરકારના ચેકસ અને વિચારપૂર્ણ નિર્ણયો આ માનવત સભા આગળ હું રજૂ કરવાની તક લઉં છું.

હું દર્શાવપૂર્વક કહું છું કે આ નિર્ણયને દિલ સરકારે બહાલી આપી છે, કારણ કે ખારડોલીમાં ઠેકા થયેલા મુદ્દાઓમાં ન્યાયક તત્ત્વ સમાયેલું છે અને ખરેખર એ સવાલે આખા હિંદુસ્તાનનો હોવાનું સ્વરૂપ લીધું છે. ઉલ્લા અઠવાડિયામાં આ વિષય ઉપર નહેર પુરુષો અને ખીનઓએ એટલા તો વિવેચનો કર્યા છે કે વિચારોનો કોઈ ગૂચવાડો થાય તેમાં કશી નવાઈ નથી. મારી સરકારે તેમના ઉપર હંમેશા દસાન્યુ છે કે મુદ્દાનો સવાલ સ્પષ્ટ છે—ખારડોલી વાલમના જમીનદારોની મહેસૂલ-આકારણી વાળખી છે કે ચેરવાળખી પણ એ હમણા અપાતા અને લખાતાં ભાષણો અને કાગળો ઉપર તેમજ બિલ્લાના કારોબારમાં હાથ નાખનારાં લેવાયેલા અને હજી લેનારા પત્રમાં ઉપર સરકારે એ મુદ્દાનો નિઘાલ

બાંધવાનો હોય તો તો સવાલ વિશાળ સ્વરૂપ લે એમ છે—ખરી રીતે એક વાક્યમાં તે આમ મૂકી શકાય : નામદાર શહેનશાહના ફરમાનને અમલ ચાલે કે કેટલીક જિનસરકારી વ્યક્તિઓનું રાજ ચાલે છે ? એ સવાલને, અને એ જ સવાલ હોય તો તેને, સરકાર પોતાની પાસે તે સર્વ સામગ્રીશક્તિથી પહોંચી વળવા તૈયાર છે; અને તપાસ સ્વીકારવાનું વચન આપવામાં આવે તે પહેલાં તે માટે સરકારે સુકેલી જરૂરી શરતો જિલ્લાના પ્રતિનિધિઓ સ્વીકારે છે કે નકારે છે તે ઉપરથી સરકાર અને ઇલાકાની મજા તેમજ હિંદી સરકાર આગળ મુદ્દાનો કયો સવાલ ઊભો છે તે સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવશે.

જો નવા મહેસૂલના ન્યાયી કે અન્યાયીપણાનો જ સવાલ હોય તો તો, આખું મહેસૂલમાગણું ભરાઈ જાય તે પછી અને અત્યાચારની દિલચાલ સહતર બંધ કરવામાં આવે તે પછી સરકાર, સરકારી ચાહીમાં જણાવવામાં આવેલી સંપૂર્ણ, ખુલ્લી અને સ્વતંત્ર તપાસકમિટીને આજો સવાલ સોંપવા તૈયાર છે. આ દરખાસ્તો મૂકવામાં સરકારને સીધી વિરોધ એ ઇતેભરી રહી કે બારડોલી તાલુકાના ખેડૂતો આજે મહેસૂલ નહિ ભરવાની દિલચાલને પરિણામે, —જે દિલચાલના ન્યાયીપણા વિષે આ સભાના કેટલાક સભ્યોને શંકા છે, —જે કમનસીબ પરિસ્થિતિમાં પટકાયા છે તેમાંથી તેમને જેમ અને તેમ તેમ જલદી જગારી લેવા. આથી, બારડોલી તાલુકાના ખેડૂતોના પ્રતિનિધિઓ તરીકે મને સૂચત ખાતે મળવા આવેલાઓ આગળ મેં સરકારવતી જે દરખાસ્તો રાખી કરી હતી તે જ માનવંતા સલાસદો આગળ હું મૂકું છું. એ દરખાસ્તો હાપમાં આવી ગઈ છે એટલે તે ફરીથી કહી જવાની જરૂર નથી, પણ આટલું તો મારે સ્પષ્ટ કરવું પડશે કે એ દરખાસ્તો કઈ સમાધાનીના માર્ગ તરીકે નહિ પરંતુ સરકારના ઝોડસ અને છેવટના નિર્ણયરૂપે જ છે. એ દરખાસ્તો વાળખી છે, અને એ તો વિનીત માણસને તે માન્ય રહે એવી છે. તે દરખાસ્તોમાં ફરતપાસ માટે આવશ્યક એવી કેટલીક શરતો જણાવવામાં આવી છે, અને તેમાં કયો ફરકાર કરી શકાય નહિ. આ દરખાસ્તોમાંનો હું એક જ મુદ્દો લઈશ, અને તે નવી આકળી મુજબનું સરકારી મહેસૂલ ભરપાઈ કરવા વિષેનો. આ શસ્ત્ર મૂળમુદ્દાની છે, અને તે ક્યદેસર તેમજ બેધારણસરની ચાલણી છે. એનો કનકાર કરવો એ જિનસાયદેસર અને રાજબંધારણ વિરુદ્ધ છે. સૂચત ખાતે મને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે આ નવું મહેસૂલ ભરવા વિષેની સૂચત સ્વીકારી શકાય એમ નથી, અને

ખારડોલી મત્યાચલનો ઇતિહાસ

પરિણામે સમાધાની થઈ શકે નહિ આમ છતાં, માનવતા સમાસદોને હું માફ દેવા ઈચ્છું હું કે તેમનો, અને ખાસ કરીને ખારડોલી તાલુકામાં રહેતા લોકોના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિશ્વ સભ્યોનો, તેમના મતદારોની વતી અને તેમના દિલમાં બેઠવાનો બધારણપુર સરના અધિકાર । તે સભ્યોના અને આ સમાના માનવતા સમાસદોના મનમાં ખેડતોના કમ્યાલનો જ વિચાર આગળપડતો હતો એ વિષે મને ખાતરી છે, અને હું ખરા દિલથી વિશ્વાસ રાખું હું કે માનવતા સમાસદો આ વિષય વિષે આ જ વિચારોથી પ્રેરણા નિઃસસ્ય આ વસ્તુસ્થિતિને વધુ વ્યાપકાઈ થકાય જ નહિ, અને આખરી નિર્ણય લેમ અને તેમ જલની થવા જ જોઈએ સરકાર આથી હાથતાવળગતા સભ્યોને જણાવે છે કે ફેરવવાસને માટે અવશ્ય પગાવી જોઈએ એવી શરતો તેઓ તેમના મતદારોની વતી સ્વીકારે છે કે નહિ તે તેમણે આજથી ચોદ દિવસમાં નામનાર મહેસૂલજવાતાના સભ્યને જણાવવું

હું નથી માની શકતો કે આ શરતોના ઈનકારથી આવતાં પરિણામો જેવા કે ખેડૂત ઉપર પડતી જબરી હાડમારી, ડાબી થતી ચંડવાસની લાગણી અને સરકાર તેમજ લોકો વચ્ચે આવી શકેલું આવડતું ચોક્કસ પરિણામ — જોતા આ શરતો ફેંકી દેવામાં આવે, છતાં પણ હું સાફ કહેવાની ફરજ સમજું હું કે આ શરતો સ્વીકારવામાં નહિ આવે, અને પરિણામે સમાધાની સધાય નહિ, તો સરકાર કાયદાની પૂર્ણ સત્તા બજાવવા માટે જરૂરી અને બાળખી લાગે એવા પગલાં લેશે, અને સરકારની કમ્યદેસરની સત્તા હરફરફતે પગાય એટલા સારુ પોતાની સર્વ શક્તિઓનો તે ઉપયોગ કરશે ખાનગી વ્યક્તિઓ કાયદાથી ઉપરવડ રહેવાનો પ્રયત્ન કરે કે ખીલવાને તેમ કરવાને પ્રેરે એવા બધારણમાં લાગ લે તે ન તો મુબઈ સરકાર કે ન તો કોઈપણ ખીલ સરકાર સાખી શકે આજ આલવા દેવું એટલે સરકારનો મૂળમૂલ્યો છોડ કરાઈ દેવો અને સરકાર નામને વાયક એવી કોઈપણ સરકાર, કોઈ પણ દેશમાં, આવડ કામને અટકાવવા । કબાવવા પોતાની સર્વસત્તા ન અજમાવે એ કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે — પછી બંનેને અના પરિણામો ગમે તે આવે.

મેં આ વહ્યારો કાઢ્યા । તે કોઈ ખજૂરીતે ધમકી તરીકે લેખવાના નથી મારા મનમાં એવું કશું જ નથી એ વસ્તુસ્થિતિની માત્ર રત્નજ્ઞાત । છતાં મારી સ્પષ્ટ ફરજ । કે સરકારની સ્થિતિ વિષે ફરીવાર ગેરસમજ કે ખોટી રત્નજ્ઞાત થાય નહિ એટલા ખાતર મારે એ આ માનવતા સમાને અને ખારડોલી તાલુકાની રેવતને ખુલ્લું કહેવું જોઈએ

અત્યારે બારડોલી તાલુકામાં સવિનય કાનૂનભંગની હિલચાલ ચાલી રહી છે એની તો ખરેખર કોઈ માનવંતા સલાસદ ના પાડી શકે એમ નથી, અને સવિનય કાનૂનભંગ એક અંધાધૂંધી જ છે એ વિશે માનવંતા સભાસદોને યાદ આપવાની મારે લાગ્યે જ જરૂર હોય બલે ને આમાં સામેલ રહેનારાઓને પાકે પાચે ખાતરી હોય કે તેમનો દાવો ન્યાયપુર:સરનો છે, પરંતુ અંધાધૂંધી તે અંધાધૂંધી જ છે — બલે ને તે અંધાધૂંધી પેદા કરાવનારા કે તેમાં સામેલ રહેનારાઓ પોતાના વિચારમાં મુકમ હોય, અથવા તો બલે ને એ અંધાધૂંધીથી કેટલાક સીપુરોમાં ખીજાં સારાં કાર્યોને થોભા હોય એવા ગુણો આવે. વળી, કોઈ પણ રાજદારી બધારણે કાયદાની અવગણના કરવાથી આવનારા અનિવાર્ય પરિણામોની નહેર પ્રભમતને સ્પષ્ટ સમજ હોવી જોઈએ. એક વખત માણસોને ખાતરી થઈ જાય કે કાયદેસર રીતે સ્વપાયેલી કારોબારી સત્તાને ઊધા પાડવી એ વાજબી છે, તો તો પછી ધારા બતાવવાનું કાર્ય કરતી ધારાસભાને પડકારી નાખતા કે કાયદાની અર્થબ્યાપ્તિ આપતા ન્યાયખાતાને ખસપાવતો આરોપ ઓઢાડતાં તેમને કશી વાર લાગવાની નથી. આમ સામાજિક જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં કાયદા ગાંઠેનું માન એ તલસ્પર્શી મુશી છે, અને કોઈ રાહોરી રાહોરીઓના તરંગથી તેને ઉઘસાવી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવો એનો અર્થ સીધી અજાણકતા જ છે.”

પરિશિષ્ટ ૩ સમાધાનીનો પચ્ચવહાર

૧

પૂના તા. ૧ ફી ઓગસ્ટ, ૧૯૨૮

ના. મહેસૂલખાતાના સચ્ચ જોગ,

સાહેબ,

અમને કહેવાને આનંદ થાય છે કે અમે સરકારને ખુબ આપવાની સ્થિતિમાં હોએ કે નામકાર ગવર્નરે તેમના રૂઝ મી જીવાઈના કાવજુમાં કહેલી શરતો પૂરી કરવામાં આવશે

શિ સ્નેહાધીન,

- (સહી) એ. એમ. કે. રેલલવી
- („) ડાસાહેબ (કરવાડાના ઠાકોર)
- („) દાઉદખાન સાહેબાઈ તૈયબખા
- („) લે. બી. રેસાઈ
- („) બી. આર. નાયક
- („) એચ. બી. શિવદાસાની
- („) એમ. કે. કીડિત

૨

સરકારે નીચે પ્રમાણે તપાસકમિટી બહેર કરી હતી :

એક મહેસૂલી અધિકારી અને બીજા ન્યાયખાતાના અધિકારી એમને તપાસ સોંપવામાં આવશે, જે વચ્ચે મતભેદના પ્રસંગે ન્યાયખાતાના અધિકારીનો મત નિર્ણયાત્મક ગણાશે, તપાસની શરતો નીચે પ્રમાણે રહેશે :

સરકાર અમલદારોએ બારડોલી તાલુકાના અને વાણેશ મહાલના તથા ગાયાંસી તાલુકાના ચોરોની નીચેની ફરિયાદની તપાસ કરી રિપોર્ટ કરેલા

(ક) જિ તાલુકાઓમાં કરવામાં આવેલા મહેસૂલવધારો લેડ રેવન્યુ ડેપુટી પ્રમાણે વાજબી નથી,

(ખ) સરકાર તાલુકાઓ વિષે જે રિપોર્ટો બહાર પડેલા છે તેમાં સરકાર વધારાને વાજબી ઠરાવવા પૂરતી દલીલ નથી, અને કચીક દર્જાત બેટી છે,

અને જો એ અમલદારોને સદરજુ ફરિયાદ વાળવી માલુમ પડે તો જૂના મહેસૂલમા કેટલો વધારો અથવા ઘટાડો થવો જોઈએ તે જણાવવું.

તપાસ સંપૂર્ણ, ખુલ્લી અને સ્વતંત્ર થનાર હોવાથી લોકોને તેમના પ્રતિનિધિઓની, કાયદાના સલાહકારો સુધ્ધાની મદદથી જીખાનીઓ આપવાની ને તપાસવાની છૂટ રહેશે

૩

ધારાસભાના સભ્યોએ મહેસૂલખાતાના સભ્યને નીચેનો પત્ર લખ્યો હતો :

પૂના, ઓગસ્ટ ૭, ૧૯૨૮

ના. મહેસૂલખાતાના સભ્ય જોગ,
સાહેબ,

બારડોલીના સવાલ વિષેના મુખ્ય મુદ્દાનો નિકાલ સંતોષકારક આવ્યો હોવાથી અમને આશા અને વિશ્વાસ છે કે સરકાર

(૬) બધા સત્વામલ્લી કેદીઓને છાડી મૂકશે,

(ખ) જપ્ત કરેલી બધી જમીનો પાછી સોપશે,

(ગ) રાજનામા આપનાર બધા પટેલતલાદીઓને ફરી તેમની જગ્યાએ રશે

વિ રોડાધીન,

(સહી) એ. એમ. કે. દેહલવી

„ ઠાકેદખાન સાલેભાઈ તૈયબજી

„ ભા સાહેબ (કેરવાડના ઠાકોર)

„ ભીમભાઈ આર નાયક

„ એચ. બી. શિવદાસજી

„ જે. બી. દેસાઈ

„ એમ કે. દીક્ષિત

૪

મહેસૂલખાતાના સભ્યે કપલા સભ્યોને નીચેનો લતર આપ્યો હતો -
સાહેબો,

તમારા તા ૭ મીના કામગીરી સંબંધમાં જણાવવાનું કે સરકાર તેના ખાસ અધિકારની રૂએ બધા સત્વામલ્લી કેદીઓને છૂટ કરશે અને ખુશીથી તમારી બીજી વિનંતિ મનુર રાખનારા હુકમો કાઢશે તલાદીઓ અને પટેલો પાલી રીતે અરજ કરશે તો તેમને મફત આપવામાં આવશે

વિ રોડાધીન,

જે. એલ. રૂ

પરિશિષ્ટ ૪

સુનશી સમિતિના નિર્ણયોનો સારાંશ

૧ ફેટલાકે હાજી ાજોમા ખાલસા નોટિસો કાયદા પ્રમાણે તૈયાર કરવામા અને ચોડવામા આવી નહોતી, ફેટલાકે હાજી મા નોટિસો બેટે ટેકાણે ચોડાઈ પડતી, અને ફેટલીક નોટિસો તેમા જલ્લુવવામા આવેલી મુદત વીત્યા બાદ હાજી વખત પછી ચોટાડવ મા આવી હતી અમારી આગળ રત્ન કરવામા આવેલી નિયમબાહ્ય નોટિસોની સખ્યા સારી નેટી છે, અને તે તાલુકાના જલ્લાજીના ખાજોમાથી આવી છે તે ઉપરથી જલ્લાય છે કે આ નિયમબાહ્યતા વાનકની અમુક નાની મર્યાદામા જ નહોતી

૨ બારડોલીની ધનીખરી જમીન વિશે ખાતેલરો સામે ૬૦૦૦થી વધુ નોટિસો કાઢવામા આવી હતી તે તે જમીનોમાથી લેવાના મહેસુલ સાથે આ જમીનોની કિંમત સુ વ પ્રમાણસર નહોતી કારણ કે સરકારી અહેવાલો પ્રમાણે બારડોલીની જમીનની સરસરી કિંમત બે ઉપરના સરકારી ખાતા કરતાં ૫૦ ૧૦૦ ગ ા વધારે છે આ પ્રમાણે ખલસા કરતું કોનો નૈતિક દષ્ટિએ કે રાજકોશખારની દષ્ટિએ અચાવ થઈ જ ન શકે

૩ જમીન વેચી નાખવાના સળકમા કોજારી ખાતા પાસે રહેલી આકરી સત્તાની રૂબે રૂ ૩,૦૦,૦૦૦,ની કિંમતની જમીનો રૂ ૧૧,૦૦૦મા વેચી કાઢવામા આવી આમ, લેવાના મહેસુલના પ્રમાણમા અનેકગણી કિંમતની જમીનો વેચી નાખવામા આવે એ અન્યાય છે, પછી બહે તે સિરસ્તાની રૂબે લોચ

૪ ધણા કિરમાએ મા જાતી માટે લેવારેલા પાણ અને જગમ મિલખના વેચાણો ગેરકાયદે કે નિયમજ હા દર્તા

૫. બુદ્ધિબુદ્ધિ ગામેએ રહેવાનાં ઘરનાં બારણાં ઉઘાડી નાંખવાના અનેક દાખલાઓ બન્યા છે, એ બતાવી આપે છે કે આમ બારણાં ઉઘાડી નાંખવાનું કાંઈ કોઈ એકાદ જાપ્તીઅમલદારે જ કયું નહોતું, પરંતુ એ તો એક બ્યવસ્થિત નીતિના અંગ્રહજ હતું. બારણાં ઉઘાડી નાંખ્યાં તેમાં ખોલવા ધારેલું અથવા ખોલેલું ધર ખાતેદારનું છે કે નહિ તેની કશી પણ તપાસ કરવામાં નહોતી આવી.

૬. ધણા દાખલાઓમાં સૂર્યોદય પહેલાં અને સૂર્યાસ્ત પછી જાપ્તી કરવામાં આવી હતી. આને પરિણામે લોકોને ખૂબ વેકનું પડ્યું હતું.

૭. રાંધવાનાં વાસણો, ખાટલાપયારી, ગિયાં, ગાડાં, બળદ, વગેરે જેવી ચીજો જાપ્તીમાં ન જ લઈ શકાય. આમ આ ચીજો ન જ લઈ શકાય છતાં તે જાપ્તીમાં કડપવામાં આવી હતી.

૮. અસંખ્ય દાખલાઓમાં જાપ્તીઅમલદારોએ જાપ્તી કરતી વખતે તપાસ પણ કરી નહોતી કે તેઓ જાપ્તીમાં લે છે તે મિલકત મહેસૂલ બાકી રાખનર ખાતેદારની છે કે કોઈ બીજાની. ધણા કિસ્સાઓમાં તેમણે એવા માણસોની મિલકત જાપ્ત કરી હતી જેમને કશું જાપ્તીઅમલદારેલ કરવાનું જ નહોતું; અને જાપ્તીમાં લીધેલી મિલકત ખાતેદારની નહોતી એ સાબિત કરવાનો બોલો, અવરજ કરીને, જેમની મિલકત ખોટી રીતે જાપ્ત કરવામાં આવી હતી એવા બિનખાતેદારો ઉપર જ નાખવામાં આવતો. કેટલાક દાખલામાં તો આવી રીતે જાપ્તીમાં લીધેલી મિલકત વેચી નાખતી વખતે એ મિલકત હોની હતી એની તપાસ કરવા એટલી પણ તરફી લેવાઈ નહોતી.

૯. અનેક દાખલાઓમાં જમ કરેલા માલ તે તે ચીજની કિંમત કરતાં ધણા ઓછા ભાવે વેચી નાખવામાં આવ્યા હતા, અને પે હીસો તથા રેવન્યુ પડાવાળાઓને આ શિલામ વખતે માલ માટે ખીડ મૂકવા દેવામાં તથા તે ખરીદવા દેવામાં આવ્યા હતા.

૧૦. જાપ્તીમાં લીધેલા દોરોને ધણા દાખલાઓમાં રાખત મારવામાં આવ્યા હતા. યાજ્ઞમાં તેમની જોઈતી કાળજી રાખવામાં આવી નહોતી. એટલે કે તેમને પૂરતું જાવાનું કે પીવાનું આપવામાં આવ્યું નહોતું.

૧૧. સાત લોકોમાં જાપ્તીના કામ માટે પડાણોને રોકવામાં આવ્યા એ બિનજરૂરી અને ગેરવાજબી હવ. પુરાવા મળી આવે છે કે આ રોકવામાં આવેલા પડાણોની વર્તણૂક અસહ્ય અને અયોગ્ય હતી, અને એક દાખલામાં તો સ્ત્રીની છેડ કરવા સુધી તેઓ ગયા હતા. કેટલાક દાખલામાં પડાણોએ ગાની નાની ચોરીઓ કરી હતી. દોરો પ્રત્યે તેઓ નોકર રીતે વર્ત્યા હતા.

૧. ખારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ

૧૨ સત્યાગ્રહી કાર્યકર્તાઓને સજા કરવા તથા હોકા ની અવગણ તોડી પાડવા સરકારે ફાજદારી કાયદાનો આશરો લીધો હતો. ધણા દાખલાઓમાં ફાજદારી કાયદાનો ઉપયોગ ગેરવાજબી અને ઊંચીનો હતો.

૧૩ એક બિરની પાવરીના મહેસૂની અધિકારીને માડવામાં આવેલા દાવાઓનો નિકાલ કરવા માટે મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે નીમવામાં અને ખારડોલીના ઉત્તેજિત વાતાવરણમાં એક અદાલત બેસી કરવામાં સરકારે વાજબી નહોતું કયું.

૧૪ ફરિયાદ પણ તરીકે સરકારે ધનતા પુરાવાઓ રબૂ કર્યા નહોતા, અને ઓળખાવવાની રીત બિનમર્યાદા હતી જે પુરાવાઓના આધારે આરોપીઓને શુનેઆર ઠગવવામાં આન્યા હતા તે એકપણી હતી અને ભરસાપાત્ર નહોતા. ધણુખરા શુનાઓ તો, ખબુ બહુ તો, નામ માવના જ હતા. ધણુ દાખલાઓમાં તે તે જગ્યાએ હાજર હતા એવા માપુરોને સાક્ષીમાં ખોલાવવામાં આન્યા નહોતા.

૧૫ મેજિસ્ટ્રેટ વધારે સારા પુરાવા માટે આગ્રહ ન ધરવામાં ભૂલ કરી હતી અને કલ્સાક દાખલાઓમાં એમણે કાયદાનો ખોટો જ અર્થ કર્યો હતો. નામના શુનાઓ માટે ખણુ સરકારે ખો ભુલાવી નાખે એવી સમજોની આગણી કરી હતી અને ધણુ દાખલાઓમાં મેજિસ્ટ્રેટ આ સાથે સમત થયા હતા, અને શુનાના પ્રમાણમાં બેઠક સભાઓ એમણે આપી હતી.

૧૬ જમીનમહેસૂલના કાયદામાં અધાયેવી રાજાઓને એકસાથે અને કડક રીતે અમલમાં મૂકવી અને પરિણામે એકસામગી જમીનો ખાલસા કરવી, એમાં કિમતે ચીજવસ્તો વેચી નાખવી, ખાલસા, જમી અને ચેચાણુમાં કાયદાની રીતોની અવગણના કરવી, પડાણો રોકવા ઢેરો ઉપર છુલમ વર્તાવવો અને તેમને ખાટકીને વેચવા ખાતેદારોના ધર આગળ કલાકો સુધી પડાણો અને જે લીસોનો ખંડો પહેરો રાખવો, મલ જમીનમાં સેવો, ફાજદારી કાયદાનો ઉપયોગ કરવો અને આણુ આણુ બીજું કરવું, જે બધું પુરવાર કરી આપે છે કે સરકારે આકરા પગલા લીધા હતા.

૧૭ ખારડોલી તાલુકા પાસે ખાસ કરીને સવામહની લ ત પડતી મુકાવવા મટે જ લક્કર સિવાય બીજું બની સકે તેટલું આકારમાં આકરુ દબાણ લાવવા સરકારે આવા કડક પગલા લીધા હતા. શ્રી વૈજયાર્થ પટેલ અને તેમના સત્યાગ્રહીઓ એક સ્થાનિક અર્થિક પ્રશ્ન મટે જ લ તા હતા એ ન મનવામાં સરકારી અધિકારીઓએ ગેરવાજબી કર્યું હતું. આમ સુખ્યત્વે સરકારે લડતના દેવાર્થને અવગણી લડતના કાળ તા સ્વરૂપને જ અનુલમી પોતાના પગલા લીધા આ પગલા મહેસૂલવસૂલાતની રીધી

અનુશી સમિતિના નિર્ણયોનો સારાંશ

અરવિયાત કરતા વધારે આકરા અને જીલમી હતા તેમા કાયદાની સાચીચતાને આદર ન આપતા અવગણવામા આવી હોતી, ઘણી વખત તેમની બંબવણીમા એમનો ભોગ થઈ પડતા વગના સામાન્ય હિતની પરવા કરવામા આવી નહોતી, અને સરકારે જેમને વિશે માની લીધું કે તેઓ તેની સત્તા પચાવી પડ્યા હતા તેમને સજા કરવા તેમજ એ સત્તા પકડવી લેનારાઓની આગેવાની સ્વીકારનારાઓમા ધાક ભેસાડવા એ પગલા લેવામા આગ્રહ હતા આથી અમે આ જ નિર્ણય ઉપર આવીએ છીએ કે સરકારે આ પગલા લઈ દડ દેવાનો તેમજ બેર વાળવાનો ધરાદો રાખ્યો હતો, અને તેમા સરખરધારી વસૂલ લેવાનો હેતુ એ એકનો જ નહોતો એટલે એ પગલા ભેરીલા હતા.

૧૮ જાહેતાના પગલાને પરિણામે ધારોની તાલુકો સંગઠિત થયો અને સરકારની પ્રવૃત્તિઓને તોડી પાડવા એ કાર્યબદ્ધ થયો સરકારે લીધેલા પાલાને લઈને ખેલત-નાદીએ રાજનામા આપ્યા અને ગામરોડો કે ગ્રામ્ય અધિકારીઓને સમજાવવાના કે ધમકી આપવાના પ્રયત્નોને પરિણામે લોકોએ દીનાપોચાનો સામાજિક બદ્ધિબદ્ધ કર્યો સરકારી પ્રવૃત્તિના કારણે તાલુકાના રોજના સામાન્ય ક્ષમધધા આટલી ગયા.

૧૯ સરકારી પ્રવૃત્તિઓને પરિણામે ઢોરોની તદુરસ્તી અથત બગડી હતી એ નીચલા કોઠા ઉપરથી જણાશે

તાલુકાના ૭૩ ગામોમાથી મળતા આકંડા

કુલ ભેસ	૧૧,૧૧૨
માની ભેસ	૩,૮૦૨
કુલ બળદ	૧૩ ૦૬૨
માદા બળદ	૪૨૪
આમદીનો સોજો ને આમદી ડાલરી જવી	૯૧૦
પાકા	૯૨
આદા અને જવાત	૨,૧૫૫
પરચૂરણ ખીમારી	૧ ૦૧૮
કુલ મરણ	૯૩

૨૦ લોકોનું અરોગ્ય પણ બગડતું હતું સરકારી ખાતાએ તેમના પગલાથી લોકોની તદુરસ્તીને નોખમ ન આવે એ જોવાની પૂરતી કાળજી રાખી નહોતી. લોકોએ સ્વેચ્છાથી જ પોતા ઉપર કુખ નોતર્યા હતા એટલે કઈ લોકોની સુખાકારી જોવાની જવાબદારીથી સરકાર મુક્ત ન જ થઈ શકે